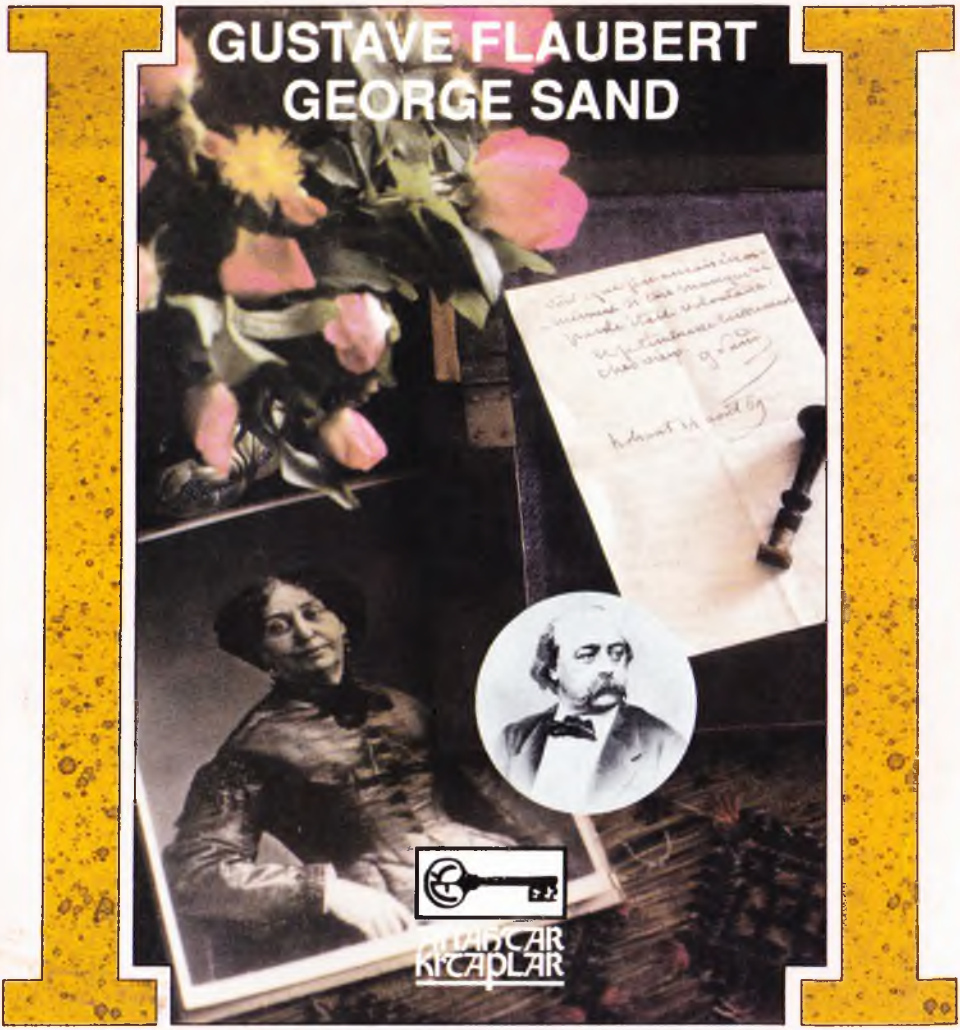
MEKTUPLAR / GUSTAVE FLAUBERT • GEORGE SAND

ANADOLU KİTAPLARI

MEKTUPLAR



ANAHTAR KİTAPLAR YAYINEVİ
Klodfarer Cad. İletişim Han No:7 Kat: 2 34400 Cağaloğlu/İstanbul
Tel: 516 22 07

Correspondance

©

Flammarion – 1981
Anahtar Kitaplar – Kasım 1992

•

Sahibi ve Yayın Yönetmeni: *Mehmet Atay*

•

Çeviren: *Bedia Kösemihal*
Düzelti ve Redaksiyon: *Metin Cengiz*

•

Kapak Düzeni: *Feyyaz Yaman*

•

Kapak Filmi: Ebru Grafik
Kapak Baskı: Çetin Ofset
İç Baskı: Doğan Ofset

•

ISBN 975-7787-12-4







GEORGE SAND
GUSTAVE FLAUBERT

●

MEKTUPLAR

Fransızca aslından çeviren:

Bedia Kösemihal

GEORGE SAND
GUSTAVE FLAUBERT

●

MEKTUPLAR

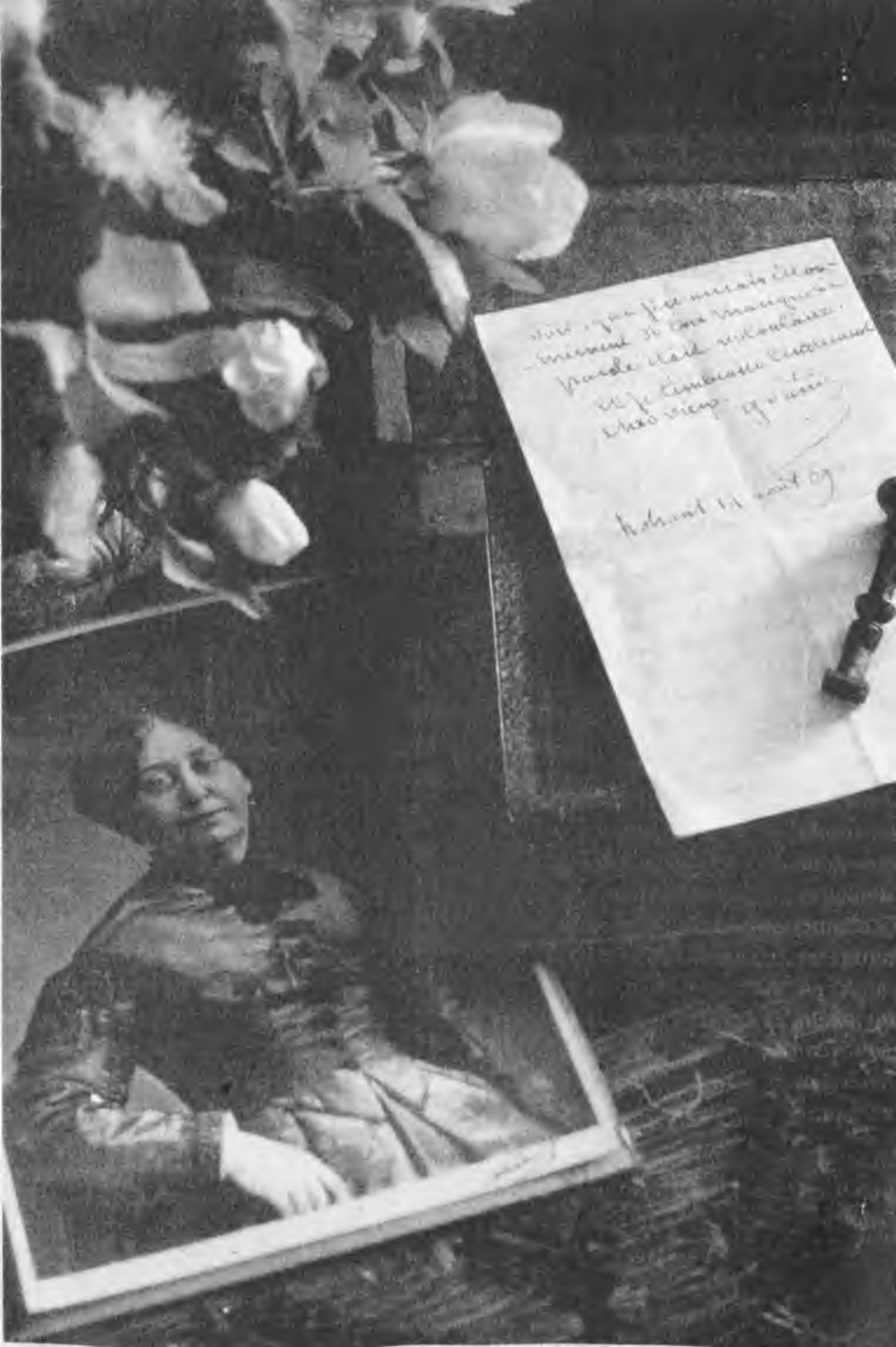
Fransızca aslından çeviren:

Bedia Kösemihal









İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 11
KRONOLOJİ 19
1804'den 1865'e kadar George Sand'ın Yaşamı 19
1821'den 1865'e kadar Gustave Flaubert'in Yaşamı 24
Sand–Flaubert Takvimcesi 1866–1876 29

BÖLÜM I 1866 Öncesi 39
BÖLÜM II 1866 49
BÖLÜM III 1867 109
BÖLÜM IV 1868 171
BÖLÜM V 1869 217
BÖLÜM VI 1870 283
BÖLÜM VII 1871 345
BÖLÜM VIII 1872 399
BÖLÜM IX 1873 459
BÖLÜM X 1874 501
BÖLÜM XI 1875 545
BÖLÜM XII 1876 577

ÖNSÖZ

Flaubert ve George Sand arasındaki bu mektuplara, çoğu kez yüzyılın en güzel ve belki de en güzellerinden biri denmişti. O çağda bu mektuplardaki edebiyat tarihi bilgisi ile genel felsefi, politik, estetik fikirlere ilginin altını çizmeyi elden bırakmamışlardı. Bu, yazarlar ve öğrenciler için öğretici olacak, çağdaş kuşak bundan yüksek moral dersleri çıkaracaktı. Gene de bunları kim tanır? Kim okur gerçekten onları? Ama Flaubert ile Geor rasındaki mektuplara, yarım yüzyıldan beri, Rene Dumesnil'in dediği gibi bu "duyarlılık başyapıtına" sadece uzmanların yaklaşabildiğini; bir de bu mektuplardan kendi başına birşeyler öğrenmek isteyen ilgili okuyucuların masalarını, değer bakımından aynı olmayan, ayrı baskılarda ortaya konmuş, bu iki yazarın "genel mektuplaşmalarıyla" doldurduklarını saptamak tuhaf değil mi? 1916'dan buyana "Edition Amic"in ikisi bir arada yaptığı bu yayın tarihinden sonra nadir bulunan bu eserin yerini tutacak hiçbir yayın çıkmamıştır. Gene de ilk yüzyılın başında, kuşkusuz değerli anın eksik bu belgelerine birçok yeni keşifler de eklenmiştir. Burda dolması gereken bir boşluğun olduğu açıktır!

* * *

Biz burada dostluğun aşamalarını çizmeyeceğiz; böylesi ancak okuyacağınız kitabın özeti olabilir. Biz, ne de bu ilişkilerin ortaya çıkardığı pisikolojik probleme bir katkıda bulunmayı sınayacağız; zira bu şimdiye kadar, iyi ya da kötü sonuçlar alınarak, bu iki yazarı ayıran şeyler ile horgörü ve kini gözler önüne çıkaran –bu daha az şaşırtıcı olacaktı– şeyler üzerinde durularak, birçok defa denendi. Gerçekten onlardaki mizaç ve karakter değişikli-

ğine, ayrı ayrı hayat anlayışına, estetik ve politik fikir zıdlığına hiçbir iki kişide rastlanmamıştır. Edebiyat ve kişisel yaşamda, insanlar birbirlerinden fazla ciddi olmayan şeylerden dolayı da nefret ederler...

Bu karmaşık muammayı aydınlatmak için, George Sand açısından, onun yaşam boyu etrafına saçtığı analık şefkat duygusunu, hastabakıcılık, avutucu ve koruyucu rölünü nasıl benimsediğini düşünmek gerekir. Flaubert açısından ise, doymak bilmeyen güven, bağlılık ve yakınlık ihtiyacı başta gelir. Onları birbirlerine çeken ancak içlerindeki iyilik, sadelik, açıkyürekliliktir.

Bütün bunlar doğrudur ve daha başka açıklamalar da bulunabilir. Ama muammanın anahtarı burada mıdır acaba? İnsan ruhunun en küçük köşelerine girmeyi kim başarabilmiştir? Tıpkı aşk gibi, dostluk ta, iki kişinin birbirine olan karşıkonulmaz, anlatılmaz, önceden kestirilemez bir çekiciliği değil midir? Flaubert ile George Sand'ın dostluğu da başkalarınınkinden farklı olabilir mi?

* * *

Ne olursa olsun, Flaubert – Sand dostluğunun pisikolojik analizindeki, varsayımlar arasında en kesinlikle olmayan şey "aşktır". Bu tanışıklığı fizik birleşme, geçici bir ilişki, bir aşk dostluğu olarak yorumlayanlar olmuştur. Biz buna inanmıyoruz. Şunu da düşünebiliriz: Psikolojik yönden bu belki olanaklıdır. Flaubert'in gençliğinde olgun kadınlara kolaylıkla tutulduğu bilinir. George Sand'a gelince, ileri yaşlara kadar genç aşıklar peşindeydi. Ama bu eğilim ile gerçek arasındaki mesafe çok uzaktır. İki dost arasında böyle bir birleşmeye en küçük bir kanıt yoktur. Mektuplarda olsun, günlüklerde ve özel hatıra defterlerinde olsun bu yakıştırmayı doğrulayacak dolaylı ya da dolaysız hiçbir ilişkiye dahası bir aşk dostluğuna rastlanmamıştır. Tüm fikirler izlenimlere, varsayımlara, araştırıcı yorumlara bağlanmaktadır.

Sanırız L. Vincent, çıkarılan efsanenin sahibidir. Dediğine göre, iki yazarın da yayınlanan mektupları ahlak açısından "iyice arıtılmış" durumdadır, bazıları da "alıkonmuştur." Bu da,

Sand'ın Flaubert'e yazdığı "tuhaf bölümleri" olan bir mektupla kanıtlanmak istenmektedir. Oysa bu iddialar dikkatli bir incelemeye dayanmaz. Gerçekten de bu basılmış mektuplar, devrin editörleri tarafından "elden geçirilmiş", kelimeler, cümleler, paragraflar, kimi zaman bir sayfa olduğu gibi yokedilmiştir. Bunun nedeni tabii ki okuyucudan iki dostun ilişki şeklini saklamak değil; bu, değişik başka nedenlerdendi. Bu Amic'in yayınladığı metinler ile, yazarın elyazılarını tamamiyle doğrulayan bizimkiler karşılaştırıldığında, iyice ortaya çıkar. L. Vincent'nın haberdar olmadığı mektuplar içerisinde, 1917'den bu yana, George Sand'ın bir düzine, Flaubert'in ise yüze yakın mektupları yayınlanmıştır; bunların içerisinde, samimi, tertemiz bir dostluktan başka bir şeyi düşündüren hiçbirşeye rastlanmamıştır. Bunlardan başka daha bu güne kadar – bizim dizide yerlerini belirttiğimiz – elegeçmemiş Sand'ın elyazısıyla yirmiye yakın mektubu vardır. Biz, aksi kanıtlanana kadar, bu mektupların "alıkonulduğuna" inanmayacağız ancak bu mektuplar kaybolmuştur, hepsi bu. Kendisine yazılan kişi bunları yitirmiştir. Ama her yitirilen mektubun bir cevabı vardır; bizi burada ilgilendiren konu da, işte bu cevaplardır.

L. Vincent'nin altını çizdiği ve tezinin dayandığı 13 – 14 Kasım 1866 tarihli mektup ise, onu ilham eden durumlar gözönüne alınırsa, bunlar ne bir kuşku, ne de acayiplik uyandırır. Bu mektuplar sevecen ve melankolik bir tonda yazılmış olsa da, nedeni Sand'ın Flaubert'lerde, harika bir hafta geçirmesi, evine döndüğünde büyük dostu Charles Duveyrier'nin ölüm haberini almasıdır. Bu mektup ve Flaubert'in cevabı, bize birbirlerine hayran iki dostun sohbetini anlatır. İki dost, hayatın esas konuları üzerinde konuşabilmekten mutludurlar; birbirlerinden değişik karakterde olmalarına şaşırmış olsalar da, yine anlaşabileceklerini keşfetmişlerdir.

Bazı mektuplardaki ilk ve sonuncu kalıp sözlere bakılarak, "içlerinde acayip şeyler olduğu sanısına" da varılmıştır. Oysa Sand'ın, örneğin Simonnet'ler, Adam'lar, Viardot'lar gibi samimi dostlarına yazdığı kalıp sözler de gerçekten çok mu değişiktir? Flaubert'e gelince, George Sand'a hitap ettiği kalıp sözler ile Ma-

dam Brainne'e, Mme Loynes'e, Mme Roger de Genettes'e kullandığı kalıp sözler karşılaştırıldığında, temiz bir dostluk ile, aşk dostluğu arasındaki uçurum hemen ortaya çıkar, (Sevgili Madam; sevgili üstad!).

* * *

Bizce, önemi biraz abartılan bir başka sorun da, iki yazarın birbiri üzerinde bıraktığı etkidir. Gerçekten Sand'ın 1865-1866'dan sonra yazdığı *Monsieur Silvestre, Le dernier Amour, Cesarine Dietrich* gibi romanları, eskilerinden daha itidalli, daha az idealist, kısacası daha gerçekçi gözükmektedir. Ama bu, yaşın ilerleyişiyle, idealizmin hafifleyişinden, ateşli coşkunun yatışmasından gelmez mi? Gerçekten Sand'ın son on yıl içerisinde, romanlarının geçtiği yöreleri gidip yerinde görmeyi adet edinmişti. Böylece "*Cadio*" romanı için Britanya'yı, *Mademoiselle Merquem* için Normandiya'yı *Malgretou* için Arden'leri ziyaret etmişti. Bu gezisi döküman toplamak için değildi; yörenin etkisinde kalabilmek içindi. Sand, Flaubert'e yazdığı bir mektupta: "Yanlış bir iş yapmamak için orayı görmem yeterli!" diye yazar. Aslında 1866'dan 1876'ya kadar Sand'ın durumu değişmemiştir. Sand, Flaubert'in ne yöntemlerini, ne üslubunu ne de estetik ve sosyal fikirlerini benimsemiştir; yazdığı 1876 tarihli mektuplar bunu bize kanıtlar.

Flaubert için de, durum aynıdır. Dostu Sand'a 1876'daki enerjik karşıgelişleri, kullandığı terimler, onyıl öncekilerinin aynısıdır. Flaubert, kimi zaman tereddüt etse de, kendi kendini nakseder; ya da şaşırmış gözükse de, fikirlerini sonhaddine kadar vardırmasından ötürüdür, sonunda manasızlığını farketmesindendir...

Çok kez metinlere dayanıp Flaubert'in "*Un coeur simple*" romanındaki kahramanı "*Felicite*"nin yumuşak ve müşfik yüzü, George Sand'ın etkisiyle yaratılmış sanılmıştır. Gerçekten de fikir doku naklıdır ama bunu yaratan durumlar için belki hile kullanılmıştır; sömürülmüş olabilir. Ekonomik durum, yıkıntı, Dauville'deki çiftliğin satılması, Özgürlüğün yokolması, *Bouvard et Pecuchet* romanının yarıda kalması, sevgili Croisset malikanesini terketme zo-

runluluğu, gelecekten emin olamamak, Flaubert'i öylesine üzmüştü, bunaltmıştı ki, iyice yeise düşmüştü. İşte bu üzüntülü durum, onda kendine acıma hissi yarattı, ona gençlik hatıralarına dönme, bir çeşit teselli bulma fırsatını verdi; Flaubert, bu son derece duygusal ve moral çöküntüsü durumu içerisindedir ki bu hikayesini ele almış, *Un coeur simple* adlı eserini yaratmıştır. Planı kurup, metnin ilk kısmını yazınca, onu "sevgili üstadına" göndermeyi tasarlamıştı; Sand'ın bu duygulu hikayeyi okuyunca ne denli sevineceğini düşünmüştü...

Sand'ın oğlu Maurice'e yazılan mektuptaki bölüm, ilk bakışta ciddi bir işaret verir gibidir. Hikayesini George Sand'ı memnun etmek için yazdığını söyleyen bu kesin ilan, "anlaşılmaz bir niyetle" öylesine emin ve enerjik formüle edilmiştir ki, insanın onun sözüne inanacağı gelir; ama buna güvenmek pek ihtiyatlı olmaz... Zira Flaubert *Gönül Eğitimi* yapıtını Saint – Beuve için yazdığını söylememiş miydi? Bir kimseyi "hayrete düşürmek", "onun hoşuna gitmek" isteyince, Flaubert'in içtenliği problemli bir hal alır... Flaubert'in her zaman bir şeyi çocukca büyütme, abartma manisi olduğu herkesce bilinir.

Çağdaşlarının kusurlarını yorulmadan araştıran Goncourt'lar, Flaubert'in herşeyi çoğu kez "herkesten fazla büyütme, herkesden fazla tahammüllü gözükme hevesinde olduğunu" söylemişlerdir. Flaubert'in Sand'a olan dostluğunu, oğlunun gözünde güçlü kılmak isteyen sözkonusu bölüm, bizce tipik bir örnektir. Kukşukuz, Flaubert George Sand ile tanışmasaydı da, yine bu hikayeyi yazacaktı; eserdeki "moral eğilimi", "beşeri alt yapı" değişmeyecekti...

. *

Bu iki dostun ölümlerinden sonra, iki tarafın varisleri Maurice Sand ve Caroline Commenville, ellerindeki mektupların para edeceğini anlamışlar, yayınlamayı tasarlamışlardı. Bu davranış, biryandan ünlü ölülerinin hatırasını yaşatmak, buna hizmet etmek olduğu kadar, öteyandan iki tarafın para ihtiyacını karşılamak, ölümlerinden yararlanmaktı.

Flaubert; ölümünden birkaç ay önce, "sevgili dostunun" birçok mektubunu, Sand'ın oğlu Maurice'e iade etmiş, okuyucuya sunabilmek hakkını vermişti.

İlk yayın 1883'de *Nouvelle Revue*'de gerçekleşti. Önce, Sand'ın Flaubert'e yazdığı 75 mektubu, birkaç ay sonra da, Flaubert'in Sand'a yazdığı 91 mektubu... 1882'den 1884'e kadar Calmann—Levy, George Sand'ın 6 ciltlik "tüm mektuplaşmalarını" yayınladı; buna *Nouvelle Revue*'deki 75 mektubu ve yayınlanmamış 14 mektubunu da ilave etti. Flaubert'in mektuplaşmalarına gelince: 1884'de en samimi dostu Guy de Maupassant, *La Nouvelle Revue*'de yayınlanmış 91 mektubu biraraya topladı; aralarına bilinmeyen 31 mektubu da kattı; metnin başına da "öğrencinin hocaya, heyecan dolu sadakatının kanıtı" olan *Gustave Flaubert Üzerine İnceleme* adlı usta yazısını da koydu. Birkaç yıl sonra 1887'den 1893'e kadar geçen sürede, basımcı Charpentier, yayınlanmış mektupları topladı ve Flaubert'in ilk "tüm mektuplaşmalarını" 4 cilt olarak yayınladı.

Tüm bu yayınlar, varislerin bu değerli dokümanları yaymak için aceleciliğini gösteriyordu; gerçekten de vakit erkendi; içinde basına açıklanması gerekmeyen aile ve dostlara ait fazla kişisel ve mahrem ayrıntılar vardı; bu kişilerin çoğu hayattaydı, uygun olmayan yargılarla onları gücendirmek doğru olmazdı; Flaubert, özellikle "sözünden sakınan" cinsten değildi; o devirde yersiz terim ve konular, iki yazar için de "kötü etki" bırakabilirdi. Böylece kullanılabilir parçalardan bir kısmını bir tarafa ayırıp, içlerinden seçim yapmak, onları yeniden incelemek ve düzeltmek gerekiyordu, geri kalanlar ise, bu "mektuplaşmaların" ruhuna sadık olmayan uzun ya da kısa parçalardan başka birşey değildi.

Kendini kayınvalidesinin hatıralarına adayan Lina Sand, kocasının ölümünden sonra, iki yazar arasındaki diyalogları birleştirmek ve yayınlamak projesini düşündü ama rüyasının gerçekleştiğini göremeden öldü. Bu kez George Sand'ın öğrencisi, yaşlılık döneminin sadık dostu Henri Amic, eseri tamamladı ve 1904'de "Calmann Levy"de yayınladı. George Sand'ın mektupları için bu büyük bir gelişmeydi; zira Lina 1882–1884'de basılı Flaubert'e ya-

zılmış mektupları yeniden toplamakla kalmadı, yayınlanmamış yüze yakın mektubu da bunlara ekledi. Ayrıca –bu da önemli– Maurice'in atlamış olduğu pasajları, elyazısı mektuplarda yerlerini bulup yerleştirdi. Ama ne yazık ki bu diyalogda Flaubert'in sesi az çıkmıştı. Lina, Charpentier'nin yayınladığı parçaları aynı kusurlarla, aynı kopuklukla yeniden ele almakla yetinmişti ya da mecbur olmuştu. Bu yeni yayın eskisine nispeten üstündü: hiç bilinmeyen dört mektup eklenmiş ve dökümanların sıralanışı, eski yayınlara göre daha az keyfiydi.

George Sand için bu "Amic Edition"u yayınlarıyla, yayın tarihi tespit edilmiş oluyordu. Biraraya getirilen 191 mektupluk cilde, yetmiş beş yıl süresince kitap ve dergilerde yayınlanmış bir düzine mektup daha eklenmiştir.

Flaubert'e gelince, onun George Sand'a yazdığı mektuplarında gerçekleşen gelişme, basılmış "genel mektuplaşmalarındaki" gelişme ile başa baştır. Bu ilerleme, son savaştan önceleri pek fazla değildi. "Conard" yayınının 1910'da yayınladığı 4 cilt, eskilerinden pek farklı değildi. Flaubert'in yüzüncü yıl dönümü nedeniyle, René Descharmes'ın yayını daha ciddi olmuştur. Bu dört ciltlik mektuplaşma model olacak bir yöntemi ve güzel bir geleneği kanıtlar. Ne yazık ki onun Madam Commanville ile arası iyi değildi ve Antibes'deki "Villa Tanit"de bulunan elyazısı mektupları, incelemesine izin verilmedi; ve George Sand'a yazılan mektuplar için "Conard" yayınındaki metinleri yeniden ele almaya mecbur oldu; ama George Sand'ın cevaplarına dayanarak oldukça doğru bir sınıflamayı başardı. Bunlar (zarflarıyla birlikte), "Nohant'nın iyi yürekli hanımefendisinin" torunu Madam Aurore Lauth–Sand'ın evinde incelenmiştir. 1926 ve 1933 yılları arasında "Conard" da yayınlanan 9 cilt, genel mektuplaşma göz önüne alınırsa bir ilerleme yapmıştır; ama George Sand'ın eski mektuplarındakinden pek te farklı olmamıştır. Bu mektuplarda hiçbir yeni parçaya rastlanmaz; yok edilmiş hiçbir pasaj yerine konmamış, hiçbir düzeltme yapılmamıştı; ama sınıflama ve şerhlerde René Descharmes'ın çalışmalarından iyice yararlanılmıştı.

Savaştan sonra hasad daha bereketli olmuştu. 1954'de "genel mektuplaşmalar"ın yeni bir baskısı bekleniyordu. René Dumesnil, Jean Pommier, Claude Digeon, Conard basımevinde (dört ciltlik) bir "ek" kitabı, eski 9 cilde ekleyerek yayınladılar. Caroline'nin "Institut de France" a vasiyet ederek bıraktığı, sonra da Chantilly'deki Lovenjoul'un "Spoelberch Kitaplığı"na geçen mektupları, "Villa Tanit" dosyalarından aktarılmıştır. Yayıncılar 9 ciltlik "Corespendance"da yayınlanmış ama tamamlanmamış mektupları, yeniden bastırma kararı almışlardı. Böylece okura bilinmeyen dökümanlar veriliyordu. George Sand'ın bu mektupları arasında, o güne kadar bilinmeyen 87 parça ortaya çıkmıştı.

1954'den bu yana, Flaubert'in George Sand'a yazdığı hiçbir mektup kamuya açıklanmadı. M. Nadeau'nun 1964–1965'de, Lausanne'da yayınladığı Flaubert'in *Toplu Eserleri* de, ancak "Conard"ın, ve ilavedeki metinlerin ve tarihlerinin tekrarı olabildi.

Son aşama, 1971 ile 1975 yılları arasında Flaubert'in *Toplu Eserleri*'nin bir yayınını yapmış olan "Club de l'Honnete Homme" tarafından gerçekleştirildi. Editör M. Bardeche, elyazısı mektuplara, özellikle "Bibliothéque Lovenjoul" dakilerine başvurdu ve işte 1954'den önce basılan George Sand'a yazılı mektuplar, ilk kez burada tam metinleriyle okunabildi.

Böylece bir asır süren çalışmalardan sonra, esas iş yapılmış oldu. Diyalog bütün olarak ya da biraz eksik basılmıştı. George Sand'a ait 201 mektup, Flaubert'in de 218 mektubu yayınlandı. Ama bunların tümü darmadağın, yaklaşılması güç ve karmakarışık bir haldeydi; iş, halkaları birleştirmeye kalıyordu; tek baskı içerisinde iki sesi birleştirmek gerekiyordu. İşte bizim çabalarımızın hedefi de bu oldu.

Alphonse Jacobs

1804-1865 yıllarında George Sand ve Flaubert'in yaşamındaki en unutulmayan olaylar, başlıca yapıtları hakkında bilgiler, ancak hikâye şeklindedir. 1866 başında iki yazarın ilişkileri daha sürekli ve mektuplaşmaları daha düzenlidir. Böylece, 1866-1876 periyodu için, en önemli tarihleri içeren kısa bir takvim yaptık.

1804'DEN 1865'E KADAR GEORGE SAND'IN YAŞAMI

1804 1 Temmuz: Amantine-Aurore-Lucile Dupin'in, Paris'te doğum tarihidir. Lucile Dupin, İtalya ordusunda subay Maurice Dupin ile, eğitimsiz, biraz maceraperest, aşağı tabakadan Sophie Delaborde'un kızıdır. Bu çift çocuklarını meşrulaştırmak için 5 Haziran'da evlenirler.

1808 Küçük Aurore, Nisan-Ağustos arası, Madrid'de görevli babasının yanma anneyle birlikte gider. 8 Eylül'de, Nohant'da ölen küçük bir erkek kardeşi doğar. 16 Eylül'de Aurore'un babası da otuz yaşlarındayken bir at kazasıyla yaşamını yitirir.

1809 Aurore ve annesi, Mareşal de Saxe'ın evlilik dışı kızı olan büyükan-
1817 ne Mme Dupin de Francueil'ün, Nohant'daki şatosunda otururlar. Aile her yıl birkaç ayını Paris'te geçirir. 1812 Mayıs'ından itibaren, Aurore'un annesi Paris'e yerleşir, kızı Aurore'u büyük anne ile bırakır. Çocuk annesini Nohant'a birkaç gün için uğradığı günlerde ancak görür. Mürebbiyesi Deschartres ona gramer, latince, bilim öğretirken, büyükanne Dupin'de onun müzik eğitimiyle ilgilenir. Küçük kız, gerikalan zamanda kırlarda koşar, köylülere karışır, köyün oğlan çocuklarıyla oynar. 23 Mart 1817'de, La Châtra'da, Aurore ilk din eğitimi sınavını geçirir.

1818 Aurore 12 Ocak 1818'de, Paris'teki İngiliz Dame Augustine manas-
1822 tırına girecek; 1819 yazında da büyük bir sofuluk süresi geçirecek. Bu değişiklikten meraklanan büyükanne, 12 Nisan 1820'de onu manastırdan alacak, Nohant'a getirecektir. Ertesi yılın Mart başında, yaşlı büyükanne bir beyin kanaması geçirecek; Aurore, yaşlı hanımın 26 Aralık 1821'deki ölümüne kadar, tüm hastalık süresi, özveriyle ona bakacaktır. 18 Ocak'ta vasiyetnameyi tetkik için Nohant'a gelen anne, onu alıp Paris'e götürecektir. Bu Aurore için korkunç

bir hayal kırıklığı olacak ve evlenerek anneden kurtulacaktır. Nisan ayında, bir imparatorluk baronunun oğlu olan işsiz güçsüz genç subay Casimir Dudevant ile tanışıp; 17 Eylül 1822'de Paris'te evlenirler; Ekim sonunda da genç çift Nohant'a yerleşir.

1823 1829 İlk yıllarda çiftin yaşamı oldukça sakindir, hatta mutludurlar. 30 Haziran 1823'de oğulları Maurice doğar. Ama genç kadın cansıkıntısı içerisindedir; sık sık yer değiştirerek eğlence arar. 1825'te Temmuz–Ağustos arası, Pirene'ye yaptığı bir gezide, Aurelien'de Seise adında birisine rastlar. Platonik bir tutku başlar aralarında. Ama Casimir ve karısı arasında fırtınalı sahneler yaratır bu. Aurore'un 18 Eylül 1828'de doğurduğu kızı Solange'ın babası sanılan, Stephane Ajasson de Grandsagne ile olan ilişki, daha az platoniktir. Auroru'un yayınlamayı düşünmediği *Le voyage chez M. blaise* adındaki ilk edebiyat denemeleri 1829 tarihini taşır.

1830 1833 30 Temmuz 1839'da Sand, dostları Duvernet'nin Coudrey şatosunda, çok geçmeden aşığı olacak genç üniversiteli Jules Sandeau ile tanışır. Aurore Kasım ayında kocasının bir vasiyetnamesini keşfeder ve bunu bir hakaret sayarak, Nohant'ı terketmek için fırsat sayar. Karı koca arasında yapılan bir anlaşmaya göre, Casimir Aurore'a yılın yarısını Paris'te geçirebilecek bir gelir temin etmiştir. Bu anlaşmadan yararlanan Aurore, Paris'te yaşadığı daha ilk günlerde, edebiyat yaşamına atılacaktır. Örneğin Latouche, Balzac, Felix Piat gibi birçok yazarla ilişki kuracak ve *Figaro, Revue de Paris* gazetelerinde çalışacaktır. Takma ad J. Sand ismi altında Sandeau ile 1831 Aralık sonu, *Pembe ve Beyaz* adında romanını yayınlayacaktır. Ertesi yıl yine G. Sand imzası altında, büyük bir sükse yaratan *Indiana* ve *Valentine* adlı iki romanını yayınlayacaktır. 11 Aralık 1832'de *Revue des Deux Mondes* ile çalışabilecek bir anlaşma imzalayacaktır. Öte yandan, Sandeau ile olan ilişkisi gevşiyecek, 1833 Mart başında kopacaktır. O sırada 18 Ağustos 1833'de yayınlanacak olan *Lelia* adlı romanını yazacaktır.

1833 1835 George Sand 1833 Haziran'ında, Temmuz sonunda sevgilisi olacak Alfred de Musset ile tanışacak. Aralık ayında da birlikte İtalya'ya gidecek. 31 Aralık'ta vardıkları Venedik'teki günler hiç te mutlu geçmez. Her ikisi de hastalanır, aralarında geçimsizlikler, kıskançlıklar baş gösterir; korkunç sahneler olur. 1834 Şubat sonu, George Sand hastanın başucuna çağırdığı doktor Pagello'nun metresi olur. Musset biraz iyileşince, 28 Mart'ta Paris'e geri döner. G.

Sand ise kenti ve etrafını gezmek, sosyete hayatına karışmak için Venedik'te kalır. Paraya ihtiyaca vardır; çok çalışacaktır. *Jacques* adlı romanından başka birkaç roman ve *Bir Yolcunun Mektupları* adıyla birçok mektup kaleme alacaktır. Sand Pagello ile birlikte gezip tozduktan sonra, 14 Ağustos'ta Paris'e dönecek; Ekim sonunda Pagello gidecek, Sand'da Musset ile tekrar ilişkiye girecektir. Ama eskisinden beter olan bu beraberlik, 6 Mart 1835'de kesin olarak sona erecektir.

1835 1837

1835 Nisan ayında, bir başka ilişki başlayacaktır. George Sand, gazaplı cumhuriyetçi, hakim karakterli, fizik aşkı uyandıran, tanınmış avukat Michel de Bourge ile tanışacaktır. 19 Ekim'de, kocasıyla aralarında çıkan müthiş bir kavgadan sonra, Sand Michel'i kendisine avukat olarak seçecektir; ve La Chatre mahkemesine kocasından resmen ayrılmayı taleb edecektir.

16 Şubat 1836'da Michel'in savunmasıyla ayrılma işi sona erecektir. 29 Temmuz'da, karı koca arasında bir anlaşma imzalanacaktır. George Sand, heyecanlarını yatıştırmak üzere, çocuklarını alıp, Eylül'de bir süre İsviçre'ye gidecektir. Bu devre, Romancının duygu ve moral yaşamında çok karışık bir devredir: Didier, Mallefille, Bocage arasında geçici maceralar; 1837 Temmuz'unda Michelle de Bourges'dan kopma; 19 Ağustos 1837'de annesinin ölümü; Sosyal Reformun vaizi Lamennais ve Leroux ile ilişki; ama Sand, bu arada birçok roman yazacaktır. İçlerinden en önemlisi: 7 Ağustos 1837'de basılan *Mauprat*'dır; 18 Şubat 1837'de cilt halinde topladığı *Bir Yolcunun Mektupları* ve Lamennais'nin gazetesinde çıkan *Lettres à Marcie*'dir.

1838 1847

1838 yılı, George Sand için dolambaçlı bir dönemdir. Bir yandan aşkları daha az gürültülü olurken öte yandan insancıl mistisizme daha çok yönelecektir o. 1838'de (1936 Kasım'ında rastladığı) Chopin ile bir ilişkiye girer ve bu ilişki 1847'ye dek sürecektir. 18 Ekim'de, çocuklarıyle beraber Majorka adasına gidecek ve Perpignan'da yeniden rastladığı aşığı Chopin ile Chartreuse'de, Valldemosa'ya yerleşecektir. 23 Şubat–28 Eylül 1839'da yayınlanan *Spiridion* ve ikinci *Lelia* adlı romanlarını, bu devrede yazacaktır. 13 Şubat'ta Majorka'dan ayrılacak ve ancak 1 Haziran'da Nohant'a dönecektir. O tarihten itibaren çoğu zaman kâh hasta Chopin'e bakarak, kâh Pierre Leroux doktirinlerinin izleri görülen romanlarına çalışarak, Nohant ile Paris arasında yaşayacaktır: *Le Compagnon*

du tour de France (1 Aralık 1940); *Horace* (19 Nisan ve 28 Mayıs 1842); *Cosuello* (1842–1843); *Rudolstadt Kontesi* (1843–1844); *Jeanne* (21 Aralık 1844); *Angibault Değirmencisi* (5 Temmuz 1845) gibi, ancak eserlerinin birkaçı olan bu romanları yazacaktır. Sand'ın sosyalist eğilimli romanlarını hoş karşılamayan *Revue de Deux Mondes* dergisi ile Sand 1 Ekim 1841'de ilişkisini keserek, Pierre Leroux ve Louis Viardot ile birlikte Revue indépendante dergisini çıkaracaktır; 5 Kasım 1841'de derginin ilk sayısı yayınlanacaktır. Sand, bir yandan da aktif olarak Eclaireur de l'Indre adıyla (ilk sayısı 14 Eylül 1844'de basılan) lokal bir cumhuriyetçi gazete meydana getirecektir. Ama doğa sevgisi ve doğduğu kasabaya olan sevgisi, onu ilk kır romanlarını yazmaya sürükleyecektir: *Şeytanlı Göl* (8 Temmuz 1846); *Le Péché de M. Antoine* (9 Ocak 1847); *François le Champi* (cilt halinde ancak 12 Ocak 1850'de çıkar). 1846 yılında, gerçek bir kopma olmadan, Sand'ın Chopin ile olan ilişkisi zayıflar ve Chopin, 11 Kasım'da bir daha dönmemek üzere Nohant'ı terkeder. 19 Mayıs 1847'de, Sand'ın kızı Solange'ın heykeltıraş Clesinger ile evlenmesi, durumu daha da tehlikeye sokacaktır; 11 Temmuz'da Solange ve kocası arasındaki korkunç sahneler, Sand'ı genç çifti kapı dışarı etmeye mecbur edecektir. O sırada, Chopin'in Solange'ın tarafını tutması, Sand ile Chopin arasındaki ilişkiyi kendiliğinden sona erdirecektir.

1848 22 Şubat 1848'de ihtilal başlayınca, George Sand politik hayata karışmak üzere Paris'e gider. Peşpeşe birçok propaganda broşürleri yayınlar: İki tane *Lettre au peuple* (7 ve 19 Mart); bir tane *Lettre à la classe moyenne* (8 Mart); bir tane *Lettre aux riches* (12 Mart); *L'Histoire de France écrite sous la dictée de Blaise Bonunin* (15 Mart) ve ancak üç sayı devam edebilen *La Cause du peuple* adında haftalık bir dergi yayınlar; Sand özellikle 16 numarası problem yaratan *Bulletins de la Republique* ile çalışacaktır ama 15 Mayıs nümayişinden ve radikal şeflerinin tutuklanmasından sonra, 10 Mayıs'ta Paris'i terkeder ve bu işlerden elini çeker. Haziran olaylarından iyice hayal kırıklığına uğrayan Sand 4 Ağustos 1849'da yayınlanan *Küçük Fadette* eserini yazarak avunur.

1849 Bundan sonraki yıllarda ihtiyatlı davranan George Sand, politik
1855 hayattan uzak durur ve artık Nohant'dan ayrılmaz. 2 Aralık 1851'de hükümet darbesinden sonra, sürgündeki vatandaşları için Louis–Napoléon'dan yardım ister. Mali durumunu düzeltmek için tiyatro eserlerine yönelir. 25 Kasım 1849'da Odéon tiyatrosu, *Fran-*

çois le Champi eserinden uygulanan dramını başarıyle oynayacaktır. Geçici olarak sahneden vazgeçtiği 1856 yılına kadar, Sand'ın on tane piyesi sahneye konur: *Claudie* (Porte-Saint-Martin tiyatrosunda 11 Ocak'ta); *Victorine'in Evlenmesi* (Gymnase tiyatrosunda 26 Kasım 1851); *Le Demon du foyer* (Gymnase, 1 Eylül 1852); *Mauprat* (Odéon, 28 Kasım 1853); *Flaminio* (Gymnase, 31 Ekim 1854); *Maitre Favilla* (Odéon, 15 Eylül 1855); *Françoise* (Gymnase, 3 Nisan 1856); Sand, bir yandan da roman yazmayı ihmal etmez; 1851 Mart'ından itibaren yapıtlarıyla resimlenmiş bir halk baskısı hazırlar (Hetzel Yayınevi'nde 3 Nisan 1852'den itibaren çıkacaktır); ve bu günden sonra artık yeni romanlar yazmaya koyulur; peşpeşe: *Le Château des Desertes* (18 Kasım 1851'de yayınlanır); *Mont-Reveche* (19 Şubat 1953); *Maitres Sonneurs* (30 Haziran 1853). Ama Sand, zamanının çoğunu *La Presse* gazetesinde tefrika halinde, 5 Ekim 1854'den 17 Ağustos'a kadar yayınlanan *Ömrümün Hikayesi* eserinin redaksiyonuna hasreder. Tüm bu süre boyunca Sand, sade ve özellikle sakin bir yaşam sürecektir.

17 Eylül 1849'da Chopin artık ölmüştür. Michel de Bourge da, 16 Mart 1853'de ortadan yokolmuştur. Ama 6 Ocak 1850'de, oğlu Maurice'in arkadaşı gravürcü Alexandre Manceau'yu Nohant'a kabul edecek, bu kişi önce sekreteri, sonra da aşığı olacaktır. Bu ilişki, fırtınasız geçecek, ancak Manceau'nun ölümüyle sona erecektir. Sand'ın, Clesingerler ile ilişkisi gergin olarak devam eder. Çiftin 10 Mayıs 1849'da doğan kız çocukları, çoğu zaman anneanneye teslim edilmiştir. Solange ve kocası arasındaki bitip tükenmeyen kavgalar, sonunda 16 Aralık 1854'de, mahkemece ayrılmakla sona erer. 13 Ocak 1855'de küçük Jeanne'nın ani ölümü, George Sand için korkunç bir darbe olur; acısını unutmak için, Manceau ve oğlu Maurice ile 28 Şubat'tan 17 Mayıs 1855'a kadar İtalya'ya uzun bir gezi yapacaktır.

1856 1865

1856'dan itibaren George Sand, çoğu zamanını Nohant'da yazıp çizerek, evini idare ederek, botaniğe merak sararak ve şatoda düzenlediği tiyatro ile geçirecektir. 1857 Temmuz'unda, Manceau Sand için Gargilesse köyünde, küçük bir kır evi satın alacak, ve Sand zaman zaman birkaç gün oraya çekilip dinlenecektir. Paris'e gitse de orada ancak ya edebiyat işleri, ya da tiyatrolar için, oldukça kısa süre kalacak. İşte bu fırsatların birinde, 30 Nisan 1857'de Odéon tiyatrosunda Flaubert' ile tanışacaktır. Flaubert'in ilk roma-

nı *Madame Bovary* işte o sırada henüz yayınlanmıştır. Sand'ın yine o sırada yayınlanan ve "İtalya izlenimleri"ni anlatan *La Daniella* (30 Mayıs 1857) romanı papazlığa aykırılığı bakımından, skandal yaratmıştır. Musset ile olan macerası hakkında açıkladığı görüşleri bakımından, O Kadınla O Adam romanı (14 Mayıs 1859) ciddi problemlere neden olacaktır. 1860'da Sand hayatını tehlikeye sokan tifo hastalığına yakalanır. Nekahat devresi için 1861'de, Maurice ve Manceau ile, 15 Şubat'tan Mayıs sonuna kadar, uzun bir süre Tamaris'de kalır. 17 Mayıs 1862'de Maurice, George Sand'ın eski arkadaşı gravürcü Calamatta'nın kızı Lina ile evlenir. Ne yazık ki 14 Temmuz'da doğan ilk çocukları bir yıl sonra ölür. O sırada George Sand artık Nohant'da yaşamamaktadır; 12 Haziran 1864'de Paris'in yakınındaki Palaiseau'da, Manceau ile küçük bir eve yerleşecektir. Ama bu sakin mutluluk, 21 Ağustos 1865'de, Manceau'nun ani ölümüyle sona erecektir. Sand'ın bu on yıllık edebiyat hayatı çok verimli geçer, korkunç çalışır: Broşür, önsöz, makale, özellikle romanlarını, hemen hemen tüm yapıtlarını yayınlayan *Revue des Deux Mondes* ile 1858'de Sand yeniden ilişki kurar. *Les Beaux Messieurs de Bois-Dorés* (20 Mart 1858'de cilt halinde basılır); *L'Homme de neige* (28 Mayıs 1859); *Jeane de la Roche* (3 Mart 1860); *Villemer Markisi* (2 Şubat 1861); *Valvédre* (21 Eylül 1861); *La famille de Germandre* (9 Kasım 1861); *Tamaris* (14 Haziran 1862); *Mademoiselle La Quintini* (4 Temmuz 1963); Sand tiyatro eserlerine de yeniden başlayacak; 18 Mart 1862'de Gymnase'da, önce Nohant sahnesi için yazılmış *Le Pavé* piyesi oynar. Sand'ın en büyük süksesi de, *Villemer Markisi* adlı eserinin, 20 Şubat 1864'de Odéon tiyatrosunda oynatılmasıdır.

1821'DEN 1865'E KADAR GUSTAVE FLAUBERT'İN YAŞAMI

1821 12 Aralık: Rouen'deki Hotel-Dieu'de, Gustave Flaubert'in doğuşu. Flaubert Hotel-Dieu Hastahanesi'nin başcerrahı Achille-Cléophas Flaubert'in ve Pont-l'Eveque'deki bir doktorun kızı Caroline Fleuriot'nun oğludur. Çiftin 1813'de doğan Achille adında bir oğulları, ve 1824'de dünyaya gelmiş Caroline adında bir kızları vardır. Ailenin 1813 ve 1824 arasında doğup, küçük yaşta ölmüş üç çocuğu daha olmuştur.

1829 Flaubert'in ilk eğitimi, Hotel-Dieu hastahanesinin bir bölümünde-
1835 ki baba evinde olur. Henüz o yaşında edebiyata, özellikle *Don Kişot* adlı esere karşı tutkuludur. Babasının bilardo salonunda kurduğu küçük sahnede, kızkardeşi ve arkadaşları Alfred Le Poittevin ve Ernest Chevalier ile, komediler oynar. 1832 Şubat'ında Rouen'deki kraliyet kolejine yatılı olarak girer. Daha o zamanlar tarihi hikayeler yazmaya ve *Art et Progrés* adında elyazısıyla bir günlük tutar.

1836 Yaz tatillerinde aile, muntazaman Trouville'e gidip kalır. 1836 ya
1839 da 1837'de, Gustave orada, umutsuz bir tutkuyla bağlandığı bir müzik editörünün karısı Elisa Schlesinger'e rastlar. İşte o devirde, 1836'dan itibaren, Flaubert birçok hikaye yazmaya başlayacaktır. İçlerinden bazıları şunlardır: *Rage et impuissance* (1836); *Reve d' enfer* (1837); *Passion et Vertu* (1837); *Colibri* adında küçük bir Rouen gazetesi 1837'de, Flaubert'in ilk eseri *Une leçon d'histoire*'ı yayınlar. 1838'de *Loys XI* adında beş sahnelik bir dramı ve ileride yazacağı *Gönül Eğitimi* adlı eserinin taslağı olan *Memoires d'un fou*'yu tamamlayacakır. 1839 yılı bir çeşit filozofik esrar içinde geçer. *Smarh* adlı eseri, *La Tentation de Saint Antoine* yapıtının bir ön taslağıdır. Aynı yılın Ekim'inde, kolejin felsefe bölümüne girer; ama bir olayın elebaşısı olmak suçundan, okuldan kovulur; bakaloryasını evde hazırlamak zorunda kalır.

1840 Flaubert, 1840'da bakaloryasını verdikten sonra, Pirene ve Korsi-
1843 ka'ya birkaç aylık bir gezi yapar. Marsilya'daki otellerin birinde kısa bir aşk macerası geçirir; orada Güney Amerika'dan gelen Eulalie Foucaud'ya rastlar. 1841 Kasım'ında Paris Hukuk Fakültesi'ne yazılır, ama sınavlarını Rouen'deki evinde hazırlayacaktır, öte yandan *Novembre* adlı (25 Ekim 1842'de tamamladığı) küçük başyapıtlar yazacak. Ancak 1842 Kasım'ından itibaren, Fakülte'nin kurslarına devam edebilecek ve 28 Aralık'ta ilk dönemin sınavını geçirecektir. Trouville de rastladığı, kendisine aşık, bir İngiliz ailesinin kızları Gertrude ve Henriette ile, Paris'te sık sık görüşmektedir Flaubert. Orada Schlesinger'leri de görecek, yontucu James Pradier ve karısı Louise ile ilişki kuracaktır. İki yıl sonra (7 Ocak 1845)de tamamlıyacağı *Gönül Eğitimi* adlı yapıtının ilk versiyonuna koyulacaktır. İşte ancak bu yıllara doğru 1843'de, Maxime Du Camp ile bir dostluk kuracaktır. 21 Ağustos'taki ikinci yıl sınavını baraşamıyacak, morali bozuk olsa da, Fakülte kurslarını izlemeye devam edecektir.

1844 Flaubert, 1844 Ocağında kardeşi Achille ile Pont-L'Eveque'e yap-
1846 tığı bir gezide, ilk sinir kirizini geçirir. Babası ona bu yüzden hukuk eğitimini yasaklayacaktır. Aynı yılın yaz mevsiminde aile, satın aldıkları Croisset'deki evlerine yerleşecek. Ve babasının ölümünden sonra da, Gustave hayatının büyük bir kısmını orada geçirecektir. 3 Mart 1845'de kız kardeşi Caroline, Emile Hamard ile evlenecek, ve aile genç çiftin balayına İtalya'ya birlikte gidecektir. Gustave'*a Saint-Antoine* eserini ilham eden, işte Cenova'daki, Balbi sarayında gördüğü ressam Brugal'in bir tablosudur. 1846, aile için bir matem yılıdır: Gustave'ın babası, bir kalça iltihabından ölür. 23 Mart'ta, kızkardeşi Caroline, annesi ve büyük annesinin adını taşıyan bir kız çocuğu dünyana getirirken, lohusa hummasından ölür. Yine aynı yılın Mayıs'ında, Gustave, Louis Bouilhet ile ilişkiye girecektir, ki Bouilhet onun yirmi beş sene en sadık dostu ve sırdaşı olacaktır.

1846 Flaubert, 29 Temmuz 1846'da Pradierlerin evinde, güzel Şaire
1851 Louise Colet'ye rastlar. Bu rastlayış, birçok kez kopup, yeniden tazelenen, 1855'e dek uzayan, fırtınalı bir ilişkinin başlangıcıdır. 9 Eylül'den beri, iki aşık, Rouen ve Paris arasındaki Nantes kentinin Grand Cerf otelinde zaman zaman buluşmaktadır. 1 Mayıs 1847'de Flaubert, Du Camp ile, Touraine ve Brötanya'ya, üç ay süren yaya bir geziye çıkacak, izlenimlerini, *Par les champs et par les grèves* adlı eserde anlatacaktır. Eserin tek sayılı bölümlerini Flaubert geri kalanları da Du Camp yazacaktır. 24 Şubat 1848'de ihtilal patlayınca, Flaubert, Bouillet ve Du Camp ile birlikte Paris'tedir, olayları seyretmektedir. Flaubert, Croisset'ye dönünce, 24 Mayıs'ta *La Tentation de Saint Antoine* eserinin redaksiyonuna başlar (ilk versiyon). Asabi kirizleri yeniden başlıyacaktır. Doktorlar, sıcak ülkelere gitmesini söyliyecekler. Flaubert *La Tentation* eserini tamamladıktan sonra, (12 Eylül 1849) Bouillet ile Du Camp'a okuyacak, onlar eseri kusurlu bulacaktır. 29 Ekim'de, Flaubert ve Du Camp Asya gezisine çıkarlar. 28 Kasım'da Kahire'ye gelirler, 6 Şubat 1850'ye kadar orada kalırlar. Sonra Nil boyu kayıkla ikinci büyük şelaleye kadar uzanırlar. 6 Mart'ta Esmeh kentindedirler. Kuchinnk-Hanem adlı fahişede, bir gece geçirdikten sonra 26 Haziran'da tekrar Kahire'ye dönerler ve bu kez, iki genç Filistin ve Suriye yolundadır. Ekim ayında Rodos'u ziyaret ettikten sonra İstanbul'a gelir, bir ay kadar orada kalırlar. 16 Aralık'ta Atina'dadırlar,

10 Şubat 1851'e kadar Yunanistan'ı gezip, Brendizi'ye gitmek üzere Patras'tan bir gemiye binerler. Bütün İtalya'yı dolaşırlar, Napoli ve çevresini gezip 26 Mart'ta Roma'ya varırlar. Mme Flaubert de oraya gelmiştir, ana oğul buluşurlar, Du Camp ise tekrar Paris'e döner. Flaubert ve annesi, Floransa ve Venedik'ten sonra, Kolonya ve Brüksel'de bir süre kalıp Haziran ayında Croisset'ye dönerler. Flaubert, ertesi aydan itibaren, 1848'den beri kopmuş olduğu Louise Colet ile yeniden ilişkisini sürdürür.

1851 1855

19 Eylül 1851'de Flaubert, *Madame Bovary*'nin redaksiyonuna koyulur; öte yandan da yeğeni Caroline'nin eğitimiyle meşgul olur. Louise Colet ile ilişkisini oldukça düzene koymuştur: Daha çok mektuplaşmayla sürer bu ilişki; gene de iki üç ayda bir, ya Mantes'da, ya da Paris'te buluşurlar. Flaubert'in Du Camp ile dostlukları, 1852 Haziran'ından beri soğumuşa benzer. Du Camp, *Revue de Paris*'in yönetmeni olunca, Flaubert'in merkeze gelip edebiyatcılar arasında bir yer tutmasını ister, onu zorlar. 1853 Temmuz'unda, Juliet Herbert adında genç bir İngiliz Croisset'ye gelecek, Caroline'nin mürebbiyesi olacak ve Flaubert ileride, (1855'den itibaren) onunla devamlı ama gizli bir ilişki kuracaktır. Bu yıllar süresince, hatırlanmaya değer fazla olay görülmez. Flaubert romanına çalışmak için, evine kapanıp inzivaya çekilecektir. Flaubert'in Louise Colet ve Bouillet'ye yazdığı mektuplarda, 1853 Kasım'ından itibaren, artık romanının redaksiyonunu adım adım izleyebiliriz: 1852 Ağustos'unda birinci kısmını bitirir; aynı yılın sonunda da I'den III'e kadar olan bölümler bitmiştir; geri kalan IV'den VIII'e kadar olanları da, 1863 yılının tümünü kapsar; oysa 1854 yılı IX'dan XIII'e kadar olan bölümleri içine alır. 1855 Ekim'inde Paris'e gittiğinde, Flaubert üçüncü kısmın VIII'inci bölümündedir artık. Gene de Louise Colet ile olan ilişkisi alevlenmiştir: 1851'den sonra dul kalan Loise, aşığı Flaubert ile evlenmeyi aklına koymuştur, kendisini annesiyle tanıştırmasını istemektedir. Bundan başka, Louise Flaubert'e birçok iş yükler: şiirlerinin düzeltmesini, gazetelere yazdığı makalelerinin redaksiyonunu. 1854'de artık tam bir bozuşma içindedirler: Flaubert'in 6 Mart 1855'de yazdığı kısa, acı bir mektup, tam bir kopma yaratacaktır. 1866 Şubatında İlham perisi –Flaubert ve arkadaşları ona bu adı takmışlardı– Louise, Flaubert'i, "Léonce" adında birinin çizgileriyle kabaca anlattığı *Une histoire de soldat* adlı küçük bir romancıkla ondan intikam alacaktır.

1856 1856'da Flaubert *Madame Bovary* romanını bitirip Du Camp'a
1857 gönderince, o, Flaubert'den birçok düzeltmeler ve çıkartmalar isteyecektir. Eser, 1 Ekim'den 15 Aralığa kadar *Revue De Paris*'de yayınlanır; bazı pasajlar, kendisine sorulmadan eserden çıkarılınca, Flaubert 15 Aralık fasikülüne bir protesto notu sıkıştıracaktır. Aralık ayında ve 1857'de, yine L' Artist dergisi *La Tentation de saint Antoine* eserinden bir kaç parça yayınlayacaktır. Ama Ocak başından itibaren, *Madame Bovary* yazarına ve Revü yönetimine soruşturma açılır. Dava, 29 Ocak 1857'de, Paris'te 6'ıncı ceza mahkemesinde başlar, 7 Şubat'ta bir ödeme ile son bulur; en sonunda Nisan ayında roman, yayıncı Michel Levy'de yayınlanır. Okuyucular üzerinde müthiş sükse yapar; ama yine de Saint Beuve ve Baudelaire dışında, genellikle eleştiri acımasızdır. Bu davadan sonra Flaubert artık edebiyat hayatında bir yer tutmaya başlayacaktır. Feydeau, Goncourt, Renan, Sainte-Beuve gibi yazarlarla ilişki kuracak, Mme Sabatier ve Jeanne de Tourbey gibi gözde hanımlarla görüşeçektir.

1857 1856 Haziran'ından beri Flaubert, *La Tentation de Saint-Antoine*
1862 eserini yeniden gözden geçirmeye başlamıştır. Ama kovuşturmadan korkarak, eseri bastırmaktan vazgeçmiştir. 1857 Mayısında, ilerde *Salambo* adını alacak *Carthage* yapıtına hazırlığa başlar. 16 Nisan'dan 12 Haziran'a kadar Tunus'a bir gezi yapar; Kartaca harabelerini ve oraya yakın yerleri inceler; bu gezi onun şimdiye kadar tüm yazdıklarını "yoketmeye" neden olacaktır. Tıpkı *Madame Bovary*'yi yazarken olduğu gibi, Flaubert kâh Croisset'de, kâh Paris'te Temple sokağı 42 numaradadır. Sokağa az çıkar; Pazar günleri dostlarını evine davet eder; kimi zaman da 1857'den beri Nantes'a yerleşen dostu Baudelaire'i ziyaret eder. Evine kapanan Flaubert'in çalışması ağır ilerleyecektir: İlk üç bölüm 1858'de tamamlanacak; ertesi yıl, IV'den VII'ye kadarı bitecek; ve 1860'da VIII'den XI'e kadar olan kısım tamamlanacaktır. 1861'de Flaubert artık XIV'üncü fasıla gelmiştir ve 15 Şubat 1862'de, Paris'te, yapıt bitmiştir. Mayıs'ta başlıyan Levy ile basım için pazarlığı, birkaç ay sürecek; Flaubert annesiyle Vichi'de, bir kaç ay geçirdikten sonra ancak anlaşmayı imzalayabilecektir.

1862 24 Kasım 1862'de *Salambo* eseri satışa çıkınca, eleştirmenler tutu-
1865 munu değiştirmez, yine Flaubert'i kötülerler. Sainte-Beuve'ün ve Froehner'in makaleleri yazarı sinirlendirir ve Flaubert'e alaycı cevaplar ilham eder; ama 27 Ocak 1863'de *La Presse*'de çıkan Geor-

ge Sand'ın yazısı, çok güzel bir dostluğun başlangıcı olur; resmi kiritik acımasız olsa da, romanın seçkin okuyucu nezdindeki başarısı çok büyüktür. 1863 Ocak ayında, Flaubert prenses Mathilde ve kardeşi prens Napeléon ile dostluk kurar. 1862 Aralık ayından beri Sainte-Beuve'ün kurduğu "Diner Magny" 'Magny yemeği' toplantılarına Flaubert gitmeye başlar. 23 Şubat 1863'de, orada Turgenyev ile tanışır; bu tanışma, bu iki dev arasında sağlam bir dostluğun başlangıcıdır. Haziran-Temmuz 1863'de annesi ve yeğeniyle Flaubert Vichy'de bir süre kalır. Sonra, Bouillet ve Osmoy ile hep birlikte bir peri masalı olan *Le Château des Coeurs* adlı bir eser yazarlar. 26 Ekimde tamamlanan bu eser, asla yayınlanmayacaktır.

Flaubert'in 1863-1864 kışı, dünyevi yaşantılarla doludur. Yemekler, balolar, tiyatrolar, resepsiyonlar gibi. 6 Nisan 1864'de yeğeni Caroline, Dieppe'de bir odun tüccarı olan Ernest Ommanville ile evlenir. Flaubert, birçok duraklamalardan sonra ancak nihayet yeni romanı için bir konu seçebilmiştir: *Gönül Eğitimi.* Tatillerden sonra, 1 Eylül 1864'de bu eseri yazmaya koyulacak, bu defasında, ilk eserlerinde olduğu gibi edebiyat aleminden ve dünyevi hayattan uzak durmayacaktır; tersine Paris'te uzun süre kalır; Magny yemeklerine katılır; birçok resepsiyonlara, özellikle Prenses Mahtilde'ninkilerine gider. 1864'ün 12 Kasım'ından 16 Kasım'ına kadar, İmparator ve İmparatoriçe'nin Compiegne'deki malikanesine davet edilmiştir. 1865 Temmuz'unda Londra'ya bir gezi yapar ve orada, Bade Kentinde, Maxime Du Camp'ın evinde, Juliet Herbert ile tekrar görüşür. 1853'den beri oraya yerleşen Schlésinger'leri de orada görmüş olması mümkündür. Gene de muntazam şekilde *Gönül Eğitimi* adlı eserine çalışmaktadır ve yapıtın birinci bölümünü 1865'de bitirecektir.

SAND-FLAUBERT TAKVİMCESİ 1866-1876

1866

10 Ocak Maurice Sand'ın kızı, Aurore'un doğumu.
20 Ocak (Bibl. Fr.) *Monsieur Sylvestre.*
24 Ocak-22 Mayıs Flaubert, Paris'tedir.
12 Şubat George Sand, ilk defa "Magny yemeğinde" bulunur.
1 Haziran George Sand'ın Nohant'a gidişi.
1 Temmuz-15 Ağustos *Revue des Deux Mondes*'da *Dernier Amour* yapıtının yayını.

16–30 Temmuz Flaubert Londra'dadır; Juliet Herbert ile görüşür.
1–19 Ağustos Flaubert Paris, Mantes, Ouville ve Dieppe'te.
2 Ağustos – 5 Eylül G. Sand Paris ve Palaiseau'da
9 Ağustos *Don Juan de Village* eserinin Vaudeville'de ilk temsili. Flaubert oyunda hazır bulunur.
15 Ağustos Flaubert Légion d'honneur nişanını alır.
28–30 Ağustos G. Sand Croisset'dedir.
8–19 Eylül G. Sand'ın Brötanya'ya gezisi; (Nohant dönüşü)
24 Ekim – 3 Kasım Flaubert Paris'te.
28 Ekim G. Sand Paris'e gelir. (Paris ve Palaiseau'da 10 Ocak 1867'ye kadar kalır).
29 Ekim Bouilhet'nin *La Conjuration d'Amboise* eserinin ilk temsili. Flaubert ve G. Sand'da oradadırlar.
3–10 Kasım G. Sand Croisset'de.
9 Kasım G. Sand'm dostu Charles Duveyrier'nin ölümü.

1867

10 Ocak G. Sand Nohant'a gider; tüm kış süresince anemiden hasta yatar.
19 Şubat – 21 Mayıs Flaubert Paris'tedir.
21 Mart – 2 Nisan G. Sand Paris'te ve Palaiseau'da'dır.
23 Mart (Bibl. Fr.) *Le Dernier Amour.*
2 Mayıs Bouilttet Rouen'de kitaplık müdürü olur.
10 Haziran Flaubert, Tuileries sarayındaki bir baloda bulunur.
20 Haziran – 14 Temmuz George Sand Paris'te ve Palaiseau'dadır.
10 Temmuz *Villemer Markisi*adlı eserinin Odéon tiyatrosunda yeniden temsili.
1–24 Ağustos Flaubert Paris'tedir.
13 Ağustos G. Sand'm samimi dostu François Rollinat'nın ölümü.
14 Ağustos *François le Champi* eserinin Odéon'da yeniden temsili.
1 Eylül – 15 Kasım *Revue des Deux Mondes*'da *Cadio* eserinin yayını.
4–20 Eylül Flaubert Paris'te, Nogent'de, Dieppe'de.
16 Eylül– 7 Ekim G. Sand Paris'tedir. (sonraları Palaiseau'ya ender gider)
17–19 ve 25–30 Eylül G. Sand, Normandiya'ya iki kez gezi yapacaktır.
19 Eylül *Beaux Messieurs de Bois Doré* eserinin Odéon'da tekrarı.
7–11 Kasım Flaubert'inParis'e yolculuğu, (*Gönül Eğitimi* eseri için araştırmaları).

1868

15 Ocak – 15 Mart *Revue des Deux Mondes*'da *Mademoiselle Merquem* eserinin yayınlanması.

29 Ocak – 19 Mayıs Flaubert Paris'tedir.

10–15 Şubat George Sand Paris'tedir.

15 Şubat – 12 Mart G. Sand'ın Güneye yolculuğu (Bruyere'de Juliette Adam'da kalır; Toulon'da Charles Poncy'lerde kalır; sonra Paris'e döner.)

12 Mart Maurice Sand'ın kızı, Gabrielle'in doğumu.

14 Mart George Sand Nohant'a döner.

25 Nisan (Bibl.Fr.) *Cadio* eseri (roman).

5 Mayıs – 2 Haziran G. Sand Paris'tedir.

24–26 Mayıs G. Sand' Croisset'dedir.

27 Mayıs G. Sand "Feuillantines" sokağındaki evini terkeder ve "Gay Lussac sokağı, 5 numaraya yerleşir.

1 Haziran – 15 Ağustos *Revue des Deux Mondes*'da *Lettres d'un voyageur à propos de botanique* eserinin yayınlanması.

4–20 Temmuz Juliette Adam ve kocası Nohant'dadırlar.

8 Temmuz – 13 Ağustos Flaubert, Ouville'de, Dieppe'de, Paris'te, Fontainebleau'da, Saint–Gretien'dedir.

1 Ağustos (Bibl.Fr.) *Mademoiselle Merquem* eseri.

13 – 26 Ağustos Marguerite Thuillier ve Madam Arnould Plessy'nin Nohant'a ziyareti. (G. Sand Madam Arnould–Plessy'nin din değiştirdiğini öğrenir)

26 Ağustos – 11 Eylül G. Sand Paris'te ve Palaiseau'dadır.

27 Eylül – 13 Ekim G. Sand Paris'te ve Palaiseau'dadır.

3 Ekim *Cadio* eserinin Porte Saint Martin'de ilk temsili. Flaubert, (I'den 4'e kadar Paris'tedir) temsilde bulunur.

22 Kasım Turgenyev'in Croisset'ye ziyareti.

15 Aralık G. Sand'm torununun vaftiz töreni.

1869

25 Ocak – 1 Şubat Flaubert Paris'tedir. (*Gönül Eğitimi* eseri için araştırmalar yapmaktadır.)

8 Mart Luigi Calamatta'nın ölümü.

27 Mart – 7 Haziran Flaubert Paris'tedir.

25 Nisan – 9 Haziran G. Sand Paris'tedir.

29 Nisan G. Sand, Palaiseau'daki evini satar.

10 Mayıs Flaubert, G. Sand'a *Gönül Eğitimi* adlı eserini okur.
16 Mayıs Flaubert, *Gönül Eğitimi* adlı eserini bitirir.
30 Mayıs Flaubert, Murillo sokağı, 4 numaradaki yeni evinin kontratını imzalar.
Haziran yarısı Flaubert, Croisset'ye döner; *La Tentation de saint Antoine* eserini yeniden ele alır.
15 Kasım – 1 Eylül *Revue des Deux Mondes*'da *Pierre qui roule* eserinin yayınlanması.
18 Temmuz Bouilhet'nin ölümü.
7 Ağustos Flaubert'in Paris'e gidişi. (Orada 6 Mayıs 1870'e kadar kalacaktır.)
6 Eylül – 25 Ekim George Sand Paris'tedir.
11 Eylül Opera–Comique'de *Küçük Fadette*'in ilk temsili, Flaubert de oradadır.
17–22 Eylül ve 28 Eylül – 1 Ekim George Sand'ın Ardenne'lere gezisi.
9 Ekim George Sand, Michel Levy ile kontratını tazeler.
13 Ekim Saint–Beuve'ün ölümü.
17 Kasım *Gönül Eğitimi* eserinin yayınlanması.
1 Aralık *Revue des Deux Mondes*'da *Lupo Liverani*'nin yayınlanması.
8–9 Aralık G. Sand *Gönül Eğitimi* eseri hakkında bir makale yazar.
21 Aralık G. Sand'ın makalesinin *La Liberté*'de yayını.
23–28 Aralık Flaubert, Nohant'dadır.

1870

18 Ocak – 5 Mart George Sand Paris'tedir.
1 Şubat – 15 Mart *Revue des Deux Mond*'da *Malgrétout* yapıtının yayını.
12 Şubat Odeon'da Bouillet'nin anıtı yararına bir oyun temsili. (G. Sand hastadır; temsilde bulunamaz).
25 Şubat Odeon'da *L'Autre* eserinin ilk temsili. Flaubert gelemez; tüm Şubat süresince hastadır. (Grip, egzama, kan çıbanı)
1 Mart Flaubert'in yakın dostu Jules Duplan'nın ölümü.
19 Mart Flaubert, *L'Autre* yapıtının temsilinin birinde bulunur.
29 Nisan M. Levy, Flaubert'e 4.000 Frank borç vermesini teklif eder; Flaubert reddeder.
6 Mayıs Flaubert Croisset'ye döner. Biraz sonra, Bouilhet'nin *les Dernieres Chansons* adlı eseri için, bir önsöz yazmaya koyulur (20 Haziran'da yazı biter)

20 Haziran Jules de Goncourt'nun ölümü. Flaubert cenaze törerinde bulunur. (22 Kasım)
26 Haziran Sand'ın dostu, Armand Barbes'in ölümü.
19 Temmuz Prusya Savaşının ilanı.
15 Ağustos – 1 Ekim *Revue des Deux Mondes*'da *Cesarine Dretrich*'in yayınlanması.
1 Eylül Saden bozgunu.
3 Eylül (Bibl.Fr.)*Malgrétout* eseri.
4 Eylül Cumhuriyet'in ilanı.
20 Eylül – 12 Kasım G.Sand, Saint-Loup, Boussac, La Chatre'dadır.
27 Ekim Metz Kapitülasiyonu.
5 Aralık Almanlar tarafından Rouen'in işgali. Purusyalılar Croisset'ye yerleştikleri için, Flaubert Rouen'de kalacaktır.

1871

28 Ocak Armistis.
8 Şubat Ulusal Meclis'te seçim.
8 ya da 9 Şubat Flaubert, Dieppe'e, İngiltere'den dönen yeğeninin yanına, annesiyle birlikte yerleşir.
1 Mart Barışın onaylanması (26 Şubat'ta imzalanır.)
1 Mart – 15 Nisan *Revue des Deux Mondes*'da *Journal d'un voyageur pendant la guerre* adlı eserin yayını.
8 Mart Casimir Dudevant'ın ölümü.
16-28 Mart Flaubert'in Bruxelles'deki Prenses Mathilde'e, ve Londra'daki Juliet Herbert'e gidişi.
18 Mart Paris ayaklanmasının başlangıcı.
1 Nisan Flaubert Croisset'ye döner ve *Saint Antoine* adlı eserine devam eder.
1 Mayıs – 1 Haziran *Revue des Deux Mondes*'da *Francia* adlı eserinin yayını.
21-28 Mayıs Kanlı hafta.
4 (ya da 6) 11 Mayıs Flaubert Paris'tedir.
20 (ya da 21) Temmuz – 16 Ağustos Flaubert Paris'te ve Saint-Gratien'dedir.
22 Temmuz Alman birlikleri, Rouen bölgesini boşaltır.
22 Ağustos G. Sand, *Temps* gazetesinde *Reveries et souvenirs* adlı tefrikalarla işbirliğine başlar.
23 Eylül (Bibl.Fr.) *Césarine Dietrich* eseri.

3 Ekim *Le Temps* gazetesinde *La Réponse à un ami*'nin yayını.
9–18 Ekim Flaubert, Paris'te Bouilhet'in işleriyle uğraşır.
8 Kasım Mme Schlésinger'in Croisset'ye ziyareti.
15 Kasım Flaubert' Paris'e gider; (25 Mart 1872'ye kadar kalır)
2 Aralık Rouen Belediye Meclisi, Bouilhet anıtı projesini reddeder.

1872

6 Ocak Bouilhet'nin Odéon tiyatrosunda *Mademaiselle Aissé* eserinin ilk temsili.
20 Ocak Bouilet'nin *Dernieres Chansons* eserinin Flaubert'in önsözüyle birlikte yayını.
26 Ocak *Temp* gazetesinde *la Lettre au Conseil municipal* adlı mektubun yayını.
Şubat–Mart Maurice Sand'ın hastalığı.
7 Mart – 20 Nisan *Le Temps* gazetesinde *Nanon* eserinin yayını.
20 Mart Flaubert'in M. Levy ile bozuşması.
25 Mart Flaubert, Croisset'ye döner.
6 Nisan Madam Flaubert'in ölümü.
Nisan, Mayıs, Haziran George Sand'ın torunlarının boğmacaya tutuluşu; sonra da Sand'ın kendisinin grip ve boğmacaya tutuluşu.
28 Mayıs – 17 Haziran George Sand, Paris'tedir.
1 Haziran *Revue des Deux Mondes*'da *La Reine Coax* eserinin yayını.
12–22 Haziran Flaubert Paris'te.
29 Haziran *(Bibl.Fr.) Francia* eseri.
1 Temmuz Flaubert, *Saint Antoine* eserini bitirir.
7 Temmuz – 14 Ağustos Flaubert, Luchon'dadır (9 Ağustos'a kadar); daha sonra Paris'e gelir. Croisset'ye dönünce *Bouvard et Pecuchet* adlı eseri için kitaplar okuyacaktır.
28 Temmuz – 23 Ağustos George Sand, Cabourg'dadır.
7–22 Eylül Flaubert, *Bouvard et Pecuchet* adlı eseri için Paris'te döküman toplayacaktır.
25 Eylül – 3 Ekim Viardot ailesi, Nohant'dadır.
23 Ekim Théophile Gautier'nin ölümü.
25 Kasım'a doğru *Mademaiselle La Quintinie* adlı eserin temsili, sansür tarafından yasaklanır.
28 Aralık *(Bibl.Fr.) Nanon* eseri (daha Aralık'ta yayınlanmıştır)
29 ya da 30 Aralık Flaubert Paris'e gider. (17 Mayıs 1973'e kadar orada kalır)

1873

Ocak–Şubat Flaubert Paris'tedir, hastadır (ayrıca grîbe de yakalanır) *Bouvard et Pecuchet* eseri için kitaplar okur.

12–19 Nisan Flaubert Nohant'dadır. (ayın 16'sında Turgenyev'de oraya gelir). *Saint Antoine* adlı eserin okunması. (14'dünde).

24 Nisan – 10 Mayıs George Sand Paris'tedir.

3 Mayıs Belki de Flaubert ile Sand'ın son karşılaşmaları (Véfour'ların bir yemeğinde).

17 Mayıs Flaubert'in Croisset'ye dönüşü. Orada Bouilhet'nin *Le Sexe faible* adlı eserini yeniden yazmaya koyuldu.

24 Mayıs *(Bibl.Fr.) İmpressions et Souvenirs* adlı eserin yazılması.

20 Haziran Flaubert'in *Madame Bovary* ve *Salambo* adlı eserleri için, Charpentier ile anlaşması.

9–12 Temmuz Michel Levy Nohant'dadır.

5 Ağustos – 4 Eylül Flaubert Dieppe'te, Paris'te, Saint–Gratien'dedir. *Bouvard et Pecuchet* adlı eseri için Brie ve Beauce'a yolculuk yapacaktır.

5–25 Ağustos George Sand'ın Auvergne'e yolculuğu.

7 Eylül Flaubert *Candidat* adlı eserinin redaksiyonuna başlar. *Bouvard et Pecuchet* eseriyle nöbetleşe çalışır.

16–29 Eylül Viordot'lar ve Turgenyev Nohant'dadır. (Turgenyev 23'ünde gelir).

2–5 Ekim Turgenyev, Croisset'dedir.

20–30 Ekim Flaubert Paris'tedir. (*Le Sexe faible* eseri için).

29 Ekim Ernest Feydeau'nun ölümü.

Ekim sonu – Kasım başı George Sand hastadır. (romatizma ve sarılıktan).

15 Kasım *(Bibl.Fr.) Contes d' une Grand mere* (ilk serisi).

22 Kasım Flaubert, *Le Candidat* adlı eserini bitirir.

6 Aralık Flaubert, Paris'e gider. (Orada 19 Mayıs 1874'e dek kalır.)

13 Aralık Flaubert'in Chanpentier ile *La Tentation de saint Antoine* eseri için anlaşması.

1874

Ocak – Mart Nohant'da girip. Herkes sıra ile hastalanmaktadır.

1 Ocak – 15 Mart *Revue des Deux Mondes*'da *Ma Soeur Jeanne* adlı eserin yayınlanması.

11 Mart *Candidat* eserinin Vaudeville tiyatrosunda ilk temsili. G. Sand bulunmaz. Flaubert piyesini dördüncü temsilden sonra geri çeker.

28 Mart *Candidat* eserinin basılışı.
31 Mart *La Tentation de Saint Antoine*'nın basılışı.
19 ya da 20 Mayıs Flaubert'in Croisset'ye dönüşü.
30 Mayıs – 10 Haziran Georg Sand Paris'tedir.
Haziran – Temmuz George Sand, Nohant'a döndükten sonra, çoğu zaman hastadır. (Grip, romatizma, sağ kol paralizisi.)
Haziran başı *Ma Soeur Jeanne* eserinin cilt halinde yayını (sadece Bibl.Fr.'da, kayıt edilir.)
18–23 Haziran Flaubert'in Laporte ile, aşağı Normandiya'ya gezisi. (*Bouvard et Pecuchet* eseri için).
30 Haziran – 31 Temmuz Flaubert, İsviçre'de Kaltbad–Righi'dedir. (19 Temmuz'a dek kalır.) Cenevre'den, Paris'ten, Dieppe'den geçerek Croisset'ye döner.
1 Ağustos Flaubert *Bouvard et Pecuchet* eserinin redaksiyonuna başlar.
25 Ağustos – 17 Eylül Flaubert Paris'tedir. (*Le Sexe faible* eseri için).
Ekim – Kasım Flaubert'in sağlığı iyi değildir. (Mide ağrısı, asabiyet v.b.)
17 Ekim G. Sand'ın samimi dostu Charles Duvernet'nin ölümü.
16 Kasım Flaubert, *Sexe faible* yapıtının provası için Paris'e gider. Birkaç gün sonra da piyesi geri alır. (Paris'te, 9 Mayıs 1875'e dek kalır.)

1875

1 Şubat – 1 Mayıs *Revue des Deux Mondes*'da *Flamarande* eserinin yayınlanması.
Şubat–Mart–Nisan Flaubert'in hastalığı (Grip, karın ağrıları, melankoli)
Mart George Sand hastadır (Grip, kolunda paralizi)
Nisan Commanville'in mali sıkıntıları alarm vermeye başlar.
9 Mayıs Flaubert Croisset'ye döner. Geçici olarak *Bouvard et Pecuchet* adlı eserini bırakır.
14 Temmuz – 1 Kasım *Temps* ve *Revue des Deux Mondes*'da *Contes d'une grand mère* hikayelerinin yayını.
1 – 15 Ağustos Revue des Deux Mondes'da *Marianne* eserinin yayını.
Ağustos Commanville'in iflasa gidişi.
14 Ağustos *(Bibl.Fr.) Flamarande* eseri.
18 Ağustos George Sand'ın samimi dostu Jules Boucoiran'nın ölümü.
28 Ağustos *Les Deux Freres* eseri.
13–14 Eylül Flaubert Deauville'deki çiftliğini satar.
16 Eylül – 1 Kasım Flaubert'in Concarneau'da oturuşu. Orada, *La Légende de saint Julien l'Hospitalier* eserine başlar.

1 Ekim Commanville'in işi, mahkeme yoluyla tasfiyeye gider.

1 Kasım Flaubert Paris'e gelir ve Saint-Honoré sokağında 240 numaraya yerleşir.

1 Aralık – 1 Ocak *Revue des Deux Mondes* da *La Tour de Percemont* eseri yayınlanır.

1876

Ocak sonu Cilt halinde *La Tour de Percemont – Marianne* eserlerinin yayını. (*Bibl.Fr.*da, 10 Haziran'da sadece tescil edilir.)

17 Şubat Flaubert *Saint-Julien* adlı yapıtını tamamlar. *Un Coeur Simple* adlı eserine başlar.

7 Mart Comédie-Française'de *Mariage de Victorine*'nin yeniden temsili. Flaubert oradadır.

18 Mart *(Bibl.Fr.) La Coupe* adlı eseri.

10-11 Nisan *Un Coeur Simple* adlı eseri için, Flaubert, Honfleur'e ve Pont – L'Eveque'e gezi yapar.

30 Mayıs George Sand yatağa düşer; bağırsak tıkanmasından yatar. *Albine* adlı romanını bitiremez.

8 Haziran George Sand'ın korkunç acılardan sonra ölümü.

10 Haziran George Sand'ın Nohant kabristanına gömülüşü ve merasimi. Flaubert, Prens Napoléon ve Renan ile birlikte, orada hazır bulunur.

8 Mayıs 1880 Gustave Flaubert'in, Croisset'de ölümü.

I

Flaubert – Sand Mektuplaşmaları

BÖLÜM I

1866 Öncesi

30 Mayıs 1855'de Flaubert, Louis Bouillet'ye yazdığı bir mektupta şöyle der: "Her gün George Sand'dan birşeyler okuyorum; her seferinde bir çeyrek saat ona öfkelenip kızıyorum."[1] Bu hınzırca söz Flaubert'in ileride "sevgili üstad" diyeceği Sand'ın yapıtından ve sanatından pek heyecanlanmadığım gösterir.

Oysa, gerçekten 1838'de on yedi yaşındaki ateşli bir kolejli, "romantik bir kızıl ihtilalci" Flaubert, 11 Ekim'de samimi dostu Ernest Chevlier'ye: "Son günlerde George Sand'ın *L'Uscoque* adlı yapıtını okudum, bu romanı ele geçirirsen, onun saygıdeğer bir kişi olduğunu göreceksin" derken, onu övmekten geri kalmaz. 18 Mart 1839'da aynı kişiye "Bana, George Sand'a olan hayranlığından sözediyorsun; buna katılıyorum; ama kararsızlığım da sürüyor *Jacques* yapıtı kadar güzel bir eser az okudum!" diyecektir.

Ne yazık ki bu geçici bir hayranlıktır; çünkü 1843'de birinci *Gönül Eğitimi* adlı yapıtında Flaubert, romancıyı aşağılayan şu cümleleri gururla belirtmişti: "Benim yapıtım ne George Sand okuyan öğrenciler, ne terzi kızlar için yazılmıştır; akıl kişileri içindir". Onun bu edebiyat anlayışı yıllar geçtikçe çeşitli şekiller alacak ve bir ara "sanatta kişisel olmama" dogmasına tutulacaktır: içini ele vermemek, kendini kaleme almamak, bir şey kanıtlamamak, dünce-

sini söylememek; bundan böyle bunlar başlıca özdeyişleriydi. Bu ilkelerden yola çıkarak 16 Kasım 1852'de, Louis Colet'ye şu öğütlerde bulunur: "İnsan, yeteneğinin doruğuna ancak kendinden soyunarak erişebilir; Sanatı, içini dökmek için değil, bilgi aracı olarak kullanmalıdır. George Sand'da, çiçeklerin renksizliği ortaya çıkıyor; fikirleri, sözcükler arasında adalesiz bacaklar gibi pelteleşiyor" der. Bu sözler, gerçekten iki romancı arasındaki muhtemel bir dostluğa cesaret kırıcı bir başlangıç olacaktır.

Sand'a gelince: O, Gustave Flaubert adında birinin varlığından bile habersizdir.[2]

Ama çağın en özgün yapıtlarından biri olan *Madame Bovary* 1 Ekim 1856'da *Revue de Paris*'de yayınlanmaya başlayınca derginin müdürleri, konudaki bu cesaretten çekinerek, yapıt üzerinde önemli düzeltmeler, kırpmalar yapmak isterler. Flaubert buna direnir, öfkelenir, tehditler savurur. Bu karışıklıklar derginin 15 Aralık sayısında okura tam yansıyacağı sırada, Flaubert bir "protesto notuyla" satırların sorumluluğunu reddeder ve okuyucudan "yapıtına bütün olarak değil de, parça parça bakmasını" rica edecektir. Oysa birkaç gün sonra Flaubert geleneklere hakaretten, dine saldırmaktan 6. Ceza Mahkemesi'ne verilecektir. Artık edebiyatçılar arasında ateşli bir hareket başlayacak, okuyucular ilgilenecek ve roman henüz kitap halinde basılmadan üne kavuşacaktır.

Merak edip, kendince bir yargıya varmak isteyen Sand 21 Aralık'tan 25 Aralığa kadar *Madame Bovary* romanını okuyacaktır. Sekreteri Manceau'nun güncesinde şu satırları görüyoruz: "Yapıt, Madame Sand'ı ilgilendirdi; çok hoşuna gitti".

Flaubert'e gelince o, her ne kadar Sand'ın yeteneğine aldırmaz görünse de, ona, 1857'nin Nisan ayında Michel Levy'de basılan romanından ithafla bir nüsha gönderecektir: "Madame Sand'a, tanımadığı bir kişiden saygılarla"[3] diyerek. Bundan birkaç gün sonra, 30 Nisan'da, George Sand'ın günlüğünde, şu ilk karşılaşmaya tanık oluyoruz: Odeon tiyatrosunda, Victor Sejour'un piyesinin provasında, André Gérard'la karşılaşma. Perde arasında, fuayede sadece bir el sıkışması... Birkaç kişinin arasında Flaubert'in Sand'a takdim

edilişi... Acaba Sand, daha o gece mi *Bovary*'ye hayranlığını belli etmişti? Flaubert'e o eser hakkında bir yazı mı vaadetmişti? Her ne halse Sand, 29 Eylül'de *Courier de Paris*'de *Bovary* romanını inceleyen, savunan birkaç sayfalık bir yazı yazacak, kitaba olan hayranlığını belirtecektir.[4]

Bu hoş ilgi, eleştiricilerin pek yüzvermediği Flaubert'in hoşuna gitmiş olmalıdır.[5] Ama gene de Sand'a bir teşekkür mektubuyla cevap verip vermediği şimdiye kadar bilinmemiştir. Ne olursa olsun, bu isabetli davranış, onların fikir ayrılıklarını unutturup, aralarında kişisel ilişkilere yol açacaktır. Ancak 1859 baharında, 29 Nisan'da, geleceğin bu dostları, ilk ciddi karşılaşmayı gerçekleştirip Sand'ın Paris'teki evinde, Racine sokağında buluşacaklardır.[6] Sand ona, yazılarında ne denli budala, "espiriden yoksun, ağır, uzun ve tumturaklı"[7] olduğunu söylese de, gene Flaubert'in Sand'a olan dostluğu, hayranlığı yitmeyecektir. Flaubert, romancının yazılarından pek zevk almasa da, feth edilmiştir artık! Arkadaşı Ernest Feydeau'ya 1859'da şöyle yazacaktır: "Sen, Sand anneyi pek seviyor gözüküyorsun; bana göre o, tatlı bir kadın; ama doktrinlerine gelince, yapıtları bana pek güven vermiyor! Onbeş gün önce *Lelia* yapıtını tekrar okudum; sen de oku! rica ederim onu baştan bir kez daha oku!..."

Üç yıl boyunca aralarında bir mektuplaşma ya da bir karşılaşma olmaz; günlüklerinde ya da yayınlanmış mektuplarında böyle bir şeye rastlanmaz. Ama 24 Kasım 1862'da Flaubert'in romanı *Salambo* satışa çıkınca, yazar onlardan dostlarına göndermeye başlıyacaktır. Yine Manceau'nun günlüğünde şunları okuyoruz: "Flaubert Madame Sand'a Kartacalı romanını gönderdi; Madame, bu kitaptan memnun kaldı."[8] Gerçekten Sand, hemen ertesi gün 27 Ocak tarihli *La Presse* gazetesinde, Flaubert hakkında övgülü bir makale ele alacaktır.

Flaubert'e gelince: O memnundur ve bundan çok hoşlanmıştır. Elimize geçmeyen bir teşekkür mektubuyla bu eleştiriye cevap verecektir.[9] Bu arada Flaubert, iş adamı Emile Aucane'nın aracılığıyla, Nohant hanımefendisinden ilk cevabı alacaktır ve bunun Sand ile Flaubert arasındaki ilk mektuplaşma olduğunu sanıyoruz.

1. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 28 Ocak 1863

Sevgili kardeşim

Bir görevi yerine getirmekten sakın memnun olduğumu sanmayın. Eleştirmen, her defasında görevini yapar; oysa ben susarım; çünkü ben yargılamaktan çok, birşey yaratmayı severim. *Salambo* romanınızı okuduktan sonra yapıtınız hakkında yazılanları, haksız ve yetersiz buluyorum![10] Buna susmam alçaklık ya da tembellik olacaktı; zaten ikisi de aynı kapıya çıkar. Düşmanlarınızı, biraz eksik biraz fazla, benimkilere eklemek bana vızgelir...

Kitabınızın XIV. bölümündeki bir pasaj hakkında yaptığım çocukça eleştirimi bağışlayın;[11] bu, ona olan içten hayranlığıma eklenmiş bir *ihtiyatlılıktan* başka birşey değildir.

Sizinle pek az tanışıyoruz. Boş vaktiniz olduğunda gelip beni görün; birbirimizden uzak oturmuyoruz; her zaman evdeyim; fakat yaşlıyım, daha fazla yaşlanıp çocuklaşmamı beklemeyin!

Beni şu düğümden kurtarın! Eylül ayında, bir zarf içerisinde ilginç bir kuru yaprak aldım; zarftaki yazının sizin yazınız olduğunu sanıyorum. Ama şaşılacak şey!.. Botanikle inceden inceye uğraştığımı nereden biliyorsunuz?

Teşekkürlerinizden bana, birde dostluk ifadeniz kalacak; bunu hakkettiğimi de pek iyi biliyorum

Tüm varlığımla size aitim.

G. Sand

2. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 31 Ocak 1863

Sevgili Hanımefendi,

Bir görevi yerine getirmek dediğiniz şeyden ben pek memnun olmadım! Beni duygulandıran şey, asıl sizin iyi yürekliliğinizdir. Bana karşı olan sempatiniz de ayrıca beni gururlandırıyor. Hepsi bu.

Sizden aldığım bu mektup, bana yazdığınız makaleye çok şey katmış, dahası onu aşmıştır; *açıkçası sizi çok seviyorum* demekten başka birşey söyleyemeyeceğim.

Mr Aucante, benden *L'Opinion national* dergisinin bir sayısını istiyor. Mektubumla birlikte size onu gönderiyorum.[12]

Eylül ayında, bir zarf içinde size küçük bir çiçek gönderen kişi ben değilim; işin tuhaf tarafı, o sıralarda aynı şekilde bana da bir ağaç yaprağı gönderildi!

Dostça davetinize gelince: Normandiyalı usulü, size ne evet ne de hayır diyeceğim. Bu yaz belki de habersizce gelebilirim; çünkü sizi görmeyi, sizinle sohbet etmeyi çok istiyorum. Size sonsuz şefkatler. Ellerinizden öperim. Tüm varlığım size ait olsun.

Gve Flâubert
"Tempe" Bulvarı, No 42, ya da Rouen civarı
Croisset

Not: Çoğu zaman sayfalarımla başbaşa, aylarca yalnız kalıyorum; çalışma odamın duvarına, sizin bir portrenizi asmak çok hoşuma gidecek. Bu isteğim acaba saygısızlık mı? Eğer değilse, şimdiden sonsuz teşekkürler. Bundan ve yapabileceğim diğer saygısızlıklardan dolayı beni bağışlayın...

3. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 10 Şubat 1863

Poz vermediğim halde yapılmış çeşitli portrelerim her yerde satılsa da, pek bulunamıyor. Burada, elimde ancak kötü baskıları var. Paris'e gittiğimde, temsil niteliğinde olan bir tanesini size seçip göndereceğim. Sizin de iyi bildiğiniz üzere görünüşüm gibi manasız olan bu yüzümü, kabul ettiğiniz için teşekkür ederim. Anlayış için gereken şey kafada, taktir etmek için gereken ise gönülde bulunur!

G. Sand

4. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 12 Şubat 1863
Perşembe sabahı

Öncelikle teşekkürler sevgili üstad! Ne derseniz deyin, sizde

manasız hiçbir şey yoktur! Bu armağanınızı sevinçle kabul ediyorum; gururla da saklayacağım. Ellerinizden öperim.

Tüm varlığımla sizinim
Gve Flaubert

Eğer bu yaz Paris'e gelirseniz Croisset'ye göndereceğiniz bir kelimeyle bana haber verme inceliğinde bulunun lütfen. Nasıl buluşacağımızı söylerim, en azından olanaksız değil, – olabilir mi?

***

Bu umut verici başlangıçtan sonra, acaba Flaubert ona karşı eleştirilerinden vazgeçecek midir? Asla... Değişmeyen edebi ilkelerine dayanarak, Georg Sand'ın romanlarını sert şekilde yargılayacaktır. 23 Ekim 1863'de, Mlle Leroyer de Chantepie'ye, şöyle yazar: "Onun *Mademoiselle La Quintine* yapıtına gelince, açıkça söyliyeyim mi? Sanat, hiçbir doktirine alet olup aşağılaşmamalıdır. Gerçeği bir sonuca bağlamak, insanı hep yanılgıya uğratır; gerçek, ancak Tanrı'nın işlerinde bulunur." Dahası var Flaubert, Sand'ın editörlere, tiyatro direktörlerinin isteklerine boyun eğişini de onaylamaz; ona göre bu, meslek haysiyetine sığmaz. 1864'de Charles Edmond'a: "Mme Sand, Buloz'un öğütlerine, yapıtının kırpılmasına boyun eğiyor. Odeon direktörü Chilly'nin, Mme Sand'a, estetik ufuklar açtığını, kendisinin de buna koştuğunu gördüğünü" söyleyecektir.

Sand ve Flaubert ilişkisi, bu birkaç iş mektubundan sonra duracaktır; yıl sonuna kadar iki yazarın birbirlerine rastlamadıkları görülür.

8 Ocak 1864'de, Sand *Villemer Markisi* adlı dramının ilk temsili için Paris'e gelir. Flaubert her zaman olduğu gibi, kışı merkezde geçirmektedir. 14 Ocak ve Şubat'ın ilk gününde Sand'ı evinde görmeye gider. Birkaç hafta sonra, 29 Şubat'ta Villemer'in prömiyeri Odeon'da görülmemiş bir başarıyla zafere kavuşacaktır. Sand'ın da bulunduğu prens Napoleon'un locasında, Flaubert "bir kadın gibi göz yaşları dökerek" piyesi seyredecektir.

16 Mart'ta Sand, Nohant'a dönecek, gitmeden önce de, belki cevapsız kalan şu mektupla, Flaubert'e veda edecektir.

5. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 15 Mart 1864

Sevgili Flaubert,

Mr. Taine'in o güzel kitabını, bana ödünç mü, yoksa temelli mi verdiniz? Kuşkulandım, ve onu size geri gönderiyorum. Burada, kitabın ancak bir kısmını okuyabildim; Nohant dönüşümde de, Buloz'a gönderilecek makaleleri yazacak kadar ancak vaktim olacak. Ama iki ay sonra, buraya dönüşte, bu üstün ve aşil, eşsiz ciltleri tekrar sizden isteyeceğim. Size hoşçakalın diyemediğim için üzgünüm; ama yakında Paris'e tekrar döneceğim; sanırım beni unutmayacak, ve eserlerinizden bana birşeyler okuyacaksınız. *Villemer*'in ilk temsilinde, bana ne kadar iyi ve sempatik davrandınız!.. Şimdi artık tüm yeteneğinize sadece hayran kalmıyor, sizi yürekten seviyorum.

Georg Sand

Sonra yine iki yazar arasında bir sessizlik sürer. Flaubert kasabasına çekilir; sonu gelmeyen kitabım, *Gönül Eğitimi* adlı yapıtını güçlükle yazmaya koyulur; ve bu çalışmaya ancak Paris'te kısa süreler kalarak ara verecektir. Sand'a gelince, Nohant'ı, Paris'ten bir saat ötedeki Palaiseau'daki villada, ancak sevgilisi Manceau ile beraber olmak için terkedecektir.

Genellikle Manceau'nun ölümünden sonra, Flaubert'in arkadaşı Sand'ı bu yalnızlıktan kurtarmak için Palaiseau'yu ziyaret ettiği kabul edilir. Ama ortada bunu kanıtlayan birşey yoktur. Eğlence konusunda güncesine her şeyi yazan Sand, bu sempati belirtilerini acaba niçin kaydetmemiştir? Flaubert, niçin mektuplarından bu ziyaretlerden küçük bir imâda bulunmamıştır? Zaten 1866 Mayıs'ında Georg Sand'ın Flaubert'i Palaiseau'ya davetini ve bunu özellikle rica ettiğini görüyoruz. Şimdilik iki yazarın ilişkileri ancak güncelere dayanmaktadır; bir de Magny restoramında kısa kısa rastlantılardan oluşmaktadır.[13]

(1) *La Presse* gazetesinde 5 Ekim 1854'den 17 Haziran 1855'e kadar yayınlanan *Ömrümün Hikayesi* yapıtı söz konusudur.

(2) G. Sand'ın *mektuplaşma*larına dayanarak, birçok biyografçılar, 1847'de Flaubert'in ünlü romancı Sand ile tanışmak istediğini yazarlar.

(3) Tirişe üzerine nakışlı ciltlerden biri.

(4) Sand'ın *Courrier de Paris*'de yayınladığı makaleler, *Bir Köy Etrafında Gezintiler* adı altında, bir cilt halinde toplanmıştır. *Madame Bovary* hakkındaki sayfalar, ileride "Realisme" adı altında *Question d'art et de literature* diye yayınlanmıştır.

(5) Flaubert'in Sand tarafından yazılmış makalesini görmediği iddiası doğrudur. Ama arkadaşı Duplan'nın muntazaman dergi ve gazeteleri taradığını ve kitabı hakkında tüm yazıları kendisine gönderdiğini biliyoruz.

(6) Monceau'nun günlüğünde, Sand'ın bulunmadığı bir günde, Flaubert'in onu ziyarete geldiği yazılıdır. Ama asıl buluşmaları on yıl sonra 1869'da Sand'ın Racine sokağındaki evinde gerçekleşecektir.

(7) Sand, Flaubert için bu nitelikleri, Jules Janin'e yazdığı bir mektupta sayıp dökmüştür.

(8) Sand, arkadaşı Juliette Lamber'e yazdığı bir mektupta *Salambo* için: "Bu kitabı okumalı; harika bir kitap! her kese tavsiye ederim! o, asrın bir kitabı" der. Sand'ın *Salambo* hakkında bir başka yargısını da, oğlu Maurice'e yazdığı bir mektupta, 1865'de görüyoruz: Flaubert'in *Salambo*'su, güçlü ve çok güzel bir eser; ama ancak sanatçı kişileri ve bilginleri ilgilendirebilir. Üzerinde tartışılsa bile yine o okunacaktır. Halk ise: "Belki çok güzel bir yapıt ama, o devrin insanları beni ilgilendirmez" demekte yetinecektir.

(9) Flaubert, Sand'a teşekkür mektubu yazmak için adresi Michel Levy'den alacaktır; ona: "Madame Sand'ın bana tam olarak adresini ver; Nohant hangi bölgede? Hakkımdaki yazısı çok övücü, ona şükran borcum var" der.

(10) *Salambo* yapıtı her ne kadar çabuk başarı sağladıysa da, resmi kritikler çok sert olmuştur.

(11) "Defile de la Hache" *Salambo* yapıtının XIV. bölümündedir. Sand'm, Flaubert için yaptığı eleştiri okuyucunun, pasajın gerçekliğine inanmasını engelleyen akıl almayacak şeylerin yazıldığı şeklindeydi...

(12) Arkeolog Guillaume Froehnei, *Revue contemporaine* de *Salambo* romanı hakkında bir makale yazmıştı; içinde Flaubert'in araştırmaları-

nın içtenliği hakkında kuşkuya düştüğünü söylüyordu. Flaubert de *L' Opinion Nationale* dergisinde, 24 Ocak 1863'de "Mösyö Froehner'e cevap" adlı yayınlanan yazısında eleştiricinin delillerini, birçok gönderme ve alıntılarla yalanlıyordu.

(13) Sand, Paris'e her uğrayışta, akşam yemeklerini Magny lokantasında yer. Günlüklerde sık sık rastlanan bu bilgiye, 1862'de Saint-Beuve ve Gavani tarafından adet yerine getirilmiş olan bu meşhur "Edebi pazartesi yemeği"ne, o zamanlar Sand'ın da katıldığından hiç söz edilmez.

BÖLÜM II

1866

Sand ile Flaubert arasındaki bu çok güzel dostluk, ancak 1866 yılında başlayabilecektir. "Magny'deki akşam yemekleri" iki yazarın daha sık görüşmelerini sağlayacaktır.

Uzun zamandır davet edilen Sand, ilk kez 12 Şubat 1866'da orada görünür. Bu oldukça keyifli ve gürültücü toplulukta hiç rahat etmiyecektir; dönüşte geceleyin oğlu Maurice'e yazdığı bir mektupta, şöyle der: "Saint-Beuve'ün başlattığı Magny'nin aylık yemeğinde, bu gün ilk defa sevgili dostlarla beraberdim. Gautier, Saint-Victor, Flaubert, Saint-Beuve Berthelot, kimyacı Bouilhet ve Goncourt'lar oradaydılar. Taine ve Renan gelmediği için, ancak 12 kişiydik. Üç yıldan beri oraya davet ediliyordum; beni kucak açarak karşıladılar; oraya *tekbaşıma* gitmeye bugün karar verdim, böylece sorunu çözümlemiş oldum. Oraya biri tarafından götürülmek istemiyordum. Hepsi çok akıllı insanlar! Ama hepsi özsaygılı, paradoks içindeler! Kendilerinden sözetmeyen Berthelot ve Flaubert hariç." Sand, günlüğünde olayı şöyle anlatır: "Dostlarla Magny'de akşam yemeği yedik. Bundan daha iyi bir karşılanma olamazdı. Büyük bilgin Berthelot dışında, hepsi pek parlaktılar. Gautier, her zamanki gibi gözkamaştırıcıydı, paradoks içindeydi!.. Saint-Victor sevimli ve kibar; Flaubert ihtiraslı ama bence hepsinden sempatik! Nedenini henüz bilemiyorum. Goncourt'lar ise, kendilerine güvenli; hele en küçüğü çok akıllı; amcalarına fazla kafa tutuyor! Beuve amca diye çağırdıkları Saint-Beuve, içlerinde en akıllısı, en güzel konuşanı!.. Adam başına on frank ödüyoruz; yemekler şöyle böyle; çok sigara içiliyor, avaz avaz konuşuluyor! Ama isteyen çıkıp gidebiliyor... Flaubert'e benzeyen Louis Bouilhet, alçak gönüllü."[1]

O günden sonra Sand, bu yemekleri aksatmayacaktır. Kançıbanlarından ötürü evden çıkmayan Flaubert, her zaman aralarına katılmayacaktır. Ama günlüklerden anladığımıza göre, 12 Mart, 23 Nisan, 7 ve 21 Mayıs'ta, orada Sand ile Flaubert birbirlerine rastlıyacaklardır. Belki de şu kısa mektup o günlerde yazılmıştır.

6. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, Mart-Mayıs 1866 Pazar sabahı

Yarın pazartesi, Magny günü sevgili üstad. Ben muhakkak oradayım. Sizi kucaklıyorum.

Gve Flaubert

İki yazar arasında başka karşılaşma fırsatları da olur: 19 Şubat'ta, Saint-Beuve'ün evinde Berthelot ve Dumas-fils ile akşam yemeğinde bulunurlar. Yine, aktris Sylvanie Arnould-Plessy'nin evinde birbirlerine rastlarlar. 10 Mart'ta Flaubert Sand'ı Magny restoranına götürür ama vakti yoktur; kendisi kalamaz. 2 Mayıs'ta Saint-Beuve'ün evindeki akşam yemeği, Sand'ı, Flaubert'i, Taine'i ve prenses Mathilde'i buluşturacaktır.

Aralarında geçen, Sand'ın uydurduğu bazı şakacı mektuplar, "Goulard" mektupları, Sand ile Flaubert'in henüz dostluklarını değil ama aralarında samimi bir arkadaşlığı göstermektedir. Sand'ın, yeni romanı *Le dernier Amour* adlı eserini Flaubert'e ithaf edişi, bunu kanıtlar.

7. SAND'DAN FLAUBERT'E

Palaiseau 9 Mayıs 1866

Bay Flobaire

Bana büyük iyilikte bulunmuş bir bayana, adımı kullanarak mektup yazmanız, benim yerime kabuledilmeniz, yerimin mirasına konup kendinizinkini bana bırakmanız, gerçekten de sefihlik... Bu davranış sizin ahlaktan yoksun oluşunuzu, bu bayanın da, terbiyesizliğini akla getiriyor; ayrıca da o, bu yazılan tüm iğrenç çapkın duygulardan ve bizim uslubumuzdan kuşkuya, düşecektir.

Eğer siz Faine[2] ve Salkenpeau'yu[3] yazmaktan memnunsanız, ben de onları okumamaktan memnunum... Buna kızmaya değmez... Eserin Dine karşı çirkin bir davranış olduğunu gazetelerden okudum... Bu bayandan çektiklerim beni kendime getirdi; ifratlardan nâdim ettim. İşte bundan ötürü, eğer size onunla birlikte rastlar isem, kendimi tutamıyacağım, yumruğumu yüzünüzde hissedeceksiniz. Bu da, günahlarımın tamiri, ikimizin rezilliğinin cezası olacaktır... Diyeceklerim bu kadar, sizi selamlıyorum.

Goulard
Palaisot'da, Rahiplerin
Nezdinde

Bana, Tiyatro ve yazar güruhu ile ilişkide olmanın cezasını çekeceğimi söylemişlerdi.[4]

***

Bu gülünç hiciv Goulard kaba şakalarının sadece bir tanesi değildir. "Büyük Goulard" takma adıyla II Mayıs'ta Eugène Lambert tarafından yazılmış birkaç gülünç hiciv daha vardır. Flaubert'in kendisi dahi, birçok mektupla bu maskaralığa katılmıştır ve belki de Mme Arnould – Plessy de, bu oyundan geri kalmamıştır.

Ne yazık ki tüm bu acayip mektuplar yitmiştir. Ancak "Cevap mektupları" adında, Milli Kitaplıkta muhafaza edilen bir günlükte, sadece Sand'ın Flaubert'e 11 Mayıs'ta yazdığı bir iş mektubunu görebiliyoruz. Belki de bu, Eugene Lambert'in mektubudur; ama şimdiye kadar bunu hiçbir şey kamtlamamıştır.

Ne olursa olsun, bu şakalara bakarak Sand ile Flaubert'in fazla yakın ilişkide olduklarını düşünmesek te, yine de aralarındaki arkadaşlıkları ortadadır. Zaten Sand, Flaubert'e olan sevgisini *Le Dernier Amour* adlı yeni bir romanını ona ithaf etmekle kamtlamıştır.

8. SAND'DAN FLAUBERT'E

Palaiseau, 14 Mayıs 1866

Bu, bir "Goulard" mektubu değil. O öldü! Gerçekte ve komiktikte, "yalancı Goulard" ondan baskın çıkarak onu öldürdü! Ama bu "yalancı Goulard" hiçbirşeyden kendini sakınmıyor! Yeni çıkacak kitabımı size ithaf etmek istiyorum sevgili dostum. Ama "Goulard"ın dediği gibi: herkesin düşüncesi başka olduğuna göre, size şunu sormak istiyorum:

İlk sayfanın başına sadece "Dostum Gustave Flaubert'e diye yazayım mı? Romanlarımı sevdiğim bir adın himayesine bırakmak adetimdir. Son romanımı da Fromentin'e[5] ithaf etmiştim.

Sizi Palaiseau'ya, "Goulard"ın dilberini[6] sizin ve benim cinsten birkaç "Goulard" larla yemeğe çağırmak için havaların düzelmesini bekliyorum. Bugüne kadar pis bir soğuk vardı; sayfiyeye gelerek nezle olmanızın anlamı yok. Ben romanımı bitirdim;[7] sizinki ne durumda? Kalkık burnunuzu süsleyen iki kocaman elmas gözlerinizden öperim.

9. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 15 Mayıs 1866
Salı sabahı

Ne diyorsunuz sevgili Üstad? Davetinizi zevkle, minnetle, hislenerek kabul ediyorum!

Yalnız bu Palaiseau davetini Ağustos ayına ertelemek gerekecek; çünkü gelecek salı kırlara çıkıyorum. Zavallı yaşlı annem, beni çağırıyor. Böylece size hoşçakalın ya da önümüzdeki pazartesiye görüşmek üzere demek zorundayım.

Monsieur Sylvestre adlı yapıtınızı bir solukta okudum (âdetimdir) ve sayfa kenarlarını notlarla süsledim. Pazartesi vakit bulursam size nüshaları beraberimde getireceğim ve Magny'ye gitmeden önce, üzerinde konuşuruz.

Beni sevmekte haklısınız; böylece size olan sevgimi ödemiş oluyorsunuz. Ellerinizi sıkar, yanaklarınızdan öperim.

ve sizin

Gve Flaubert'iniz

10. SAND'DAN FLAUBERT'E

Palaiseau, 16 Mayıs 1866
Çarşamba

Öyleyse koca dostum, siz burada olmadığınıza göre, ben de onbeş güne kadar, iki üç aylığına Berry'ye yollanırım. Perşembe günü, yani yarın bana gelmeye gayret edin. Böylece, şu sevgili Marguerite Thuillier ile yemekte beraber bulunmuş olursunuz; çünkü yakında o da gidiyor. Benim keşiş evimi, Sylvestre'nin[8] yaşadığı evi gelip görün. Eğer Paris'teki "Sceaux" garından saat birde hareket edecek olursanız, ikide bende olabilirsiniz. Yok eğer beşte çıkarsanız, altıda buradasınız. Akşam dokuz ya da onda, nehir kayığımla buradan dönebilirsiniz. Kitap nüshasını da beraber getirin ve aklınıza gelen eleştirileri de bir kenara yazın. Bu çok işime yarayacak. Balzac ile[9] her zaman uyguladığımız bu yöntemi, birbirimize yapmamız gerek. Bu, ne birimizi ne de karşımızdakini değiştirir; tersine, kişiliğimizde direnmeyi sağlar; inat ettikçe de benliğimiz tamamlanır, açıklığa kavuşur, iyice gelişir. Bundan ötürü, edebiyatta bile dostluk işe yarayan herhangi bir değerin başlıca şartı olur.

Eğer gelemezseniz, çok üzüleceğim; ama o zaman, sizi pazartesi yemekten önce bekliyeceğim.

Sylvanie, tüm "Goulard" ların ölümünü dilemekte. Çok gaddar kişi o. Bu tunçtan yüreği kimse yumuşatamamış! Neşeli kadınlar çekici mi olur dersiniz? Ama hayır; bu yaratığın beni benimsemesine bir türlü razı olamıyorum, aklım ermiyor. Gerçekten zarif bir kadın ama biraz hoppa. Siz de onu öyle bulmuyor musunuz? Sonuç riskli! Bu girişimden kendinizi sakının!

Tekrar görüşürüz ve ithafım için bana kardeşçe müsadenize teşekkürler.

G. Sand

***

Flaubert Palaiseau'ya gitmiyecektir. Sand'ı düş kırıklığına uğratacak ve 17 akşamı güncesinde şöyle yazacaktır: "Flaubert gelmedi". O, gerçekten, romanı için koşuşmalarla, araştırmalarla fazla meşgul. Pazartesi yemeğinden önce, *Monsieur Sylvestre* adındaki yapıtı için bile sözünde duramamıştır.

11. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 18 ya da 19 Mayıs 1866

Sevgili Üstad,

Pazartesi günü beni evde beklemeyin. Versailles'ya gitmek zorundayım. Ama beni Magny'de bulabilirsiniz.

G. Flaubert'inizden sonsuz şefkatler.

Gerçekten 21 Mayısta, Magny yemeğinde iki yazar birbirlerine veda için buluşurlar. Ertesi gün Flaubert Croisset'ye, Sand'da Nohant'a dönecektir.

1 Temmuz'da *Revue des deux Mondes*'da, Sand *Dernier Amour* adlı romanının tefrikasına başlayacaktır.

12. FLAUBERT'DEN SAND'A

Rouen yakınında, Croisset
5 Temmuz 1866

Sevgili üstad,

Bana ithaf edilen romanınızın tefrika edildiğini burjuvalardan öğrenmiş bulunuyorum. Size tekrar derin ve içten teşekkürlerimi sunarım. Onu okumak için tümünün yayınlanmasını bekleyeceğim. Bir eseri bir solukta bitirip sonra yeniden okumak gerek; hele eser sizin olunca!..[10]

Bu ayın sonuna doğru Paris'te iki üç gün geçirmeyi düşünüyorum. Acaba sizinle görüşebilir miyiz?

Tüm isteklerinizin gerçekleşmesini diler, sizi sever ve kucaklarım.

Sizin
G. Flaubert'iniz.

***

Sand, Flaubert'e 7 Temmuz'da hemen cevap verecek ve bunu karnesine işaret edecektir. Oğlu Maurice ile yazdıkları *Don Juan de vil-*

lage adlı piyesin temsili için, Sand birkaç hafta sonra Paris'e gidecektir. Flaubert'e gelince: Londra'daki yeğeninin eski kocası Jule Herbert'de onbeş gün kaldıktan sonra, bir ağustosa doğru Paris'e dönecektir.

13. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 31 Tammuz 1866

Benim sevgili mert arkadaşım,

Beni umutlandırdığınız üzere bu günlerde Paris'te bulunacak mısınız? Ben oraya ayın ikisinde gidiyorum; gelecek pazartesi yemeğinde sizi orada bulmak benim için büyük bir şans olur! Oğlumla birlikte yazdığımız bir piyesi, ayın onunda oynayacaklar. Sizi o gün orada görmeden edemeyeceğim! Bu kez sevgili ortağım yüzünden, heyecanlıyım! Haydi, dostluğunuzu gösterin! Gelmeye çalışın! Bu umut içerisinde sizi yürekten kucaklarım.

Ateşli Goulard
G. Sand

14. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, Temple bulvarı 42
(4 Ağustos 1866) Cumartesi sabahı

Sevgili üstad,

Magny'deki, gelecek toplantı yemeğinde bulunabileceğimden kuşkuluyum. Ama piyesinizin prömiyerine muhakkak geleceğim.

Bu arada, size kısa bir ziyaret dahi düşünüyorum.

Sizi kucaklarım.

Yaşlı "Goulard" ınız. Diğer lâkabıyla
G. Flaubert

15. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 4 Ağustos 1866
Cumartesi akşamı

Sevgili dost,

Her zaman dışarıda bulunduğum için bir tersliğe uğramanızı iste-

miyorum; en iyisi Magny'de buluşalım. Yarın orada çocuklarımı bekleyeceğim; yemeği hep birlikte yeriz. Yemek saatimiz, her zamanki gibi saat 6'da.

Talihsiz Goulard'ın dediği gibi, eğer gelirseniz beni içten sevindirirsiniz.

Don Juan piyesi için bana sözvermekle kardeşliğinizi kanıtlıyorsunuz! Bundan ötürü sizi iki kez daha fazla kucaklıyorum.

G. Sand

16. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 5 Ağustos 1866
Pazar sabahı, saat 10

Prömiyerinizin gününü tam olarak acaba bana söyleyebilir misiniz sevgili üstad? Ufak tefek işlerimi yola koymak için bunu bilmem gerekiyor.

Rahatsız ettim, bağışlayın.

Ellerinizden öperim.
G. Flaubert

17. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 5 Ağustos 1866 Pazar

Gelecek *perşembeye!* Dün akşam size bunu bildirdim; mektuplarımız yolda çatışacak. İçtenlikle.

G. Sand

Günce bize her iki yazarın 5 ağustosta buluştuklarını, Flaubert'in 9 ağustos perşembe günü *Don Juan de village* piyesi için Vaudeville tiyatrosuna gittiğini bildirir. Eser fazla başarı sağlamamıştır. Flaubert, arkadaşı Amelie Bosquet'ye, 20 Ağustos'ta şöyle yazar: "Tam bir başarısızlıktı. Giderek seyirciyi anlayamaz oldum ben. Seyirci neden *Villemer Markisi*'nde hayranlıktan coşuyor da *Don Juan*'da sıkıntıdan esniyor? Sanırım tümü de, bence aynı ölçü niteliğinden gelmekte".

Ertesi gün Flaubert, koşuşmalarına yetişebilmek için Paris'i terkedecek; Mantes'ta, Bouilhet'lerde kalacaktır; sonra da Ouville'deki annesini ve Dieppe'deki yeğenini yoklayacak: En sonunda 19 Ağustos'ta Croisset'ye dönerek, *Gönül Eğitimi* yapıtının çalışmalarına tekrar koyulacaktır.

Sand'a gelince; o, Paris'te kitap halinde çıkacak *Don Juan de Village*'ın düzeltme provalarıyle uğraşacak; ancak bu işi bitirdikten sonra tatil günlerinden yararlanacaktır.

18. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 22 Ağustos 1866
Çarşamba akşamı

İyi dost ve arkadaşım,

Cumartesi akşamı Saint-Valery'ye gidip, Alexandre[11] göreceğim. Pazar ve pazartesini orada geçireceğim. Salı günü Rouen'ne dönüyor ve sizi görmeye geliyorum. Oraya nasıl gelinir, bana söyleyin. İsterseniz sizi rahatsız etmemek için, günü beraber geçirdikten sonra, akşama Rouen'e döner, geceyi orada geçirir sonra çarşamba akşamı ya da sabahı Paris'e dönerim; kısa cavabınızı bekliyorum. Eğer cumartesiye, 4'e kadar cevabınız elime posta ile yetişemez ise, telgraf ta çekebilirsiniz.

Korkunç derecede nezleyim ama o güne kadar ayağa kalkacağımı sanıyorum. Aksi halde telgrafla bildiririm. Ama iyileşeceğimi umuyorum, daha şimdiden kendimi iyi hissediyorum. Sizi kucaklıyorum.

G. Sand

Flaubert hemen bir telgrafla Sand'a cevap verir, bir oda hazırlatır ve yeğeni Caroline'e de müjdeyi verir. Ona gelip, ünlü romancıyı görmesini söyler. [12]

19. FLAUBERT'DEN SAND'A

Rouen yakınlarında, Croisset,
24 Ağustos 1866 Cuma

Sevgili üstad,

Buraya gelmek için yapacağınız iş şöyle: Sain-Valery'ye gelir gelmez, sizi Motteville'e götürecek kompartımanda, hemen yerinizi tutacaksınız; aksi halde geç kalırsınız.

Saint-Valery'den 9'a çeyrek kala kalkarsınız, saat 1'de Rouen'desiniz. Ben orada olacağım, vagonunuzun kapısı önündeyim, ötesine karışmayın. Eğer Saint-Valery'den sabah hareket edemezseniz, akşam üstü 4'de kalkan trene kalırsınız. Odanızın hazır olduğunu herhalde kısa telgrafımla öğrenmiş bulunuyorsunuz. Böylece gece burada kalacaksınız. Valery'den bir telgrafla geleceğiniz saatı, tam olarak bildirmek iyiliğinde bulunun. Ellerinizden öperim.

Sizin

Gustave Flaubert'iniz

Flaubert Sand'a, (Casimir Delavigne'nin Lamartine'e yazdığı manzum mektuptan) esinlenerek şöyle yazar:

Eğer nezleniz inad eder de gürültülü nefesiniz ıslık çalarak soluğunuzu zorlarsa, sakın dert etmeyin! Chalard'ın icadı etkili şurup, tahriş olmuş ciğerlerinizi çabucak nemlendirecektir!

(Yazarın annesi Madame Flaubert'den) de şunları ekliyorum:

Rica ve niyazlarımı oğlumunkilere katıp sizi kabul etmekten şeref duyacağım.

Cariyeniz

Cne Flaubert

20. SAND'DAN FLAUBERT'E

Saint-Valery,
26-27 Ağustos 1866
Pazartesi sabahı, saat I

Sevgili dostum,

Salı günü saat 1'de Rouen'de bulunmak için herşeyi ayarlayacağım. Bana hiç tanımadığım Rouen'i görmek fırsatı verin; ya da vaktiniz varsa beni siz gezdirin.

Sizi kucaklarım. O birkaç sözcükle ne denli duygulandığımı ve kendisine ne kadar teşekkür ettiğimi tülfen annenize söyleyin.

G. Sand

Croisset'deki günler çok zevkli geçer; Sand hayranlığını güncesine kısaca not etmeyi unutmaz:

Salı, 28 Ağustos:

Rouen'e saat birde vardım. Flaubert beni garda bir arabayla karşıladı. Bana kenti, anıtları, katedrali, belediye sarayım, Saint-Maclou'yu, Saint-Patrice'i gösterdi. Harika şeyler! Eski bir mezarlık ve eski sokaklar... çok ilginç!.. Saat üç buçukta Croisset'ye döndük. Flaubert'in annesi sevimli bir ihtiyar. Yöre sessiz, ev konforlu, güzel ve iyi döşenmiş; servis mükemmel, heryer tertemiz, su bol, düşünebileceğiniz herşey var! Rahatım yerinde. Akşamları Flaubert bana *Tentation de saint Antoine* yapıtını okuyor. Harika! Gece ikilere kadar çalışma odasında gevezelik ediyoruz.

Çarşamba, 29 Ağustos:

Saat onbirde, buharlı bir gemiyle, Madam Flaubert, yeğeni, arkadaşı bayan Vasse ve onun kızı bayan Chaussée, hepbirlikte çıkıp Bouille'a gittik. Pis bir hava! Yağmur, rüzgâr... ama ben dışarıda, harika suları, İdem kıyılarını seyrediyordum. Bouille'da on dakika kadar kaldıktan sonra kâh dalga, kâh anafor'un yardımıyla, ya da akıntıdan yararlanarak geri döndük. Saat birde eve vardık; ateşi yakıp üzerimizi kuruttuk ve çayımızı içtik. Ben, Flaubert ile malikaneyi dolaşmak için dışarı çıktım; bahçeyi, sebzelik ve yemişlikleri, çiftliği, kaleyi, kiler olarak kullanılan tahta eski küçük evi, "Sainte de Moise" adı verilen kayalıklı yolu gezdik. Yükseklerden Seine nehrine bakan manzara, sebzelik, tam bir sığınak gibi... aşağıda, ayaklar altındaki kuru ve beyaz topraklar! Hepsi çok hoş ve şiir dolu... Giyindim, nefis bir akşam yemeği yedik; iki yaşlı hanımla iskambil kâğıdı oynadık. Sonra, Flaubert ile sohbet edip gece ikide yattım. Mükemmel bir yatak; çok rahat uyuyorum. Ama öksürüyorum; nezlem benden memnun! Canı cehenneme!..

Perşembe, 30 Ağustos:

Öğle üzeri, Flaubert ve yeğeniyle Croisset'den ayrıldık. Yeğenini, Rouen'e bıraktıktan sonra, biz kenti, limanı tekrar dolaştık, geniş ve güzel... Jésuites kiliselerinden birinde, bir vaftiz yerini gezdik; Flaubert beni yolcu etti...

***

Flaubert artık fethedilmiş durumdadır. Ertesi gün prenses Mathilde'e "Geord Sand herzamanki gibi çok sadeydi; asla ün meraklısı değil!" diye yazacaktır. Dahası var, bu sempati, Flaubert'i, romancının yapıtlarına daha insaflı kılacaktır. Aynı mektupta prenses Mathilde'e: "Siz onun *Mon dernier Amour* yapıtına fazla katı davranıyorsunuz; bence bu kitapta ilgi çekici çok yer var..." diye yazacaktır.

21. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 31 Ağustos 1866
Cuma

Önce, o iyi yürekli annenizi ve sevimli yeğeninizi tarafımdan kucaklayın. Sizin o sofu çevrenizde böylesine güzel karşılanmam beni çok duygulandırdı. Benim türden bir yaratığın orada dolaşması, rahatsız edici bir anormallik olabilirdi. Oysa tersi oldu; aileden biri gibi kabul edildim; ve bu büyük nezaketin içten geldiğini gördüm. O sevimli dostlarınız arasına beni de katın!.. Gerçekten beni çok mutlu ettiniz!..

Sana gelince: sen,[13] artık yetişmiş bir adam olmana karşın, mert ve iyi yürekli bir oğlan çocuğusun! Seni bütün kalbimle seviyorum. Kafamın içi hep Rouen kentiyle, o anıtlar ve acayip evlerle dolu! Bunları sizinle birlikte seyretmek beni iki kat daha etkiledi. Hele o eviniz, bahçeniz, hisarınız!.. Bir düştü sanki! ve hâlâ orada yaşar gibiyim...

Dün, köprülerden geçerken, Paris gözümde küçülüverdi; içimden oraya tekrar dönmek geldi! Size ve çevrenize doyamadım! Ama çocuklara[14] koşmak gerekiyordu; beni çağırıyorlardı, istiyorlardı...

Hepinizi kucaklar, Tanrıya emanet ederim.

G. Sand

Dün eve dönüşte, Couture'ü buldum. Sizin namınıza konuşarak, portremin, yapılanlar arasında en iyisi olduğunu söyledim; oldukça hoşlandı. Size göndermek üzere onun iyi bir kopyesini bulacağım.

Sizin o lâle fidanından üç yaprak koparmayı umutmuşum; onları bir mektup içerisinde göndermelisiniz; esrarlı bir iş için kullanacağım!

22. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 1 Eylül 1866
Cumartesi, saat II

Bu sabahki mektubunuz ne kadar sevimli ve iyi idi sevgili üstad! Önceki gün, vagonda vedalaşırkenki bakışınızın sanki benim için bir uzantısıydı!..

Gittiğinizden beri, burada hep sizden sözediliyor; çünkü herkes tarafından son derece beğenildiniz. İşte böyle! Ne yapalım, kişiliğinizin karşı gelinmez çekiciliğine insan dayanamıyor!...

Bize tekrar geleceksiniz değil mi? Hem de uzun süre için...

Unuttuğunuz dantel şalınızı, trenle göndereceğiz; onu almak için eğer Paris'te olmazsanız kapıcınız onu yitirmesin. İki satırla bana bildirin, onu hemen göndereyim.

Portrenize şimdiden teşekkürler. Sizi şefkatle kucaklıyorum. Sizin

Gve Flaubert'iniz

Söylemeye gerek yok; herkes size en iyi duygularını iletmemi istiyor.

23. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 2 Eylül 1866
Pazar akşamı

Dantel şalımı bana yollayabilirsiniz; sadık kapıcım beni bulup verebilir. Henüz bilmiyorum; eğer çocuklarım benimle Brötanya'ya gelmek isterler ise, gidip onları alacağım; aksi halde, yolum nereye düşerse ben yalnız gideceğim; yolculuk yaparken korktuğum tekşey var, o da dalgınlığım; ama artık çok dikkatli oldum, sonunda yola geliyorum!

Bana, sevgiyle kucaklayacağım bir mektup yazın; üç lâle yaprağım da unutmayın.

Odeon tiyatrosu benden, Nohant tiyatrosunda oynattığımız *La nuit de Noel* adlı hayali bir piyesimi istiyor.[15] Kabul etmiyorum; çünkü önemli birşey değil. Böyle bir düşünceleri olduğuna göre, neden sizin *Peril*[16] adlı piyesinizi denemesinler? Bu konuda onlarla konuşmamı ister misiniz? Bu çeşit eserler arasında, onun gerçek bir tiyatro yapıtı olduğunu düşünüyorum. Chilly ve Duquesnel yönetimi, eserin edebiliğini bozmadan, dekor ve trükleri üzerine alacak. Dönüşümde yine bunları beraberce konuşuruz. Bana yazmak için henüz vaktiniz var; üç günden önce buradan ayrılmayacağım.

G. Sand

Evinize sevgiler.

Unutuyordum; Levy, külliyatımın tümünü size göndereceğine söz verdi; hayli yüklü ama kitaplarınızın arasına, bir köşeye sıkıştırabilirsiniz ve canınızın istediği bir zamanda, ondan birşeyler çıkarabilirsiniz.

***

5 ve 6 Eylül'de, "Gaité" tiyatrosunun direktörlerinden biri olan Dumaine'e *Chateau des Coeurs* adlı yapıtını okumak için, Flaubert kısa süreyle Paris'e gidecektir.

24. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 8 Eylül 1866
Cumartesi

Paris'e yaptığım kısa gezintide hiç de şanslı değildim sevgili üstad. Pazartesi, size şalınızı ve lâle yapraklarını getirmeye hazırlanıyorum. Sizi evde bulamayabilirim düşüncesiyle, bu ziyaretimi ertesi güne ertelemiştim. Oysa o gün, iki kez sözverip te gelmeyen Mr Dumaine ile randevulaşmıştık; böylece yapıtımı ona okuyamadım. Bizleri dinlemekten çekiniyorlar her nedense! ve bu iş ertelenmiş oldu; umurumda bile değil!..

Kitaplarınızı rafımda dizili görmeyi sabırsızlıkla bekliyorum. Bu benim için gerçek bir armağan, beni duygulandıran şahane bir armağan!..

Portrenizi göndermeyi sakın unutmayın; sizin o sevgili ve güzel başınızı, her zaman karşımda seyretmek istiyorum.

Şimdi siz neredesiniz? Ben, uygar ülkelerde, dostum Bouilhet'nin ilk temsili için ancak ekim sonu gözükebileceğim.

Çok yalnızım; Annem Caux'da; ve ancak bu hafta sonu dönecek. Gidişinizden beri hep sizden sözettik.

Tüm isteklerinizin gerçekleşmesini dileyerek sizi kucaklıyorum sevgili üstad.

sizin

G. Flaubert'iniz.

25. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 12 Eylül 1866
Çarşamba

Sevgili üstad,

Kitap paketini aldım; şimdi karşımda dizili duruyorlar. Bu hediyeye çok, pekçok teşekkür ederim. Size hayrandık, sizi seviyorduk, şimdi size tapmamız gerekecek!

Şu anda neredesiniz? Ben yalnızım; yanan ocağın karşısındayım, dışarda bardaktan boşanırcasına yağmur yağıyor. İnsan gibi çalışıyor, sizi düşünüyor ve sizi kucaklıyorum.

G. Flaubert

Flaubert Sand'ı 5 Eylül'de Paris'te bulamamıştır; çünkü Sand, oğlu Maurice ve karısı ile Brötanya'ya geziye çıkmıştır. 19 Eylül'ü 20'ye bağlayan gece ancak Nohant'a dönebilmiştir.

26. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 21 Eylül 1866

12 günden beri çocuklarımla gezideydim. Eve dönüşte sizin iki mektubunuzu bulmanın ve Matmazel Aurore'u dinç ve güzel görmenin sevinci beni çok mutlu etti.

Ya sen, benim Benedikten papazım, ne alemdesin? O güzel manastırından çıkmadan, yapayalnız, soluk almadan çalışmakta mısın? Fazla dolaşmaya gerek kalmıyor! Beyimize Syrtes'ler (Tunus'taki iki körfezin antik ismi), sahralar, petrollü göller, tehlike ve yorgunluk lazım! Oysa gene de sen *Bovary*'ler yaratıyor... yaşamı her köşesiyle inceliyor, büyük ustalara has titizlikle çiziyorsun. Ne acayip adamsın, Sfenks* ve Chimere** savaşı yürütüyorsun. Siz, kendizine özgü, bambaşka, esrarlı bir kişisiniz! Kuzu gibi yumuşaksınız! Sizi sorgulamayı çok isterdim ama size olan saygım bunu engelliyor. Ben ancak kendi dertlerimle uğraşmayı becerebilirim! Büyük bir kafanın yaratma anındaki çilelerini kutsal bulurum ve ikimizin durumu arasında en ufak bir benzerlik düşünemem... Sainte-Beuve sizi çok seviyor ama korkunç kusurlarınız olduğunu da iddiadan geri kalmıyor. Ama bu, belki yer palamudunu kirli sarı gören şu bilgin botanikçiye benzer! Kirli gözlerle seyrediyor sizi o... Bu gözlem öylesine yanlış ki, kitabının kenarına şunları yazmadan edemedim: (Kirli olan sizin gözlerinizdir.) Bence akıl kişisi, sonsuz tecessüsler içerisindedir. Ben, buna sahip olmak cesaretini gösteremedim; düşüncelerimi yarım yamalak bırakmayı yeğledim. Bu da benim sorunum; herkes özgürdür; kimi büyük bir gemide yelken açar; kime ise bir balıkçı kayığına biner. Sanatçı, hiçbir şeyin engelliyemeyeceği bir kaşiftir; onun sağa ya da sola yürüyüşü ne iyi ne de kötüdür; yeter ki amacı onu doğru yola sürükleyebilsin, birkaç deneyden sonra, ruh sağlığının durumunu öğrenmek onun bileceği iştir. Yağmur ve yalnızlık içerisinde böylesine çalışabildiğinize göre, sanırım siz rahat ve memnun bir kişisiniz. Brötanya'da her yeri seller götürürken, biz orada birkaç sağnak hariç, günlük güneşlik içerisindeydik. Rüzgâr, Okyanus kıyılarında sanki öküzlerin boynuzlarını yerinden oynatacak gibi eserken, kocaman dalgaların güzelliği, görmeye değerdi!.. Ben, botanik tutkusuyla kumların içine dalmış, Maurice ve karısı deniz kabuklarını topluyorlardı, hiçbir şeyden şikayet etmeden hepimiz neşe içerisindeydik.

(* - **): Yunan Mitolojisinde geçen yolculara bilmeceler sorarak bilmeyenleri yediği söylenen canavar. Eski Mısırlılardan kalma kadın başlı, aslan vücutlu yontu. Chimere ise mitolojide başı ve göğsü aslan, karnı keçi, kuyruğu ejderha olan ve ağzından ateş püsküren masal hayvanı.

Tüm bunlar biryana, Brötanya için söylenenlerin hepsi martaval... Kent abideleri, dolmen (⊓ şeklindeki eski mezar) ve menirleri (tek parçalı taşanıt) seyretmekten usanmıştık. Onların bayram günlerine rastlamıştık. Modası geçmiş deniyor ama, yaşlılar gene eski giysiler içindeydiler: Donları bezden, çeketlerinin cepleri koltuk altlarında, saç sakal birbirine karışmış, kimi sarhoş, kimi yobaz, bu eski zaman insanları, son derece çirkindiler... Arkeologlar için kuşkusuz ilginç olan bu kent kalıntıları, sanatçıya anlamsız geliyor. Kötü düzenlenmiş, kötü çerçevelenmiş... Carnac ve Erdeven'in, anlamlı bir görünüşü yok. Kısacası, benim için Brötanya kemiklerime mezar olmayacak. Sizin o zengin Normandiyanızı, bir zamanlar trompetlerinde dram şarkıları işitilen, korkulu ve ümitsiz günler geçiren o zengin ülkenizi bin kez yeğlerim. Katolik vandalizmi estirerek, eski çağın anıtlarını silip süpürerek, geleceğin bitlerini saçıp, papaz yönetimi altındaki bu yerde, artık hiçbir şey kalmamış!..

Sizin *Féerie* yapıtı hakkında "biz" diye sözediyorsunuz. Bilemiyorum kimin ile konuştunuz ama bence Odeon'a başvurmak gerekecek. Eseri tanımış olsam kendim için beceremiyeceğim bu işi, sizin için yapardım, direktörün kanını başına sıçratırdım... Bu şişko Dumaine'in anlayabilmesi için eserinizin çok orijinal olması gerek; evde bir kopyesini bulundurun, gelecek ay Paris'e gelişimde, birgün buluşur, onu bana okursunuz; Palaiseau, Croisset'den hiçte uzak değil.

Şu sıralarda ben, sâkin bir çalışma dönemindeyim; o sizin akıp giden ırmağınızı seyretmek, kayaların tepesinde o ıssız meyve bahçelerinde hayallere dalmak ne güzel olurdu!..

Ama sen şimdi çalışmalarına dalmışken, benim bu gevezeliğimi anlamsız bulacaksın! Gene de, 12 gün taşlardan başka birşey seyretmeyen, eline kalem kâğıt almayan bir adamın, bu anormal aşırılığını bağışlayın. Cenaze töreninden çıkmış zavallı benliğimin, yaşayanlar arasında yaptığı ilk konukluktur bu! Sizin sağlığınız esas! İşte size benden "oremus" hayır duvası!.. Sizi candan kucaklarım.

G. Sand

27. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 22 Eylül 1866
Cumartesi akşamı

Ben mi "anlaşılmaz bir kişiyim" sevgili üstad? Hadi canım... Tersine; kimi zaman kendimde iğrenç derecede sıradan bir görünüm görür, kanımdaki burjuvalıktan tedirgin olurum. Söz aramızda Saint-Beauve ne derse desin, o beni hiç tanımamış!..

Dahası, (torununuzun o gülümseyişiyle) yemin ederim, benden daha az "kötü alışkanlığı" olan bir kimse yoktur. Çok hayal kurdum ve pek azını uygulayabildim! His ve düşüncelerimin arasındaki uyumsuzluk, üstünkörü gözlemcileri şaşırtmıştır. Eğer günah çıkarmamı istiyorsanız, size tümüyle çıkarabilirim.

Gülünç olma korkusu, sefihliğin uçurumuna düşmemi engelledi! Sinizm ile hicabın birbirine yakın olduğunu söyleyebilirim. Sizinle ilk karşılaşmamızda, birbirimize söyleyecek çok şeylerimiz olacak! (tabii bu içimizden gelirse).

Size şöyle bir program teklif edeceğim: Evim bir ay süreyle dolup taşacak, rahat olmayacak. Ama Ekim sonuna doğru, ya da Kasım başı, (Bouilhet'nin piyesinden sonra) buraya benimle gelirsiniz, hiçbir engel olmaz umarım; dediğiniz gibi bende bir gün değil, en az bir hafta kalabilirsiniz; hiç sakıncası yok; "masanız, yazı yazmak için tüm gerekli şeyler" odanızda hazır! Anlaştık değil mi? Evde sadece annem, siz ve ben olacak, sadece üçümüz...

Féerie yapıtı konusuna gelince: Yardımlarınıza teşekkürler. Başınızı şişireceğim (bu eseri Bouilhet ile birlikte yazdık) küçücük bir zaaftı, başkaca birşey değildi! Birkaç kuruş kazanmak isteği ve birtakım havaiatı ortaya sermek utancıydı ancak!..

Brötanya hakkında biraz katı düşünceleriniz var; ama yörenin insanları bakımından haklısınız; bence hepsi somurtkan birer yabani! Sevimsiz birer domuz görünümündeler... Kelt arkeolojisine gelince: 1858'de *Artiste* dergisinde, bu taşlar hakkında oldukça atıp tutmalarım oldu; ama şimdi derginin ne sayısını ne de tarihini hatırlıyorum.

Ömrümün Hikayesi yapıtınızın 10 cildini bir hamlede okudum; vaktiyle tefrika halinde ancak üçte ikisini izleyebilmiştim. Beni ilgi-

lendiren şey, içindeki o manastır hayatı oldu; özellikle bu kısım hakkında size sunulacak birçok gözlemlerim var!..

Ne yağmur değil mi? Nohant'da uzun süre kalacak mısınız? Size ne gibi bir dilekte bulunabilirim? Kendim için dileğim, sizi tekrak görmek. Böylece, görüşmek üzere diyor, şefkatle ellerinizden öpüyorum.

sizin

Gustave Flaubert'iniz

Annemle hergün sizden sözediyoruz. Sizi yeniden görmekle çok sevinecek.

28. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, La Chatre, İndre

28 Eylül 1866

Tamam, sevgili arkadaş, ve iyi dost! Paris'e gelip arkadaşlarınızın ilk temsilinde bulunmaya, her zamanki gibi kardeşlik görevimi yerine getirmeye elimden geldiği kadar çalışacağım. Sonra da sizinle Croisset'ye gidip, sizde bir hatfa kalacağım. Ama şu şartla: Odanızı bana vermeyeceksiniz; rahatsız olup beni üzmeyeceksiniz; benim rahat uyumam bahasına bunca kargaşalığa ne gerek var? Ben, evcil bir köpek misali mutfak peykesinde de, küller üzerinde de, her yerde uyuyabilirim. Eviniz tertemiz, pırıl pırıl; dolayısıyle her yerde rahat edebilirim! Çok çok gevezelik edip annenizin başını şişireceğiz; eğer hava iyi olursa sizi yürütüp koşturacağım; yağmurlu ise iç çekip dertleşeceğiz. Penceremizin altında, çoşkulu büyük nehir, kara ya da gri renkte akarken bize: "Hadi çabuk olun! Çabuk!" diyecek ve küçük şeyler üzerinde durmaksızın, düşüncelerimizle birlikte gün ve gecelerimizi beraberinde sürükleyecek...

Couture'ün çizdiği desenin iyi bir kopyesini son süratle yola çıkardım; zavallı dostum gravürcü Manceau'nun imzasını taşıyor o! Burada elimde bulunanların en iyisi o! Marchal'ın çizdiği ve bana benzeyen bir desenimin fotoğrafını da beraber gönderiyorum. Ama göreceksiniz insan seneden seneye nasıl değişiyor!.. Yaş, düşünen arıyan kişileri, durmadan başka karakterlere bürümekte. Bu tür kişilerin portreleri de, bu nedenle ne kendilerine ne de birbirlerine

benzemektedir. Ben, öyle çok hayal içinde, öyle az hayatın gerçeğindeyim ki, bazen kendimi üç yaşında gibi hissediyorum. Ama ertesi gün eğer karanlık rüyalarda isem bu kez üçyüz yaşında oluyorum! Siz de böyle misiniz? Zaman zaman yaşamın ne olduğunu anlamadan, sanki ona yeni başlar gibi misiniz? Ya da kimi zaman silik hatıralar ve acı duygularla, binlerce yüzyılın ağırlığım üzerinizde duyar mısınız? Nereden gelip nereye gidiyoruz? Herşeyin meçhul olduğu bir yerde, herşey olasılıklı değil midir?

O güzel ve iyi yürekli annenizi, tarafımdan kucaklayın; ikinizle beraber olacağımı düşünerek seviniyorum. Kelt taşları üzerine olan bu palavra yazıyı, arayıp bulun; beni çok ilgilendirecek. Plouharnel[17] yakınındaki dolmenlerin tasfiyesini ve Lockmariaker türbesinin açılışını gördüğünüz sırada, bu Kelt taşları var mıydı? Taşlar, hiyerogliflerle dolu olduğuna göre insanlar yazı yazmasını biliyorlardı; halkalara şekil verdiklerine göre, altını işlemesini de pek güzel beceriyorlardı.[18]

Size, benim gibi büyük hayranlarınızdan olan çocuklarım da saygılarını gönderirken, Saint-Beuve'ün yalanına karşın, ben de sizi alnınızdan öpüyorum.

G. Sand

Oraları güneşlik mi? Burada sıcaktan patlıyoruz; ülkemiz güzel; ne zaman geliyorsunuz?

***

Flaubert, iki portreyi de bu mektuptan önce almıştır. Dostunu Paris'te sanarak hemen şu mektubu gönderecektir.

29. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 29 Eylül 1866
Cumartesi akşamı

İşte o güzel sevgili ve ünlü çehre elimde!.. Ona geniş ve güzel bir çerçeve yaptırıp Mr Talleyrand'ın Louis-Philippe'e söylediği gibi: "evimin en büyük şeref vericisi!"[19] diyerek duvarıma asacağım. Bu sözü ben yerinde bulmuyorum; biz, bu iki adamcağızdan çok daha değerliyiz!..

Portrelerden en fazla Couture'ün desenini sevdim. Marchal'inkine gelince; o, sadece sizin "iyi kadın" yanınızı gösterebiliyor. Eski bir romantik olan ben ise, beni gençliğimde hayellere daldıran o "yazar kafasını" görüyorum bu portrede.

Paris'e döndünüz değil mi? Neyle meşgulsünüz? Piyesiniz ilerliyor mu?[20] Ben dostunuza gelince: Evim küçük oğlanların baskınına uğradı, şaşkına döndüm: Biri kız,[21] ötekisi erkek iki küçük yeğen durmadan eşekler gibi anırmakta, maymunlar gibi zıplamaktalar... Öyle zor çalışabiliyorum ki! Sessizliğe, iç dünyama dalmaya öyle ihtiyacım var ki!

Söylemiştim, anlaşmıştık: Ekim sonu buraya gelecektiniz. Yalnız olacağız ve bol bol görüşüp konuşmaya vakit bulacağız.

Tanrıya emanet olun sevgili üstad, sizi içten kucaklarım.

sizin

G. Flaubert'iniz

***

Flaubert tam bu mektubu postalayacağı sırada, Georg Sand'ın 28 tarihli mektubu Croisset'ye gelir. Flaubert hemen kalemi eline alır ve şu mektubu yazar:

30. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset 29 Eylül 1866
Cumartesi akşamı

Bana yollağıdınız iki portrenizden sizin Paris'te olduğunuzu düşünmüştüm sevgili üstad! ve size sizi "Feuillantines" sokağında bekleyen bir mektup ta göndermiştim.

"Kelt abidesi dolmenler" hakkındaki yazımı bulamadım. Ama "basılmamış eserlerim" arasında Brötanya gezimin elyazısı duruyor. Buraya geldiğinizde üzerinde oldukça nefes tüketeceğiz! Cesaret!

Ben sizin gibi henüz başlangıçta olan taptaze bir yaşamın şaşkınlığım tadamıyorum. Tersine, sanki her zaman var olmuşum gibi hissediyorum kendimi. Firavunlara kadar uzanan hatıralarım var! Sanki tarihin birçok çağında çeşitli serüven ve değişik mesleklerle

yaşamış gibiyim! Bugünkü kişiliğim ise gelip geçmiş kişiliklerimin bir sonucudur. Kimi zaman Nil nehrinde bir gemici; kimi zaman Kartaca-Roma savaşlarında aracı; ve kimi zaman ise antik Roma'da, tahtakurulara yem olan bir Yunan hatibi! Haçlı seferleri sırasında Suriye kıyılarında, çatlarcasına üzüm yiyen bir kişi!.. Kah korsan, kah keşiş olurum!.. Belki de Asya'da İmparator bile...

Eğer gerçek silsilemizi öğrenebilseydik, çok şeyi çözümleyebilecektik. Çünkü insanı meydana getiren ögeler sınırlı olduğuna göre, hep aynı terkipler mi tekrarlanmakta? Bu bakımdan soya çekme ilkesi doğrudur ama uygulanışı kötü. Birçoğu gibi bu sözler de yinelenmiştir; herkes onu bir ucundan yakalamış ama bir anlaşmaya varamamıştır. Psikoloji bilimi de yerinde sayacaktır; yani eğer gerçek bir tasnife varamaz ise, değişik fikirler tekbir anlam içinde söylenemez ise, psikoloji de bu karanlık ve çılgın havasından kurtulamayacaktır; bir kez, sınıfları birbirine karıştırdın mı Ahlaka da veda ettin demektir!..

Ama *aslında* '89'dan bu yana zaten paydos borusu çalınmamış mı? Zafer yolu olan o güzel ve geniş yolda devam edileceğine, küçük yollara sapıp o bataklıklarda bocalanmamış mı? Belki de biran için Holbach'a dönmek akıllılık! İnsanın Proudhon'a hayran olmadan önce, Turgot'yu tanıması gerekmez mi? Ama işin hoşu, bu modern dinin sonu nereye varacak? İşte size hoş bir düşünüş: (tek kelimesine inanmadan) Katolikliği savunmak;[22] esaretten yana olmak;[23] Avusturya hanedanını benimsemek;[24] Kraliçe Amelie'nin yasını tutmak;[25] "Orphée aux enfers" operetine hayran olmak;[26] zıraat komisyonu ile ilgilenmek;[27] Spordan sözetmek; [28] soğuk tavırlar takınmak ve budala olmak! dahası, 1815 anlaşmalarından pişmanlık duymaya kadar işi vardırmak![29] İşte size tüm yenilikler...

Ah siz benim yaşamımı sadece kafiyelerden kaçıp ahenkli cümleler yapmakla mı geçirdiğimi sanıyorsunuz? Benim de kendime göre dünya işleri hakkında küçük yargılarım var! Evet, ne yazık ki var! Dahası, onları söyleyememekten kudurup patlayacağım bir gün...

Gevezeliğim yeter, sonunda sizi sıkacağım...

Bouilhet'nin piyesini kasım başında oynayacaklar; böylece bir ay sonra görüşeceğiz.

O nazik sözler için aracı olduğunuz çocuklarına benden teşekkürler...

Sizi içten kucaklıyorum sevgili üstad.

sizin

G. Flaubert'iniz

31. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 1 Ekim 1866
Pazartesi akşamı

Mektubunuz, Paris'ten dönüp beni buldu. Çok kez böyle olmuştur; kaybolmaması için tedbir alıyorum. Bana hiç su baskınından sözetmiyorsunuz. Sizin oralarda "Seine" nehri sanırım aptallık etmeyip lâle fidanlarını basmadı. Bu işin sorun yaratacağından korkuyor, hasılatın size zarar verip vermediğini merak ediyorum. Burada, bu konuda endişe edecek hiçbir şey yok! Akar sularımız çok ziyankâr ama bizler uzaktayız.

Başka yaşamlar üzerinde böyle berrak anılara sahip olmak sizi mutlu etse gerek. Fazla hayal ve bilgi! İşte belleğinizin temeli! Ama insan hiçbir şeyi açık seçik hatırlayamazsa, o zaman sonsuzluk içerisindeki bu öz yenilenişini daha güçlü duyar. Benim tuhaf bir kardeşim vardı: Çoğu kez "Köpek olduğum zamanlar" diye sözederdi; ancak son zamanlarda kendisini insan hissedebilmişti. Bana gelince: Sanırım bitki ya da taş idim; yaşadığımdan tam olarak her zaman emin değilim ve çok kez fazla yaşamanın birikmiş yorgunluğunu duyarım. Kısacası, bilemiyorum işte! Ben, sizin gibi "geçmişe sahibim" diyemiyorum! *Yeniden dünyaya gelindiğine* göre, siz ölüme inamyor musunuz? Bunu *blöfçülere* söyleyebiliyorsanız cesaretlisiniz, bu da yerinde bir davranış! İşte, bende de bu cesaret var. Beni ahmak yerine koyacaklarmış! Varsın koysunlar, ne çıkar? Birçok yönlerden zaten budala değil miyim?

Brötanya üzerindeki izlenimlerinizi yazılı olarak görmeyi çok isterdim. Bu konuda söz söyleyecek değilim, oraları yeteri kadar tanıyamadım; sadece genel bir izlenimin peşindeyim ve bu kadarı da

ihtiyacım olan birkaç tasvir için yeterliydi. Size bunu okurum ama henüz karma karışık durumda. Gezinizi niye yayınlamıyorsunuz? Siz kendini beğenmişin birisiniz. Her yaptığınızı sergilemeye yaraşır görmüyorsunuz!. Tutumunuz yanlış; usta kişinin her yazısı öğreticidir; krokilerini, taslaklarını ortaya koymaktan çekinmemelidir ve bunlar okuyucunun çok üst düzeyindedir; onlara durmadan seviyelerine göre şeyler veriyor ve bu zavallıları avam düzeyinden kurtaramıyoruz. İnsan, budala kişileri kendinden daha fazla sevmelidir! Onlar, dünyanın gerçek mutsuzları değil midir? Zevksiz, canları sıkılan, idealsiz, hiçbir şeyden hoşlanmayan, işe yaramayan kişiler değiller midir? Varsın bizi beğenmesinler... alay etsinler, batırsınlar... bu önlenilemez ama onları da kendi havalarına bırakamayız; sevsinler, sevmesinler, önlerine has ekmek koymamız gerek. Birkez çöplüktekilerle gözleri doyunca, artık ekmeğin hasını arayacaklardır, eğer bulamazlar ise, kötülerle yetineceklerdir.

"Ben ancak 10 ya da 12 kişi için yazarım" dediğinizi duymuştum. İnsan konuşma anında, o dakikanın havasına kapılıp çok şey söyleyebilir. Bu sözü çok kişi söylemiştir; bu, *Lundi* gazetesinin fikriydi; ya da o günlerin teziydi. Ben buna hep içimden karşı gelmişimdir. Kendileri için yazdığınız ve sizi beğenen bu 12 kişi, sizinle aynı ya da daha üstün değerde olabilirler. Sorarım, siz kişiliğinize 10 ya da 11 kişiyi okumakla mı ulaştınız? Öyleyse, insan herkes için, her öğrenmek isteyen için yazmalıdır. Eğer anlaşılamadınız ise, buna katlanıp yeniden yazacaksınız; anlaşıldınız ise, sevinip devam edeceksiniz. İşte bizlerin, bıkıp usanmadan çalışmalarımızın, sanat aşkımızın tüm sırrı... Başka bir kalbe ya da beyine aktarılamayan sanatın, ne değeri var? O, ancak ışıksız, hiçbir şeye hayat vermeyen, bir güneşe benzemez mi? Sanırım üzerinde düşünürseniz, siz de bu fikri savunacaksınız. Birkez inandınız mı, artık bıkkınlık, bezginlik nedir bilmeyeceksiniz. Diyelim ki sanatınız bu gün için kısır ve nankördür; okuyucu üzerinde krediniz yok; o zaman işte, onu elden geldiğince iyi kullanıp geleceğe bağlanmak zorundasınız. Bu tutum, cesaretinizi destekleyecek, kırılan nefsimizin yaralarını saracaktır. Hayatta yapılan bir iş, çoğu zaman işe yaramaz gözükebilir. Evet, o an için işe yaramıyabilir ama, bu gene de iyi niyetin, iyi iş

görmenin geleneğini sürdürür; aksi halde herşey yok olmaya mahkumdur.

89'dan bu yana hep bocalamıyor muyuz? 48'e erişmek için, gereken şeye erişmek için, daha da fazla bocalamadık mı? Düşüncelerinizi bana söyleyeceksiniz, ve ben hatırınız için Turgot'yu bir kez daha okuyacağım. İçinde güzel şeyler bulunsa da, Holbach'a kadar uzanabileceğime pek söz veremem.

Bouilhet'nin piyesinin oynayacağı tarihi bana hatırlatın. O sıralarda burada yoğun çalışmalarım olsa da yine geleceğim; size koşmak için içten hazırım...

Şimdilik kadınlığımı yitirdiğime göre, "Tanrı adilse" erkeğe dönüşebilirim; fizikçe güçlü olup size: "Haydi Kartacaya! ya da başka bir yere!" diyebilirim. Ama işte, cinsiyeti ve gücü olmayan çocukluğa yönelmekteyiz ve yenileşmemiz ise başka bir yerde olacak... Acaba nerede? Bunu, ben sizden önce öğreneceğim eğer başarabilirsem, rüyamza girip size haber vereceğim.

İmzasız

Arkadaşının *La Conjuration d' Amboise* adlı eserinin prömiyeri yaklaşmaktadır. Flaubert, dostuna zor günlerinde yardımcı olabilmek için 24 ekimde Paris'e gider.

32. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 19 Ekim 1866

Sevgili dost,

Bouilhet'nin piyesinin Odeon tiyatrosunda, ayın 27'sinde oynayacağı bildirildi bana. 26'sında Paris'te olmak zorundayım. Her bakımdan, işlerim beni oraya çağırmakta. O gün, ertesi gün, ve daha ertesi gün akşam yemeğini Magny lokantasında yiyeceğim. Böylece ilk temsile sizin de geleceğinizi düşünerek, beni nerede bulabileceğinizi haber veriyorum. Tüm kalbimle daima sizinim.

G. Sand

33. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset 21 Ekim 1866
Pazar sabahı

Sevgili üstad,

La Conjuration d' Amboise piyesi ilan edildi; ya da gelecek cumartesi edilecek, oysa aslında ancak ayın 29'unda pazartesi günü oynatılacak. Size güveniyorlar, bunu bilin. Ben, çarşamba akşamından itibaren "Boulevard du Temple" de, 42 numaradayım.

Böylece size yakında görüşmek üzere diyorum. Sizi kucaklıyorum ve

sizin
G. Flaubert'inizim.

Öbür hafta sonunda, yani 2 yada 3 kasıma doğru, birlikte buraya döneriz; o zaman rahatça, uzun uzun sağlıklı bir şekilde konuşuruz.

34. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 23 Ekim 1866

Sevgili dost,

Piyesiniz ayın 29'unda oynayacağına göre, çocuklarıma iki gün daha ayırıp buradan 28'inde hareket edebilirim. Sizinle, 29'unda arkadaşınızla birlikte, uygun bir saatte Magny lokantasında dostca bir yemek yemeyi istemiştim; henüz sizden cevap alamadım. Bana ayın 28'inde, elime geçmek üzere "Feuillantines sokağı 97 numaraya" kısa bir cevap yazın. Sonra da, istediğiniz bir tarihte beraberce size döneriz. Benim için en büyük sohbet, sizi dinlemek ve sizi yürekten sevmekle olacaktır. Size, elimdeki çalışmayı getireceğim; bu derme çatma yazımı[30] okumak bana cesaret verecek. Keşke size Nohant güneşini de getirebilseydim! Öylesine pırıl pırıl ki!..

Sizi kucaklar ve kutsarım.

G. Sand

35. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 27 Ekim 1866
Cumartesi sabahı

Sevgili üstad,

İnsan çok sinirliyken ve bir başka sinirli kişiyi yatıştırmak zorundayken, bir ilk temsil gecesinde akşam yemeği davetini kabul edemiyor. İkimiz namına size teşekkürler. Ama gene de antrakların birinde, bitişik küçük locanızda sizi göreceğimi umud ediyorum.

Perşembe ya da cumaya, yakın bir günde, Croisset'de rahat rahat yer içer, sohbet ederiz...

Flaubert'inizden size sonsuz şefkatler.

G. Flaubert

***

Sand, Paris'e dönünce, 29 pazartesi, Odeon'daki[31] ilk temsilde bununacaktır. Ertesi gün, iki dost bu kez "Théatre-Français" de görüşürler. Flaubert, "Sevgili üstadının" Croisset'ye gelip gelmiyeceğinden kuşkuludur; şu pusulayı göndererek ona vaadını hatırlatır.

36. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, Temple Bulvarı, 42
1 Kasım 1866
Perşembe öğle üstü

Sevgili üstad,

Annem bizi *önümüzdeki* cumartesiye bekliyor. Ekspres treni tam saat birde kalkıyor; böylece ben sizi saat yarımda kaldırımda bekliyeceğim. Anlaştık değil mi? Cevap yazmaya gerek yok. Flaubert'inizden sonsuz şefkatler.

***

Croisset'deki günler çok güzel geçer: Bitmeyen sohbetler, yörede gezintiler, gece okumaları... Sand, yine her zamanki gibi, her olayı, her izlenimi günlüğüne not edecektir.

3 Kasım, cumartesi:

Flaubert ile saat birde Paris'ten hareket ettik. Ekspres oldukça hızlı. Nefis bir hava; sevimli topraklar; güzel konuşmalar. Rouen garında Mme Flaubert ve doktor olan öteki oğlu bizi karşılıyor. Croisset'de, bahçede bir tur; sohbetten sonra da akşam yemeği; tekrar sohbet ve saat bir buçuğa kadar okuma. Rahat bir yatak, deliksiz bir uyku.

4 Kasım, pazar:

Nefis bir hava. Meyve bahçesine kadar bir gezinti yapıyoruz. Küçük çalışma odam çok rahat ve sıcak. Akşam yemeğinde Flaubert'in yeğeni ve kocası var. Yaşlı Mme Crepet, Crepet ve Valentine'in teyzesi. Onlar yarın Croisset'den ayrılıyorlar. Hele şükür! Gustave bana *Féerie*[32] yapıtım okuyor; hayran edici sevimli şeylerle dolu; çok uzun, çok zengin, çok dolu bir eser. Yine konuşmalar... Saat iki buçuğa gelmiş, karnımız açıkmış. Söyüş tavuk eti aramak için mutfağa iniyoruz; avluya çıkıp tulumbadan su dolduruyoruz. Hava bahar gibi ılık. Yiyip içtikten sonra tekrar yukarı çıkıp tüttürüyoruz, konuşuyoruz, ancak sabahın dördünde, birbirimizden ayrılıyoruz.

5 Kasım, pazartesi:

Hava hep güzel; kahvaltıdan sonra gezintiye çıkıyoruz; yiğit[33] Gustave'ıda beraberimde sürüklüyorum. Giyinip beni Canteleu'ya götürüyor; buraya iki adım, sahilin tepesinde ve harika bir yer... Şirin, uçsuz bucaksız güzel bir manzara. Kalkerleşmiş bir ahtapot yuvası buluyorum; etraf bunlarla dolu. Saat üçte dönüyoruz. Ben çalışmaya koyuluyorum. Akşam yemeğinden sonra yeniden sohbet; ona *Cadio* yapıtımı okuyorum. Konuşuyoruz; bir salkım üzümle bir dilim reçelli ekmek yiyip ayrılıyoruz.

6 Kasım, salı:

Hava yağmurlu; Flaubert'in annesiyle birlikte, buharlı bir gemiyle Rouen'ne gidiyoruz. Ben, Gustave ile, hayvan ve bitki tarihi bürosunu geziyorum. Bizi Mr Pouchet karşılıyor; hasta ve kütük gibi sağır... Sevimli gözükebilmek için elinden geleni yapıyor; onunla

bir kelime anlaşmak imkansız! Ama arasıra ilginç açıklamalar yapmıyor değil! Örneğin: Avusturalya kuşu Apterkis; uzun tüylü Longipod; seksen metre çevresi olan yuvalar; bitki gübreleri arasına terkedilmiş yumurtalar; tüy içinde doğan yavrular; harika deniz kabukları koleksiyonları gibi. Mr. Pouchet'nin kabinesine giriyoruz: Kuşla beslenen canlı örümceğini, timsahım seyrediyoruz. Çinili müzeye iniyoruz: Bahçesi, heykelleri, birçok parçalar, ve Corneille'in[34] kapısı. Akşam yemeğini Mm Caroline Commanville'in evinde yiyoruz. Sonra, fuardaki "Schimidt" hayvanat koleksiyonunu geziyoruz: Köpek gibi evcilleşmiş hayvanlar var... ceninler, sakallı kadın; bir pantomim gösterisi. Gece yarısını geçe, uzun bir yürüyüşten sonra bile yorulmayan Flaubert'in, güçlü annesiyle Croisset'ye dönüyoruz; saat ikiye kadar sohbet.

7 Kasım, çarşamba:

Gri ama ılık bir hava. Bahçede bir gezinti; *Mont-Reveche* adlı piyesimin üzerinde çalışma. Akıllı uslu bir gün geçiriyoruz. Flaubert bana *Gönül Eğitimi* adlı romanının birinci kısmım okuyor; iyi; gerçekten çok iyi. Okuma, saat ondan gece ikiye kadar sürüyor. Dörde kadar sohbet.

8 Kasım, perşembe:

Yine aynı puslu hava. Bahçeyi dolaşıyoruz. Çalışma; akşam yemeği; sohbet; *Flaubert* romanını okumaya devam ediyor. Yine sohbet.

9 Kasım, cuma:

Bu sabah hasta uyanıyorum; kahvaltı etmiyorum; hava güzel; güneş hafiften gözüküyor; çalışıyorum; bavulumu hazırlıyorum.

10 Kasım, Cumartesi:

Saat yarımda, biraz hastaca Croisset'den ayrılıyorum. *Flaubert* ve annesi bani gara kadar getiriyorlar. Saat ikiye çeyrek kala oradan hareket ediyorum.

10 Kasım'da, Sand tekrar Paris'e döndüğünde, iki yazar arasındaki dostluk, artık iyice pekişmiştir. 12 Kasım'da Flaubert:, Mme Roger

des Genettes'e: "Ünlü dostum Mme Sand, buradan cumartesi sabahı ayrıldı" diye yazacak ve şöyle devam edecektir: "Onun kadar çocuk saflığında, üne aldırmayan bir kadın görmedim! O, gün boyu çalışıyordu; akşam olunca, saksağanlar gibi sabahın üçüne kadar gevezelik ediyorduk. Fazla iyi niyetli ve şükredici oluşuna karşın, aklıselim içinde çok ince görüşleri var: Yeter ki sosyalist atına binmesin... O, bu hususta çok ihtiyatlı konuşarak, 48 dönemi insanları hakkında seve seve sözetmekte ve onların zekalarından çok iyi niyetli oluşları üzerinde durmakta."

Sand'a gelince, Flaubert'e ard arda mektup gönderecektir.

37. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 10 Kasım 1866
Cumartesi akşamı

Paris'e dönüşümde acı bir haberle karşılaştım. Dün akşam, tam bizim konuşmalarımız sırasında –ondan söz etmiştik sanırım– dünyanın en yumuşak kalpli, en masum düşünceli insan dostum Charles Duveyrier, hayata veda ediyordu. Yarın toprağa veriliyor. Benden bir yaş büyüktü. Benim kuşak artık birer birer göçmekte. Acaba ben de peşinden gidecek miyim? Buna fazla istekli değilim; özellikle bu yaşlı günlerimde, bu misafir günlerimde... Ama bu, Tanrının bileceği bir iş; yeter ki Tanrı, bu dünyada olsun, öteki dünyada olsun, benden sevebilmeyi esirgemesin!..

Ben, ölülere büyük bir şefkatle bağlıyım; ama yaşayanlara olan sevgim de bambaşkadır... Ona kalbimde ayırdığım yeri, şimdi size veriyorum; sizinkiyle birleşince kocaman bir parça edecek... Size sunduğum bu armağanla, sanırım avunabileceğim. O, edebiyat bakımından birinci sınıf biri değildi; iyiliği ve kendiliğindenliği yüzünden sevilirdi. Eğer iş ve felsefeyle daha az uğraşsaydı, hoş bir yeteneğe sahip olabilirdi; ardından *Michel Perrin* adlı güzel bir piyes bıraktı!..

Hep sizi, annenizi, Croisset'yi düşünerek, Tanrısal bir arkadaşlık eden "Seine" nehrini seyrede ede, yolun yarısına geldim; geri kalan yarısı ise, bir mülk sahibi kadınla beraber geçti. Bu kadınların budalaca şamataları, tıpkı geçen gün seyrettiğimiz pandomimin falsolu müziğine benziyor. Örneğin: –"Güneşe baktım, iki nokta gibi gözümün içerisine girdi!" diye konuşurken

Kocası: -"Bunlara ışık noktaları denir!" diye cevap veriyordu. Ve bu konuşmalar, tam iki saat sürdü...

Ölünün, bana verilen tüm ev işlerini yerine getireceğim. Ben de evdekilerden biri sayılmaz mıyım? Kırık dökük halde, şimdi yatmaya gidiyorum; tüm akşam boyu ulurcasına ağladım. Sizi, herzamankinden fazla kucaklıyorum. Acılıyım; beni eskisinden de fazla sevin!..

G. Sand

Rouen Adliyesi'nde bir dostunuz var mı? Eğer varsa, ona kısaca şu işim için bir not yazın: *Amedée Despruneaux*. Bu günlerde bu dava Rouen'e gelecek. Ona, *Despruneaux*'nun dünyanın en namuslu insanı olduğunu da söyleyin. Bu insana, bana güvenir gibi güvenebilirsiniz. Bunu yapmakla -şayet mümkünse- benim şahsıma yardım etmiş olacaksınız. Karşılığım benden alabilirsiniz...

38. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 11 Kasım 1866 Pazar

Conjuration d' Amboise adlı eserim, -kapıcımın diliyle söylemek gerekirse- para bakımından gerçek bir başarı... Bunu işitmek, sanırım hoşunuza gidecek, sizi sevindirecek. *Villemer* oyununda olduğu gibi, bunda da, akşam uzun bir kuyruk vardı; ve Magny'deki toplantı da bunun bir barometresiyle, iyi havayı göstermekteydi...

Böylece memnun olun; oyun tutulursa, Bouilhet'nin işi düze çıkar...

G. Sand

39. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 11 Kasım 1866 Pazar

Size dostum Despruneaux'nun kendisini gönderiyorum.[35] Tanıdık bir hakim varsa, ya da kardeşiniz bir kelimeyle kendisine destek sağlayabilirse, bu işi halledin. Gözlerinizden üçer defa öperim.

G. Sand

Beş dakikalık bir celse için, işte bunca rahatsızlık...

40. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 12-13 Kasım 1866
Pazartesi gecesi

Zavallı dostum, sevgili üstadım, çok üzgün olmalısınız!.. Duveyrier'nin ölüm haberini duyunca, hep sizi düşündüm. Onu seviyordunuz! size acıyorum. Yitirdiklerimizin arasına o da girdi. Tümünün acıları içimizde! Herbirimiz sanki kendi kabristanını taşıyor.

Buradan ayrıldığınız günden beri, laçka haldeyim. Annemle tek sohbetimiz, sizden sözetmek. Herkes sizi sevdi. Böylesine değişik, sayısız ve ender nitelikleri, acaba hangi burç kişiliğinizde topladı? Hangi burçtansınız? Size karşı nasıl bir duygu beslediğimi bilemiyorum ama, şimdiye kadar kimseye duymadığım özel bir şefkat hissi bu. Ne de güzel anlaşıyorduk değil mi? Ne hoş bir duyguydu bu...

Öylesine iyi bir duygu ki, başkalarının ortak olmasını bile istemiyorum... Eğer Croisset günlerini kitabınızın birine konu alacak olursanız, onu değiştirin, kimse tanımasın! benim için gerekli!... Bu varlığınızın hatırası, ancak ikimize, bana aittir. Ne kadar bencilim görün işte...

Özellikle dün gece, saat 10'da, sizi çok aradım. Komşum oduncuda yangın çıkmıştı. Gökyüzü pespembeydi ve "Seine" nehri sanki Frenk üzümü gibiydi... Üç saat tulumbacılarla beraber Mısır zürafası gibi çalıştım; yorgun argın eve döndüm.[36]

Chilly ve Duquesnel, piyesiniz için ne düşünüyor? Ne zaman oynayacaklar? Şimdi ne ile meşgulsünüz? Herhalde *Cadio* eserinizin ihtilal sahnelerini yazmaktasınız...

Le Nouvelliste adlı bir Rouen gazetesi, Rouen'deki gezimizi ballandıra ballandıra anlatmış; cumartesi, sizden ayrılır ayrılmaz, (sizi tanıştırmadığım için ateş püsküren) birçok burjuvaya rastladım; eski bir görevli bana: "Ah onun orada olduğunu bir bilseydik!.. Ona... Ona... (beş dakika kelimeyi aradıktan sonra) ona gülümserdik!" dedi. Ne büyük iltifat değil mi?[37]

Hakim konusuna gelince: Despruneaux'nun işi için, bana etraflıca bir bilgi vermeniz gerekiyor. İşin aslı ne? Mahkemesi ne zaman? Dava, istinaf mahkemesinde mi? Ya da ön mahkemede mi? Endişelenmeyin, elimden geleni yapacağım.

Sizi "fazla" seymek bana güç geliyor! Ama şefkatle kucaklıyabilirim... Bu sabahki melankolik mektubunuz gerçeği ortaya koydu. Dilimizin ucuna birçok şey geldiği sırada birbirimizden ayrıldık. İkimizin arasındaki bütün kapılar henüz açılmış değil! Bana büyük bir saygı ilham ediyorsunuz! Size soru sormaya cesaret edemiyorum.

Allaha ısmarladık; o güzel ve sağlık dolu yüzünüzü öperim.

sizin
Gve Flaubert'iniz

41. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 13–14 Kasım 1866
Salıyı çarşambaya bağlıyan gece

Piyesini henüz okumadım; içerisinde düzeltilecek şeyler var, acelem yok. Bouilhet'nin piyesi şaşılacak derecede iyi gidiyor! Onunkinden sonra küçük dostum Cadol'lünkini sahneye koyacaklarmış. Ne olursa olsun bu çocuğun sırasını almak istemem; piyesim fazla ertelense bile, asla beni engellemez ve bana zarar vermez. Ne uslup! İyi ki Bouloz için yazı yazmıyorsunuz. Dün akşam Odéon'nun fuayesinde arkadaşınızı gördüm; tokalaştık; mutlu gözüküyordu. *Féerie* yapıtınız için Duquesnel ile konuştum: Eseri görmeyi çok istiyor. Uygun bir zamanda gidip onunla görüşecek, size kucak açacaktır.

Mario Proth *Gönül Eğitimi* eseriniz için gereken bilgiyi yarın veya öbürgün bana verecek. Yarın sokağa çıkınca sevgili annenizin ayakkabılarını alacağım. Gelecek hafta Palaiseau'ya gidiyorum, çini hakkındaki o kitabımı arayacağım. Unuttuğum birşey varsa bana hatırlatın.

İki gün hasta yattım. Şimdi iyiyim. Mektubunuz içimi ferahlattı. Tüm sorulara sizin usulünüzle açık yüreklilikle cevap vereceğim. Yaşamı tümüyle anlatmak insanı mutlu etmiyor mu? Burjuvaların

sandığı kadar da karmaşık olmamalı! İnsanın dostuna açıklayacağı sırlar, yabancıların sandıklarından çok başkadır...

Yanınızda geçirdiğim sekiz gün süresince çok mutluydum; hiçbir tasam yoktu. İyi bir yuva, güzel manzara, sevgi dolu yürekler ve sizin o güzel babacan yüzünüz... Bu iş yaşla başla değildir. İnsan sizin yanınızda sonsuz bir iyilikle korunduğunu hissediyor! Bir akşam siz, annenize *kızım* diye hitabederken, gözlerim yaşardı... Sizden ayrılmak bana zor geldi ama çalışmanıza engel olmak istemedim; dahası, dahası –bende yaşlılık hastalığı, yani yerinde duramamak hastalığı var– Birine fazla bağlanıp usandırmaktan korkuyorum. Yaşlılar, sonsuz saygılı olmak zorundadırlar. Uzaktayken sizi ne kadar sevdiğimi tekrarlamaktan da korkmuyorum; siz, Sanata karşı duygulu, samimi ve aşıksınız; ihtirasın bozmadığı, başarının şımartmadığı ender insanlardansınız. Kısacası günümüzdeki yaşlı gençlerin, eskimiş buldukları her çeşit fikre, her zaman 25 yaşında gibi bakabiliyorsunuz. Sanırım onlarınki sadece bir gösteriştir. Eğer bu, bir güçsüzlük ise, daha da kötü. *Onlar edebiyat kişileridir* ama *adam* değillerdir.

Romanınız için cesaret! O harika ama tuhaf! Onda, sizin, görünmeyen bir yanınız var: Yaptığınız işlerde belli olmayan, kendini ele vermeyen, belkide farkında olmadığınız birşey var! Ama inanıyorum, ileride o da olacak...

Sizi şefkatla kucaklıyorum. Annenizi ve sevimli yeğeninizi keza. Azkalsın unutuyordum: Bu akşam Couture'rü gördüm: Hatırınızı kırmamak için annenizin portresini benimki gibi kara kalemle çizecek ve istediğiniz fiyata verecek. Görüyor musunuz, komisyonculuğu iyi beceriyorum; benden yararlanın.

İmzasız.

***

Okuyacağınız bu mektup, Sand'ın mektubuyla kuruvazman yapacaktır. Despruneaux'nun, Flaubert'i ziyaretinden biraz sonra yazılmıştır.

42. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 14 – 15 Kasım 1866
Çarşamba gecesi

Sevgili Üstad,

Dostunuz Despruneaux çok cesur bir insan gözüküyor. Fakat hiç de pratik değil. Davası yarın sabah saat 10'da; benim eve sabah saat 4'den az önce geldi! Mahkemelerindeki listede ondan fazla isim var! Gerekli başvurular gerekli en kısa sürede nasıl yapılır? Şayet tavsiye hatası nedeniyle hüküm giymişse, bundan sorumlu olacak olan da yalnızca odur!

Bizim asıl bilgisine başvuracağımız müşavirin bugün düğünü var; bu durumda yanına yaklaşılmaz. Bununla birlikte yeğenim yarın sabah celseden önce onun evine gidecek, sizin iyi dileklerinizi meslektaşlarına söylemek için.

Eğer mahkeme yedi gün sonra başlarsa, yeni yollar bulmak için zamanımız olacak. Kardeşim akşam saat 9'da uyuyor ve tüm gününü hastanede geçiriyor, bu yüzden olayla ilgilenemiyor. Başkana çok yakın olan bir arkadaşım var. Yeğenime güveniyorum asıl. Fakat zaman yok, bunu size bir defa daha hatırlatmak istedim.

Bouilhet başarısıyla ilgili olarak öteki gün bana gönderilen kelime çok güzel; bu ne nezaket! Beni hiçbir şey şaşırtmadı. Orda rafine olarak ne varsa hepsini hissettim. Büyük yürekler, kendilerini böylesi nezaketlerle gösterirler. Elveda, sizi seviyor, ellerinizden, yanaklarınızdan ve gözlerinizden öpüyorum.

Gve. Flaubert

43. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 16 Kasım 1866

Dostum Despruneaux ile birlikte size verdiğim zahmetlerden dolayı, tüm kalbimle affınızı dilerim sevgili üstad. Bunlar bize yaşlı ülkeden kalan sevimli, yiğit insanlar, dostlardır; Nohant'ın tüm içten insanları, babaları, anneleri, çocukları, kadınları, yeğenleridir... Sizi görünce heyecanlanıyor, bundan bir sevinç ediniyor. Kendi kişisel adına. Ve fazla *pratik* olmayan ben, size oturumun 15 gün sonra olacağını söylemeyi unuttum. Bu durumda 15 gün içinde-

ki takınacağımız tutum oldukça yararlı olacak. Yport'daki yapılarla ilgili davasını kazanırsa eğer, uzun zamandan beri düşündüğüm tasarıyı gerçekleştirecek, tüm yılımı orada geçirmek için gideceğim. Çok sevimli bir eşi var ve her ikisi de uzun zamandır beni çok severler. Gerçekten kapınızı sık sık çalmış olmaktan dolayı beni görmekten korkuyorsunuz demek, alnıma bir öpücük konduruyor, bana bağırarak cesaret diliyorsunuz!..

Her zaman gazete konusundaki bilgilerinizi bekliyorum. Bana öyle geliyor ki 42 için açıkça belirtmek biraz güç! Büyük bir titizlikle bilgi istedim...

İki gündür size sözünü ettiğim şu küçük mühendisle geziyorum. Oldukça yakışıklı oldu, kadınlar göz ucuyla süzüyorlar onu, oysa yalnızca Mısır paşasının gönderdiği zürafayla ilgileniyor! Fakat seviyor o, nişanlı ve dört yıldır beklemektedir... bir yere varmak için de çalışıyor durmadan, ve *buna kararlı*! Onun çirkin olduğunu söylüyordunuz, bense şu yaşlı turubadur(*) ahlakımla, aksine ona tavsiyelerde bulundum. Şu ahlak konusuna gelince zamane gençlerinin bilimle birayı, fingirdeşmeyi ve nişanlılığı birlikte yürütebilmek için kendilerini zorlayacaklarını hiç sanmıyorum. Kanıt istersen var, kötügenç bir bohem olmaktan kurtulamadı...

İyi akşamlar dostum, iyi çalışmalar... Benim ve tanrı aşkına biraz yürüyün... Yargıçlarınıza bana ve Berrichonuma bir gülücük vaat etsinler!

İmzasız

Bu mektup henüz yoldayken, Sand Despruneaux'nun davasının onun lehine karar verilmek üzere olduğunu öğrenir. Flaubert'e bu iyi haberi vermek için acele eder.

(*) Troubadour saz şairi, halk ozanı anlamına gelmektedir. Ama bir hitap tarzı olarak bizde kullanılmadığı için "trubadur" olarak bırakacağız, geçtiği yerde.

44. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 16 Kasım 1866
Cuma

Artık kimseye başvurmayın. Despruneaux, tüm tahminlere karşın, başka bir tanığın ifadesiyle mahkemeyi kazandı. İşi başarmış ya da başarmamış olsanız bile, size minnet borcu var! O iyi, temiz yüreğiyle, size teşekkür etmem için beni görevlendirdi.

Bouilhet'nin işi giderek düze çıkıyor. Direktörleri gördüm, pek hayranlar.

Sizi seviyor ve kucaklıyorum. Arasıra, yaşlı turubadurunuzu hatırlayın.

G. Sand

45. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 17 Kasım 1866
Cumartesi sabahı

Evet, işte Despruneaux bir hamlede davayı kazandı; karar, duruşma sonunda bir celsede verildi. Ben haberi bu sabah aldım, kuşkusuz, adınız oldukça işe yaradı. Yeğenim Caroline, sabahtan işe girişmiş, azalardan birini fethetmiş; o da, sözünde durarak, meslektaşlarından biriyle konuşmuş olmalı ki, böylece iş hallolmuş. Bundan sonra sevgili üstad, artık Normandiyalı olacaksınız, ve bizler her yaz sizi görebileceğiz.

Gazetelere ait bilgiler için telaşlanmayın: kitabımda az yer tutacak, vaktim var, beklerim.

Boş vaktinizde, 48 olayı hakkında hatırladıklarınızı bir kâğıda yazıp bana gönderebilir misiniz? Konuyu ilerde, sohbetlerimiz sırasında bana açıklarsınız; aynen kopye edecek değilsiniz ama, kişisel hatıralarınızdan birşeyler ekleyebilirsiniz.[38]

Odéon'nun artistlerinden Duguéret *Macbeth* eserinde, "Macduff" rolünü oynayacak birini arıyor, kimseyi tanıyor musunuz? O, *Mont-Reveche* eserinde, Nathalie rolünü oynamak istiyor. Bu rol için, Girardin, Dumas ve ben onu size tavsiye edebiliriz. Onu, *Faustine* adlı eserde seyrettim,[39] başarılıydı; ama yine de tedbirli olun... kanımca akıllı bir kişi; kendisinden faydalanabilirsiniz...

Eğer küçük mühendisiniz bir *dilekte* bulunmuşsa ve bu ona güç gelmiyor ise, bunun üzerinde durmakta haklıdır; yoksa, söz aramızda budalalık olurdu bu. İhtirasta özgürlük olmayacak ta başka nerede olacak? Açık saçık şakaları yasaklayan, yani doğallığı kısıtlayan Katoliklik, bizi iffete fazla düşkün yapmıştır; bizler bu çeşit şeylere kabaca fazla önem veririz. Artık ne maneviyatçı ne maddeci olmalıyız; *natüralist* olmalıyız. Isis,* bana, tıpkı Venüs gibi, Meryem anadan da üstün görünüyor!..

Hayır, *benim devrimde* böyle bir dilekte bulunulmuyor, sadece aşık olunuyordu. Hem de gururlu bir şekilde... Herşey, geniş bir eklektizm içinde idi. Benim yaptığım gibi, iki yıl, (21'den 35 yaşına kadar) *kadınlar*dan uzaklaşmak *bir gurur işiydi;* bir çeşit kendine meydan okumaktı. Sonra ise, ters ifratlara gittik; kısaca kıpkızıl, iyice gülünç ama çiçeklenmeye başlayan tam bir romantik olduk. İşte bendeki iyilik kırıntısı da o devirden kalmıştır.

Tanrıya emanet olun sevgili üstadım; sizi şefkatle seviyor, kucaklıyorum.

G. Flaubert

O sevgili mektuplarınızla beni şımarttığınızın farkında mısınız?

46. SAND'DAN FLAUBERT'E

Palaiseau, 22 Kasım 1866

Çalışmaya koyulmadan önce, sevgili arkadaşıma şöyle bir merhaba demek, sanırım bana uğur getirecektir.

Küçük evimde *işte yapayalnızım.* Bahçıvan, ailesiyle beraber bahçedeki kulübede oturuyor; evimiz, köyün en son sayfiye evlerinden; hoş bir ıssızlığı var; tıpkı Normandiya'da imiş gibi, kırlar, korular ve elma ağaçları içerisinde. Ne bir vapur sesi, ne de zincir gürültüsü! sadece, söğüt ağaçları arasında akan sessiz bir derecik... Sanki bâkir bir ormandasınız gibi! Ayışığı altında elmas tanelerini yorulmadan serpeliyen kaynağın küçük fiskiyesi... Odamın kıyı bucağına sinmiş birsürü yakılan ışıkla canlanmakta! Ölüm uykusundan

* Isis; Mısır mitolojisinde Aile ve Evlilik tanrıçası. Osiris'in hem kızkardeşi ve hem de eşi.

uyanarak lambanın etrafında dolaşmakta... Çılgınca uğulduyorlar, sıçrıyorlar, aşk ateşiyle tutuşuyorlar... Ama ölüm saatı çalıyor, ve danslarının orta yerinde kaskatı yere düşüyorlar; herşey sona eriyor, elvada balo...

Ama gene de burada keder içindeyim. Şimdiye kadar benim için dinlenme ve eğlence yeri olan bu inzivayı, şimdi burada mum gibi sönen, ama hayali yine burada yaşayan bu ölmüş insanla[40] paylaşıyorum; yaşadığı bu yerlerde onu mutsuz görmüyorum ama etrafta dolaşan bu hayal, sadece bir akis, bir gölge gibi... ve sanki benimle konuşmamakta, bana yakınmakta... Ama ne yaparsın! Kederden zarar gelmez, bizi katılaşmaktan kurtarır...

Ya siz dostum, şu saatte ne yapıyorsunuz? Biliyorum, çalışıyor ve yalnızsınız. Anneniz de Rouen'dedir.[41] Geceler güzel olmalı orada! Kimi zaman "kusursuz aşkların şarkısını söyleyen, ve söyleyecek olan şu duvar saatini, şu ihtiyar turubaduru" hiç düşündüğün oluyor mu?[42] Evet, ne de olsa iffet, size göre! sizin işiniz!.. Bana gelince; "La rosse,[43] nüktedandır" diyorum.

İşte sizi tüm kalbimle kucaklıyor, becerebildiğim kadar, eski tarz aşıklarını konuşturmaya çalışıyorum.

İmzasız

***

Canınızın istemediği zamanlar, bana mektup yazmak zorunda değilsiniz. Gerçek dostluk mutlak özgürce olmalıdır...

Haftaya Paris'teyim; sonra yine Palaiseau'da; daha sonra da Nohant'a gidiyorum. Pazartesi yemeğinde Bouilhet'yi gördüm, ona *bayıldım.* Bizlerden biri. Magny lokantasında yine kadeh tokuşturulacak... Orada ter döküyorum! benim gibi sağlam biri, mosmor oluyor.[44]

47. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 27 Kasım 1866
Salı, saat 5

Siz orada yalnız ve kederlisiniz; ben de burada öyleyim! İnsanı zaman zaman saran bu bunalım nöbeti, acaba neden? Tıpkı o, denizlerdeki gelgit olayı gibi yükselip alçalır, sanki insanı boğar... Ondan kurtulmanın çaresi: Sırt üstü yatmak, ve dalganın üzerinizden gelip geçmesini beklemek.

Romanım, şu sırada çok kötü gidiyor. Üstelik, işittiğim ölüm haberleri de caba... Örneğin, 25 yaşındaki dostum Cormen'nin ölümü, Gavarni'nin[45] ölümü ve daha birçoklarınınki... Ne yapalım, bunlar da gelip geçecek...

Siz, benim şu durumumu bilemezsiniz: Bir kelime bulmak için, sabahtan akşama dek, başınız elleriniz arasında, zavallı kafacığınızı mengeneye sokmak... [46] Sizde düşünceler, ırmak gibi bol bol akmakta; bende ise cılız bir su... Ve onu çağlayan haline getirmek için ne denli Sanat çabası içerisindeyim! *Ya uslup için çekilen çileler...* Kısacası, yaşamım kalbimi ve beynimi kemirerek geçiyor... işte dostunuzun gerçek yüzü...

Siz, kalkmış bana: "O eski turubadurunu" ara sıra hatırlayıp hatırlamadığımı soruyorsunuz? Hiç hatırlamaz olur muyum? Hem de çok özlüyorum. O gece sohbetlerimiz ne kadar güzeldi! Çoğu kez kocaman bir çocuk gibi, yanağımza bir *öpücük kondurmamak* için kendimi zor tuttum. Dün akşam, kulaklarınız çınlamış olmalı. Kardeşimgilde ailece yemekteydik; hep sizden konuştuk ve hep sizi övdük. Tabii, ençok sizi çekiştiren de bendim sevgili üstad...

Son mektubunuzdan ötürü, (doğal bir fikir çağrışımıyle) baba Montaigne'nin "Virgile'den bir dizi" adlı bahsım yeniden okudum: İffet hakkındaki sözleri, tam benim inandığım gibi yani güzel olan birşey. Mahrumiyet değil, çabadır.[47] Bunun başka türlüsü, (tıpkı Katolik usulü), vücudu lanetlemektir! Allah bilir bu da işi nereye vardırır... Yorucu tekrarlar ve Prudhomme vari gözükmek riskine gelince: Yineliyorum, sizin o yirmilik genç yanlış yolda... İnsan yirmisinde nefsine hakim olursa, ellisinde iğrenç bir serseri olmaz mı? Ama herşeyin bir ödeneği vardır! Büyük yaradılışlar –onlar iyi kişilerdir– herşeyden önce müsrif insanlardır! kendilerini kolay harcarlar! İnsan gülmeli de, ağlamalı da... sevmeli, çalışmalı, zevk almalı ve de ızdırap çekmeli! Kısaca, tüm varlığıyle elden geldiğince çırpınmalı. Sanırım gerçek insan da budur.

Allaha ısmarladık, sükun bulmaya çalışın. Birazdan torununuzu görecek, rahatlayacaksınız. Sizi seven, binlerce sevgi yollayan ihtiyarınızı da düşünün.

G. Flaubert

48. SAND'DAN FLAUBERT'E

Flaubert'e
Bu mektubun, neden sumenimin arasında
kaldığım bilemiyorum.[48]
G.S

Palaiseau, 29 Kasım 1866
Gelecek hafta Paris'te

"İnsan ne maneviyatçı, ne maddeci olmalı! sadece natüralist olmalı!" diyorsunuz. Bu konu önemli.

Benim *Cascaret* (küçük mühendisime takdığım ad) bu meseleyi kendisine göre çözecektir. O, budala bir kişi değildir. Buyurduğunuz kerameti gerçekleştirmeden önce, birçok düşüncelerden, açıklamalardan ve *heyacanlardan* geçecektir! Onun inançlı olması için ihtiyatla çalışıyorum; çünkü birçok yönden o benden güçlü ve yaşadığı bunalımlar, Katoliklikten gelmemekte...

Ama mesele aslında çok ciddidir; bizler gibi rakkaslı turubadurların Sanatından da yüksektedir... Konuyu tarafsızca yürütelim; çünkü birisi için iyi olan, bir başkasına ters düşebilir. Eğilimlerimizi bir yana bırakarak şunu soralım: Acaba insanoğlu, idrakine zarar vermeden tüm fizyolojik gelişimini arayıp bulabilir mi? Evet, İdeal ve rasyonel bir toplumda bu iş böyledir; oysa yaşadığımız ve onunla yetinmeye çalıştığımız toplumda, zevk ile ifrat birarada yürür... Birinci sınıf bir erdemli olmadan, onları birbirinden ayırabiliyor musunuz? Kâmil kişi olunca da, gerçek neşelerin temeli cazip şeylere veda etmiyor muyuz?

Biz Sanatçılar için sorun şu: Zaaf bakımından insanı soysuzlaştıran mahrumiyet, bizi güçlendirir mi, güçlendirmez mi? Fazla coşturur mu, coşturmaz mı? Bana siz her şeyin bir sırası vardır; her çeşit gücü harcamaya da yeterli kuvvete sahibiz diyeceksiniz ve böylece bir ayırım yapıp sınır çizebileceksiniz; bunun bir başka çözümü yoktur. Doğanın kendisinin, bu işe elkoyup, bizi ifrata kaçmaktan koruduğunu mu sanıyorsunuz,? Ah hayır! Doğa kendisinin bir parçası olan bizlerden daha kâmil olamaz!.. İfrata kaçan çalışmalarımız, tıpkı ifrat derecesindeki zevklerimiz gibi bizi öldürür; ne denli büyük yaradılışta olursak o oranda sınırları aşar, gücümüzü zorlar.

Ben, kurallara uymam. Hayatım hep soru sormakla geçer; başarılı bir sonuç, bir cevap alamadan şu veya bu şekilde bir çözüm aramakla geçer. Yeni bir bilincin aydınlığım, bir başka dünyadaki uzvumun belirtilerini beklerim; çünkü bu beriki, düşünülürse, lehte ve aleyhte olan sonuçların sınırını kucaklamaktadır. Bu bağı, sanırım Mr Platon aramıştı ve de yakaladım sanmıştı; ama yine de bizimkinden daha fazla sahip olamamıştı.[49] Mademki evreni meydana getiren lehte aleyhte şeyler birbirlerini yok etmekte, ve evren devam etmekte, öyleyse bu bağ vardır. Maddesel tabiatta buna ne ad vereceğiz? Kuşkusuz, buna *denge* diyeceğiz. Düşünen Doğaya ne ad takalım. Ona isterseniz ılımlılık, iffete bağlılık, ifrattan kaçış diyelim. Ama bunların tümü de, *denge* sözcüğü ile anlatılmaz mı? Haklı değil miyim?

Şunun üzerinde düşünmeye değer: Romanlarımızdaki kişilerin, yapıp yapmadıkları şeyler, fazla özlem çekilen şeylere sahip olmaya, ya da olmamaya bağlıdır. Bu, ister aşk, ister zafer, ister servet, ister zevk olsun; onlar, varoluşlarından beri hep bu amaç peşindedirler. Biz yazarlar, eğer bir felsefeye sahip isek, kişilerimizi çizdiğimiz düz yolda yürütebiliriz; yok eğer sahip değilsek, onlar gelişigüzel yol alır, önlerine çıkardığımız olaylardan fazla etkilenirler. Eğer onlar, düşüncelerimizle doluysalar, başkalarınınkini inceleyeceklerdir; eğer düşüncelerimizden yoksun iseler ve kendilerini kadere bırakmışsalar, o zaman, her vakit mantıklı görünmeyeceklerdir. Acaba onlara az ya da çok şey mi aktarmak gerekli? Ya da onlara sadece toplumun verdiği şeyleri mi vermeli?

Bana gelince eski isteklerime uymaktayım; kişilerimin içine işlemekteyim. Bunu eleştirenler var ama aldırmam. Size gelince: Bu değişik yolunuz içgüdülerinize mi, yoksa kurallara mı bağlı? Bilemem. Yaptıklarınızda başarılısınız; bundan ötürü de iç savaşlarımız konusunda birbirimizden farklı mıyız? *Roman kişilerimiz,* bunlara bağlı mı? değil mi? diye size soruyorum.

Çetin çalışmalarınızla her zaman beni şaşırtıyorsunuz. Bu, acaba beğenilmek hevesi midir? Pek te öyle gözükmüyor. Benim için zor şey, sonsuz değişiklikle sahnelenen binlerce hareket içerisinde, kaba ve zoraki olmayanlarını, en heyecanlılarım, en açık seçiğini

seçebilmektir. Usluba gelince: sizinkinden daha ucuzunu yapıyor olmalıyım.

Eskimiş harpımı (sazımı) rüzgâr, keyfince çalmakta; *tizden pesten*... Güçlü, güçsüz notalarla çalınanları da var... yeter ki onlar beni heyecanlandırsın! Ama ne yazık ki, kendimde birşey bulamıyorum... Kötü ya da iyi hep *öteki* şarkı söyler bende ve bunu düşünmeye kalkınca, içimi korku sarar, kendi kendime: ben bir hiçim, hiçten başka birşey değilim! derim...

Ama, gene de büyük bir us, bizi kurtarır ve kendimize şöyle deriz: Bizlerin birer çalgıdan başka birşey olmayışımız hiçte fena değil! Titreşimlerle dolu olmak eşsiz bir duygu! Bırakın rüzgâr, tellerimizi oynatsın, üzerinde gezinsin biraz! Oysa siz, bence ötekini pek işe karıştırmıyorsunuz!.. ve gereğinden fazla sıkıntı çekiyorsunuz. Korkmayın, iş kendiliğinden yürüyecektir! hem de yorulmadan... Kimi zaman, belki çalgınız zayıf çalacak, ama ilhamınız uzayıp güçlenecek! Benim isteyip te yapamadıklarımı, yapmam gerekli olanları, siz başaracaksınız! tablonun tonunu baştan başa yükseltip, fazla ışıkta olan yanını feda edeceksiniz!..

Vale et me ama
G. Sand

Bu mektubu, Sand'ın Flaubert'e göndermemesinin nedenini, kendisi kadar biz de bilemiyoruz. Acaba, elinde olmayan bir unutkanlıktan ötürü mü? Belki de düşüncelerini pek beğenmemiştir, ya da ahlak hakkındaki fikirlerini, dostunun çalışma yöntemini fazlaca çiğ şekilde eleştirdiği için bu mektubu yollamamıştır.

Her ne halse, hemen ertesi gün, tartışmayı baştan ele alarak, Flaubert'e daha nüanslı şekilde bir cevap gönderecektir.

49. SAND'DAN FLAUBERT'E

Palaiseau, 30 Kasım 1866

Bunlar üzerinde söylenecek çokşey var arkadaş! Benim *Cascaret*, –sözkonusu nişanlıya bu adı takdım– kendini, nişanladığı kıza saklamaktadır. Kız ona şöyle der: "Bazı iş sorunlarımızın çözümünü

bekleyelim. Saflığımızı, temizliğimizi birbirimize saklayalım!" Ve de saklarlar. Bu, ondaki Katolik maneviyatçılık değildir, aşkı büyük bir ideal olarak görmesindendir. O, bu ideali muhafaza için, vicdanını ve değerini ortaya koyduğuna göre, bunu kaybetmesini biz neden ona tavsiye edelim? Yüksek hakimimiz doğa, içgüdülerimize bir denge vermiş, iştahımızın sınırını çizmiştir. Büyük yaradılışlar bu işte fazla dayanıklı değillerdir. Bizi mantıksal bir eğitim, çok yönlü şekilde geliştirmemiş. Her bakımdan biz, sıkışmış durumdayız; köklerimizi, dallarımızı gelişigüzel, istenilen yere ve istenilen şekilde salıp durmuşuz. Büyük Sanatçılar, çok kez hasta ruhlu insanlardı; birçokları da iktidarsızdı. Şehvetli olanlardan birkaçı da, çarçabuk tükenir. Kafayla çalışan bizlerin, sanırım genellikle sevinci de kederi de yoğundur. Oysa gece gündüz toprakla, karısıyla yorucu iş yapan köylü, kafaca güçlü bir yaratık değildir; kafası en zayıf yanıdır. Siz, insanın her yönüyle gelişmesini mi istiyorsunuz? Tümüyle ve durmadan mı? Hadi canım bu olamaz! Bunu söyleyenler biraz palavracı, hepsini birarada yürütmek ise, tümden fiyasko!.. Eğer aşk, onlar için küçük bir evcimenlik, Sanatta biraz ekmek parası ise, anlarım; ama sonsuzluğa eriştiren büyük bir zevk ise, cezbeye getiren hummalı bir çalışma ise, o zaman aşk, onlar için uyku ve uyanıklılık gibi ardarda gelen bir şov değildir. Ben, bir yandan Byron'luk taslayan, öte yandan Don Juan olanlara inanmıyorum. Don Juan, şiir yazamaz; Byron ise dediklerine göre iyi aşk yapamazmış... O, kimi zaman kalbiyle, kafa ve duygularla yaşarmış; çünkü bu heyecanlar hayatta mevcut. Onun aşk şairlerinden birisi olması için bunları hayli tatması gerekir; sazlarımızın titreşimine bu kadarı yeterlidir. Ufak iştahların devamlı esintisi onu meydana getirecektir. Bir roman kahramanının, eseri yazan kişinin ta kendisi olmasını deneyin bakalım! ne denli büyük ama ince ve devamlı bir gayrete ihtiyacınız olacağını göreceksiniz! Her şeye nasıl dikkatle bakacak, sakin ve meraklı incelemelerinizin, ne denli ender değerde ve ciddi olduklarını göreceksiniz! Yazarın çekindiğini, mahvolmadan işe girişemeyeceğini, ruh hazinesinden gelen derin bir hıcapla onları nasıl saçıp harcamayacağım farkedeceksiniz! Sanatçı kişi, yaratılması istenilen öyle güzel bir tiptir ki, ben bunu gerçekleştir-

meye asla cesaret edemedim! Bu çok güzel çok karmaşık yüze el atmayı kendime layık göremedim. Sade bir kadın olan bana, çok yükseklere nişan olmak olacaktı bu. Ama günün birinde, bu sizi ilgilendirebilir ve denemenize değer. Ama bu modeli nereden bulmalı? Bunu bilemem. Bunu *derinliğine* tanıyamadım. Yani ben, güneşe leke düşürmeyi beceremedim; yani artistin bayağılığa erişecek yanını demek istiyorum. Sizde böyle bir leke yok; siz onu tasvir etmeliydiniz! Oysa bende var; Ben, sınıflamaları sevdiğim için pedagoglara; çocukları sarıp sarmaladığım için hizmetçilere; dikkatsizliklerimle de budalalara yaklaşıyorum. Kısacası, kusursuz olmayı sevmiyorum. Mükemmelliği hissetsem de onu uygulayamıyorum. Ama insan, kendinde kusurlar da yaratabilir; ne gibi kusurları? Bunu birgün araştırırsınız. Bu şu sıradaki konumuzun içine girmez ve kafamızı bununla dağıtmak istemem. Kendinize daha az kıyıcı olun! Ama ileriye doğru yürüyün! İlham rüzgârlarınız herşeyi çözümleyince de, genel tonunuzu yeniden yükselteceksiniz! ve öncelik tanıması gerekmeyen şeyleri feda edebileceksiniz! Bu yapılamaz mı dersiniz? Sanırım yapılır. Sizin yaptıklarınız, öylesine kolay, öylesine verimli gözüküyor ki, sürekli bir bolluk içerisinde olduğunuzu kanıtlıyor. Ben sizin bunalımlarınızdan hiç birşey anlamıyorum...

İyi akşamlar sevgili kardeş. Hepinize sevgiler; ben yine Palaiseau'daki yalnızlığıma dönüyorum; bunu seviyorum, hoşlanıyorum. Pazartesi Paris'e gidiyorum.

Sizi candan kucaklarım; iyi çalışmalar.

G. Sand

Gerçekten 3 aralık pazartesi günü Sand, Paris'e şöyle bir uzanacak, Magny'deki yemekte bulunacaktır. Goncourt'lar o gün pek nazik olmayan şu iğneli sözleri güncelerine yazacaklar: "Mme Sand, deha bakımından sıfırdı." Birkaç gün sonra yine: "Magny'de gördüğüm ıslanmış, geviş getiren, ak saçlarına altın takılar takan Madam Sand, Etrüsk mezarlarından fırlayan bir gülyabaniye benziyordu." Ama Goncourt'lar, dostları sayılan kişilere bile hoş davranmamışlardır.

Yine de "sıfır dehasına" rağmen, Mme Sand, Bouilhet'nin yardımıyla şu muzip mektubu yazabilecek espiriye sahiptir.

50. SAND'DAN FLAUBERT'E

(Paris, 4 Aralık 1866)

Bayım! edebiyatta yüksek yeteneğinizle kopardığınız gürültüyü, bir zamanlar kendime göre ben de yaratmıştım. 1804'de ünlü Saqui'nin[50] yurdunda işe başladım; başarı göstererek ip canbazı dergilerinde izler bıraktım. Denge cambazlığım, tüm ülkelerde, İmparatorluğun kralları, generalleri ve subayları tarafından beğenildi; ileri yaşlara kadar vali ve bakan karılarına nasip olmayan beğeniler kazandım. Sizin üstün eserlerinizi okudum; özellikle gönlünün çektiği yere gitmek için ayaklarındaki zinciri koparan *Madame Bovary*'yi okudum. Ben size model olabilirim. İleri yaşıma göre kendimi iyi muhafaza etmiş durumdayım. Eğer talihsizliğe düşen bir artistten iğrenecek olursanız, sizin o ideal hislerinizle de yetinebilirim. Uçarı bir adamla evli olan vücuduma sahip olmasanız da, kalbime güvenebilirsiniz. İzin verirseniz, ünlü kişilerden meydana gelen, örneğin eski, yeni İmparatorluk krallarının vükelâ mühürlerini, nam vermiş cinayetleri size sayıp dökebilirim. Son zamanlarda, demir yollarındaki kompartımanların bakımı için bir iş bulmuştum. Ama hasımlarımın kıskançlıkları yüzünden o işimi de yitirdim. İşte size bu duygular içerisinde yazıyorum; eğer alçak gönüllülük edip bu talihsiz yaşamımın hikayesini yazarsanız, bu yaşam içerisindeki şeylere taktir hakkına lâyık olabilirsiniz. Mösyö Bouilhet'den aldığım Rouen'deki adresinizle size de gelebilirim. Beni genç yaşta tammış olan Bouilhet, hâlâ benim hoş bir fiziğe sahip olduğumu, ve sivil ya da asker kişilere yaşam boyu sadık kaldığımı size anlatacaktır. Sizi seven

Victoire Polet
namı diğer Morengo L'Hirondelle
Femme Dodin
Lanion sokağı, 47, Belleville

51. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 5-6 Aralık 1866
Çarşamba gecesi

Aman bu "Morengo l'Hirondelle" mektubu da ne hoş! Ciddi söylüyorum, bu bir başyapıt! İçinde dehadan yoksun tek bir sözcük bile yok. Birçok kez, kahkahalarla güldürdü beni. Size teşekkür ediyorum sevgili üstad, ne kadar sevimlisiniz!..[51]

Bana, nelerle meşgul olduğunuzu yazmıyorsunuz? Dıramınız ne alemde?

Edebiyat ızdıraplarından bir şey anlamadığımıza şaşmıyorum; çünkü ben de birşey anlamıyorum onlardan; ama var işte... Hem de şiddetli şekilde var... Yazı yazmak için ne yapacağımı, nasıl davranacağımı bilemiyorum; sonsuz denemelerim sonunda, düşündüklerimin ancak yüzde birini ortaya koyabiliyorum. Dostunuz, aklına geleni yazabilenlerden değil! Hayır, asla değil! Elimdeki paragrafı işte iki gündür evirip çeviriyor yine sonunu getiremiyorum. Zaman zaman ağlamaklı bile oluyorum! Bana acıyorsun değil mi? Ya ben ne yapayım?

Tartışma konusu olan (genç adamımız hakkındaki) mektubunuzun içeriğine gelince: Bu, öylesine benim düşüncelerime uyuyor ki, bunları sadece uygulamakla yetinmeden, onları *tavsiye* de ettim. Théo'ya[52] sorun; Ama gene de anlaşalım bu konuda. Sanatçılar, (papaz olanlar) iffetli olmakla ne yitirir ki! Tersine!.. Ama burjuvalar ise, onlar için iffetin yararı nedir? Bazı kişilerin, insaniyet içinde yaşamaları gereklidir; dahası, böyle olmaları da mutluluk. *İdeal Sanatçı* karakteri bakımından, (düşündüğümüzün tam tersi) yapılacak birşey olduğuna inanıyorum. Böylesi, bir ucube olacaktır. Sanat, istisnalar çizip anlatmak değildir. Dahası var, elimde olmayarak, kalbimi kâğıda dökmekten tiksiniyorum; hatta bence bir romancının her hangi birşey üzerinde *öz fikrini söylemeye bile hakkı yoktur.* Tanrı fikrini hiçbir zaman söylemiş midir? İşte bundan ötürü birçok şey beni âdeta boğuyor, onları kusup atmak istediğim halde yutmak zorunda kalıyorum. Söylesem bile, acaba işe yarayacaklar mı? Sıradan bir kişi, Mösyö G. Flaubert'den daha ilginç değil midir? Çünkü bu kişi daha geneldir; bundan ötürü de daha tipiktir.

Kendimi, salakların salağı hissettiğim günler oluyor. Şimdi karşımda, içi kırmızı balıklarla dolu bir kavanoz var; onlarla eğleniyorum; bana yemek yerken arkadaşlık ediyorlar. Bu aptalca ilgi, ne kadar *budalaca* değil mi?

Tanrıya emanet ol; saat çok gecikti, kafam sarhoş gibi. Sizi şefkatle kucaklıyorum.

sizin
G. Flaubert'iniz

52. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 7 Aralık 1866[53]

İnsanın yazdığı yazılara gönlünden birşey katmamasına hiç akıllerdiremem; Bunu hiç mi hiç anlamam... Bence, ona zaten başka birşey katılamaz ki!.. İnsan kafasını gönülden ayrı tutulabilir mi? Bunlar, değişik şeyler midir? İnsan bölünebilir mi? Kısaca, yapıtına tüm benliğini koymamak, tıpkı gözlerden başka uzuvlarla ağlamaya benzer; beyinden başka bir uzuvla düşünmeye benzer... Ne demek istediğinizi anlıyamadım! Vaktiniz olduğu bir gün, bunu cevaplandırın.

İmzasız

53. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 8 Aralık 1866

Bana ne yaptığımı mı soruyorsunuz? Yaşlı turubadurunuz işte bu akşam pek memnun. Geceyi, ikinci perdeyi yeniden yazmakla geçirdi; önce pek beceremiyordu ama sonra başardı; öyle ki, direktörler esere bayıldı.[54] Piyesin sonunu getireceğimden umutluyum; bu perdeyi pek beğenmedim ama onun hakkından geleceğim. Kısaca, size ve kendime ait pek fazla ilginç birşey yok. İnsanın öküz gibi bir sabrı, taşı parçalayacak güçte bir bileği olunca, anlatmaya değer ne iyi ne de değişik olayları vardır, ne de heyecanları olabilir. Zavallı Manceau'cuğum bana: Şairlikten çok uzak bir "yolbekçisi" adım takmıştı!..

Ya siz, sevgili iyi yürekli dostum? Yine o doğum bunalımı ve sancıları içinde misiniz? Ama bu güzel ve gençliğe özgü olaya kim istemez ki?

Gelinim, sevgili yavrularını dünyaya getirirken, onu kollarımın arasına alarak bu olaya öylesine candan sarıldım ki, bünyem etkilendi sanki... Doğumdan sonra, anneden daha hasta, daha yorgun düştüm. Şimdi de sanırım sizin acınızla etkilenerek, başımda ağrılar hissediyorum. Ama na yazık ki her hangi bir doğumunuza yardımcı olamıyorum! Doğumu çabuklaştıran bir resim karşısında mumların yakıldığı o devri arıyorum!

İşte şu Bouilhet çapkını beni aldattı: Kesip saklayacağınızı düşünerek, bana "Morengo'nun mektubunu" kopye edeceğine dair söz vermişti. Bu tür mektupların çok ciddileri, bana da yazılıyor. Sizin bu koca dostunuz ne kadar iyi ve sevimli bir insan! Odéon tiyatrosunda ona bayılıyorlar ve piyesinin giderek daha sükse yaratacağını söylüyorlar. Üç gün önce tekrar gidip piyesi seyrettim; Kendisine, ilk temsilden çok daha fazla hayran oldum.

Hadi, hadi, gene de sana cesaret dilerim ve dinlenme saatlerinde, seni sevenlerin bulunduğunu hatırlatırım...

G. Sand

Anneye, kardeşe ve yeğene sevgiler.

54. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 15 – 16 Aralık
Cumartesi gecesi 1866

Odéon tiyatrosundan memnun kalmanız çok yerinde sevgili üstad. Onun bir ikinci *Villemer* olmasını bekliyorum, ve ilk gecesinde de bulunacağım. Piyes, nisan ayında oynayacak değil mi? Burada, ya da orada bulunuşum birşey farketmeyecek, mutlaka geleceğim.

Ah aklıma gelmişken söyleyeyim: Bana hemen şu sizin meşhur ayakkabıcınızın adresini verin; annem botlarını yaktı; başkalarını ısmarlamak istiyor.

Genç bayan Bosquet (*La Normandie merveilleuse* yapıtının yazarı) *Une femme bien élevée* adında bir roman yayınladı; içerisinde birşeyler bulunması gerek; size sormadan, size de bir nüsha [55] göndermesini tavsiye ettim. Ne uslup, ne uslup!!! [56] Eğer eser hakkında Mario Proth'a ya da dostlarınızdan birine bir makale yazdırabilirseniz iyi olur.

Şimdi bizden sözedelim. Güzel ülkesinde gerçek bir zafer kazanan vatandaşımız Bouilhet'yi gördüm; bu güne kadar kendisini kabul etmeyen vatandaşları, Paris'in alkışlarından sonra, şimdi heyacandan uluyorlar... Önümüzdeki cumartesi, şerefine verilecek bir ziyaret için geliyor... En azından 80 kişilik bir sofra olacak![57]

Morengo l'Hirondelle'e gelince: Bouilhet, nasıl da sır saklamasını beceriyor! Söz konusu hicivi kendisine okurken, sanki şaşırmış bir hali vardı! bana da yutturdu. Zavallı Morengo! birinin simgesi! içinde sizin de yeralmanız gerekmez mi? İçimden, ya onun tüm hatıraları bu uslupta olsaydı diye düşündüm.

Benimki (uslup bakımından), oldukça güçlükler çıkarmaya devam ediyor. Ama sanırım bir aya varmaz, en enayi yerlerini aşmış olacağım. Ama şimdilik, bir çölde kaybolmuş durumdayım. Neyse, Tanrım yardımcım olacak!.. Ne kötü!

Günümüze dönmek için, bu tarz yazıları, elden bırakmayı nasıl isterdim! Modern *Fransız* burjuvalarını *tasvir etmeyi* nasıl özlüyorum... Dahası, çağın tadım çıkarmanın, yazarın hoşlanacağı konuları ele almanın belki de tam sırasıdır...

Size: "Yazarken, insan gönlünü işe katmamalı" demekle, belki fikrimi iyi açıklayamadım. Yani, "İnsan, kişiliğini sahnelemeli" demek istemiştim. Sanırım üstün sanat, bilimseldir, kişisel değildir, akıl yoluyla uğraşıp, şahısları kendinize çekmek değil de, siz onların içine girmelisiniz! Yöntem şu olmalı ve anlamı şöyle olmalı: Çok yetenekli olmaya çalış, elden gelirse deha olmaya bak... Tüm şairenelikler ve eleştiriler, gösteriş merakından başka nedir? Bunu yapan bayların kendilerine olan güvenlerine çok şaşıyorum. Bu cici beyleri hiç bir şey rahatsız etmiyor!..

Kimi zaman, hep müşterek düşüncelerin ortalıkta dolaştığım siz farketmiyor musunuz? Örneğin, dostum Du Camp'ın[58] *Les Forces Perdues* adlı romanını yeni okudum. Birçok yönden benim düşüncelerimi yansıtıyor; günümüzün gençlerine onun bu kitabı, bizim kuşağın gerçek bir fosil olduğunu nasıl ortaya koyuyor! nayif bir kitap! 48 Reaksiyonu, bu iki Fransa arasında bir uçurum açmadı mı acaba?

N.B. Kitabıma bir başlık bulabildiniz mi? Biliyorum, bu iş kolay değil!

Şu sıralarda neredesiniz? Paris'te mi, Nohant'da mı?

En son Magny toplantılarının birinde, Bouilhet bana sizin ciddi şekilde hastalandığınızı söyledi.[59] Oysa siz, demir gibi sağlam bir kadın olduğunuzu savunuyorsunuz. Hayır, Sevgili iyi yüreklim benim! Demir gibi sağlam değilsiniz ihtiyar "turubadur"!..

Belki de "Almanzor"[60] tiyatrosuna yeniden itibar kazandırmak yerinde olacak. Onu, başında takkesi, elinde gitarı, sırtında turuncu ceketi, kayanın tepesine tırmanmış kara giysili borsacılara küfür yağdırır gibi görüyorum... Güzel bir nutuk olabilir bu.

Hadi iyi geceler. İki yanağınızdan da şefkatle öpüyorum.

G. Flaubert

55. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 17 Aralık 1866
Pazartesi

Sekiz gün önceydi; bir sabah bana kunduracının adresini sormak için geldiler. Hizmetçim, beni uyandırmak istemeyerek mektubu ancak öğle üzeri verdi. Postacı, mektubun "Helder"[61] otelinden geldiğini söyleyince, annenizden olduğunu anladım. Hemen ayakkabıcı Simon'nun adresini (Richelieu sokak, no 15) kendisine postaladım; ama sanırım küçük pusula eline geçmemiş olmalı. Bu işten pek birşey anlayamadım; suç bende değil...

Sizin yaşlı turubadurunuz, bu gün yine pek köpekledi, hastalandı... Ama yine de durumu, Magny toplantısına bu akşam gitmeyi engellemeyecek; kadeh tokuşturmak için bundan daha iyi bir topluluk bulamaz; ama baharda, bir vadi kenarım buna yeğlemez değil.

Herşey yolunda; cumartesi Nohant'a gidiyorum. Maurice'in, yayınlamaya verdiği, çok başarılı[62] "entomoloji" kitabım elimden geldiğince tanıtmaya uğraşacağım. Kendim için asla yapmayacağım şeyleri yapıyorum: Gazetelere yazıyorum; Genç bayan Bosquet'ye onu tavsiye edeceğim. Bu kitabın okuyucuları değişik. Edebiyatcılar, bu kitabı bilginler kadar iyi karşılamıyor...

Ama "Morengo l'Hirondelle" gerçekten ele alınmaya değer... Turuncu turubadur da keza... Bunlar, ihtilalin, kendini göstermeye başlayan, ya da birşey olmak çabasındaki *Cadio*'larıdır.[63] Ben, onların sonuncusuyum; bizlerden doğan sizler ise, bizim çağın hayaliyle yeni çağın acı düş kırıklığı arasında kalanlardır. Tabii Du Camp da gözlem ve düşünceleriyle sizlerle birleşiyor! ama ziyam yok, hiçbir zaman aramzda bir benzerlik olmuyor...

Ah Hayır! Size bir ünvan bulamadım; bu iş çok ciddi; her yanınızla sizi incelemek gerekecek! Ama benim şimdiki durumum, ancak mezar hitabemi yazmaya elverişli... "et in Arcadia ego" tablosunu bilirsiniz değil mi? [64]

Sizi seviyorum benim dost kardeşim; ve size yürekten dua ediyorum.

G. Sand

Sand'ın bir önceki mektubunda sözünü ettiği hastalığı giderek önemlileşir ve romancının Noel bayramını Berry'de geçirmesine engel olur. 24 Aralıkta yatağa düşen Sand, ancak 10 ocakta gezisine çıkabilecektir. Anemi hastalığı, onu bahara kadar, hemen hemen tüm çalışmalarından alakoyacaktır.

Sevgili üstadının hastalığından habersiz olan Flaubert ise, ona şu mektubu gönderecektir:

56. FLAUBERT'DEN SAND'A

Crousset, 27 Aralık 1866
Perşembe

Sevgili üstad, Nohant'a gideli daha iyi değil misiniz? Hastalığınız nedir? Nasıl birşey? Minik Aurore'çuğu görmek sizi iyileştirmedi mi?

1867 yılı için size ne dilekte bulunabilirim? Önce size tüm iyilikler... sonra da geri kalanları... ve bunların arasında *Mont-Revechе* yapıtınız için 200 temsil...

Bilin ki, sizi görememenin sıkıntısından başka söyleyeceğim birşey yok. Hepsi bu kadar.

Orada ne kadar kalacaksınız? Yani Paris'e ne zaman dönüyorsunuz? Ben, şubat ortalarına doğru olmayı düşünüyorum.

Siz yanımda olmadığınıza göre, kitaplarınızı okuyorum; daha doğrusu, onları yeniden okuyorum. Bir zamanlar *Revue independente*'da çıkan, saldırarak okuduğum *Consuelo*[65] yapıtınızı satın aldım; ona yeniden hayran oldum (Tanrım, nasıl bir yetenektir bu! nasıl bir yetenek!) diyerek, çalışma odamın sessizliği içerisinde çığlıklar kopardım! *Popora,*[66] Consuelo'nun almından öperken, bazen gerçekten gözyaşı döktüm. Muazzamlık ve sakinlik bakımından, sizi ancak Amerika'nın o büyük nehriyle ölçebilirim.

Veuillot diye bilinen koca adamın *Les Odeurs* isimli yapıtını henüz okumadım; içinde size küfür yoksa, eser tam değildir![67] yine de bunlara bayılan akıllı kişiler var![68]

Tanrıya emanet olun. Kendimi öyle manasız buluyorum ki sizi sıkacağımdan korkuyorum ve mektubumu burada kesiyorum. Haberlerinizi bekliyorum; beni ara sıra düşünün. Sizi şefkatle kucaklarım.

G. Flaubert'iniz

Mme Maurice, peynirleri almış olmalı; göndereli çok oldu. Ah! Azkalsın verilen bir görevi unutuyordum; Pouchet baba, size şunu söylememi istedi: Ziyaretimize öyle şaşırmış ki,[69] sadece sizin yapıtlarınıza değil, oğlunuzunkilere de hayran kaldığım size söylemeyi unutmuş... neş'elenmek isteyince, Maurice'in "Masques et Visages"[70] adlı kitabım okuyormuş. O gün size tıraş olmadan geldiğinden de söz etti...

(1) Goncourt'lar, G. Sand'ın oradaki durumunu şöyle anlatırlar: "Madam Sand, Magny'de yemekteydi. Yılların giderek daha melez bir tipe dönüştürdüğü o güzel ve sevimli bakışıyle yanımda oturuyordu. Flaubert'in kulağına: "burada ancak sizden çekiniyorum!" diye fısıldıyordu, ürkek bir hali vardı. Dinliyor, konuşmuyordu. Hugo'nun şiirinin, o sahte duyarlı bur parçasında, bir damla gözyaşı!... Harika zerafetteki küçücük elleri, dantelli kollukları arasında nerdeyse gözükmüyordu".

(2) *Madame Bovary* romaniyle Ernest Faydeau'nun 1858'de yazdığı *Fanie* eserini birlikte sunmak, ve karşılaştırmak, edebiyat eleştirmenleri arasında gelenek olmuştu.

(3) *Salambo* eserinin gerçekten bir deformasyonu bu.

(4) Posta damga tarihi 10 Mayıs 1866'yı gösterirken "cevap mektuplarının" günlüğündeki (Bibl. Nat. 13657) Flaubert'in Goulard mektuplarına 9 tarihi atılmıştır. Sand, mektubun başına okla delinen bir kalp resmi çizmiştir. 4. sayfada şu adres okunuyor: "Bay Flobert (Justave). H. de Lettre, Temple Bulvarı 42. Paris".

(5) Sand'ın bir romanındaki ad.

(6) Madam Arnould Plessy sözkonusu.

(7) Sand'ın *Le Dernier Amour (Son Aşk)* adındaki romanı.

(8) Sand'ın *Monsieur Sylvestre* adındaki romana, Sand'ın evi Palaiseau köyünün çevresi çerçeve teşkil eder.

(9) Sand'ın Balzac'a yazdığı pusulada: "Yarın öğle yemeğine bana gelin ve isterseniz kırk cilt bile okuyabilirsiniz" diye yazılıdır.

(10) Flaubert Ameli Bosquet'ye yazdığı bir mektupta: "Bana ithaf edilen *Le Dernier Amour* yapıtı için size birşey söyliyemem; çünkü ondan bir satır bile okumadım; tam olarak yayınlanmasını bekliyorum" der.

(11) Yazar Alexandre Dumas Fils sözkonusudur. Saint-Valery'de Dieppe ile Fecamp arasında, deniz kenarında, herkesten uzak, çalışabilmesi için bir villa kiralamıştır.

(12) "Şimdi Mme Sand'dan gelecek salı günü Croisset'ye geleceğine dair bir mektup aldım. Onu görmek ister misin? Hemen bana cevap ver lulucuğum. Mme Sand'm nerede yatacağını bilmediğimiz için, ona senin odayı hazırlıyoruz. Sana da, ben kendi odamı veririm, ben öteki odada yatarım. Büyük annen, durumu sana önceden haber vermemi tembih etti. (yani, Mme Sand'ı göremeyeceğinden korktuğu için.)

(13) Sand, Flaubert'e "sen" derken biraz kuşkuludur. Bu, çok kez mek-

tuplarında görülür; ancak 1867'den sonra, artık hep sen diye hitap edecektir.

(14) 1862'de evlenen Maurice ve Lina'nın 1866 doğumlu küçük kızları Aurore.

(15) Nohant şatosunun bilardo salonunu, 1851'de, Sand oğlu Maurice için tiyatro sahnesine çevirmiştir. İrticalen piyesler, pantomimler, kukla ve pek ciddi olmayan eserler oynanıyordu orada. *La nuit de Noel*'de, Hoffman'ın masallarından alınma 1863'de oynatılan diyaloglu bir piyesti.

(16) *Le Chateau des Coeur* adlı, Louis Bouilhet ve Charles d'Osmos ile birlikte yazılan Flaubert'in bir piyesi.

(17) Plouhrnel kazıları henüz yeni idi.

(18) *G. Sand*'ın halka biçiminde gördüğü süs eşyaları, Galyalılar, ve Romalılar devrini göstermektedir.

(19) Bu sözü *Talleyrand* ölmek üzereyken kendisini ziyarete gelen krala söylemiş olmalı.

(20) Vendée ve Brötanya'da geçen, Nohant tiyatroları arasında bir dramın *Cadio* adlı bir parçası. Sand Flaubert'e, Croisset'deki uzun gece sohbetlerinde, bu piyesinden sözetmiş olmalı. Brötanya gezisinin de nedeni budur.

(21) Büyük ağabeysinin kızının çocukları.

(22) İmparatorluk için, "Katoliklik" dayanaklardan biriydi. Burjuvazi için din ise gelişmekte olan "nasyonalizmi" azaltan bir araçtı.

(23) 4 yıl süren iç savaşlar, zencilere özgürlük getiriyor. Birleşik Amerika'da esareti kaldırıyordu.

(24) 1866'da Purusya ordusu Sadowa savaşını kazanmıştı. Bu başarı, komşusunun güçlülüğünden çekinen Fransa'ya, düşmana yakınlaşmak eğilimini yaratıyordu.

(25) Louis-Philippe'den dul kalan Marice-Amélie, 1866'da İngiltere'de ölmüştü. Bu yası tutmak, İmparatorlukta gerçekten bir moda haline gelmişti.

(26) Jacques Offenbach'ın bir opereti.

(27) İmparatorluk devrinde, aşırı gelişen, devletten yardım gören zıraat komisyonlarındaki politikacıların, çektikleri zayıf nutuklar ün salmıştı.

(28) At yarışları sözkonusudur; Jockey - Club çok meşhurdur.

(29) III. Napoleon, 1866'da "Auxerre"deki bir nutkunda, 1815 anlaşmalarından "nefret" ettiğini söyler. O günden sonra, İmparatorluk ve muhalefet bu anlaşmaları kaldırmak isterler.

(30) Sand'ın *Cadio* adlı yapıtı.

(31) Sand, 29 Ekim tarihli günlüğüne şöyle yazar: Bouilhet'nin *Conjuration d' Amboise* yapıtının ilk temsiline gittim. Büyük sükse. Piyes güzel, nefis dizeler, iyi oynanmış. Antıraklarda herkes fuayede idi: Girardin; Vacquerie; Meurice; Saint-Victor. *Flaubert* ve Bouilhet, haklı olarak sevinç içerisinde idiler; mutlu ve sevimliydiler.

(32) *Chateau des Coeurs* adlı eseri.

(33) Flaubert'in, gezintiden ve fizik güçten hoşlanmadığını biliyoruz.

(34) Çini müzesini çevreleyen bahçede Rouen'e ait antikalar bulunuyordu: (taşlar, heykeller) gibi. İçerisinde meşe ağacından bir kapı vardı, bu Rouen'deki Pierre Corneille'in evinin kapısıydı.

(35) Despruneaux'nun kendisine verilen tavsiye mektubunu, ertesi çarşamba Despruneaux eliyle götürmüştür.

(36) 1827'de Mısır paşasından 10. Charles'a armağan edilen Zürefa sözkonusudur. Paris'e, ilk kez canlı olarak gelen bu hayvan, çok heyecan uyandırmıştı. Bu olay, bir Vaudeville'e konu olmuştu. Flaubert o tarihte çok gençti ama Sand bu olayı duyacak, ya da görecek yaştaydı.

(37) Rouen'lilerin tecessüsüsünü alaycı şekilde gösteren Amélie Bosquet'nin mektubundan işte bir parça: Flaubert'in Amélie'ye "bitkinim ama seni kıcaklayacak gücüm var" cümlesiyle bitirdiği mektuba, Amélie şu cevabı vermekte: "Beni hâlâ kucaklamayı düşünmenizden gurur duyuyorum; zira George Sand'ın beni iyice düşüncenizden sileceğinden korkuyordum. Onu Croisset'de on beş gün misafir ettiğinizi söylüyorlar; ve bu konuyu hayalleriyle süslüyorlar. Aranızda çok şeylerin geçtiğini farzediyorlar... çok, çok şeylerin!.. Ama belki de gerçeğin çok üstünde şeyler uyduruyorlar!.. Her ne ise, ona çok iyi davrandığınıza inanıyorlar; kendisinin, utanç verici bir başarı, yorgun bir çehre ile, fazla şen bir hava içerisinde döndüğünü söylüyorlar."

(38) Hep *Gönül Eğitimi* eseri sözkonusudur.

(39) *Faustine*, 1864'de oynanan, Bouilhet'nin bir dıramıdır.

(40) Sand, Palaiseau'daki evini, 21 Ağustos 1865'de ölen, Alexandre Monceau ile birlikte yaşamak için hazırlamıştır. Bu pasaj, Sand'ın Croisset'de iken, Flaubert'e son aşığından sözedişini kanıtlar.

(41) Flaubert'in annesinin, Torunu Caroline'e yakın, Rouen şehrinde bir evi vardı.

(42) Sohbetlerden kalan bir hatıra. "Turubadur tarzı" konular, (müzis-

yen, dansöz, b.g.) saat süsleri, Romantizm ile ortaya çıkmış ve ikinci Ampir devrine kadar devam etmiştir. G. Sand, Flaubert'in evinde, bu tarz bir asma saat görmüş olabilir.

(43) Aktör Grassot'ya kinaye bir sözcük.

(44) Sand, 19 Kasım günlüğüne: "Pazartesi yemeğinde Magny öyle sıcaktı ki, baygınlık geçirdim; ama çabuk atlattım" diye yazar.

(45) Louis de Comenen, Flaubert'in bir gençlik arkadaşıdır.

(46) Flaubert'in hemen hemen tüm yazıları, yazıp bozmalarla, kelimelerin tekrarını önlemelerle, tashihlerle doludur.

(47) Flaubert, burada uzun bir bahsin baş tarafını işaretliyor. Montaigne şöyle der: "Bir zamanlar kendimi zevkten alakoyduğum gibi, şimdi de itidalden sakınıyorum. Bu beni fazla geriletiyor, budalalığa kadar götürüyor. Her yönden kendime sahip olmalıyım. Yoksa iffet, ifrata kaçabilir, onun da çılgınlık kadar ılımlılığa ihtiyacı vardır.

(48) Bu cümle, siyah mürekkeple yazılmış (oysa mektup mavi mürekkeple yazılmıştır). Savaştan sonra, Sand dosyalarını düzeltirken, kendisi ilave etmiş olmalı.

(49) Platon, *Banquet* (ziyafet) isimli eserinde, aşk üzerine düşüncelerini açıklar. O, şehvetten yola çıkarak, manevi aşklardan, örneğin müzik, dans gibi mutlak ve ebedi güzelliğin temaşasına erişir. Öte tarafta, *Timée* yapıtında, *denge* teorisi ortaya konmuş, ve şöyle anlatılmıştır: "Ruhu asla bedensiz, bedeni de asla ruhsuz harekete geçirmemelidir; şöyle ki, birbirlerine karşı kendilerini savunan bu iki parça, dengeyi ve sağlığı ancak bu şekilde koruyabilirler."

(50) Mme Saqui, 1786'da doğan ünlü akrobat ve ip cambazıdır. O, 21 Ocak 1866'da öldüğüne göre, bu mektup, George Sand'ın şakacı imasını ortaya koymaktadır.

(51) Flaubert, bu mektubunu, *Bouvard et Pecuchet* adlı yapıtında kullanmayı düşünmüştü. Şöyle bir not görüyoruz: "Toplumun çeşitli sınıflarındaki değişik durumlarda yazılan mektuplar: *Morengo l'Hirondelle* adlı mektup. G. Sand".

(52) Sözkonusu, yazar Théophile Gautier'dir.

(53) Flaubert'in mektubunu Nohant'da alınca, Sand kâğıt üzerindeki ilk alçaltıcı çığlığı bu mektupla gösterir... Ertesi gün kafası yerine gelince, "usulünde yazılmış" bir mektupla cevap verecektir.

(54) G. Sand, aynı gün, günlüğüne şöyle yazacaktır: *Mont-Reveche* adlı piyesimin ilk iki perdesini, Chilly ve Duquesnel'e saat 2'de okudum. Sonunda memnun kaldılar.

(55) "Terbiyeli bir kadın" anlamına gelen roman, 1864'de yayınlanmıştı. Günlüğüne göre, Amélie Bosquet, G. Sand'a gidecektir. Onun, Flaubert'e yazdığı mektubunda, bu ziyaretten etraflıca sözeder görüyoruz; bazı kısımlar şöyle: "G. Sand, şaşkın bir kadın. Dahası, sizde sevdiğim niteliklerden hiçbiri yok. Örneğin: Üstün olmanın yüce bilinci onda yok. Bana, sizde kalışını anlatırken, adınızı öyle bir söyleyişi vardı ki, sanki yüzü değişiyor, bambaşka oluyordu. Böylece bana kendisini tavsiye etmenizin yerinde olmayacağını düşündüm. Zavallıcık! Benim, Paris'in en akıllı kadını olduğumu bilmeyen var mı? Neyse, belki başka bir görüşmemizde onunla daha iyi anlaşabiliriz... Şunu da söylemeden geçemiyeceğim: Anladığıma göre, size karşı büyük bir tutkusu var..."

(56) Flaubert'in "de" ve "que" edatlarından çok nefret ettiği bilinir...

(57) 8 Aralık 1866'da *La Conjuration d' Ambroise* yapıtı, Rouen'deki "Art" tiyatrosunda büyük başarıyla oynayarak, üst üste 15 temsil vermişti. Onuruna verilen ziyafet, 22 Aralık'tadır.

(58) Maxime du Camp'ın romanı (Yitirilen Güçler) söz konusudur.

(59) Günlüğüne Sand, şöyle yazacaktır: "Magny, öyle sıcaktı ki, baygınlık geçirdim; ama kendimi çabuk toparladım ve oradan ayrıldım".

(60) H. Heine'in *Almansor* adlı trajedisine kinaye...

(61) Mme Flaubert, Paris'e gittikçe bu otele inerdi.

(62) Oğlu Maurice'in Paris'te yayınladığı *Kelebeklerin dünyası* adlı kitap.

(63) *Cadio* adlı romandaki bu kişi, zavallı bir köylüdür. Başlangıçta ödlektir ama kendisinin kullanıldığını görünce, kahraman kesilir. Romanın sonunda fanatik ve acımasız bir cumhuriyetçi olur.

(64) Ressam Poussin'in Louvre müzesindeki bu tablosu, bir mezar karşısında dört çobanı temsil eder; mezarda *Et in Arcadia ego* cümlesi yazılıdır. Anlamı: "Ben de, Arcadia'da yaşadım!" demektir. Bu deyim: Mutluluğu, onun geçiciliğini ve yitirilen şeyin nedametini hatırlatmak için kullanılır.

(65) Sand'ın önce, 1842'de *Revue independante* da yayınlanan, sonradan 8 cilt halinde 1843'de Paris'te çıkan *Consuelo* romanı.

(66) *Consuelo,* ihtiyar dostu Porjora'ya şefkat ve şükranla sarılır; ihtiyar müzisyen, bir damla gözyaşı akıtarak onu alnından öper. (Galuppi'nin bir opera buffu). Adı: *Les odeurs de Paris*'dir.

(67) Veuillot'nun 1866'da çıkan bir eseri. G. Sand, ayrıcalıklı olarak ancak bir kez o kitaba girmiştir; hiç te kötü niyetli değildir. Ama Veuil-

lot birçok kere ahlak namına romancıya *Les libres penseurs* adlı eserinde korkunç derecede saldırmıştır. (1848)

(68) Flaubert, Polycarpe azizini temsil eden bir gravürü, Paris'te satın almıştı. Resimde, kollarını havaya kaldıran papaz: "Tanrım, Tanrım! beni nasıl bir çağda dünyaya getirdin!" demektedir. Flaubert, bir haksızlık karşısında, hemen kendisini bu azize benzetmektedir.

(69) G. Sand ve Flaubert'in, Rouen'deki "Nebatlar tarihi müzesine" yaptıkları ziyaret.

(70) Kitabın adı "Masque et Bouffons" adındaki bir İtalyan komedisidir; resimler ve metin, Sand'ın oğlu Maurice tarafından, gravürler de Manceau tarafından çizilmiştir; önsözü de Sand yazmıştır. (1860'da Paris'te çıkmıştır.)

BÖLÜM III

1867

Mektubunun cevabını alamayan Flaubert ciddi şekilde Sand'ı merak etmektedir.

57. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 6 Ocak 1867
Pazar

Nedir sevgili üstad, ne demek oluyor bu? Yoksa mektubunuz yolda mı yitti? Uzun süreden beri sizden haber alamıyorum. Canımı sıkıyorsunuz; merak içindeyim. Son mektubunuzda bana hasta olduğunuzu yazmıştınız; hastalığınız devam ediyor mu? Nohant'da mısınız? Palaiseau'da, ya da Paris'te misiniz? Hiç bilemiyorum.

Sizi kucaklar, o güzel el yazınızla birkaç satırlık bir mektup beklerim.

Yaşlı
G. Flaubert'iniz

58. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 9 Ocak 1867

Sevgili Arkadaşım,

Senin zavallı turubadurun ölüm sınavından geçti. O, hâlâ Paris'te. Oysa bavullarını toplamış bir haldeydi, 25 ocakta[1] yola çıkacaktı. İlk yazdığın mektup, beni Nohant'da günlerce bekledi; neyse en sonunda artık, yola çıkacak durama geldi, yarın sabah, kendisine arkadaşlık edecek oğlu *Alexandre*[2] ile hareket edecek...

Böğrünün üzerine düşüp kalmak! üç gün kendini bilememek! sonra da ağır ama yararlı bir iş yoğunluğu içinde kalkıp doğrulmak ne aptalca bir iş... Neticede, hastalığım pek önemli değildi: Ne yesem, bir süre hazmedemiyordum. Nedenini bilemiyorum; soğuk algınlığından mı? Zafiyetten mi? ya da fazla çalışmaktan mı? Artık üzerinde durmuyorum; Sainte-Beuve'ün durumu beni çok daha endişelendiriyor... Sana yazmış olmalılar; şimdi daha iyi imiş ama, hastalığı ciddi imiş ve bu arada korkutucu olaylar da meydana gelebilirmiş; üzülüyorum, merak ediyorum.[3]

15 günden uzun bir zamandır çalışamadım; elimdeki iş ilerlemedi; hemen çalışabileceğimi de pek sanmıyorum; ve bu yüzden de "Odéon" tiyatrosu için yazdığım yapıta bir süre ara verdim; hazır olunca tekrar istiyorlar. Çocuklarımı gördükten sonra "Güneye" inmeyi tasarlıyorum; sahil bitkileri kafamı kurcalıyor; küçük çalışma ideallerimden, kır yaşantımdan, sıcak ve temiz dostluklardan başka hiçbir şey artık beni ilgilendirmiyor. Sağlığımı buldum, kendime geldim ama gene de fazla yaşayabileceğimi kestiremiyorum. Bu uyarının nereden geldiğini de biliyorum. Bu, bir zamanlar çalkantılı olan, şimdi ise büyük bir huzura kavuşan ve *giderek daha huzurlu olan*[4] ruhumdan geliyor... Şimdi kafam, sentezden Analize gitmekte; oysa eskiden bunun tersiydi. Sabah uyanır uyanmaz, ilk gözüme ilişen şey, şimdi kendi dünyam. Bir zamanlar çok ilgilendiğim "ben" sözcüğü yerine, şimdi çoğul kullanarak "siz" demeyi yeğliyorum. Bu günkü dünyam çok hoş benim? çok ilginç, ve merak uyandırıcı! Ama oldukca geri, ve fazla kullanışsız bir planet. Ben şimdi daha geçitli, ve herşeye olanaklı bir vahaya ulaşmak istiyorum! umud da ediyorum. Ama orada dolaşabilmek, öylesine para ve olanaklara bağlı ki! Bu imkânı sağlamak için harcanan zaman, insanın inceleme ve gözleme hissini öylesine yokediyor ki...

Sanırım bana gerekli olanı, bu buhranlı aşama değil de, daha az karmaşık, daha az medeni, daha doğal, daha kolayca varılan bir yoldu. Eğer bunun yolunu bulmayı becerirsem, bu rüyalarımın ülkesine gelmek ister misin? Ah, belki de!

Şu meşhur romanın ilerliyor mu? Cesaretin boşa çıkmadı ya? Yalnızlık sana ağır gelmiyor mu? Sanırım tam yalnız değilsin; yakınında oturan, sana gelip giden güzel bir kadın arkadaşın olmalı.

Ama yaşamında gene de bir keşişlik var ve ben senin bu haline imreniyorum. Ben, Palaiseua'da, bir ölüyle, yapa yalnızım. Nohant'da ise, çocuklarımın arasında pek yalnız sayılmam: Onları sevmekten, kendime sahip çıkamıyorum. Paris'te ise, insan kendini tanıyamıyor; değersiz binlerce şeylerle, kendinizi tümden unutuyorsunuz...

Seni içten kucaklıyorum sevgili dost. Annene, sevgili ailene beni hatırlat. Bana, Nohant'na yaz; iyi gelecektir bu bana...

Peynirleri soruyorsun; hatırlamıyorum; galiba bir ara bundan sözetmişlerdi; bu konuda sana oradan yazarım.

İmzasız

59. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 12–13 Ocak 1867
Cumartesi gecesi

Hayır, hayır! sonunuz yaklaşmadı sevgili üstad! Belki de bu iş yararınızadır? Yaşlı olarak daha çok çok yaşayacaksınız! Devler soyundansınız siz! onlar kadar uzun yaşayacaksınız... Ama dinlenmeniz *gerek*. Şuna şaşıyorum ben; bu denli düşüncelerle, yazıp çizmekle, böylesine ıztırap çekmekle on defa ölmeliydiniz siz... Bir süre gidip, Akdeniz kıyılarında keyfinizce dolaşın! Mavi gök sizi rahatlatacak, yeniden güç verecek... Napoli[5] koyuna benziyen, insanı gençleştiren nice yerler var! Ama bu bazı anlarda, kimi zaman daha da kederlendirebilir! Bilemem.

Yaşam hiç te kolay değil, Nasıl karmaşık, ve masraflı bir iş! *Herşey* paraya dayanıyor! İyi bilirim bu işleri ben! Para getirmeyen bir meslekle, orta halli bir gelirli bile, *az şeyle*[6] yetinmek gerekiyor; zaten benim yaptığım da başka bir şey mi? Alıştım buna; çalışmalarımın iyi gitmediği günler, hiç te eğlenceli olmuyor. Ah evet! Ah evet başka bir yıldızla sizi takip etmeyi ne çok isterdim! Para yüzünden, dünyamız artık yakın bir gelecekte, oturulamaz olacak, çünkü dünyada yaşamak, *Mal mülkleriyle* uğraşmadan zenginler için bile olanaksız hale gelecek; herkes günlerini saatlerce para dalavereleriyle geçirmek zorunda kalacak. Ne hoş değil mi?

Bana gelince: Romanlarımla uğraşıyorum. Bölümü bitirdikten sonra, gelecek ay Paris'e gidiyorum. Romanım pek ağır yürüyor:

Onu yaratmak için kürek mahkumu gibi çalışıyorum. Kürek mahkumu olmasam da (oldukça kederli) bir kişiyim.

Siz bana bunu yakıştırmasanız da, "hiçbir güzel bayan" beni ziyaret etmiyor. Güzel kadınlar kafamda fazla yer tutsalar da, pek az vaktimi[7] alırlar. Beni bir keşişe benzetmeniz, belki sandığınızdan da doğrudur. Haftalarca, allahın bir kuluyla konuşmam, tek kelime etmem. Haftalar gelir geçer, ne bir günümü, ne de bir olayı hatırlamam; pazar günleri, hafta sonu, annemi ve yeğenimi görürüm, hepsi bu kadar. Suların gürlemediği, rüzgârın uğuldamadığı zaman biricik arkadaşım, tavan arasındaki farelerin cehennem gürültüleri... Geceler mürekkep gibi karanlık, etraf çöl gibi ıssız... Ama bu ortam, duygusallığımı sonsuz arttırıyor; en ufak bir şeyle kalbim çarpıyor. Eski bir isterik olan benim için bu doğal. Çünkü erkeklerin de kadınlar gibi isterik olabileceklerini, benim onlardan biri olduğumu kabul ediyorum. *Salambo* romanımı yazarken, bu konuda "en iyi yazarları"[8] okumuştum, tüm semptonları kendimde duymuştum: Başımın arka tarafında bir gülle, bir çivi vardı sanki.[9] Bütün bunlar, bizim o güzel uğraşımızın marifeti! Ruhla, bedenle üzülmenin sonucu! Bu işkence acaba dünyada yaşamaya değer tek şey midir?

Size *Consuelo* ve *Rudolstadt Kontesi* eserlerinizi yeniden okuduğumu söylemiştim; üzerinde istediğiniz bir gün uzun uzun konuşuruz. Acaba ben, eserdeki "Liverani"[10]ye neden bu kadar tutuldum? Belki de ben iki seksi birarada taşıyorum!...

Nohant'da, porselenlere dair bir makaleyi arayıp bulacağınızı bana söz vermiştiniz; elinize geçince bana yollayın.

Gelininiz bayanı eğilerek selamladığımı, oğlunuzun da elini sıktığımı kendilerine söyleyin. Madmazel Aurore'u herbir yanağından benim için öpün. Size gelince, hatırım için, yaşlı Gve Flaubert'inizin hatırı için, kendinize iyi bakın.

60. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 15 Ocak 1867

Akşamları birkaç saat hariç, oldukça sağlıklıyım ve evimde yalnızım. Neyse, bu da geçecek... Yaşlı köy papazım[11] şöyle derdi: *Hastalık olsun, hasta kişi olsun, sonuna kadar sürünecek değildir.*

Mektubunu bu sabah aldım, canımın içi sevgili dostum. Acaba niye seni, birçok dostumdan, en sevdiğim, en eski dostlarımdan fazla seviyorum? Bunu hep araştırmaktayım; çünkü şu andaki durumum şöyle:

Gün batıp giderken hâlâ
mutluluk[12] peşinde misin?

Evet, entelektüel mutluluk, *ışık* peşindeyim ben! İşte dostum, insan yaşlanınca, o yaşam güneşi batarken –renk ve yankıların en güzel anında– her şeyin, özellikle şefkat hissinin bambaşka bir anlamı oluyor. Oysa kişilik ve güçlülük yaşında insan, karşılık bakımından toprağı dener gibi denetliyor. Sağlıklı hissettiği benliğini, onu taşıyan ve onu verenin de sağlıklı, sağlam olmasını istiyor. Ama benliğinizin gücü elden giderken, insanları ve herşeyi gerçek değerleri içerisinde görüyorsunuz; onları ruhunuza aksettiği gibi seviyorsunuz; hiçbir zaman onun talihinize ekleyeceği katkıları düşünmez oluyorsunuz. Bu tıpkı, kendinizin olmasını istediğiniz bir tablo, ya da bir heykele benziyor; ve onu evinize yerleştirmeyi hayal ediyorsunuz. Oysa, siz o yeşil bohem çağdan[13] hiç birşey toplamadan geçip gitmişsinizdir; fakir, santimantal bir turubadur olmuşsunuzdur. Bundan sonrası için de her şeyin aynı olacağım, heyacansız ve mekansız ölüp gideceğinizi kavramışsımzdır. İşte o zaman ona sahip te olsanız, nereye asacağınızı bilemediğiniz, ne işe yarayacağını kestiremediğiniz o tabloyu, o heykeli düşürürsünüz; saygısızlık edilmeden onların gözden uzak bir tapınakta bulunduklarına sevinirsiniz ve onları artık daha çok seversiniz. Kendi kendinize: bulundukları yerden tekrar geçeceğim, onları yeniden göreceğim ve onları bana sevdiren, açıklayan şeyleri hep seveceğim ben. Kişiliğimin onlarla teması, onları değiştirmeyecek ve bundan sonra ondaki sevdiğim şey, kendi öz benliğim olmayacak. Böylece de, bir yere bağlamayı düşünmediğiniz idealiniz, özünü yitirmeden gelip *size* saplanacaktır ve güzelin, iyinin, *biricik gerçeğin*[14], aşkın, dostluğun, sanatın, heyecan ve inancın tüm sırrı da buradadır dostum. Üzerinde düşün ve bana hak ver...

Yaşadığın bu yalnızlık, güzel havalarda zevkli olabilir; oysa kış mevsiminde bunu istoikce buluyorum. Senin bu *alışkanlığının*, moral bir ihtiyaçtan doğmadığım da hatırlıyorum. Bu kendini hapset-

me süresinde, senin başka bir güç sarfettiğini sanıyordum; eğer böyle ise, çok güzel; ama bunu sonsuza dek sürdürmemelisin. Romanına devam edeceksen, ara sıra mola vermelisin ya da onu eğlencelerle süslemelisin. İşin gerçeği budur sevgili dostum; vucudunla yaşamayı da düşünmelisin. Eğer onu fazla kısıtlarsan, küseceğini, sıkılacağını unutma... Hastalığım sırasında, Paris'te zıpır ama akıllı bir doktora rastlamıştım; bana bu konu üzerinde gerçek[15]şeyler anlatmıştı; endişe verecek şekilde kendimi spiritüalize ettiğimi söylemişti. Ben ise hemen seni hatırladım ve ona: insanın, çalışma hariç, herşeyden kendini tecrit edebileceğini, bu durum onun gücünü azaltacağına, tersine çoğaltacağını söylemiştim; o da bana cevap olarak: Birikimde olduğu kadar, kısıtlamada da büyük tehlike vardır demişti. Sana bu konuda daha pek çok şey tekrarlamak isterdim; oysa bunları bilirsin ama aldırmazsın. Senin kelimelerle söylemeyi beceremediğin bu iş, sende büyük bir tutku! hem de nasıl bir tutku! İşte böylece, bana söylediğin şeyi, şimdi ben sana tekrarlıyorum. Bizlerin başı için, yaşlı turubadurun başı için, biraz olsun kendini kolla.

Bu *Consuelo, Rudolstadt Kontesi* de ne imiş? Benim yapıtlarımdan biri mi imiş? Bu hainee sözcüklerden hiçbirini hatırlamıyorm[16] Bu kitabı mı okuyorsun? Seni gerçekten eğlendiriyor mu? Öyleyse ben de onu bu günlerde tekrar okuyacağım; onu sevdiysen, ben de kendimi seveceğim.

İsterik olmak ta ne imiş? Ben de belki olmuşumdur; belki hâlâ öyleyim. Ama bu işin fazla derinine gitmedim; kulaktan işittiğim bu konu hakkında fazla bir bilgim yok. *Herhangi* bir imkânsızlıktan doğan bir tasa, bir karabasan olmalı o... hayal gücü olan herkesin, hepimizin bu acayip hastalığa tutulması gerekir; ve böyle bir hastalıkta neden cinsiyet farkı aranınalı?

Dahası var: İyi anatomi bilen kişiler, sadece *tekbir cinsiyetin varlığını* kabul ediyorlar. Kadın da erkek te aynı şeydir; bu konuyla beslenen toplumlarda, ayrıcalıkları ve incelikleri kimse anlıyamaz. Ben oğlumun da, kızımın da çocukluk ve gelişme çağlarını izledim.[17] Oğlum tam anlamda bana benziyordu ; ve gelişmemiş bir erkek olan kızımdan fazla o kadındı...

Seni kucaklarım; peynirlerini yiyip yalanan Maurice ve Lina sana selamlarını yolluyorlar. Madmazel Aurore'a gelince: O, *dur, dur, dur!* diye tekrarlamaktan başka tek kelime beceremiyor; gerçekten pek ciddi ve dikkatli bir bebek... Elleri, maymununki kadar becerikli; öğretilenlerden çok, kendi bulduğu oyunlardan hoşlanıyor; sanırım o da, kendi davulunu çalacak, kendi havasında biri olacak...

Eğer burada iyileşmezsem, beni davet eden Cannes'daki dostlarıma gideceğim. Ama henüz çocuklarıma birşey söylemiyorum; onların yanındayken, insanın yerinden kımıldaması mesele. Bana karşı hep tutku ve kıskançlık! Tüm yaşamım böyle geçti! yaşamıma asla sahip olamadım, kendimin olmadı! sen ki ona sahipsin, neden sızlanıyorsun?

İmzasız

61. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 23–24 Ocak
1867, Çarşamba sabahı

Öğütlerinizi dinledim sevgili üstad. *Yürüyüşler yaptım.*[18] Güzel değil mi? Pazar gecesi saat onbirde, nehrin ve karların üzerine öyle güzel bir ayışığı vurmuştu ki, yerimde duramadım; kendimi Rusya'da Norvej'de sanarak av sepetimi yüklendiğim gibi tam iki buçuk saat yürüdüm. Gelgit olayı, Seine nehrinin buzlarını, avlunun donmuş sularını çatlatmıştı –alay etmiyorum–, manzara görülmeye değerdi!.. O zaman işte sizi düşündüm ve aradım.

Yalnız başıma yemek yemekten hoşlanmıyorum; zevk aldığım şeylere, muhakkak ya birisini ya da o kişinin düşüncelerini katmalıyım; ama bu kişi pek az bulunur... Sizi neden sevdiğimi hep kendi kendime sorarım. Nedeni acaba büyük insan ya da *sevimli* bir *yaratık* olduğunuz için midir? Hiç bilemiyorum; bildiğim tek şey, size karşı anlatılmaz *özel* bir duygu taşıyorum.

Aklıma gelmişken, (Pisikolojide üstad olan size) bir sorum var: İnsan iki kişiyi aynı şekilde sevebilir mi? Ve birbirine benziyen iki duyguyu birarada hissedebilir mi? Ben sanmıyorum; çünkü kişiliğimiz, yaşamın her anında değişmektedir.

Bana "menfaatsız sevgi" üzerine güzel şeyler yazıyorsunuz. Bunlar doğrudur; ama tersi de olabilir. Bizler, kendimizi hep ilahlaştırırız. Tüm sevgi ve hayranlıklarımızın altında, kendimiz varız; ya da buna yakın birşey buluruz? Hiç farketmez, yeter ki *bize* iyi Görünebilsin...

Bir çeyrek saatten beri, içimdeki *ben* usandırıyor beni. Vakit vakit nasıl omuzlarıma çöken bir yük oluyor bilemezsiniz. İşini de ağır yürütüyor; gocunmak ta işe yaramıyor. Ne denli bir ceza bu! ve böyle bir konu seçmek, ne akıl kârı! Ah! hızlı yazabilmek için siz bana bir yol göstermeliydiniz! Evet siz, talihinden şikayet eden siz!

Hastalığınızın ne olduğunu yazmıyorsunuz. Nedir? Önemli midir? Kışı Güneyde mi geçireceksiniz? Uzun süre orada kalmıyacaksınız değil mi? Birbirimizi görememek sıkıntılı olur... Ben, bir ay sonra Paris'e gideceğim. Ya siz?

Sainte-Beuve'den, sağlığının iyi gittiğine dair kısa bir mektup aldım; ama ne iç karartıcı bir mektuptu o! Cypris[19] ormanlarından geçemiyeceği için üzülüyor gibi... Her neyse, şimdi o gerçeklerin içinde ya da kendi gerçeği içinde yaşıyor. Aslında, ikisi de aynı yola çıkar. Onun yaşına gelince belki ben de öyle olacağım ama yine de pek sanmıyorum. Gençliğimiz aynı şekilde geçmediğine göre, yaşlılıklarımız da değişik olacak. Bu durum bana, bir zamanlar Sainte-Perine üzerine hayal ettiğim bir kitabı hatırlatıyor. Champfleury, bu konuyu budalaca ele almıştı.[20] Çünkü (ne konuda, ne de Champfleury'de) komik olan birşey göremiyorum. Ben onun yerinde olsam, konuyu gaddar ve acındırıcı şekle sokardım; sanırım gönüller hiç ihtiyarlamıyor! Dahası var: Yaşlandıkça gençleşen de var... Ben, yirmi yıl önce daha kuru, daha serttim; yıprandıkça kadınlaştım, yumuşadım. Oysa çoğu kişi, yaşlandıkca sertleşir; bu durum bana göre değil, giderek *İnek*leşiyorum... Herşey beni duygulandırıyor, sarsıyor tıpkı gül ağacı için her esen rüzgarın poyraz oluşu gibi[21]...

Bana hatırlattığınız bu sözcükle *La jolie fille de Perthe*[22] eserini okudum; kim ne derse desin, çok sevimli bir kitap; bu adamcağızda gerçekten hayal etme yeteneği var.

Hadi, sizi Tanrıya emanet ediyorum. Beni düşünün... En şefkatlı hislerle dolu sizin

G. Flaubert'iniz.

62. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 27 Ocak 1867

Oh! Oh! Maşallah! Hasta masta değilim artık! Ya da tam hasta sayılmam! Kentin havası, sabırlı oluşum ya da *öteki* yanım yani çalışma ve verimli olma isteğim, beni ayağa kaldırdı. Ne imiş bu benim hastalığım? Hiçbir şey! Herşeyim yerinde işte! Anemi denilen bir hastalıkmış bu bendeki, pek anlaşılmayan bir etkiyle, birkaç yıldan beri beni zorlayan, tepetaklak eden bir durumdu işte. En sonunda, Croisset dönüşü, beni geldi, Palaiseau'da yakaladı. Şöyle ki: Az zamanda kilo kaybı; çok ağır ve hafif bir nabız; tembel ya da kaprisli bir mide; nefes darlığı ve gelip geçici bir tembellik! Bu zavallı midede, uzun süre, bir bardak su bile duramaz olmuştu ve beni öylesine güçten düşürmüştü ki, artık bir daha iyileşmeyeceğimi sanmıştım. Ama herşey düzeldi, dahası dünden beri çalışmaya bile başladım.[23]

Ya sen sevgilim, gece yarısı karlarda mı dolaşıyorsun? Alışık olmadığın böyle bir gezinti deliliktir! Seni hasta bile edebilir!.. Sana ben, ay ışığım değil, güneşi tavsiye etmiştim! Bizler ne Puhu kuşu ne de şeytanız! Şu sıralarda, üç günden beri bahar havası esiyor... Yemin ederim sen, o benim çok sevdiğim meyve bahçesine bile çıkmamışsındır! Hiç olmazsa bu güzel havalarda, beni düşünerek, hatırım için öğleleri oraya gitmeliydin... Böyle bir gezintiden sonra, çalışmak daha kolaylaşır, yitirilen zaman daha kolay kazanılır.

Para sıkıntısında mısın? Ben artık dünyada her şeyimi yitirdiğim için, bu sıkıntıyı tanımıyorum. Bir işçi gibi her gün, gündelik kazancımla yaşıyorum. Gündeliğimi kazanamaz duruma düşence de öteki dünyaya paketleneceğim; zaten orada hiçbir şeye ihtiyaç yok... Ama sen, yaşamalısın. Durmadan aldatılan, kırpılıp yolunan sen, bilmem nasıl kaleminle yaşayabileceksin? Bu durumdan kurtulma çarelerini ben sana öğretecek değilim. İyiliğine çalışan dost bir arkadaşın yok mu? Evet, ne yazık ki bu bakımdan dünya şeytanlarla dolu... Geçen gün, sevdiğim bir dosta senden söz ettim. Kendisine gerçek sanatçı olarak ta seni örnek gösterdim; çünkü, düşünmeyi

aşağı görüp te yaşamın maddeci yönünü yeğleyenler fazla. Sana, bu dostun yazdığı mektubun son sayfasını gönderiyorum; hiç ummadığın bu kişinin nasıl bir dost olduğunu gör, altındaki imzaya da şaş.[24]

Hayır, çok heveslendim ama Cannes'e gitmeyeceğim. Düşünün bir kez, dün bana küçük bir sandık içerisinde, bahçeden yeni kopartılmış çiçekler geldi; üzerinden beş altı gün geçmiş olmalı... Çünkü getiren adam beni önce Palaiseau'da, sonra da Paris'te aradıktan sonra burayı buldu. Çiçekler öylesine taze kalmış ki, hertarafı mis gibi kokuttu. Nefis mi nefis! Ah ben, bu güneş ülkesine gitmeyi ve hemen kalkıp gitmeyi ne kadar isterdim! Ama param yok; olsa bile vaktim yok. Hastalığım çalışmamı aksattı; işlerimi erteledi... Ne yapalım, kalırız gitmeyiz! Sanki burada da rahat değil miyim? Eğer gelecek ay Paris'e gidemeyecek olursam, buraya gelip beni görmek ister misin? Ama evet, bunun için 8 saatlik bir yolculuk gerekli. Benim bu köhne yuvayı görmelisin; sekiz günlük bir ziyaret borcun da var bana... Borcunu ödemeyen koca bir nankörü mü sevmiş olayım?

Zavallı Sainte-Beuve! O, ne para sıkıntısı ne de büyük acı çekmiş biri... ama, bizlerden de mutsuz işte! Pişman olunmayacak, ciddiye alınmayacak şeylere sızlanır, onları dert eden biri o! Dahası var: O Jansenist[25] geçinir ama fazla kurumludur. Bu bakımdan onun gönül tarafı azalmış, akıl tarafı gelişmiştir. Ama bu durum, ne yaşamaya yeterli ne de ölümü öğretmeye yeterli... Oysa bir baygınlık yüzünden hergün ölümü bekleyen Barbers ise, ne yumuşak, ne kadar gülümser bir kişi... Ölümün birgün onu dostlarından ayıracağını ne kendi düşünüyor, ne de bizlere düşüntürtüyor... Bu dünyadan bütün olarak ayrılan insan, ölümle herşeyin bittiğine inanan insandır; peşinden gelmek için kimseye de el uzatmaz...

Hadi, iyi akşamlar canımın içi sevgili dostum! Temsil başlamak üzere, zil çalıyor. Maurice bu akşam bize kukla ziyafeti verecek; çok eğlenceli olacağa benzer. Ayrıca tiyatronun sahnesi de öyle güzel ki! Sanki gerçek bir artist yuvası!.. Ne yazık ki sen bulunamıyorsun! insanın sevdiği kişilerle kapı komşu yaşayamaması ne budalalık!..

İmzasız

63. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 6 Şubat 1867
Çarşamba

Oğlunuzun kitabını dün aldım.[26] Pek eğlenceli olmayan yazılarımdan kurtulur kurtulmaz onu okuyacağım. Bu arada teşekkürler sevgili üstad.

Önce sizden konuşalım, yani "anemi" hastalığından. Bol bol demir içmek, gezip dolaşmak ve uyumak *gerekecek*. Güneye gidin; varsın masraflı olsun. Aksi halde o *kütür kütür kadın* mahfolabilir! Para ise yerine konabilir; zaman ise yakalanabilir. Siz, bu söylediklerimin hiçbirini yapmayacaksınız biliyorum; ama hata edeceksiniz ve beni de üzeceksiniz.

Doğru! para sıkıntım yok; gelirim sınırlı ama sağlam. Sadece şu bu üzerinde durmayı adet etmişim... Zaman zaman beni sıkboğaz ediyor bu! çalışma odamın sessizliği içerisinde, ve sadece orada homurdanıyorum! Olağan üstü durumlar bir yana, ömür boyu yetecek ekmek param, ısınacak yakacağım var... Varislerim zengin; ya da ileride zengin olacaklar; (içlerinde en züğürdü benim.) Adam sende!...

Kalemimle yaşayabilmek konusuna gelince: Bunu beceremiyeceğimi bildiğim için böyle bir iddiam yok... Küçük bir kasaba rantiyesi gibi yaşamam gerek; bu da pek eğlenceli değil! Ama benden değerli nice kişinin hayatta birtek dikili taşı olmadığına göre, bundan şikayet etmek haksızlık. Talihi suçlamak ise, bu öyle sıradan bir hastalıktır ki, kendini ondan kollamak gerekir.

Aramızda kalsın, para konusunda birşey daha söylemek istiyorum: Eğer Cannes'a gitmeniz gerekiyorsa, Paris'e gitmez, yani ayın 20'si ile 23'ü arasında, *hiç sıkıntıya girmeden*, size bir frank[27] ödünç verebilirim. Bu teklifi size, Bouilhet'ye, herhangi samimi dosta yapar gibi söylüyorum. Zaten aramızda teklif var mı? Böyle birşey, sosyete arasında hoş sayılmaz ama turubadurlar arasında mubahtır...

Beni Nohant'a davet etmeniz çok nazik. Geleceğim; çünkü evinizi görmeyi çok istiyorum. Sizi düşünürken, orayı görmediğime üzülüyorum. Ama bu zevki, gelecek yıla bırakmak, şimdi bir süre

Paris'te kalmak zorundayım. Yapılacak işler için en azından üç ay gerek.[28]

Bu iyi yürekli Barbes'in yazdığı sayfayı size geri gönderiyorum. Onun gerçek yüzünü iyi tanımamışım; şimdiye kadar bildiğim, sadece namuslu, ve yiğit bir kişi oluşu. Bana gösterdiği sempatiden dolayı tarafımdan teşekkürler. *Söz aramızda*, o mert olduğu kadar da akıllı biri mi? Benim için gerekli olan, kişilerin bana karşı açık sözlü olmaları. Nedeni de, şu sıralarda [29] ihtilalin üzerinde araştırmalara başlayışım. Bana, Nohant'daki kitaplığınızdan şu kitapları vaad etmiştiniz:

1 - Fayanslar hakkında bir makalenizi.

2 - Sainte - Vierge[30] hakkında Jesuite X papazımn bir romanını.

Ne Jesuite, ne de Vierge olan Beuve babaya karşı bu ne sertlik? Siz onun, "kendi görüşüne göre, pişman olunmayacak şeylere" pişman olduğunu mu söylüyorsunuz? Neden? Herşey, o nesneye verilen *öneme* bağlı değil mi? Aslında siz (bu konuda) katoliklikten zarar görmüşe benziyorsunuz sevgili üstad! İnsanlar, varoluşlarının en ciddi anlamını her zaman zevkte bulacaklardır; kadın yaratığı hepimiz için sonsuzluğun bir "Ogive"i değil mi? Bu düşünce fazla asil değil ama ne yazık ki erkeğin içyüzü. Bu fikir üzerinde çok çok palavra vardır... Şükürler olsun ki, edebiyat ve kişisel mutluluk bundan uzak kalmıştır. Ne yapalım! Zafer yine Venüs'ün olsun...

Grassot[31]'nun diliyle söylemek gerekecek:
"Hadi, hadi alay hoş şey!"
Şehvetlerden coşkuyu tadalım
Çiçeklerden çelenk takın başıma,
elime verin birini
Şarap su gibi aksın
En güzel kokuları Ayakaltına alsın

(L'abbé Delille)[32]

Ah sizi bazen ne kadar arıyorum. Gelgitler ne harika! Rüzgâr uğulduyor; nehir beyaz köpüklerle taşmakta! Sağlık getiren Okyanuslar gibi... Tanrıya emanet olun. Sizi şefkatle sevdiğim gibi, şefkatle de kucaklıyorum.

G. Flaubert

64. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 8 Şubat 1867

Hayır, ben katolik değilim; ama canavarlıklara karşıyım. Körpe etlerle beslenen bu çirkin ihtiyarın aşkla ilgisi olmadığını, ve işin içinde ne Cypris (Venüs), ne Ojiv, ne sonsuzluk, ne erkek ne de dişi meselesi olmadığım söylüyorum. Bu, tabiata aykırı bir şey! Körpe kızı, çirkin ihtiyarın kolları arasına atan şey arzu değildir. Özgürlüğün, karşılıklı oluşun bulunmadığı yerde, kutsal doğaya bir suikast vardır. Öyleyse, ihtiyarın pişmanlığı bir nedamet sayılmaz; yeter ki ihtiyar, o küçük orospucukların kendisini aramış olduklarına inanmamış olsun. Size soruyorum: Bu yaratıklar acaba, iğrenç gündeliklerinden başka bir şey düşünebilirler mi? Başka yönde herşeyi çok iyi gören bu büyük ve üstün zeka için, bir çeşit kangıren değil mi bu? İnsan, tüm sevdiklerini düşmana karşı savunurken, her şeyi affedebilir mi? Bu konuştuklarımız aramızda kalsın; onları unutalım ama bu kusurlarla ihtiyar dostumun iyice bozulmuş olduğunu söyleyebilirim.

İkimiz de aynı anda, aynı fikri paylaştığımıza göre, birbirimizi gerçekten sevdiğimize inanmalıyız. Sevgili dostum. Benim gibi züğürt olan sen, Cannes'a gitmem için bana bin frangım sunuyorsun; ve ben, sen bu tür para sıkıntıları içerisinde olduğunu yazdığında, ihtiyat paramın yarısını, 2000 frankın yarısını, sana vermeye hazırlanıyorum! ve ben bunu almaya cesaret edemiyorum! Niçin? Budalalığımdan! Halbuki sen, benden üstün çıkıp, işi açıkça ele alıyorsun. Bu güzel düşüncenden ötürü seni kucaklarım; ama bu parayı kabul edemem. Eğer başka kaynaklarım olmasaydı, emin ol hayır demiyecektim. Şunu söylemeden geçemiyeceğim: Bana borç para vermesi gereken tek kişi (romanlarımın parasıyla[33] şatolar, topraklar satın alan senyör Buloz) dur. Bilirim, o isteğimi geri çevirmeyecektir; dahası, bunu bana teklif te ediyor; gerekirse ondan alabilirim. Ama ben, yolculuğa çıkacak durumda değilim! Son günlerde yeniden kötüleştim; 36 saat bitkin bir halde uyudum. Şu sıralarda ayağa kalkamayacak kadar güçsüzüm ve bil ki artık yaşama *isteğimi* yitirdim. Ama üzerinde durmuyorum. Buradaki şu rahatlığı bozmak, yeni yeni yorgunluklar aramak, berbat bir yaşamı yenilemek

isterken, daha beterini mi arayacağım? Sanırım biraz budalalık olur bu. Hâlâ seven, sevilen biriyim; hiç kimseyle bozuşmam; ve kendinden memnun bir insanım; taze kalmış denebilecek bir hayal ile, başka dünyalarda harikalar düşlerim; doğrusu bu durumda öbür dünyaya göçmeyi istemiyorum.

Ama bilemiyorum, neden bu acıklı şeylerden sana sözediyorum? Ben bunlara hoş gözle bakmaya fazla alışmışım. Henüz yaşam dolu kişileri bunlarla tedirgin etmemeyi galiba unutuyorum. Artık bunlardan sözetmeyelim ve işi önümüzdeki bahara bırakalım; içimden gelen, oturmamı emreden duyguya olduğu kadar, bana yüreğimi söyleyen hisse de boyun eğiyorum. Sana, "Sainte-Vierge" hakkında bir roman için sözveren ben değilim; Çiniler hakkındaki makalemi de bulamadım. O, kitaplarımın son sayfasında olabilir; araştırıver. Adı: *Giovanni Freppa ou les majoliques*[34] dir. Ha! Ne şans! Şimdi bunları yazarken aklıma geldi, aramadığım bir köşe vardı; koştum ve onu buldum. Makalelerimden de iyi yazılmış ve sana tüm bilgileri verebilecek bu üç eseri gönderiyorum. Passeri'ninki pek sevimli.[35]

Barbes, gerçekten bir akıl küpü. Ama *Kelle şeker* bir akıl! Uzunlama bir kafa, tatlı içgüdülerle dolu yerli bir kafa! Tüm metafizik düşünceleri, onda içgüdü ve tutkuya dönüşmekte, herşeyi bastırmakta. Bu bakımdan ancak Garibaldi ile ölçülebilir bir karakterde. Aziz ve üstün olmak hevesiyle, inanılmaz bir yaratık olmuş... Fransa'da pek geçmiyen bir değer oluşturmuş. Başka çağın ya da başka ülkelerin bu kahramanı, kendi ortamını bulamamış...

Hadi, iyi akşamlar. Ben ne *öküz* şeyim! Bezgin günlerinde kendine fazla yakıştırdığın *inek* sözcüğünü sana bırakıyorum; ikisi de aynı kapıya çıkar. Bana söyle, ne zaman Paris'te olacaksın? Bazı işlerim için belki birkaç günlüğüne ben de gelirim; kucaklaşırız. Yazın da sen Nohant'a gelirsin; anlaştık, söz değil mi? Gelmen gerekli...

Annene ve güzel yeğenine sevgiler.

3 broşür için beni suçlayacaksın; yazık olacak.

İmzasız

65. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 12 Şubat 1867
Salı

Mektubunuzla birlikte üç broşürü de aldım sevgili üstad! Her ikisini de teşekkürler. Gelecek haftanın sonlarına doğru Paris'te olacağım. Siz de gelecekseniz, ne zaman oradasınız?

Ne olur, sağlığınızı koruyun, *ikimizin* hatırı için... Sizi Tanrıya emanet eder, kucaklarım.

İmzasız

Oğlunuzun yapıtı *Coq* adlı kitabın ortalarına geldim, çok acayip! Yani beni çok sardı...

Evet *inek* sözcüğünü, kendime göre kullandım; dahası var: *İneklemek* fiilini bile icad ettim. Ama en güzeli: *Emir kipi* olan "inekliyelim" kelimesi.

19 Şubat'ta Flaubert Paris'e gelir; orada, öncelikle 1848 tarihini araştırmaktadır. Sevgili üstadından bir haber alamadığı için şu mektubu gönderecektir:

66. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 2 Mart 1867
Cumartesi

Sevgili üstad,

Nasılsınız? Hasta olduğunuzu söylüyorlar, doğru mu? Sizi "Dumas"[36]nın prömiyerinde görebilecek miyim? Magny lokantasının son toplantısında Sainte-Beuve baba, harikaydı! Sizin de arkadaşınız[37] olan bir Amerikalı, bu toplantıya renk kattı.

Biliyor muydunuz, zavallı Bouilhet'ciğim, annesini kaybetti?[38] Haberiniz oldu mu? Bu gün Nantes'a onu görmeye gittim, çok perişan buldum.

Kendisi de bir (coq) olan oğlunuzun *Le Coq aux cheveux d'or* yapıtı için, çok şey söylemek isterdim. Ama düşüncelerimi sizinle karşı karşıya geldiğimiz zaman açıklamak isterim; aksi halde *ukalaca bir mektup* yazmış olurum, bu da budalaca bir iş...

Havalar ne kadar da soğuk! Adeta insanı parçalıyor! Sizi özlüyor, ve şefkatle kucaklıyorum.

Flaubert'iniz.

Piyesiniz[39] hakkında çelişkili haberler dolaşıyor. Öte yanda, *Villemer* yapıtını, ekspozisiyon[40] sıralarında yeniden oynayacaklarmış...

Yazılarıma devam ediyorum ama en çok 48 ihtilali ile uğraşıyorum.

67. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 4 Mart 1867

Sevgili dostum,

Senin yaşlı sevgili turubadurun, birçok sağlıklı kişi gibi sağlıklı, ispinoz kuşu gibi şenşakrak... Nedeni ise, güneşin yeniden parıldaması, kopye işinin iyi yürümesi... Dumas'nın oğlunun piyesi için belki Paris'e gidecek. Orada buluşmaya çalışalım.

Maurice, kartal onu *horoz* kıldığı için gurur duymakta. Şu sırada, dostları tulumbacıların[41] ziyafetinde dana eti ve şarapla bayram ediyor. Sözkonusu *Amerikalı* pek sevimli; tam anlamıyla sana tutkun; hele seni tanıdıktan sonra, seni çok sevdiğini yazıyor; buna hiç şaşmam...

Zavallı Bouilhet! Acısını paylaştığımı ona söyle; çok iyi tanırım bu acıyı...

Nasıl, Paris'te eğleniyor musun? Yoksa Croisset'deki gibi hep evde mi oturuyorsun? Bu durumda ancak seni evinde görebilirim. Bana, o senin "cinsi latiflerinin" ziyarete gelmedikleri günleri bildir; altmışlık turubadurunun seni rahatsız etmeyeceği saatleri söyle...

Cadio eserini yeniden ele aldım ve sana okuduğum yere kadar tekrar baştan yazdım. Şimdi o, daha az ahlak bozucu hâle geldi. *Mont-Reveche* yapıtını bıraktım; nedenini sana sonra anlatırım; uzun hikaye[42]...

Seni seviyor, içten kucaklıyorum.

Senin yaşlı George Sand'ın.

Fayanslar hakkındaki broşürlerimi aldın mı? Eğer eline geçmediyse, suç benim değil; onlar, senin son mektubundan sonra Croisset'ye gönderilmişti.

68. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 5 Mart 1867 Salı
Saat 4

Sağlığınızın iyi gittiğine çok sevindim; ama yine de asla kendinizi harab etmemelisiniz; ve de "demir gibi bir kadın" sanmamalısınız.

Fayansların elime geçmemesinden sizi suçlu tuttuğumu sanmıştım; sonsuz özür dilerim sevgili üstadım.

Ama sizi evime muhakkak bekliyeceğim. Cinsi latiflerin yaratacağı kargaşalığa gelince, emin olun, başkaları kadar siz de farketmeyeceksiniz. Benim küçük gönül ya da his hikayelerim dört duvar arasında kalır, dışarı sızmaz. Ama mahallerimiz birbirine uzak olduğuna göre, boşuna yol yürümeyin; Paris'e gelince benim için bir gün ayırın. İkinci buluşmamız, aynı masada, başbaşa bir yemek yemek için olsun...

İçten sözlerinizi Bouilhet'ye ilettim.

Şu sıralarda, penceremin altında halkın yağlı öküz eti almak için, kuyruğa girişini, hücum edişini içim bulanarak seyretmekteyim. Ve artık bunalımın sokaklara döküldüğü söyleniyor!!!

Yakında görüşmek üzere Tanrıya emanet olun. Çok tuhaf, sizi tekrar görmeyi ne kadar içim çekiyor! Sizi içten kucaklıyorum.

Yaşlı
G. Flaubert'iniz.

69. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 14 Mart 1867

Senin yaşlı turubadurun, yeniden hapı yutmak üzereydi; eskimiş sazı, her an parçalanmak üzere... O, 48 saat uyuduktan sonra iyileşebiliyor ama, çok, pek çok yorgun olarak... ve ayın 16'sı için tasarladığın şeyi yazık ki yapamıyacak... Maurice, oraya tek başına gitti ve ancak beş altı gün sonra buluşabileceğiz...

Bu kötü günlerimde, küçük Aurore beni avutuyor; bahara kavuşan kuşlarla cıvıldıyor... Korudan toplayıp zorlukla yetiştirdiğim Sylvie anemon çiçekleri, nihayet mavi afrika menekşeleri arasında binlerce mavili beyazlı yıldız çiçekleri açtı. Hava sıcak ve rutubetli; böyle bir günde insan sazım susturamaz...

Görüşmek üzere sevgili dostum.

G. Sand.

***

Sand, en sonunda 21 Mart'ta, Paris'e gider ve hemen ertesi gün Flaubert'e gelişini bildirir.

70. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 22 Mart 1867
Cuma

Senin yaşlı turubadurun burada; ve fazla köhneleşmemiş durumda... Pazartesi günü, Magny lokantasına yemeğe gidecek. Gün kararlaştıralım. Maurice ile birlikte üçümüz orada yemek yiyelim. Maurice, evde ancak saat beşte bulunur ve pazartesinden önce yoktur; bütün gün sürter...

O da seni kucaklıyor.

İmzasız

71. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 23 Mart 1867
Cumaeretsi saat 11

Neyse, sonunda görüşebileceğiz! Ben, pis bir gribe yakalandım; gelecek pazartesiye Magny'ye gelemeyeceğim. Ama çarşamba ya da perşembe günü, evimde bir yemek yememize kim karışabilir? Ve *dördüncü* kişi olarak kimi istersiniz? Ya da isterseniz bizlerden başkası olmasın. Eğer Beuve babayı kandırırsam gelmesi iyi olmaz mı?

Görüşmek üzere sevgili üstad! Sizi şefkatle kucaklıyorum.

G. Flaubert

72. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 23 Mart 1867
Cumartesi akşamı

Öyleyse çarşambaya sevgili dostum. Sen kimi istiyorsan çağırabilirsin. Eğer mümkünse, sevgili Beuve de gelebilir; aksi halde başka kimse gelmesin.

Seni kucaklıyoruz.

G. Sand, Maurice [43]

***

Herzamanki gibi yine hasta olan Saint-Beuve, davete gelemez. Sand 27 Mart'ta sadece oğlu Maurice ile Flaubert'in evine yemeğe gidecektir.[44] İki Nisan'da yeniden ateşlenerek Nohant'a dönecektir. Ve Flaubert de "48" incelemeleri çalışmasına koyulacaktır.

73. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 11 Nisan 1867

Paris'ten hareketten bir gün önce, ateşler içinde çırpındıktan sonra, nihayet yuvama döndüm ve biraz kendime geldim. Gerçekten altı aydan bu yana, senin yaşlı turubadurunun sağlığı çılgınlaştı. Mart ve Nisan aylarını uyuşuk geçirdi ama önemli değil; yeniden kendine geliyor; ağaçların, otların çiçeklendiğini görebiliyor; herşey artık eskisi gibi ve bu yüzden de herşey güzel ve iyi... Maurice, gösterdiğin dostluğa çok duygulandı; hiçbir şeyini dışarıya belli etmiyen bu yaratığı, hayran ve mest ettin! O, ve -sıradan bir kadın olmayan- eşi, senin bu yıl muhakkak bize gelmeni istiyorlar. Bunu sana ciddi ve *ısrarla* söylemem için beni görevlendirdiler.

Şu senin kötü gribin geçti mi? Maurice, seni gelip yoklamayı çok istemişti; ama beni ateşler içinde bitkin görünce, bırakamadı; benle uğraştı; beni bir paket gibi toparlayıp buraya getirdi. Paris'ten Nohant'a kadar bir külçe gibiydim; ancak Aurore'un öpücükleri beni canlandırdı. O şimdi, deliler gibi gülerek, sağa sola öpücükler yağdırmayı öğrenmiş, ve bundan pek hoşlanıyor...

Romanın nasıl gidiyor? Paris'teki tempoda mı? Sanırım sen her yerde o keşiş yaşamını sürdürüyorsun... Eğer dostlarını bir gün düşünecek vakit bulursan, ihtiyar arkadaşım hatırlayıver; iki satırla olsa bile, iyi olduğunu ve onu unutmadığım yaz.

Goulard

74. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 13 Nisan 1867
Cumartesi

Sevgili üstad,

Biryerlere gidip güneşe kavuşmanız gerçekten gerekli. Hep hasta olmanız hiç doğru değil; seyehat edin, dinlenin... Her şeyi Allaha bırakmak faziletlerin en kötüsüdür.

Sağda solda söylenen saçmalıklara dayanabilmek için, benim de bir geziye ihtiyacım var. Çağımızın durumunu düşünmek bir felaket! (Altıncı Charles devrinden farksız[45])! Kimi zaman "Saint--Guy" dansı içinde sara nöbeti geçiren Fransa, bence şimdi zihin bakımından inmeli gözüküyor;[46] İnsanlar korku içinde budalalaşmış: Prusya'dan ürküyor[47]; grevler olsun "iyi gitmeyen" Ekspozisiyon[48] olsun onları düşündürüyor, kısacası herşey onları üzüyor... ve böyle bir budalalık devri ancak 1849'larda yaşanmıştı[49]

Son Magny toplantısında öylesine seviyesiz konuşmalar oldu ki, içimden artık oraya ayak basmamaya yemin ettim. Her dakika Mr Bismark ve Luxembourg'dan konuşuluyordu; bu laflara doydum artık... giderek kolay bir insan olmuyorum ben! Hislerim körleşeceğine, tersine bileniyor! Bir sürü manasız şeylere üzülüyorum!... Siz ki böylesine güçlü ve hoşgörülü birisiniz, beni bu zaafımdan ötürü bağışlayın...

Romanım hiç iyi gitmiyor; kendimi 48 gazetelerini okumaya kaptırdım; oysa birçok yere gitmem gerekiyor, gidemiyorum. Örneğin Sevres'e, Creil'e...

Saint-Beuve baba, basın kanunu için Senatoda okumak üzere, "Özgün düşünce" konulu bir konuşma hazırlıyor! Biliyor musunuz, gözü pek olanlardan biri de o...[50]

Oğlunuz Maurice'e kendisini pek sevdiğimi söyleyin; birinci neden: Sizin oğlunuz olduğu için... İkinci neden de kendisi... Onu, iyi, esprili, aydın ve yapmacıksız buluyorum; kısaca, sevimli ve "yetenekli" biri o.

Nohant'a geleceğim; ama siz Paris'e ne zaman geleceksiniz?

Sonsuz şefkatler.

Sizin
G. Flaubert'iniz

75. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 6 Mayıs 1867
Pazartesi akşamı

Sizden haber almamak canımı sıkıyor sevgili üstad! Nasılsınız? Sizi ne zaman görebileceğim?

Nohant'a yapacağım gezimi gerçekleştiremedim; nedenini açıklıyayım: Sekiz gün önce annem küçük bir kriz geçirdi. Şimdi iyi; ama bu tekrarlayabilir. Beni yamna çağırıyor ve Croisset'ye acele dönmem gerekiyor. Eğer Ağustos ayına kadar sağlığı iyi giderse ve endişelerim sona ererse, söylemeye *gerek yok,* kendimi doğru size, evinize atacağım.

Yeni havadislere gelince: Sainte-Beuve, ciddi şekilde hasta gözüküyor. Bouilhet, Rouen kitaplığı müdürlüğüne seçildi.

Magny lokantasında yemek günümüz bu gün idi ama ben gitmeyeceğim; gerçek dostlardan hiçbiri de bu toplantıya gitmeyecek.

Savaş patırtılarının azalmasından beri, sanki insanlar daha az budala gözüküyorlar; toplumun alçaklığından ötürü duyduğum nefret te giderek azalmakta...

İki kez Ekspozisiyona gittim; insanı şaşırtıyor bu sergi... Harika şeyler, merak uyandırıcı şeyler görüyorsunuz... Ama insanoğlu yine de sonsuzluğu hazmedecek kıratta yaratılmamış... "Champ de Mars" daki sergilenen şeylerden ilgilenmek için tüm bilim ve sanatları bilmek gerekiyor. Herneyse, üç ayım ayırabilip, her sabah oraya gelerek not alabilen bir kişi için, birçok şeyi okumaya, birçok yeri gezmeye gerek kalmıyor... Orada kendinizi Paris'ten çok uzak, yeni ama çirkin bir dünyada hissediyorsunuz; bu kocaman dünya, belki de geleceğin bir dünyası... Orada ilk yemek yiyişimde içimden hep Amerika'yı düşündüm ve her defasında zencice konuşmak geldi içimden...

İşte böyle onbeş gün sonra tekrar Croisse'ye dönüyorum, Paris'te geçen üç ay sonrasında, düşüncelerimin ancak onbeşte birini gerçekleştirebildim.

Maurice'e sonsuz dostluklar, sizi de şefkatle kucaklarım.

Yaşlı
Flaubert'iniz

Girardin'nin şapelde *ayin yönettiği* söyleniyor. Çıngırağı çalan da kendisi imiş... Ne iş değil mi?[51]

76. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 9 Mayıs 1867

Canımın içi dostum, Sağlığım yerinde; çalışıyorum; *Cadio* adlı yapıtımı bitirmek üzereyim. Hava sıcacık; yaşamaktayım; hem sakinim hem de kederliyim; nedenini bilemiyorum. Burada böylesine birbirine bağlı, huzurlu ve tatlı bir yaşam geçirmekle fiziğim güçlenirken, maneviyatım zayıflamakta. Aslında pek "iç bulantısı" sayılamayacak tatlı ve pempe bir iç sıkıntısı bu... sevdiklerimin tümü, sanki beni unutmuş... Bu bencil yaşamın içerisinde onlara yararlı olmadığıma göre, bu iş sıkıntılarım hiç te haksız değil... Şimdiye dek, gücümün üzerinde, eziçi ve çok kez lanetlediğim bir özveriyle yaşadım; öyle ki, şimdi bu özverisiz yaşamanın rahatlığı içinde canım sıkılıyor. Eğer insan ırkı çok iyi, yada çok kötü bir yaşam sürdürseydi, o zaman müşterek bir ilgiye bağlanırdı, bir fikir, bir hayal ya da bir us peşinde koşabilirdi. Ama bu gün sen, ödleklerle hırlaşan sen, düşüncelerin nerelere kadar vardığım görüyorsun... Bunların giderek yokolduğunu mu söyleyeceksin? Yeniden başlamıyacağı ne malum? Yarın bir fırtına kopacak diye, toplumun en gelişmiş durumda birden felce uğraması ne demektir? Tehlike düşüncesi bizde şimdiye dek asla böylesine bir moral çöküntüsü doğurmamıştı. Korkmayın, yiyin için, hazmedin diye, yalvaracak duruma mı geldik biz? Evet, utamlacak, budala bir durum bu! Ya da çok rahatlığın bir sonucu... Yoksa bizi uygarlık marazi ve alçakca bir bencilliğe mi sürüklemekte? İyimserliğim, son günlerde acı bir sille yedi...

Buraya geleceğini düşünerek seviniyor, cesaretleniyordum; sanki bu, iyileşmeme yardım edecekti. Oysa sen şimdi yaşlı anneciğinin endişesi içerisindesin; ve bunu senden istemeye hakkım yok. Ne yapalım, sigara ve pabuç parasına çalıştığım bu *Cadio* yapıtımı eğer bitirebilirsem, Paris'ten hareketimden önce, Maurice ile birlikte gelip seni kucaklarız; aksi halde, yazın seni buraya bekliyeceğim. Bu gecikmeye üzülen çocuklarım da seni umut içinde bekliyorlar; ve senin buraya gelişin, anneciğinin sağlığına bir işaret olacaktır, bunu hepimiz diliyoruz.

Bizler yeniden bitkiler tarihine daldık. Maurice, *micros*[52]lar üzerinde ilerlemeye çalışırken, ben bunları zorlukla öğrenebiliyorum. Bu görünmesi zor bitkilerden iki ya da üç bin tanesinin adını kafama yerleştiremiyorum, bu işte ilerlemiş sayılmam. Kısacası, bu tür çalışmalar size sonsuz ufuklar açıyor, sizi gerçek bir *ahtapot* gibi yakalıyor. Siz bana, *sonsuzluğu içmek,* insan oğlunun kaderidir mi diyeceksiniz? Bence evet; bu onun rüyası, tutkusu olduğuna göre, kuşkusuz onun kaderi de sayılır. *İcad etmek* ihtiraslı bir şey! Ama sonrası, nasıl bir yorgunluk! Bizler roman yazarken elimizdeki bu iki canavarı anlatmak için haftalarca, aylarca birşeyler karalar dururuz? Sonunda da nasıl yorgun ve boşalmış hissederiz kendimizi! Oysa Maurice, böcek ve çakıllarına döndüğü zaman, onu taptaze ve gençleşmiş görürüm. Eğer birgün ben, bu acıklı durumdan kurtulmak istersem, avam ağzıyle, bu *işe yaramayan şeyler*'i, araştırmayı ve kendimi onlara hasretmeyi isterdim. Sanırım bu benim vazım, Tanrı için *can çalmaktan* çok daha değerli... G. hakkında anlatılanlar gerçek mi? Böyle birşey olabilir mi? Buna inanmak istemiyorum. Şu sıralarda acaba dünyamız, atmosferi saran, insanı *kahkahalarla güldüren* bir hava, ya da bir başka birşey mi neşretmekte? Tıpkı birinci ihtilaldeki gibi, beyinleri sarıp, cinayetler işlettiren, şiddet dolu bir sıvı mı yayıyor etrafa? Dante'nin cehenneminden, Scarron'nunkine yuvarlanıyoruz sanki!

Doğru düşünen ve iyi yürekli olan sen, bu şamatalara ne diyorsun? Öfkeli misin? Böylesi daha iyi! Gülmeye değişirim bunu! Ama ne zaman yatışacaksın? Ne zaman düşüneceksin?...

Gene de insan, onuru, görevi, yaşam yorgunluğunu kabul etmek için, birleştirici bir nokta aramak zorunda. Ben kendimi, daha eğlenceli bir dünyada sonsuz bir geziye kaptırdım. Ama dünyadan çabuk geçmek, onu durmadan değiştirmek gerek. Yitirmekten korktuğunuz bu yaşam, anlayışlı kişilere uzun geliyor; herşey tekrar ve tekerlemedir ancak...

Emin ol, hayatta tek zevk, bilmediğim şeyleri öğrenmek ve tek mutluluk, istisnaları sevmek... Öyleyse seni seviyor, seni kucaklıyorum.

İhtiyar turubadurun
G. Sand

Saint-Beuve için endişeliyim. Nasıl bir kayıp olacaktır! Bouilhet bu işten memnun kaldıysa, ben de memnun olacağım; güzel bir pâye midir bu?

77. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 17 Mayıs 1867
Cuma sabahı

Gelecek pazartesi anneme dönüyorum sevgili üstad; bu arada da sizi görebileceğimi sanırım. Ama Paris'e geldiğinizde, benim ve size tapan kişilerin bulunduğu Croisset'ye kadar uzanmanızı kim engeller?

Neyse, Saint-Beuve, sonunda bir uzmana görünmeye, ciddi bir tedavi görmeye razı oldu; şimdi daha iyi ve morali yüksek...

Bouihet'den boşalan yeri Sainte-Beuve'e, yılda dört bin frank ve oturacak ev sağlıyor; şimdi artık, hayatım kazanmayı düşünmeden rahatça yaşıyabilecek; ve kendisi için gerçek bir lüks olacak bu...

Artık ortalıkta ne bir savaş sözü, ne de başka bir söylenti... Sergi tüm zihinleri kaplıyor; arabacılar ise burjuvalar için öfke konusu... Terzi işçilerin grevinde, *burjuvaları* görmeliydiniz! Toplum sanki çökecek gibiydi[53]...

Açıkçası, burjuvalara olan kin, erdemliğin başlangıcı sayılır. Ben bu "burjuva" sözcüğüyle, gömlekli burjuvalar kadar, redingotlu[54] burjuvaları da kastediyorum. İnsanlığı temsil eden, sadece bizleriz; yani biz aydınlarız. Daha iyi bir deyimle, insanlığın geleneğiyiz bizler...

Evet, çıkarım olmayan şeylere karşı öfkeleniyorum; beni bundan ötürü sevdiğiniz için de, ayrıca sizi daha çok seviyorum. Beni, budalalık ve haksızlık çileden çıkarıyor; ve "bana ait olmayan" birçok şeylere karşı, köşeme çekilip *homurdanırım*...

Beraber yaşayamamız ne acıklı sevgili üstad! Sizi tammadan önce, sizin hayranınızdım; o güzel ve sıhhatli yüzünüzü gördüğüm gün ise, size sevdalandım. İşte böyle, ve sizi kucaklıyorum.

İhtiyar

G.F.'iniz

Çinilere ait broşür paketinizi, "Feuillantine" sokağındaki adresinize gönderiyorum.

Maurice'in ellerinden sıkar, matmazel Aurore'un yanaklarından öperim.

78. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 30 Mayıs 1867

İşte evine dönmüş olmalısın canımın içi ihtiyarım! Maurice ile birlikte gelip seni kucaklamalıyım; ama yine çalışmalarına dalmışsan, günü birliğine geleceğiz; sen Paris'e o kadar yakın oturuyorsun ki, çekinmeye gerek yok.

Hele şükür, *Cadio* yapıtını bitirdim; sadece bir gözden geçirme kaldı. Bu koca yükü kafamda saklamak hastalığına tutulmuştum ama oraya öylesine gerçek hastalıklar karıştı ki, onu yeniden ele almak bana zor geldi; güzel havalarla şimdi turp gibiyim; gidip bitkilere dalacağım... Maurice de kendisini böcekler bilimine kaptırmış, bilgili bir arkadaşla, üç fersah ötedeki çöllere kadar uzanıyor, pertavsızla görülebilen böcekleri araştırıyor. İşte mutluluk buna denir, yani kaçık olmak!

Cadio'yu yazarken tüm kederlerim dağıldı; şimdi sanki onbeş yaşında gibiyim; ve usa yatkın en güzel bir dünyada, herşey bana tozpembe görünüyor;[55] bunlar, sürebildiğince devam edecek olan masumluk nöbetleri... ya da altın yaşın deneysizliğine eşit bir tür kötülüğü unutma hassası...

Sevgili anneciğin nasıl oldu? Seni yanında görmekle çok mutlu olsa gerek. Romanın nasıl gidiyor? Mubarek, ilerledi mi? Yürüyüşe çıkıyor musun? Daha akıllı davranıyor musun?

Geçen gün burada *Madame Bovary* hakkında iyi şeyler söyleyen ama *Salambo*'yu pek anlıyamayan, pek te budala olmayan bazı kişiler vardı. Lina bu zavallıların en ufak itirazlarına dayanamadı, öfkelendi köpürdü. Maurice, yatıştırmak zorunda kaldı onu ve yapıtı sanatçı, bilimci gözüyle pek te güzel değerlendirdi; öyle ki, bu serkeş kişilerin süngüsü yere düştü... Onun bu sözlerini not etmek isterdim! Maurice az konuşur ve çoğu zaman da kötü konuşur ama bu sefer olağanüstü başarılıydı!

Sana hoşçakal demiyor, ilk fırsatta görüşmek üzere diyorum. Bilirsin, seni çok hem de çok pekçok severim benim yaşlı turubadurum. Senin gibi iyi, altın yürekli bir insanla uzun yıllar yaşamak ideal olurdu; ama o zaman da ölmek istemiyecektim; oysa benim gibi yaşlı birinin artık herşeye hazır olması gerekir...

Seni şefkatle kucaklarım; Maurice'ide keza... Aurore, tatlıların tatlısı! Maskaranın maskarası bir çoçuk!... Babası ona sütünü içirirken: *Dominus Vobiskum* diyor, o da içip *Amen* diye cevap veriyor... Şimdi, yürümeye başladı. Küçük bir çocuğun gelişmesini izlemek harika birşey! Kimse izlememiş; oysa çocuğu günbegün izlemek her bakımdan değerli olurdu! Bu işler, hepimizin seyredipte göremediği şeyler... Tekrar Tanrıya emanet ol, seni aklından çıkarmıyan yaşlı turubadurunu düşün...

G. Sand

***

Flaubert, kitabının fasılını tamamlamak için Croisset'ye döner ve çok geçmeden başkent Paris'e çağrılır. 10 Haziran'da Sergi için (Madame Bovary ve Salambo yazılı günlükte) Paris'e gelen Flaubert, "Tuileries" sarayında hükümdarlann[56] onuruna verilen büyük bir törene katılacaktır. 12 Haziran'da arkadaşına şöyle yazar: "Orada iyi araştırmalar yaptım". "Senin koca devin, hanımlara nazik görünürken, *edebiyatı* bir an bile gözden uzaklaştırmadı; ahlaksız ve ikiyüzlüydü; çünkü, gördüklerimi ve hissettiklerimi, elverişli bir zamanda kullanmak üzere, zihnimin bir köşesine yazıyordum".

79. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 12 Haziran 1867
Çarşamba akşamı

Sevgili üstad,

Önce şunu kararlaştıralım: Dostum Maurice ile birlikte Croisset'ye ne zaman geliyorsunuz? Sizleri sadece ben değil, annem de görmek istiyor... Sekiz gün sonra, Dieppe'e ve Ouville'e, kız torunlarının yanına gidecek. Temmuz sonunda da sergiyi gezdirmek üzere onu Paris'e götüreceğim. Sizlerin bu ziyaretini kaçırmak istemiyor; programım ona göre düzenleyecek. İşte durum bu, çekinmeyin,

gelin; Ağustos ayı hariç, istediğiniz zaman buyurabilirsiniz. En uygunu, yakın bir tarihte ve uzun bir süre için gelmeniz.

Ben bu hafta başında 36 saat Paris'teyim; Tuilerie balosundaydım; gerçekten harikaydı... Zaten Paris, giderek genişliyor; belki de o eski Doğuya döneceğiz... Mabutlar, sanki birer ikişer yerden türüyorlar... nerdeyse bir Babil kentine benzemek tehlikesi içindeyiz. Ama niye olmasın? *Fert* demokrasi tarafından öylesine inkâr ediliyor ki... tıpkı teokratik despotluk devirlerindeki gibi, iyice silinip yokolacak.

Rusya çarı hiç hoşuma gitmedi; onu kaba saba buldum... "yaşasın Polonya" diye [57] bağıran mösyö Flaquet gibi kendini Elysée sarayına yazdıran insanlarımız var... Ah o eski günler neredesin!

Romanıma gelince, ağır aksak yürüyor. İlerledikçe, güçlükler doğuyor; bir sürü moloz yüklenmek zorunda kalıyorum. Oysa siz, altı aylık bir çalışmadan bile şikayetçisiniz; benimki en azından iki yıl sürecek... Tanrım, nasıl oluyor da düşüncelerinizi böyle kolay toparlıyabiliyorsunuz? Ben bu yüzden geciktiriyorum işte... Elimdeki şu kitaba usanç veren sürüyle tatsız araştırmalar gerek; bu yüzden, işte pazartesi günü, "Jockey club"'e, "Café Anglais" ye ve bir dava vekiline gitmem gerekiyordu.

Aman sırası gelmişken söylemeyi unutuyordum: Şu mubarek Chilly, *Le chateau des coeurs*[58] yapıtını okumuş, bence hiçbir şey anlamamış... böylece, kendi kazdığı çukura düşmüş oldu...

Hugo babanın *Paris Guide*'de çıkan önsözünü sevdiniz mi? Sanırım fazla sevmediniz; zaten Hugo'nun felsefesi bana her zaman müphem[59] gelir...

Sekiz gün önceydi; Rouen'e yakın bir çingene kampında adeta kendimden geçtim;[60] onları üç keredir seyrediyorum; her defasında da yepyeni bir zevkle... İşin hoş yanı, koyun gibi olmalarına karşın, burjuvalara kin besliyorlar... Onlara beş on kuruş bahşiş verişim, bana insanların kötü gözle bakmalarına maloldu; üstelik Prudhomme'a yakışır hoş sözler bile işittim! Bu kinin kökeni çok derin ve karmaşık! Ve de *nizamı seven kişilerde* bulunuyor. Bu Bedevilere, Delâlet (hérétique) mezhebine, münzevilere, filozoflara, şairlere karşı bir kin... buna korku hissini de karıştırın... Azınlıktan yana olan ben, buna deli oluyorum... İşte birçok şeylere böyle öfkeleniyo-

rum... öfkelenmediğim gün ise, sanki zembereği kopmuş, yere serilmiş bir taşbebek gibiyim...

Yarı Tanrı geçinen büyük ulusal tarihçimiz Mr Thiers'e[61] duyduğum *öfkeyle* bu kış ayakta kalabildim, ve önemli bir etken oldu bana... Ya Trochu'nün[62] broşürü? Ölümsüz Chargnier'nin[63] geri dönüşü? Şükür, sergi heyecanı işe karıştı da bir an için bizleri bu palyaçolardan kurtardı...

Tanrıya emanet olun sevgili üstad; sizi, sevgim kadar güçlü kollarla kucaklarım. Ne olur gelin! Sizin o yüksek ve sevgili ışığınızdan uzak kalmak beni üzüyor.

80. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 14 Haziran 1867

Canımın içi sevgili dostum,

Eğer *Willemer* yapıtımın temsili uzayacak olursa, oğlum, gelinim ve ben Paris'te 15 gün ya da daha fazla kalacağız; buradan ayın 20'sinde hareket ediyoruz. Böylece, anneciğinin gidip kızlarını görebilmesine mani olmıyacağız. Annenin dönüş haberini bize bildirirsin; ve size ziyaret için en uygun tarihi de bana Paris'e yazarsın. Niyetim şimdilik, oraya gelip bir saati sizinle geçirmekti ve Lina da buna niyetleniyordu. Önce Rouen'i gezecektik, sonra gelip seni kucaklayacak ve akşama yine Paris'e dönecektik. Çünkü sevgili gelinim Lina'cık Aurore'dan ayrı düştü mü, kulağı da yüreği de hep tetiktedir, tatil günlerini hep endişe içinde geçirir. Bunu çok iyi anlıyorum ve ona hakveriyorum. Çünkü Aurore, hepimizi mest eden bir sevimlilik hazinesi! Eğer karara varırsak, gelip sana bir merhaba diyeceğiz. Aksi halde, ilerde, gönlünün istediği bir zamanda, ben tek başıma geleceğim. Güneye[64] gidecek olursan, ne senin ne de annenin işlerini engellemiyeceğim, ilerideki bir tarihi seçeceğim. Beni düşünme, ben serbestim, yaz mevsimini istediğim şekilde planlıyabilirim, otuz küsür planım var, ama hiçbirinin üzerinde durmuyorum; ancak içlerinden en hoşuma gidenini, birden bire aklıma estiği gibi gerçekleştiriyorum. Roman yazarken olsun, seyehat ederken olsun, hep şöyle düşünürüm: Geçmiş, artık geçmiştir; o, kumanda etmişti... Ama Paris'teyken, artık Rouen'e kadar uzanmak seyahat

sayılmaz; oradayken davetine herzaman için hazırım. Yalnız şu var; boş gezmekten hiç te sıkılmayan ben, yeter ki senin günlük çalışmalarına engel olmıyayım; çünkü benim için ilginç olan bu boş saatler senin için harcanmış sayılabilir... Bir ağaç gölgesinde ya da yanan kütükler karşısında geçecek olan zaman, senin açından bana vicdanazabı verebilir; Ben *kendimin dışında* yaşamayı öylesine iyi bilirim ki!... Ama her zaman böyle olmamıştır; ben de genç oldum, hakaretlerin etkisinde kaldım... şimdi ise tamam! Gerçek doğa ile burun buruna geldiğimden beri, ben onun, bizlerde bulunmayan bir nizama, bir silsileye, bir sükuna devrine sahip olduğunu gördüm; eğer insan yaşamın kendine has güçlükleriyle doğrudan doğruya gazla karşılaşmaz ise, bu devrimi bir yere kadar benimseyebilir. Eğer bu güçlükler yeniden tekrarlarsa, onları süslemek gerekecektir. Eğer insan bunu gerçek sonsuzluğun çanağından içmişse, geçici ve relatif şeylere, ne lehte ne de aleyhte fazla tutku göstermez...

Ama bunları neden sana anlatıyorum ki? Bunlar, sana mektup yazarken kalemime takılan şeyler... İyi düşünecek olursak, senin bu fazla heyecanın, benim bu *yaşlılık* durgunluğumdan daha doğrudur; hiç değilse daha verimli ve daha insancıldır... Seni kendime benzer kılmayı istemezdim; halbuki sihirli bir işlemle bunu başarabilirdim. Eğer bir benzerime rastlasaydım, *kendimle* ilgilenmezdim; bir turubaduru yönetmek bana yeterdi... İkincisine: Hadi Chaillot'ya derdim...

Söz çingenelerden açılmışken, siz Sahil Çingenelerini biliyor musunuz? Bu çingeneler, Tamaris[66] civarında, sonsuz kayalıklara yerleşmişlerdir. Kocaman kayıklar içinde yaşıyorlar... Kadınlı erkekli, çoluk çocuk, hepsi yağız renktedirler ve bir sahil azınlığı meydane getirmişler. Fazla satış yapmadan, ancak karınlarını doyurabilmek için avlanıyorlar; kendilerine özgü, bölge insanlarının anlamadığı bir dil konuşuyorlar; bu kayalıkların fırtınasından rahatsız olunca, kumsaldaki kocaman kayıklara sığınıyorlar. Hep aralarında evlenen, kendilerine birşey sorunca cevap vermeyen bu insanları, zararsız, ürkek, sıkılgan ya da ilkel bir halleri vardır. Yöredeki insanların onlara ne ad taktıklarını hatırlamıyorum ama, onların hiçbir dine sahip olmadıkları için nefretle karşılandıklarını bilirim. Eğer gerçekten onlar böyle iseler, bizden üstün olmaları gerekir...

Ben, yalnızbaşıma idim; aralarında dolaşıyordum; onlara: "Merhaba baylar!" dedim; yanıt olarak bana şöyle hafifçe bir baş eğdiler... kamplarını incelemeye koyuldum, kimse istifini bozmadı... beni görmezlikten geldiler... onlara, merakımdan ötürü rahatsız olup olmadıklarını sordum, karşılık olarak, bize ne? der gibi, sadece bir omuz silktiler... Ustalıkla ağ ilmeklerini tamir eden genç bir oğlana yanaştım, başım başka yana çevirdi... bir tane gümüş olanından gösterdim: Tenezzül edip bakmadı bile... "istemez misin?" diye sorunca da: başım işine eğdi... Bu kez parayı yanı başına bıraktım... yine hiç istifini bozmadı... Ben uzaklaşınca, gözleriyle beni takip etti... görülmediğimi sanınca, parayı aldı, birkaç kişilik bir gurubun yanına gitti... konuştu... Ben ise, neler olduğunu kestiremiyordum... sanırım bu para paylaşıldı... Gelip birşey sorup sormayacaklarını, ya da teşekkür edip etmeyeceklerini anlamak istedim, uzakta durup onları inceledim... ama hiçbir hareket yoktu. Yeniden o yana yöneldim, yine aynı suskunluk, aynı umursamazlık... Bir saat sonra falezin tepesindeydim. Ne Fransızca, ne İtalyanca ne de yerli bir dil konuşan bu insanların, kimler olduğunu sahil bekçisine sordum; belleğimde kalmayan bir isim söyledi bana... Şöyle imiş: Bu insanlar, o büyük "Provence istilasında" sahile yerleşen "Mores" lardan kalanlarmış... Belki de yanılıyordu bekçi... Beni gözcü kulübesinden gözetlemiş ve bana bu insanlardan kötülük gelebileceğini düşünmüş. Ama ben: Nasıl bir kötülük? diye sorunca, hiçbir kötülük, diye cevap verdi. Bu insanlar, balık avlamakla, çokcası açıkgözlük edip, denizin sahile getirdiği öteberiyi toplamakla yaşamlarını sürdürüyorlarmış; aşağı sınıftan kişilerdenmiş. Niye? diye sorunca; her zaman aynı hikaye işte: Herkesin yaptığım yapmayan kişi, kötülük yapabilirmiş ancak... Bu yöreye birgün yolun düşerse, belki onlara *Brusa* burnunda rastlayabilirsin. Ama onlar gezginci kuşlar gibidirler; yıllardır görünmüyorlar[67]...

Paris – Guide dergisini görmedim; üstelik bana bin nüshalık borçları da var; dahası, onlardan para istemeden yazı vermiştim[68]; belki de beni unutmalarının nedeni bu...

Kısacası, 20 Haziran'dan 5 Temmuz'a kadar Paris'teyim. Mek-

tubunu, herzamanki adresime, 97 Feuillantines sokağına yazarsın. Belki de burada daha uzun kalabilirim, bilemiyorum.

Seni şefkatle kucaklıyorum, koca adamım! Yalvarırım, biraz yürüyüşe çık... Romanından hiç kuşkum yok ama sinir sistemine bağlı senin o eksik adele sistemini düşünüyorum... Bana gelince: Çok iyiyim; sadece, aniden gelen, kırk sekiz saat beni yatağa mıhlayan ve tek kelime duymayı istemiyen kırizlerden şikayetçiyim... Bu olay pek nadir... kimseyi acındırtmakdan, sağlıklı ayağa kalkabiliyorum. Maurice'den sana sevgiler. Onu bu yıl antomoloji, iyice sardı; harikalar keşfediyor... Anneni tarafımdan kucakla; ona iyi bak. Tüm kalbimle seni seviyorum.

G. Sand

***

Sand, 20 Haziran'da *Villemer Markisi* adlı eserinin "Odéon" da yeniden sahneye konuşunu görmeye Paris'e gelecektir. Paris'te bulunduğu sürece, hergün Flaubert'in çağrısını bekleyecek, ona şu küçük pusulayı gönderecektir:

81. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, Haziran sonu, Temmuz başı
1867

Dostum,

Senden, "yapıtımı bitirdim" haberini alır almaz oraya geleceğim. Seni kucaklarım; seni seviyorum.

G. Sand

***

Fakat Flaubert çok meşguldür; hararetle romanına devam etmektedir; dostlan onu yoklamaktadırlar; Croisset'deki evi onarılmaktadır.

14 Temmuz'da Sand, *Villemer* yapıtının başarı alkışlarını bırakarak başkenti terkeder; birkaç gün sonra da nihayet Flaubert'in gönderdiği ama geç eline geçen şu kısa mektubu alır.

82. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 18 Temmuz 1867
Perşembe

Şu sırada Paris'te olmanız gerekmiyor mu sevgili üstad? Orada daha on beş gün kalmayacak mısınız? Oraya, annemi sergiyi gezdirmeye getirmek istiyorum. *Villemer* yapıtının hasılatı oluyor mu? Haberlerinizi bekliyorum. Sizi merak ediyor, hem de sizi kucaklamak için büyük bir istek duyuyorum.

Baba Beuve'ün konuşması çok iyi idi değil mi?

Ağustos ayı boyunca hep dışarda olmak zorundayım; ama Eylül başından Şubat ortalarına kadar artık buradan ayrılmayacağım; amacım, bu beni sıkmaya başlayan romanımı biraz olsun yürütebilmek. Sonbahara kalan buluşmamızın tarihini şimdiden kararlaştırmalıyız; böylesine birbirini seven kişilerin bu kadar az görüşmeleri budalalık oluyor.

Görüşmek üzere. Sonsuz şefkatler...

İhtiyar
G. Flaubert'den

83. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 24 Temmuz 1867

İyi yürekli sevgili dostum,

Paris'te çocuklarımla birlikte geçirdiğim üç hafta süresince, hep senin buraya gelmeni, ya da oraya gelip seni kucaklamamı bildiren kısa mektubunu bekledim. Ama bilmiyorum *meşguldün* ve ben, senin bu çalışma krizlerine karşı saygılıydım; ben de bu tutkuyu iyi bilirim...

İşte şimdi şu köhne Nohant'dayım; Maurice ise, kendisini bir mirastan alakoyan davayı halledip "Nerac"a döndü. Konu şu: Sevimli pederi, ahcısına[70] yaranmak için, çocuklarından 300.000 franga yakın bir parayı kaçırdı. Bu bay, erdemli bir yaşam sürerken, ben çalışıyorum, mülkümün fonunu harcamıyorum. Servetim yok ama çocuklarıma güvenceli bir ekmek parası bırakacağım.

Küçük Aurore, çok sevimli; birsürü zarif maskaralıklar yapmakta... Gelinim Lina da her zaman gerçek bir evlat... *Öteki* öz kızıma

gelince[71] sağlıklı ve güzel. Zaten ondan başka birşey beklenemez... Ben *yeniden* çalışmaya başladım, yine de pek güçlü değilim. Paris'teyken tükettiğim enerjinin, çabalarımın bedelini şimdi ödüyorum. Zararı yok, hayata karşı öfkeli değilim. Seni tüm kalbimle seviyorum; *kara kara düşüncelere dalınca* da, senin o iyi yüzünü görüyor, o güçlü varlığını saran iyilik pırıltılarını hissediyorum. Sen, tatlı ve temiz bir dostlukla sonbaharıma sihirli bir güzellik katıyorsun; hiçbir bencillik ve düş kırıklığı yaratmadan... Arasıra da olsa beni düşün, iyi çalış ve boş zamanlarında beni çağır, hiç çekinme... Eğer gönlün burasını çekince, bu bizlere ailece bir sevinç olur ve bayram ederiz...

Sainte-Beuve'ü gördüm; konuşmasından memnun kaldım; onunla övünüyorum.

İyi akşamlar canımın içi dostum. Seni ve iyi kalpli anneni kucaklarım.

G. Sand

Villemer yapıtımın iyi gittiğini bana yazıyorlar.

84. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 27 Temmuz 1867
Cumartesi

Şunu açıklamak gerek sevgili üstad: Sizi görmeyi istemiyecek kadar çalışmaya *dalmış* değildim. Edebiyat uğruna bu güne dek yeterince özveride bulundum; bu sonuncusu da cabadan... Sizi arayamayışımın nedeni şu: "Bir insan gibi çökmekte olan" evimin ön cephesini yeniden boyattım; öyle ki, on beş günümü, Rouen'deki annemin evinde geçirmeye mecbur oldum. Sonra da arka bahçedeki küçük pavyonda[73] yaşadım; işte *sevgili* dostum, buraya davet edilememizin nedeni.... Ama Eylül ayından sonra, artık burada görüşebilmemizi hiçbir şey engelleyemiyecek. Ağustos boyunca burada bulunmayacağım; mektuplarınızı "Boulevard du Temple no 42" ye gönderin.

İşler nasıl gidiyor? *Cadio* adlı eseriniz ne yolda?

Bana gelince: Bir piramid kadar yaşlı, bir hayvan kadar da yorgun hissediyorum kendimi... Annem, neşelenmeme yardımcı olamı-

yor; giderek güçsüzleşmekte, asabileşmekte ve kederli olmakta... ve beni de kederli kılmakta... Onu sergiye götürmemin nedeni de onu biraz eğlendirmekti!...

Güçlüklere aldırmadan yoluma devam ediyorum; bu yıl sonu, sanırım yapıtımın birinci kısmı bitecek, tümü ise daha iki yıl sürecek... Sonra da artık "Burjuvalara" ebediyen elveda! İnsanların budalalıklarını eşelemek kadar yorucu birşey yok!

Budalalıktan sözedince aklıma geldi: Resmi kişiler Sainte-Beuve babaya ateş püskürüyorlarmış, öyle mi? Camille Doucet'nin kederi göklere ulaşmış[74]. Bizleri çileden çıkaran bu adamların dini riyakarlıklarını gelecekteki özgürlük namına, belki de taktis edilecek bir şey! İleride, sorun daha iyi çözümlenecek, kökten hallolacak. Onlar zayıflayacak, *bizler* güçleneceğiz.

Bouilhet ile birlikte *maskaraca* bir komedi[75] senaryosu hazırladık; Nohant tiyatrosunda ne güzel oynanır bu! Ancak yazılması kaldı, bu güç değil...

Tanrıya emanet ol sevgili büyük üstad. Tüm şefkatimle sizi kucaklıyorum.

G. Flaubert

Maurice dostuma selamlar. Nohant'a gelmek konusunda size Normandiyalı usulü bir cevap vereceğim: Yani "hayır demiyeceğim", size iki üç gün önceden haber vereceğim.

85. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 6 Ağustos 1867

Bir roman yazmak için benim koca adamımın çektiklerini gördükçe, bendeki kolaylık, cesaretimi kırıyor; *Acemi* bir edebiyatçı olduğuma inanıyorum. *Cadio* yapıtımı bitirdim; uzun zamandır Buloz'un[76] pençesinde beklemekte idi... Şimdi elimede bir başka yapıt[77] var ama daha henüz tam aydınlığa çıkmadı; ışık ve ateş olmayınca ne yapılabilir ki? Asıl şimdi Paris'te bulunmanın sırası; keyfimce yeniden sergiyi gezer, sen ve annenle birlikte onu seyrederdik... Oysa şimdi adamakıllı çalışmam gerekiyor; yaşamım ve ekmek param buna bağlı... Çocuklar da var! Bu Aurore yumurcağı bir harika! Onu ilerde görmek gerek! Ama buna, benim ömrüm

pek yetmeyecek; kocakarı olarak yaşama şansım fazla göremiyorum: Sevgi işinde acele etmeliyim.

Evet, haklısın; ben de aynı şey üzerinde duruyorum: Bu riyakarlık hayhuyuna bir karşılık hazırlamakla fazla birşey yitirilmez; tersine, kazançlı çıkılır. Gencecik sen o koca ihtiyar, buna tanık olabileceksin; oğlumun yaşındasın; bu çöplüğün tepetaklak oluşuna ancak sizler gülebileceksiniz...

Normandiyalı olma da, birkaç gün için bizi görmeye gel! Etrafı mutlu et; benim de damarlarımda yeni kan dolaştır! İçime sevinç saç! Yaşlı turubadurunu sev ve Paris'ten sözet! Vaktin olunca da birkaç kelime yaz. Nohant tiyatrosu için dört beş kişilik bir taslak hazırlamalısın, biz sana burada onu oynarız.

Herkes seni kucaklıyor ve buraya çağırıyor.

G. Sand

***

Flaubert, 1 ya da 2 Ağustos'tan beri Paris'tedir; ama bağırsaklarının rahatsızlığı bu günleri kendisine zehir etmiştir, tatilinden yararlanmamıştır ve bir an önce Croisset'ye dönecektir.

86. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 18 Ağustos 1867

Nerelerdesin sevgili dostum? Eğer Eylül'ün ilk günlerinde Paris'te olacaksan, gayret et, görüşelim. Ben, üç gün orada kaldıktan sonra buraya döneceğim. Ama gene de sana orada rastlıyacağımı ummuyorum. Senin, Paris'ten ve onun tozlu toprağından uzak güzel bir yerde oturman gerek; mektubumun eline geçeceğinden bile kuşkuluyum ama ne çıkar; bana bir haber yollayabilirsen yolla...

Çok üzüntülüyüm; hastalığından haberim olmadığı bir sevgili dostumu, Rollinat'yı[78] aniden yitirdim. O, bir iyilik, yiğitlik, bağlılık meleğiydi! yüreğime gülle gibi indi bu acı... Oysa senin burada bulunman bana cesaret verecekti. Zavallı çocuklarım da aynı acıyı paylaşıyorlar; ona hepimiz hayrandık! Ülkece tapılan biriydi...

Kendine iyi bak ve uzaktaki dostlarını ara sıra düşün. Seni hepimiz içten kucaklarız. Küçük kız da iyi, sevimli bir yumurcak...

G. Sand

87. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 19 Ağustos 1867
Pazartesi akşamı

Sevgili üstad,

Size kendim gelip haber vermek istemiş, bundan ötürü de mektubunuza cevap vermemiştim; yani Nohant'na gelip size sürpriz yapmak istiyordum. Oysa, on iki günden beri karnımı parçalayan oldukça şiddetli bağırsak ağrılarını hiç hesaba katmamıştım; ve birkaç saatlik tren yolculuğu başıma önemli işler açabilirdi. Şimdi hemen Croisset'ye dönüyorum, para harcayıp tedavi olacağım.

Siz Paris'te neden bu kadar az kalıyorsunuz? Sevgili oğlunuzla birlikte Croisset'ye kadar uzanamaz mısınız?

Rollinat'ın nasıl bir kişi olduğunu bilirim ve sizin hesabınıza üzüntülüyüm. Zavallı sevgili üstad! İçimizdeki sevgiler giderek azalıyor, geride kalan dostlara daha fazla bağlanmak gerekiyor. Sizi Croisset'ye bekleyişimin asıl nedeni de bu...

Bir yandan sıcaklar, öte yandan karın ağrıları beni serseme döndürdü; ama gene de sizi kucaklıyacak ve Aurore'un yanaklarına dört tane öpücük konduracak kadar gücüm var! Yaşlı turubadurunuzdan sonsuz şefkatlar...

G. Flaubert

88. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 21–22 Ağustos
1867

Birara buraya gelmek istediğin için sana teşekkürler sevgili ihtiyarcığım!.. Ama hasta hasta yola çıkmayışın iyi oldu. Ah Tanrım! Neden hep hastalık ve felaket düşüncesi içerisindeyim! Kendine iyi bakmalısın sevgili dostum! Eğer kendimi toparlayabilirsem gelip seni yoklayacağım. Bu yeni krizden beri, güçsüz ve takatsızım! Ateşim de devam etmekte... Sana Paris'ten kısaca yazacağım; eğer vaktin olmaz ise telgrafla da cevap verebilirsin, açıklamaya gerek yok, hayat engellerini bilirim ve tanıdığım kalpleri asla suçlamam. Eğer kısa da olsa vakit bulup bana yazarsan, bana şu bilgileri ver: Normandiya sahillerini gezip görmek istiyorum... o arada üç gün kala-

cak, *modası* olmayan bir yer önerebilir misin? romanıma devam etmek için, Manche denizine ait bir manzara bulmam gerek; şöyle kimsenin tanımadığı, yörenin gerçek ahalisiyle, köylüsü ve balıkçısıyla, kayalıklar[79] arasında bir köy istiyorum... Kendini iyi hissedersen beraber gideriz; mümkün olmazsa tasalanma; ben her yere yalnız gidebilirim, hiçbir şeye aldırmam. Bana, sahil ahalisi için onların yörenin en iyi insanları olduklarını, orada gerçek saf insanlar bulunduğunu söylemiştin, yüzlerini, giysilerini, evlerini ve düşüncelerini tanımam iyi olur... Yazmak istediğim yapıtıma bu kadarı yeterli, kitabımı süslemek için bu gerekli... Oraları tasvir edecek değilim; yanlış bir ışık yansıtmamak için şöyle bir *gözgezdirmem* lazım...

Annen nasıl? Onu gezdirip biraz olsun eğlendirdin mi? Tarafımdan kucakla onu; tıpkı benim seni kucakladığım gibi...

G. Sand

Maurice de seni kucaklıyor. Paris'e onsuz gideceğim. 2 Eylül'de, bir jürilik işi var; ne zamana kadar sürer bilemem... tam bir angarya... Aurore, zarif kollarıyle pek çalımlı; onları sana sarılmak için uzatıyor... elleri harika... yaşına göre görülmedik bir becerikli-likte...

Eğer şu durumdan kurtulabilirsem, sana tekrar görüşürüz diyorum. Ah şu körolası uykusuzluk! Etrafı üzmemek için insan ne kadar çaba gösterse de, geceleri yine kendisiyle başbaşa...

Flaubert 24 Ağustos'ta Croisset'ye dönünce, yukardaki mektubu bulacak ve hemen şöyle cevap verecektir:

89. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 25 Ağustos 1867
Pazar

Çoğu insan, Arromanche ve Grandcamp'a gitmez (bu iki köy Caen yöresindedir) ve *Langrune*'de pek az kişi denize girer. Ama "Treport"dan beş fersah ötedeki "Cayeu", özelliği ile garip bir yerdir. (aşağı-seine bölgesinde). Kumlar, evlerin damlarını, kayalıklarını örtmüştür; Yunanistan'ın "İlion" plajındaki gibi kayıklar çakılla-

rın üzerine çekilmiştir. Ama eğer Normandiya sahillerini iyi tanmak istersen sevgili üstad, Normandiya'nın mevsimi, yani sonbaharın Ekim ayını beklemelisin. En güzel falezler, "Dieppe" ve "Etretat" civarındadır. Yok eğer *iç sahillerini* görmek istiyorsan, ben "Honfleur", "Trouville" ve "Villerville"'i öneririm[80]...

Eğer Romanın acele ise Ekim ayına kadar beklemeyi söylerim. Buraya gelirseniz, oraya beraberce uzanabiliriz... sanırım kış ortasında gitmek daha uygundur. Sizi hemen görmek isteyen ben benim için değil ama, gezinizin kendisi için daha iyi olur...

Karın ağrılarından hâlâ sersem gibiyim.

Annem beni görevlendiriyor: Kendisinin ve benim namıma sizi kucaklıyorum. Sizinkilere dostluklarımı gönderirken, size tüm sevgilerimi yolluyorum.

G. Flaubert

Flaubert, 4 Eylül'de Paris'e tekrar gidecek ve kendine ancak birkaç hafta ayırabilecektir. On beş gün, "Champagne"daki Bonenfant'[81]larda kalacak, sonra da üç gününü Dieppe'deki yeğenlerinde geçirecektir; 20 Eylül'de Croisset'ye dönecek ve ne yazık ki Sand'ın şu mektubu eline geçmiyecektir:

90. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 12 Eylül 1867

Sevgili ihtiyar,

Bana sözünü ettiğiniz takatsızlıktan beri, senden haber alamadım merak ediyorum. İyileştin mi?

Evet, istiyorsan, içinden geliyorsa, gelecek ay gidip kumsalları, falezleri gezeriz. Romanım dörtnala yürüyor ama, onu yöredeki renklerle süslemek istiyorum...

Şu sıralarda hâlâ buradayım; hokka kalemle[82] saatlerce başbaşayım... kendime gelebilmek için, çok hoşlandığım soğuk ve gölgelikli suya hergün batıp çıkıyorum, yaşamım boyunca içerisinde nice saatler geçirdiğim bu gölgelik soğuk ırmak, hemen hemen eski gücüme kavuşturuyor beni.

Kesin olarak, Paris'e ayın 16'sında gideceğim; 17'sinde de, saat birde, Rouen ve Jumieges'e yollamyorum. Orada beni, arkadaşım Madam Lebarbier'de Tinan, evsahibi Mr Lepel – Cointet evlerinde bekliyorlar. Ayın 19'unda, yeniden Paris'e döneceğim. Geçerken, gelip seni kucaklamayı ne çok isterdim! Bu istekle yanıyorum ama ne yazık ki 19 akşamı Paris'te bulunmam gerekiyor; bilemiyorum buna vakit bulabilecek miyim?[83] Bana mektup yazacak olursan, (Paris'e, Feuillantiens sokağına, 97 numaraya yaz) ayın 16'sında kısaca bildir. Orada yalnız olmayacağım; gezi arkadaşım genç sevimli edebiyatçı, Juliette Lambert ile beraberim. Eğer sen cici bir insan olsaydın, ayın 19'unda buraya, Jumieges'e gelirdin, sonra da beraber döner, 19'unda da Paris'te olabilirdik. Ama hâlâ biraz keyifsiz ya da yazıp çizmeye dalmışsan, bu söylediklerimi duymuş olma ve görüşmemiz gelecek aya kalsın... Normandiya plajlarındaki *kış* gezisine gelince: bu mevsimde Golfe Juan'na gitmeyi tasarlamıştım. Ama, şimdi orayı düşündükçe soğuktan ürperiyorum. Zavallı Rollinat'nın ölümü beni hasta etti! Vucutca toparlandım ama ruhca asla! Şefkat dolu enerjime tekrar kavuşmak için, en az seninle sekiz gün beraber olmalıyım; soğukkanlı filozofça bir cesaret, bana tahta bir bacağı dağlar gibi geliyor...

Seni seviyor ve kucaklıyorum (anneni keza) ve Maurice'i de. Ah ne Fransızca ne Fransızca! Testere gibi mubarek!

Turubadurun.

G. Sand

91. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 20 Eylül 1867
Cuma, saat 3

Sevgili üstad,

Şaşırdım, mahçuboldum; aldanmışım! Bir kez düşünün: Dieppe dönüşü, sizin "Chatre"dan yazdığınız mektupla karşılaşıyorum; geziden dönmüşsünüz ve artık birbirimize rastlıyamıyacağız! Telgrafınız dün öğleden sonra elime geçti; ve hemen birkaç satırla cevapladım, postaladım.[84]

Herneyse, Ekim ayının kaçında görüşeceğiz? Ayın birinden onbeşine kadar, şu rahat kaçıran "Champenois"[85]lar bizde kalıyorlar; ama 15'inden sonra iyice serbestim. Sonsuz içten sevgiler sizin ihtiyar

G. Flaubert'den

İyiyim, deniz havası beni diriltti.

92. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 24–25 Eylül 1867
Salı akşamı

Sevgili üstad,

Nasıl olur? Sizden hiç haber yok? Sizden bir yardım isteyeceğim, bana cevap vermelisiniz.

Voltalarımın arasında şunlara rastlıyorum; "1841 *National* dergisinden: Barbes'e yapılan kötü muameleler diye: Göğsüne indirilen tekme; saçından sakalından yakanalarak bir manastır bodrumuna sürükleme... Bu iğrenç hareketlere karşı, E. Arago, Favre ve Barryer imzalı bir avukatlar gürüşmesi[86]..." Tüm bunların gerçek olup olmadığım bana öğrenip bildirirseniz size minnet duyarım.

"Jumieges"'den dönerken Canteleu'den geçmiş olmalısınız değil mi? Orası, Croisset'ye pek yakındır! Ama *Beaux Messieurs de Bois Doré* yapıtınızdan ötürü sizi bağışlıyorum; Nasıl, ondan memnun musunuz? İyi gidiyor mu?[87]

Bizdeki şu "Nogentais" ler ne zaman başımdan gidecekler, bilemiyorum. Onlar gider gitmez, yaklaşık üç hafta sonra, ben ve annem (özellikle ben) sizi bekliyoruz. Aldatmaca yok, size güveniyoruz ve bekliyoruz. Birbirimizi bu kadar uzun göremememek budalalık olur.

Son mektubunda ev numaramı yanlış yazdım diye endişeleniyordum; elinize geçti değil mi?

Öyleyse, görüşmek üzere sonsuz sevgiler! Sizi kucaklıyorum.

G. Flaubert

Sand'ın hemen cevap vermeyişinin nedeni şudur: Romanı için Normandiya'ya gidişi ve oranın "Özel rengini" araştırması. 25 Eylül'de Paris'ten hareket eder, Fecamp,'ı, Etretat'yı, Yport ve Saint-Valery'yi gezer. Ayın 30'unda da başkent'e döner...

93. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 1 Ekim 1867

Sevgili dost,

İstediğin bilgiler eline geçecek. Dün akşam Peyrat'a sordum, bu gün de Barbes'e yazıyorum; sana o, doğrudan doğruya cevap verecektir.

Nereden döndüğümü merak ediyorsun değil mi? Normandiya'dan geliyorum; altı gün önce elime güzel bir fırsat düştü, ayaklandım. Vaktiyle Jumieges'i çok sevmiştim; bu kez Etretat bölgesini de gördüm. *Yport,* tüm kasabaların en güzeli; Fecamp'ı, Sainte-Valery'yi zaten biliyordum;[88] Dieppe'e hayran oldum! Etrafındaki Arque şatosu, eski Limes[89] kenti, ne harika yerler! İki kez Croisset'den iki adım öteden geçtim; sana öpücükler gönderdim! Vaktin olduğu bir sırada, birlikte tekrar deniz kenarına dönmeye, sana gelmeye, sohbet edip gevezelik etmeye her zaman hazırım. Eğer tekbaşına olsaydım, eski bir gitar satın alıp annenin penceresi altında bir şarkı şöylerdim. Ama bir *Smala*[90]yı, sana kadar getiremezdim! Nohant'a dönüyorum ve tüm kalbimle seni kucaklıyorum.

G. Sand

Sanırım *Bois-Doré* yapıtım iyi gidiyor; ama bu konuda fazla bilgim yok... Paris'teki yaşamım şöyle geçiyor: Her ne olursa olsun hiçbir şeyden haberdan olmamak... Ama yine de deniz manzaralı, oldukça kasvetli bir "Limes" yıkıntılarının arasından "gentianes" çiçekleri topladım... Yaşlı bir at gibi yürüdüm ve şenşakrak eve döndüm.

Sand, dostu Flaubert'in mektubunu Barbes'e göndermiştir; o da, cevabı 2 Ekim'de doğrudan doğruya Flaubert'e vermiştir. Flaubert, olayın anlatılışının sadeliği ve açıklığından dolayı duygulanarak hayranlığını ifade eden bir cevap yazacaktır; George Sand'dan da, La Haye'deki sürgün Barbes'e[91] bu cevabı iletmesini rica edecektir.

94. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 8 Ekim 1867
Salı akşamı

Sevgili üstad,

Barbers'in bana gönderdiği o sevimli büyüleyici mektuba karşı, işte size teşekkür edici birkaç satır:

O, sokaklarda özgürlük için hayatım ortaya atarken, asla politik bir geçmişi olmayan ve çalışma odasının sessizliği içerisinde cümlelerle kafa patlatan ben, kendisine en iyi düşüncelerimi bile söyleme hakkım bulamıyorum. Bu, dalkavukluk olurdu. Bu kişi hakkında edindiğim en iyi fikir, idamım beklediği o günlerde (kendi ağzıyle anlattığı) şu hikaye olmuştur: "O sıralarda lord Byron'u okuyor, piposunu tüttürüyordu!..." oldukça soylu bir iş bu... yani kısaca, özgürlüğü seviyordu bu kişi... hem de "Plutarque" vari *cümleler kullanmadan*... Onun o büyük yolda gittiğini sanıyorum; oysa ötekiler, (hemen hemen bizimkilerin tümü) ne yazık ki bu yolu yitirmişlerdir![92]

Yavaş ta olsa, bu işler yeniden ele alınmıyor mu? Üstelik en doğru yönüyle, yani din yönüyle... İtalya'daki[93] olup bitenlerden ve bunların Fransa'da doğuracağı neticelerden sonra bu bağışlayıcı hükümet son saatlarını, son nefesini yaşıyor! Adelet, ufukta yükselmekte; herşey yolunda bence[94]...

48 üzerine yazdığım notlarımı yeniden okurken, kilise baylarının tuttuğu o yüksek mevkilere, o büyük işlere şaşıp kalıyorum... bundan doğan sonuca hiç şaşmıyorum[95]...

Tüm bu rezaletleri bırakalım; bana, ne zaman görüşeceğimizi söyleyin.

Normandiya'ya gelip, Rouen'den geçip ve bana haber vermemek! Bu nasıl iş!... Böyle bir hareketi tamir etmek gerekir! Akrabalarım "Champenois" lar hâlâ bendeler; ama bir haftaya kalmaz giderler... gene de pek bilemem...

Kısacası, sizi görmeye can atıyorum, hepsi bu kadar! Sizi kucaklıyorum.

İhtiyar

Flaubert

95. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 12 Ekim 1867

Mektubunu Barbes'e gönderdim; mektubun da senin gibi iyi ve mertçe yazılmış; namuslu Barbes'in bundan mutlu olacağım düşünüyorum.

Bana gelince, kendimi pencereden atacak gibi oluyorum; çünkü çocuklarım bana öylesine düşkün ki, gitmek sözünü ağzıma alamıyorum[96]... Evet 4 kez oradan geçip, evin damını görüp, içeri girmemek budalalık! Ama ben, korkunç derecede saygılıyım: Yöreden geçerken, seni Rouen'e çağırmak aklımdan geçmedi değil! Ve yirmi dakika bunun üzerinde düşündüm. Ama, senin benim gibi herzaman harekete hazır, ayağı tetikte olan bir insan olmadığım biliyordum.[97]. Özgürlüğünü ve hareketini baltalayan hep o senin robdöşambırın! Hep onun içinde yaşıyorsun; sen ilginç bir fasılın ortasındayken seni giyinmeye, sokağa çıkartmaya zorlamak!... Ve üstelik bu çaba havadan sudan konuşan için... manasızlaşan birini görmek için... Hayır gerçekten senin buna katlanmış olmana cesaret edemedim...

İşte, kaç zamandır sürüncemede kalan bir çalışmayı[98] bitirmeye çabalıyorum; kitabım son şeklini almadan, belki tekrar Normandiya'ya gideceğim. Honfleur'e Seine nehri üzerinden gitmek isterdim; soğuklara dayanabilirsem, bu geziyi gelecek ay yapmayı düşünüyorum; o yereden geçerken bu kez seni de kaçırmayı deneyeceğim; daha olmazsa seni göreceğim; sonra da Provence'a gideceğim.

Ah seni oraya kadar bir götürebilseydim! Ya da boş olduğun bu Ekim ayının ikinci yarısında, buraya gelmeye, beni görmeye razı edebilseydim! Bunu, bana vaad etmiştin; ayrıca, çocuklarımı da ne kadar sevindirmiş olacaktın! Ama sen bunu gerçekleştirecek kadar bizi sevmiyorsun... Bizlerden üstün dostları hayal ediyorsun ve aldanıyorsun! Zaten gerçek dostlar bilinmez, ve ihmal edilirler...

Hadi, biraz cesaret göster; Paris'ten sabah 9'u çeyrek geçe hareket eden, 4'de Chateauroux'ya varan trene yetiş; arabam seni orada bekleyecek, saat altıda da buraya getirecek, akşam yemeğine de

yetişirsin. Hiç güç değil! Burada dost ayılar gibi birarada yaşıyoruz; ne giyim kuşam ne de teklif var! Çok ta sevişiyoruz. Hadi evet de.

Seni kucaklıyorum; seni bir yıl görmeden edemiyeceğim...

Yaşlı turubadurun

96. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 27 Ekim 1867

Normandiya izlenimlerimi peyzajist gözüyle birkaç sayfada özetledim; pek önemli değil ama yine de sizin *Salambo* yapıtınızdan, tırnak içinde üç satır koymadan edemedim. Çünkü o eser bana, tüm Normandiya tasvirlerimden üstün gözüktü, yöreyi usta bir fırçayla anlattı[99]... Bu tasvirleri bulmak için, tüm eseri hemen hemen baştan okudum; ve onun, şimdiye kadar yazılan yapıtlar arasında, en güzelinden biri olduğuna inandım.

Ben iyiyim; bu kışı *kitaplarımın geliriyle* Güney'de geçirebilmek için çok ve hızlı çalışıyorum. Ama bende, "Canne" şehrinin sefasını sürecek gönül nerede? Kafam karma karışık ve şu anda, Papa için[100] dövüşüldüğünü biliyorum. Ah Isidore![101]

Bu ay içerisinde, *Normandiya'*mı benim sevgili dost yöremi, görmeye gerçekten niyetlenmiştim? Ama çocuklarım, beni ölümle korkutuyorlar... Şu sırada bizim ev konuk akınına uğradı! Eksik olan tek kişi sensin! Oysa gelseydin, ne güzel olurdu... önümüzdeki ay, nerede olursan ol, gelip seni bulmaya çalışacağım. Şimdilik seni sevdiğimi yineliyorum. Nasılsın? Çalışmaların, Annenin sağlığı, kendi sağlığın nasıl? Senden haber alamamak canımı sıkıyor.

G. Sand

97. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 30 Ekim 1867
Çarşamba

Sevgili üstad,

Dün akşam "mektupnamenizi" alınca hem utandım hem de duygulandım. İlk mektubunuzu böyle cevapsız bırakmak ne küçüklük!

Bunu nasıl yaptım bilemiyorum! Oysa ben genellikle intizamı seven bir kişiyim...

Elimdeki çalışma fena gitmiyor; sanırım şubat ayında ikinci kısım bitecek; eserin tümü ise ancak iki yılda tamamlanacak... Bu günden tezi yok, sizin ihtiyar dost koltuğunuzdan kalkmamalı... Nohant'a gelemeyişimin nedeni bu işte. Benim için, sekiz günlük bir tatil, beni üç ay hayallere daldırıyor... siz, sizinkiler, Berry'de gördüklerim, hayalimde yaşıyor... zavallı zihnim yabancı yerlerde gezinip duruyor... Güçsüzüm, acınacak bir kişiyim!... *Salambo* hakkındaki birkaç sözcüğünüz, gerçekten beni sevindirdi. Bu kitabımı bazı değişikliklerle (dil bakımından) hafifletmem gerek; pekçok *öylesine, ama, ve* kelimeleri var içinde; üzerinde fazla çalışıldığı belli!...[102].

Elimdeki yapıta gelince: Onun ahlaka aykırı bir anlayışa kurban gitmesinden korkuyorum; sonradan tamiri güç olur. İçerisindeki böylesine gevşek karakterler, acaba ilgi çekici olacak mı? Etkili olmak için sade şeyler, belirli ve açık tutkular yaratmak gerek. Ama bu sadelik modern yeni yazarların hangisinde var ki?

Zavallı dünyamız! Acaba bu İtalya konusu, böylesine acınacak, ve garip olan bir konu mu? Nedir bu tüm komutalar? Gerçekten de dünyamız aşağılık bir gezegen sanırım.[103].

Odeon tiyatrosu, yapıtınızı yeniden sahneliyor; memnun musunuz?[104] Güneye ne zaman gidiyorsunuz? Ve neresine?

Sekiz gün sonra, yani 1 Kasım'dan 10 Kasım'a kadar ben Paris'teyim; "Auteuil" de dolaşıp, bazı küçük köşebucaklar keşfedeceğim.[105] En iyisi Croisset'ye dönüşte beraber gitmek olacak. Biliyorsunuz, son iki Normandiya gezisinde, sizi ne çok görmek istemiştim!

Yakında görüşeceğiz değil mi? Atlatmaca yok! Sizi sevdiğim kadar sizi içten kucaklıyorum sevgili üstad.

G. Flaubert

Bu tarz çeşnilerin amatörü olan sevgili oğlunuza şu parçayı yolluyorum:

Bu akşam Hortense beklemekte
Gözleri saate takılı

Hızla çarpan kalbini dinlemekte
Gencecik Alfred sabırsızca tükenmekte
(Saint – Quentin Akademisinden Hatıralar)[106]

Madam Flaubert'den Sand'a

Merhaba sevgili Madam. Benim gibi yaşlı bir burjuvayı hatırladığınız için teşekkürler.

C.ne Flaubert

Sizi burada görmek beni çok sevindirecek ve yakın bir zamanda ziyaretinizi umuyoruz.

***

Flaubert, 7 Kasım'dan 11 Kasım'a kadar kısa bir süre Paris'te kaldıktan sonra, romanına devam edecektir. George Sand ise Nohant'da, *Mademoiselle Marquem* adlı eserinin tashih provaları için, kendi deyimiyle "öküzler gibi çalışacaktır".

98. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 3 Aralık 1867
Salı

Ben bunu hiç te hoş karşılamıyorum! Nerdeyse iki aydan beri sizden haber alamıyorum! Nedeni ne? Endişelenmeye başladım! İşte size söyleyeceğim bu kadar sevgili üstad. Dahası ise sizi içten kucaklamam...

Yaşlı
G. Flaubert'iniz

99. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 5 Aralık 1867

Şuna inandım: Senin turubadurun ahlaksızın biri... O, "Golfe Juan"na gidebilmek için kış boyu öküzler gibi çalıştı; tam yola çıkacağı sırada vazgeçti! Nedeni, çocuklarından, küçük Aurore'undan

ayrı düşmek canını sıkıyor; bir yandan da soğuktan ürküyor... Anemiden de korkuyor. Kardan geçilmeyen bir yeri değil de, ciğerlerimi iğnelemeden nefes alabileceğim bir kubbe altım aramam gerekiyor. Hepsu bu işte...

Bu turubadur, belki de seni, senin düşündüğünden fazla düşünüyor. Çünkü benim işim aptalca ve kolay: Yazı yazmaktan yorulunca, düşüncelerimi kendimden ve işimden uzak olanlarda dolaştırıyorum. Sana gelince: Sen ciddi bir iş için çalışıyorsun, kendini ona veriyorsun. Çalışma odanın kapısına gelen hayalinin: *Tak tak, ben geldim* deyip kapım vuruşunu bile duyamıyorsun! Ya da ona: "Sen insanların gözünü boyuyorsun... canın cehenneme!..." diyorsun.

Paris'e gelmeyecek misin? Ben, ayın 15'inden 20'sine kadar oradayım, birkaç günümü orada geçirip "Cannes" a kaçacağım. O sırada sen Paris'te olacak mısın?

Kısacası, iyiceyim... Senin Nohant'a gelmek istemeyişine çok içerliyorum ve sana belli etmiyorum; çünkü sitem etmeyi beceremem. Bir sürü sinek karalamaları yaptım, kart üzerine. Çocuklarım bana karşı hep sevimli ve mükemmel... Aurore, şeker mi şeker...

Politikaya *küfürler* yağdırıyoruz; artık onu düşünmemeye ve sabırlı olmaya çalışıyoruz.[107]

Çok kez senden sözedip ve seni seviyoruz. Özellikle senin yaşlı turubadurun seni içten kucaklıyor ve de anneciğine selam gönderiyor.

G. Sand

100. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 18-19 Aralık 1867
Çarşamba akşamı

Sevgili üstad Tanrının armağanı sevgili dost!

Hadi biraz Dorenval[108]'den sözedip, Mösyö Thiers[109]'e karşı homurdanalım! Onun kadar başarılı bir ahmak, kaşarlanmış bir alçak, boktan bir burjuva[110] görülmemiştir! Hayır Burjuva gübresi üzerine kurulu zenginliğiyle, bu ihtiyar bunak diplomatı düşünmek mide bulandırıyor...

Hiç felsefeden, dinden, haktan, özgürlükten, geçmişten ve gele-

cekten, böylesine konuşulur mu? Tarihten, bitki tarihinden, herşeyden böylesine gelişigüzel, budalaca ve ahmakça sözedilir mi? Bu adam beni deli ediyor!

Ama işin güzel yanı, olaya 48'de milli bekçileri de karıştırması, kendisini yeniden alkışlattırması[111]... Sonsuz bir sersemlik!

Bu durum, herşeyin Mizaca bağlı olduğunu kanıtlamıyor mu? Fransa'nın da tıpkı fahişeler gibi, yaşlı maskaralara bir zaafı yok mu?

Romanmın 3'cü kısmında (Haziran günlerini takip eden reaksiyon kısmına) geldiğim zaman, bu kişinin *mülkiyet yasası*[112] adlı kitabım öyle bir öveceğim ki! Sanırım bayılacak!

İnsan, ileride bir budala durumuna düşmemek için, dünya işleri üzerinde zaman zaman fikir yürütürken, acaba nasıl bir tutum izlemeli? Bu çok zor bir problem! Bence, sanırım en doğru yol, sizi çileden çıkaran şeyleri safça ortaya koymak! Onları inceleyerek, bir çeşit öç almak!

Hadi canım, benim işim, ne onunla ne de ötekilerle... sadece *bizimkilerle*... Eğer Neo-Katolikliğin dar politikaları yerine, Mösyö Voltaire'in geniş yolunda gidilseydi, kardeşliği böylesine örnek alacaklarına, biraz daha fazla Adalet düşünselerdi, zıraat onarım komisyonu biraz erteleselerdi; üstün düzeydeki kişilerin eğitimiyle uğraşsalardı ve eğer kafanın bedenden üstün olduğunu düşünselerdi, sanırım bu duruma düşülmeyecekti.[113]

Bu hafta Bouchez'nin *Histoire Parlementaire*[114] adlı kitabının *Önsözünü* okudum. Bu gün, yükünü taşıdığımız birçok saçmalıkların nedenlerinden biri de bu...

Yaşlı turubadurumu düşünmediğimi söylemeniz hiç yakışık almıyor! Başka kimi düşüneceğim ki? Belki kitaplarımı! Ama bu, sizi düşünmekten çok daha zor ve daha az zevkli...

"Cannes" da ne zamana kadar kalacaksınız? Madam Lamber'i kıskanıyorum! "Cannes" dan sonra Paris'e dönmeyecek misiniz? Ben Ocak sonuna doğru oradayım.

Kitabımı 1869 baharında bitirebilmek için, sekiz günlük bir tatil bile yapamıyorum! İşte Nohant'a gelemememin nedeni bu... Hep o Amazon hikayesi: İyi ok çekebilmek uğruna, memelerini yoketmek[115]... Acaba bu, iyi bir hal çaresi mi?

Tanrıya emanet ol sevgili üstad. Bana mektup yazacaksınız değil mi? Şefkatle kucaklıyorum sizi.

G. Flaubert

Saat üç... geçen yılın gece yemeklerini hatırlayarak gidip bir fincan kakao içeceğim. Acaba o günler tekrarlanacak mı? Çoğu zaman, annem, o "çok sevdiği" Madam Sand'dan sözediyor...

101. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 21 Aralık 1867

İşte en sonunda, bu pis ahlaksız politikacı için, benim gibi düşünen biri çıktı. O kişi, senden başkası da olamazdı canımın içi dostum! *Mevadı gaita* sözcüğü, bu *boktan* insanları tasnife yarıyan en yüksek kelimedir! Her ne olursa olsun, her nereden gelirse gelsin, tüm muhalefet alametleri karşısında secde eden arkadaşlar ve gençler bulunuyor! Onlar için bu kafasız şarlatan sanki bir İlah! Ama o tantanalı sözlerden sonra hayli kişinin kuyruğu kısıldı ve fazla ileri gidildiği söylendi! Belki de bu budala meclisi ele geçirmek için, içindeki çirkefi boşaltmış oldu! İşe yarıyacak kimilerine ders olacak... Evet, sen bu sahte ruhu, onun o örümcek ağına benziyen yeteneğini, incelemekle iyi ediyorsun. Ama ne yazık ki kitabın çıktığı zaman, o, tokadı çoktan yemiş olacak, tehlike de azalacak... Çünkü bu gibiler, arkalarında iz bırakmadan yokolurlar... Ama bilinmez, iktidara da gelebilirler. Herşey beklenebilir... herkes için iyi bir ders de olur...

Ben senin gibi iyi bir okçu olabilmek için göğsün birini yoketmek fikrinde değilim;* bambaşka bir yönteme inanıyorum; ve bunun başkalarına, belki de büyük sayıda kişilere yararlı olacağını düşünüyorum. Bu fikrimi, *Revue*[116] dergisine verdiğim romanımda, About'[117]un yazısından sonra çıkacak olan romammda açıklıyorum. Sanırım bir sanatçı yaşamını, elden geldiğince mizacına uydurmalı: Kavgayı seven için savaş; kadınları seven için aşk gerek... Benim gibiler için ise doğayı gezmek, çiçekleri, kayaları, ulu manzaraları seyretmek... Aile ve çocuğu seven ihtiyarlara ise heyecan verici,

* İyi ok atmak için göğüslerinden birini kesen efsanevi Amazonlara gönderme yapılıyor.

moral yükselten şeyler gerek... Sanırım çizilen tablonun konusuna göre, sanat yumuşak ya da ateşli renklerle dolu olan coşkun bir palete sahip olmalı... Artist, sanki bir çalgı aletidir. O, başkalarının şarkısını çalmadan önce, kendi şarkısını çalmalıdır. Ama tüm bunlar senin gibi çok bilgi edinmiş ve şimdi sindirilmesini bekleyen bir kafa için uygun değil... Ben sadece şu nokta üzerinde duracağım: Fizik varlık, moral varlık için gereklidir diyorum ve inanıyorum; ve senin bir gün sağlığın bozulacak, işini bırakmaya mecbur kalacaksın, işinden soğuyacaksın... korkum bu...

Neyse, Ocak ayı başında Paris'e geliyorum ve görüşebileceğiz; ben, oraya senebaşını geçirdikten sonra ancak gelebileceğim: Yılbaşını çocuklarımla geçirmeyi istiyorum; onlara söz verdim, yemin ettim; yer değiştirmeye ihtiyacım olduğu halde, onlara karşı gelemedim. Öylesine iyiler ki onlar! Maurice, tükenmeyen buluşlarıyla neşe kaynağı! Kukla tiyatrosuna harika dekorlar, eşyalar, türükler yaratıyor... bu sevimli kutu içerisinde oynatılan piyesler, görülmemiş hayal zenginliğiyle dolu... Son oyununun adı; 1870. Piyeste, tahtına yeniden oturmak, papalığı kurmak isteyen *İsidore* ile Antonelli[118]yi görüyorsunuz; "Calabre" çetelerinin başına geçerek kumanda ediyorlar. Sonunda dul *Egenie*, birtek ayakta kalan imparator Turc[119] ile evleniyor. O, gerçekten eski bir *demokrattır;* oysa sonradan maskeli[120] bir pehlivan olduğu ortaya çıkıyor. İşte bu piyesler, sabahın ikisine kadar sürüyor, insanı çılgına döndürüyor. Saat beşe kadar yenip içiliyor; bu oyunlar, haftada iki kez gösteriliyor; geri kalan günlerde *tiyatro dekorları hazırlanıyor,* piyesler, aynı şahıslarla, görülmemiş serüvenler içerisinde sürüp gidiyor... Halka gelince: 8 ya da 10 tane genç; üç tanesi yeğenimin çocukları ve eski dostlarımın oğulları[121]. Sanki hepsi de neşe saçıyorlar. Aurore için bu oyunlara katılma izni yok; yaşma göre değil... Bana gelince: Yorgunluktan bitkin bir hale gelinceye kadar eğleniyorum... Senin de bunlardan zevk alabileceğine inanıyorum; çünkü bu irticallerde harika bir düzgün söz ustalığı, kendini salıvarme var... Maurice'in ortaya çıkardığı kişiler, öylesine gerçek ile sahte karışımı ve komik bir yaşam içerisindeler ki, insan düş görüyor gibi oluyor...

İşte size onbeş günden beri çalışmadan geçirilen bir yaşam... Maurice, kendisine de bana da böyle bir eğlence sağlıyor; ilimde olduğu kadar bu işte de çalışkan ve tutkulu o... gerçekten mutlu bir

yaradılışta; insan onunla asla sıkılmaz... Karısı da sevimli; şu sırada toparlacık; şişkin karnını[122] gururla dolaştırıyor... hep birşeyler yapmakta... her şeyi üstlenmekte.. Günde yirmi kez sedire uzanıp, kalkıyor: Ya kızının ya ahçının peşinde dolaşıyor; ya da kocasının tiyatrosu için gerekli şeyleri hazırlıyor. Biryandan sancıdan bağırırken, öte yanda uçuşan sineklere kahkahalarla gülüyor. Ya doğacak bebeğinin çeyizlerini hazırlıyor ya da öfkeli öfkeli gazete havadislerini, gözleri yaşartan romanlar okuyor... duygulu kukla oyunlarında etkilenmiyor değil... kısacası, insanı büyüleyen öfke ve şefkat dolu bir tip, bir yaratık o... *bize şaşırtıcı* çerezler hazırlar; her eğlence günümüzü sanki küçük birer bayram kılar...

İki yaşındaki minik Aurore, şimdilik yumuşak, akıllı uslu gözükmekte... kendisine söylenen her şeyi mükemmel bir şekilde anlıyor, *mantıklı sözlere boyun eğiyor*; o, olağan üstü, şimdiye dek görmediğim bir çocuk... Dahası var: Eğer insan bu küçücük beyindeki o büyük sükuneti görmese, endişeye bile düşebilir...

Amma da gevezelik ettim! Tüm bunlar acaba seni eğlendirecek mi? Ben, böyle bir sohbet mektubunun, o çok özlediğim akşam yemeklerimizin yerini almasını istedim. Eğer sen, *yaşam yaşam içindir*[123] fikrine uymayarak, seni hayata karıştırmayı engelleyen, o kurşun ağırlığında biri olmasaydın, burada birlikte olmak ne güzel olurdu!.. Ah insana tatilde, çalışma, mantıklı düşünme, akıl, sanki acayip birer martaval gibi geliyor... ve insan, bu başbelası şeylere dönmemenin bir çaresini arıyor...

Seni içten kucaklarım sevgili dostum. Maurice, senin mektubu öyle beğendi ki, kukla oyununun filozofuna[124], senin o cümlelerini ve sözcüklerini sıralatacak... O "mevadı gaita" sözcüğüne bayıldı, hiç unutmayacak... özellikle bu sözcük için, kendisinin yerine benim seni kucaklamamı istiyor...

Seni seven ihtiyar turubadurun

Mme Lambert, gerçekten sevimli bir insan; onu çok seveceksin.[125] Havalar orada sıfır üstü 18 derece imiş; oysa burada bizler kar içerisindeyiz; bu yüzden dışarı çıkamıyoruz; köpeğim[126] bile dışarı çıkıp çişini etmek istemiyor... bu küçük toplumumuzda o da şaşırtıcı biri... Badinguet[127] diye çağırınca, utançtan ve umutsuz şekilde yere yatıyor. Akşam süresince bizlere surat asıyor.

(1) Bu lapsüsün üzerinde durmak gerekir: 25 Aralık yerine 25 Ocak yazılmış.

(2) *Kamelyalı Kadın*'ın yazarı Alexandre Dumas fils ile Sand, 1851'de tanışmışlardı. Beriki Polonya hududunda dolaşırken, Chopin'in mektuplarını bulmuş, Sand'a vermişti. Yıllar boyunca bu iki yazar arasında sıkı bir dostluk kurulmuştu; birbirlerine, "sevgili oğlum" ve "sevgili annem" demek adet olmuştu.

(3) Ünlü eleştirmen Sainte-Beuve, o sıralarda mesane taşından ötürü tansiyon rahatsızlığı geçiriyordu.

(4) Goethe'nin sözleri... Sand, mektuplarında onları seve seve sıralıyor.

(5) Flaubert, 1851'de Asya gezisinde oraya gitmişti.

(6) Flaubert'in hayatının o devresinde, gelirleri kısıtlıydı ama fakir de sayılmazdı. Kişisel serveti yoktu ama, annesi onun yaşamını sağlıyordu; ve Croisset'deki evin bir bölümünü ona ayırmıştı, özellikle çalışma odasını.

(7) Aynı gün, Flaubert Goncourt kardeşlere şöyle yazar: "Madam Sand, zaman zaman bana güzel bir kadının gelip gittiğini ve beni yokladığını sanıyor". Öyleki, kadınlar, bir erkeğin kadınsız yaşıyabileceğine pek inanmıyorlar.

(8) Flaubert'in o sıralarda hangi eseri okuduğu pek bilinmiyor. 1870'den sonra, Prof. Charcol, isterinin sistem nervönün patolojik bir duruma girilebileceğini, bu hastalığın erkekler için de bir nevros hali sayılabileceğini savunuyor.

(9) (İsterik gülle) semptomu şöyledir: Canevinden farenkse doğru çıkan bir boğulma hissi; bir gülle hissi bu, subjektif olan otosükjestiyonla meydana gelen bir olaydır. İsterik kişilerde bu hal, kirizin başlangıcı sayılır. (İsterik çivi) ise şöyledir: Başın bir noktasına ya da vücudun herhangi bir yerine giren, çivi saplantısı hissini veren bir acı duymaktır. Flaubert, bu pasajı yazmadan birkaç ay önce, Taine'nin eline ilginç bir ipucu vermiş, ve başından geçen bir hayal görmenin değişik şekillerinden ona bahsetmiştir. O devrin anlayışına göre, Flaubert'de izlenen semptomlar, gerçekten isteride sık sık görülen durumlardır.

(10) Liveroni, *Rudolphadt Kontesi* adlı eserde en sempatik bir kişi.

(11) Sand'm *Ömrümün Hikayesi* adlı yapıtında, uzun uzun anlattığı rahip Pierre Pinand.

(12) Sand'm oğlu Maurice'in *Le Monde des Papillons* adlı yapıtındaki bir şarkının biraz değişik şekli.

(13) Yeşil, verimliliğin sembolü.

(14) Filozof V. Cousin'in yapıtına karşı imalı bir karşıkoyuş "Eclectisme" ekolünün doktrini olan gerçeğin, iyinin ve güzelin özeti.

(15) Sand, 22 Aralık 1866 tarihli günlüğünde şöyle der: "Dr. Favr, saat yedide beni görmeye geldi; muayene ettikten sonra güzel bir nasihat çekti ve gece yarısına kadar uzun uzun konuştu. O, çok akıllı, bilgili, ilginç ve esprili ama biraz kaçıkça galiba... Kendisini, yüzyılın en sağlıklı, en akıllı insanı sanıyor; ve bunu son derecede alçak gönüllülükle söylüyor."

(16) Sand, yazılarını öylesine önemsemiyordu ki, bazen yazdıklarını unutuyordu. Dostlarından biri bir gün, romanındaki beğendiği bir parçayı kendisine okuduğu zaman Sand: "Evet, gerçekten fena değil! Kimin bu yapıt?" diye sormuştu.

(17) 1823'de doğan oğlu Maurice ve 1828'de doğan kızı Solange sözkonusudur.

(18) Sand'ın tavsiyesiyle yapılan bu "egzersiz sözcüğü" manalıdır. Flaubert'in bir yapıtında şöyle bir açıklama bulunur: "Her çeşit hastalıkdan korunmak için yapılması tavsiye edilir".

(19) Aphrodite ve Venüs'ün lakabı.

(20) Paris'teki bu emekliler yurdu, emekli memurları ve dul eşlerini barındırırdı. 1859'da basılan *Les Amoureux Sainte-Périne* adında, Champfleury'nin bir romanıdır.

(21) La Fontaine'nin masallarındaki *Meşe ağacı ile Gül fidanı* hikayesinden alınma. Meşe, gül ağacına şöyle der: "Herşey size poyraz; bana ise batı rüzgârı!"

(22) Walter Scott'un romanı.

(23) Sand, oğlunun son romanı için bir makale yazmaktadır.

(24) Sözü geçen kişi, Armand Barbes'dir. Sand, bir mektubunda Barbes'e, Flaubert'in parasız yaşıyamıyacağını yazmıştı; Barbes'de cevabında: *Madame Bovary* romanı hakkında çok iyi düşünceler taşıdığını söylemişti.

(25) Sainte-Beuve'ün Jansenist olduğu'na dair bir pasaja rastlanmaz. Ancak, Port - Royal ve bu baylar hakkında sempatik ve saygılı konuşmaları olmuştur ve hepsi de bu kadardır.

(26) (Sırma saçlı horoz - Efsane devirlerin hikayesi). (Paris, 1867).

(27) *Gönül Eğitimi* yapıtı için Flaubert 1848 ihtilaline ait yazılar okumaktadır.

(28) *Gönül Eğitimi* yapıtını, yayıncı Levy, birçok defa geri çevirmiştir. So-

nunda razı olup Flaubert'e, 10.000 frank üzerinden 5000 avans ödemeyi kabul etmiştir.

(29) Romanının 3. kısmı için toplayacağı bilgiler sözkonusudur.

(30) Kral Louis – Philippe devrinde, Armand Barbes, Cumhuriyetçi şeflerden biriydi. Tutuklu olduğu sırada kendisine yapılan işkenceleri Flaubert ondan anlatmasını isteyecektir.

(31) Romanın adı anlaşılmamıştır. Ancak Flaubert'in not defterinde şu bilgiye rastlanmaktadır: (R.P. Jesuite adı altında, Sainte–Vierge'in hatıraları.) Bu kitabın ne yazarı, ne tarihi, ne de yeri bulunabilmiştir. Sadece birkaç iktibas taşıyan bir eleştiri vardır.

(32) 1794'de *Dithyrambe*'ın, *sur l'immortalité de l'âme* yazdığı lirik bir şiirden alınan bir parça.

(33) Buloz, 1858'de Savoie'de büyük bir arazi satın almıştı. Sand, oradan dönüşte Sainte–Beuve'e şöyle yazar: "Bu Buloz, bir cennet satın aldı; çağlayanlar, bayırlar, dev gibi ağaçlar, harika çayır çimenler ve kayalar ortasında geniş, kocaman bir villa".

(34) Kitap değil de bir makale sözkonusudur. *Presse* dergisinde çıkmıştır.

(35) "Majoliques"ler üzerinde resim tarihi.

(36) Dumas'nın, *Les idées de madame Aubray* adındaki piyesi.

(37) Söz konusu, Henry Harisse'dir.

(38) Bouilhet'nin annesi 3 Şubat'ta vefat etmişti.

(39) Bu çelişkili haberi Flaubert gazetelerde okumuş olacak.

(40) Piyes, Ekspozisyon vesilesiyle, 10 Ağustos'ta yeniden sahneye konmuştu.

(41) Maurice, Nohant'daki tulumbacıların başkanıydı. Kumpanya, her yıl bir çeşit "aile bayramı" düzenler ve kutlamak için toplanırdı. Bu toplantılardan biri sözkonusu olmalı.

(42) Odéon tiyatrosu Sand'a, *Mont–Reveche* adlı romanından bir piyes yapmasını istemişti. Sand, bu eser üzerinde bir süre çalışmıştı; ama Monceau'nun ölümünden sonra konuya istek ve ilham duymadığı için bırakmıştı. Bir çok kez ele alınan ve yarıda bırakılan bu eser, artık Sand'ı sinirlendirmeye başlamıştı. Alexandre Dumas fils'in nasihatı ve kaktısı bile para etmemişti; dahası, piyesi yalnız başına yazmasını önermişti ve Dumas'da bunu kabul etmişti.

(43) Maurice adı, G. Sand'ın elyazısıyle yazılıdır.

(44) Sand, 27 tarihli güncesine şöyle yazar: "Çok sevimli bir kişi olan Flaubert'e yemeğe gittik."

(45) Flaubert, din heyacanına kapılmış, ağızları köpük içinde, el ayak ihti-

laçla dans eden kişileri kastediyor. Orta çağda, böyle "Saint-Guy'ya da "Saint-Jean"a yalvaran kişilere sık sık rastlanırdı. I.J. - 1418'de, VI. Charles zamanında, bu gibi olaylar epidemi haline gelmişti.

(46) 1866'da Orta Avrupa'da hegemonya kuran Fransa, Sadowa savaşından sonra, Luxembourg dükalığını tazminat olarak kendisine katmak istedi. O sırada Almanya'ya bağlı bu küçük devleti, bir Purusya garnizonu muhafaza ediyordu. Bismark, III'cü Napoleona bu proje için karşı gelmeyeceğini söyletti ve işin çabucak hallolmasını istedi. Ama son anda bu sır ortaya çıkınca, Fransa Luxembourg'dan vazgeçti. Purusya, garnizonun geri çekilmesini istedi ve Bismark'ın red cevabıyla karşılaştı. Silahlanmaya kalkışıldı; savaş sözleri etrafa yayıldı. Sonunda, bir konferans ile Londra'da toplanılarak Avrupa garantisi altında büyük dükalığın tarafsızlığı karara bağlandı.

(47) 1867'de birçok grevler olmuştu, örneğin: Dokumacılıkta, tunç dökümcülüğünde, terzilikte, şapkacılıkta, ayakkabıcılıkta işçilerden birçok kişi ölmüştü. Bu grevler hükümeti ve sanayicileri endişelendirmişti; çünkü Internasiyonalin para desteği, patronları birçok şeylere razı etmişti.

(48) Paris'te "Champ de Mars" da kurulan uluslararası sergi, 1 Nisan'da açılmıştır. Bu sergiyi On bir milyon kişinin seyredeceği düşünülmekteydi. Açılışta kamuoyu endişeliydi; hayal kırıklığından korkuluyordu; gazeteler, serginin henüz hazır olmadığını yazıyorlardı ve ayrıca tarifeler eleştiriliyordu. Ama başlangıcından beri korkunç bir kalabalık izledi; halk kapılara hücum etmekteydi.

(49) Bu fikir Renan tarafından Flaubert'e telkin edilmiş olabilir. Renan *la Liberte de penser* adlı bir dergide "Reflexions sur D'état des esprits" başlıklı bir yazıda "Yalnız bir kelime edebiyatın, felsefenin, sanatın tarihini özetleyebilir, on sekiz aydan beri, bu kelime *korku*'dur" diye başlayan bir yazı yazmıştı.

(50) Saint-Beuve, 1865'den beri Seneto üyesiydi ve Renan'ın yararına, ilkokul öğretim kanunu konusundaki tartışmadan sonra, bir konuşmacının saldırısı üzerine müdahâle etmişti.

(51) Bu dedikodudur, gerçekliği kuşkuludur.

(52) Uzun ve sabırlı araştırmalardan sonra Maurice 1879'da *Un Catalogue raisonné des lépidoptères du Berry et de l'Auvergne'i* yayınlayacaktı.

(53) Terzi işçileri 2 Nisan'dan 28 Nisan'a kadar Grevde idiler.

(54) Maupassant'ın deyişine göre, Flaubert, burjuvayı şöyle tanımlar. "Alçakca düşünen her hangi biri, burjuva sayılır."

(55) Possible (usa yatkın, mümkün) kelimesi optimist (iyimser) ve idealist Panglors'un (Candide'in ustası) felsefesini özetleyen bir kelimedir.

(56) II. Alexandre, Rusya çarı ve Purusya kralı I. Guillaume.

(57) Sainte Chapelle'i ziyaret eden II. Alexandre, "yaşasın Polonya! çığlıklarıyle karşılanmıştı. Oysa, söylentilere bakılırsa, sorumluluğu daima Gambetta'ya atan avukat Flauquet bu şekilde bağırmıştır.

(58) Sand, Odéon tiyatrosunun direktörüne, bu yapıtı okumasını tavsiye etmişti.

(59) Sergi münasebetiyle *Paris - Guide* dergisi, Fransa'nın en büyük yazarlarının, uzmanlarının, Paris hakkındaki görüşlerini yayınlamıştı. Örneğin, arkeologların, tarihçilerin, bilim adamlarının, sanatçıların, politik ve kültür kurumlarının... Bu yapıtın başında da, Hugo, ideal bir geleceği, tumturaklı bir önsözüyle haber veriyordu; Paris'in ütopik bir Avrupa merkezi olacağını söylüyordu.

(60) Zingari tipindeki kırk üç kişi, Moğol istilasından kaçarak Hindiçin'e gelmişti. Kreliçe devrinde de çadırlarını Rouen'de kurmuşlardı.

(61) İmparator, Thiers'e resmen "milli tarihçi" ünvanını vererek onu selamlamıştı. Nedeni *Histoire du Consulat et de l'Empire* adlı yapıtının XII. cildinin önsözünde, "Sivastopol" kahramanlarının övmesiydi; bu ona bir çeşit ödüldü.

(62) "Sadova" savaşından sonra III. Napoleon bir reform yapmaya kararlıydı. Komisyon, savaş anında Fransa'ya bir milyondan fazla eğitilmiş asker verecekti. Bu projeye karşı gelenleri susturmak için, general Trochu anonim bir broşür yayınlamıştı ve ordunun düzenini eleştiriyordu.

(63) General Changarnier, ikinci Cumhuriyet'te önemli bir rol oynamıştı. 1851'de Fransa'dan çıkarılmıştı; ancak politikayla ilgilenmemek şartıyla 1859'da memleketine dönebilmişti. Ama 1867'de, orduyu yeniden düzenleyen kanun çıkınca Changarnier, *Revue des Deux Mondes*'da oldukça eleştirel bir makale yayınlamıştı.

(64) O sıralarda Flaubert, güneye gitmeyi hiç düşünmüyordu; Sand, yanılmış olmalı. Belki bir başka mektubunda Flaubert bu tasarısından söz açmıştır?

(65) Halk dilinde "şeytan alsın" anlamına gelir (O dönemlerde Choillot'da kurulmuş olan timarhaneye de bir imadır.)

(66) Toulon'a yakın bir köy. Tifo geçirmiş olan Sand, 1860 Ekim'inden 1861 baharına kadar, uzun bir süre orada kalmıştı.

(67) Tamaris'e seyahati sırasında Sand, özel bir günlük tutmuştu. Günlüğe göre, 29 Nisan 1861'de "Brusq" burnunu ziyaret etmişti. Ama bu günlüğün hiçbir yerinde bu "deniz çingenelerine" dair bir söz yoktur. *Tamaris* adlı romanında, işte bu günlerden ilhamlanmış; notlarından faydalanmıştı. Orada yaptığı bu gezintileri, gördüğü peyzajları eserinde anlatıyordu ama bu rastlantıdan hiç söz etmiyordu.

(68) "La reverie à Paris" adlı yazısı.

(69) Saint-Beuve, 25 Haziran 1867'de senatoda, Voltaire, Rousseau, Michelet, Renan, Sand gibi yazarların eserlerini halk kitaplığında yasaklıyan bir teklife karşı koyarak bir konuşma yapacaktır; Flaubert, sözkonusu bu konuşmayı ima etmektedir.

(70) Sand'ın 1836'da ayrıldığı kocası, yani oğlu ve kızının babası Casimir Dudevant, Nohant civarındaki şatosuna çekilmişti. 1844'de kâhya olarak hizmetine aldığı kadın Jeanny Dalias ile karı koca hayatı yaşıyordu; ve bir de gayrimeşru çocukları vardı. Sand'dan olan çocukları Maurice ve Solange, mirasın bu meşru olmayan kıza bırakılma tehlikesinde idiler ve yıllarca süren bir dava açmışlardı. Sonunda iki taraf anlaştı, şato satıldı. Baba, bir miktar para aldıktan sonra, gerisi iki kardeş arasında paylaşıldı.

(71) O sıralarda Solange, annesi Sand ile dargındır.

(72) *A Madamoiselle Merquem* adındaki Sand'ın romanı *Revue des Deux Mondes*'da yayınlanacaktır.

(73) Bilindiğine göre, Flaubert'in evi bu gün yerinde yoktur; ancak bahçedeki küçük pavyon durmaktadır, müze haline getirilmiştir.

(74) Gerçekten, Sainte-Beuve'ün karşı gelişi ve halk kitaplıkları hakkındaki söylevi, "resmi kişiler" üzerinde çok kötü etki yapmıştır. Camille Doucet'nin "kaderi" hakkında kesin birşey bilinmiyor. Buna ait, dosyalarda en küçük bir işaret yoktur.

(75) Bouilhet, Croisset'de birkaç gün misafir kalmıştı; bu küçük senaryo, o günlerde yazılmış olmalı.

(76) Sand'ın *Cadio* adlı eseri *Revue des Deux Mondes*'da yayınlacaktır.

(77) Yine Sand'ın *Mademoiselle Merquem* adındaki eseri.

(78) François Rollinat, 13 Ağustos'ta ölmüştü. Sand'la 55 yıllık bir dostlukları vardı.

(79) Sand'ın *Madamoiselle Merquem* adlı romanındaki olaylar Normandiya'da geçmektedir.

(80) Flaubert, gençliğinde hemen hemen tüm tatillerini bu yörede geçirmişti.

(81) Akrabalarından biridir.

(82) Sand, günlüğünde hergün yaptığı soğuk banyoları yazmaya alışmıştır. 15 Eylül'de bu banyaların sayısı 10'u bulmuştu.

(83) Sand, 19 Eylül akşamı *Les Beaux messieurs de Bois Doré* adlı piyesi için, Odéon tiyatrosunda bulunacaktır.

(84) Sand'ın telgrafına ait birşey bulunamamıştır; Flaubert'in postaladığı kısa mektup için de elde birşey yoktur.

(85) Sözkonusu "Les Bonenfant" ailesidir; Flaubert'in uzaktan bir akrasabı.

(86) Flaubert'in sözünü ettiği rapor *National* dergisinde, 12 Kasım 1841'de yayınlanmıştır.

(87) P. Meurice'in yapıtından, Sand'ın aynı adlı bir sahne için uyguladığı 5 perdelik bir dram, Odéon tiyatrosunda oynanmıştır. Kendi ağzından: "Piyes bana, çok sevimli ve çok iyi oynanmış gözüküyor. Ondan çok hoşlandılar: büyük sükse, herkes ağlıyor".

(88) Sand 1866 Ağustos'unda, orada, yazar Dumas Fils'in evinde kalmıştı.

(89) Dieppe'in güney doğusunda, 11. yüzyıldan kalma bir şato yıkıntısı vardır. Limes şehri de Dieppe'in kuzey doğusundadır; Manche denizine bakan 60 metre yükseklikteki bir falezle çevrilmiştir. Bu gün ondan ancak birkaç yıkık duvar kalmıştır.

(90) *Smala* veya *Smalah* , Arapça'da, güçlü bir şefin idaresindeki çadır topluluklarıdır. Bu, kalabalık aile anlamına da gelir. Sand bu geziyi, Juliette Lamber, Edmond Adam ve Juliette'in ilk evliliğinden olma kızı Alice Le Messin ile yapmıştı.

(91) Barbes'in, "idam gününü beklediği günlerin hikayesi" yukardaki mektupta değil de başka kısa bir eserde anlatılmıştır.

(92) "Bizimkiler" diye sitem ettiği kişiler, tüm Flaubert mektuplarında görülür. O, böylece edebiyatçıları, bilginleri, fikir adamlarını, "etkili alimleri", yani özgür düşünce yolunda, "Voltaire'in büyük yolunda" gidenleri işaret etmektedir. Onları, hıristiyanlığın etkisinde kalan burjuvalara, profesyonel politikacılara, neo katoliklere, ihtilalcilere karşı savunmaktadır.

(93) 1864'de III. Napoleon, Victor Emmanuel ile bir uzlaşma şartı imzalamıştı. Buna göre İtalya, Papanm topraklarına saldırmayacaktı; oysa Fransa Roma'dan ağır ağır askerlerini çekecekti.. Bu anlaşmaya uyan Fransız askerleri, 1866'da Papalık devletini rahat bırakıyordu. Ama 1867 yazında, Garibaldi Roma'ya saldırmış, İtalyan hükümetin-

ce tutuklanarak hapsedilmişti. Ama çok geçmeden kaçıp yeniden Roma hududunda gözükmüştü.

(94) Flaubert'in bu adalet ve bağışlama fikrine karşı gelmesi, çok kez mektuplarında görülür; ve bu Michelet'nin etkisinden doğmuştur. Michelet, *Histoir de la Revolution* yapıtında, başlıca iki ilke savunur: "Bağışlama ve adalet" Tüm mesele şunu bilmekle çözümlenir: Hiristiyanlığın biricik temeli olan bağışlama dogması, acaba adalet fikri ile uyuşabilir mi? Ve bu dogma devam edebilir mi? Michelet, buna şu cevabı verir: "Adalete karşı olan hiçbir şey devam edemez".

(95) Flaubert'in çok zaman kalemine takılan bu fikir, gerçek olaylardan değil, daha çok okuduğu şeylerden esinlenmiştir. İhtilalcilerin ve sosyalistlerin yazılarında gördüğünü sanan tüm "hiristiyanlık etkilerini", Flaubert hemen bir köşeye not etmek alışkanlığında idi...

(96) Sand, Nohant'a 7 Ekim'de dönecektir.

(97) Bu imaj, Sand'a muhakkak Paul Avenel'in bir şarkısından ilham olsa gerek.

(98) Sözünü ettiği eser, *Mademoiselle Merquem* adlı yapıttır.

(99) Sand'ın Normandiya izlenimleri, en çok *Mademoiselle Marquem* adlı eserinde bulunur. *Salambo*'dan alınan satırlar ise, onun Fecamp bölgesini tasvir ederken görülmektedir.

(100) İtalyan hükümetinin, Garibaldi'nin Romaya girişini pek engellemediğini gören III. Napoleon, 30 Ekim'de birkaç alay gönderir. Öfkelenen Victor-Emmanuel, ordularına Rumen topraklarına girmelerini emreder; ama Fransa ile bir savaşı önlemek ister ve birkaç gün sonra askerlerini geri çekir. 3 Kasım'da, Fransız ve Papa orduları, Garibaldi'leri Mentana da tepeliyecektir.

(101) III. Napeleon'un yiğit kişilerinden birisidir bu.

(102) *Salambo* adlı romanını son baskılarında, Flaubert 128 tane "bağ" ve "zarf"ı yapıtlarından ayıklamıştır.

(103) Littré'nin bir sözü: "Dünya aşağılık bir gezegendir, insanlar ise, kötü şekilde bir araya gelmiş bir terkip".

(104) Odéon tiyatrosu, Sand'ın *Françoiş le Champi* adındaki eserini yeniden sahneye koymuştur.

(105) *Gönül Eğitimi* adlı yapıtı için, Flaubert'in "Auteuil" deki küçük bir sayfiye evinde Mme Arnoux'ye ziyareti.

(106) Flaubert'in el yazısıyle yazılmış, *Bouvard et Pecuchet* dosyası içinde bulunan bu mısralar, Rouen'deki (St-Quentin Akademik Sosyetesinin Hatıraları) arasında muhafaza edilmiştir.

(107) İtalya konusu, kafaları meşgul etmekte devam ediyordu; Fransız ve İtalyan Cumhuriyetleri üzerinde "Mentana" sevaşları kötü etkiler yapıyordu. Öte yanda, Saray ve etrafı memnundu. İmparator, katolik devletlerini Romen meselesini halletmek üzere bir konferansa çağırıyordu; ama gene de bir anlaşmaya varılamıyordu. Meclisteki tartışmalar, kavgayı önemli bir duruma getirdi. Bakan Moustier, Fransız kıtalarının Roma'da kalacağını söylüyordu; bu, Papa'nın korunması içindi. Moustier Fransız kıtalarının Roma'da kalacağını bildiriyordu. Rouher, çoğunluğu coşturan bir nutuk vererek: "Asla İtalya Roma'ya giremiyecektir! Asla" diye haykırırken, İtalyanları ve Cumhuriyetci Fransızları çileden çıkarıyordu.

(108) Bu kişinin kim olduğunu belirliyemedik.

(109) Roma seferine emir çıktığı sıralarda, 4 Aralık'ta, Thiers siyasi heyete alkış dolu bir nutuk çekmiştir. Fransa'nın Papaya karşı olan görev ilkelerinden işe başlayarak, tarihî, felsefî ve dinî delillerle Fransa için tehlikeli olan İtalyan birliğine karşı gelmiş ve birkaç gün sonra da Almanya'nın vahdetine razı olan İtalyanınkini destekleyen ulusal politikayı eleştirmiştir.

(110) Mevadı gaita alnamına gelen düşük bir tabir.

(111) Bir 1848 Şubat günlerinde Thiers tarafından takip edilen, ihtiyatlı bir karşı-politikayı anımsatıyor.

(112) Kitabın adı: Mülkiyet Kanunu'dur; methiyeye gelince, şu cümle olsa gerek: "Herşeyden önce, M. Thiers'in sosyalizme karşı olan kitabı, onun bir yazar olduğu kadar, bir düşünür olduğunu kanıtlıyor".

(113) Renan'dan etkilenen Flaubert, yüksek sınıfların eğitiminin, halkın eğitiminden önce gelmesine inanmıştır.

(114) Philippe Bouchet'nin yayınladığı geniş dokumanlar. Eski bir "karbonaro" cemiyetinden ve eski bir Saint-Simoncu olan Bouchet önsözünde "Neo-Catholizime" diye adlandırdığı bir sosyal Hıristiyanlık teorisini ortaya atmıştır.

(115) "Amazon" sözcüğü, memesiz anlamına gelir. Amazonlar, kızlarının daha güçlü ve daha rahat ok atmaları için sağ memelerini yok ederlerdi.

(116) *Mademoiselle Merquem* adlı yapıt *Revue des Deux Mondes*'da yayınlanacaktır.

(117) *Les Mariages de province* adlı yapıt.

(118) Kardinal Antonelli, Pie IX. Papa üzerinde çok etkiliydi. Fransız cumhuriyetcileri, bu etkiyi zararlı görüyorlardı.

(119) 1861'den 1876'ya kadar saltanat süren Türk Sultanı Abdülaziz sözkonusudur. Liberal reformlarla işe başlamıştı; bundan ötürü Sand, onu eski demokrat diye adlandırıyor.

(120) Nohant tiyatrosunda *tahta bir horozu* olan eğlendirici bir kukla...

(121) René, Edme ve Albert Simoonnet adlı kişiler, Hippolyte Chatiron'un torunlarıdır. Maxime Planet, Antoine Gabilland, Duvernet ve Dutheil, Sand'ın eski dostlarının oğullarıdır.

(122) Maurice'in kızı Gabrielle, 12 Mart 1868'de doğacaktır.

(123) "Sanat, Sanat içindir" formülünden alınmış olmalı.

(124) Nohant tiyatrosunun oyuncularından "Balandard" adlı bir kukla olmalı. Turupun direktörüdür; ve temsillerde ötekilerden önce çıkar ve oyun hakkında bilgi verir.

(125) İlerde Flaubert, Juliette Lambert ile tanışacak ve "Bouvard et Pecuchet" adlı romanını "Nouvelle Revue" de yayını için söz alacaktır.

(126) Sand'ın "Fadet" adlı meşhur köpeği.

(127) III. Napaleon'nun, sözde kahramanlarından bir başkası.

BÖLÜM IV

1868

Sevgili üstadının uzun "sohbeti", zavallı Croisset mahkumu Flaubert'i yumuşatmış olmalı. Herzamanki adetine ters düşen iyi dileklerle dolu bir mektup yazarak yeni yıla başlayacaktır.

102. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset 1 Ocak 1868

İyi yıllar dilemek, her nekadar budalaca birşey olsa da, yine sevgili üstad, bu işi yerine getiriyorum. Ve Mathieu Lansverberg'in şu keramet dolu sözlerini yalanlıyorum. "Geçmiş yıllarda olduğu gibi bugün de Juda karşılıklı öpücükler dağıtacaktır[1]..." Sizi şefkatle kucaklıyorum; hepsi bu kadar.

Sizlerin arasına katılamıyacağıma göre, beni böyle Nohant eğlencelerini anlatarak üzmek hoş değil! Bana, azıcık birşey için bile, öyle uzun zaman gerekiyor ki! Eğer bu ağır kitabımı, 1869 yazında bitirmek istiyorsam, yitirecek (ya da kazanacak) bir dakikam bile yok...

Ben, gönül işini biryana bırakalım demedim; ama, yazık ki *onu frenlemek gerekiyor!*

Sağlık kurallarına aykırı olan yaşamıma gelince: Benim bu şekildeki bu çeşit yaşamım yeni değil! Kendimi buna alıştırmışım. Şarta bağlı yorgunluklarım olmuyor değil; kitabımın ikinci yarısını bitirmemin tam sırası... sonra da Paris'e gitmek gerek; bu ayın so-

nuna doğru Paris şart. Siz, Cannes'dan ne zaman dönüyorsunuz? Birşey yazmıyorsunuz? Umarım ki, 1868 yılını, 1867 yılı gibi budalaca geçirmeyeceğiz, birbirimizi daha sık göreceğiz...

Hava da öyle soğuk ki, korkunç.[2]

Maurice'e selamlar. Size de sevgili üstad,

G. Flaubert'inizden sonsuz sevgiler

Not: Mösyö Thiers'e karşı hâlâ öfkem yatışmadı! Tersine, giderek çoğalıyor! Korkunç bir şekil alıyor!...

103. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 12 Ocak 1868

Hayır, sene başında kucaklaşmak budalalık değildir; tersine, iyi ve güzel birşeydir! Yeni yılda beni hazırlamana teşekkür eder, ben de senin o iri güzel gözlerinden öperim. Maurice de seni kucaklar.

Kar ve soğuklar yüzünden, burada eve kapandık, gezimi de erteledim.[3] Evde hapis olduğumuzu unutuyor, *delice* eğleniyoruz ve böylece tatil günlerimi budalaca uzatıp duruyorum; gün boyunca birtek kelime bile yazıp çizemiyorum... oysa senin, bunca söyleyecek şeylerinin olması, ne mutluluk! Ama ne güzel bir kış mevsimi? Karla örtülü ağaçlar üzerinde ayışığı ne hoş! Geceleri çalışırken sen bu manzarayı seyrediyor musun?

Eğer Paris'e ayın sonunda gidersem, sana rastlama şansım var.

Senden uzak ya da yakın bile olsam, hep seni düşünüyorum; yılların sayısına aldırmayan yaşlı gönlüm, seni içten seviyor sevgilim.

G. Sand

Annene, herzaman için muhabbetler. Sanırım bu soğuk havaları o, Rouen'de geçiriyordur.

***

Sand'ın, bundan sonraki aylarda Flaubert'e yazdığı mektuplar elimize geçmemiştir. Ama bu mektuplar vardır; çünkü Sand, günlüğün-

de: "Cevaplandırılan mektuplar" diye yazar. Flaubert'in Paris'te ev değiştirmeleri sırasında, bu mektupların yittiği kesindir. Biz onları şöyle sıralayabiliriz:

Sand'ın günlüğüne bakılırsa, Flaubert dostuna, 20 ve 28 Ocak'ta, daha sonra 7 Şubat'ta mektup yazmıştır, Paris yolculuğunu bildirmiştir. Flaubert, 29 Ocak'tan beri, Sand'ı beklemektedir. Flaubert, her yıl olduğu gibi, kışı başkentte geçirecek, romanı için araştırmalar yapacaktır. Pazar günleri ise, dostlarını kabul edecek, pek nadir olarak dinlenme günlerinde de, dostlarıyla bazı akşam yemeklerinde bulunacaktır. 10 Şubat'ta Sand, oğluyla birlikte Paris'e gelir ve aynı gece Magny lokantasının yemeğinde bulunur. Flaubert onu, kimi zaman görür, ve yaşlı "turubaduru" Sand'ı, cuma gecesi için yemeğe davet eder. Ama bu buluşma gerçekleşmez. Sand, Prens Napeléon ve Maxime Du Camp ile[4], Magny'deki bir yemektedir gece.

İki yazar, o geceden sonra artık bir daha görüşmek fırsatını bulamayacakdır. Sand, ayın 16'sında oğlu Maurice ve Maxime Planet ile Cannes'a gidecek, Juliette Lambert'in malikanesinde, "Villa Bruyeres" de bir süre kalacaktır; davetler, geziler, botanik araştırmalar ile güzel günler geçirecektir. 7 Mart'ta, tatlı ve neşeli hatıralarla oradan ayrılıp, Toulon'daki dostu ozan Charles Poncy'de birkaç gün kalarak 13 Mart'ta Paris'e dönecektir. Ama ertesi gün, gelini Lina'dan, Gabrielle adında bir kız çocuğu dünyaya getirdiği haberini alacak ve hemen Nohant'a hareket edecektir.

Bu acele dönüşten haberi olmayan Flaubert ise sabırsızlanacaktır.

104. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, Temple Bulvarı No 42
15 Mart 1868, Pazar akşamı

Bu nasıl iş sevgili üstad? Koca bir ay sizden haber alamamak? Ve Harisse olmasa, size nereye yazacağımı bilememek? Yakında Paris'e döneceğinizi, sonra da Nohant'a geleceğinizi o bana söyledi. Daha sonra nereye gidiyorsunuz? Paris'e mi? Croisset'ye mi?

Birkaç kelimecikle, o güzel el yazınızla birkaç satırcık haber istiyorum...

Sizi seviyor ve içten kucaklıyorum.

Yaşlı turubadurunuz.

G. Flaubert

Günlükten, 17 Mart'tan sonra Sand'ın Gabrielle adında bir kız torunu dünyaya geldiğini Flaubert'e bildiren bir mektup yazdığını anlıyoruz. Bu kaybolan mektuba, Flaubert hemen şöyle bir cevap yazacaktır:

105. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 19 Mart 1868

Matmazel Gabrielle'e sonsuz saygılar; annesine tebrikler; büyük anneye de kocaman iki tane sütanne öpücüğü...

Neyse, sonunda sizden bir haber alabildim sevgili üstad! O misli sevindirici oldu benim için...

20 Mayıs'tan önce, Paris'ten ayrılmayacağım. Ama şahitliğini[5] yapacağım kuzinimin düğününe "Champagne" a gideceğim. Nisan ortalarında kırk sekiz saat kadar Paris'te kalacağım. Oradan sizinle birlikte, sayfiye evime dönmeyi düşünüyorum; annem de ayrıca bu ziyaret için umutlu... Ne dersiniz? Zira tüm bu işler arasında birbirimizi göremez olduk! Ne aksilik, ne kör şeytan!...

Benim burdan ayrılmama gelince, pek istemiyorum ama romanımı bitirmeden yerimden kımıldamayacağım... Eğer ayrılırsam artık benden *hayır kalmaz!* Dostunuz sanki mumdan yapılmış, herşey iz bırakıyor üzerinde... sanki nakşoluyor... Sizden dönüşümde, sanki aklım hep sizde kalacak gibi olacak... sizinkileri düşüneceğim; evinizi, manzaralarınızı, sizde rastladığım insanları, onların yüzlerini, tavırlarını hatırlayacağım... ve kendimi yeniden toparlamak için çok çabalıyacağım... Ben, her an taşkınlık içindeyim; bu yüzden de sevgili dostum, evinize gelip kalmaktan sonra da yüksek sesle konuşup hayallere dalmaktan kendimi koruyorum. Ama 1869 yazında (ya da sonbaharında) açık hava mevsimi başlayınca, göreceksiniz nasıl görüşmeyi seven bir gezginci olacağım! Ben, pek istenilen biri değilim... Bilin bunu...

Yeni havadislere gelince: "Kerveguen olayının" onun o yokoluşundan beri, artık reklamdan geçilmiyor... Acaba bu bir oyun mu? Ne budalalık![6]

Sainte-Beuve, Basın Kanunu üzerine bir nutuk hazırlıyor[7] Sağlığı gerçekten daha iyi... Salı günü Renan ile akşam yemeğinde idim; belagat ve espiri bakımından harikaydı! Şimdiye kadar rastlamadığım bir sanatçı o! Son yeni cildimi okudunuz mu? Önsözü gürültü kopardı[8]

Zavallı Theo[9]'cuğum beni endişelendiriyor; pek sağlıklı görmüyorum.

Mektubuma hemen cevap verdiniz, çok naziksiniz. Sizi tüm kalbimle seviyorum.

Yaşlı turubadurunuz.

G. Flaubert

Cadio adlı yapıtınızı ne zaman okuyabileceğim? Kitap halinde ne zaman çıkacak?

"Cevaplandırılan mektuplar" adındaki Sand'ın günlüğü, onun yitirilmiş olan iki ayrı mektubunu da ortaya çıkarmıştır.

106. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 4 Nisan 1868
Cumartesi

Sevgili üstadım,

Yanıtlamanızı istiyorum: Şu müthiş Couture nerede oturuyor? Böyle bir adam, yeğenim gibi bir burjuvadan (o tanıdığınız kız yeğenim) size yaptığı portre ayarında bir tabloyu kaça yapar?[10]

Son mektubunuzda, bana ait hoş şeyler arasında, "gururlu" değilsiniz diyerek beni övüyorsunuz. İnsan yüksek kişiler karşısında gururlu olabilir mi? Bu bakımdan beni anlayamazsınız.

Kendimi iyi bir kişi sanmama karşılık, herzaman hoş bir mösyö değilim ben. Geçen perşembe günü başıma gelen olay bunu kanıtlıyor. Kendisine "Abdal" sözcüğünü yakıştırdığım bir bayanla öğle yemeğini yedikten sonra, "kakavan" bulduğum bir başka bayanın ziyaretine gittik. Benim o eski Fransız nezaketim şunları doğurdu: Birin-

ci bayan, spiritüalist nutuklarla, idealist iddalarla bana usanç vermişti. İkinci bayana gelince: Renan hakkında "alçak" kelimesini kullanarak onu tahkir etti... Üstelik, Renan'ın yapıtlarını da okumamıştı... Sabrımı tüketen bazı konular vardır: Karşıma geçip bir dostumu çekiştirdiklerinde, vahşi kanım başıma çıkar; etrafımı kıpkırmızı görürüm. Bu halim budalalıktan başka bir şey değil. Çünkü hiçbir işe yaramadığı gibi bana zarar da veriyor. Ayrıca, bu kötü huyum, bana öyle geliyor ki, dev boyutlara vararak *toplumdaki dostluklarımı da gevşetiyor*?

Paskalya haftası içerisinde, "Champagne" daki kuzinimin düğününde onun şahidiydim; orada üç gün kalıp sonra buraya döneceğim ve bekliyeceğim.

Ateşiniz düştü mü? Mis Gabrielle ne alemde? Oradakilerin tümüne selamlar. Ama yine bütün sevgilerim sizin için...

G. Flaubert

Günlük bize, Sand'ın 11 Nisan'da cevap verdiğini belirtiyor. Bu mektubun izine rastlamadık ama, ertesi gün Flaubert'in yeğenine yazdığı mektupla, içindekileri öğrenebiliyoruz:

"Senin işinle, Couture konusuyla meşgul oldum. Onun İmparatoriçeye karşı çirkin tutumu ve prenses Mathilde'in söyledikleri, beni daha geniş bilgi toplamaya yöneltti. Sand'a yazdım; bu sabah kendisinden aldığım ve ileride sana göstereceğim mektup, "böylesine bir bayla ilişki kurmanın hatalı olacağını kanıtlıyor" diyor. Aynı mektupta Sand, Croisset'ye gelip birkaç gün geçirebeliceğini yazmış olmalı ve işte Flaubert'in cevabı:

107. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 13 Nisan 1868
Pazartesi

Sevgili üstadım,

Sayfiye evime 20 ya da 24 Mayıs'ta dönüyorum. Hazırlıklarınızı yapmak için bol bol vaktiniz var. Bu lanet soğuk havalarda zaten yola çıkmanız doğru olmaz. Dostunuz korkunç şekilde gripli ama

genede bu "Champagne" gezisini engellemeyecek; şahitlik yaparak orada şehlik[11]kuracak... Ne iş! Ne iş! Değil mi?

Dün akşam ben ve Prens[12], uzun uzun sizden konuştuk; size olan saygısı, sevgisi içime dokundu.

Kamelyalı Kadın'ın önsözünü okudunuz mu? Madam Feydeau'nun[13] başına gelen çirkin hikayeyi biliyor musunuz? Ah daha neler, neler var! Kâğıt kaleme sığmayacak daha birçok şeyler... onları boşaltmak için sizi görmeyi ne kadar isterdim!

İhtiyar turubadurunuzda iki gün değil, en aşağı bir hafta kalmanız gerek...

Şu anda annem yambaşımda, o da bu yalvarişlarıma katılıyor...

Sizi bütün gücümle kucaklıyorum.

EX imo (sabık)
G. Flaubert'iniz

Bana Paris'e yazın. Bu haftanın sonunda oraya dönmüş olacağım. Madam Plessy nasıl?

Sizinkilerin hepsine selamlar.

***

Günlükte bu mektubun cevabı yazılı değilse de, Sand, Paris'e geleceği günü dostuna bildirecektir. Sand, 5 Mayıs'ta Nohant'dan hareket eder, Harisse ile Magny lokantasında yemek yedikten sonra, aynı akşam Flaubert'e gider. Flaubert, belki de aynı gün Sand'a uğramış, kendisini bulamamış ve şu kısa mektubu bırakmıştır:

108. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 5 Mayıs [1868?]
Salı, saat 3

Sevgili üstad,

Her ihtimale karşı, sizin taraftan geçeceğim; ama sizi evde bulup bulamayacağımı bilemiyorum.

Eğer, bu akşam için kimseye söz vermediniz ise, Luxembourg sokağı no 35'e, Madam Commanville'e bir haber salın; ben, saat dokuza kadar oradayım; nerede olursanız olun, gelip sizi bulurum.

Yarın ve öbürsü gün, iki akşamım da dolu; ama perşembe günü, sabahtan akşama kadar evdeyim.

Sizi kucaklarım.

Gve

***

Birkaç gün sonra Flaubert, Sand'a, 11 Nisan'da verdiği sözü hatırlatacaktır:

109. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 9 Mayıs 1868
Cumartesi sabahı

Sevgili üstad,

Gelecek haftanın başında, yani ayın 18 ya da 20'sinde Croisset'ye gitmek üzere hazır olun. Nasıl, bu tarih size uygun mu? Sizi gelip göremiyeceğim; çünkü birinci neden: Sizi evde bulamıyabilirim. İkinci neden ise, bazı ufak tefek işlerim var, onlarla meşgulum.

İhtiyar turubadurdan size sonsuz sevgiler.

G. Flaubert

110. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 10 Mayıs 1868

Evet canımın içi dostum; eğer kötü şeylerle karşılaşmazsam, teklifinizi kabul ediyorum; çünkü zavallı Madam Lambert'ciğin durumu her an tehlikede;[14] ve Mösyö Depaul ile bu gün görüştüm; bana, "ne olacağı belli değil" dedi. Ama, kriz geçecek olur ya da ertelenebilir ise, -Çünkü olayı *tahrik etmek* söz konusu- o zaman benim çok sevgili turubadurcuğumla, iki gün beraber olmaktan mutlu olurum...

G. Sand

111. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 11 Mayıs 1868
Pazartesi akşamı

Eğer çarşamba akşamı evdeysen, sizin taraftaki bir yemek dönüşü, başbaşa bir saat gevezelik edebiliriz...

Croisset'ye gitmekten biraz ümitsizim; çünkü zavallı arkadaşımın durumu ancak yarın bir sonuca varbilecek.

Senden kısacık bir cevap bekliyorum; özellikle hiçbir projeni değiştirmemeni istiyorum.

Seni görsem de görmesem de, iki yaşlı turubadurun birbirlerini çok sevdiklerini biliyorum!...

G. Sand

112. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 12 Mayıs 1868
Salı, saat 9

Hayır, sevgili üstad, yarın akşam gelmeyin; çünkü Prenseste akşam yemeğindeyim; ve saat 11'den önce, eve dönemiyeceğim.

Ben size, bu hafta içerisinde, öğleden önce bir sabah bir saat uğrayabilirim ve ne yapacağımızı da o zaman kararlaştırırız.

Üzüntülerinizle üzülüyor, endişelerinize de katılıyorum. Size olan sevgim kadar, sizi içten kucaklıyorum.

yaşlı
Gve Flaubert'iniz.

113. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 13 Mayıs 1868
Çarşamba, saat 3

Sevgili üstad,

Gelecek cuma, Magny'de, bir akşam yemeğini kabul eder misiniz? Saat 4'den 6'ya kadar mahallenizde bazı işlerim olacak.

Eğer davetimi kabul ederseniz, mektubuma cevap vermeyin.[15]
Yaşlı turubadurunuzdan sonsuz sevgiler.

G. Flaubert

114. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 17 Mayıs 1868
Pazar

Doğumu hızlandırma işlevi yapacaklarına göre, biraz vaktim olacak. Sevgili Croisset'de iki gün geçirebileceğimi umud ediyorum. Ama Croisset'ye dönüşünüz perşembeden sonra olabilir mi? Magny'de Prense bir yemek veriyorum; Ona senin bulunacağını, ve buna seni *zorlayacağımı* söyledim. Çabucak bana "evet" de...
Seni kucaklıyor ve seviyorum.

G. Sand

115. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 19 Mayıs 1868

Sevgili üstad,
Çarşamba gecesi, sizinle yemek yiyemeyeceğim; ve sizi, ancak Croisset'de görebileceğim. Oraya ne zaman geliyorsunuz?
Öfkeden kudurmuş gibiyim; bir *patlak vermeden* hemen Croisset'ye dönmeliyim. Şimdi saat öğleden sonra 2; sabahtan beri *iki otel* değiştirdim, yine de uyuyamadım; cuma akşakımdan beri *gözümü kapamadım;* zavallı kafacığım patlamak[16] üzere...
Beni bağışlayın. Görüşmek üzere. Sonsuz sevgiler.

G. Flaubert

116. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 19 Mayıs 1868

Croisset'ye seninle gelmeyeceğim; çünkü senin uykusuz kalmaman gerek; beraber olunca fazla gevezelik ederiz: İstersen, pazar ya da pazartesi geleyim; ama seni rahatsız etmemek koşuluyla...

Rouen'ni çok iyi tanıyorum, tren yolunun çamlık olduğunu biliyorum ve hiçbir güçlük çekmeden size gidebilirim...

Sevgili anneni tarafımdan kucakla; onu tekrar görmekten mutlu olacağım.

G. Sand

Şu söylediğim günler, eğer senin için sakıncalıysa, kısaca bana yaz; ben sana tekrar günü bildiririm.

Göndereceğiniz ilişik mektuba, lütfen adresi yazın ve onu beraber postalayın.[17]

117. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 20 Mayıs 1868
Çarşamba

Ne zaman isterseniz gelebilirsiniz; pazar ya da pazartesi olabilir sevgilim... sizi bekliyorum; *odanız hazır.*

Eğer pazar günü gelirseniz, bizlere 24 saat daha bağışlamış olacaksınız. Pazar günü gelin, olur mu?

Renan'ın mektubunu da bu mektupla birlikte postalıyorum.

Bana, gelişinizin saatını, gününü kısacak bildirin.

Sizi seven ihtiyardan sonsuz sevgiler.

G. Flaubert

118. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 21 Mayıs 1868
Perşembe

Gündüz treni çok zamanımı alacak ama yine de pazar günü yola çıkmaya gayret edeceğim; öğle yemeğinde beraber olacağız. Ama gecikirsem, beni bekleme. Ben öğle yemeklerimi, omlet ya da sadece iki yumurta, bir fincan kahveyle geçiştiriyorum; akşamleyin de sebze, biraz tavuk ya da dana eti yiyorum.

Tam gıdalı et yemek alışkanlığım bıraktım, midem daha rahat etti. Elma şarabını da zevkle içiyorum ve şampanyaya veda ettim.

Nohant'da günümü şıra, galeta ile geçiriyorum! *Fazla beslenmeyi* bıraktığımdan beri anemi hastalığım da yok oldu. Gelin de doktorların mantığına inanın!

Kısacası, bir kediye gösterilen ilgi bile fazla bana... anneciğine bunu anlat lütfen... Sonunda, seni iki gün doya doya görebileceğim! Paris'teyken, senin *yanına yaklaşılmaz* bir kişi olduğunu biliyor musun sen? Zavallım! Nihayet o bakımsız evinde derin bir uykuya dalabildin mi? Top patlasa duymayan o benim uykumdan, sana birazcık verebilseydim...

Ama on beş gündür, zavallı Esther'ciğim, bana kötü rüyalar gösterdi! Neyse ki Depaul, Tarnier, Queneau ve Nelaton[18], bizi yüreklendirdi de onun tekbaşına normal bir doğum yapabileceğini ve hiçbir sakınca olmadığını söylediler; sonunda rahat bir nefes aldım ve sanki dünyaya yeniden doğdum... Seni öylesine kucaklıyorum ki belki bir yerini inciteceğim... Pazara görüşmek üzere. Senin asla rahatsız olmam istemiyorum...

G. Sand

119. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 22 Mayıs 1868
Cuma sabahı

Tamam, pazar günü öğle yemeğini beraber yiyeceğiz. Ama, madem ki Nohant'a hemen geri dönmeye mecbur değilsin, burada iki günden fazla kalabilmeni şimdiden ayarla.

Aman çok iyi, meraktan kurtulmuş oldunuz.

Sizi kucaklıyorum sevgili üstad ve pazara görüşeceğiz...

sizin
G. Flaubert'iniz.

***

Sand, 24 sabahı Rouen'e gelir, Önceleri olduğu gibi yine günler kent civarında gezintilerle geçer. Akşamları, Flaubert, dostuna *Education sentimentale* adlı yapıtından üç yüz sayfa okuyacaktır.

Pazar 24 Mayıs:

Trende, sabahleyin beni omuzuma vurup uyandıran bir askerle gezimi sürdürüyorum. Bana arpa suyu ile hazırlanmış boyalı bir şeker çubuğu ikram ediyor; sonra dostca ayrılıyoruz. Flaubert beni garda bekliyor ve Sainte-Beuve'ün akibetine uğramayayım diye, sudökmeye gönderiyor. Rouen kenti, yine herzamanki gibi yağmurlu. Annesinin sağırlığı hafiflemiş ama ne yazık ki bacakları kötüleşmiş.. Öğle yemeğini yedikten sonra, yağmurun fazla etkilemediği gürgenlikli yolda geziniyoruz, sohbet ediyoruz. Ben, kanepede bir buçuk saat kestirirken, Flaubert'de divanda uyuyor. Konuşuyoruz. Akşam yemeğini, yeğeni, onun kocası, ve Madam Flaubert ile birlikte yiyoruz.[19] Sonra, Gustave bana şaka dolu dini bir komedi okuyor.[20] Gece yarısı yatmaya gidiyorum.

Pazartesi 25 Mayıs:

Croisset'deyim; hava harika; öğle yemeğini yedikten sonra, araba ile koruluk bir yoldan, Sainte-Georges[21]'a gidiyoruz; her taraf çiçek içerisinde: Erguvan renkli jeraniumlar; poligalyalar; sırça otları... Saint-Georges, güzel eski bir roma manastırı; içerisinde çok bakımlı, iyi korunmuş bir ruhban salonu var. Duclaire'e gidiyoruz;[22] orada atlarımızı dinlendiriyoruz. "Canteleu" yoluyla dönerken, bu güzel ülkeyi iyice görmek için arabacının yanına oturuyorum. İniş yolu, sihirli bir güzellikte... Akşam yemeğini yine aynı kişilerle ve basık alınlı Mösyö Commenville ile yiyoruz. Madam Frankline şarkı söylüyor ama kötü. Saat dokuzda eve dönüyoruz. Flaubert bana nefis üç yüz sayfa okuyor ve çok hoşuma gidiyor. Saat ikide yatıyorum, çok öksürüyorum. Lâle fidanları çiçek içinde...

Salı 26 Mayıs:

Gustave ile öğle üzeri Croisset'den hareket ettik; kentin kitaplığım gezdik; şaşkın Bouilhet'yi ziyaret ettik; saat bir buçukta da oradan ayrıldım. Paris'e gelinceye kadar uyukladım... Akşam yemeğini Maxime Du Camp ile yiyeceğim. Çok nazik ve dürüst kalpli bir insan o...

***

Yine her zamanki gibi, Flaubert Sand'ın misafirliğinden hem duygulanır hem etkilenir. Bir ay sonra 5 Temmuz'da Matmazel Leroyer de Chantepie'ye, şöyle bir mektup yazacaktır: "Geçen ay, dostumuz Madam Sand, birkaç gün için bende misafirdi. Nasıl bir yaradılış o! Nasıl bir güçlülük!... Hem de kimsenin olamıyacağı kadar sevimli bir dost!... Huzuru size birşeyler saçıyor ve sizi sarıyor...

Romancı Sand'a gelince: O, aynı akşam dostu Flaubert'e, Paris'e döndüğünü bir mektupla bildirecektir.

120. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 26 Mayıs 1868
Gay-Lussac Sokağı no 5
Salı akşamı

Buraya uyukluya uyukluya geldim ve mert, sevimli dostum Du Camp ile de akşam yemeği yedik; hep senden, sadece senden ve annenden konuştuk... sizleri ne kadar sevdiğimizi, belki yüz defa tekrarladık. Yarın sabah, taşınmak üzere artık yatıyorum. "Luxembourg"[23] bahçesine bakan sevimli bir evim olacak...

Tüm kalbimle, ana, oğul ikinizi de kucaklıyorum.

G. Sand

121. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 28 Mayıs 1868
Perşembe

Hep sizi düşünüyor, sizi özlüyor ve sizi görmek istiyorum! İşte bu kadar. Vallahi, size söyleyecek yeni bir şeyim yok sevgili üstad! Hayır, hiç mi hiç bir şeyim yok!...

Sevgili annem, sizi sevdiğini size tekrarlamamı istiyor. Ben de keza...

İhtiyar Flaubert'inizden size sonsuz şefkatler... Dün akşam *Cadio*[24] yapıtım okumaya başladım. Bu sonbaharda, on beş gün burada geçirmek üzere şimdiden işlerinizi ayarlayın...

122. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 28 Mayıs 1868
Perşembe akşamı

Küçük dostum, bir saatlik bir kriz sonucu bu sabah bir oğlan çocuğu dünyaya getirdi. Bebek doğduğu zaman ölü gibiydi; ama üzerine öyle *çullandık ki,* şimdi karşımızda capcanlı ve sevimli yaşamakta... Annenin de sağlığı iyi; çok büyük şans doğrusu... ama görülmeye değer sahneler geçirdik!... Kendimi çok yorgun hissediyorum ama yine de sevinçliyim. Beni sevdiğini düşünerek, sana bu haberi iletiyorum...

G. Sand

Salı günü Nohant'a dönüyorum.

123. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 29 Mayıs 1868
Cuma akşamı

Anka kuşları suların üzerinde süzülüp dururlar ve her yerde aynı görünümdedirler. Bu güzel ve tanınmış bir ad[25] değil mi?

Seni kucaklıyorum.

Turubadurun

Evet, Ekim ayı için anlaştık! Bunu gerçekleştirmeye gayret edeceğim.

124. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 5 Haziran 1868
Cuma akşamı

İki kısa mektubunu da aldım sevgili üstad. Birinci mektupta Madam Lambert'in kurtuluşunu birdiriyorsunuz ve bu habere sizin hesabımza çok sevinmiş oldum. Doktorların teşhisi hakkındaki kuşkularımı herhalde hatırladınız. Onlar işi bilmeden, gelişi güzel konuşurlar, iyi tanırım onları...

İkinci mektuptaise, bana "yusufcuk böceği" yerine "Anka kuşu" sözcüğünü öneriyorsunuz. Georges Pouchet'de, bana bir çeşit *Su örümceği* sözcüğünü tavsiye etti. Ne biri ne de ötekisi, işime yaramıyacak; çünkü cahil okuyucu, bunu *çabucak* gözünün önünde canlandıramayacak. Bu hayvancıkları iyice tasvir etmem gerekecek; oysa bu, eserdeki tüm akıcılığı engelleyecek... ama yine de tüm peyzajı doldurmayacak değil... Ben, "koca ayaklı böcek" ya da "upuzun böcek" sözcüğünü kullanacağım; açık seçik, ve de kısa olacak...

Beni, pek az eser *Cadio* yapıtınız kadar sarmıştır... Maxime Du Camp'ın esere olan hayranlığım ben de paylaşıyorum. Size bundan daha önce sözedecektim ama kitabı annem ve yeğenim elimden almıştı. Neyse, bu akşam kitap geri geldi, masamın üzerinde ve karşımda duruyor; size bunları yazarken, bir taraftan da sayfalarını karıştırıyorum.

Önce şunu söyleyeyim: *Bu eser ancak böyle yazılır!* İnsan, içine dalabiliyor, heyacandan titriyor... Modelleri ender görülse de, birçok kişi kitaptaki "Saint-Queltas" a, "Comte de Sauvieres", ya da "Rebec" e benzemiyor mu? Hatta "Henri" ye de... *Cadio* yapıtındaki kişiye gelince: O, ötekilerden çok fazla hayal ürünü... en sevdiğim şey, onun o vahşi kudurmuşluğu... bölgesel karakterinin gerçekliği açıkça ortada. Eserde beşeriyetin gazaba dönüşmesi; giyotinin mistik bir yer alışı; yaşamın kanlı bir düş oluşu; bu tür kafadakilerin düşünceleri işte[26]... Kanımca Shakespeare vari bir sahne yaratmışsınız! Örneğin: Convention delegesinin, iki sekreteriyle olan sahne, görülmemiş bir güçte... İnsanın haykıracağı geliyor... Daha ilk okuyuşta göze çarpan o "Sainte-Gueltas" ve "Henri" nin ceplerinde silah taşımaları da ayrı bir başarı! ve daha birçok, birçok sahne, keza ne denli parlak sayfalar bunlar! Yapıtı gelişi güzel açıyorum; örneğin: 161. sayfanın harikalığını[27] görüyorum!...

Ama piyesteki[28] "Saint-Gueltas"ın meşru karısına[29] daha uzun bir rol verilmesi gerekmez miydi? Bu romanı, sahne ye de uygulamak zor olmasa gerek, asıl iş, onu kısa ve veciz bir hâle getirmek... Eğer size bu hak verilirse, bilin ki korkunç bir sükse yaratacaksınız; ama sansür işi ne olur? bilemem.[30]

Hadi canım, sonuç usta işi bir kitap! Üstelik *çokta eğlendirici* bir kitap! Annem, eserdeki hikayelerin, çocukken dinlediği masalla-

rı hatırlattığını söylüyor... Sırası gelmişken söyleyeyim: Annemin büyük babasının "Mr de Lescure" den sonra "Vendée" ordusunun kumandam olduğunu biliyor musunuz? Bu komutanın adı "Mr Fleuriot d'Argentan" imiş. Bu durumdan, ben fazla gurur duymuyorum; hele bu, problemli bir iş olunca[31]... Çünkü, korkunç derecede kral yanlısı annemin babası, sabıkalı politikacıları evinde gizlermiş!...

Annem birkaç gün sonra Dieppe'e, torununun yamna gidecek. Yaz aylarında, uzun bir süre yalnız kalacağım ve durup dinlenmeden çalışacağım. Camille Doucet'in şu dizelerini hatırlıyorum:

Çok çalışıyor ve insanlardan kuşkulanıyorum.
Geleceğin temeli balolarda mı atılacak?

Ala bu bitmek tükenmek bilmeyen romanımdan bazen inanılmaz derecede usanıyorum; ince ayrıntıları yürütmek çok zor... böylesine miskince şey üzerinde, bu çaba değer mi? Bilemiyorum!...

Cadio yapıtı üzerinde size uzun uzun yazmak isterim; ama saat geç oldu ve gözlerim uykusuzluktan kapanıyor. Böylece şimdilik teşekkürlerle mektubumu bitiriyorum sevgili üstadım.

G. Flaubert

Maurice'e selemlar.

***

2 Haziran'da Nohant'a dönen Sand, tatilini sürdürür. Çokcası botanikle uğraşır; arada sırada *Revue des Deux Mondes* için *Lettre d'un voyageur* adlı birkaç yazı yazacaktır.

125. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 21 Haziran 1868

İşte yine M.Du Camp'ın adresi için senin başını ağrıtıyorum: Kendisine, benim bir mektubumu yolladığın halde adresini bana vermedin; ben de Paris'te onunla bir yemekte bulundum ama adresini sormayı unuttum. Onun *Forces perdues* adlı eserini yeni okudum; kendisine fikrimi söylemeyi sözvermiştim ve sözümde durmak istiyorum. Bana adresini postala; teşekkürler.

İşte sen şimdi o güzel villada, güneşin nimetleriyle tekbaşınasın ve ben orada değilim... O *tatlı mırıltılarla* uyutan, serinliğiyle evini saran nehiri hatırlıyorum... Romanını okurken, sayfaları arasında mahremce sohbet edeceğim seninle... Senin o hiç hoşlanmadığın oysa benim acayipliğiyle sevdiğim garip zincir gıcırtılarını susturacağım[32]... Örneğin ben, bir yere karekter veren herşeyi severim... araba tekerleklerinin seslerini; Paris işçilerinin gürültüsünü; kırlardaki binlerce kuşun çığlıklarını; nehir üzerindeki araçların hareketlerini... Derin ve yoğun sessizliği de severim ben, kısacası, her nerede olursam, etrafımdaki herşeyi severim... İstersen buna, işitme budalalığı da diyebilirsin! Değişik şeyler budalalığı da diyebilirsin Gerçekten ben, kendi çevremi seçmişim; ne Senatoya ne de başka yerlere giden biriyirim[33]

Herşey yolunda burada, turubadurcuğum; küçükler güzel ve onlara tapıyoruz biz... Havalar sıcak ve çok memnunum, bayılıyorum... sana yine aynı nakaratta bulunacağım: Seni, dostlarının ve arkadaşlarının arasında, en iyi kişi olan seni seviyorum; ve bunun da yeni birşey olmadığım bilmelisin... Bana okuduğun eserlerinden o güçlü ve güzel etkileri içimde saklıyorum; onları öylesine hoş ve güzel buldum ki, kötü olmalarına imkan yok. Hiçbir şeye aldırmıyorum; haylazlık içime işlemiş benim... Bu da gerçek işte, bende geçmeyecek tek şey, sana olan dostluğumdur...

G. Sand

Bizimkilerden sana, herzaman olduğu gibi sevgiler.

126. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 5 Temmuz 1868
Pazar

İşte ben de aynı tekrarlamalar içerisindeyim sevgili üstad: Sizi çok ve gerçek bir şekilde seviyorum; üstelik sizin bundan kuşkulanmadığınızı düşünüp budalalık ediyorum... Sonbaharda yine buraya gelmeniz ve uzun bir süre beraber olmamız *gerek* . Zaten buna sözverip *yemin* bile etmiştiniz... Ben dostunuz, biraz hava almak ihtiyacındayım, öbürsü gün yeğenlerime gidiyorum, hafta sonuna kadar

oradayım; sonra, (kitabım için) Fontaineblea'ya, oradan da Paris'e geçeceğim; buraya ancak Ağustos sonu dönebileceğim. Ayın 12'sinden sonra, (Temple bulvarı no 42'ye) gönderin mektuplarınızı...

Altı hafta korkunç şekilde çalıştım. Vatandaşlar, bu kitabımdan ötürü beni bağışlamıyacaklar; hele gericiler hiç mi hiç affetmiyecekler![34]... Ne yazık!... Oysa ben herşeyi hissettiğim gibi yazıyorum; yani onların gerçek olduklarına inanarak yazıyorum!... Acaba budalalık mı ediyorum? Şanssızlığımız, *çokcası* sanırım yandaşsızlığımızdan geliyor... İhtilalcilerdeki hiristiyanlığa ait ne varsa beni dehşete düşürüyor! İşte size, masamın üzerinde duran (L. Blanc)'dan iki küçük not:[35] "Bu sistem, (yani onunki) ahlaksız bir sistem değildir. Kaynağım İncilden almıştır; ve bu ilâhi kaynaktan hiçbir zaman ne kin, ne savaş, ne de çıkar kavgaları doğmaz; çünkü incilin doktirini barış, birleşme ve sevgi doktirinidir." Proudhon[36] da, şöyle der: "Ben işi daha ileri götürüyorum; Pazar Ayinine gösterilen saygının ozanlarımızdaki son şiir kıvılcımlarını söndürdüğünü söylüyorum..." "Din olmasa, şiir de olmaz!" denmişti. "Sırası gelmişken, size sevgili üstad, Proudhon'nun kitabındaki pazar ayinine ait o aşk hikayesini okuyun *diyeceğim;* sanırım bu kitabın adı: *Marie et Maxime*[37] dir. İşte size *düşünürlerimizin* uslubu hakkında bir örnek... okuyun yeter... Bu yazı, büyük Veuillot'nun *Ça et là* kitabındaki "Brötanya gezilerini" aratmaz. Bu iki baya hayranlık duyan kişiler de var aramızda... Voltaire'e atıp *tutanlar* da yok değil...

Yaşlanınca eleştiriler yazacağım; içimi döküp rahatlayacağım. Zira düşüncelerimi içime akıttıkca boğulur gibi oluyorum. Kimse, yiğit Boileau'nun, zevksizliğe duyduğu öfkeyi benim kadar anlayamaz! O, şöyle diyor: "Akademi hakkında işittiğim ahmakca sözler, benim ölümümü yaklaştırıyor!" İşte adam buna derler[38]...

Şimdi artık, buharlı gemilerin *zincir sesleri* hep bana sizi hatırlatıyor... ve bundan hoşlandığınızı düşünerek daha az sinirleniyorum... Bu gece, nehire vuran ayışığı görülmeye değerdi...

Sekiz günden beri yapayalnızım. Annem Caroline'de; vucut ve moral bakımından şimdi daha iyi o.

Sizinkilere selamlar; size de sonsuz sevgiler.

G. Flaubert

***

Flaubert, 8 Temmuz'da Croisset'den ayrılır. Önce Ouville'de oturan yeğeni Juliette'te iki gün kalır; sonra Dieppe yakınlarındaki Neuville'de bir başka yeğeni Caroline'e misafir olur. 11 Temmuz'da Paris'e geçer; iki gün süreyle "Fontainebleau"yu gezip kitabı için araştırmalar yapar; yine, 1848'e ait bazı gazeteleri incelemek için tekrar Paris'e döner. Bu işi bitirdikten sonra artık kendine biraz vakit ayıracaktır. Bir hafta "Sainte-Gratien" de oturan, Prenses Mathilde'de kalacak ve üç gün de "Dieppe" deki yeğeni Caroline'de geçirdikten sonra 13 Ağustos'ta tekrar Croisset'ye dönecektir.

"Saint-Gratien" de iken, George Sand'dan şu mektubu alır:

127. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 31 Temmuz 1868

Mektubu sana yine Croisset'ye yazıyorum. Bu Tolede[39] sıcaklarında senin hâlâ Paris'te bulunacağından şüpheliyim; ola ki, Fontainebleu gölgeliklerine sığınmış olasın... Orası ne nefis bir orman değil mi? Özellikle kış mevsiminde, yapraksız ağaçlar ve serin yosunlarıyla çok hoştur! "Arbonne" kumsalım gördün mü? Orada, bu mevsimde pek güzel küçük bir sahra vardır.[40]. Bizler çok mutluyuz burada; soğuk ve gölgelikli ırmakta, hergün birer kere yıkanıyoruz. Gündüzleri 4 saat çalışma; akşamları da eğlence ve soytarı yaşantısı... Buraya, turneye çıkmış "Odeon" tiyatrosundan *komedyenler* geldi; içlerinde yaşlı dostlarımız da var. Onlara iki gece üst üste, temsilden sonra, "Chartre" de yemek verdik. Sabahın üçüne kadar şampanyalar içilip şarkılar söylendi, kahkahalar atıldı ve burjuvaların alçakca davranışlarına, rezaletlerine aldırmadan... Turupun içerisinde acayip komiklikte biri vardı; yöresel lehçesiyle gerçek köy şarkılarını söylüyordu; gerçek bir Normandiyalıydı. Sen, Galler'e has bir esprinin, şeytanlığın var olduğunu biliyor musun? Bu, görülmemiş bir yüz ifadesi, bir tür şaheserdir! Normandiya'yı bana daha fazla sevdirdi. Belki bu komediyeni tanırsın; adı *Freville*'dir; o, hep kıçına tekme yiyen, kaba saba uşak rolüne çıkar; sahnede iğrenç, berbad bir kişi olmasına karşın, tiyatronun dışında çok sevimli, eğlenceli bir gençtir. Bu da bir kader işi!...

Bu ara, bizde sevimli konuklar vardı.[41] Neşeli günler geçirdik. Tabii "Revue" dergisindeki *Lettre d'un voyageur* yazısının zararını, vahşi yerlerdeki[42] botanik koşuşmalarını araya katmıyorum... İşin en hoşu, küçük kızlardı: Tonton bir koyun gibi gün boyu uyuyan, durmadan gülen Gabrielle, öte yanda daha ince, ateşli kadife bakışlı, henüz otuz aylıkken bile beş yaşında gibi konuşan ve herşeyi ile kendisine hayran bıraktıran Aurore... Ben onu, fazla çabuk ilerlememesi için frenlemekteyim.

Kitabında, yurtseverlerin kötülüklerini ortaya sereceğini söylüyorsun, beni endişelendiriyorsun. Gerçekten bu doğru mu? Ya yenilenler? Hatası yüzünden yenilmiş bir insanın aptallıklarını yüzüne vurmak gereksiz değil mi? Biraz acımalı ol! İçlerinde nice yüksek ruhlu kimseler var! Hiristiyanlık bir kapris işiydi ve itiraf edeyim ki her devirde çekici oldu. Ama onun sadece müşfik yanını ele alırsanız, ona kapılıp gidersiniz! Kötülükten yakayı sıyırmak için onu düşünmek gerekir. Ama L. Blanc gibi bağışlayıcı bir kalbe sahip olan birinin; onu arınmış ve kendi idealine erişmiş görmesine şaşmam. Ben de bir zamanlar böyle bir düşe kapılmıştım.[43] Ama insan bu geçmişe bir adım geri dönünce, artık onun tekrar canlanamıyacağını görüyor... ve L. Blanc şimdi, bir zamanlar gördüğü o düşe, gülümseyerek bakmalı... Bunları düşünmek gerekmez mi? Akıl sahibi kişiler, yirmi yıldan bu yana, korkunç ilerlediler. Kendileri de şimdi bunları eleştiriyorlar. Üzerinde sitemde bulunmak, bilemem ne denli bağışlayıcıdır? Proudhon'a gelince: Ona hiç bir zaman içten inanmadım; söylediklerine göre, *deha derecesinde* bir hatipmiş! Buna benim pek aklım yatmadı! O ancak halledilmemiş tezatlar örneği olabilir! Ve bana *Socrate*'ın alaya aldığı sofistleri hatırlatıyor...

Bağışlayıcı duygu bakımından sana güvenim var. İnsan, bir eksik ya da fazla sözcükle, bir başkasını yaralamadan da kamçılayabilir... Hele o insan güçlü olup ta yumuşak bir ele sahip olursa... Sen, öylesine iyisin ki, hiçbir zaman senden kötülük gelmez...

Bu sonbaharda, Croisset'ye gelebilir miyim? İstiyorum ama biraz kuşkuluyum; *Cadio*'nun provası yapılmazsa belki oraya gelebilirim. Herneyse; birtek gün için bile olsa, Paris'ten kaçmaya çalışacağım.

Sana çocuklarımın selamı var. Hay körolası şeytan! Senin *Salambo* yapıtının üzerine öyle güzel bir kavga oldu ki... Senin tanımadığın biri, yapıttan hoşlanmadığım söylemeye kalktı; Maurice, onu burjuvalıkla bir güzel suçladı! İşi düzeltmeye kalkan öfke içindeki Lina'cık ta kocasının bu sözüyle yetinmedi, bunu az buldu ve ona ahmak kelimesini yapıştırdı...

Hepsi bu kadar. Bir Türk kadar güçlü ve sağlıklıyım. Seni seviyor, kucaklıyorum.

Yaşlı turubadurun.

G. Sand

128. FLAUBERT'DEN SAND'A

Dieppe, 10 Ağustos 1868
Pazartesi

Evet sevgili üstad, (versailles şatosunun yöneticisi Mr. Amat'nın tabiriyle) bu *tropikal sıcakta* ben Paris'teydim ve ter döküyordum... İki kez Fontainebleau'ya gittim; sözünüzü dinledim, ikinci defa "Arbonne" kumluklarım gezdim. Orası öyle güzeldi ki! Adeta *başımı* döndürdü.

Saint-Gratien'ne de gittim; şimdi de Dieppe'deyim; ve çarşamba günü artık uzun süre kımıldamamak üzere Croisset'ye dönüyorum, çünkü romanımın ilerlemesi gerekiyor...

Dün Dumas'yı gördüm; sizden sözettik; yarın yine görüşeceğiz, yine sizden konuşacağız.

Size, kitabımla "yurttaşları tüm kötülüklerinden ötürü *suçlayacağımı*" söylemişsem; fikrimi iyi açıklayamadım. Ben, kimseyi suçlama hakkını kendimde görmem. Dahası var, ben romancıların bile, dünya işleri hakkında fikir yürütmelerinin gerekli olduğuna da inanmam. Onlar düşüncelerini bildirebilirler ama açıkca ortaya koymalarından hoşlanmam; (bu, benim poetikamın bir kısmı) dır.

Böylece ben, herşeyi bana göründükleri gibi sergilemekle yetiniyor ve içlerinden baha gerçek gözükenleri anlatmaya çalışıyorum. Sonuç ne olursa olsun, aldırmam. Onlar zengin ya da fakir olmuş, galip ya da mağlup olmuş aldırmam! Ne sevgiye ne de kine, ne acı-

ma hissine ne de öfke duygusuna sahip olmak istemem! Ama Sempati duymaya gelince, bu iş başkadır; bu hisse hiçbir zaman doyulamaz. İrticacıları daha az tutarım çünkü onlar bana daha suçlu gözükürler.

Artık sanatta, Adeletin de yer almasının zamanı geldi değil mi? Tasvirde tarafsız olmakla Kanunun ululuğuna, Bilimin vuzuhuna erişilemez mi? Kısacası, sizin yüce aklınıza iyice güvenim olduğu için, kitabımın üçüncü kısmı biter bitmez, onu gelip size okuyacağım. Yapıtımda *iğneli* görünen birşey varsa onu çıkaracağım. Ama yine de, kitabımda karşı geleceğiniz birşeyin bulunmadığına şimdiden inanıyorum. Kişilere karşı imalarımda, gölge düşüren hiçbir taraf yok.

Perşembe günü, kız kardeşinde gördüğüm prens Napoléon[44], sizi sordu ve bana Maurice'i övdü.[45] Prenses Mathilde de sizi çok "sevimli" bulmuş; bu sözüyle, bana kendisini eskisinden daha fazla sevdirmiş oldu.

Nasıl, bu sonbaharda yine *Cadio* yapıtınızın provaları, ihtiyar dostunuzu görmeyi engelleyecek mi? Hayır olamaz! Bu olamaz!...

Freville'i tanıyorum; üstün bir kişidir ve çok bilgilidir.

Sizi iki yanağınızdan şefkatle öperim.

G. Flaubert

13 Ağustos'ta Croisset'ye dönen Flaubert, romanını yeniden ele alacaktır. Yeğenine: "Fasılımın son bölümünü hazırlıyorum"; "Fontainebleau ormanını ve şatoyu düzene koyuyorum. Ne iş, ne iş!..." diye yazacaktır.

Georg Sand'a gelince: 8 Ağustos'ta, önce *Chambre bleu* sonra *Bellamare* ve en sonunda da *Pierre qui roule* adını taşıyan romanına başlayacaktır. Konukları Marguerite Thuillier ve Mme Arnould-Plessy'den ayırabildiği zamanlarda, hergün biraz "eğlenmek için" çalışacaktır.

26 Ağustos'ta, yazı ortağı Paul Meurice ile, *Cadio* romanından uyguladığı piyesi tamamlamak üzere tekrar Paris'te gözükecek, 10 Eylül'de Flaubert'e yazdığı mektupta: "Nohant'dan sana yazdığım on beş gün önceki mektupta, *Cadio* yapıtım için Paris'e gideceğimi bildirmiş-

tim." diyerek, Flaubert'i haberdar ettiğini görüyoruz. Ne yazık ki bu iş mektubu yitmiştir; ondan sonraki ikinci mektup ta kaybolmuştur; ancak ondan tek bir cümle neşredilmiştir; içinde romancı: Mme Arnould-Plessy'nin "Hyacinthe rahibinin etkisi altında kalarak nasıl iktida (din değiştirme) ettiğini, bu olaydan ne kadar üzüldüğünü şu cümlelerle görüyoruz: "Papazı onu zorladı, aklını başından aldı; o, papazı çılgınca seviyor..."

Buraya biz, Flaubert'in o yiten iki mektuba verdiği cevabı sunuyoruz.

129. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 2-3 Eylül 1868
Çarşamba gecesi

Sevgili üstad, Bu *ayın son günü* ya da sondan bir öncesinde Paris'te olacağım. Hayır demek yok, görüşmemiz şart; masa başında tatlı tatlı sohbet etmemiz *gerek*.

Demek Sylvanie ve Thuillier, birer "örnek Katolik" olup çıktılar!... Ey Aziz Polycarpe! Bundan böyle bana artık rahip Hyacinthe tehlikeli gözükmeye başladı!...

Bakın dün annem bana ne söyledi: "Madam Sand'a bildir; onu sık sık düşünüyor ve görmek istiyorum; onu, bir akran gibi seviyorum".

Uykusuzluktan gözlerim kapanmakta, yatma zamanım geldi.

İhtiyar turubadurundan sonsuz sevgiler.

G. Flaubert

130. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 9 Eylül 1868
Çarşamba akşamı

Hiç böyle yapılır mı sevgili üstad? İki aya yakın yaşlı turubadurunuza bir kelime yazmadınız! Paris'te misiniz? Nohant'da mısınız? Ya da başka bir yerde misiniz?

Cadio adlı yapıtınızın şu sıralarda "Porte-Saint-Martin" de provaları yapılıyormuş; doğru mu? (Chilly[46] ile darılmışsınız, öyle

mi?) Piyesinizde, Thuillier'nin yeniden rol alacağı söyleniyor!... (oysa ben, piyesin değil, onun cançekiştiğini sanıyordum). Bu *Cadio* adlı eserinizi ne zaman oynayacaklar? Durumdan memnun musunuz? b.g.

Ben, midye gibi kabuğuma çekildim; romanıma da, kayaya yapışır gibi yapıştım; dünyada olup bitenlerden haberim yok... Haftalık *La Lanterne* dergisini bile okumuyorum! (dahası, okumadım). Sözaramızda, Rochefort beni hayrete düşürdü.[47] Onun yüzyılımızda, bu tür yazarlardan ilki olmadığım söylemek, cesaret ve yiğitlik ister! Bay Voltaire "Ey Welchler, ey Welchler" diye nasıl sızlanırdı, homurdanırdı![48] Ama bu aynı Rochefort'a, budalaca davranılmadı mı?[49] Ne zavallı kişiler bunlar...

Eğer sizin işiniz fazlaysa, Maurice'ciğe rica edin, o bana yazsın.

Sainte-Beuve nasıl? Onu görüyor musunuz? Ben deliler gibi çalışıyorum; Fontainebleau ormanının bir *tasvirini* yaptım; öyle ki, kendimi ağaçlarından birisine asmak geliyor içimden.[50] Üç hafta çalışmaya ara vermiştim; şimdi işe yeniden koyuldum. Ama zorlandım... Deve mizacı var bende: Yürürken durmaz; çöküp dinlenirken ayağa kalkmaz!... tekrar yürümez... Bir yıllık daha işim var... Sonra da, burjuvaları bir kenara bırakıp asla yeniden ele almayacağım. Çok zor bir iş bu ve çok ta çirkin... Hoşuma giden, Güzel olan bir şey yapmamn tam sırası...

Şu anda en hoşuma giden şey, sizi kucaklamak! Bu, ne zaman gerçekleşecek?

Buradan oraya size binlerce has sevgiler...

Flaubert'inizden

Annem çok iyi ve size sonsuz aşık...

131. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 10 Eylül 1868

Postalarda bir karışıklık olmalı sevgili dostum. Mektuplara cevap vermediğim için herkes *haksız yere* yakınıyor. *Cadio* eseri için Paris'e gideceğimi onbeş gün önce sana Nohant'dan bildirmiştim.

Yarın da, torunum Aurore'u görmeye Nohant'a gidiyorum. Burada, sekiz gündür dramımın dört tablosununu yazmakla meşgulüm. Dostum ve iş arkadaşım Paul Meurice'in üstlendiği bu işi, provaların sonunda bitirmiş olacağım. Onun yardımlarına rağmen, başlangıçta düzeni korumak hiç te kolay olmadı. Buna inanmak için, oyun sahnelenirken çıkan korkunç güçlükleri görmek gerekirdi! Eğer siz, hayal ürünü gerçek yaratıktaki insan mizacını incelemeye, hümor ve iç neşeyle dolu değilseniz, kudurmamanız işten değildir... Ama ben, artık öfke nedir bilmiyorum; tersine gülüyorum... Kızmamak için, bu çareleri buldum... Görüştüğümüzde birkaçını anlatacağım...

İyimserliğimden ötürü, gene de herşeyde insanların iyi yanını görüyorum... Ama gerçekte, yer yüzünde kötü şey de var, iyi şey de var...

Zavallı Thuillier'nin sağlığı iyi değil; ama gene de çalışma yükü yine üzerinde... Çok yoksul bir kadın, yaşamını kazanmak zorunda... Sana Sylvanie[51]'nin Nohant'da birkaç gün kaldığını yazmıştım. Herzamankinden daha güzeldi; o korkunç hastalıktan sonra, yeniden doğmuş gibiydi...

Sainte-Beuve'ü göremediğime inanmıyacaksın; şunu bil ki, burada ancak biraz uyuyup, birkaç lokma atıştıracak kadar vaktim var... Tiyatro ve oyunculardan başka, kimseden haberim yok... Çılgınca herşeyi bırakıp kaçmayı, sana iki saatcık bir sürpriz yapmayı ne kadar isterdim!.. Ama tutsak gibi beni yakalıyan işler, birgün bile yakamı bırakmıyor...

Ay sonunda buraya tekrar geleceğim; *Cadio*'nun temsili sırasında burada yirmi dört saat bulunmanı senden rica edeceğim. Kabul ediyor musun? Evet, bunu benden esirgemiyecek kadar iyi yürekli bir turubadursun sen!... Sevgili anneni ve seni içten kucaklarım; annenin iyileşmesine seviniyorum.

G. Sand

132. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 13 Eylül 1868
Pazar

Anlaştık sevgili üstad; *Cadio*'nun prömiyerine geliyorum; bunu söylemeye gerek var mı?[52] Bana yalnız, beş altı gün önce haberi verin. Piyes, Ekim ortalarında sahneye konuyor değil mi? Sen pek memnun görünmüyorsun bana, niye?

Ah, tiyatrocular üzerine gerçek bir kitap yazmak ne hoş olurdu! Yakında görüşmek üzere...

İhtiyar Gve Flaubert'inizden sonsuz sevgiler.

133. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 18 Eylül 1868

Sanırım oyun, 8 ya da 10 Eylül'de başlayacak, tiyatronun müdürü 26 Eylül'de diyor ama, bu mümkün değil. Henüz hiçbir hazırlık yok ortada, bana önceden bildirecekler, ben de sana yazacağım.

Çok vicdanlı ve özverili bir iş arkadaşım, bana burada dinlendirici günler geçirmemi sağlıyor.[53] Çalışma masamda [54] birinci kısmını bırakmış olduğum, *tiyatro* üzerine olan bir romanımı yeniden ele alıyorum. Öte yandan hergün, kamçılayıcı ve geceleri mışıl mışıl uyutucu buz gibi bir akarsuya dalıyorum. Ben burada sabahtan akşama dek, kuşlar gibi cıvıldayan, gülüşen iki küçük kızın arasındayken, böyle rahat yaşarken, gidip te bir takım kompozisyonlar aramak, kurgular yaratmak bence budalalık!... Ama insanoğlu bunlara askerce uymaya alışık... ölmeyi ya da yaralanmayı aklına bile getirmez... Buna karşı olduğumu sanma; karşı değilim, ama yine de ondan pek hoşlandığımı söyliyemem... tıpkı bir hayvan ve Berry'li sabırı ile yolumda dümdüz, budala budala yürümekteyim... Özel yaşamımda da, *başkalarıyle* ancak ilgilenebiliyorum... Yakında seni Paris'te görebilmek, bu sıkıcı işlerden sonra ferahlatacak beni. Romanın, benimkilerden çok daha fazla ilgilendiriyor beni. Kendime özgü deyimle nesnelliğim, bir hayli ilerledi... Sağlığım yerinde olmasaydı, bunu hastalık sanacaktım! Bu yaşlı gönlümün sevecenliği her-

gün biraz daha artmasaydı, bencil görecektim kendimi... Kısaca, bilemiyorum işte. Ben böyle bir kişiyim! Bu günlerde, üzüntülerim olmadı değil... Sana o eline geçmeyen mektubumda anlatmıştım bunları; günlüğüme de not etmiştim. 31 Ağustostaydı; senin de tanıdığın, çok sevdiğim biri *Célimene,* sofu bir kişi olup çıktı![55] Düşünülemez bir vecd içinde, nasıl molinist[56] bir sofu olup çıktı... Ne budalalık!... Çileden çıktım; gürültü kopardım; açık açık konuştum, onu alaya aldım. Ama hiç para etmedi... Rahip Hyacinthe, ona tüm dostlarından ve saygın kişilerden daha yakın sanki... Anlaşılır gibi değil! Böyle soylu bir kafaya, gerçek bir zekaya, saygın bir karaktere yakışır mı bu? Thuillier de sofu ama sofuluk kişiliğini değiştirmemiş! Papazlardan hoşlanmayan, şeytana inanmayan, bir sofu o... Maurice de Lina da sevmiyor, ona köpürüyorlar... Bana gelince, onu sevemediğim için çok üzgünüm... Seni seviyor ve kucaklıyorum. *Cadio*'nun temsiline geleceğin için şimdiden teşekkürler.

G. Sand

134. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 19 Eylül 1868
Cumartesi akşamı

Bu işe çok şaşıyorsun değil mi sevgili üstad! Ama ben, şaşmıyorum; *önceden şöylemiştim de bana inanmak istememiştiniz!* Ne acı!... Hele fizyolojik vücudun aynı kalıp, ruhun bir başka ruhla yer değiştirmesi içler acısı!... *Sanki aldanmış olan sizmişsiniz...* Böyle şeyler çok geldi başıma! Hem de kaç kez...

Ama gene de, Üçüncü cinsiyete ait olan siz, kadınlar hakkında ne düşünürsünüz? Onlar, Proudhon'un dediği gibi: "Doğruluğun perişanlığı" içinde değiller mi?[57] Acaba onlar, ne zamandan beri bundan vazgeçebilmişler? onlar için Aşktan sonra gelen sofuluk, bir emir, bir tarikat değil mi? Sylvanie'nin artık erkeği yok, yerine Tanrıyı seçmiş... Hepsu bu işte![58]

Mucize, az kişi için gereklidir. Felsefeyi ise, aristokratlar paylaşacak! İnsanlığın hayvan yönünü istediğiniz kadar palazlandırın, altına saman döşeyin, hatta ahırı bile yaldızlayın, o yine *hayvan ve*

kabadır... kaba kişilerin ilerleyişi, daha az kötü olmakla mümkün... Ama kütlenin fikrini yükseltme, Tanrı hakkında daha geniş bir anlayış verme işine gelince; ben bundan şüphe ederim, kuşku duyarım...

Şu sıralarda, dürüst bir kişinin, (arkadaşlarımdan birinin, bir makam sahibinin) Eure vilayetinde[59] çıkan, İhtilal hakkındaki bir yazısını okuyorum; kitap, devrin burjuvalarını, sıradan küçük kent kişilerini metinlerle anlatıyor. Yemin ederim bu güçte yazı yazabilen şimdi az!... Bunlar, okuryazar, mert, fikir ve aklıselimli iyi yürekli insanlardı!

Bir yandan neo-katoliklik, öte yandan sosyalizm Fransa'yı serseme çevirdi. Şimdi herşey, meryemanamn bakire anne oluşu[60]ile, işçi karavanasımn arasında dönüp duruyor...

Size, Demokratları pohpohlamaya yanaşmadığımı söylemiştim. Ama tutucuları da fazla savunmuyorum. Şu sırada yazdığım üç sayfa içinde burjuvaları sergiliyorum, 48 Haziran'ındaki[61] muhafız alayının iğrençliklerini anlatıyorum; elimden geldiği kadar rezilliklerini ortaya seriyorum...

Bunları bırakalım. Eseriniz *Cadio* hakkında hiçbir ayrıntı vermiyorsunuz. Eserinizi hangi artistler oynayacak?

Romanınızın sahnedeki uygulanışına fazla güvenim yok. Siz bu kişileri çok seviyorsunuz!... Aralarında, sanatım sevenler var mı? Çoğu artist, yolunu şaşırmış birer burjuva!

Engeç üç hafta sonra görüşebileceğimize seviniyor, sizi kucaklıyorum.

G. Flaubert

Sansür işi ne yolda? Sanırım başınıza saçma işler açmayacak!... Eğer ukalalık ederlerse, çok üzülürüm.

Bir gazetedeki: "Victor Hugo ve Rochefort, çağımızın en büyük yazarlarıdır" cümlesini okudunuz mu?[62] Eğer şimdi Badinguet'den hınçlarını alamazlar ise ilerde ona azap çektirmek çok zor olacak...

135. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 26 Eylül 1868
Cumartesi akşamı

Ne zaman sevgili üstad, ne zaman geliyorsunuz? Gününü iyice biliyor musunuz? Kesin olunca bana bildirin de özel işlerimi ona göre ayarlayayım; bunu bilmem önemli.

Yaşlı dostunuzdan size sonsuz şefkatlar...

G. Flaubert

27 Eylül'de Sand, *Cadio*'nun son provaları için Paris'e dönecektir.

136. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 29 Eylül 1868

Sevgili dostum,

Önümüzdeki 3 Ekim Cumartesi günü, her akşam, sabah altıdan akşam ikiye kadar tiyatrodayım. Sahneye çıkmayan artistler için kulislerde yerlere yatak serileceğinden sözediliyor. Bana gelince... ben de senin gibi uykusuzluğa alışkınım, hiçbir yorgunluk duymuyorum; ama gene de, hep başka şeyler düşünmeye, başka şeyler araştırmaya alışık olduğumdan bu iş sıkıntılı olacak. Ama provalar bir yanda sürüp giderken, başka bir oyun yazmaya alışığım, oldukça da becerikliyim bu işte... Geniş loş salonlar içerisinde, esrar dolu kişilerin yavaş sesle konuşup acayip kılıklarda dolaşmaları, bana heyecan verir. Eğer bu kişileri, birer tımarhane kaçkını diye düşünmezseniz,[63] kendinizi bir rüya içinde sanabilirsiniz...

Temsilin nasıl geçeceğini hiç bilemiyorum. Eğer beraberlikteki mümkün mucizeyi, son anlarda gerçekleşebilecek irade gücünü hesaba katmazsanız, otuzbeş ya da kırk artistten ancak beşaltısının düzgün konuşabilmesi fazla işe yaramayacaktır. Saatler boyu asker ya da köylü rolündeki bayaz, mavi gömlekli kişiler, sahneye girip çıkmakta... O sırada da akıl almaz manevralar çevirmekte... Hep hayal işi... Bu robotları kullanmak delilik! Dahası var: Yorgun, sol-

gun, esneyip pinekleyen artistlere ne dersiniz?.. Ya da birdenbire çılgınca sahneye koşanlar? Hepsi de bir sürü tımarhane kaçkını...

Sansür işi yazılış bakımından bizlere dokunmadı; yarın, gelip, bu baylar kostümleri inceleyecekler; belki de çok şaşıracaklar![64]

Sevgili ailemi, Nohant'a bıraktım; eğer *Cadio* yapıtım başarılı olursa, torunum Aurore'a ufak bir çeyiz sağlayacak! Tüm düşüncem bu!.. Yok eğer başaramazsam, piyesi yeniden ele alacağım işte böyle...

Seni Paris'te göreceğim; böylece de mutlu bir gün geçireceğim. Eğer Paris'e birgün önce ya da aynı gün gelecek olursan, beni gelip gör; o gün, ya da birgün önce, bana yemeğe gel; saat birden beşe kadar evdeyim.

Teşekkürler; seni seviyorum ve kucaklıyorum.

G. Sand

3 Kasım'da, "Porte-Saint-Martin" de oynanan *Cadio* yapıtı, taktir ile karşılanır. 1 Kasım'da oraya gelen Flaubert, aynı gün, gidip dostunu ziyaret edecektir; ilk temsilde bulunmakla kalmayıp, son provalarda da orada olacaktır ve Sand'ın verdiği bir yemekte hazır bulunacaktır.[65] 4 Kasım'da Croisset'ye dönecek; Sand ise başkentten ancak 13 Kasım'da ayrılacaktır.

137. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 6 Ekim 1868

Sevgili iyi yürekli dostum,

Tavsiye

Sana arkadaşım Desprenuaux'yu taktim ediyorum; lehine karar verilen ve kendisinin haklı olduğu bu meselede, elinden gelen yardımı gösterecektir.[66] Sevgilerimle

G.Sand

138. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 15 Ekim 1868

Oh, çok şükür artık *evindeyim*; çocuklarım ve torunlarımla kucaklaştıktan sonra, tam 36 saat deliksiz uyudum; yorgun düşmüşüm de anlamamışım!... Şu hayvanlara has *kış uykusundan* uyanır uyanmaz, yazmak istediğim ilk kişi sen oldun... Yer değiştirmesini fazla sevmiyen birinin, hatır için Paris'lere kadar gelmiş olmasına gereği kadar teşekkür edemedim ve seni yeterince göremedim. Yemekte Plauchut ile birlikte olacağını duydum ama gelemedim. Hastalıklı Thuillier'nin yanında kalıp ona bakmak istedim. Ama elimden birşey gelmedi, o da bundan fazla memnun görünmedi. Artistler, şımarık çocuklara benzerler; en iyileri bile sonsuz bencil kişilerdir. Sen bana, onları fazla sevdiğimi söylüyorsun; oysa ben onları kırları, koruları sevdiğim gibi severim... tıpkı tanıdığım, tanımaya çalıştığım insanlar, nesneler gibi severim. Aralarında, kendime bir yer ayırırım; bu yeri sevdiğim için, onu besleyen, yenileyen şeylerin tümünü severim... Bana sıkıntı yarattıklarını da görmez değilim... ama artık bunu hissetmiyorum; Ben, fundalıkların dikenli olduklarını biliyorum; ama bu ellerimi içine daldırıp çiçek toplamamı engellemiyor; bu çiçeklerin tümü güzel olmasalar da... hepsi merak uyandırıyor bende. Beni sen, Saint Georges manastırına[67] götürdüğün gün, Fransa'da nadir yetişen o *Sacre fularia boreal* çiçeğini görmüştüm ve sevinç içerisindeydim. Oysa onları topladığım yerde boktan olanları da vardı... *Such is life:* (dünya böyle işte!)...

Eğer insan yaşamı bu şekilde düşünemez ise, onu hiçbir ucundan yakalayamaz ve ona bilemem nasıl *dayanabilir?*... Ben, hayatı eğlenceli ve ilginç buluyorum; her yanıyla *sineye çekiyorum*; bundan ötürü de onda güzel ve iyi birşeye rastlayınca mutlu oluyurum, sevinç duyuyorum. Eğer insan türünü iyice tammamış olsaydım, seni nasıl çarçabuk anlar, tanır ve sevebilirim? Ben sonsuz bir şekilde bağışlayıcı olabilirim; bu niteliğim de insanları çok çok sınamış, ve onlara alışık olmamdan ötürüdür.

Ama taktir etmeye gelince; bambaşka birşeydir o! Sanmam ki, yaşlı turubadurunun bu düşüncesi eskimiş olabilsin...

Dönüşümde çocuklarımı herzamanki gibi iyi durumda ve sevimli buldum. İki küçük kız da sevimli ve tatlıydılar. Bu sabah, tatlı hayaller içerisindeyken, şu tuhaf fikirle kendime geldim: Yaşamın dramı içerisinde, herzaman başrölü oynayan birini bulabilirsiniz; benimkinde başrolü Aurore oynuyor... Gerçek şu ki, bu küçüğe tapmamak elden gelmiyor. O, akıl ve iyilik bakımından öylesine zengin ve başarılı ki, sanki bana bu hayal gibi görünüyor... Farkında değilsin ama, sen de benim için *böyle bir düşsün*... Plauchut, seni ancak birgün görmüş ve sana hayran olmuş! Bu onun budala olmadığım kanıtlıyor... Paris'ten ayrılırken sana selam gönderdi.

Cadio eserimi iyi ya da şöyle böyle bir beyeni içerisinde bıraktım. Yeni yönetime karşı dönen dolap, ancak bir gün sürebildi;[68] yayının yarısı dost, yarısı düşmandı; iyi giden havalar da işe karıştı; Roger'nin kötü oyunculuğu da işi berbad etti.[69] Öyle ki, bu güne kadar hâlâ oyunun hasılat yapıp yapmayacağı belli değil. Bana gelince: Şayet oyunum para getirir ise, "aman ne iyi" der sevinirim; getirmezse "yazık!" der geçerim[70]... Amaç para olmadığına göre, üzerinde durmaya değmez... Nice boş ve kötü eserler para sağlıyor, bence başarının gerçek kanıtı bu değildir. Çalışma alışkanlığımı yitirmemek için bir başka piyese başladım;[71] Bir *kısa deniz gemiciliği* üzerine de bir romanım var.[72] Bu kez, konu üzerinde pekçok araştırma yaptım; ama yine de yeni birşey bulamadım. Mekanizmayı yakaladım; fazla karışık değil, akla pek yatkın...

Seni ve anneciğini kucaklıyor, haberlerini bekliyorum. Romanın ilerliyor mu?

G. Sand

139. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 17 Ekim 1868
Cumartesi akşamı

Dünkü mektubuzun bana doğru yolu gösterdi. Egoistlere karşı bağışlayıcı tutumunuz, çok yüksek bir davranış!.. gözlerim yaşardı...

Size uzun uzun cevap yazmayı isterdim; ama kafam sarhoş gibi!... Buraya geleli en uzun uykum beş saatı geçmiyor; işte şu anda kitabımdaki fasıl bitti, uykusuzluktan gözlerim kapamyor...

Evet, Thuillier'ye gücendim! Ama dostunuz Plauchut'den pek memnun kaldım; beni hemen yanına çağırdı.

İki elinizden, iki yanaklarınızdan, Matmazel Aurore'un da çifter çifter yanaklarından öpüyorum.

Gve. Flaubert

Ne zaman görüşeceğiz? Bana *Cadio* hakkında bilgi verin. Şu Roger işi ne kadar şanssızlık!...

140. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 31 Ekim 1868
Cumartesi akşamı

En son mektubunuza daha uzun bir cevap veremediğim için, içim hiç rahat değil sevgili üstad!... Karşılaştığınız "cansıkıcı" olaylardan söz ediyorsunuz; bu işlerin farkında değil miyim ben sanıyorsunuz? Açıkçası (söz aramızda) bu beni, çok daha fazla zedeliyor. Dostlarınızdan çoğunu yeteri kadar *sıcak* bulmadım. Size, 1. Napoléon'nun mektuplarından bir parça okuyayım[73]: "Tanrım! Tanrım! Şu okumuş kişiler ne hayvan!" Ne güzel bir cümle değil mi? Üzerinde konuşmamıza değmez mi?

Kütlenin bu sonsuz budalalığı ne denli korkunç olsa da, yine ben fertlere karşı hoşgörülüyüm. Bouchez ve Roux'nun ilk on cildini bir solukta yeni okudum; ve açıkcası şunu anladım, *François*'lar ile karşılaşmak iğrenç... o güzel vatanımızda her zaman böyle ahmakca mı davranmışız biz? Halktan gelmeyen birtek liberal düşünce olamaz mıydı? Skandal yaratmayan birtek doğru iş görülmez miydi? Bay Voltaire'in dediği gibi: "Beşeri düşüncenin tarihi, beşeri budalalığı ortaya koyar"...

Giderek ben şu gerçeğe inanıyorum: Biz, katoliklik içerisinde çürüdük. Şükran doktrini içimize öylesine işlemiş ki, adalet duygusunu yitirmişiz. Ne derlerse desinler, beni 48 hikayesinde korkutan şey şu: Orta Çağdan kaynaklanmamış bir kökün, İhtilalde doğal olarak ortaya çıkması. Ben Marat'da Proudhon'nun parçalarına rastladım; yemin ederim. Ligue'in vaazlarında bile yine onları bulabiliriz...

En ilericilerin bile, "Varennes" olayından sonraki tedbiri nedir? Diktatörlük yani asker diktatörlüğü[74] değil mi? Kiliseler kapanıyor ama, yerine tapınaklar açılıyor... Vallahi, ihtilali düşündükce serseme dönüyorum; beni içine çeken sanki bir uçurum o...

Tüm bunlara karşın, gene de romanıma hayvanlar gibi çalışıyorum; sanırım yılbaşına kadar yazılmamış ancak yüz sayfa kalacak: yani, daha atlı aylık bir işvar. Paris'e, mümkün olduğu kadar geç gideceğim; kışı tam bir yalnızlık içinde geçireceğim; bu da yaşamı hızlandıran iyi bir çare olacak...

Maurice'den çok sevimli bir mektup aldım. Ama neden canını sıkmasına müsade etti?[75] Bu baylara karşı, hepimiz fazla alçakgönüllü davranıyoruz...

Beni ne zaman gelip göreceksiniz? Ben, Aralık sonuna doğru, belki üç dört gün için Paris'te olacağım.

Şimde ne ile meşgulsunuz?

Tüm sevgilerimle...

Gve Flaubert

141. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 20 Kasım 1868

Bana, ne zaman görüşeceğiz diye soruyorsun. İki kızımızı da 15 Aralığa *protestan* olarak vaftiz edeceğiz. Bu fikir, özellikle protestan nikahlı olan Maurice'den geldi; kızlarını katolikliğin baskı ve etkisinden uzak tutmak istiyor. Dostumuz Napoléon, Aurore'un vaftiz babası, ben de vaftiz annesi olacağım; öteki kızın vaftiz babalığını'da yeğenim[76] yapacak; bu işlerin hepsi aramızda, aile içinde olacak. Maurice, senin de bulunmam istiyor. Eğer hayır dersen, ona çok acı vermiş olacaksın...

Romanını da getirirsin, uygun bir zamanda bana okursun; dinlenmesini bilen bir kişiye okuman yararlı olur; romanı karşılıklı özetler yargılarımızı belirtiriz. Hadi benim yaşlı turubadurum! Bunu kabul et ki Maurice'in de *keyfi yerine gelsin*... Evet dersen, seni on kez daha fazla kucaklayacağım.

G. Sand

142. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 24 Kasım 1868
Salı

Sevgili üstad,

Beni ne denli *üzdüğünüzü düşünemezsiniz!* Öylesine arzuladığım bu davete, "hayır" diyeceğim; oysa "evet" demek için canatıyorum! Ama hayır demekle, rahatsız edilmek istemeyen gülünç bir kişi durumuna düşüyorum... Kendimi iyi tanırım; eğer Nohant'a gelirsem, tam bir ay bu gezinin hatıraları arasına gömülürüm; binbir güçlükle şu zavallı kafamda oluşturduğum bu hayali imajların yerine gerçek imajlar alacak, kartondan bütün şatolarım yıkılacak...

Üç hafta önce uzak olmayan bir sayfiyede bir akşam yemeğini kabul ettim ve bu saçmalığı gösterdi; böylece dört günüm perişan oldu... Nohant'dan ayrılmanın yapacağı etkiyi artık siz düşünün. Ama bunu anlayamazsınız, çünkü güçlü bir kişisiniz![77] Size, yani Nohant'a, endişelerimden kurtulduğum bir zamanda geleceğim; Maurice'e özür dilediğimi değil, üzüldüğümü söyleyin...

Önümüzdeki perşembe annem Rouen'e dönüyor ve ben Şubat sonuna kadar burada yalnız kalıyorum. Bu sürecin sonunda, sanırım kitabımın son faslına geleceğim ve bitmesine de üç ay bir zaman kalacak; kısacası, onu Ekim'de yayınlamak için, Haziran'da bitmesi *gerek*.

Siz şu sırada neye çalışıyorsunuz?

İhtiyar turubadurunuz şu anda sizi, sevgisi kadar güçlü kollarla kucaklıyor.

Gve Flaubert

***

Flaubert, dört haftadan sonra, yaşlı dostunun uzayan sessizliğinden endişe edecektir. Sand'ın davetini ısrarla geri çevirmesinden alındığını düşünüp iç huzursuzluğu içinde, ihtiyatlı şekilde soruşturmaya çalışacaktır.

143. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 19-20 Aralık 1868
Cumartesi gecesi

Kanımca ihtiyar turubadurdan birşeyler istemiyor (yanıldıysam özür dilerim) ve o dost, Maurice'in iki şeker kızının vaftiz törenine gelemediği için (kendini beğenmiş bir domuz) yerine konuluyor...

Ve ben, haksız olup olmadığımı anlamak için, üstadımdan bir mektup ya da haber bekliyorum.

Size verebileceğim havadislere gelince; Durup dinlenmeden çalışıyorum; kitabımın bitmesi *ufukta* belirlenmeye başladı; mutluyum, sevinçliyim ve bu işi daha çabuk bitirmek için kış boyunca (herhalde Mart sonuna kadar) burada kalmaya kararlıyım. Herşeyin iyi gittiğini farketsem bile, eserin tümü Mayıs sonuna kadar sürecek.

Dünyada olup bitenlerden haberim yok; okumuyorum; yemeklerden sonra hazım niyetine, sadece Fransız İhtilalini gözden geçiriyorum. Eski alışkanlığım olan, sabahları latince birşeyler okuma alışkanlığımı da yitirdim; bir kelime bile bilmiyorum. Şu elimdeki "burjuvalar çalışması" biter bitmez, ilk işim Latinceye sarılmak, ona yeniden çalışmak olacak! Bu iş pek te uzak görünmüyor...

Beni tek tedirgin eden şey, her pazar Rouen'e gidip annemde yemek yemek oluyor; sabah 6'da yola çıkıp gece 10'da evime dönüyorum; tüm yaşamım da bu işte...

Turgenyev'in ziyaretinden size sözettim mi? Tanırsanız, onu siz de çok seveceksiniz.[78]

Sainte-Beuve, ayakta durabilmek için direniyor... onu, gelecek hafta göreceğim; bazı gerekli bilgiler edinmek için haftaya Paris'e gidiyorum. Bu bilgilerin konusu ise "Milli muhafızlık".

İyi dinleyin: Figaro gazetesi, sütunlarını doldurmak için, romanımdan "Nazır Pasquier"[79]nin yaşamını anlattığını hayaletmiş; Rouen'deki aynı aileden bir başkası da, bir yazımdan ötürü, gidip bir

avukat tutmuş; bu avukat ta, kardeşime gelip bu fırsattan yararlanmamak, budalalık olur! demiş. Şahane bir saçmalık değil mi?

Size olan sevgim kadar sizi candan, yürekten kucaklarım.

Gve Flaubert

144. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 21 Aralık 1868

Alınmamın ve seni arzulayışımın nedeni, ne bencillik, ne de senden fazla birşey isteyişimdir; tersine bizler çok neşeliydik, *kahkahalar* atıyorduk; senin de bizlere katılıp eğlenmeni, dinlenmeni istemiştik. Eğer başka yerde eğlendiğini ve bu yüzden buraya gelmediğini bilseydik seni peşin peşin bağışlardık. Ama senin kapanıp kalman, hoşlanmadığın, ama yapmak istediğin bir iş için canını çıkardığını gördük... oysa o işi keyfince yapar, o denli üstüne düşmeyebilirdin... "Ben işte böyle bir kişiyim" diyorsun. Buna sözüm yok. Ama, tapılan bir dost, sizden uzak tutsaklık zincirine vurulmuşsa ve siz onu kurtaramazsanız üzülmez misiniz? Belki senin bu davranışın, kendini acındırmak, biraz daha sevdirtmek içindi, bir çeşit kendini beğenmişlikti. Kendini sadece edebiyata gömmeyen ben ise, bu bayram günlerinde çok güldüm ve yaşadım; ama yine de hep seni düşündüm... Seni seven, taktir eden, ve buraya gelmekle onu da mutlu edeceğin bir başka dostla, "Palais-Royal"[80] da hep seni konuşdum...

Turgenyev, seni masa başından ayırabildiği için bizlerden şanslı; onu pek az tanırım ama ezbere bilirim.[81] Kendine has ve sağlam bir yetenek... Yabancı edebiyatçıların davranışları bizimkilerden üstün: Onlar gösterişten uzak... Bizler ya böbürlenir ya da yuvarlanıp yok oluruz... Artık Fransızın ne sosyal ne de entellektüel çevresi kaldı. Ayrıcalıklı bir yaşam süren sen ise, onların arasında değilsin; dağıtılmış, boşverici hayatımla ben de onlardan biri değilim; ama bir edebiyatçıya gereken ne o özeni ne de o uygarlığı gösterebiliyorum; yaşamayı fazla seviyorum, oğlan çocuğu gibi eğlenip ziyafetlerde dolaşıyorum; abartılı günlerim de olmadı değil... ama uzun sür-

medi... İnsanın, kişiliğini duymadan yaşaması ne rahat... içinde rol almadığın bir hayatı seyretmek ve ona uzaktan kulak vermek ne güzel bir tiyatro oyunu... Kendimden birşeyler vermek gerektiğinde, yine de cesur ve kararlı bir hayat yaşamıyor değilim; ama, artık eğlenemiyorum!... Ya sen kuduruk turubadurum? Bence sen, herşeyden fazla işinden zevk alıyorsun... Tüm söylenmelerine karşın, yine de *sanat*, senin tek tutkundur. Benim budalaca üzüntü duyduğum o senin hapis yaşantın, senin ençok zevk aldığın bir hayat... Eğer durum böyleyse, senin yararına... bana açık açık söyle, teselli bulayım...

Senden ayrılıyorum, gidip kuklaları giydireceğim. Havalar bozuk, yeniden oyunlara, kahkahalara daldık; sanırım bu kış uzun süre böyle geçecek... İşte senin sevip, *üstad* dediğin budala kişi... Çalışmaktan çok eğlenceyi seven ne üstad ne üstad!...

Beni iyice horgör ama sev... Lina senin için "kendini beğenmiş" derken, Maurice de sana köpürüyor; ama yine de aramızda seviliyor, kucaklanıyorsun. Dosy Plauchut da sana tapıyor sevgili koca nankör...

G. Sand

Figaro'nun martavallarını okumuş, gülmüştüm; söylendiğine göre, bu dedikodular inanılmayacak boyutlardaymış... gazeteler, bana, kız torun yerine oğlan torun yakıştırdılar ve protestanca vaftiz yerine, katolik usulü bir vaftiz töreni uydurdular... Ziyam yok; eğlenmek için biraz fazla yalan gerekmez mi?[82]

1868 yılı, bu iki zıd mizacın heyacanlı tablolarıyla sona erecektir. Hiçbir eğlenceye katılmayan zavallı münzevi keşiş Flaubert, "aziz kitabı" üzerinde gece gündüz çalışarak kendini harab edecek; Georges Sand ise aile eğlencelerinin ve neşesinin yorgunluğunu gidermek için, zaman zaman birkaç saat çalışacaktır. Herşeye karşın şaşılacak şey, her ikisinin de samimi bir saygı ve hayranlıkla kurulan derin ve sağlam bir dostluğa bürünerek birbirlerine iyice bağlanmalarıdır.

(1) Bu küçük kitap ilk kez 1836'da *Mathieu Lansberg* adı altında yayınlanmış ve yıl boyunca hava, olaylar hakkında keramette bulunmuştur. Örneğin uygun günler; saç kesme günleri, sağlığa yararlı reçeteler gibi... Uzun süre bu kitabın süksesi sürmüş ancak XIX. yüzyıl ortalarında "Almanach de Mathieu de la Drome" ile talihi baltalanmıştır.

(2) O sıralarda Fransa'nın büyük bir bölümü, görülmemiş bir soğuk dalgası içerisindeydi. "Seine" nehri, Rouen'de ve Paris'te donmuştur. Arabayla üzerinde dolaşılıyordu.

(3) Sand'ın gezisini ertelemesinde başka bir neden daha vardır: Sand'ın kızı Solange, bir yabancı prensle Cannes'a yerleşmiştir ve dargın olan Sand, kızına rastlamak istemiyordur.

(4) Sand'ın gelini Lina'ya yazdığı mektup şöyle: "Yarın akşam Prens ile Magny'deki yemeğimiz, Flaubert ile buluşmamı engelliyor, ama Prens, onu da davet edecek. 14 tarihli günlükte de şunu görüyoruz: "Prens'in, sonra da Flaubert ve Maxime Du Camp'ın gelip bulunduğu Magny'deki yemek, çok sevimli geçti. Prens, çok cazip, ve herzamanki gibi hepimizden güçlü."

(5) Sözkonusu Flaubert'in kuzini Bonenfant'nın Nohent'daki nikah törenidir.

(6) 10 Ocak 1867'de Var millet vekili, Vikont Kervéguen, bir Belçika gazetesinin iddiasma dayanarak, Siyasi heyete bazı büyük Fransız gazeteleri için, Bismark'm elli bin taler (gümüş para) verdiğini yazmıştı. Jüri, bu suçlamanm gerçeğe dayanmadığını söylemiş, Garnier de Cassagnac, bu paraları 1868'de geri almıştı.

(7) Sainte-Beuve, 7 Mayıs 1868'de bu nutku Senatoda verecektir.

(8) 1868 Mart'ında yayınlanan *Questions Contemporaines* adlı eser, sözkonusudur. Bu kitapta Renan, politik felsefeyi, terbiye sorunlarını, kilise ile toplum arasındaki ilişkileri ele alır, eskiden yayınlanmış makalelerini biraraya toplar. Cildin başında 1859'da yayınlanmış *Philosophie de l'Histoire Contemporaine* adlı bir makale bulunur. Renan, yakın bir gelecekte, monarşi ile yönetilen bir liberal hükümet görmektedir.

(9) Théophile Gautier.

(10) Bu projeye, Sand bir mektubunda değinmiştir.

(11) Arap kabilesinin yaşlı şefi anlamına gelen *Scheick* sözcüğü, Flaubert'in yazı ve konuşma dilinde çok geçer. Bu sözcük, tüm aile mektuplarında çeşitli imlâlarla bulunur.

(12) Prens Napeléon (Jerome), sözkonusudur.

(13) 1868 Mart'ında, Ernest Feydau'nun karısının, bir mağazadan altı bin frank değerinde dantel hırsızlığı yaptığı ortaya yayılmış, basında skandal yaratarak gürültü çıkarmıştı. Kadının sevgilisi Ernest Broche'nun hapisten kurtardığı Feydeau, dantelleri geri vererek hırsızlığı bir başka kadının üstüne yüklemiştir. Gerçekte, bu hırsızlığı yapanın Feydeau'nun kızkardeşi olduğu söylenir. Cürmü meşru olarak yakalanacak ve kendisine yardımcı olan kızıyla birlikte ertesi yıl tutuklanacaktır.

(14) Ressam Eugene Lambert'in karısı Esther Lambert, doğum yapmak üzeredir; ama bazı komplikasyonlar, olayı tehlikeli duruma düşürebilecektir.

(15) Gerçekten, 15 Mayıs cuma günü, Flaubert ile Sand, Magny'de beraber bir akşam yemeği yerler; bunu günlükten öğreniyoruz.

(16) Goncourt'a yazdığı mektupta, Flaubert o günün sıkıntılarını ayrıntılarıyla anlatacaktır.

(17) Bu mektup Renan için yazılmıştır.

(18) Bu ünlü doktorları, arkadaşına Sand çağırmıştı.

(19) Caroline Commenville'in arkadaşı.

(20) *La Queue de la Poire de la Boule de Monseigneur* yapıtı olmalı.

(21) Bu, XIII. yüzyıldan kalma "Saint-Martin de Bocsherville" de eski bir manastırdır. Kilisesi hâlâ iyi durumdadır; ama manastırdan geriye ancak küçük bir avlu ve birkaç salon kalmıştır.

(22) Rouen şehrinin 20 kilometre batısında, "Seine" kenarında küçük bir yer.

(23) Bu daire, Sand'ın Paris'teki son yıllarına rastlayan bir uğrak yeri olacaktır.

(24) *Cadio* adlı yapıt, 25 Nisan 1868'de basılmıştır. Sand, Croisset'ye gelirken bu kitabı Flaubert'e getirmiş olmalı.

(25) Flaubert, Sand Croisset'deyken ondan *Gönül Eğitimi* yapıtı için bu sözcüğü istemiş olmalı. Bu adı, "Fontainebleau" ormanının tasviri içinde kullanacaktı; ama kullanmamıştır.

(26) Eserdeki *Cadio* kimsesiz bir çocuktur; bağlangıçta, budalaca ve hayalci biri olarak tanıtılır. Ama o, alaya alınınca, birdenbire kendine gelir ve ihtilalci, yiğit bir savaşçı olur. Sanırız George Sand, *Cadio*'nun karakterinin gerçekliği üzerinde Flaubert ile aynı düşünceyi paylaşmaktadır. 1 Eylül 1866'da Sand, eserine başlarken, oğlu Maurice'e şöyle yazar: "Niçin Cadio", bir çeşit Marat, Bonaparte olmasın?

Niçin hem ulu hem de sefil bir içgüdüye sahip olmasın? Herşeyde, tarihî şeylerin daha derinine inmek gerekir. Kitaptaki esas sahne, "Cadio ve Louise'in muhayyel evlenmeleri" uydurulmuş bir sahne değildir. Sand onu, *Mme de la Rochejaquel'nin* hatıraları arasmda bulmuştur. Bu kişi, "Bleus"lerin takibinden kendisini kurtarmak için, tıpkı romandaki gibi "Köylü Pierre Riollo ile nişanlıdır." Sand, *Cadio* yapıtını yazmadan önce, bu *hatıraları* okumuştu.

(27) Flaubert'in, Canteleu kitaplığında duran bu 161. sayfada, bir sahnenin sonu ve birkaç sahnenin başlangıcı bulunmaktadır. Bu sahifelere verilen özel dikkatin nedeni bilinmiyor.

(28) Önce bir dram şeklinde tasarlanan *Cadio* eseri, sonraları artık bir tiyatro piyesinin sınırlarını aşmıştır; diyalog şeklinde bir roman önemini taşımıştır. 1867 Ekim'inin başında, Sand, oğlu Maurice ile *Cadio*'yu yeni bir tarzda sahneye koyabilme imkânını düşünmüş, 1868 Temmuz'unda işe başlamış, ve ilk temsil "Pote-Saint-Martin" tiyatrosunda, 3 Ekim 1868'de verilmiştir.

(29) Sand bu önerileri dinlemeyecek, tersine bu şahısları piyesten tümden kaldıracaktır.

(30) Bunun nedeni, önce romanda, sonra da piyeste geliştirilen politik ve sosyal düşüncelerdir.

(31) Bu büyük dede, aslında 1785'de ölmüştür; oysa adı geçen "Lescure" markisi, 1793'de ölmüştür; Flaubert, bir eşsöz yanıltısına uğramış olacaktır. "Vandée" ordusuna kumanda eden şefin adı "Fleuriot d' Argene" idi. Flaubert, dedesini *koyu kralcı* diye vasıflandırıyor; bu da, bir cumhuriyetçinin lapsüsü (dil sürçmesi) olsa gerek...

(32) Seine nehri üzerindeki romörkörlerin zincir gürültüsü.

(33) III. Napoléon, Senato üyelerini seçme yetkisine sahipti; ve her zaman İmparatorluğa bağlı kişileri seçerdi. Karşıt kişilerin bu kuruluşa tepkisi bundan ötürüdür.

(34) Flaubert'in "gericiler" dediği kimseler, burjuvalardır. Onun *Gönül Eğitimi* yapıtı, burjuvaların aleyhine olan ayrıntılarla doludur. Flaubert orada, zaman zaman kinini serbestce ortaya döker; örneğin: "Orada bulunanların çoğu (Madam Dambreue'ün bir suvaresinde) en az dört hükümete hizmet etmişlerdi. Onlar, servetlerini garantiye almak, sıkıntıya düşmemek, ya da alçaklıklarından ötürü, Fransa'yı, ya da insanları satabilirlerdi... "Yurt sevenlere" gelince: Dussardier, romanın eşsiz sempatik kişilerinden biridir. Oysa Senecal, tersine fanatik bir cumhuriyetçi, bir sosyalisttir; gözü pek bir suikastçidir. Sonunda polis olup arkadaşlarından birini öldürecektir.

(35) L. Blanc'nın: *Pages d'histoire de la revolution de fevrier 1848* yapıtı.

(36) Proudhon'nun: *De la celebration du dimanche* (1850) eseri sözkonusu.

(37) Flaubert, Proudhon'a ait fasılın son paragrafını hatırlatmak istiyor. Proudhon'a göre Pazar ayini moral bakımından faydalıdır; ve Flaubert'in işaret etmek istediği şey budur.

(38) Boileau'nun "Academie" ye olan hor görüşü, herkesçe bilinmektedir; özellikle mektupları da bunu birçok pasajlarla belirtir.

(39) 1868 yazında, gerçekten korkunç sıcaklar olmuştu. Öyle ki, Temmuz başlarında bile Paris'te "Bourgogne" mahsulü, kara üzüm satılıyordu; hasat ve bağbozumu üç hafta önce başlamıştı.

(40) "Arbonne", geniş ve kumluk bir alandır; biraz "Ermenonville"in "kum denizini" andırır.

(41) 4 Temmuz'dan 20 Temmuz'a kadar Sand, Edmond Adam; Juliette Lamber ve kızları Toto'yu evinde misafir etmişt.

(42) 1 Haziran'dan 15 Ağustos'a kadar, *Revue des Deux Mondes*'da yayınlanan "Bir gezginin botaniğe dair mektupları" adındaki Sand'ın yazıları.

(43) Sand, 1836'da Lamennais'ye karşı olan hayranlığı sırasında, böyle bir düşe kapılmıştı. Ama 1838'de artık (bir hiristiyan inancı) bu "yeniden dirilmeye" asla inanmıyordu.

(44) Söz konusu, Prenses Mathilde'dir.

(45) Prens Napoleon ile Maurice'in dostluğu 1852'de başlar. 1861'de beraberce yatla Kanada'ya, Amerika'ya uzun bir gezi yapmışlardır.

(46) Gerçekten Flaubert, Sand'ın son yıllarda hemem hemen tüm eserlerinin oynandığı "Odeon" tiyatrosunda *Cadio*'nun sahnelendiğine şaşacaktır. Sand, 1867'de eserinin üç kez ele alındıktan sonra, adının orada gözükmesini sakıncalı bulmuştu. Bundan ötürü, çalışma arkadaşı Paul Meurice'in eserinin oynandığı "Porte-Saint-Martin" tiyatrosunu seçmiştir. Sand'ın, "Odeon" tiyatrosuyla bozuştuğu pek düşünülemez; çünkü *L'autre* adındaki yeni yapıtının "Odeon" da oynanmasını kendi teklif etmiştir.

(47) Basın kanunu, 9 Mart 1868'de, hükümet muhaliflerine gazete çıkartmayı serbest bırakmıştı. *Figaro* gazetesinin eski redaktörü Henri Rochefort, politikayla ilgili alaylı, cinaslı nükte dolu, *La Lanterne* adında haftalık bir broşür yayınlamıştı; bu, görülmedik bir sükse yaratmış, ilk sayısı 120.000 den fazla satış yapmıştı ve herkesin ağzında şu cümle dolaşıyordu: "İmparatorluk Almanağınca, beğenilmeyen

konular biryana, daha Otuz altı milyon sorun varmış Fransa'da". Hükümet, hemen Ağustos başında *La Lanterne*'e elkoydu ve üç yıla mahkum olan Rochefort ise kaçıp Belçika'ya sığındı.

(48) Almanca "Welsch" sözcüğünden gelme, yani Gaulois anlamındaki bu kelime, Almanların yabancı kişilere kullandıkları küçültücü bir sözdür. Voltaire, *Discours aux Welches* adlı yapıtında (1764) bu kelimeyi cahil, zevksiz, güzelliğe karşı duygusuz kişiler için kullanmıştır.

(49) III. Napolyon hütümeti sözkonusudur.

(50) Kitapta dört sayfa yer alan bu tasvire, Flaubert tam yetmiş iki müsvedde kâğıdı harcamıştır.

(51) Mme Arnould – Plessy sözkonusu.

(52) Birkaç gün sonra Flaubert, arkadaşı Düplan'a şöyle yazacaktır: *Cadio*'nun prömiyeri için Paris'e gideceğim; bu işten pek hoşlanmıyorum ama bir görev bu; zaten özel olarak ta davetliyim".

(53) Sand, 11 Eylül'de Nohant'a dönecektir.

(54) *Pierre qui roule* adlı yapıtı sözkonusu.

(55) Bir Fransız komedyeni. Mme Arnould – Plessy, Moliere'in *Misantrope* adlı eserinde "Celimene" rolünü üstlenmişti. Bundan ötürü, Sand onu bu isimle adlandırmış olsa gerek.

(56) *Molinisme*, İspanyol Jezviti Molina'nın ortaya attığı teolojik bir hipotezdir. (1535 – 1600) Bu tez, Tanrının kehanetiyle, bağışının gerekliliğini, insan özgürlüğü ile uzlaştırmak istemektedir. Sand, olayın etkisi altında günlüğüne şu satırları yazacaktır: "Sylvanie, kendini tam bir katolik ilan ediyor; cehenneme, şeytana, mucizelere ve Sacré Coeur'e (İsa Peygamber'e verilen bir ad. Paris'te aynı adla bir de kilise vardır.) inanıyor... Hey allahım, tam bir *isteri* nöbeti!..."

(57) Proudhon'un, *de la justice dans la Revolution et dans l'Eglise* adlı eserinden (1858).

(58) Belki de bu, 1868'de, Mme Arnould Plessy ile, aşığı Prens Napoleon'nun aralarının bozulmasından ötürüdür.

(59) – Boivin – Champeau'nun, (1868) Eure yöresindeki ihtilal yazısına yarıyan bir notis olacak.

(60) Bu dogma, 1854'de ilan edilmiştir.

(61) "Le pere Roque" büyük milliyetçilerden biridir; kendisinden ekmek isteyen genç bir tutuklunun üzerine ateş etmiştir. Sözkonusu, "Tuileries" sarayının mahzenindeki kişilerin mukaddesatı...

(62) Flaubert'in, bu yazıyı hangi gazetede okuduğu bilinemiyor.

(63) Tımarhane kaçkını diye çevirdiğimiz metindeki "évadé de Bicetre" ka-

çık anlamında kullanılır. Bicetre'deki akıl hastaları için yapılmış bir kurumdan geliyor bu niteleme.

(64) Son prova günü olan 1 Ekim tarihli günlük, sansür bakımından hiçbir şeyin değişmediğini birdiriyor.

(65) Sand günlüğünde şöyle der: "Bugün, Flaubert'i gördüm. *Cadio* için Rouen'den kalkıp gelmiş". 2 tarihli günlüğü de şöyle: "Thuillier, Plauchut ve Flaubert ile akşam yemeğindeydik; Flaubert, saat 11'e kadar kaldı." Sand 2 Kasımda oğlu Maurice'e yazdığı mektupta da; "Flaubert ile akşam yemeğini beraber yedik; seni kucaklıyor, o, dünyanın en iyi insanı."

(66) Mektubun 4. sayfasında, kurşun kalemle yazılı şu not vardır:" "Havre"nın *başkan vekilini* destekle; Helie'nin yerine, Despruneaux'yu tavsiye et".

(67) 25 Mayıs günü, Croisset'ye son ziyareti arasındaki gezinti sözkonusu.

(68) Raphael Felix, "Porte-Saint-Martin" tiyatrosunun yönetimini ele alınca, tiyatronun karakterini değiştirmek isetimiş, peri masalları oyunlarıyla, ciddi oyunların temsilini sıraya koymuştu. Dram oynandığı zaman, peri masallarının oyuncuları işsiz kalıyordu. Öte yandan, alkış için tutulan şakşakcılara, kimi bilet satıcılarına yolvermek istenmişti. George Sand'ın karşı çıkmasına rağmen, dolap çevirmeler bir hafta devam etmişti.

(69) Direktör, kötü bir rastlantı ile başrol için, iyi bir şarkıcı, ama kötü bir oyuncu olan takma kollu tenor Gustave Roger'yi angaje etmişti.

(70) 28 Ekim'de Flaubert Harisse'e şöyle yazacaktır: *Cadio* piyesinin temsili otuzu, kırkı, geçmeyecektir. Ama dostumuzu tanırsınız, bu gibi işlerde inanılmaz bir dayanıklılık gösterir!...

(71) Sand'ın *L'Autre* adındaki piyesi.

(72) Sand'm *Pierre qui roule* yapıtı sözkonusudur.

(73) Bu iğneli söz, 24 Ocak'ta dük Cambaceres'e ve Fouche'ye yazılmış bir mektupta bulunuyor.

(74) 21 Haziran 1791'de Louis XVI ve ailesi hududu geçmek isterken "Varennes" de tutuklanmışlardı.

(75) Maurice, Flaubert'e 1868'de çıkan "Miss Mary" adlı romanını göndermişti; Flaubert'de bir mektupla düşüncelerini bildirmişti. Buna karşılık, Maurice de, eserinin *Revue des Deux Mondes*'da çıkmadan önce Buloz'un çıkardığı güçlüklerden sözetmiş olmalı. George Sand, Buloz'a yazdığı bir mektupta memnuniyetsizliğini açık açık şöyle bil-

dirir: "Maurice'e gelince: Eğer romanlarını benim düzeltmelerimden sonra kabul ederseniz, size evet derim. Ama eğer, onu endişelendirir, ve *Miss Mary* romanında yaptığınız gibi kitabı kuşa çevirecekseniz artık bu iş bitmiştir. Özgürlüğünü ve çıkarını başka yerlerde arıyacaktır o...

(76) Léontin Chatiron'un oğlu, René Simmonet söz konusu.

(77) Birkaç hafta sonra, Flaubert; "mlle Leroyer de Chabtepie" ye şöyle yazacaktır: "Madam Sand, torunlarının vaftizi için beni Nohant'a çağırmıştı ama kitabımın yüzünden gidemedim. En ufak bir fizik değişikliği kafamı altüst ediyor".

(78) Ünlü Rus romancı Turgenyev, Croisset'ye 22 Kasım'da gelmişti.

(79) 11 Aralık tarihli *Le Figaro* şöyle yazar: "Mösyö Gustave Flaubert'in romanı hakkında yeni bilgileri veriyoruz: "Bu yapıt, günümüzün en uzun yaşamını, en tuhaf bir fizyoyomisini, yani dük Pasquine'yi sahneliyor. Söylendiğine göre kitapta, Genç Nazırı, Melle Clairon ile "Bastille harabeleri üzerinde" dans etmektedir... ve kitap, Paris Saray erkanının, inanılmaz bir sahnesiyle sona ermektedir."

(80) "Palais-Royal", Prens Napoléon'un oturduğu yerdi.

(81) Sand, Turgenyev'e 1845'de müşterek dostları Paulina Viardot'da raslamış, ama bir daha görmemişti onu.

(82) Aslında *Figaro* gazetesi değil de, yeni çıkan *Paris* gazetesiydi. İlk nüshada, havadislerin yazıldığı yerde, 14 Aralık 1868'de, "günlük havadis" diye Prens Napoléon'un Nohant'a gidişini yazıyordu: "Prens Napoléon, yaveri albay Ferri-Pisani ile, bu gün Paris'i terkediyor. Altes Prens, Nohant'a giderek Madam Sand'ın oğlan torununun vaftiz törenine katılacak ve badem şekeri götürecek". Sand, bu havadis üzerine, "Temps" gazetesinde olayı şöyle yalanlar: "Saygı değer bay. Bazı gazetelerin ilanı üzerine, bir erkek torunumun dünyaya gelmesinden birçok tebrik mektubu aldım. Benimle ilgilenmek isteyen kişilere, bir yanlışlık olduğunu lütfen bildirmek nezaketinde bulunun. İki kız torunuma yapılacak sözkonusu vaftiz töreni, ana ve babalarının isteği üzerine "Bourges" kentindeki, Protestan papaz tarafından uygulanacaktır. Saygılarımla. "George Sand".

BÖLÜM V

1869

145. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset 1 Ocak 1869
31 Aralık Sylvestre bayramı gecesi,
saat 1

1869 yılına girerken neden size ve sizinkilere "daha birçok iyilikler, mutluluklar ve güzel şeyler" dileyerek yıla başlamayayım? Modası geçmiş olsa da hoşlanıyorum bundan ben.

Hadi şimdi biraz sohbet edelim: Hayır, "ben kendimi harap etmiyorum"; çünkü hiçbir zaman bu denli sağlıklı olmadım. Beni Paris'te "bir genç kız kadar taze" buldular.[1] Hayatımı tanımayanlar, bu görünüşümü sayfiye havasına yordular. Ama bu, sıradan bir görüştü, herkesin sağlık anlayışı kendine göre... İştahım olmadığı günler, tek yiyeceğim benim kuru ekmek... oysa sindirimi güç şeyler, örneğin elma şarabı yapılan *yeşil* elma, domuz yağı, mide ağrılarıma iyi geliyor... Bence, genel duygulara sahip olmayan kişi, genel yöntemlerle yaşamamalı.

Hummalı çalışmama gelince: Kendimi bir cilt hastasına benzetiyorum; yani gülerek kaşınıyorum, böylece çalışma benim için hem bir zevk hem de bir işkence oluyor... Ve arzuladığım şeylerin hiçbirini yapamıyorum! Çünkü konular seçilmez, onlar kendilerini kabul ettirirler. Acaba bir gün kendi mizacıma uygun bir konuyu bulabilecek miyim? Kendimi tam anlamıyla verebilecek bir kitap yazabilecek miyim? Kendini beğenmiş gibi olduğum zamanlar, *bir romanın ne olması gerektiğini* sezer gibi oluyorum. Ama böyle bir romandan önce, başka çeşit üç dört roman daha yazmam gerek; henüz buna tam karar vermedim; ama bu benim tempomla bunları yazabilecek

miyim bilemiyorum.[2] Ben, tıpkı Mösyö Prudhomme gibi: En güzel kilisenin hem Strasbourg kilisesinin kulesine, hem Saint-Pierre'in sütunlarına, hem de Parthenon'un kemerlerine benzemesini istiyorum... Çelişkili *idealler* içindeyim; sıkıntılarımın, duraklamalarımın, güçsüzlüğümün nedeni işte bu!...

"Kendimi kapanmaya mahkûm ettiğim" durumumdan hoşlandığımı mı sanıyorsunuz? Hayır!... Yazıp çizme sarhoşluğu, sanırım alkol sarhoşluğundan daha iyi!... İlham perisi ne denli hırçın olsa, yine de insanı kadından az üzer... *ikisini bir araya getiremiyorum,* bir seçi yapmam gerek ama ben bunu çok önceden yapmışım! Geriye, his ve duygu hikâyesi kalıyor, onlar da her zaman hizmetimde olmuşlardır, hem de çiçeği burnunda gençlik yıllarımda bile... ve onları hep ben yönetmişimdir... şimdi ise ellime merdiven dayadım ve sıkıntılarım o fırtınalardan gelmiyor...

Bu kısıtlı yaşamın eğlenceli olmadığım ben de biliyorum; zaman zaman korkunç bir boşluk ve iç sıkıntısına düşüyorum ama, yaşlandıkça azalıyor. Kısaca, *yaşamak* denen şey, hiç benim mizacıma göre değil! Ama ne gelir elden?...

Paris'teki üç günüm, kitabıma bilgi toplamak, koşuşmakla geçti. En son cuma günü, öylesine bitkindim ki, akşam 7'de yatağa girdim. İşte size başkentteki çılgın eğlencelerim!...

De Goncourt'ları, G. Sand tarafından yazılan *Ömrümün Hikayesi* yapıtına karşı sonsuz hayran[3] buldum, bence bu, bilgili oluşlarından çok zevk sahibi olduklarını gösteriyor; hayranlıklarını, size yazmak istiyorlar. Buna karşılık, dostunuz Harisse'i manasız buldum: Feydeau'yu Chateaubriand ile kıyaslıyor. *Le Lepreux de la cité d'Aoste*[4] yapıtım çok beğeniyor ve Don Quichotte'u sıkıcı buluyor. Şuna dikkatinizi çekerim: Edebiyat Duygusu ne kadar az insan da var... Dil bilgisi olsun, arkeoloji, tarih ve tüm bu gibi şeyler olsun, edebiyatta işe yaraması gerekirdi; oysa hiç te öyle değil! Sözde aydın saydığımız kişiler, sanat bakımından giderek yeteneksizleşiyor... Sanatın kendisi bile gözden kaçmakta... Onlarca bir metnin tefsiri, metnin kendisinden daha önemli; koltuk değneği, ayaklardan önce gelmekte....

Sainte-Beuve baba bana neşeli gözüktü; o, düzelmeyecek şekilde sakat ama hasta değil...

Bir sıtma nöbeti geçiren ya da geçirmiş olan Prense üç gündür vakit bulup gidemedim. (Brantome'un dediği gibi) Cythere'de[5] *yorgun* düştüğünü "kulaktan" duydum. Ne acayip bir kişi o! Sadece bundan değil, başka şeylerden de ötürü...

Paskalyadan önce, yerimden kımıldamayacağım; hesaba göre, çalışmam Mayıs sonu bitmiş olacak; bu yaz beni Nohant'da görebileceksiniz; topçuya haber!...

Çalışmalarınız nasıl gidiyor? Şimdi neyle meşgulsünüz sevgili üstat? Ne zaman görüşeceğiz? Baharda Paris'e gelecek misiniz? Sizi kucaklıyorum.

Gve Flaubert

146. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 1 Ocak 1869

İşte gecenin biri... Çocuklarımı kucakladım. Önceki gece Aurore'u sevindirmek için, kocaman bir bebeği baştan aşağı giydirdim, uyumadım;[5] çok yoruldum; ama seni, benim sevgili koca çocuğumu kucaklamadan yatmak istemiyorum... Sana 69 yılım, kolay geçirmeni, romanının bittiğini görmeni, sağlıklı ve her zaman şen olmam diliyorum! Bundan daha iyisini düşünemiyorum ve seni seviyorum.

G. Sand

Goncourt'ların adresini bilmiyorum; mektubuna iliştirip postalar mısın?

147. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 14 Ocak 1869
Perşembe akşamı

Haberlerini alamadığımı, üzüldüğümü, George Sand adındaki kişiye gocunduğumu söylüyorum... Bundan başka size yazacak bir şey, ama hiçbir şey bulamıyorum...

Saint-Sylvestre bayramı gecesinde, birbirimizi hatırlayıp ta yazmak ne güzel!... Öyle değil mi sevgili üstad? Sanırım güçlü bir bağ, birbirimize bağlamakta bizi...

Ben, kimseleri görmeden, hiçbir şey duymadan, içi saman dolu bir ayı gibi yaşamaktayım; ama gene de geçen hafta, Rouen'de *Vilayet salonlarındaydım*! Evet, Valinin kızının evlenme akdini imzaladım[6]... Vatandaşlarının o kocaman gülünç kafaları beni çok eğlendirdi!...

Acaba insan gençken, komiklikleri neden göremez?

Evet, mektubunuzu hemen Goncourt'lara gönderdim. Vallahi (tekrar söylüyorum) çok nazik insanlar; zira her taraf öyle kaba kişilerle dolu ki!... Artık kabalık, bir XIX. Yüzyıl ürünü oldu... dahası, günümüzde kabalık, oğluyla, kızıyla üreyip gitmekte...

Siz Sainte-Beuve olayını tüm ayrıntılarıyla biliyor musunuz?[7] Ben hiçbirini bilmiyorum; acaba İmparatorculuğu hepten mi bırakıyor? Yoksa onu bırakıp öfkeye mi dalıyor? Özür dilerim.

Sizi seviyor, iki kollarım arasında kucaklıyorum.

Gve Flaubert

148. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 17 Ocak 1969

G. Sand adındaki kişinin sağlığı yerinde. Berry yöresinde *saltanatını* süren kışın tadını çıkarmakta... Çiçek toplayarak; enteresan botanik anomalileri göstererek; gelini için manto ve giysiler dikerek; kuklalara kostümler hazırlayarak; dekorlar düzenleyip bebekleri giydirerek... O müzikle de uğraşıyor ama, çoğu saatini şaşırtıcı küçük kızı Aurore ile geçiriyor... İşlerden elini eteğini çekmiş bu yaşlı turubadur, evinde sakin ve mutlu yaşamakta; iyi ya da kötü oluşuna aldırmadan kafasındaki motifi açıklamakta... zaman zaman, ay ışığında küçük şarkılarını söylemekte... geri kalan vaktinde de aylaklığın tadını çıkarmakta... Bunun kadar güzel bir şey olur mu? O, işlerini her zaman böyle güzel yürüttü: Gençliğin saçmalıklarını tattı, ama hiçbir kötülükte bulunmadı... O, ne *kötü tutkular* ne de gösteriş peşinde koştu... bu gün artık huzurun mutluluğuna, her şeyden zevk almanın saadetine erişti... ve bu solgun kişi, seni yürekten sevmenin büyük zevkine ulaştı... Öte yandan, kendini sanata adamış, sanat yalnızlığına gömülmüş, tüm dünya zevklerini küçümseyip, onun verdiği zevklere[8] düşman öteki kişiyi, o yaşlı turubaduru-

nu, anmadığı günler yok onun... Biz ikimiz, yeryüzünde birbirine zıt iki işçiyiz; ama birbirimizi böylesine seviyoruz ki, her şey yolunda gitmekte... Birbirimizi aynı saatte düşündüğümüze göre, bu zıt yaratılış bize gerekiyor... zaman zaman karşımızdakinin yerine geçerek, birbirimizi tamamlıyoruz...

Paris dönüşü sana, bir oyun yazdığımı söyledim sanırım. Piyesi beğendiler;[9] ama ben bahara oynatılmasını istemiyorum; kış sezonu dolu imiş; eğer şimdiki oyun sahneden iner ise, yerine benimkini koyacaklar; ama ben meslektaşlarıma kötülük yapmayı bilmediğime göre, acele etmeyeceğim, bol bol vaktim var... Boş zamanlarımda iki saat o meşhur küçük romanımı yazıyorum;[10] onu savsaklamak ta hoşuma gidiyor hani! Bu onu daha olgunlaştıracak; uyumadan önce, her gece, onu kafamda yürütüyorum; bu bir çeyrekcik zevke, her zaman vakit buluyorum.

Sainte-Beuve olayı hakkında hiçbir şey, ama hiçbir şey bilmiyorum; bir düzine gazete alıyorum ama, bu guruba öyle saygılıyım ki, eğer Lina *esaslı* havadisleri vermese, İsidore'un dünyadaki varlığından bile haberim olmayacak. Sainte-Beuve, öylesine çabuk kızan düşünce bakımından öyle septik bir kişidir ki, şu veya bu doğrultuda bir şey yapmış olmasına şaşmam... Oysa her zaman böyle değildi o, bu derece değildi; onu tanıdığım devirde, benden çok daha inançlı, çok daha cumhuriyetçiydi. Zayıf, solgun ve yumuşak başlıydı. İnsan nasıl da değişiyor?... Yeteneği, bilgisi, kafası sonsuz ilerledi ama karakteri daha iyi olamadı... Ama ne çıkar? hâlâ onun iyi yanları var... Edebiyatı seviyor ve ona saygılı! ve artık kendisinden sonra eleştirici diye kimse kalmayacak; ötekiler ya artist ya da salak kimseler... Eleştiri de tam anlamıyla yok olacak; belki gerek de kalmayacak. Sen bu konuda ne düşünüyorsun?

Söylendiğine göre cimri kişileri inceliyormuşsun; ben ise onlardan kaçıyorum; çünkü iyi tanırım onları... ben Berry köylüsünü severim; beş para etmeseler de asla cimri değillerdir... Cimri sözcüğünün derin bir anlamı vardır; özellikle burjuvalar için icat edilmiştir. Öyle değil mi? Taşra burjuvalarının, yüzde doksanı cimridir; ince yaratılışta görünseler de, zarif kimseler olsalar da, bu yapmacıklı hanımefendilerin özündeki, böylesine kabalığa insan şaşar kalır...

Günümüzde kadın ne durumdadır? Giderek eksantrikleşmiyor mu?

İyi akşamlar sana turubadurcuğum; seni seviyor ve candan kucaklıyorum. Maurice'i de keza.

G. Sand

149. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 2 Şubat 1869
Sabah

Sevgili üstad,

Yaşlı turubadurunuz yorgunluktan bitkin halde... Paris'te[11] tam sekiz günümü, o yorucu bilgi araştırmalarıyla geçirdim. (Edebiyattan para kazanmak, zengin olmak için, günde 7–9 saat araba yolculuğu güzel bir çare!... her neyse!). Planımı yeniden gözden geçirdim; yazılarımın fazlalığı, gözümü korkuttu ya da midemi bulandırdı. Bir işe başlarken hep böyleyim; nasıl sıkılırım... nasıl sıkılırım!... Bu sefer her zamankinden beterim... ve soluk almadan çalışmamın da nedeni bu yüzden... zaten başka türlü de olamazdı... yine de bir taraftan cenaze törenlerine, "Père Lachaise" mezarlığına, dinsel gereçler satan dükkânlara taşındım durdum...

Kısacası, yapacağım dört beş aylık iş daha var; hepsi bitince ferahlayacağım... Burjuvaları yeniden ele almaya yanaşmıyorum! Birazcık eğlenmem gerek...

Sainte–Beuve'ü Prenses Mathilde'lerde gördüm: Düzeleceğini sanmadığım dargınlıklarının hikâyesini, şimdi biliyorum: Sainte–Beuve, Dallaz'a öfkelenmiş ve *Temps* gazetesine geçmiş. Prenses yalvarmış ama dinlememiş, hepsi bu işte. Bence en büyük hata, sert davranan Prenseste; ikinci önemli hata ise, nazik davranmayan Sainte–Beuve babada... İnsanın böyle candan bir dostu olur, ve bu dost size 30 bin lira gelir sağlarsa, ona karşı saygılı olmanız gerekmez mi?[12] Sanırım ben Sainte–Beuve'ün yerinde olsam, şöyle derdim: "Hoşunuza gitmiyorsa, bundan artık söz etmeyelim" Oysa o, hiç terbiyeli ve *seviyeli* davranmadı... Söz aramızda, beni biraz iğrendiren şey de: Bana İmparatordan övgüyle konuşması oldu. Evet, evet, bana Badinguet'yi övdü ve de başbaşa iken...

Prenses, başından beri işi fazla ciddiye almıştı. Dallaz'a Sainte-Beuve'ü haklı çıkaran bir mektup yazışım,[13] gerçekten onu bana karşı soğutmuştu; ve beni biraz alçaltıcı, o izidorvâri protestolarda bulundu; bu, açık açık beni budala yerine koymaktı...

Sanırım Saint-Beuve, kendine "Beranger"[14] vari cenaze töreni hazırlamakta ve Hugo babamn ahlak tutumunu kıskanmakta... Bir insan, kitap yazabilecek güçte olup, açlıktan da ölmüyorsa, niçin gazetelere yazı yazsın?

O, sizin gibi değil; olgunluktan çok uzak bir kişi... Güçlü oluşunuz hoşuma gidiyor ve de korkutuyor beni... Sözüm, sadece beyin güçlüğüne değil, tüm kişiliğinizle güçlü oluşunuza...

Son mektubunuzda bana eleştiriden bahsediyor, ve pek yakında bunun artık yok olacağım söylüyorsunuz. Ben aksini düşünüyorum; onun ancak şimdi doğduğuna inanıyorum. Günümüzde eleştiri, eskisinden iyice değişik... ve yeni yani başlamakta; genel de fazla bir şey değil: (Eleştiri, Laharpe devrinde gramerci; Sainte-Beuve ve Taine devrinde de tarihçi olmaktan ileri gidememiştir.) Acaba Kritik, ne zaman *sanata* hizmet edecek ve gerçek sanata yönelecektir? Yapıtın kendisini ele alan, onu derinliğine inceleyen bir eleştirici gördünüz mü? Tümü de eserin doğduğu ortamı ve onu meydana getiren nedenleri inceliyor ve analiz ediyor. Ama kimse onu doğuran, sanatçının bile farkına varmadığı şiirsel yetiyi, yapıtın kompozisyonunu, uslubunu, yazarın görüşünü araştırmıyor... Asla aramıyor...

Bu çeşit bir eleştiri, büyük bir hayal gücü ve büyük iyilik gerektirir; yani eleştiricide her zaman istimde bir sanatçı heyecanı zevki olması gerek. Yani en üstün kritikçilerde bile az bulunan bir kalite gerekir, demek istiyorum: oysa bugün artık, bunlardan hiç mi hiç söz edilmemektedir...

Her gün öfkelendiğim başka bir şey daha var: Bir başyapıt ile, rezil bir yapıtın aynı düzeye konulması; küçükler göklere çıkartılırken, büyüklerin alçaltılması... bundan daha fazla saçmalık, ahlaksızlık olur mu?

Saçmalık deyince, aklıma (kulak misafiri olduğum) bay Brantome'un sözleri geldi: Plessy sözde giderek budalalaşıyormuş ve dostları kendisinden uzaklaşıyorlarmış.

Ben, "Père Lachaise" deki kabristanda insanlıktan acı ve derin bir şekilde iğrendim. Mezarlardaki Fetişizm görülecek şeydi! Parislinin yerlisi, negrodan bin beter putperest! Bunları gördükçe içimden çukurların birine gömülüvermek geldi...

İlerici kimseler, Robespiere'i yeniden saygınlaştırmamn iyi bir çare olacağına inamyorlar! "Hamel" in kitabına bir göz gezdiriverin[15]... Cumhuriyet yeniden gelir ise, Özgürlük ağaçlarını tekrar takdis edecekmiş! Ve bu *politika* güçlü bir çareymiş!

Torunlarımzı tarafımdan kucaklayın. Sizi her iki yanağınızdan şefkatle öperim.

ihtiyar
Gve Flaubert'iniz

Ne zaman görüşeceğiz? Ben, Paskalyada, yani Mayıs sonu Paris'te olmayı düşünüyorum. Yemin ederim, bu yaz Nohant'a gelip sizi ziyaret edeceğim.

150. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 11 Şubat 1869

Sen, romanını yazmak için koşup dururken, ben kendiminkine çalışmamak için, elimden geldiği kadar bahaneler arıyor, *suçlu* fantezilere kaptırıyorum kendimi; okumaya dalıyor, çalışma odamda hiç işe yaramayan[16] kâğıtlar karalıyorum. Ben, bunlardan hoşlanıyorum ya da onların kumandası altına giriyorum; zaten bu kaprislerle savaşmak işlerimi boşu boşuna engelliyor ve buna boyun eğmeğe zorluyor... Görüyorsun ki sandığın kadar güçlü değilim ben...

O erkek dostumuza gelince: Nankörün biri, kadın dostumuz ise, fazla titiz. Söylediğin gibi ikisi de haksız; ama suç onlarda değil... Böyle olmalarım toplum istiyor... Minnet hissi, yani kendilerinden istenilene boyun eğme, günümüzün hâlâ yararlandığı (ne yazık ki), ama görev saymadığı bir gelenek... Mecbur olma anlayışı artık değişmiştir; ve mecbur eden kişinin düşüncesi de değişmelidir. Ar-

tık ahlak özgürlüğümüzün, hiçbir iyilikle satın alınamayacağım bilmeliyiz. O erkek dostumuz... Kendisinin, zincire vurulacağım önceden kestirmesi gerekirdi; en kısa yol da, 30.000 franga onun tamah etmemesiydi. Oysa bu paradan vazgeçmek ne kadar kolaydı! Şimdi onları bırakalım da, ne halleri varsa görsünler... ve bizi bu kadar budala sanmasınlar...

Eleştiri hakkında çok güzel şeyler söylüyorsun; ama o istediğin eleştiri için sanatçı kişiler gerek; sanatçı kişiler ise, eserlerine öylesine kaptırmışlar ki kendilerini, artık başkalarınınkini derinleştirip inceleyemezler...

Tanrım, havanın şu güzelliğine bakın!... Pencereden bile olsa, onun tadını çıkarmıyor musun? Vallahi laleler tomurcukta; şeftali ve kayısılar da çiçek içinde... ama hepsinin dalmadağın olacaklarını söylüyorlar; ama yine de onların güzel olmalarını engelleyemez bu...

Bizler, yeğen ve yeğen çocuklarıyla birlikte ailece karnavalı kutladık; hepimiz çeşitli kılıklara girdik; hiç de zor olmadı bu iş: Vestiyere çıkıyor, Cassandre, Scapin, Mezzetin, Figaro, Bazile kılığına bürünüp aşağıya iniyorduk. Tümü de aslına uygun güzel giysilerdi. İçimizde en hoşu XIII. Louis kılığına giren küçük Lolo idi: Fes rengi saten giysisi, saçak ve gümüş şeritlerle, beyaz satenle süslüydü... Son derecede şık olan bu kostümleri dikmek tam üç günümü aldı. Bu küçük kızın üzerinde, giysiler öyle güzel, öyle değişik duruyordu ki, hepimiz onu şaşkınlıkla seyrediyorduk... Daha sonra bilmece oyununa başladık; sabaha kadar yendi içildi, gülüp söylendi...

Gördüğün gibi, bizler çölde bile yaşasak, yine de canlılığımızı elden bırakmıyoruz... Ve Paris yolculuğumu, iş konularını mümkün olduğu kadar ertelemeye çalışıyorum. Eğer sen Paris'te olsaydın dayanamayıp oraya gidecektim; ama Mart Sonunda gideceğine göre, işi uzatabilirim. Neyse bu yaz buraya geleceğine yemin ediyorsun, buna inanıyorum ve seni bekliyoruz; bil ki seni saçlarından yakalayıp buraya getireceğim. Bu güzel umut içerisinde seni var gücümle kucaklıyorum.

G. Sand

151. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 21 Şubat 1869

Senin Croisset'de yalnız olduğun gibi, ben de Nohant da tek başımayım. Maurice ile Lina, ağır hasta olan Calamata'yı yoklamak için Milanoya gittiler. Şayet onu kaybetme felaketine uğrarlarsa, işleri tasfiye için Roma'ya gitmeleri gerekecek... İşte insanın karşısına acılarının üzerine bir de sıkıntılar çıkar. Benim için bu ani ayrılış, çok acı oldu: Lina bir yandan kızlarından ayrılacağı için ağlarken, öte yandan babasının yanında bulunamadığı için üzülüyordu... Şimdi çocuklar bana teslim; bu yüzden de, onlar ancak uyuduktan sonra çalışabiliyorum. Ama gene de, bu yükü omuzlarıma aldığım için mutluyum ve bununla avunuyorum... Onlardan her gün telgrafla haber alıyorum; hastaları daha iyi imiş; hastanın haberi her gün Milano'dan geliyor. Çocuklarım ise şimdi Turin'deler ve benim bildiklerimden haberleri yok. Telgraf denen bu araç, nasıl yaşamın anlamını değiştiriyor!.. Formalite ve formüller daha sadeleşince, yaşam daha yoğun ve kuşkulardan uzak olacak...

Ana ve babasının kucağından inmeyen, taparcasına sevilen, ben olmadığım zamanlar ağlayan Aurore, bir kez olsun nerede olduklarım sormuyor. Oynuyor, gülüyor, ve sonra birdenbire duruyor; o iri güzel gözlerini bir yere dikiyor: babam! diyor... başka bir sefer de: Annem! diyor... Ben onu eğlendirmeye bakıyorum, unutuyor; ama sonra yine aynı durum tekrar başlıyor... Çocuk denen yaratık ne denli esrarla dolu!... Düşünüyorlar ama anlamıyorlar... bir tek acıklı söz, onların acılarını meydana çıkarıyor; o acısını içinde saklıyor; ama bunun farkında değil o. Gözlerimin içine bakarak, üzgün ya da tasalı mıyım, anlamaya çalışıyor, gülersem gülüyor... Onun bu gizli duygusallığını, sanırım elden geldiği kadar uzatmalı... İlerde, benden söz edilmedikçe, sanırım arkamdan asla ağlamayacak!.. Sen bu konuda ne düşünüyorsun? Sevimli, akıllı bir yeğen yetiştirmiş kişisin.[17] Bilemiyorum, çocuk yaşta onları böyle sevecen ve şefkatli yetiştirmek doğru mu? Ben, böyle bir tutuma, bir zamanlar inanmıştım: Maurice'i fazla duygusal, Solange'ı aksi ve karşı koyucu görerek korkmuştum. Şimdi ben, küçüklere yaşamın tatlı yanını göstermek istiyorum; zamanı gelince akıllarıyla kötüyü kabul ya da

ret edecekler; Bu yönden onlara yardımcı olmayı düşünüyorum. Senin fikrin ne?

Seni kucaklıyor ve sana: Paris'e ne zaman gideceksin? diye soruyorum. Bana gelince: Çocuklarım daha bir ay burada yok; Paris'e gidişimi geciktirebilirim ve sonra da Paris'te seninle beraber olabilirim.

Senin yalnız
G. Sand'ın.

Pascal "fatalizmi" nasıl da güzel anlatıyor... Hayran oldum:

"Doğa işini, terakki ede ede görür (itus et reditus). O, ilerler, sonra geri döner; sonra daha uzağa gider; sonra iki misli az gider; en sonunda her zamankinden fazla gider."[18]

Ne denli bir anlatış değil mi? Dil, nasıl eğilip bükülüyor! Şekilleniyor, yumuşuyor! Ve bu yüce hamurda vecizeleşiyor!...

152. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 23 - 24 Şubat 1869
Salı gecesi

Ben şöyle düşünüyorum sevgili üstad: Acaba çocuklardaki duygusallığı körüklemeli mi? Yoksa baskı altına mı almalı? Ama sanırım bu, önceden kestirilemez; onların ifrata ya da aza olan eğilimlerine *bağlıdır.* Zaten insanın yaradılışını değiştiremezsiniz!... Önlenemeyecek derecede sert, ya da yumuşak yaradılışlar vardır; dahası var: Aynı sahne, aynı ders, kişiye göre zıt etki yapabilir. Ben çocukken, bir hastahanede büyüdüm; teşrih anfilerinde[19] oyun oynadım... Düşünün: Bu durum kadar hangi etken beni katılaştırabilirdi? Oysa fizik acılara karşı, kimse benim kadar yufka yürekli değildir... Kelimenin tam anlamıyla son derecede insani, duygusal bir babanın oğluyum; o, acı çeken bir köpeği görünce gözleri yaşarırdı; cerrahlıkla ilgili ameliyatlarında da aynı durumdaydı ve bazı korkunç icatları da yok değildi bu alanda... Sizin "küçüklere akılları erinceye kadar, iyiyi kötüden ayırıncaya kadar hayatın yalnızca tatlı ve iyi yanlarını göstermek" fikrinize ben katılmıyorum; çünkü ilerde korkunç bir his, sonsuz bir hayal kırıklığı meydana gelebilir onlarda. Eğer iyiyi kötüden ayırt etmeyi öğretmez isek, (ya da bunu onlara günbe

gün aşılamazsak) akılları nasıl gelişebilir? Bence yaşam, soluksuz öğretilen bir eğitimdir; ilk konuşma çağından ölüme kadar, biz her şeyi öğrenmek zorundayız...

Çocukların bilinçsiz yaptıkları şeyler hakkındaki düşüncelerinizi gerçekten doğru. Bu küçük beyinlerin içindekileri açık seçik okuyabilenler, insan zekâsının kökenini, Tanrının aslını, ilerdeki eylemlerin özünü yakalayabilirler. Bir zencinin putuyla ya da bir çocuğun bebeğiyle konuşması, sanırım birbirine çok yakın şeylerdir.

Çocuk ve barbar (primitif), gerçeği fantezik olandan ayıramaz. Çok iyi hatırlıyorum: beş, altı yaşındaydım; aşık olduğum küçük bir kıza "kalbimi göndermek" istemiştim: (*fizyolojik* kalbimi demek istiyorum); onu samanlarla örtülü bir sepet içinde, bir istiridye kabuğu içine yerleştirilmiş olarak hayal ediyordum!...

Ama bu çeşit analizlerde, kimse sizi geçemez. *l'Histoire de ma vie* yapıtınızda, sonsuz derinliklere ulaşan sayfalar var... sözlerim gerçek; buna inanın... Sizden çok farklı düşünenler bile buna şaşıp kalmıştır. Örneğin tanık olarak Goncourt'ları gösterebilirim...

Onların şu *Madame Gervaisais* adlı romanını okudunuz mu? İlgilenmeye değer...

Zavallı gelininiz çok üzülmüş olmalı? Maurice de dolayısıyla üzülmüştür! Tabii siz de!... Namınıza ben de üzüldüm... Calmatta'yı ancak iki kez gördüm; ilki Mme Colet'lerde, ikincisi de sizde; Racine sokağındaki evinize ilk gelişimde.[21] Hastanın durumunu bilmek isterim...

İşte kış mevsimi ilerliyor! Üç haftadan beri aksırtan tıksırtan o lanet gribe rağmen, oldukça sağlıklıyım. Sanırım on gün sonra sondan bir evvelki bölüme başlayabileceğim; yazı ilerleyince (ortalarına gelince)., *Paskalyaya* doğru, (daha önce değil), ancak Paris'e gidebileceğim ve *sanırım* birbirimizi görebileceğiz. Zira sizi *hayvanca* özledim; daha doğrusu bir kafa adamı gibi özledim...

Şu iyi yürekli Turgenyev, Mart sonunda Paris'te olacak, böylece üçümüzün bir akşam yemeğinde buluşması hoş olacak.

Yine, Sainte-Beauve'ü hatırladım; kuşkusuz "30 bin franklık bir gelirden vazgeçilebiliyor". Ama bundan daha kolayı, örneğin gazete denen bu (tuvalet kadınına) her hafta kusmaktan vazgeçmek... O, zengin ve yetenekli bir kişi olduğuna göre, neden kitap yazmaz?

Şu sırada *Don Guichotte*'u yeniden okuyorum; ne dev bir eser! Ondan daha güzeli gösterilemez...

Nerdeyse gecenin dördü oluyor; yatağa girmenin zamanı...

Tanrıya emanet olun; sizi iki yanağınızdan aziz ekmek gibi öperim. Ve bir turubadur şefkatiyle Matmazel Aurore'u kucaklarım.

Gve Flaubert

153. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 7 Mart 1869

Küçük torunlarımla yine yalnızım. Üç günde bir yeğenlerim, dostlarım gelip gidiyorlar ama yine Maurice'i, Lina'yı arıyorum. Zavallı Calamatta'nın durumu çok kötüymüş...

Bana Goncourt'ların adresini gönder, bana onu vermedin; hiçbir zaman da bu adresi bulamayacağım; yazdığım mektup elimde kaldı...

Seni seviyor, kucaklıyorum; seni çok, ama pek çok seviyorum ve sıkı sıkı kucaklıyorum.

G. Sand

154. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 8 Mart 1869
Pazartesi

Goncourt'lar şu adreste oturuyorlar: *Montmorency Bulvarı, 53*
Auteuil, Paris

Tanrının sevgili üstadı! Siz benden onların adresini hiç istemediniz ki!... Bunu size hatırlatıyor ve beni bağışlamanızı istiyorum. Adresini bilmediğiniz için, onlara iletmek üzere bir mektup göndermiştiniz; ben de zarfın üzerine adresi yazmıştım; mesele bu! Üzün-

tünüzle ben de üzülmekteyim; beni her şeyden haberdar edin...

Sizi görememekten bilemezsiniz nasıl sıkılıyorum! Yaşamı sevilen kişilerden uzak geçirmek çok budalalık!...

Sizi şefkatle kucaklıyorum.

Gve Flaubert

Size anlatacak hiçbir şey bulamıyorum; korkunç şekilde çalışıyorum ve giderek daha zorlukla!...

155. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 12 Mart 1869

Zavallı Calamatta, ayın dokuzunda öldü; çocuklarım dönüyor; Lina'cığım çok üzgün olmalı; haberlerini ancak telgrafla alabiliyorum. Milano'dan burası, bir buçuk saat; ama ayrıntılı haberlerini öğrenemediğim için telaşlıyım.

Seni şefkatle kucaklarım.

G. Sand

Adres için teşekkürler.

156. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 13 Mart 1869
Cumartesi akşamı

Zavallı gelininiz! Maurice ve sizin namınıza ne kadar üzüldüm! Dönüşlerinde bana haberlerini iletin.

Ne yazık! Bu gezi, onlar için bir oyalanma olmalıydı! Ama dönüşte küçükleri tekrar görmek, onlara bir armağan olacak ve iyi gelecek...

Bu kış, korkunç ölümler oldu!... Rossini, Berryer, Lamartine, Mérimée ve daha birçokları![22]... Hepsini yitirdik işte...

Söyleyecek ilginç bir şey bulamıyorum; mektubumu burada kesiyorum; ama sizi üstadım, öylesine kucaklamak arzusundayım ki!...

İhtiyar turubadurunuz

Gve Flaubert

***

Sondan bir önceki fasıl nihayet biter ve Flaubert 27 Martta, Paskalya arifesinde Paris'e gider.

157. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, Temple Bulvarı, 42
31 Mart 1869 Çarşamba

Sizi hem özledim, hem de merak ediyorum sevgili üstad! Ne durumdasınız? Sizi ne zaman göreceğim? Ben, buraya cumartesi akşamı geldim; koşuşmalarımı bitirdim ve bu öğleden sonra, artık çalışmalarıma başlıyorum.

Sainte-Beuve, çok hasta görünüyor! Sanırım fazla uzun yaşamayacak. Dün ve önceki gün, Turgenyev ile akşam yemeğinde beraberdik. Bu adamın konuşmalarında bile öyle büyük bir hayal gücü var ki!... Bana Sand'ı yani sizi, Mme Viardot'un "Rosay" daki şatosunda, dirseklerinizi balkona dayamış olarak öyle bir *canlandırdı ki*!... Küçük kulenin altında, orada, boşlukta, bir kayık var; Turgenyev bu kayıkta, aşağıdan yukarıya doğru sizi seyrediyor... Batmakta olan güneş, siyah saçlarınıza vurmuş...

Du Camp ve Prens Napoléon, bana sizi sordular. Sizi tüm gücümle kucaklıyorum.

Gve Flaubert

Hesaplarımı ödemekle meşgulüm ve bu, beni gerçekten sıkıyor; gelecek sefere daha iyi konuşuruz...

158. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 2 Nisan 1869

Canımın içi sevgili dostum,

İşte her şey yeniden sakinleşti... Çocuklarım hayli yorgun döndüler. Aurore biraz hastalanmıştı. Lina'mn annesi geldi, işler hususunda anlaştılar. Dürüst ve üstün bir kadın; çok sanatkâr ve çok nazik![23]...

Ben iyice nezle oldum ama hepsi geçecek... Sevimli minik kızlarımız, annelerini avutmayı ne güzel beceriyorlar... eğer hava bu kadar kötü olmasaydı, ve nezleli olmasaydım, hemen Paris'e atlayacaktım! Çünkü seninle orada buluşmayı çok istiyorum. Ne zaman oradasın? Bana hemen bildir.

Turgenyev ile yeniden tanışmaktan memnun olacağım; vaktiyle eserlerini okumamıştım ve fazla tanışmamıştık. O zamandan bu yana, onu büyük bir hayranlıkla okuyorum. Anladığıma göre, sen de onu çok seviyorsun... romanını bitirince, onu bize getirmeni senden rica edeceğim. Maurice'de onu tanıyor ve çok taktir ediyor; biliyorsun, o kimselere benzemeyen kişilerden hoşlanır...

Cabotins (Oyuncular) adlı romanıma, bir kürek mahkûmu gibi çalışıyorum; onun eğlenceli hem de *sanatı* anlatan bir yapıt olması için çabalıyorum. Benim için çok yeni bir tarz ve çok eğlendirici... Belki de hiç bir sükse yaratmayacak; günümüzün zevki, markizlerin ve züppe kadınların zevkinde bir kitap... Ama bundan ne çıkar?.. Bana, günümüzün *komik romanını*[24] simgeleyen bir başlık bulmalısın.

Sana çocuklarım sevgilerini gönderirken, senin ihtiyar turubadurun, o yaşlı turubadurunu kucaklıyor.

G. Sand

Bana, Paris'te ne kadar kalacağını bildir.

Faturalarını ödediğini ve sinirlendiğini söylüyorsun. Eğer akçaya ihtiyacın varsa, benim birkaç kuruş alacağım var; bir zamanlar bana borç vermeyi teklif etmiştin; senin yerinde olsam, bu sıkışık durumda bu yardımı hemen kabul ederdim.

Maxime Du Camp'a dostluklarımı ilet; beni unutmadığı için de kendisine teşekkür et.

159. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 3 Nisan 1869
Cumartesi akşamı

Sevgili üstad,

Romanımı bitirip temize çekmeden, ve 10 ya da 12 Haziran'dan önce Paris'e gidebileceğimi sanmıyorum.

Para konusundaki teklifinize teşekkürler! Şimdilik hiçbir şey gerekmiyor...

Romanınız, oyuncular üzerine kurulduğuna göre, niçin ona *Les gens du théatre* (tiyatro kişileri) adını vermiyorsunuz? Siz konuyu iyi tanıyorsunuz. Yalmz bir şeyden kuşkuluyum: Sizin o hoşgörülü oluşunuzdan... Çünkü bu külhanbeyler, sanattan hoşlanmazlar...

Başlıktan söz açılmışken, siz de benim kitabım için bir ad bulmayı vaad etmiştiniz. Ben, çaresizlikten şu adı buldum: *L'Education sentimentale* –histore d'un jeune homme– "

Bu başlığın pek yerinde olduğunu söyleyemem ama, kitabın anlamına en uygunu...

Kitaba iyi bir başlık bulabilmek güçlüğü, sanırım eserdeki fikrin (ya da çokcası anlamın) açık seçik olmadığı *inancını* kanıtlıyor. Size, onun son kısmım okumayı çok isterdim...

Şu sırada, annemi karşılamak üzere giyiniyorum; ay sonuna kadar yeğenimle birlikte burada kalacaklar.

Nezlenizi geçirin ve bize gelin.

Sizinkilere selamlar; size de şefkat dolu sevgiler, sevgili üstad.

Gve Flaubert

160. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 16 Nisan 1869
Cuma sabahı

Herzamanki intizamınızı bildiğim için sizi merak ediyorum sevgili üstad!... Son mektubuma cevap alamadım; çoktan beri Paris'te bulunmanız gerekmiyor muydu?

Eğer hasta iseniz, bana Maurice yazsın... Sizi içten kucaklıyorum.

Gve Flaubert

161. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 17 Nisan 1869

İyiyim. Koyacağım adı bulamadığım modern komik romanım, umarım bu gün bitecek. Aynı zamanda başka şeylerle de[25] uğraşıyorum. Biraz yorgunum; sekiz on gün kadar Paris'e gidip dinlenece-

ğim. Seni kucaklamak, senden, işlerinden konuşmak ve kendi işlerimi unutmak istiyorum. Sana olan o her zaman ki içten sevgi için Tanrıya şükrediyorum.

G. Sand

Maurice ve karısından sana selamlar.

162. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 19 Nisan 1869'a doğru

Sevgili üstad,

Önümüzdeki hafta içinde bütün akşamlarım dolu, *ama ziyanı yok*. Geldiğinizi telgrafla bildirin ve hemen size koşayım... Sonunda artık birbirimizi görebileceğiz!...

Şu son günlerde torunu ile Paris'te bulunan annem, beni meraklandırdı. (Tanrıya şükür, şimdi daha iyi!) Bu durumda, her gün sokağa çıkmak zorundaydım; bu yüzden, sallantıda kalmış romanımı da geciktirdim. Daha bir aylık işim var.

Sizi kucaklayacağım günü iple çekiyorum. Sizinkilere selamlar; size de içten sevgiler.

Gve Flaubert

Sand, ertesi gün 27 Nisanda, Meilhac'ın iki perdelik *Contrat* adlı komedisini; yine Labiche'in bir perdelik *Choix d'un gendre* adlı komedisini, Vaudeville tiyatrosunda görmeye gidecektir. Aynı akşam Maurice'e: "Martiné'nin "Mr Flambot" diye adlandırdığı dostum Flaubert, beni gelip tiyatroda buldu. Mehtapta, fümuarda, bir perde süresince beraberdik" diye yazacaktır.

164.FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, Temple Bulvarı 42
29 Nisan 1869
Perşembe, saat 2

Sevgili üstad,

Cumartesi akşamı, işiniz olmadığına ve dostunuz (ya da dostumuz) Plauchut yeğeninizi gezdireceğine göre, acaba yaşlı turubadu-

runuzla evinde baş başa bir yemek yemeyi kabul eder misiniz? Size kısa tarafından birkaç sayfa yazı da okuyacağım.

Yarın ve öbürgün, şafaktan gece yarısına kadar boşum...

Gelecek hafta ise (cumaya kadar) vaktim olmayacak. Bu durumda, önümüzdeki cumartesi buyurun ve sevdiğiniz yemekleri şimdiden ısmarlayın. Bendeniz memlukun (kölenin) yemekleri hiç de fena değildir... Gece, ben sizi eve götürürüm; ya da oda hizmetçiniz, Vaudeville dönüşü bir araba kiralayıp sizi alabilir...

Umarım kitabımın son bölümünü, yarın bitireceğim. Tamamlanması için, 12 sayfalık bir son söz kaldı.

Cumartesiye değil mi?

Sizi kucaklarım.

Gve Flaubert

Dipnot: Çok erken gelin ki bol bol görüşmeye vaktimiz olsun...

165. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 29 Nisan 1869
Perşembe akşamı

Palaiseau dönüşü mektubunu buldum. Cumartesi boş olacağımdan emin değilim; sana söylediğim gibi, Chilly'ye piyesimi okuyup bazı ayrıntılar üzerinde konuşmamız lazım. Sana yarın akşam gelmeyi uygun görüyorum; Chilly ile olan randevumu başka bir güne bırakmaya çalışacağım; durumu yarın, cuma akşamı bildireceğim; boş olduğum taktirde, cumartesi saat 3'e doğru oradayım. Yemekten önce ve sonra, yazım okuyabiliriz. Benim akşam yemeğim şu: balık, tavuk kanadı, dondurma ve bir fincan kahve. Midemin sağlığım ancak böyle koruyabiliyorum. Eğer Chilly'den kurtulamazsam, buluşmamızı başka bir güne, gelecek haftaya erteleriz.

Palaiseau'daki evimi bu gün sattım; sağ gözünde bir yakı bulunan bir ayakkabı ustası aldı. Bahçedeki o sumak ağaçlarına: *schumakre*[26] diyor...

Böylece, cumartesi sabahı, yaşlı dostunuzdan kısa bir cevap bekleyebilirsiniz.

G. Sand

166. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 30 Nisan 1869
Cuma akşamı

Bu gün çıkmama imkân yok. Bu meslekteki özgürsüzlük ne budalaca bir şey? Tekrar ne zaman buluşacağımızı, cuma gününe kadar sana bildireceğim. Seni kucaklıyorum, sevgili turubadurum.

G. Sand

167. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 3 Mayıs 1869
Pazartesi

Giderek kuşatılıyorum; pazara dek, tüm günlerim dolu... Bana hemen söyle: Bir hafta sonra, pazartesi ya da başka bir gün, beni istiyor musun? Şimdiden kararlaştıralım; çünkü kime söz vereceğimi bilemiyorum...

Bu gidişin böyle sürmesini istemeyen turubadurun!

G. Sand

168. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 4 Mayıs 1869
Salı, saat 11

Tabii sevgili üstad!... Anlaştık!... *Gelecek pazartesiye* sizi bekliyorum ve de akşam yemeğine... Öğleden sonra, istediğiniz saatte gelebilirsiniz.

Sanırım ne cuma ne de cumartesi evden çıkmayacağım. Eğer yolunuz düşerse ve mahallemden geçerseniz, bana uğrayabilir ve dört kat merdivenlerimi çıkmak zahmetinde bulunabilirsiniz...

Her halikârda, pazartesiye görüşeceğiz.

Sonsuz şefkatler.

Gve Flaubert

Paris'te yaşamak ne zor!...

169. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 4 Mayıs 1869
Salı akşamı

Öyleyse pazartesine... ve bir saat bile boş vakit bulursam ilk işim gelip turubadurumu kucaklamak olacak. Ama, sen rahatını bozma; bilirim, insan bu memlekette hiçbir isteğini yerine getiremez... Herhalde pazartesi, 3 ve 4 arası yemekten önce, kitabının bir kısmını bana okumak üzere, kavalım temizle ve hazırla...

G. Sand

***

10 Mayıs pazartesi, o beklenen okuma işi saat üçten on bire kadar sürecektir, yemek için ancak bir saat ara verilecektir. Sand, bu okuma işinden çok memnun kalmıştır; güncesine: "Birinci sınıf, güzel bir tasvir" diye yazacaktır.

Birkaç gün sonra 12 Mayısta, Prenses Mathilde'in verdiği bir yemekte, yine buluşacaklardır. Davetliler arasında Goncourt'lar, Gautier ve Taine de vardır. Sand güncesinde: "İçinde Hugo ya da biz olmayan her şey yıkılmaktal" diye sızlanır ve: "Prenses, Feuillet'yi savunuyor; ben de bu savaşa katılıyorum. Sardou kadar Alexandre (Dumas fils)'in de gözden düştüğünü gördüm. Onları savunmak bir işe yaramayacak; bizi dinlemeyecekler bile..." der. Ertesi gün, Sand'ın, oğluna yazdığı bir mektupta da: "Edebiyattan başka bir şey konuşulmadı; her zamanki gibi yine hiçbir şey üzerinde anlaşmaya varılamadı" diyecektir.[27]

Flaubert, bunu fırsat bilerek dostu Sand'a *Salambo* romanının anlaşma işinden yakınacak; yayıncı Michel Levy'nin ilerde yazacağı modern romanı için, 10.000 frank istediğini söyleyecektir. Sand, Levy ile konuşacağını, lehine olarak anlaşmayı değiştireceğine Flaubert'e söz verecektir.

170. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 13 Mayıs 1869
Perşembe gecesi

Bu İsrail çocuğuyla olan sözleşmeye şunu da ekleyip haykırmak gerek "Ey Yahudi Tanrısı! Sen hep üstün mü gelirsin?"[28] İşte böyle sevgili üstad!... Gelecek haftanın ortalarına doğru *her iş* bitmiş olacak...

Bana, perşembeden sonraki programınızı bildirin.
Sanırım birçok şeyi birlikte özetlememiz gerekecek.
Sizi şefkatle kucaklıyorum.

Gve Flaubert

Kulunuz ben Memluk, tiyatro biletleri için size güveniyor...

***

16 Mayıs, "sabah, saat 5'e 4 kala" Flaubert, Jules Duplan'a, bir mektupla, *Gönül Eğitimi* adlı eserinin nihayet bittiğini kesin olarak bildirecektir. Ertesi gün hemen, bu büyük müjdeyi dostu Sand'a haber verecek, anlaşma konusundaki "Levy ile görüşme vaadini" de, kendisine hatırlatacaktır.

171. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 18 Mayıs 1869
Salı akşamı

Levy'yi bu gün gördüm; önce ağzım aradım; anlaşmayı asla değiştirmeyeceğini söyledi. Kitap için kendisine çok şeyler de söyledim ve onu ucuza kapattığını da ekledim. Bana: "Eğer kitap 2 cilt olursa, 20.000 frank ödeyeceğini" söyledi; anlaştık. Sanırım kitap iki cilt olacak. Ben direnince, o: "Eğer kitap sükse yaparsa, 2 ya da 3 bin frank fazla bile ödeyeceğim" dedi. Ben senin fazla paragöz olmadığını, çok para istemeyeceğini, bu pazarlıktan haberin bile olmadığım, senin namına direndiğimi söyleyince, o bu kez: "Endişe etmeyin; hayır demiyorum; hele kitap başarılı olsun, ben yazarı memnun ederim!" dedi. Sözünde durur ya da durmaz, bilemem; şimdilik elimden geleni yaptım; ama sırası ve zamanı gelince yeniden uğraşacağım; işi bana bırak; yazılı anlaşmanı sana geri gönderiyorum.

Gelecek hafta benimle Magny lokantasında yemek yemeğe ne gün gelebilirsin? Kendimi biraz yorgun hissediyorum; kitabım, lütfen benim evde okur musun? Evde kimse bulunmayacak, kitabın geri kalan kısmım bir başka akşam bitiririz. Bana gününü bildir. Senin için uygun ise, saat 6.30 da olsun. Paris'teki alışkanlıklarım yüzünden midem biraz bozulmaya başladı.

Seni seven turubadurun.

G. Sand

Bu hafta sonlarında, "Palaiseau" işi tamam... pazar günü, sana uygun ise boşum... Pazar saat 6.30 da Magny'de buluşmak sana uygun mu? Bana yaz...

***

Muhafaza edilmemiş bir mektupta. Flaubert, bu son daveti kabul etmeyip, gelecek pazartesini teklif ediyor. 20 mayısta Sand şu iki pusula ile, "Palaiseau" ya giderken, ve "Palaiseau" dönüşü, teklifi onaylamaktadır.

172. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 20 Mayıs 1869
Perşembe sabahı

Evet! pazartesine benim sevgili iyi yürekli dostum!... Sana inanıyor ve seni kucaklıyorum.

G. Sand

"Palaiseau" ya gidiyorum; *Saat sabahın 10'u...*

173. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 20 Mayıs 1869
Perşembe akşamı

Sözüne güveniyorum; pazartesi, saat 6.30'da değil mi? Ama Palaiseau'ya uğrayacağına göre, birkaç dakika geç, ya da erken gelebilirim. Magny lokantasına ilk gelen, sonra geleni bekler. *Yapıtının geri kalan kısmını* dinlemek bana sevinç verecek... yazıyı getirmeyi unutma.

Senin Turubadurun

***

Sand, 24 Mayısta Palaiseau'ya gitmeyecektir. Sand, hastalıktan kurtulamayan Sainte-Beuve'ü yokladığı sırada Flaubert'e rastlayacak ve öğleden sonra için randevu verecektir; Magny lokantasında birlikte akşam yemeği yiyecekler. Sand güncesinde: "Flaubert bana, eserinin sonunu okudu; fevkalade idi" der ve: "Ben de bu akşam kendisine,

onu ağlatan ve hayran bırakan[29] piyesimi okudum. Flaubert'i Martine[30] ile birlikte, arabayla evine götürdük. Kalabalık ama hoş bir sessizlik vardı bulvarda! Ne bir şarkı ne de bir haykırış! Sadece harika bir ay ışığı![31]" diye yazacaktır.

Bir başka randevuya, ertesi cumaya, yine Magny'de, Prens Napoléon ile bir akşam yemeği için kararlaştırılacak...

174. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 26–27 Mayıs 1869
Çarşamba gecesi

Sevgili üstad,

Yemek, gelecek cuma bende değil de Magny lokantasında yenecek... değil mi? Karar, böyleydi. Randevuya geleceğimi Prense şimdi bildirdim.

Sonsuz sevgiler.

Gve Flaubert

28 tarihli günlük, o akşamı şöyle yansıtır: "Magny lokantasında Plauchut, Prens, Flaubert ve Taine ile birlikte akşam yemeği yendi. Benim evimde de, Soyer (buzlu şampanya) içildi. Prens, çok nazik, ötekiler de çok sevimliydiler; hoş bir gece geçirdik."

175. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 4 Haziran 1869
Cuma, saat 11

Sevgili üstad,

Pazar sabahı, 11 ile öğle arası, sizi gelip görmeyi düşünüyorum; acaba çok mu erken? 8 günden beri, kudurmuşçasına *hareket içindeyim.* Romanımın kopya işi bitti ve kendime de bir ev buldum;[32] yorgunluktan tükendim... Pazartesi, yüzde yüz yola çıkıyorum; yapa yalnız mı gideceğim? Dilerim böyle olmasın...

Sizi kucaklarım.

Gve Flaubert

6 Haziran gürlüğünde belirtilen bu son görüşmeden sonra, her ikisi de memleketlerine dönerler. 7 Haziranda evine gelen Flaubert, *Tentation de Saint Antoine* adlı o meşhur eserini yeniden ele alır. Bir yandan da, *Gönül Eğitimi* yapıtının son kez gözden geçirilmesi için, Bouillet'nin Croisset'ye gelmesini bekleyecektir. 9 Haziranda Nohant'a dönen George Sand ise, *Revue des Deux Mondes* için *Pierre qui roule adlı eserinin tashihleriyle uğraşacaktır.*

176. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 24 Haziran 1869
Perşembe

Söyleyin bakalım sevgili üstad, nasılsınız? Mideniz iyileşti mi? Dönüşte sizinkileri iyi buldunuz mu? Temmuz başı ya da ortalarında, Paris'e gelmeyecek misiniz? Geçerken Croisset'ye şöyle bir uğramayacak mısınız?

Burada size sunacak fazla bir eğlence bulamıyacağım. Annem, zavallı kadıncağız iyice yaşlanıyor! Gün geçtikçe sağırlığı ve güçsüzlüğü artıyor! Şimdi yayında, (şu sizin de tanıdığınız[33], bana külfet olan) "Vasse de Saint-Quen" rahibeleri var; neyse ki, onun bu kederli halini biraz olsun gideriyorlar; ama ikimiz baş başa kalınca, yemin ederim, içler acısı bir durum oluyor sevgili üstad!...

Hadi, başka şeylerden sözedelim.

Renan ile dargın olduğunuz doğru mu?[34] Yola çıkmadan bir gün önce, bana Prens böyle söylemişti.

Dileğim gerçekleşti; dostum Renan'ın adaylığı, gülünç olmaktan[35] başka bir işe yaramadı; iyi oldu. Eğer bir uslup adamı eyleme geçip alçalırsa düşer, cezalanması da yerinde olur... Dahası var: Bu gün artık politika geçerli mi? İmparatorluğu ya da Cumhuriyeti tutan, veya karşı gelen vatandaşlar, bence daimi mağfireti ya da yeterli mağfireti tartışanlar kadar yararlı olurlar.[36] Tanrıya şükür, İlahiyat gibi, Politika da öldü! Üç yüz yıl sürdü; yeterince yaşadı...

Hatırlarsınız, şu Plessy'ciğin din değiştirme işini size söylemiştim; işte size bir yenisi daha: Alexandre Dumas fils. *Bilmiyorum* ama onu son gördüğümde, yüzündeki mistik mana beni şaşırtmıştı... Her şey, yanılmadığımı kanıtlıyor sanki... Tüm yapıtlarının, önsözlerindeki koyulaşan Katolikliğe dikkat ettiniz mi?[37] Tabii bu düşünce aramızda kalsın. Ama çok geçmeden onu kilise ayinlerinde görürseniz şaşmayın...

Ben, şu sıralarda kilise Babaları ile uğraşıyorum... *Gönül Eğitimi* adlı romamma gelince: onun işi bitti; yeniden temize çekildi; başkaları tarafından gözden geçirildi ve böylece de artık o benim sayılmaz... Şu eski sevgilim *Saint Antoine* yapıtımı yeniden ele aldım. Notlarımı tekrar okudum; yepyeni bir plan hazırladım ve "Lenain de Tillemont" nun[38] *Memoires acclesiastiques* yapıtını soluk almadan okuyorum. Sanırım (dramatik bir ilgi yoluyla) bir azizin değişik halüsinasyonlarıyle mantık arasında, bir bağlantı bulabileceğim. Bu garip ortamdan hoşlanıyor ve iyice içine dalıyorum.

Hepsi bu işte!...

Zavallı Bouillet'ciğime canım sıkılıyor; öylesine sinirli ki!... Ona Fransa'nın Güneyinde kısa bir gezi önerildi. Çaresiz bir hipokondiriye yakalanmış o... Ne tuhaf! Bir zamanlar ne denli şendi...

Yeğenim Norveç'de çok eğleniyormuş.[39] Annemi ona döndüğü zaman, Ağustosun ortalarında gönderebileceğim; ve ancak sizi o zaman gelip görebileceğim. Sonra ise taşınma işim var. Aman Tanrım, Çöl Papazlarının yaşamlarına imreniyorum! ne eğlenceli bir hayat!... Onların tümü de Budist olmalı... İşte size üzerinde çalışmaya değer bir konu... ve çözümü, Jouvencel[40] ya da Renan'ın seçilmesinden daha önemli!... "Ey inancı az insanlar!"[41] Yaşasın aziz Polycarpe!...

Torunlarınızı, tarafımdan kucaklayın; iki yanağınızdan öperim. Size, her zaman layık olmayan ihtiyar

Gve Flaubert'iniz

Son günlerde yeniden ortaya çıkan Fonjat, 48 olaylarının 25 Şubatında, Louis-Philippe'in ölümünü; "sorgusuz sualsiz isteyen" bir vatandaştır. İşte size ilerlemenin[42] anlamı!...

***

Sand'ın 30 Haziran tarihli "mektuplara cevap" karnesinde, bu mektubun cevabı bulanamamıştır. Ama Flaubert'in cevabındaki sözlerle, bu mektup hakkında bir fikir edinebiliriz.

177. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 5 Temmuz 1869
Pazartesi

Bana ne kadar iyi ve sevimli bir mektup yazmışsınız tapılası üstad!... yemin ederim, sizden daha üstün bir insan yoktur! Sonunda buna inandım... Çağımızda, saçma ve çılgın bir hava esmekte... güçlü ve dimdik ayakta durabilenler pek az...

Zavallı anneciğim beni üzmekte devam ediyor: Torununun endişesi, sağlığının merakı bitiyor, bu kez evini yönetmek sıkıntısı başlıyor... ve bunlar, bitip bitip yeniden başlıyor... Yarın "Vasse" rahibeleri onu "Vermeuil" deki evlerine götürecekler; sanırım hava değişimi iyi gelecek. Ben ise (kilise Papazlarıyla) başbaşa kalıp bu yazıma daha bir çok şeyler ekleyeceğim. İşte turubadurunuz böyle korkunç şekilde çalışmakta... yine de, burjuvaları konuşturup tasvir etme işinin bitmesi beni ferahlatıyor.

Bouilhet'ciğim şimdi "Vichy" de. Sonra da "Monte-Dore" a gidecek. Son mektubunda sağlığının fena olmadığını yazıyordu; sanırım iyileşecek. Yine de son görüşümde, (on beş gün önce) durumu beni çok üzmüştü; işin *aslını* kimse bilmiyor; can sıkıcı ve adeta sürekli bir korku içinde yaşıyor...

Ben de sizin gibi düşünüyorum: İnsan isterse, iyileşebilir. Ama herkeste bu irade ne gezer!... Acı çekmekten, bir çeşit haz duyuyor insanlar!... Kendilerini kopup koyveriyorlar...

Benim şu din üzerindeki çalışmalarım, beni öyle iğrendirdi ki!... Şimdi Çiçeron'nun felsefe yapıtlarını büyük bir zevkle okuyorum... O devirdeki toplum ile sonrakiler arasında ne büyük bir değişiklik! Renan'ın *İsa* adlı yapıtını yeniden okudum: Güzelden fazla, sevimli bir kitap![43] Ne garip bir espri! İçerisinde, kadın elamanı ve piskopos elemanı ağırlıkta; O *Sainte Paul*[44] yapıtını karısına, *İsa* ya-

pıtını ise kız kardeşine ithaf etmiş... Sanırım her şeyden önce, gerçeğe ve doğruya aşık bir zekâ! Yoksa, yapıtının başına böylesine iki süslü başlığı kondurmazdı!...

Eğer o, seçiminde gemisini iki akım arasında yürütüyor ise, bu onun belirsizlik ve uzlaşma yaratılışının gereğidir; bundan ötürü de onun dünya işlerine karışma hevesi bana garip gözüküyor. O yaradılıştaki kişiler için aksiyon, bir alçalış sayılır, beceremeyecekleri bir tür açık seçiklik gerektirir.

Politika çağının artık geride kaldığım yazmakla, ben şunu söylemek istedim: "Diplomasi" 18. yüzyılda en başta geliyordu. "Kabine sırrı" denen şey, gerçekten vardı. Halk, aralarında bir ayırım olmaması için kendisini yönetilmeye bırakıyordu. Bence 1815'de bu düzen artık son sözünü söylemiş görünüyor, o zamandan bu yana da, *Devlet* denen o hayali ve iğrenç nesneye, bir Dış Görünüş verilmek için didişiliyordu. Bence olaylar, herhangi bir İdare şeklinin kendi bünyesi içinde iyi olabileceğini kanıtlamıyor. "Orleanisme" olsun, Cumhuriyet ve İmparatorluk olsun, artık bize hiçbir şey söylemiyor; çünkü en çelişkili fikirler, bu önerilerin tümünde var; bütün bayraklar öylesine kana, pisliğe bulanmış ki, artık hiçbirine sahip olmama zamanı gelmiştir. Onları alaşağı etmelidir! Bundan böyle, ne sembol ne de fetiş gerek... Bu çağ yönetiminin en ahlaklı yönü şu: Üniversel gen oy, eskiye bakışla daha az çirkin olsa da, din hukuku kadar budalaca değil.

O halde *mesele* yersizdir; tüm yönetimler aynı değeri taşıdıklarına göre, bizlerin onların iyilerini hayal etme değil *Bilimin değerini* ortaya koymamız *gerekir*; en acele işimiz de budur; geri kalan şeyler ardından gelecektir. En has entelektüellere, insanlığa tüm "aziz Vencent de Paul" lerden çok daha fazla hizmet etmediler mi? Eğer Politika bilimin emrinde olmasa idi, sonsuza dek havailikten kurtulamayacaktı. Bir ülkenin hükümeti, Enstitünün bir kolu olmak zorundadır ve *en geri sırada yer almalıdır.*[45]

Mucizeler yaratmak için, Fransa'nın tüm köylerine, sigorta sandıklarından[46], ziraat sandıklarından önce, Robert-Houdinleri göndermek[47] gerekir. İşte İsidore'un en büyük cinayeti, güzel vatanımızı çirkefe boğma değil miydi? *Hepsi bu işte...*

Maurice'in uğraşılarına ve sağlıklı[48] yaşamına hayranım! Ama onu öykünemem, doğa beni güçlü kılacağına, tüketiyor. Çimenlere uzanmaya göreyim: Kendimi o an toprağın altında hissediyorum ve salata kökleri, sanki karnımın içinde bitiyor, uzuyor!... Turubadurunuz doğuştan sağlıksız... Kırlardan, ancak gezilerde hoşlanabiliyorum; onlar, benliğimin özgürlüğünü yok etme bilincine karşı geliyor...

Koçunuz Mr Gustave'a saygılar. Acaba bu düşünce kimden geldi? Beni çok güldürdü.[49]

Her zaman beni sevin.

Tüm şefkatlerimle.

Gve Flaubert

İyi çalışmalar; iyi sıhhatlar; iyi keyifler. Torunlarınıza öpücükler...

***

Hâlâ iyileşmemiş olan Bouilhet, 10 Temmuza doğru Rouen'e dönecektir. Flaubert, iki günde bir onu yoklamaya gidecek ve Du Camp'a yazdığı mektupta: "Sağlığında düzelme görüyorum" diyecektir. "İştahı mükemmeldi; morali de yüksekti" diye ilave edecektir. Flaubert, sevgili hastasını son bir ziyaret ederek Paris'e gidecektir.

Ama ertesi pazar, saat beşte, zavallı dostunda: "Bir sayıklama başlayacak, ve yüksek sesle Orta çağın engizisyonu üzerine bir senaryo okuyacaktır. Flaubert sonradan şöyle anlatır: "O, bunu göstermek için beni çağırmış; şevk içindeymiş; ama sonra bir titreme almış ve Leonie'nin[50] gerdanına başını dayayarak! 'Elveda! Elveda!' diye inlemiş ve sessizce ölmüş... Ertesi sabah, kapıcım elinde telgraf kısaca bunları anlatarak uyandırdı. Yalnızdım, hazırlanıp oraya gittim, Mantes'in[51] çanlarını görünce, çıldırıyorum sandım... emin olun, delirmeme ramak kalmıştı..."

20 Temmuzda Bouilhet'nin cenaze töreni yapılır: "Cenaze çok kalabalıktı; en aşağı, iki bin kişi vardı. Vali, başsavcı, inanın, cenazeyi izlerken törenin gülünçlüğünü açık seçik yaşadım... O, sanki yanı başımdaydı... dikkatini çeken şeyleri sanki bana söylüyor, benimle konuşuyordu... sanki başka birinin cenazesi arkasından yürüyorduk... Hava korkunç sıcaktı; bir fırtınayı haber verir gibiydi... ter içindeydim. Anıtlarla dolu kabristanın yokuşu beni iyice yordu. Arkadaşı Caudron, Bouilhet'-

nin mezarını babamınkinin yanında seçmişti; nefes almak için parmaklığa dayandım; tabut, çukurdan yüksek bir yerde, kalaslar üzerinde duruyordu; nutuklar, başlamak üzereydi (üç tane söylendi), o anda artık nefes alamaz olmuştum; kardeşimle birlikte tanımadığım bir kişi beni alıp götürdü"[52]

Flaubert'e, dostunun ölümü gerçekten büyük bir darbe vurmuştu; iki gün sonra arkadaşı Fovard'a: "O, benim için yerine konmayacak bir kayıptır" diye yazacaktır ve: "Edebi bilincimi, muhakememi, pusulamı, onunla birlikte gömdüm; daha birçok şeyimi de beraber yitirdim..." diyecektir.

Flaubert, törenden sonra Croisset'ye dönecek, Sand'ın kendisine yolladığı, içinde birkaç portre bulunan bir paket alacak. 19 Temmuz güncesine göre, paketle birlikte yitik bir mektubun da bulunması gerekirdi.

178. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 20 Temmuz 1869
Salı günü, sabah 5

Zavallı Bouilhet'ciğimi *gömdük*. Croisset dönüşü, portrenizi evde buldum. Sanırım onları bana, teselli maksadıyla gönderdiniz; teşekkür ederim sevgili üstad. Şimdi *büyük bir keder* içindeyim; ama kendime geleceğim ve doğrulacağım... hiç olmazsa, bunu umud ediyorum... ama hiç kolay iş değil!... 37 yıllık eski bir dost yitirildi...

Cenaze alayının başındaydım. Garip ve iç paralayıcı bir sürü ayrıntılar...

Fazla devam edemiyorum ve sizi kucaklıyorum.

Gve Flaubert

Ne yazık ki George Sand'ın güncesine geçirdiği 22 Temmuz tarihli cevab yitmiştir. Bu büyük annenin, derin ruhlu kadının, teselli edici içtenlikli ve duygulu sözcüklerini okumayı çok isterdik!...

Flaubert'e gelince: O, Paris'e gideceği günü bekleye dursun, Fransızca yanlışlarını düzeltmek için romanını gözden geçirerek, Bouilhet'nin yazılarını bir düzene koymak için uğraşacaktır. Bunlar, yayınlanamamış birçok şiir; nesir halinde tiyatrolar; ölümünden biraz önce, Odé-

on tiyatrosunda oynatılacak olan ve sahnelenmesinde Flaubert'in yardım edeceği *Mademoiselle Aissé* adlı şiir şeklindeki bir dramdır.

Flaubert, dostu Sand'a, Paris'e hareket tarihini bildirmek üzereyken, Sand, onu Nohant'a davet eder ve şu mektubu yazar:

179. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 6 Ağustos 1869

Evet sevgili dostum, işte ağustos ayına girdik, ve bu tarihte buraya geleceğine bize söz vermiştin, bunu unutmadık ve sözüne güvenerek hayaller kuruyoruz... Senden konuşmadığımız gün yok. Hatırladığıma göre, sen önce deniz kenarında bir geziye çıkacaktın; üzüntünü gidermek için buna ihtiyacın vardı; bu, acım yok etmeyecekti ama seni yaşamaya zorlayacaktı; bu acılı günlerinde seni çok düşündüm benden daha eski ve etkili dostlar arasında olduğumu düşündüm, yoksa hemen koşup sana gelecektim... Ben de sana yazdım; mektuplarımız yolda karşılaştı. Bizi görmeye gel. Sevgilim; bu ay Paris'e gitmeyeceğim; seni görmeden edemiyorum... Çocuklarım da seni eğlendirmeye çalışacak ve bundan mutlu olacaklar. Seni, hepimiz seviyoruz; bilirsin, ben de seni *çılgınca severim*...

İmzasız

180. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 6 Ağustos 1869
Cuma

Sevgili üstad,

Yarın Paris'e gidiyorum; böylece mektuplarınızı bana Temple bulvarı no 42 adresime yollayın.

(Hayatımı altüst eden) zavallı Bouilhet'ciğimin ölümü, bu tatil günlerimi de berbadetti. Nohant'a ne zaman gelebileceğimi bilmiyorum; kıştan önce pek olmayacak; yapacağım birçok iş var:

1 – taşınmak işi; 2 – romanımı bastırmak işi; 3 – *Aissé* yapıtıyla uğraşmak ve geri kalan daha birçok işler...

Siz nasılsınız? Bana mektup yazın; biraz huzur bulunca, size uzun uzun yazacağım. Sizi şefkatle kucaklıyorum.

Yaşlı Gve Flaubert'iniz

181. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 14 Ağustos 1869

Projelerini değiştirmemene üzüldük sevgili dostum; ama senin o sıkıntı ve acıların karşısında gocunmaya cesaret edemiyorum; en çok hoşlandığı, ve seni en az üzen şeyleri yapmanı isteriz. Bir süre Paris'te bulunacağına ve benim de her zaman orada işim olacağına göre sık sık görüşeceğimi umuyorum. Ama yine de insan Paris'te öyle az birbirini görebiliyor ki!... Gerekli bir sürü sıkıcı işler peşinde koşup duruyor... Ne yapalım, senin buraya gelememen beni çok üzdü; burada seni sevmek için hepimiz yarışacaktık! Ve sen, kendini *evinde* gibi hissedecektin!... İstersen üzülecek, istersen işlerinle uğraşacaktın... başka yerde de rahat olacağına bir tek şartla razı olabilirim: Uygun bir zamanda, buraya gelip bunun acısını bol bol çıkartmak şartıyla...

En azından, Levy ile olan işlerin yola girdi mi? İki cildin parasını da aldın mı? Senin özgürce yaşayabilmeni, elindeki zamana sahip olmam istiyorum...

Bizlere gelince: Ben burada, Maurice'in taşkın çalışmaları arasında, kocasının sevdiklerini seven, giriştiği her işte canla başla ona yardımcı olan gayretli küçük gelinimin arasında iyice başımı dinliyorum. Bu olumlu çalışmalar ortasında, sanki tembelliği temsil ediyorum. Bitkilerle uğraşıyor, buz gibi küçük çağlayanda yıkanıyor, hizmetçime okuma yazma öğretiyor, tashih provalarımı[53] gözden geçiriyorum ve de sağlıklıyım... *İşte size bir yaşantı örneği*... Ben, bu dünyada kendime göre her şeyin, en iyisine sahip olduğumu düşünerek, hiçbir şeyden sıkılmıyorum. Ama yine de, gelecek günlerimin, eskilerinden sıkıcı olacağını da düşünüp korkmuyor değilim... Benim yapımdaki kişiler sevilmez; ama onlar zararsız insanlardır; gene de sen, her zaman beni biraz olsun sev! Eğer bilerek sözünde durmamış olsaydın, seni görememekten son derece üzülecektim. Seni şefkatle kucaklıyorum, sevgilim.

G. Sand

182. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 15 Ağustos 1869
Pazar sabahı, "Isidore" bayramı sabahı[54]

Tapınılası sevgili üstad,

Günlerden beri, hissettiğim tüm duygularımı size yazmak istiyorum: Çok garip, acayip ve çeşitli dönemler geçirdim; toparlanmam için, yeterince ne zamanım ne de zihin rahatlığım var...

Nohant konusuna gelince: Romanımdan, *Aissé* işinden kurtulur kurtulmaz *bu kış* oraya geleceğim.

Levy bana (ilk ödeme olarak) 6 bin frank verdi; geri kalan hakkım için, onunla bir şey konuşmadık; 8 üzerinden iki cilt olarak çıkacak; siz, turubadurunuz için meraklanmayın: O her zaman "bağımsız ve özgür" olacaktır; çünkü her zamanki tutumunu şimdi de değiştirmeyecek, herhangi bir boyunduruğa girmeyecektir; Zira bunun için her şeyi feda etmiştir o...

Dahası var: Yaş ilerledikçe, ihtiyarlar da azalır; artık Elhambra saraylarında[55] yaşamadığıma göre, benim için en yararlı sey *Saint-Antoint* yapıtıma deli gibi sarılmak... Ama onu okumaya vaktim bile olmayacak, bir gezinti olsun diye, Dieppe'e gidip iki pazarımı Caroline'de geçireceğim.

Dinleyin: İlk karara göre sizin piyesiniz, *Aissé* yapıtından sonra sahnelenecekti; oysa sonra bu piyesten *önceye* alınması düşünüldü; şimdi ise Chilly ve Doquessnel bunun sizinkinden sonra oynatılmasını istiyorlar. Bu tutumları, sırf "fırsattan yararlanmak" ve zavallı Boulhet'ciğimin ölümünden istifade etmek için... Size bir takım zarar ziyan ödeyecekler. Ama ben, *Aissé* piyesinin yazarı hesabına konuşuyor ve Bouilhet'nin sahibi, yetkilisi olarak bu işe karşı geliyorum, bunu kabul etmiyorum, sizin hiçbir şekilde rahatsız olmanızı da istemiyorum, anlatabildim mi?

Siz beni koyun gibi yumuşak başlı sanıyorsunuz! Yanılıyorsunuz, kesinlikle *Aissé* piyesini yok bilin ve öyle davranın; özellikle nezaketi bırakın! Tamam mı? Güceneceğimi de düşünmeyin; sıradan dostlar arasında saygı ve nezaket olur ama sizinle benim aramda bunun üzerinde durulmaz... Biz ancak birbirimizi sevmekle yükümlüyüz... *Hepsi bu kadar.*

Sanırım Odéon'nun direktörleri, Bouilhet'yi her bakımdan çok arayacaklar; çünkü ben, provalarda kendisi kadar uysal olmayacağım.

Küçük Fadette adlı piyesiniz için, Eylülde Paris'e gelmeyecek misiniz?[56] *Aissé* yapıtını size okumayı çok isterdim; üzerinde birazcık konuşmuş olurduk. Teklif edilen artışlardan, bence bazıları uygun değil. Cahil kişilerle uğraşmak zor olur!

Size ve sizinkilere selamlar sevgili üstad; tüm sevgilerimle.

Gve Flaubert

183. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 17 Ağustos 1869

Mademki hiçbir özveride bulunmadan karar vermemi istiyorsun, ben "Odéon" tiyatrosuyla yaptığım anlaşmaya sadık kalacağım sevgili turubadurcuğum. Eserin 15 ya da 20 Kasımda sahnelenmesi için, onu 10 Kasımda okumak zorundayım. Yapıtın o tarihte oynanmasını isteyen onlardır ve senin eserinin bitmemiş olduğunu söyleyerek benimkini istediler; böylece karşılıklı bir anlaşma imzaladık. Ben, bu yıl içerisindeki işlerimi ve uğraşılarımı, bu düzene göre ayarlamışım. Planlarımı değiştirmek pek hoş olmayacak. Bir başka yönden de eğer tiyatroya verilen sözden cayılırsa, artık size güvenleri kalmaz, herhangi bir anlaşma yapamazsınız. İşte bundan ötürü, onlara söyleyin, verdiğim tarihten şaşmayacağım. Öte yandan, *Aissé* piyesinin oynaması, bu yıl ne kadar gecikirse, o kadar merak artacak ve piyes o kadar başarılı olacaktır. Ölüm olayı, bir sömürü olamaz; üstelik piyesimin sükseli olmayışı da, benimkinden sonra oynatılacak esere daha başarı sağlayacaktır.

Sen, bu zavallı Louis kadar yumuşak olmayacağım söylüyorsun; insan piyesinin başarısını, ya yumuşak başlı olarak ya da kendi çalışmalarını baltalayarak engelleyebilir. Aktörler çok hassas araçlardır, onlara sert dokunursan kırılırlar; her zaman, onları beğendiğini söylemek gerekir; titreşimleri ancak övgüyle artar; eleştiri onları zedeler. Eğer bana ayrı ayrı rol için artist seçmemi soruyorsan,

onları teker teker tanıdığıma, "Odéon" daki sanatçıların nelere yetenekli olduklarını söyleyebilirim. Bence, her bir oyuncunun, seyirci üzerindeki etki derecesini bilmek yararlı olur; zira ben onları her iki rampa arasında öyle çok seyrettim ki!... Bana gelip piyesini okumayacağına çok üzüldüm. Eğer bana ihtiyacın varsa, Paris'e bu iş için, gereken tarihten de önce gelmeye çalışırım.

Sana daha uzun yazamayacağım; ayağımı kestim, sıyırdım, ağrıyor. Yazı karalamaları yapmadığıma göre, bitkilerle uğraşıyorum; sana sarılmak ve kollarımı boynuna dolamak için durumum fena değil...

İmzasız

184. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 31 Ağustos ya da 1 Eylül, 1869

Sevgili üstad,

Düşüncelerinizi ben de paylaşıyorum; durumunu 15 gün önce Chilly'ye bildirdim; ama hâlâ bir cevap alamadım. Size bir şey yazdı mı?

Bu ihtiyar turubadurunuz tashih provaları yapmaktan nefret ediyor; yayından hoşlananlara şaşarım!... oysa benim içimi bulandırır bu...

"Murillo" sokağına taşınma işinden de çok sıkılıyorum. Mavi renkler seyretmek ya da delice çalışmak istiyorum.

Sizi kucaklarım.

Gve Flaubert

Ne zaman Paris'e geliyorsunuz? *Küçük Fadette* adlı eserinizden ne haber? Projelerinizi bana yazın.

185. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 2-4 Eylül 1869
Perşembe

Ben, ne Chilly, ne de *Küçük Fadette* eseri hakkında bir şey bilmiyorum. Birkaç gün sonra Normandiya'ya gidip şöyle bir dolaşaca-

ğım, dönüşte de Paris'ten geçeceğim. Benimle gelip koşuşturmak ister misin? –Ama hayır, koşuşturmayı sevmezsin sen– neyse, görüşeceğiz. Birazcık tatil yapmak hakkını kazandım, zira hayvanlar gibi çalıştım;[57] ben de mavilikler görmek ihtiyacındayım. Bana denizin maviliği yetiyor, oysa sen, tepemizdeki artistik maviliği gökyüzünün şiirli maviliğini seviyorsun. Tuhaf şey! Gerçekte böyle bir şey yok!... İnsanların meydana getirdikleri ortam, nesirden ve yavan bir nesirden başka bir şey değil! Normal benliği onlardan biraz uzak durarak bulabiliyor... Yaralı ayağımdan ötürü, iki gündür bekliyor, mektubumu şimdi ele alıyorum. Normandiya'ya gitmekten vazgeçtim; görmek istediğim "Yport" daki Lambert ailesi, Paris'e geliyor ve Paris'te görülecek bir çok işim var. Böylece seni gelecek hafta görmem ve benim o koca çocuğumu kucaklamam mümkün olacak. Ah Aurore'un o esmer pembe yüzünü, benimkiyle değiştirebilsem!... sadece güzel değil, sevimli mi sevimli o... herşeyi çabucak kavrayışına şaşıp kalıyoruz! Yarım yamalak konuşmasıyla büyük bir insan kadar eğlenceli...

Artık işlerimi düşünüp onlarla uğraşmak için kendimi zorlayacağım; bu işler gerçekten nefret ettiğim ve huzurumu bozan şeyler!... Vaktin olduğu zaman, biraz gevezelikle beni teselli etmelisin. Görüşmek üzere. İnsanın içini bulandıran bu tashih işleri için cesaret! Bu işleri pek sallarım, benim gibi olma sen...

Sana, çocuklarımdan şefkatler, turubadurundan da sevgiler...

Odéon'dan haber aldım; piyesimi sahnelemekle meşguller; başka bir şey yazmıyorlar...

186. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 5 Eylül 1869
Pazar sabahı

En sonunda artık görüşebileceğiz! Oradan ayrılır ayrılmaz bana kısaca bildir, haberim olsun.

Chilly, piyesinizi hemen provaya koyacak; dün kendisini gördüm, karar alınmış...

Turubadurunuz yine pek şen değil!... Sizi şefkatle kucaklıyor.

Gve Flaubert

Daha onbeş gün "Temple" bulvarındayım.

***

Küçük Fadette piyesinin son provaları için Paris'e çağrılan Sand, 6 Eylülde oraya gelir ve aynı akşam Flaubert'e bildirir.

187. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 6 Eylül 1869
Pazartesi akşamı

Dün beni mektupla çağırdılar; bana "Opera-Comique" de ihtiyaçları varmış, şimdi "Gay-Lussac" sokağındayım. Ne zaman görüşeceğiz? Şimdilik bütün günlerim boş.

Seni kucaklarım.

G. Sand

***

Flaubert, ertesi gün dostunu görmeye, tiyatroya gider. Onu, Murillo sokağındaki yeni lojmanına götürür; lojman tamamlanmak üzere olan çalışmaları nedeniyle her zamanki gibi oturulmaz bir haldedir.

188. SAND'DAN FLAUBERT'E

Senin, faytonda unuttuğun atkım gönderiyorum. Yarın, *Perşembe* birlikte yemek yemek sence de uygun mu? Büyük Marchal'a da Magny'e gelmesi için mektup yazdım.

Senin turubadurun.

9 Eylül perşembe günü, Magny'deki bir yemek, George Sand'ı, Flaubert'i ve ressam Marchal'ı biraraya getirecektir. Yemekten sonra hep birlikte Gay-Lussac sokağına gidecekler. Plauchut da oraya gelecek ve yaşlı hanımefendi günlüğüne: "En iyi üç dostum" diye yazacaktır.

Daha ertesi gün, *Küçük Fadette*'in Opera Comique'de ilk temsili verilecek; Sand, direktör locasında birçok dostlarıyla hazır bulunacaktır. İçlerinde Flaubert de vardır. Temsilden sonra bütün grup, başarıyı kutlamak üzere Plauchut'nun evine gidecek ve geç saatlere kadar kutlama sürecektir.

189. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 12 Eylül 1869
Pazar sabahı

Madam Espinasse'ı[58] çağırmayı yine unuttuk; yani ben unuttum. Bu ismi bir kenara yazın; dönüşümüzde gerçekleştirmek gerekecek. Dün geceki toplantı ne harikaydı değil mi?

Görüşmek üzere; yaşlı turubadurunuzdan sonsuz sevgiler.

Gve Flaubert

Birkaç gün sonra, 17 Eylülde, Sand "Ardennes" yöresinde biraz dolaşmak ve yeni romanı *Malgrétout*[59] adlı eserinin çevresini kurmak için, başkentten ayrılacaktır. Flaubert de küçük bir kaçamak yapıp, 25 Eylülden itibaren iki yeğeninde, Ouville ve Dieppe'de birkaç gün geçirecektir. Sand, 1 Ekimde Paris'e dönecek ve arkadaşını çağırmakta gecikmeyecektir.

190. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 5 Ekim 1869

Salı

Şu anda acaba neredesin sevgili turubadurum? Sana yine "Temple" bulvarındaki adresine yazıyorum; ama belki de sen şimdi o güzel yeni evindesin. Evin yerini ve manzarasını tanıyorum ama *adres* olarak yeri kestiremiyorum. Ben iki kez "Ardennes" lere gezi yaptım. Eğer 8 ya da 10 gün içerisinde Maurice ya da Lina Paris'e gelmez ise, (onlar gelgeç tabiatlıdırlar) ben Nohant'a döneceğim. Seninle buluşmam ve görüşmem gerek.

İşte şimdi, biraz olsun koşuşma ihtiyacını gidermiş, (sfogata) götürmediğimin zevkine az da olsa doymuş durumdayım. Yarınki çarşamba hariç, Magny lokantasında ya da başka yerde, Plauchut ve istediğin başka bir kişiyle yemek yemeye bana söz verir misin? Seni görebileyim ve kucaklayayım.

Seni seven eski dostun.

G. Sand

***

Bu randevunun gerçekleşebildiğine inanabiliriz. Çünkü 7 Ekim tarihli günlükte şöyle yazılıdır: "Flaubert Plauchut ile birlikte gelip beni Magny lokantasına yemeğe götürdü. Solange geldi, yemeğe alıkoydum. Flaubert pek iyi gözükmüyordu."

Ama yine de "Odéon" daki işler iyi gitmemektedir: Alfred Touroude'un *La Batarde* adlı eserden sonra, George Sand'ın yapıtı oynayacaktı; ve Aralık ya da Ocakta, *Aissé* eseri sahneye konacaktı. Ama *La Batarde* yapıtı düşünüldüğünden fazla sükse yapmış, Odéon tiyatrosunun bir başka yazarının *L'Affranchi* adlı eseri de araya girmişti; ve böylece Sand'ın yapıtı gecikmişti. Tüm bu kargaşalıklar, *Aissé* yapıtını başka bir tarihe, Flaubert'in fazla geç bulduğu bir tarihe ertelemişti. Flaubert bir ara, yapıtı "Theatre Français" ye götürmeyi de düşünecektir. Sand, bu durumdan telaşlanacak Odéon'a koşarak direnecektir; ama bu hiç işe yaramayacak buna razı olmak gerekecektir. Son durumunu aynı akşam dostuna bildirecektir.

191. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 11 Ekim 1869
Pazartesi akşamı

Bu akşam Chilly'yi gördüm; *Aissé* yapıtım senin geri alacağından korkuyor; bu iş için araya girmemi istedi; ben de düşüncesini onayladım. Onunla bir anlaşman yok muydu? Ama ısrar ediyorsan, bunu bozabilirim; dostlar arasında menfaat söz konusu olamaz. Eğer benim yapıtım gelecek ay oynansaydı, *Aissé* yapıtı için ilkbahara kadar vakit olacaktı. Ama *Batard* piyesi[60] sükseli gittiğine göre yerini vermek için piyesi kapı dışarı edemezler; bizi Aralık ayına erteleyecekler. 8 gün sürecek olan Latour-Saint-Ybars'ın yapıtını işe karıştırmıyorum. Sonuç şu: Piyesin ya Aralık sonunda ya da Ocak başında oynatılacak. Ama şans işi; hiç belli olmaz; bakarsın benimki, Saint-Ybars'ın piyesi kadar sürmeyebilir!... Ve böylece *Aissé* yapıtım sahnelemekte acele edeler... Şubat ayında oynatabilirler. Ama yine de, benim oyunumun Ocak, Şubat ve Marta kadar süreceğini farz edersek, (bence fazla), sana Nisanda sıra gelebile-

cektir; böylece Nisan, Mayıs, Haziran ayları senin olacaktır, bu oldukça uzun bir süredir... Odéon tiyatrosu tatil yapmaz; oyun sükseli olunca, *Villemer* yapıtını 3000 frank kazançla[61] kapatabilir, sayfiyeye gitme budalalığım göstermez. Zaten Paris gelenekleri değişti. Paris'i yaz ortası terk edip, kış ortası dönüyorlar; *Villemer* yapıtı Martta oynamıştı; Temmuza kadar da devam edebilir... Dahası var: 100 temsilden önce kapatılmış olmasından ne çıkar ki? Yeniden ele alınması daha iyi değil mi? Böylece La Rounat'ın saçma eserinden sonra *Villemer* yapıtı, 100 temsil daha uzar; başarılı bir eseri durdurmak direktörlerin işine gelmez; üstelik Chilly de budala biri değildir, sözünde duran bir kişidir. Eğer sana yakın bir zaman için ve iyi bir vaatte bulunmuş ise, sözünü tutacaktır. Piyesini Fransız Tiyatrosuna götürme; orada her kafadan bir sesi çıkar;[62] ve Bouilhet'nin de orada, Odéon'daki kadar sevileceğini sanmam[63]... Dahası var: Onu, Berton gibi bir artist oynayacak. Rolünün içine en iyi girebilen tek sempatik oyuncudur o... Çarşambaya Chilly ile buluşacağınızı biliyorum; acaba bu arada bana uğrayamaz mısın? Geçen gün ağrıdan sözediyordun, şimdi daha iyi misin? Sevgili, canımın içi dostum.

Yaşlı arkadaşın

***

13 Ekim çarşamba sabahı Flaubert Sand'a gider ama konuşmaya vakit bulamaz: Sand'ın kızı Solange gelmiş Sainte-Beuve'ün çok kötü durumda olduğunu haber vermiştir. Flaubert ona koşacak, birkaç dakika sonra ise eleştirmen Saint-Beuve ölecektir.

Bu ölüm, kaç zamandır bekleniyorsa da, duygusal Flaubert'de yeni bir şok yaratacaktır. Hemen aynı gün, Du Camp'a: "İşte birini daha yitirdik!" diye yazacak ve: "Küçük kafile eksilmekte! Medüz salındaki nadir kurbanlar yok olmakta! Şimdi edebiyat hakkında kiminle konuşacağız? Tam bir arkadaş olmasa da, edebiyatı seven bir kişiydi o; ölümü beni kahrettil" diye devam edecektir.

Ama Flaubert'in, kederini içine gömmek için vakit yoktur; Odéon tiyatrosuyla görüşmeler sürmektedir ve yoğun bir çaba içindedir... Sand'ın günlüğü, bize şunları kanıtlamaktadır: "Flaubert bana tekrar

geldi; sonra Odéon'a gitti; sonra yine geldi... Onunla şimdi Odéon'a gidiyorum... Beni bir kenarda bırakarak Duquesnel ile konuştu... akşam tekrar Odéon'a gidiyorum. Duquesnel ve Chilly ile yeniden konuşacağım."

Gay-Lussac sokağına dönüşünde Sand, girişiği bu işin sonuçlarını Flaubert'e bildirecektir.

192. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 13 Ekim 1869
Çarşamba akşamı

Zavallı dostumuzu öbür gün gömeceğiz. Nereye, ve saat kaçta gidileceğini bana bildirecekler; bunu sana telgrafla haber veririm. Bu gün iki kez direktörle konuştum. Bu sabah, Latour-Sainte-Ybars ile görüşmeyi *Duquesnel* ile kararlaştırmıştık.[64] Mart ayına rastlayan sıramı, ben *Aissé* yapıtına bırakıyorum; bu akşam döndüm. Bu işe Chilly razı değil; sonradan bilgi edinen Duquesnel de bunun gereksiz ve zararlı olacağım söylüyor. Böylece hakkımı ve anlaşmamı hafiflettim. Şu tiyatro denilen şey meğer ne imiş! M. Saint-Ybars'ın anlaşması üstün çıktı... *Batard* adlı oyun 15 gün sürecek denirken, 40 temsil daha uzayacakmış ve böylece Latour-Saint-Ybars bizlerin önünde...

Gördüğün gibi, ben sıramı *Aissé* yapıtına ancak seneye verebilirim; ama sen istiyorsan, buna razı olurum; bu da benim için çok zararlı olur; çünkü dergiye borçlandım;[65] cebimin dolması gerekiyor. Bu işlerin nedeni acaba direktörlerin alçaklıkları mı? Ama hayır! Başarısızlıktan korkan bu beceriksiz kişiler, her zaman fazla yapıtı kabul ediyorlar; işler sükseli gidince de, bağlantılı yazarlar kızıyor ve dava açmak zorunda kalıyor. Kendi hesabıma, ben ne kulis ne de gazete çekişmelerinden hoşlanırım; sen de öylesin. Sonuç ise biraz tazminat; boş yere bir sürü gürültü... Her deneyde sabırlı olmalı insan; bu da bende var... yine söylüyorum: eğer sen bu gecikmeye içten üzülüyorsan, ben kendimi fedaya hazırım.

Seni kucaklıyor ve seviyorum.

G. Sand

193. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 14 Ekim 1869

Sevgili üstad,

Hayır! Özverilik istemiyorum! Ne yapalım! Eğer Bouilhet'nin işlerini kendi işim saymasaydım, teklifinizi hemen kabul ederdim. Reddedişimin birinci nedeni, bunun ancak benim bileceğim bir iş oluşu; ikincisi: Ölülerin, yaşayanlara zarar vermemeleri gereği. "La Féerie" adlı diziler ve daha başka eserler, tümü de, *Aissé* yapıtının prömiyerindeki başarıya bağlı.[66] Her ne hal ise, Tanrı yardımcı olsun.

Ama ben, bu baylardan gocunuyorum; açıkçası "Laotur-Saint Ybars" hakkında hiçbir şey söylenmemişti; Latour, çoktan beri çağrı almıştı; neden bizlerin bundan haberi olmadı?

Kısacası, Chilly çarşamba günü o kararlaştırdığımız mektubu yazsın, böylece bu mesele kapansın.[67]

Sanırım eğer *Affranchi* piyesi 20 Kasıma doğru başlayabilirse, sizin eseriniz 15 Aralıkta oynayabilir. İki buçuk ay sürer; yaklaşık 50 temsil eder; eğer daha fazla sürecek olursa *Aissé* yapıtı gelecek yıla kalabilir. Berton'nun Mart ayına kadar yorgun düşeceğinden çok korkuyorum.

Demek anlaştık; "Latour-Saint-Ybars" yapıtını kaldırmadıklarına göre, sizinki bu piyesten sonra oynayacak; eğer uygun görürsem, ardından da *Aissé* yapıtı sahnelenecek...

Cumartesi günü zavallı Saint-Beuve'ün cenazesinde görüşeceğiz. Küçük tayfamız giderek eksiliyor: Medüz'ün salındaki şu ender kurbanlar yok oluyor...

G. Flaubert'inizden size sonsuz sevgiler.

***

Sainte-Beuve'ün cenazesi korkunç kalabalıktı. Flaubert ve Sand da oradalar ama biraraya gelemezler.[68] Öğleden sonra Sand, gelini Lina'yı garda karşılamaya gidecektir; Nohant'a dönüşü yaklaşmıştır; dostuna hatıra olarak bir yastıkla birlikte şu mektubu gönderir:

194. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 21 Ekim 1869
Perşembe sabahı

Artık Nohant'a dönüyoruz; Lina ile cumartesi sabahı yola çıkıyoruz; o güne kadar da ikimiz de alışverişteyiz. Eğer cuma günü akşamı, saat 6'da Magny'de bizimle yemeğe gelirsen, hiç değilse birbirimize veda etmiş oluruz. Saat 9'da serbest olabilirsin; zira ertesi sabah yola erken çıkacağımız için, tavuklar gibi tünemek zorundayız. Nasıl kabul mü? Tüm kalbimle seni seviyorum.

İmzasız

195. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 21 Ocak 1869

Sevgili üstad,

Önce yastıklara teşekkürler!... Ama onlar öylesine güzel ki, dokunmaya kıyamayacağım: Onların üzerine ancak Çin İmparatoriçesinin başı layık! Ve Çin İmparatoriçesi de evime gelmez! Ne yazık! Ne yazık!

Sizi her gün hatırlamak için buna ne gerek vardı benim tapılası sevgili üstadım?

Yarınki davetinizi kabul ediyorum. Ama her gün alışverişte olduğunuza göre, acaba Magny'den başka bir yerde yemek yememiz hoşunuza gider mi? Çünkü ben orada hep hasta ve asık suratlı gözüküyorum... Zaten (...) hatırası...

***

Ne yazık ki yukardaki mektubun sonu elimize geçmemiştir. Gerçekten Flaubert, Sainte-Beuve'ün hatırasının Magny lokantasıyla acı şekilde birleştiğini işaret ederek, orada eğlenemeyeceğini hatırlatmış olmalı. O, başka bir lokantayı, bulvar Poissoniere'deki "Paul Brebant" lokantasını teklif etmiş olmalı...

196. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 22 Ekim 1869

Bu teklifin olanaksız sevgili ihtiyarcığım! "Brebant" çok uzak bir yer; benim ise vaktim dar. Dahası, Marechal ve Berton'a veda için randevuyu Magny'de verdim; sen de gelebilirsen beni çok mutlu edeceksin; ama seni hasta edecek ise vazgeç. Beni sevdiğini iyi bilirim; senden de bundan başka bir şey istemem...

G. Sand

Magny'deki yemeğe, Flaubert gelmez. Ama 22 Kasım öğleden sonra, arkadaşına veda için "Gay-Lussac" sokağına gider. Sand ertesi gün, Nohant yolunu tutacak ve *Malgrétout* yapıtıyla meşgul olacaktır; bir taraftan da, *L'Autre* piyesinin provaları için çağrılmasını bekleyecektir. Flaubert, Paris'te kalarak *Gönül Eğitimi* yapıtının son tashihlerini gözden geçirecektir; *Féerie* adlı eserine çalışacak ve yeğeni Caroline'e yazdığı gibi: "Eseri kabul ettirmek için şahane hilelere" başvuracaktır...

197. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 15 Kasım 1869

Nerelerdesin sevgili turubadurcuğum? Son dakikaya kadar tashih provalarını düzeltmekle mi uğraşıyorsun? İki gündür, *yarın çıkıyor* diye kitabının ilanını yapıyorlar... onu sabırsızlıkla bekliyorum. Beni unutmayacaksın değil mi? Şunu da bil ve bekle: Seni övecekler de yıpratacaklar da... seni çekemeyenler olacak; nedeni, senin birtakım üstünlüklere sahip oluşun... Bunlara aldırmayacaksın; senin namına ben de boş veriyorum. Başkaları için yıkıcı olan şeyler, seni kırbaçlayacak, zira bu güce sahipsin sen... gürültüler, patırtılar olacak... şu sırada, tıpkı yapıtındaki *Regimbards*[69]'ın durumundasın. Kaliteli ilericiler, gerçek demokratlar seni beğenecekler... budalalar ise köpürecek... ve sen, "direnen başarır" diyeceksin...

Bana gelince: *Pierre qui roule*[70] adlı romanımın tashih provaları ile meşgulüm; pek gürültü çıkarmayacak[71] yeni bir romanımın ya-

rısına geldim. Şimdilik bundan öte bir isteğim de yok. Bir yandan hoşlandığım *bu romanı* yazarken, öte yandan pek hoşlanmadığım ama "Revue" nün beğendiği yazıyı yazmaktayım. İşleri böyle ayarlamakla yanılıyor muyum bilemem... belki en kötü şekli yeğ tutuyorum... ama artık kendim için tasalanmayı bıraktım; bu tutumumla büyük bir üzüntüye de uğradım... yaşam, beni daima kendimin ötesine götürdü; sonuna kadar da böyle gidecek... Gönlüm her zaman kafamın zararına işledi... şimdi ise tüm zekamı çocuklar yutmakta... Aurore çok şeker; ona hayranlığım sonsuz... hep böyle mi sürecek bilemem.

Sen kış mevsimini Paris'te geçireceksin; ben ise ne zaman oraya gideceğimi bilemiyorum. *Batard* adlı yapıtımın süksesi devam ediyor. Sabırla seni bekliyorum; işin bitince, Noel'de buraya geleceğine, Noel gecesini bizimle kutlayacağına söz vermiştin; bu vaadini unutmuyorum; eğer cayarsan, bil ki kıyamet kopacak... Seni yürekten kucaklarım; tıpkı seni yürekten sevdiğim gibi...

G. Sand

198. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 16 Kasım 1869
Salı, öğle üzeri

Sevgili üstad,

Mektubuma, *mendeburun biri olduğumu* ilan etmekle başlıyorum; size mektup yazmam gerekirdi, yazmadım. Birinci neden: Tashihlerim vardı. İkinci neden: 15 gündür, soluk almadan "Féerie" yapıtıma çalışıyorum. Üçüncü neden: Polonya'ya giden yeğenimin[72] evi için gördüğüm bir sürü ayak işleri. Dördüncü neden: Otelde beklemekte olan annemi eve getirmek işi. Beşinci neden ise: Beni hiç ilgilendirmeyen, sizin o *çalışma odanızın sessizliği* içinde anlatabileceğim bir iş...

Kitabım basılıyor; sanırım yarın ya da en geç öbürsü gün çıkıyor. İlk nüsha, elbette size ait...

Acaba Politika bana yarardan fazla zarar mı getirecek? Bundan korkuyorum.[73] Hiç değilse iyilik getirsin... Rüzgârın esişi değişti: Rochefort, şimdilik fazla kaybediyor.[74]

La Chevalier de Maison Rouge[75] kuruluşu müthiş bir fırın... belki Felix,[76] bizim koca eseri kabul edecek. Eşit olmayan uslubu baştan başa yok ettik; beraberliği modernleştirdik, tasarladığımız komikliği de ortadan kaldırdık. İşte böyle...

Noel'de, Nohant'a gelemeyecek bir neden göremiyorum...

Şimdilik size ve sizinkilere selamlar sevgili üstad! Sonsuz şefkatlerimle sizin

Gve Flaubert'iniz.

***

Gönül Eğitimi yapıtı, gerçekten 17 Kasımda yayınlanır; ama soğuk karşılanır. Övgülü hiçbir yazı çıkmadığı gibi, düşmanca eleştiriler yazılır. Aksini söylese de, Flaubert'e, kitabının bu başarısızlığı güç gelecektir. George Sand, bunu önceden anlamış, bir önceki mektubunda, gelebilecek saldırılar için dostunu uyarmıştır. Meslektaşlarının yazılarını okumadan Sand, romanın savunma ihtiyacında bulunduğunu kestirebilmiştir.

199. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 30 Kasım 1869
Salı

Canımın içi dostum,

Kitabım yeniden okumak istedim;[77] gelinim ve bazı tanıdık gençler de onu okudu. Onların tümü de, iyi niyetli ve ilk hamlede kavrayan, budala olmayan gençler... Hepimiz bu kitabın güzel olduğu düşüncesindeyiz... Balzac'ın en güçlü yazılarından ileri, daha gerçekçi... kitabın baştan sona kadar gerçeğe sadık kaldığı fikrini paylaşıyoruz. Fantezi denilen çiçeklerden vazgeçebilmek, senin o yüce sanatınla, o harika şekil anlayışınla ve o ciddi çalışmanla mümkün... Ama yine de, şahıslarına şiir katmaktasın. "Fontainebleau" da gezinen Rosanette, bastığı yeri bilmese de, yine şiir dolu bir kişi... Bunlar baştan başa usta işi... Sen yerini sonsuza dek feth etmiş bir yazarsın, bunu uzun süre sürdürebilmek, verimli olabilmek, elden geldiğince huzurlu yaşamana bağlı...

Başarına karşı gelmeyen, iki küçük yazı gördüm; ama başka olup bitenleri henüz bilemiyorum. Sanırım politika her şeyin üstün-

de şimdi. Olup bitenleri bana ilet; eğer sana karşı bir haksızlık olursa, çok kızacağım ve düşündüklerimi açık açık ortaya koyacağım. Görevim bu benim...

Pek emin değilim ama, bu ay içerisinde gelip seni kucaklayacağım ve Paris'ten seni koparabilirsem, yakalayıp buraya getireceğim. Çocuklarım her zaman seni gözlemekte... seni hepimiz kutlar; sevgilerimizi göndeririz...

Görüşmek üzere, yaşlı turubadurun.

G. Sand

200. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 3 Aralık 1869

Benim iyi kalpli üstadçığım,

İhtiyar turubadurunuz gazeteler tarafından bol bol çekiştirilmekte... Son pazartesi günkü *Constitutionnel*'i ve bu sabahki *Le Gulois*'yı okuyuverin; her şeyi açık açık görebilirsiniz... Barbey d'Autrevilly'nin *Costitutionnel*'deki yazısı, buna bir örnek... Sarcey'in yazısı fazla sert olmasa da, hiçbir konuda beni bağışlamıyor.[78] Bu baylar, ahlak ve ideal adına konuşmaktalar! Cesena ve Duranty[79] *Figaro*'da, *Paris* gazetesinde, kötü eleştiriler yayınladı; aldırmıyorum ama yine de böylesine kine ve kötü niyete şaşmıyor değilim!...

Buna karşın *Tribune, La Pays* ve *L' Opinion nationale* gazeteleri, çok coşkulu şeyler yazdı.[80]

Kitabımdan birer imzalı nüsha gönderdiğim dostlara gelince, tehlikeye düşmekten korkup başka şeylerden söz ettiler.. Mert insan pek az!.. Tüm bunlara karşın, kitabımın satışı hiç de fena değil; bence, Levy memnun gözüküyor...

Tuileries'nin, mahzen müdürü, ve papaz Roque yüzünden, Rouen burjuvaları ateş püskürüyor bana:[81] "Böyle kitapların yayım yasaklanmalıdır" diyorlar ve kırmızılarla işbirliği yapmamı istiyorlar; devrimcileri kışkırtabileceğimden ötürü beni suçluyorlar. v.b.! v.b.!

Kısacası, şimdiye dek pek az defne dalı kazanabildim! Hiçbir gülün yaprakları beni yaralayamaz![82]...

Féerie yapıtıma yeniden çalıştığımı size söylemiş miydim? (Şimdi, bu kitap için *nerelere koşuşacağımın* planını yapmaktayım;[83] içerisinde bayağı olan ne varsa çıkardım). Rafael Felix, bu yapıta pek hevesli görünmüyor; işler problemli!...

Kitap on beş güne kadar bitmiş olacak ve size gelmeye hazır olacağım.

Sizi kucaklamayı nasıl içim çekiyor!...

İhtiyar Gve Flaubert'inizden sonsuz sevgiler.

Tüm gazeteler beni küçültmek için kitabımdaki *La Turque*[84] menkıbesini yozlaştırıp ortaya döküyorlar; ve Sarcey'de beni "Marguis de Sade" a benzetiyor! Üstelik kitabımı da okumadığım söylüyor![85]... Bunların tümü de beni asla yolumdan döndürmeyecek; ama yine de "bu eseri yayınlamanın yararı ne?" diye kendime sormaktayım.

201. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 7 Aralık 1869
Murillo sokağı, 40
Park Manceau
Salı, saat 4

Sevgili üstad,

İhtiyar turubadurunuz görülmemiş şekilde çiğneniyor!... Romanımdan birer nüsha gönderdiğim kişiler, ya itibardan düşme korkusuyla ya da bana acıyarak benden söz etmeye çekiniyorlar.[86] En hoşgörülüler ise, ancak "içinde kompozisyon ve desen bulunmayan tablolar çizdiğimi" söylüyorlar!... Arsene Roussaye'in kitaplarını göklere çıkaran Saint-Victor da, benim yazılarımı kötülüyor ve hakkımda yazı yazmaya yanaşmıyor. İşte böyle! Theo, burada değil[87], ve kimse (ama hiç kimse) beni savunmuyor!

Böylece (işin gerisini düşünebilirsiniz); eğer siz bu rolü üzerinize alırsanız size minnet duyacağım. Ama eğer bu işten hoşlanmıyorsanız, hiçbir şey gerekmez; bunu üstlenmeyin. Aramızda hatır gönül işi yok...

İşte size başka bir hikâye: Dün Raphael ve Michel Levy'ye *Féerie* yapıtımı okudum; şakşaklar, hayranlıklar gırla gitti! Ve bir an-

laşma imzalamanın tam sırasıydı. Raphael piyesi çok iyi anlamıştı, iki üç *harika* eleştiride bulundu; bence çok sevimli bir insan; kesin bir cevap için, cumartesini beklememi söyledi.

Biraz önce, Raphael'in (oldukça terbiyeli) bir mektubunu aldım; benim *Féerie* adlı eserimin kendisini fazla masrafa sokacağım yazıyor. Şimdi yeniden uğraşmak, başka bir yere başvurmak gerekiyor.

"Odéon" tiyatrosundan da yeni bir haber yok.

Sarcey, aleyhimde bir ikinci yazı yayınladı. Barbey d'Autrevilly ise, benim: "Kendimi temize çıkarırken dereyi kirlettiğimi" iddia ediyor.[88]

Bunların hiçbirisine aldırmasam da yine: "Ey tanrım insanlar ne kadar budala!" demekten kendimi alamıyorum.

Paris'e ne zaman geliyorsunuz?

Sizi kucaklıyorum.

Gve Flaubert

***

Sand, hemen ertesi gün istenilen yazıyı yazmaya koyulur. 8 Aralık günlüğünde şöyle der: "Flaubert'in mektubu ve ona dair yaz... Bu yazıyı bitirmek üzere erkenden yukarı çıkıyorum..."

202. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 9 – 10 Aralık 1869
Perşembe, sabahın ikisi

İş tamam dostum! Yazı yarın yola çıkıyor. Onu kime göndereyim? Bana telgrafla cevap ver. Girardin'e[89] göndermeyi düşündüm ama belki sen daha uygun birisini bulursun. Çeşitli gazetelerin ne derecede önemli ve saygın olduğunu ben bilemiyorum; bana telgrafla hemen bir isim ver, *adres* yolla... sadece Girardin'nin *adresi* var bende...

Yazdığım yazıyı pek beğenmedim; iki gündür ateşim çıktı; vücudumda bir çeşit çöküntü hissediyorum. Ama acele etmek gerek... Seni kucaklarım.

G. Sand

203. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 10 Aralık 1869
Cuma, akşam saat 10

Ekmek kadar aziz üstad "Girardin" adım telgrafla bildirdim; *La Liberté* gazetesi, yazınızı hemen araya sıkıştıracak.

"Kitabımı kötü" bulup bana yazı esirgeyen arkadaşım Saint-Victor'a ne buyrulur?...

İşte, çamurlara sürüklenir bir durumdayım... *La Gironde*, bana: *Prudhomme*[90] adım taktı; bu da yeni çıktı!...

Size nasıl teşekkür etmeli? Kucak dolusu sevgilerimi size boşaltmak ihtiyacındayım; içim öylesine bu sevgiyle dolu ki!... Ne şekilde söyleyeceğimi bilemiyorum! Siz ne kadar iyi yürekli bir kadınsınız" Ve de ne yiğit bir erkeksiniz! Tabii başka meziyetlerinizi saymıyorum...

Sizi kucaklarım.

Yaşlı
Flaubert'iniz

Vücut çöküntünüzü, ateşinizi tedavi edin; her ikisi hakkında haber bekliyorum.

204. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 10-11 Aralık 1869
Cumayı Cumartesiye bağlayan gece

Bu gün ve bu akşam, sana dair makaleyi yeniden yazdım. Ben daha iyiyim; şimdi yazı biraz daha açık seçik oldu. Yarın senin telgrafım bekliyorum, eğer *Vetonu* kullanmazsan, yazıyı Ulbaach'a göndereceğim; o bu ayın 15'inde gazetesini yayına başlıyor;[91] ve bu sabah benden gazetesinde çıkmak üzere herhangi bir yazı istedi, ısrar etti. Sanırım bu ilk sayıyı çok kişi okuyacak ve iyi reklam yapacaktır.. Levy, bu işlerden bizden iyi anlar ve yapılacak gerekli işleri bilir; ona bir kez danış...

Kötü yürekli kişilere fazla şaşıyor gözüküyorsun! Fazla safsın!

Sen, kitabının ne denli orijinal olduğunu, ve gücünün ne kadar çok kişileri ezeceğini bilemiyorsun... Yaptığın işleri, postaya atılan bir mektup gibi görüyorsun...

Ben, kitabının *çizgileri* üzerinde durdum; bunlar, en az anlatılan şeylerdir ve kitabının en güzel yanıdır. Basit kişilere bu kitabın nasıl okunacağım anlatmaya çalıştım; çünkü sükse hep basitlerden yanadır. Akıllı kişiler başkalarının başarılarıyla uğraşmazlar; benim kötülerle işim yok; bu tutumun onlara fazla saygı göstermek olur...

İmzasız

Mektupta, Lina'mn el yazısıyla şu ilave vardır: "Annem telgrafınızı aldı; yazımzı Girardin'ne gönderiyor."

Lina
Akşam, saat 4

205. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 15 Aralık 1869

Makalemi gazetede göremiyorum; oysa bu gazete bir sürü kötü ve yayınlanmaya değmez yazılarla dolu... Düşman, dost kişilerden daha iyi hizmet görür... Kurbağalardan biri bağırmaya dursun; artık hepsi peş peşe vakvaklamaya başlayacaklardır; saygınlığınızı yitirmeye göresiniz, artık heykelin tepesine zıplayan zıplayana... Bu iş her zaman için böyle olmuştur; sen henüz sıraya girmedin, bunun sakıncaları içindesin ve seni anlayamama budalalığında, adeta yarıştalar. Eserde *kişiliksizlik tartışılabilir* ama ben bunu kesinlikle kabul etmem. Eserde kişiliği savunan ve *kişisel* olmayan[92] tiyatrolarını batıran Saint-Victor'un, seni savunacağı yerde böyle yüzüstü bırakmasına şaştım doğrusu! Eleştiri artık ne yapacağım bilmemekte! Fazla teoriler içinde...

Kendini bu işlerle sıkma; bildiğin yolda yürü. Sisteme girme, ilhamına uy!...

İşte havalar açtı; hiç değilse bizim buralarda düzeldi. Noel için ailece hazırlanıyoruz. Plauchut'ye, seni oralardan koparım buraya getirmesini söyledim; seni bekliyoruz. Eğer onunla gelemezsen, hiç

olmazsa Noel gecesi yemeğinde bulun; böylece sene başı gününde Paris'ten kurtulmuş olursun; orada bulunmak ne sıkıcı olur!... Lina seni, burada robdöşambır ve terliklerinle baş başa bırakacağım söylüyor ve bunu sana yazmamı istiyor. Burada ne bayan ne de yabancı kişiler bulunacak; kısaca, eğer gelirsen bizleri çok mutlu edeceksin. Aslında nice zamandır bunu bize vaadetmiş durumdasın...

Seni kucaklıyor ve bu saldırılara senden çok ben öfkeleniyorum; ama kendimi tutuyorum. Eğer buraya gelirsen, seni öyle yüreklendiririz ki, buradan hemen bir başka roman yazmak üzere ayrılırsın...

Seni kucaklarım. İhtiyar turubadurun.

G. Sand

206. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 17 Aralık 1869
Cuma akşamı

Sevgili üstad,

Sanırım sekiz gün sonra, bu saatte sizde olacağım. Dün görüştüğüm Plauchut, şu mektubum ile sizi Nohant'da bulacaktır.

Liberté gazetesinde henüz yazınız yayınlanmadı. Girardin'e, "bunun anlamı nedir" diye sordurdum ama cevap vermedi; sanırım bu gecikmenin tek nedeni Politikadır. Yeter ki talihsiz kitabıma karşı *Baron Holbach* tarzı[93] bir suikastte bulunulmasın! Yemin ederim tüm bunlar yaşlı turubadurunuza yönelik hareketlerdir ve makaleler bunu göstermektedir. Allahtan, hassas bir *kişi* değilim!

Altı haftadan beri en çok vaktimi alan *Féerie* yapıtının tashihleri bu sabah bitti ama Raphael onu *geri çevirdi*; şimdi onu çekmecemin birine yerleştirip *Saint-Antoine* yapıtımı yeniden ele alacağım.

Bu hafta sadece üç kötü eleştiri çıkabildi (çok az) *Revue des Deux Mondes*[94]daki, okumaya değer! Bir dostum Mlle Bosquet (gerçekten yardımı dokunan kişi) bana oldukça acı iki mektup yazdı. Sonuncu mektup, *La voix des femmes* gazetesindeki paralayıcı

bir yazıyla birlikte elime geçti.[95] Ben, Saint-Victor'un tutumunu daha beğeniyorum; hiç değilse kendini bu işlerden uzak tutuyor o...

Tüm bunlar beni hiç üzmüyor ama çok pek çok şaşırtıyor...

Sizi kucaklıyorum sevgili üstad.

Yakında görüşmek üzere.

Gve Flaubert

Niyetim gelecek cuma 9 treniyle hareket etmek.

207. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 17 Aralık 1869

Plauchut'ye, bize ayın 24'ünde geleceğine dair *sözvermişsin*; mektubunda böyle yazıyor. 24 ile 25 gecesi arasında dinlenmen ve Noel gecesi yemeğini bizimle geçirmen için burada ayın 23'ünde olman gerekiyor. Aksi halde, Paris'ten yorgun argın ve uykusuz döneceksin... Bizim o saçma eğlencelerimiz de seni etkilemeyecek... Burada çoluk çocuk içerisinde bulunacağım da unutma! Ama iyi yürekli ve yumuşak biri olduğuna göre, çocuklardan da hoşlanacaksın.. Plauchut sana robdöşambırını ve terliklerini beraber getirmeni söyledi mi? Çünkü biz seni burada giyim kuşam içine mahkum etmek istemiyoruz... Birkaç yazını da yanına almanı istiyorum; örneğin: Yeniden ele aldığın *La féerie; Saint-Antoine* yapıtın... Sanırım artık çalışmalarına devam ediyorsun; eleştiriler insanı kamçılar; bir çeşit savaş sayılır... O zavallı René-Taillandier, "La Revue gazetesi" gibi türedinin biri! Bu piramid içesinde yeterince edepli kalınabilinir mi? Girardin'e biraz kırıldım: Edebiyatta fazla güçlü olmadığımı biliyorum; bu baylara göre yeterince okumuş sayılmam; ama iyi bir okuyucu kitlesi beni biraz okur ve dinler...

Eğer buraya gelmeyecek olursan üzüleceğiz ve seni koca bir nankör sayacağız... Ayın 23'ünde, saat 4'de, Chateauroux'ya bir araba göndermemi ister misin? Korkarım servis arabasında pek rahat edemeyeceksin... ve böylece, iki buçuk saatlik bir yorgunluktan kurtulmuş olacaksın... Hepimiz ümit içinde seni kucaklıyoruz. Romanımı bitirmek için hayvan gibi çalışıyorum; sen buraya gelince, onu biran bile düşünmek istemeyeceğim.

208. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 19 Aralık 1869
Pazar

Ne diyorsunuz? Kadınlar da burnunu soktu bu işe? Hadi, Paris'in ve edebiyat aleminin yüz mil ötesine gel de bu baskıdan kurtul!... Neşelen!... Çünkü bu kötü eleştiriler, büyük değerler için önüne geçilmez özveriler gerektirir; yollardan geçmeyenler ise *ancak Akademik kişilerdir.*

Mektuplarımız, yolda çatıştı; sana rica etmiştim, gene de ediyorum: Noel gecesi değil de, bir gece önce buraya gel; böylece Noel gecesini beraber kutlamış oluruz. O gecenin programı, yani 24 gecesinin programı şöyle: Saat 6'da yemek; nedeni, çocukların 9'da yatmalarını sağlamak; sonra, Noel ağacı töreni ve kukla oyunu... bu işler bitince biraz gevezelik ve büyükler için geceyarısı yemeği; zira yolcu katarı buraya en geç 6,30'da gelebiliyor ve yemeği saat 7'de yememiz gerekiyor; bu durumda uykuya geç kalan minikler, o sonsuz sevinçten mahrum kalmış oluyorlar... Bu bakımdan sen, 23 perşembe günü, sabah 9'da yola çıkmalısın ki, rahat rahat görüşüp bol bol kucaklaşmış olalım... miniklerin, gelişinden duyacakları o kaçınılmaz çılgın sevinçi, böylece bizleri rahatsız etmeyecek...

Aramızda uzun hem de çok uzun süre kalmalısın... Yılbaşı günü, krallar gibi eğlenip çılgınlıklar yapacağız... Evimiz aptal yaşantılı bir evdir... çalışmalardan sonra iyice dinlenmek için mutlu bir evdir!... Yıllık çalışma görevimi bu akşam sona erdiriyorum.[96] Sevgili yaşlı dostum, seni görmek benim için en büyük bir ödül! Bunu benden esirgeme...

G. Sand

Plauchut, prensle birlikte bu gün ava çıkıyor; belki ancak salı günü gelebilecek; ona, seni perşembeye kadar beklemesini yazdım; böylece yolda canın daha az sıkılmış olacak...

Biraz önce Girardin'e mektup yazdım; şikayette bulundum.

209. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 20 Aralık 1869
Pazartesi, saat 10

Anlaştık sevgili üstad! Perşembe günü, sabah 9 treniyle hareket ediyorum; *La Féerie* yapıtımı da getiriyorum; kafanızı şişirmek için...

Plauchut'cüğe, benimle birlikte gelip gelmeyeceğini sormak için uğrayacağım...

Sizin o *güzel* topluluğunuzda uzun süre kalmaya gelince: Benim için imkânsız! Salı akşamı Paris'e dönmüş olmalıyım!

Sizi candan kucaklıyorum.

İhtiyar turubadurunuz.

Gve Flaubert

En sonunda 22 Aralıkta George Sand'ın Flaubert hakkındaki beklenen yazısı *La Libertée* de yayınlanır; ve Flaubert dostuna bizzat teşekkür için kaç kez ertelenen misafirliğini gerçekleştirir. İlk kez Nohant'a gelir ve şahane bir Noel gecesi geçirirler; oyunlar oynanır, danslar edilir, kukla oynatılır... Okuma da, bu işler içerisinde gerçekleşecektir.

George Sand'ın Günlüğü

Perşembe, 23 Aralık 1869

Flaubert ile Plauchut saat beş buçukta geldiler. Kucaklaştık, yendi, içildi... sohbet edildi; python[97] ile Arap şarkıları çalındı; Flaubert, hikâyeler anlattı; gece saat birde yattık.

Cuma, 24 Aralık

Bütün gün, kar ve yağmur yağdı. Neşeliyiz; saat 11'de ötekilerle aşağıya yemeğe indim. Flaubert, küçük kızlara sevindirici hediyeler getirdi. Lolo, bebeğini bütün gün kucağından bırakmadı; Flaubert ve Plauchut'yu kabul ettiğim odada oynamakta; bu iki insan da Lolo'ya hayran... O, güzel giysisini giymiş; Titite'de öyle... Tüm gençler gelip yemekte bulunuyorlar. Sonra, kukla başlıyor... tomba-

la oynuyoruz; peri masallarına yakışan bir dekor içerisindeyiz... Flaubert, bir oğlan çocuğu gibi eğleniyor... Noel ağacı sahnede; herkese armağanlar dağıtıyoruz. Lolo çok eğleniyor; çok ta sevimli... şimdi uslu uslu gidip yatmak üzere... Lina'da sımsıcak... herkese hayran... Parlak bir Noel gecesi geçiriyoruz. Saat 3'te odama çıkıyorum.

Cumartesi, 25 Aralık

Saat on ikide öğle yemeği yeniyor. Planet'den başka, herkes bizde kalıyor. Flaubert bize, üçten altıya kadar, çok hoş ama başarı şansı olmayan o uzun *Féerie* adlı yapıtını okuyor. Akşam yemeğe gecikeceğimden, Lolo, yemeğini küçük kardeşiyle yiyor; bu gün onu pek az görebildim. Bu akşam çok neşeliyiz: Flaubert *L'enfant prodigue*[98] yapıtıyla katılıyor bizi...

Pazar, 26 Aralık

Hava güzel ama soğuk. Bahçeye çıkıyoruz; çiftliği görmek isteyen Flaubert de bizimle geliyor; her tarafı geziyoruz. Ona "Gustave" adındaki koçu tanıştırıyorum.

Salonda sohbet ediliyor; herkes sakin... Küçük kızlar çok tatlı. René ve Edme gidiyorlar. Maurice ve Edme, saat üçte tuluat cinsinden hoşa gidici bir oyun oynamaya karar veriyorlar. Birinci perde çok başarılı, ikincisi fazla uzun ama yine de çok komik, Flaubert iki büklüm gülmekten katılıyor; kuklaları beğeniyor; Edmé harika! Espri dolu... Saat ikide odama çıkıyorum.

Pazartesi, 27 Aralık

Aralıksız kar yağıyor! Fadet[99] bile, burnunu dışarı çıkarmak istemiyor! Öğle üstü yemek yeniyor; Lolo bize tüm danslarını gösteriyor. Flaubert, kadın giysileri giyip Plauchut ile "chachuta"[100] dansı yapıyor. Garip bir dans. Deliler gibiyiz! Ancak Mösyö ve Madam Duvernet'nin gelişi, bizi sakinleştirdi. Doktorun ziyareti. Edmé ile Antoine gidiyorlar. Geceyi uslu uslu sohbet ederek geçiriyoruz. Flaubert'in bize veda edişi...

***

Flaubert, 28 Aralık akşamı Paris'e döner; Nohant'daki dostlarına yazmak için, ancak 36 saat sonra vakit bulabilir.

210. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 30 Aralık 1869
Perşembe sabahı

Ne de güzel bir gezi yaptım sevgili üstad!... En yamam da Clichy sokağındaki "Bitkiler Bahçesine" gidişim oldu!... Paris sokakları iğrenç... arabamın içerisinde bile dondum; yol boyunca hep Nohant'ı düşündüm! Bana gösterdiğiniz konuk severliğinizden nasıl duygulandığımı anlatamam... Hepiniz de ne mert, ne terbiyeli insanlarsınız! Maurice, dünyanın en mutlu kişisi! Ona gıpta etmemek elimde değil!

Matmazel Lolo'yu tarafımdan öpün, onu çok, çok özleyeceğim. "Coq-en-Bois"[101] ya, ve şölenlerini paylaştığım tüm sevgili "Şehvetli insanlara"[102] selamlar. Yeni yıl için bir dilek gerektiğine göre, hepinize tüm bu yaşantınızın sürüp gitmesini diliyorum. Çünkü sizlerde eksik hiçbir şey göremiyorum.

Madam Maurice'e ve size en iyi dileklerimle beraber ihtiyar turubadurunuzdan sonsuz sevgiler.

Gve Flaubert

211. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 31 Aralık 1869

Bu sabah senden kısa da olsa, bir haber bekliyorduk. Ama birden bire bastıran bu soğuk havalar, yolculuğun hakkında endişelendirdi beni. Chateauroux'ya kadar rahat geldiğini öğrendik; ama trenden çıkınca bir kupa arabası bulabildin mi? Yolda zorluk çektin mi? Bize bildir. Seni aramızda görmekten öyle mutlu olmuştuk ki!... Eğer bu *karakış* ziyareti sana pahalıya malolmuş ise, çok üzüleceğiz...

Burada her şey yolunda; herkes sana tapıyor. Bu gün, yılın son günü; aramızda paylaşılan öpücüklerden sana düşen payını gönderiyoruz...

G. Sand

(1) Flaubert, 23 Aralıktan 25 Aralığa kadar Paris'teydi.

(2) Flaubert'in idealindeki, kendini iyice verebileceği ama gene de bir "hayal" olan bu roman, belki de 1860'da senaryosunu hazırladığı metafizik romanı *La Spiral*'dir.

(3) Cf. gazetesi, 1 Ocak 1868'de; "Biz, Mme Sand'ın yeteneğine karşı fazla haksız davrandık" der. *Ömrümün Hikayesi*'nin yirmi cildini okuduk; eserin bir spekülasyon yayını oluşunu bir yana bırakalım, onda insanı hayran bırakan tablolar, yazar muhayyilesinin paha biçilmez bilgileri, heyecan verici portreler, sade şekilde anlatılan sahneler var. Örneğin: Büyük annesinin XVIII. Yüzyıl vari ölümü; onun ılımlı kahramanlığı; annesinin bu Paris vari ölümü!... Tüm bunlar insana hayranlık ve gözyaşı veriyor. Psikoloji ve analiz dolu uzun, büyük bir doküman bu.... Öyle ki Mme Sand'ın yeteneği, gerçekten hem başkalarını, hem de kendisini incelemekte... onları belleğiyle resmetmekte... insanı hayrete düşürmekte ve şaşırtmaktadır..."

(4) Sözkonusu, yazar Xavier de Maistre'in hikâyesidir. (1811)

(5) "Cythere", eski Yunanistan'da Aphrodite'e adanmış aşk ve zevk diyarı bir adadır.

(6) 7 Ocakta "Seine-İnferieur" Valisinin kızı Melle Marie Leroy, evlenmişti.

(7) İmparatorluk senatörü olan Sainte-Beuve *Moniteur* gazetesinin direktörü Dalloz'la bozuşup liberallerin *Temps* gazetesine geçmişti.

(8) Flaubert'in hiç ilgi duymadığı, ve Sand'ın boş zamanlarını botanik ile geçirmesine kinaye...

(9) Aynı sabah Sand'a "Odéon" tiyatrosunun direktöründen, Du Quesnel'den, *L'Autre* adlı piyesinin kabul edildiği, bir mektup gelir.

(10) Sand'ın *Pierre qui roule* yapıtı söz konusu.

(11) 25 Ocaktan 1 Şubata kadar Flaubert Paris'teydi.

(12) Sainte-Beuve, 1865'te Prenses Mathilde'in yardımıyla senatör olmuştu. Bu makam, kendisine yılda 30.000 frank sağlıyordu.

(13) 7 Ocakta Prensese yazılan mektup şöyledir: "Sizin üzüntünüze ben de katılıyorum. Ama izin verirseniz şunu söyleyeceğim: Sanırım nedenini biraz abartıyorsunuz. Bayrağa değil, onun altında bulunana bakmak gerek. Nerede yazıldığı pek önemli değil, yazılan şey önemlidir. Makalesini geri çevirmişler ise, onun öfkesini çok iyi anlıyorum. Bu gibi şeylerin sizi nasıl yaraladığını anlamak için, edebiyat kişisi olmak gerekir."

(14) Beranger, 1857'de ölmüştü. Kendisine, tüm Paris'in katıldığı milli bir cenaze töreni yapılmıştı.

(15) "Toplantılar yasasının" çıktığından beri, 1868-1869 yılının kışında, Paris'te birçok politik toplantılar organize edilmişti. Söylevcilerin çoğu cumhuriyetçiydi. Çok zaman, cumhuriyetin hatıraları savunulur, onun takvimi kullanılır, Robespierre göklere çıkarılırdı. "Ernest Hamel'in" kitabına gelince: 1865-1867 arası yayınlanan, üç ciltlik *Histoire de Robespierre* adlı eserdir.

(16) Sand'ın "Tirso de Molina"nın dini bir dramı, "Damné pour manque de foi" adlı kitabı söz konusu. Eserin amacı, "etkili bağışlamaya" dayanan Katolik dogmasını halka anlatabilmek. Sand, bu eserden *Revue des Deux Mondes*'da yayınlanacak olan "Lupo Liverani" adlı kısa bir roman çıkaracaktır.

(17) Flaubert'in kız kardeşi, Caroline adlı bir kız çocuğu dünyaya getirdikten birkaç ay sonra, 1846'da ölmüştü. Flaubert, küçüğün eğitimini üstlenmiş, ona hocalık etmişti; verdiği derslere vesveseli ve ciddi şekilde hazırlanıyordu. Bu görevi talebesinin 1864'te evleneceği güne kadar yürüttü...

(18) 355 numaralı *Pensée*. Léon Brunschvic edisyonunda (Hachette). Sand bu cümleyi kopye etmiş ve Nohant'daki çalışma bürosuna yapıştırmıştır.

(19) Bilindiği gibi Flaubert'in babası Rouen'deki "Hopital-Dieu" hastahanesinin baş cerrahıydı; aile hastahanenin bir bölüğünde oturuyordu.

(20) "Madame Gervaissais" adlı yapıt, birkaç gün önce yayınlanmıştı.

(21) Bu ziyaret, 29 Nisan 1859 tarihine rastlar.

(22) Rossini, 13 Kasım 1868'de; Berryer 19 Kasım 1868'de; ve Lamartine 28 Şubat 1869'da ölmüşlerdi. Marimée ise 24 Eylül 1870'te ölecektir ve o sıralarda çok hastadır.

(23) Bu kadın gerçekten sanatçı bir insandı; yağlı boya ve pastel ile güzel şeyler yapıyordu; ama onun sofu oluşu, Sand'ın hoşuna gitmiyordu. "Genç yaştan beri o, koyu bir Katolik'tir; giderek papazların mutlak etkisine girmiştir; sonraları, kocasının ölümünden sonra, rahibe bile olmuştur" diyordu. Madam Calamatta'nın evinde papazların etkisiyle bir ruhban hâkimiyeti sürüyordu.

(24) Scarron'nun 1651'de, iki kısım halinde yayınlanan *komik roman*'ına nazire... Eser, gezgin bir komedi gurubunun tatlı bir gerçekçilikle, serüvenlerini anlatır.

(25) Georges Sand, sadece *Pierre qui roule* adlı eserini tamamlamakla kalmayıp, *Mauprat* adlı eserini yeniden ele alacaktır. Bu eser, aynı adda-

ki romanından alınma ve önce Odéon tiyatrosunda 1858'de oynamış bir dramdır. Yeni tiyatro mevsiminde oynanması tasarlanan bu eser, asla gerçekleşmeyecek; ne 1873'te, ne de 1874 kışında oynayacaktır. Ancak yazarın ölümünden sonra, 1877'de, repertuvarlar arasına girebilecektir.

(26) Almanca "ayakkabıcı" anlamına gelen: "Schulmacher" kelimesi üzerinde bir kelime oyunu.

(27) Goncourtlar, 12 Mayısta şu girişken düşünceyi kaydediyorlar: "Bu akşam prensesin çiçekliğinde, dipteki köşede, Flaubert Sand ile konuşurken ona "siz" diye hitabediyordu; Oysa Sand, cevap verirken "sen" sözcüğünü ağzından kaçırdı. Prenses bize şöyle bir bakmıştı; Bu "sen" kelimesi acaba bir aşığın ya da bir aktrisin sözcüğü mü idi?

(28) Racine'nin "Athalie" adlı yapıtından V. perde; VI. sahnedeki 1768. dizisi...

(29) Sözkonusu eser, Sand'ın 14 Mayısta tamamladığı *L'Autre* yapıtıdır. 25 Mayısta Sand güncesine: "Bütün gün Flaubert'in görüşleri üzerinde düşündüm" diye yazacaktır...

(30) Odéon tiyatrosunda çalışan, Sand'ın güvenini kazanan bir işçi kadın.

(31) Siyasi heyetin yenilenmesi söz konusudur; seçim günüdür. Sand, Maurice ve Lina'ya yazdığı bir mektupta, olayları şöyle anlatır: "Sainte-Beuve'e yürüyerek gittim. Dönüşte, Prensi evimde buldum; sonra da Flaubert geldi. Üçümüz birlikte, Magny'de bir akşam yemeği için cumayı kararlaştırdık. Akşam yemeğini Flaubert'de yedim; bana romanının son kısmını okudu ve bu yaz gelip bizi ziyaret edeceğine kesin söz verdi. Onu boğalar gibi ağlatan yapıtını kendisine okudum. Saat 11 de, Paris'i o sakin zaferi içinde seyretmek için dışarı çıktık.

(32) Söz konusu ev, Murillo sokağında, Monceau parkına yakın, no 4 dedir. Ama Flaubert, buraya ancak Ekimde yerleşebilecektir; çünkü evde, birkaç ay sürecek bazı onarımlar yapılmaktadır.

(33) Sand onlara, Croisset'ye ilk gidişinde, 1866'nın Ağustosunda rastlamıştı.

(34) Sand ile Renan, arasında önemli bir dargınlık olmamıştır; yayınlanmış ya da yayınlanmamış mektuplarda, bunu kanıtlayan bir şey yoktur.

(35) 1869'da Renan, "Seine-et-Marne" vilayetinden "Tiers-Parti" namına adaylığını koymuştu. Ama 24 Mayıs seçiminde, hem radikal adaylar hem de resmi adaylar tarafından yenildi.

(36) İlahiyatcılar arasında geçen daimi lütuf ile etkili lütuf ayırımı çekişmesi: Thomistler, Lütfun daimi geçerli olduğunu, Molinistler ise, insan iradesinin buna karşı gelebileceğini iddia ediyorlardı.

(37) Dumas fils'in tiyatro eserlerinde, giderek ahlak düzeltici eğilim çoğalıyordu. 1868–1869'da basımcı Michel Levy de *Théatre complet* eserinin ilk ciltlerini yayınlamıştı. Bu tiyatro eserleri, yeni bir önsözlü bağlıyor ve yazar, tezini anlatarak, güçlendirerek açıklıyordu. Flaubert buna değinmiş olmalı.

(38) *İlk altı yüz yıllık, papaz tarihine ait hatıralar* 16 cilt halinde 1693–1712'de, Paris'te yayınlanmıştır. Flaubert'in okuduğu eserler listesinde, onun en çok VII. ve VIII. cilde, çöl papazlarının hayatını anlatan ciltde önem verdiği anlaşılıyor.

(39) Kuzeyde kereste tüccarı olan Mme Comanville ve kocası, işleri gereği İsveç ve Norveç'e bir gezi yapmışlardı.

(40) Radikallerin milletvekili Jouvencel, 24 Mayısta Renan'nı yenmişti.

(41) Gücünden kuşku duyan havarilerini kınamak için İsa tarafından kullanılan kutsal kitaptaki söz.

(42) 24 Haziran 1869 olayı için basın bir takım şeyler yazmıştır. Millet vekili Jouvencel, bir düello sonucu "ultraradikal" cumhuriyetçi olan ve Belçika'da sürgün yaşayan Fanjat'yı gazetede "onur kırıcı bazı eylemlerden" ötürü suçluyordu! O da, kendisini temize çıkaran bir jüriye başvurmuştu.

(43) *La vie de Jésus* kitabı 1863'te yayınlanmış, Flaubert onu baştan sona kadar okumuştu. 23 Ekim 1863'te Mlle Leroyer'ye şöyle yazıyordu: "Dostum Renan'ın kitabı beni fazla etkilemedi... bu konuların, daha çok bilim yoluyla ele alınmasını isterdim. Ama kolay biçimde yazıldığı için, kadınlar topluluğu ve sıradan okuyucular onu tuttu. Bu da büyük bir şey; okuru bu çeşit sorunlara yöneltmek, felsefenin büyük zaferi!..."

(44) *Saint Paul* yapıtı o sıralarda çıkmıştı.

(45) Flaubert, politikada özellikle Renan'dan esinlenir: *"Fransa'da meşru monarşi"* adında 1869'da *Revue des Deux Mondes*'da çıkan makalesinde o aydın kişilerin fikirleri üzerine kurulu bir rejim ister; Fransa'da uygulanan "genel oy" tarzını reddeder ve tüm toplumların hiyerarşi üzerine kurulduğunu söyler der ve eşitsizliğin gerekli olduğunu savunur. *Gönül Eğitimi* yapıtındaki fikirlerini yansıtan, pek sempatik olmayan kişi Deslauriers, şöyle konuşacaktır: "Bir zaman gelecek, Politika Bilim şeklinde ele alınacaktır" der.

(46) Flaubert 11 Temmuz 1868'de çıkan bir kanundan ötürü, "kaza ve ölüm için kurulan sigorta sandığını" hatırlatmak istiyor.

(47) 1857'de Fransız hükümeti, ünlü hokkabaz Robert-Houdin'ni kuzey Afrika'ya gönderecek ve derviş marabutların halk üzerinde yaptığı kötü etkileri yok etmeye uğraşacaktı. Mucize gibi gösterilen geziler ile bu parlak şekilde yapılmış oldu.

(48) 1869 Haziran başında Maurice ile Lina, Nohant'da ziraat ve hayvancılığı bilimsel şekilde yapmaya karar vermişlerdi.

(49) 17 Haziranda satın alınan ve günlükte "bir harika" diye ismi geçen "koç", Maurice'in yetiştirmek için aldığı hayvanlardan biridir.

(50) Bu kişi, "Leonie Leparfait" adındaki, Bouilhet'in bir metresi.

(51) Bouilhet, 1867'den önce Mantes'da oturmuştu; Flaubert de oraya onu yoklamaya sık sık giderdi.

(52) Flaubert'in, Maxime Du Camp'a, 23 Temmuz 1869'da yazdığı mektuptan bir parça.

(53) *Revue des Deux Mondes* da çıkacak olan *Pierre qui roule* adlı romanı söz konusu.

(54) IV. yüzyılın başmda, 15 Ağustosta, İskenderiye'de işkence edilerek öldürülen "aziz Neopolus" bayramı. Bu aziz, Napoléon adındaki kişilerin bir çeşit koruyucusuydu. 1852'den sonra 15 Ağustos milli bayram olarak kabul edilmiştir. 1869'da bu bayram, özel bir şatafat içerisinde kutlandı: 1. Napoléon'nun yüzüncü doğum günüydü.

(55) Ünlü Endülüs krallarının "Grenada"da bulunan sarayıdır. Flaubert'e göre zenginliğin simgesidir.

(56) George Sand'ın romanından alınma, Michel Carné'nin bir opera komiğidir. Eylül 1869'da oynanacaktır.

(57) Sand, 21 Ağustostan beri *L'Autre* adındaki piyesini yeniden temize çekmektedir; 31 Temmuzda, günlüğüne şöyle yazacaktır: "Piyesim bitti; dosyasına yerleştirdim. Beş sahneyi birden yeniden kopya etmek, binlerce detayları düzeltmek, metni uygun duruma getirmek, on günümü aldı."

(58) Madam Espinasse, Prenses Mathilde için, refakatçı bir kimse olsa gerek.

(59) Aslında Sand, peş peşe, iki gezi yapacaktır: 17'den 22 Eylüle; 28 Eylülden 1 Ekime kadar; ve bu arada Paris'te ufak bir mola verip dinlenecektir.

(60) Bu, 18 Eylül 1869'dan, 11 Ocak 1879'e kadar oynatılan 4 perdelik bir dramdır.

(61) 29 Şubat 1864'de Odéon'da oynatılan *Villemer Markisi* adlı o oyuna, 31 Mayısta bir ara verilerek 17 Ekimde yeniden başlamıştı; hemen hemen her gün oynatılan bu eser, 23 Nisan 1865'e kadar sürmüştü. Ve Milletler arası bir sergi için, 1867'de yeniden ele alınmıştı.

(62) Sand, o sıralarda Théatre – Français'yi çok hor görmektedir. 5 Haziran 1869 günlüğüne şöyle yazacaktır: "Bu tiyatrodan soğumamın nedeni, piyeslerin ve artistlerin ne denli yalancı, kendini beğenmiş ve budala oluşlarıdır. Görülmüş, işitilmiş şey değildir bu!"

(63) Bouilhet'nin gerçekten başarılı olduğu yer, Odéon tiyatrosuydu. 1858'de *Madame de Montarcy* 78 kez, 1858'de *Helene Peyron* 80 kez ve *Conjuration d' Ambroise* 1866'da 105 kez oynatılmıştı.

(64) Flaubert, birkaç gün sonra Philippe Leparfait'ye şöyle yazacaktır: "Letour-Sain-Ybars'a, eserinin ertelenmesi için para teklif edildi ama o, kabul etmedi; kendisi için bu bir ölüm imiş... Sand anne, dürüstlük ve özveri bakımından bir harikaydı!.."

(65) Sözkonusu *La Revue des Deux Mondes* dergisiydi.

(66) Porte-Saint-Martin tiyatrosundaki *Chateaux des Coeurs* yapıtının sahnelenmesi ve Cluny tiyatrosunda *Le Coeur à droite* piyesinin oynanması söz konusudur. Dahası Flaubert *Aissée*'nin prömiyerinden sonra, kostüm yapıt olarak Bouilhet'nin birkaç şiirini de düşünecektir.

(67) Chilly'nin 15 Ekimde yazdığı mektup şöyle: "*Mademoiselle Aissée* yapıtından sonra Mme Sand'ın eseri oynayacak, sükse yaparsa Bouilhet'nin piyesi 25 Şubattan 20 Marta kadar sahnelenmeyecek. Eser için gelecek tiyatro mevsimini bekleyip 20 Ekimden 20 Kasım 1870'e kadar devam ettirmek hakkınızdır."

(68) Cenaze töreninden çıkarken romancı Sand coşkun bir sempatiyle karşılanır. Oğlu Maurice'e, bir mektubunda bunu anlatacaktır.

(69) *Gönül Eğitimi* adlı eserdeki kişilerden birinin, "Regimbar" adı üzerine bir kelime oyunu. Bu düşünüş ise, o kişinin karakteriyle hiç te uzlaşmamakta.

(70) Sand'ın 1870 Mayısında yayınlanacak olan romanı.

(71) Sand yanılmakta: Bu yeni yapıtı, *Malgrétout* adlı romanı, skandal yaratacaktır.

(72) Madam Commanville, eşiyle birlikte bir gezi için Polanya'ya gitmişti.

(73) 24 Mayıs 1869 seçimleri, muhalefet için sükseliydi; tüm büyük kentlerde üstünlük kazanmıştı. Ama gene de İmparator, 26 Ekimde top-

lanması gereken siyasi heyeti geciktirecektir. Cumhuriyetçi milletvekilleri, bu gecikişi protesto edeceklerdir. Kerarty ve Gambetta, "Concorde" meydanında toplanmayı teklif edecek, işgalin gerçekleşmesi için, gereğinde güç kullanmayı da isteyeceklerdir. Bundan yararlanan cumhuriyetçilerin içinde kavga baş gösterecektir. Devrimciler, milletvekillerinin bu randevuya gitmelerini isteyecekler; ama onlar, buna karşı geleceklerdir. Bu fikir ayrılığı, Paris'teki 11 ve 22 Kasım seçimlerine de yansıyacak, Devrimci gazeteler, "Anayasa için yeminli" cumhuriyetçi gazetelerle savaşa geçecektir.

(74) Genel aftan sonra 15 Haziran 1869'da Belçika'dan dönen Rochefort, Paris seçimlerine adaylığını koymuştur, durumu oldukça sağlamdı; istenilen yemini yerine getirmiş olsa da, o "yeminsizler" olarak kabul ediliyordu ve seçimi kazanacaktı.

(75) Dumas père ve Naquet.

(76). Raphael Felix, "Porte-Saint-Martin" tiyatrosunun direktörüdür.

(77) Flaubert'in George Sand'a; gönderdiği nüshada şu ithaf yazılıdır: "Sevgili üstadım George Sand'a" "İhtiyar turubadurun, Gve Flaubert"

(78) Barbey d' Autrevilly, Flaubert'in özellikle orijinaliteden yoksun oluşundan ve "sonsuz tasvirlerinden" şikayet etmektedir. Sarcey de: "Ne denli bir yetenek harcaması!" diye onu suçlar...

(79) Flaubert şu yazıları işaret ediyor: Barbey d' Autrevilly'nin (29 Kasımda *Constitutionnel*'deki yazısını); Fr. Sarcey'in (3 Aralıkta *Gaulois*'daki yazısını); A. de Cesena'nın (20 Kasım *Figaro'da* çıkan yazısını); Duranty'nin (20 Kasım *Paris* gazetesindeki yazısını). Bundan başka, (Descharmes'in, *Centenaire*'deki bir notuna dayanan bir yazı) Duranty, *Paris-Journal*'de birçok kez *duyurularda* bulunmuştur. Özellikle 23 ve 27 Kasımda Flaubert aleyhine birkaç satır ayırmış ve kendisini "edebiyatçılığın çıkarına dayalı" yazılar yazmakla suçlamıştır.

(80) Emile Zola'nın (28 Kasım *La Tribune*'deki yazısı); Paul de Léoni'nin (*La Pays*'deki yazısı) ve Jules Levalois'nın (*L' Opinion nationale*-daki 22 tarihli yazısı) eleştirileri.

(81) Milli bekçi görevine getirilip, Tuileries"nin mahzenlerinden birinin nöbetçiliğini yapan papaz Roque, hava pencerelerinin önüne yığılan tutukluların üzerine ateş etmiştir.

(82) Sybarite'in uykusunu kaçıran gül yaprağının katmerlerine kinaye...

(83) Bu pasaj, *Chateau des Coeurs* metninin içerisinde görülmemektedir; vazgeçilmiş bir projeye ait olmalı.

(84) "La Turque" bir genelev müdiresinin lakabıdır. Frederic ve Deslauriers, gençliklerinde orayı ziyaret etmişlerdi.

(85) Sarcey şöyle yazmıştı: "Flaubert'in sözcüklerindeki bu mistisizm, olaylardaki bu kabalık, Marquis de Sade'ın yapmacıklı sözlerine benzer gibi! ama hayır! Sanırım, yapıtlarını henüz okumadığım Sadé'da, kanı kızıştıran ve toy okuyucuya bulaşan bir çeşit şehvetli tasvirler var; oysa yazar burada, size ateşli geceleri anlatırken buz gibi soğuktur!"

(86) Flaubert, romanı hakkında çıkan yazıların bir listesini yapmıştır. Bu adlar listesine ek olarak ta, kitap hakkındaki düşüncelerini kısaca belirtmiştir; kitabını gönderdiği kişilerin hiçbirisi, yazara bir teşekkür bile göndermemiştir.

(87) Gautier, Mısır'a bir gezi yapmıştır. Kendisi Süveyş kanalının törenine *Journal officiel* tarafından gönderilmişti.

(88) Sarcey, (4 Aralık *Gaulois*) gazetesindeki ikinci yazısında, Flaubert'in duygusuz oluşundan, sonsuz tasvir abartmalarından şikayet etmektedir; ve yazısını şöyle bitirir: "Öf; ne sıkıntılı, ne sıkıntılı bir eser" der. Barbey d'Autrevilly de *Constitutionnel*'deki yazısında: "Flaubert'de ne zarafet var ne de melonkoli... Courbet'nin Baigneuses tablosundaki derede yıkanan o gürbüz kişiler gibi banyo yapıp etrafı kirletmekteler..." der.

(89) *La liberté* gazetesinin o devredeki direktörü.

(90) Adrien Despres'nin yazısı, Flaubert'deki tasvirlerin fazlalığı, sanki kendisine "Prudhomme'un gülünçlüğe varan saflığını" hatırlatıyordu. Bu yazı, (27 Kasım 1869'da *La Gironde* gazetesinde yayımlanmıştı.)

(91) *La Cloche* gazetesinin ilk sayısı 19 Aralıkta çıkacaktır.

(92) Sand'ın son oynatılan piyesler: *Les Beaux Messieurs* de Bois Doré (1862); *Villemer Markisi* (1864); *Les Don Juan de village* (1866); ve *Cadio* (1868) Saint-Victor tarafından iyi karşılanmış ama fazla önem verilmemiştir. Öte yandan daha önceki piyesleri: *Moliere* (1851); *Flaminio* (1954); *Françoise* (1856) eserleri, Sand'ın kısaca değindiği gibi eleştirilmiştir; ama yazıda "kişiliksiz" sözcüğü görülmemektedir.

(93) Baron Holbach güruhunun, Rousseau'ya karşı çevirdikleri sanılan dolaplara kinaye.

(94) 15 Aralık fasikülünde yayınlanan makale, Saint-René Taillandier tarafından yazılmıştı. Flaubert'de "kişiliğinin bönlüğünü", onun Michelet'yi taklit eden uslubunu, kompozisyon yeteneksizliğini eleştiriyordu.

(95) 11 Aralıkta *Le droit des femmes*'da çıkan makale (Flaubert'in söylediği gibi *La voix des femmes*'da değildir ve bu, anlaşılabilen bir lapsüstür; çünkü *La voix des femmes* 1848'in feminist bir gazetesidir.) Yazının devamı 18 Aralıkta çıkacaktır; İki dostun arası, bu acı eleştiriden ötürü bozulmuştur.

(96) Sand'ın, *Malgrétout* adlı romanı söz konusu.

(97) "Yılan" anlamına gelen bir müzik aleti.

(98) Şimdiye kadar bilinemeyen bu yapıtı ya da karikatürü bir şeye bağlayamadık.

(99) Nohant'daki köpek.

(100) Çok popüler olan bir İspanyol dansı.

(101) Kukla tiyatrosundaki şahıslardan biri.

(102) Nohant'daki "genç erkekler"; her zamanki Nohant konukları.

BÖLÜM VI

1870

212. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 3 Ocak 1870
Pazartesi sabahı

Sevgili üstad,

Size o gezimi anlatan bir mektubumu geçen perşembe postalamıştım. Yeni yıl dolayısıyla mektup gecikmiş olabilir. Trenden sonra kupa arabasını bulamadım; ama Orléans'a kadar vagonda yalnızdım ve rahat bir yolculuk yaptım.

Nohant'da bana gösterdiğiniz candan konut severliğinize yeterince teşekkür edemedim. Orada geçirdiğim günler, hiç te tatlı olmayan 1869 yılının en güzel anları oldu.

Piyesinizi "Odéon" dan geri aldığınız söyleniyor. Öte yandan *L'Affranchi* yapıtının, 10 Ocakta başlayacağı ilan ediliyor. Durumu, ve ne istediklerini öğrenmek için, çarşamba günü gidip Duquesnel ile konuşacağım. Benim Croisset'ye dönmem, *L'Affranchi* yapıtının prömiyerine ve "devlethanemizde" sizin görünmenize bağlı.

Şükürler olsun, Troppman[1] işi bir sonuca vardı; artık bir bakanımız var![2] İşte böyle!

Lolo'yu benim için kucaklarken oradakilere sevgilerimi iletmeyi unutmayın. Fadet'ye de...

Tüm varlığımla sizinim sevgili üstad.

Gve Flaubert

213. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 6 Ocak 1870
Perşembe sabahı

Sevgili üstad,

Dün Chilly ve Duquesnel'i gördüm. *L'Affranchi* yapıtı ayın 17'sinde (gelecek pazartesi) muhakkak sahneye konacakmış; sizin piyesiniz hazır olur olmaz, yani en geç şubat ortalarında oynatılacakmış. *L'Affranchi* yapıtına karşı güvenin azaldığını seziyorum.

Sizi böylece, on iki gün sonra görebileceğim değil mi?

Sizi kucaklayan turubadurunuzdan sonsuz sevgiler.

Gve Flaubert

214. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 9 Ocak 1870

Tashih provalarıyla[3] o kadar uğraştım ki adeta sersemledim! Bu çalışma, canımın içi turubadurumdan ayrıldıktan sonra, teselli için bana gerekliydi. Bir yandan saf Plauchemar'ın[4], öte yandın sevgili küçük yeğenim Edmé'nin (şu Maurice ile beraber kukla oynatan en sevdiğim yeğenim) gidişinden sonra, bu uğraşı beni avutuyordu. Yeğenimi *sicil* dairesine atadılar, şimdi Pithiviers'e gidiyor; bu ayrılış içime dokundu... Eğer bir arka bulabilirsek, staj süresini La Chatre'da yapacak. Mösyö Roy'yu, yani bu idarenin en büyük şefini tanıyor musun? Belki prenses tanır ve genç *Simonet*, hakkında birkaç söz söyletebilir... Eğer bu mümkün olursa, tüm sevincini aile ona borçlu olacak... ve fakir annesi için de maddi bir yardım olacak bu. Söylediklerine göre kolay bir işmiş bu; hiçbir kanuna aykırı değilmiş; ama yine de bir destek bulmak gerekliymiş. Prensesin tek bir sözü, Mösyö Roy'un tek satırı, tüm gözyaşlarını sevince dönüştürebilecek; o, çok sevdiğim bir çocuktur... bilemezsin, ne denli sevimli ne denli iyi yüreklidir! Öyle zor şartlarla, öyle hastalıklı yetişti ki, kucağımızda büyüdü; her zaman *tatlı* ve narindi. Çok da akıllıdır; Chatre'da çok iyi çalışıyordu; tahsildarı ona bayılıyordu; yokluğunu çok duyacak! Hernehal ise, sen elinden gelen yardımı yaparsın.

Kitabım batırmaya devam ediyorlar ama, bu onun ne güzel oluşunu ne de iyi bir eser olduğunu engeller; en sonda adalet yerini bulacaktır; her zaman da bulmuştur. Görünüşte, bu eserin sırası değildi, ya da tam sırasıydı. Bu yapıt, kafalardaki kargaşalığı fazla saptadı; açık yaraya tuz biber ekti; herkes eserde kendini fazlasıyla gördü, tanıdı...

Burada hepimiz sana tapıyor ve kitabının gerekli olduğuna iç rahatlığıyla inanıyoruz; her gün senden sözediyoruz. Lina, dün bana senin tüm yazılarından hoşlandığını, ama en çok *Şalambo* yapıtına, bu yepyeni tasvirlerine bayıldığını söyledi. Eğer bir köşeye gizlenip, bizleri dinlemiş olsaydın, Lina'dan, benden ve ötekilerden şu sözleri işitecektin: "O, orta boydan daha uzun ve daha iridir; kafası da vücudu gibi sıradan ölçüleri aşmaktadır. Her ne kadar Balzac'ı Victor Hugo'yu hatırlatsa da, Hugo'da eksik olan seçme zevki, onda vardır; ve o sanatçı bir kişidir! Oysa Balzac sanatçı değildir. Bu bakımdan onda, her ikisinden de fazla birşey yok mudur? O, henüz tam sesini çıkarmamıştır; kafasındaki doluluk, kendisini rahatsız etmektedir: Ozan mı, gerçekçi mi olacağım henüz kestirememektedir, bunların her ikisinin varlığı, kendisini rahatsız etmektedir. O bu ışıklar altında, kendisine bir yol çizmelidir; O, her şeyi görmek ve hepsini bir arada yakalamak arzusundadır. Ufak lokmalarla beslenmek isteyen, kocamanlarıyla boğulan okuyucuların düzeyinde değildir o! Ama okuyucunun, kendisini anladığı gün o buna kavuşacaktır. Dahası var: Eğer yazar biraz olsun alçalabilse, okuyucu daha tez yaklaşabilecek ona; ve düşünce tembelliğine karşı, belki de okuyucu bazı özverilerde bulunacak. Kendisine bu öğüdü vermeden önce, bazı şeyler üzerinde düşünmek gerekir."

İşte senin için söylediklerimizin özeti! İyi yürekli kişilerin, gençlerin, senin hakkında düşüncelerini bilmekte yarar var. En genç olanlar *Gönül Eğitimi* yapıtı çin "içkarartıcı" diyorlar; onlar henüz hayatı yaşamamış olduklarından, bu yapıtta kendilerini göremiyorlar ve hayal peşindeler; şöyle diyorlar: "Böylesine iyi, nazik, neşeli ve sempatik bir kişi, nasıl oluyor da bizdeki yaşama cesaretini kırmak istiyor?" Bu, mantıksız bir yargı; ama içgüdü ile söylendiği için belki de üzerinde durmaya değer.

Aurore, hep senden sözediyor ve senin verdiğin bebeği herzaman göğsünde taşıyor! Onu sallıyor! Gabrielle de kendisininkine "Polichinelle" adını taktı; onu karşısında görmedikçe yemeğini yemiyor. Bu yavrucuklara tapıyoruz!...

Geçen gün, seninkinden sonra Berton'dan da bir mektup aldım; *L'Affranchi* yapıtım, ancak 18'den 20'ye kadar oynatacaklarını yazıyor. Paris'e gidişini geciktirebileceğine göre, beni orada bekleyebilirsin. Croisset'ye gelmek için hava elverişli değil; işte bu zavallı yaşamımı yürütmek bahasına, hep böyle o sevgili yuvamı terketmek gerekiyor! Ama seni Paris'te bulmak umudu bunu hafifletecek.

Seni kendim, ve tüm buradakiler namına kucaklıyorum.

G. Sand

Sand "yaşlı turubadurunu" tanır; anlaşılmamasından ötürü, kriterlerdeki kötü niyetlerden çok üzüldüğünü bilir. Dostunun moralini[5] yükseltmek için hiçbir fırsatı kaçırmayacak ve mektubunun cevabını bile beklemeden şu küçük pusulayı gönderecektir:

215. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 11 Ocak 1870

Plauchut bana, romanının Paris'te çok sükse yarattığını yazdı; bu konuda aldanmadığım için çok memnunum.

Seni kucaklarım.

G. Sand

216. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 12 Ocak 1870
Perşembe, öğleden sonra

Sevgili üstad,

İstediğiniz şey, hemen yerine getirilmiştir. Bu işinizle ilgilenmek için, prenses benden kısa bir not aldı; size yardım etmekten çok mutlu. Burada, Noir'in[6] ölümünden başka söz yok... Genel duygu ise sadece *korku*! başka birşeyden sözedilmiyor!...

Ne acı bir ahlak içinde boğulduk! Öylesine saçma bir hava içerisindeyiz ki! Giderek vahşileşiyoruz! Öfkeden çok iğrenme duygusu içerisindeyim. Meclise tabanca ve kargılı bastonla gelen baylara ne diyorsunuz? Ya şu berikine, cephane içerisinde yaşayıp ve onu uygulayan şu Prense ne buyrulur? Ne de güzel, ne güzel şeyler bunlar!...

Önceki gün bana yazdığın mektup çok *hoşuma* gitti! Ama dostluk duyguları sizi kör ediyor sevgili üstad! Sözkonusu ettiğim zümreden değilim ben! Kendimi tanırım ve eksiklerimi de bilirim! Bu eksiklikler de fazlasıyla çok bende! Zavallı Boulhet'yi yitirmekle, sanki ben düşüncelerimin ebesinden yoksun kaldım! O, fikirlerimi benden daha iyi görebiliyordu; ölümüyle içimdeki boşluk hergün daha fazlalaşıyor.

Ödün vermek ne işe yarar ki? Neden buna kendimizi zorlayalım? Artık tersine hiçbir zorunluk duymadan, sadece kendim için yazacağım; buna kararlıyım! Yakında ellime basıyorum; eğlenecek, kendimi *kapıp koyverecek* zamanım...

Siz oraya gelmeden Paris'e gitmeyeceğim. Böylece on gün daha beklememiz gerekiyor; geleceğinize söz veriyor musunuz?

"Sevgili genç kafileye" selamlar ve iki minik dostuma da ebeanne öpücükleri...

Ve size, yaşlı turubadurunuzdan tüm sevgiler.

Gve Flaubert

217. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 15 Ocak 1870

L' Affranchi oyunu, salı günü temsil ediliyor. Tashihleri bitirmek için hızlı çalışıyorum ve salı sabahı da buradan hareket ediyorum. Acaba Magny lokantasına saat 6'da gelebilir misin? Yoksa sana locamda bir yer mi ayırayım? Cevabını kısaca bildir. Eğer sıkılacak olursan oyunu sonuna kadar seyretmeyebilirsin...

Seni seviyorum ve yuvamdaki kuşlarla birlikte seni kucaklıyorum. "Edme" için teşekkürler.

G.Sand

218. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 17 Ocak 1870
Pazartesi, saat 3

Sevgili üstad,

Yarın, salı günü akşamı, sizinle yemekte olamayacağım. Çarşamba, perşembe, ve cuma günlerim de dolu. Ama siz bana Plauchut ile yemeğe gelebilirsiniz; ve böylece *cumartesi* gecesini bana ayırabilirsiniz.

Beni, bu akşam Odéon'da locanızda, ya da fuayede bulabilirsiniz; belki size Turgenyev'i de getiririm.

Croisset'ye dönmem gerekiyordu ama yolculuğumu pazartesiye erteledim.

Yaşlı turubadurunuzdan sonsuz sevgiler.

Gve Flaubert

18 Ocak salı günü, oldukça hasta olan Sand, Paris'e gelir. Flaubert, aynı akşam, onu görecektir. Ertesi gün, ayın 19'unda, *L' Affranchi de Pompée* adlı, Latour-Saint-Ybars'ın piyesinin ilk temsili idi. Bu piyes, ekim ayında büyük patırdılara neden olmuştur. Flaubert, sözverdiği halde, temsile gelmeyecektir.

219. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 19 Ocak 1870
Çarşamba akşamı

Canımın içi dostum,

Seni tiyatroda göremedim. Piyes hem alkışlandı, hem de ıslıklandı; alkış, ıslıktan fazlaydı. Berton yakışıklı, Sarah[7] çok güzeldi; ama kişilikleri ilgi çekmedi! Onlar, fazlaca ikinci sınıf aktör! İyi oynayamadılar! Sükse yaratacaklarını sanmam.[8]

Ben, daha iyiyim. Ama gene de cumartesi sana gelmeyi ve soğukta eve dönmeyi göze alıyorum, kendime güveniyorum. Bu akşam Théo'yu gördüm; ona cumartesi, "Magny" de bizimle yemeğe gelmesini söyledim; geleceğine sözverdi. Sen, benim davetlimsin, hepbirlikte, sessiz bir köşede yemek yiyeceğiz; sonra da bize gidip tüttüreceğiz...

Plauchut, Prense davetliydi, sana gelemedi.

Eğer cevabın *hayır* ise, tek kelimeyle bildir; evet ise, birşey yazma; yazmaz isen, daha sevinirim! Turgenyev'i gördüm; senin hakkında düşündüklerimi ona söyledim; bir çocuk gibi[9] şaşırdı; hep seni çekiştirdik!

220. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 19 Ocak 1870
Çarşamba, saat 6

Sevgili üstad,

Yarın, perşembe günü, saat 3 ile 4 arası, imparatorluk kitaplığından çıkınca, gelip sizi göreceğim.

Bu arada, iki yanağımızdan öperim.

Gve Flaubert

Gerçekten Flaubert, *La Tentation de saint-Antoine* yapıtına belge toplamak için kitaplıkları dolaşmaktadır. Sözverdiği üzere, dostunu 20 Ocak öğleden sonra gidip görecek ve 20 Ocak gecesi için kararlaştırılan Magny'deki yemekte hepbirlikte buluşacaklardır. Ne yazık ki, hasta olan Théophile Gautier oraya gelmeyecektir.[10] Flaubert, Croisset'de kısa bir süre kaldıktan sonra, "Gay-Lussac" sokağına yeniden dönecektir. Sand'a gelince, Odéon'daki *L' Autre* piyesinin provalarında bulunacaktır. Flaubert de, *Saint Antoine* çalışmalarını bir kenara bırakıp, Bouilhet'ye dikilecek anıt yararına, bir temsil düzenlemek için uğraşacaktır.

221. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 5 Şubat 1870

Seni göremiyorum. Odéon'dan orada olduğunu söylüyorlar; oraya koşuyorum ama seni yakalayamıyorum. Hazırlayacağım pirzolaları beraber yemek için bana bir gün ver.

Seni seven[11] yaşlı bitkin turubadurun.

İmzasız

Flaubert, bu son kısa mektubun yazıldığı sırada, belki de aynı gün Nohant'dan dönderilmiş, *muzip bir mektup* alacaktır.

Maurice ve Lina, annelerine ve Flaubert'e, kukla tiyatrosunda[12] rol alan kişilerin yazdıkları "Balandart mektupları" adı altında iki mektup görderiyorlardı.

Flaubert, gripli olmasına ve sol gözünün altındaki çıbana rağmen, yine de Bouilhet'nin temsilleri için koşup duruyordu. 10 Şubatta Odéon'na girer gizmez, "berbad bir benizle bir dostuna rastlamıştı. Sand'ın da sağlığı pek iyi değildi; ertesi gün kendini yatağa yatıran kuvvetli bir bronşite yakalanmıştı. Bu yüzden 12 deki Bouilhet akşamına gelemeyecekti; kendi yerine, Plauchut'yu gönderecekti.

222. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 12–13 Şubat 1870
Cumartesi gecesi, saat 2

Sevgili üstad,

Hasta olduğunuzu, doktorun konuşmayı, ziyareti yasakladığını şimdi Odéon tiyatrosundan öğrendim. Dilerim bu söylenenler, abartılmış olmalı.

Hastalığınız, sadece kuvvetli bir grip mi? Sağlığınızdan bana haber verin, ya da başkasıyla bana iletin...

Bu akşamki temsil *çok iyi geçti.*[13] Yorgunluktan bitkinim; sıcak köşeme çekilip, yazar Saint–Epiphane'nı[14] okuyacağım.

Sizi kucaklıyorum.

Yaşlı turubadurunuz

Gve Flaubert

223. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 15 Şubat 1870
Salı, öğleden sonra

Sevgili üstad,

Cumartesi gecesi, sizden haber almak için, size bir mektup yazmıştım. Neden cevap vermediniz? Endişeye düşüyorum.

Yorgunluğum devam etmekte. Grip hastalığım geçti ama suratımın tam orta yerinde, yüzümü tümden çirkinleştiren bir çıban var. Ocağın karşısına geçip uyuklarken, hep sizi düşünmekteyim.

Gve Flaubert

224. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 15 Şubat 1870
Salı akşamı

Turubadurcuğum, İkimiz de haslatıklı kişiler olduk... Ben, önemli bir bronşit geçirdim ve henüz yataktan kalktım; şimdi iyiceyim ama daha odamdan çıkamıyorum. Sanırım iki güne kadar Odéon'daki işlerimi ele alabileceğim. Sen, iyileşmeye bak; hiç değilse, şu buzlar çözülünceye kadar sokağa çıkma...

Piyesim, 22'sinde oynayacak; o gün, seni de orada görebileceğimi umuyorum. Seni seviyor ve kucaklıyorum.

G. Sand

225. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 17 Şubat 1870
Perşembe, saat 3

Elbette! Kesinlikle! *L'Autre* piyesinin ilk gecesinde orada bulunacağım ve şu andaki o berbad suratımla... çirkinlik numunesiyle. İlahiyat felsefesi ilmini inceleyerek dinlenmeye çalışıyorum.

Bence, 22 tarihi, kötü bir güne, yani *salıya* rastlıyor.[15] Ama yine de çarşamba ya da perşembe gününe bırakılabilir; eğer mümkün olmaz ise, bana bildirirsin.

Soğuklara dikkat et! Kendini sakın!...

Sana olan sevgim gibi, seni içten kucaklıyorum. Sevgili üstad.

G. Flaubert

226. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 20 Şubat 1870
Pazar akşamı

Bu gün ilk defa sokağa çıktım; tam iyileşmedim ama fena değilim. Senin *Féerie*[16] yapıtının okunması ne sonuç verecek, merak ediyorum? Memnun musun? Onu anlayabildiler mi?

L'Autre adlı eserim, perşembe ya da en geç cuma günü oynayacak. Yeğenlerin, yer olarak koltuk ya da balkon mu istiyorlar? Loca bulmak olanaksız. Kabul ederler ise, hemen bu yerleri sana gönderebilirim, ama gene de her zamanki gibi pek ahım şahım bir yer olmayacak...

Yaşlı turubadurun.

İmzasız.

227. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 21 Şubat 1870

Sevgili üstad,

Tüm başıma gelenlerden sonra, pek aklım yerinde değil!

Samimi bir dostum, sadık sırdaşım Jules Duplan, ölmek üzere... ya da işi bitik[17]...

Yüzümde koca bir egzama çıbanı!... Eklemlerim romatizma içinde!... Uşağım, ise yemek salonunda hasta yatıyor!...

La Féerie eserime "çok iyi" denildiği halde, geri çevrildi!... Mektubunuzu yeğenime gönderiyorum. Bana gelince, açıkça söyliyeyim, fizikçe kırık dökük bir haldeyim! Moralim ise daha beter...

Duquesnel'e, lütfen teşekkürlerimi söyleyin; kendisine yazacağım; ya da mümkün olursa gidip onu göreceğim.

Sizi kucaklıyorum.

G. Flaubert

Tiyatrodaki yerler için size yarın bir cevap vereceğim.

228. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 22 Şubat 1870
Salı, saat 3

Yerler, galeri ya da balkon olabilir; hiç farketmez sevgili üstad. N.B. Eğer temsil cumaya değilse, hiç bilet göndermeyin; çünkü yeğenim, Paris'te olmayacak. Size teşekkür için beni görevlendiriyor...

Sizi kucaklıyorum.

Gve Flaubert

Zavallı dostum, giderek kötüleşiyor; yanına gidiyorum. Turuba-durunuzun sinirlerinin ne halde olduğunu düşünebilirsiniz!...

229. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 22 Şubat 1870

Piyesim cumu günü başlıyor; böylece yeğeninize koltuklardan bir tane ayırtıyorum.

Eğer bir ara rahatlar da temsil akşamı Odéon'a gelebilirsen, beni giriş katında, sahnenin önündeki yöneticiler locasında bulabilirsin. Tüm anlattıklarına ben de üzüldüm; yine her şeyi kapkara görecek, tasa ve üzüntülere dalacaksın zavallı sevgili dostum! Hastadan pek umut kesmeyin! Sen de pek sağlıklı değilsin! Senin için endişeleniyorum! Zira bu akşam mektubun altüst etti beni ve herşeyden hevessiz kıldı. Bana, mümkün ise bir kelimeyle durumunu bildir.

G. Sand

230. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 24 Şubat 1870
Perşembe sabahı

Benim iyi yürekli üstadcığım,

Yarınki ilk temsilinize gelebilmem olanaksız. Plauchut'ya rica ettim; cumartesi sabahı bana bir haber getirecek; duruma göre, zavallı uşağımı bir sağlık yurduna yerleştirmeye karar vereceğiz; çünkü bu gidişle bu kez ben hastanelik olacağım!... Artık merdiven çıkmaya bile gücüm yok; ama yalnız kalır da rahatlarsam, daha iyileşeceğim...

Zavallı Duplan'cığım hâlâ çok hasta; oysa dün akşam, biraz ümitlenmiştik! Bay Voltaire'in dediği gibi: "Hayat, soğuk bir şakadan" başka birşey değil!...

Siz nasılsınız? Gribiniz iyice geçti mi? Size ne kadar özledim!

Yarın için size iyi şanslar! Sizi candan kucaklıyorum.

G. Flaubert

25 Şubatta Sand'ın *L' Autre* adlı piyesinin ilk temsili, büyük bir za-

fer kazanacaktır. Sand, oğlu Maurice ve karısı Lina'ya şöyle yazacak: "O ne akşamdı çocuklar!... Ne sükse ve ne kadar iyi bir seyirci... Salon, gripli seyircilerle doluydu ama, onlar nefes almadan eseri seyrettiler ve taktir ettiler! Piyesim içten alkışlandı; şakşakcılar ise kendilerini tutup, el ve ayaklarını dinlendirdiler!"

Temsilde bulunamayan Flaubert, 28 sabahı Sand'ı gidip kucaklayacaktır ve gelecek perşembe için randevulaşacaktır.[18] Ama ne yazık ki Duplan, 1 Mart çarşamba günü son nefesini verecektir...

231. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 1 Mart 1870

Sevgili üstad,

Herşey bitti. Zavallı Duplan'cığım bu sabah öğle üzeri son nefesini verdi. Öbür gün toprağa verilecek! Perşembe günü beni beklemeyin!

Haberlerinizi bekliyorum; biraz kendime gelince size yazacağım.

Sizi kucaklarım

G. Flaubert

Zavallı turubadurunuzun hiç keyfi yok!...

232. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 2 Mart 1870
Çarşamba akşamı

Zavallı sevgili dostum,

Acıların, içime işledi! Herşey üst üste geldi! Ve ben, seni cumartesi sabahı, bu üzüntülerinle bırakarak gideceğim! Benimle Nohant'a gelmeyi, iki üç günlüğüne bile olsa biraz değişmeyi istemez misin? Bir kupa arabam var; yalnız olacağız; arabam bizi Chateauroux'da bekleyecek; bu acı günleri bizde geçirebilirsin; zaten bizler de yaşlıyız.[19]

Senin için yer değişikliği olur; başka başka insanlar görürsün... böyle alışkanlıklar bazen fizik bakımından insanı rahatlatır; acıyı unutturamaz ama ona direnmeyi sağlar...

Seni içten kucaklarım. Bir kelimecik bile olsa, senden haber bekliyorum ve sana güveniyorum.

İmzasız

233. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 3 Mart 1870
Perşembe akşamı, saat 6

Hayır sevgili üstadım! Şu sıralarda bana sayfiye hayatı değil de çalışma gerekir! Tekrarlayan gribim geçer geçmez Enstitü kitaplığına koşacağım; en azından altı hafta orada çalışacağım.

Bu sabah,[20] derin acımın arasında birsürü kötü düşüncelere daldım; içimi dökecek tek kişi bulamadım; *duygularımı* paylaşacak bir kimse yoktu!...

Pazar gününden beri, plörezi geçiren kardeşimi merak ediyordum; neyse bu gün daha iyiceymiş...

Hafta arası ya da sonu, *L'Autre* eserini görmek için Odéon tiyatrosundan iki kişilik yer isteyeceğim.

Ailece geçirdiğiniz o acı nedir? Anlayamadım.

Yorgunluğunuz geçince, bana haberlerinizi iletin.

Aurore'u tarafımdan çok çok kucaklayın.

Şimdilik pek keyifli olmayan zavallı turubadurunuzdan sonsuz sevgiler.

G. Flaubert

Sand, dostu Flaubert'i 5 Martta göremeden Nohant'a dönecektir.

234. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 11 Mart 1870

Nasılsın zavallı çocuğum?

Ben, buraya dönmüş olmaktan, aile sevgisi arasında bulunmaktan memnunum. Ama gene de seni böyle acılı, cam sıkık bıraktığım için üzülüyorum; bana bir kelimeyle de olsa kendinden sözet ve acılarını, sıkıntılarını paylaştığımızı düşün...

G. Sand

235. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 15 Mart 1870
Salı akşamı

Sevgili üstad,

Vücut bakımından çok ruhça bitkinim. İnsanlardan kaçmak isteyen yılgın bir devredeyim. Herşey, ama herşey beni sıkıyor! Yaşlanmaya başlağımı hissediyorum ve konuşacak tekbir kişi göremiyorum!

On günden beri kendimi gerçekten kara düşüncelere kaptırdım, kapımı kapadım, kimseyle görüşmedim. Sonra yeniden okumaya daldım. Plotin'nun "Ennéades" yapıtı gibi[21] içkarartıcı şeyler okumaya başladım. Her gün ya "kraliyet" ya da "Enstitü Kitaplığına" gidiyorum. Evimde yemeğimi tekbaşıma yiyorum; akşam saat 11'de yatıp sabah dokuza kadar uyuyorum. İşte size hayatım!...

L'Autre piyesini henüz göremedim; bu zevki, ya hafta sonuna, ya da gelece hafta başına bırakıyorum.

Suratım düzelmeye başladı; biraz güçlenmek için balıkyağı içiyorum.

Siz nasılsınız? Ne zaman görüşeceğiz? Nisan başında, sizi görebileceğim değil mi?

Kardeşim *ciddi* şekilde ciğerlerinden hastalandı; zatürre geçirdi.

Sizinkilerin hepsine selam, size de sonsuz sevgiler sevgil üstad.

G. Flaubert

236. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 17 Mart 1870

Böyle şeyler söylemeni istemiyorum! Yaşlılık devresine falan girmiyorsun. *Hırçın, insanlardan kaçan* bir yaşlılık yoktur; tersine, bu devrede iyi bir insan daha da iyi olur! Birçoklarından daha iyi olduğuna göre, daha da tatlılaşmalısın! *Herkese, herşeye* sinirlenirken, sanki buna özenir gibi oluyorsun; halbuki bunu beceremezsin! Sen, her yumuşak kişi gibi, acılar karşısında gücsüzsün! Güçlü kişi sevgisizdir; oysa sen sevgi dolusun!... Sen yalmzbaşına yaşamamalısın; gücün yerine gelince, yaşamaya başlamalısın; bu gücü sadece kendine harcamamalısın!

Sanırım, bahar mevsimiyle yeniden doğacaksın! İşte herşeyi yatıştıran yağmur! Yarın ise herşeye can veren güneş doğacak... Bizler, evcek hastalıktan yeni kurtulduk. Küçük kızlar fena halde nezleydiler. Maurice'in her tarafı kırılıyordu; ben de titreme nöbetleri içinde anemiden bitkin bir haldeydim... ama ben sabırlı bir insanım hem de çok çok sabırlıyım! Elimden geldiğince, başkalarının sabırsızlığına karşı çıkarım! Sanırım tüm sorun burada; hastalığa üzülmekle daha hasta olursun... eskilerin olgunluğuna acaba biz de erişecek miyiz? Bu da tümden sabırlı olmaktır; başka çaresi yoktur... Hadi sevgili turubadurum, sen de sabırlı olmaya bak...Önce az sabırlı olur, sonra giderek daha fazlasına kavuşursun... Eğer sabırlı olmayı kendimize uygulayamazsak, başkalarına bunu nasıl aşılayabiliriz? Ve nasıl umabiliriz bunu?

Kısaca: Ne olursa olsun, sevildiğini unutma! Çektiğin acıyı, bize de çektirdiğini bil!...

Gecekmekte olan iradem ve bacaklarımın gücü yerine gelince, seni gelip silkeleyeceğim... bekliyorum ve gerçekleştireceğim...

Sana hastalarımdan sevgiler... Hokkabaz oyuncağın yayı kırıldı ama gene de yüzü güleç... yaldızları da yerinde ... Lolo'nun bebeği kazaya uğradı ama giysileri başka bebeklere yaradı...

Ben ise tek kanatla çırpınıyorum ama gene de seni seviyorum.

G. Sand

Hoş olmayan bir olay, romancının huzurunu kaçıracaktır; 1 Şubattan 15 Marta kadar *La Revue des Deux Mondes* Sand'ın *Malgrétout* yapıtını yayınlayacaktır. Romandaki maceraperestlerden Madmazel Ortosa'yı, çok kişi, "İmparatoriçe Eugénie" nin portresine benzetecektir; buna sinirlenen İmparatoriçe sırdaşı Cornu'ye yakınacaktır; Cornu ise Flaubert'e başvuracaktır.

237. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 17 Mart 1870
Perşembe

Sevgili üstad,

Dün akşam, Mme Cornu'den şu sözcüklerle bir telgraf aldığım: "Önemli bir işi için acele bana gelin". Bu gün, hemen kendisine koştum. Hikaye şöyle:

İmparatoriçe, Dergi'nin son sayısındaki bir yazınızı, incitici imalarla dolu bulmuş, ve bana: "Herkesin bana saldırdığı şu sırada, bu yazı yazılır mı? inanılır gibi değil!" dedi... Devam etti: "Oysa ben, kendisinin Akademiye seçilmesini istiyordum! Ne yaptım ona ben?" Kısacası, İmparatoriçe bu yazıya çok *üzülmüş*. İmparator ise, gücenmiş ama *üzgün*![22]...

Mme Cornu, kendisine yanıldığını söylemişse de, ve hiçbir ard düşüncenizin olmadığını anlatmış ise de, para etmemiş...

– "Öyleyse, beni kırmak istemediğini gazetelerde yazsın!" demiş.

– "Bunu yapamaz!" diye cevap vermiş Madam Cornu.

– "O halde, bunu size söylesin! ona böyle yazın!" demiş.

– "Ben bunu üzerime alamam!" diye cevap vermiş Madam Cornu.

Bu kez o:

– "Ama ben işin gerçeğini öğrenmek istiyorum! Bunu bilen birini tanıyor musunuz?" diye sormuş.

O zaman işte, Mme Cornu, benim adımı vermiş. O:

– "Aman sakın ona bundan sözettiğimi söylemeyin!" demiş...

İşte Mme Cornu'nun bana naklettiği konuşma... Mme Cornu, sizin bir mektupla, İmparatoriçeyi kastetmediğimi bildirmenizi istiyor. Ben, bu mektubu Mme Cornu'ya göndererek, İmparatoriçenin eline geçmesini sağlayacağım. İşin hepsi bu!...

Bu hikayeyi manasız buluyorum ben! Ne kadar da hassas kişiler bunlar! Oysa bizlere neler, neler söylenmiyor!...

Tanrının sevgili üstadı! Artık nasıl düşünüyorsanız öyle hareket edin! İmparatoriçe bana her zaman nazik davranır;[23] ben de ona karşı hoş görünmek isterim! Yazınızdaki sözkonusu pasajı okudum;[24] alçaltıcı hiçbirşey göremedim; ama kadınların düşünceleri çok tuhaftır; başka türlü işler kafaları!...

Ben ise kafamdan çok şikayetçiyim! ya da şu sıralarda o çok berbad! Çalıştırmaya uğraşıyorum, ama nafile! Hiç yürümüyor! Herşey beni sinirlendiriyor, kırıyor! Etrafa karşı kendimi tutsam da zaman zaman yaşlar boşanıyor gözümden; Ölecek gibi oluyorum, hele şu son günlerde yepyeni bir duygu içerisindeyim; yaşlandığımı hissediyorum. Hugo babanın dediği gibi: "Yaşlılığın gölgesi" içerisine giriyorum...

Mme Cornu, yazdığınız bir mektuptan, eğitim metodundan heyecanla bahsetti[25]...

Gelecek cumartesi, *L' Autre* piyesini, yeğenimle birlikte görmeye gideceğim.

Paris'e dönüşünüzü sabırsızlıkla bekliyorum ve siz Paris'ten ayrılır ayrılmaz, ben de Croisset'ye döneceğim. Artık Paris fazla sinirime dokunmaya başladı...

Tıpkı küçük oğlanlar gibi balık yağı içtiğimi söyledim mi? Durumum ne acıklı değil mi?...

Sizi içten kucaklıyorum. Sizin zavallı asık suratlı turubadurunuz.

G. Flaubert

***

Bilindiği gibi Flaubert, gerçekten 19 Martta *L'Autre* piyesinde bulunacaktır. Aynı gün ise, Sand, içinden gelmese de dostunun istediği mektubu yazmaya koyulacaktır.

238. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 19 Mart 1870

Evet, bilirim dostum! Ona karşı çok sadıksın; ve düşkün kişilere karşı da onun yardımcı olduğunu biliyorum! Ama özel yaşamı için tüm bildiklerim bu kadar... Kendisi hakkında ne bir açıklama, ne de bir dokümanım var... onu tasvir etmeme, ne bir sözcük ne de olay neden oldu. Baştanbaşa bir hayal ürünü olan bir kişiyi koydum ortaya! Bunu, herhangi bir ard düşünceyle yorumlayan, bu fikri savunan, onun kötü yardakcıları, kötü dostlarıdır ancak...

Zaten hiciv tarzında yazamam; bunun ne olduğunu bile bilmem; *portre* çizmesini de beceremem; bana göre değil bu iş! Ben sadece uydururum... Oysa yaratmanın ne olduğunu bilmeyen okuyucular, her yazıda bir model arayarak yanılırlar ve sanatı aşağılaştırırlar.

İşte size, *içtenlikli* bir cevap; mektubu postalamak için az vaktim kaldı...

G. Sand

239. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 20 Mart 1870

Sevgili üstad,

Mektubunuzu şimdi Madam Cornu'ye gönderiyorum (size teşekkürler) ve içine de, düşündüklerini oldukça ortaya koyan turubadurunuzun bir yazgınamesini koydum; gözlerinin önüne serilen bu iki kâğıt, bu bayana estetiğin ne olduğunu öğretecek...[26]

Dün akşam *L' Autre* piyesini seyrettim ve defalarca gözlerim yaşardı, fena da gelmedi bana!... O ne denli şefkat dolu, coşturucu bir eser!... O anda eksikliğini duydum; size küçük bir çocuk gibi sokulup öpmek istedim!... Siz, boğulur gibi olan yüreğimi ferahlattınız! Teşekkür ederim! Ve sanırım şimdi daha huzurlu olacağım...

Salon çok kalabalıktı. Berton ve oğlu, iki kez sahneye çağrıldı...[27]

Kendinize iyi bakın! fazla çalışmayın!

Lolo'yu ve ötekileri tarafımdan kucaklayın. Yaşlı turubadurunuzdan size sonsuz sevgiler.

G. Flaubert

Flaubert'in hemen bir cevap beklemesi boşunadır. Çünkü Sand, mektuplaşma durumunda değildir: Maurice hastalanmış, difteriye yakalanmıştır. Aurore'da ateşlenmiştir; ama tehlike geçince Sand dostuna hemen şu mektubu yazar:

240. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 3 Nisan 1870

Senin zavallı turubadurun korkunç üzüntüler geçirdi: Maurice, ciddi ve *tehlikeli* şekilde hastalandı. Neyse ki, tek güvendiğim doktor Favre, zamanında yetişti... Daha sonra bir başka sıkıntı oldu: Lolo, yüksek ateşle yattı; yine kurtarıcımız doktor Favre, bizi yatıştırdıktan sonra ancak bu sabah gitti. Hastalarımız da iyi; ilk kez bahçeye çıkıp gezinebildiler; ama gene de bakıma, kontrole muhtaçlar... Bu yüzden, daha iki üç hafta, yanlarından ayrılamayacağım. Eğer beni Paris'te beklemek ya da güneşli başka yerlere git-

mek istiyorsan, çekinme, hemen git. Ben de günübirliğine seni Paris'te görmeye çalışırım.

Hiç olmazsa, bana nasıl olduğunu, neler yaptığım, herbakımdan ayakta olup olmadığım bildir. Hastalarım, ve hasta olmayanlarının tümü sana sevgilerini gönderiyorlar; ben de, seni sevdiğim oranda kucaklıyorum; sanırım, hiç az sayılmaz!...

G. Sand

Dostum Favre'ın sana fazla *sempatisi var*; seni tanımak istiyor. Kendisi, hekimlik yapan bir doktor değildir; o sadece dostlarına bakar ve para verirsen, alınır... *kişiliğinle* ilgilenmekte, razıysan seni ona tanıştırırım, buna söz bile verdim... O, hekimden öte bir kişi; *araştırıcı bir* hekim! Ama neyi? *Herşeyi*!... Eğlenceli, orijinal, alabildiğine enteresan! Onu görmek isteyip istemediğini bana yaz; eğer razı değilsen, bunu onun aklından silmeye çalışırım. Bu konuda cevabım bekliyorum.

241. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 4 Nisan 1870
Pazartesi sabahı, saat 11

Başımza kötü birşeyin geldiğini *hissediyordum*; haber almak için size bir mektup yazdım; o sırada, sizin mektubunuz gelince, benim mektubu kapıcıdan geri aldım; şimdi size ikincisini yeniden yazıyorum.

Zavallı benim sevgili üstadım! Olanlar için siz ve Madam Maurice kim bilir nasıl üzüldünüz! Maurice'in geçirdiği hastalığı belirtmiyorsunuz! Ne olduğunu, birkaç gün içerisinde, bana bildirin, ben de herşeyin düzeldiğine inanabileyim. Sanırım tüm neden geçirdiğimiz bu korkunç kış mevsiminden ötürü... Her yerde, hastalık ve ölümden konuşuluyor... Zavallı uşağım, Dubois[28]'da evinde hasta yatıyor; görmeye her gidişimde yüreğim parçalanıyor; iki aydır, korkunç ağrılarla, yatağa çakıldı...

Sizi hep Lolo'nun beşiğinin yanında, başucunda ona bakar görüyorum, bunun hiç te kolay olmadığını düşünüyorum! İyileşmesine ödül olarak, onu tarafımdan öpün...

Bana gelince, daha iyiyim. Öylesine kendimi olaylara kaptırdım ki, sonunda yorgunluktan hastalandım ve ancak şimdi biraz kendime gelebildim, içimdeki karabasan, biraz daha artmış oldu; hepsi bu kadar! Ama sanırım bir süre sonra hiçbirşey kalmayacak. Günlerimi "Estitü Kitaplığında" geçiriyorum; "Arsenal" kitaplığından ödünç aldığım eserleri de akşamları okuyup ertesi sabah geri veriyorum. Mayıs başında Croisset'ye döneceğim; ama bu arada sizi göreceğim ve güneşle beraber herşey yeniden düzelecek...

Sözkonusu şu güzel bayan, benden terbiyelice özür diledi: "Dehaya karşı hakaret etmeyi asla düşünmediğini" söyledi.

Evet, Mösyö Favre'ı tanımayı çok isterim; o, doslarımızdan biri olduğuna göre, onu çok seveceğim.

Sonsuz sevgiler sevgili üstad. Sizi candan kucaklıyorum.

G. Flaubert

242. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 14 Nisan 1870
Perşembe

Haberlerinizi cumartesi günü, Mösyö Favre'dan aldım; orada herşeyin iyi gittiğini, artık üzüntüden kurtulduğunuzu biliyorum sevgili üstad!

Ama siz, kendiniz nasılsınız?

Onbeş gün geçti ve sizi burada göremiyorum! 8 ya da 9 Mayısta Paris'ten ayrılıyorum.

Ben, tekrar bir grip geçirdim; sol gözüm kanlandı. Keyfimi sorarsanız: İç açıcı olmamaya devamda... kendimi bu okuma tutkusuna kaptırmış gidiyorum... ama mola verme zamanı geldi; çünkü elimdeki konudan bıkmaya başmadım artık...

Taine'nin şu güçlü kitabını okuyun.[29] Ben birinci cildini bir hamlede zevkle yuttum; elli yıl sonra, belki de bu kitap, kolejlerde öğrenilen bir felsefe olacak...

Ya Dumas Fils'in *L' Idées de madam Aubray*[30] adlı kitabına ne dersiniz?

Canım sizi ne kadar görmek, sizinle gevezelik etmek istiyor!...

Lolo'ya binlerce öpücükler... bunlardan birkaçı da büyük anne için...

G. Flaubert

O konuda Levy ile henüz birşey konuşmadım. Bu işlerden, elimde olmayarak utanç duyuyorum!...

243. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 16 Nisan 1870

İlk adım olarak Levy'ye ne söyleyeyim? Bu konuda beni aydınlat çünkü belleğim zayıftır! Sen cildini 10.000 franka satmıştın; kitap iki cilt olduğuna göre, bana 20.000 frank tutar demişti; şimdiye kadar kaç para ödedi sana? Ödemeden önce, aranızda ne konuşuldu? Bunu bilirsem, ona göre hareket ederim.

Giderek iyileşiyoruz; küçüklerin hastalığı geçti; Maurice, rahat bir nekahat geçiriyor: Ben ise uykusuzluktan, geceleri onu beklemekten yorgunum; zira geceleri birşeyler içmesi, ağzım çalkalaması gerekiyor; bu işi ancak ben yapabiliyorum... neyse ki, sağlığım iyi... ve bu avarelik içinde, az da olsa çalışabiliyorum[31]... Maurice, yalnız kalacak duruma gelir gelmez Paris'e gideceğim; sen orada isen, daha iyi olur... ama senin bu çalışma tutsaklığını istemem, sen Paris'te kaldıkça, bu hastalıktan kurtulamayacak, fazla çalışacaksın... sağlığın bakımından, Croisset'ye dönmen daha iyi.

Ailece sana hayranız; ben de şefkatle kucaklıyorum seni.

G. Sand

244. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 19 Nisan 1870
Salı sabahı

Sevgili üstad,

Paris'te kalışım değil, sekiz aydır geçirdiğim üzüntüler yordu beni. Fazla çalıştığım da yok! Hiç çalışmasam halim daha kötü olur!... Zihnimi zor toparlıyorum! Ufacık, önemsiz birşey, beni melankoliye sürüklüyor... bu hâl geçiyor; sonra yeniden başlıyor! nedeni, belki de uzur süredir *yazı* yazmayışım!... Ya da sinir boşalımlarının eksikliği!

Croisset'ye gider gitmez, zavallı Bouilhet'[32] ciğimin, muhtıralarına başlayacağım; zor ve acı bir çalışma olacak ama, *Saint Anto-*

ine yatıpıma başlamam için bu işten kurtulmam gerek. Garip bir konu! Umarım beni oyalayacak...

Ya siz ne yapıyorsunuz? Gecelerinizi Maurice'in başında geçirdiğinize göre, o hâlâ iyileşmedi mi?

Söz aramızda, bana çok *garip* ve biraz *çatlak* görünen doktorunuza rastladım. Benden hoşlanmış olmalı; çünkü konuşmalarımızda sözü hep kendisine bıraktım. Sözlerinde bazı pırıltılar, biran için gözü kamaştıran şeyler yok değil ama, çok geçmeden artık ortada birşey kalmıyor!

Levy'ye gelince, hikaye şöyle: Bana 16 bin frank verdi; hesapca, sayfa hesabıyla, 14 bin vermesi gerekiyordu ve son ödemede bana 20 bin ödemeliydi; çok şaştım! nedenini sorunca, bana: "Hiç meraklanmayın, ilerde bunu düşüneceğiz! sizi memnun edeceğim! ama biraz beklemeniz gerekecek!" dedi.

Vaadini hatırlatmaya *cesaret* edemiyorum oysa ben bu 4 bin franka çok memnun olacaktım; bu yıl Paris'teki uzayan günlerim, küçük bütcem için yıkım oldu! üstelik, borçlandım bile. Eğer Levy terbiyesizlik edip, yalvarmamı ister ve parsayı kendisi toplamaya kalkarsa, bilin ki ben de kabalaşacağım, acımasız davranacağım! Kendimi tanırım! Ne yazık ki, turubadurunuz fazla toplumsal ve uysal değildir! Bu bayın yöntemi, karşısındakini usandırmak! Biliyorum gülünç durumdayım ama gülemiyorum!... Levy böyle serkeş olmakta haklı; zira romanım umulan başarıya erişemedi (nedenini, kendi kendime soruyorum ama gerçek böyle). Oysa sırtımdan çok para kazandı!... Bu da ufak bir teselli bana!..

İşte durum bu sevgili üstad! Böylece, Michel'e, vaadini yerine getirmesini yazın (bunu kendim hatırlatmayacağım); reddeder ise, tek kelime söylemiyeceğim; ama ona olan kinim sürecek; eğer kesesinin ağzını açmaya hazır ise, hemen koşacağım.

Niyetim, 8 Mayısa doğru buradan ayrılmak; o tarihe kadar yapılacak işler var.

Tüm evdekileri, tüm o sevgilileri tarafımdan kucaklayın. Lolo'yu özledim; sık sık onu düşünüyorum! Size de yürekten kollarımı açıyorum.

G. Sand

Sand, 20 Nisan da Michel Levy'ye yazar; o, cevabında Flaubert'e olumlu gözükmektedir. (Levy ile Sand'ın mektuplaşmaları, Sand'ın *Mektupları*'nda yayınlanmıştır.)

245. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 26 Nisan 1870
sabah, saat 3

Levy, sana karşı çok dost olduğunu, bunun için elinden geleni yapacağını yazıyor bana. Ben kendisine, sanki meseleyi bilmiyormuş gibi davrandım; gelip seni görecek. O gelmeden, sakın biryere ayrılma; işin derhal çözümlenecek...

Seni kucaklıyorum; hepimiz iyiyiz; ama henüz bir yere gidemiyorum.

G. Sand

246. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 29 Nisan 1870
Cuma akşamı, saat 9

İyi yürekli üstadcığım,

Michel Levy biraz önce, saat altıda geldi; şurdan burdan sözettikten sonra bana: "Madam Sand, sıkıntıda olduğunuzu söyledi" dedi. Ben: "Evet doğru; herzaman sıkıntıdayım!" dedim. Bunun üzerine, birsürü cümleyle, mesleğinde para kazanılmadığını anlatmaya başladı; dahası var: Opera[33] civarındaki binayı yaptırmak için, ödünç para almak zorunda bile kaldığını söyledi. *L' Education Sentimentale* yapıtının bu parayı karşılamadığım anlattı. Kısacası, bana karşı şu taktiği kullanıyor: Faizsiz 3 ya da 4 bin frank ödünç verecekmiş bana, bundan sonraki romanımı da yeni *şartlarla* yani cildi ortalama 8 binden,[34] kendisinin olacakmış! Yemin ederim, belki otuz kez: "Bunu sizin için yapıyorum!" demeyi de unutmadı!...

İşte bana olan sevgisi! cömertliği! İlerideki kitabıma mahsuben bana para verecek! Böylece fiyatı da önceden saptıyor. Sizi temin ederim ki gülünç durumdayım. Vallahi bu kişi, beni iyice buda-

la sanıyor! Ben hiç şaşırmış gözükmeyerek, biraz düşüneceğimi söyledim ona ve düşündüm, sadece düşündüm... Başta siz *hiçbir çıkar gözetmeden* faizsiz para verecek dostlarım sağolsun! Ama Tanrıya şükür, henüz bu duruma düşmedim. İnsan fazla *sıkışmadıkca* borç para almaz. Zira eninde sonunda bu para ödenecektir; bu da pek bir çare değildir.

Benim henüz çözemediğim pisikolojik problem şu: Levy'nin ziyaretiyle neden bu *kadar neşelendim*? Zavallı Bouilhet'ciğimin hep şu sözlerini hatırlarım: "Dünyada senin kadar, ahlaksızlığı görmekten zevk alan kişi olamaz! rezil bir hareket karşısında neşeleniyorsun sen!" derdi. Bu sözün gerçek bir yanı var; acaba bu, bir çeşit gurur mu? Ya da bir çeşit fesatlık mı?

Neyse, iyi akşamlar! Böyle şeyler beni heyecanlandırmaz ve "Athalie" yapıtından bir dize tekrarlamakla yetinirim: "Ey yahudilerin Tanrısı! Zafer senin!"[34] Artık bunu düşünmüyorum; Levy'yi gördüğünüz, ya da ona yazdığınız zaman, bu konudan sözaçmamanızı rica ediyorum. Bouilhet'nin dizelerinin cildine "Önsözü" ben yazacağım; tam bir özgürlük istiyorum! Artık yeter!...

Ya siz nasılsınız sevgili üstad? Demek Paris'te görüşemeyeceğiz? Gelecek perşembe Croisset'ye dönüyorum ve Ekim'e kadar biryere kımıldanmayacağım.

Dün Dumas'da, yine doktor Favre'e rastladım. Acayip bir adam! Sözlerini anlayabilmem için bir sözlük gerek...

Maurice'in sağlığı hakkında birşey bildirmiyorsunuz.

Herkese selam; size de sonsuz sevgiler.

G. Flaubert

Taine'nin 2 cildiini okudunuz mu?

Spinoza'nın *L'Ethique* adlı yapıtım bilirim ama *Tractatus theologico-Politicus* kitabım okumamıştım; ona hayran oldum! şaştım! Ve heyecanlandım! Vallahi ne adam! Nasıl bir beyin! Ne bilgi ve ne düşünce!... Mr Caro[36] dan çok çok güçlü!.. "Plebisit", Parislileri nasıl bir budalalığa sürükledi! üzüntüden ölüyorum, kaçmak istiyorum![37]

Lolo'yu tarafımdan öpün. Ne zaman görüşeceğiz? Acaba sizden Croisset'ye kısa bir ziyaret umabilir miyim? Hayır; kısa değil; uzun bir ziyaret... *İki* tane plandan, uzun uzun konuşmak isterdim.[38]

247. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, Mayıs 1870
akşamı

Elden ne gelir? Yahudi, daima yahudidir! Daha beter de davranabilirdi! Senden bir cilt satın almıştı; anlaşmanız pek açıkseçik görünmüyor; şöylesi de olabilirdi: O sana 10.000 verdikten sonra, gerikalan yazıların parasının kendi hakkı olduğunu söyleyebilirdi! Oysa o, ikinci cildin çıkacağım umuyordu. Bunu kendisine söylediğim zaman, önce şaşırdı ve bana: "Öyleyse, 20.000 frank olsun!" demeye başladı. Sonra ise düşünüp tanınmış, senin bu işe yatkın olduğunu sezmiş ve belki de öteye beriye sormuştur. Çünkü birçok konuşmalarımızda asla 20.000 franktan sözetmemiştir. Beni başından savmak için durmadan: "Canım hiç meraklanmasın o! anlaşacağız!" diyordu. Benim ona karşı bazı kuşkularım oldu ama gene de böyle bir davranış beklemiyordum! Sonunda, 16.000 franklık bir hesap çıkardı ve geri kalan için hiçbir şey ödemeyeceğini söyledi. Ben, direnip onu yola getireceğimi umuyorum; kendisini tekrar görmek, bu işin üzerinde direnmek ve de biraz yumuşak davranmak gerekecek. Sen, herhangi birşey için ona sözverme; sen akıllı bir insansın; eğer borçların rahatsız ediyor ise, ihtiyacım olmayan bendeki parayı kullanabilirsin. *L'Autre* yapıtım bana birçok defa 1000'er frank kazandırdı; bu paraları bankaya yatıracaklardı, belki de henüz yarıtmamışlardır. Yatırsalar bile hisse senetleri, yeniden satışa çıkarılabiliyor. Sırasında ben de senden para isteyebilirim; onun için bu parayı kabul et; müsait zamanında ödersin... Bu parayı hasta ya da sakat olursam diye bir kenara ayırmıştım... Çalışabildiğim sürece, iki yakam şimdilik biraraya gelebiliyor! Üç yıldan beri bu durumdayım. Biz yazarların kazancı pek parlak değildir... ama sen de, ben de birçok şeylere sahip olabilirdik!... Artık kendimizi savunmaya bakalım; Levy ile pazarlığa girişeceğim; öylesine sabırlı davranacağım ki, onu yumuşatacağım ve san zararlı çıkmayacaksın, buna emin olabilirsin... Eğer 4000 frank vermeye razı olmazsa, hiç değilse, ge-

lecek sefere, cilt başına 10.000 franka razı edeceğim... Buna da hayır derse, ona yol vermenin sırası!... Ama içinde bulunduğumuz bu plebisit ve giderek artan bu karışık ortamda, yine de Levy'nin en sağlam, belki de tek sağlam yayıncı olduğunu unutmamalıyız... Ben başka yerde daha kârlı anlaşmalar buldum ama güvenemedim; ve Levy'i terketmedim uzlaşmaya baktım.[39]

Birkaç güne kadan Paris'e gitmeyi düşünüyorum; şimdi de, Maurice'in gözü şişti; her tarafında birşeyler çıkıyor.. anjinden ağzında küçük apseler belirmişti yeni kurtuldu; şimdilik onu yalnız bırakamayacağım; biraz bakıma muhtaç...

Havalar düzelir düzelmez gelip seni Croisset'de göreceğim; gündüzleri ormanda dolaşır, akşamları da bana planlarını anlatırsın...

Evdekiler hasta olalı beri, ne Taine'ni, ne de başka bir kitap okuyabildim! Hem hoş hem de budalaca bir devrenin tadını çıkartmaktayım; buna ihtiyacım da vardı...

Lolo seni kucaklıyor; Gabrielle'in başucundaki kukla da, sevimli sevimli gülümsüyor... çocukların ikisi de iyileşti ve uslu oturuyorlar. Tüm günümü, büyük kızla geçiriyorum, hiç bıkmıyorum... ona sonsuz hikayeler uydurmak gerekiyor; bu hikayelerin *bitip tükenmemesini* istiyor; böylece ben ertesi gün yenisini uydurmak zorunda kalıyorum. Yemin ederim, çok tuhaf bir iş bu! Bilinen tüm edebiyat kurallarının dışında bir iş!...

Ben ve evdekiler, seni kucaklıyoruz.

Lina ile mektuplaşan Favre, senin için güzel şeyler yazıyor. Favre, yazı yazarken oldukça marifetli ve esprilidir; iyi özetler yapar; oysa konuşurken heyecanlanır ve ancak ben onu kendine getirirm... (hayali görüşleri bir yana) ne istediğini anlatması için zorlarım onu; fikrini anlamadığımı söylerim. Ama o hekimlikte harikadır kuşkusuz: Gerçekleri görür; Maurice'in hastalığını üstün bir uyanıklıkla, büyük bir istekle önlemiştir; o olmasa, kötü şeylerle karşılaşacaktık zira ümitsiz dakikalar geçirmiştik. Çok yorgunum, bitkinim! Ama hepsi geçecek!...

Şefkat ve özverili bir dostluktan gayrı herşey geçicidir benim koca çocuğum.

G. Sand

248. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 4 Mayıs 1870
Çarşamba

Benim iyi yürekli üstadcığım,

Size teşekkürlerim sonsuz! 1 – Para teklifiniz için sağolun, buna ihtiyacım kalmadı; çünkü, bana ait olan üç bin frangı, yeğenimden aldım. Bu paradan haberim yoktu! İşte böyleyim ben!... 2 – Yaptıklarınız için, içten teşekkürler. 3. – Bundan sonra yapacaklarınız için de teşekkürler.

Bana gelince, Levy'yi iyice rahat bırakacağım; ona cevap vermeyeceğim. Bu hikayelere dayanamıyorum! Sıkılıyorum! Bağırmak geliyor içimden!.. Kötü yaşamaya razıyım; yeter ki para işiyle uğraşmayayım! Bundan böyle, Michel'e karşı özgürüm artık! Onu istemiyorum!...

Dün Odéon' daydım; Chilly bana: Sizin *L' Autre* adlı yapıtınızın çok beğenildiğini söyledi; bu ayın sonuna kadar devam edeceğimi umuyor.[40]

Zavallı Maurice'ciğin hastalığına üzüldüm! Haberlerini iletin. Cuma akşamı Croisset'de olacağım; mektubunuzu oraya yazın.

Yaşlı turubadurunuzdan sonsuz sevgiler.

G. Flaubert

6 Mayıs'ta Croisset'ye dönen Flaubert, arkadaşı Bouilhet'nin *Dernieres Chansons* yapıtına önsöz yazmaya koyulacaktır. Sand ise sağlığından endişe ettiği oğluna bakmakla geçirecektir günlerini.

249. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 20 Mayıs 1870

Nice zamandır turubadurumdan haber yok! Herhalde Croisset'desin; eğer orası da burası gibi sıcak ise çok bunalıyorsundur!... Burası gölgede 34; gece 24 derece... Maurice'in boğaz ağrısı yeniden depreşti; ama hastalık ince zara kadar işlemedi, tehlikeli de-

ğil... boğazı öylesine şişmişti ki, üç gün sadece su ve biraz şarap içebildi; etsuyunu bile yutamıyordu! Neyse, bu manasız sıcaklar onu iyileştirdi, bizlere de iyi geldi...

Lina, bu sabah bir cesaret gösterip Paris'e gitti. Maurice, gününü bahçede geçiriyor ve çalışıyor... Çocuklar neşeli, giderek güzelleşiyorlar. Bana gelince, hiçbir şeye aldırmıyorum; oğluma bakmakla ona gözkulak olmak yordu beni! Anneleri burada değil, küçük kızlar da vaktimi fazla alıyor... ama, bir yandan da proje ve hayaller kuruyorum. Onları birkez kâğıt üzerine karalayabilirsem eğer, işe yarayacaklar...

Doktor Favre'ın dediği gibi *ben her zaman dimdik ayaktayım*! henüz ihtiyarlamadım! Ya da normal ihtiyarlığa, durgunluğa girmedim! Yani şu benim de alay ettiğim *erdemlilik* sükunetine girmedim! Bu durumum, budalalık anlamına da gelebilir! Eğer bunu zoraki bir faydasızlık diye kabul edersem, işte ben bu çok hoş olan durumu yaşıyorum, onun tadını çıkarıyorum!... Eğer inançlı isen, bu durumu sanata; özverili isen ailene ve dostlarına harcıyabilirsin! Bu bakımdan benim ne denli nayif ve ilkel olduğumu söylemeye gerek yok!... Artık böyleleriyle alay etmek mi? Varsın etsinler! Ben değişmek istemiyorum...

İşte sana, benim *bahar* mevsimindeki vicdan yoklaması! Tabii eğer, yaza kadar değişebilecek benliğimi hesaba katmaz isen!... Şimdi senin durumuna gelelim: Önce sağlığın nasıl? O kederli halin, Paris'in etkisi o memnuniyetsizliğin geçti mi? Seni üzen o dış durumlar geçti mi? Biliyorum, sen de üzüntüler geçirdin; en iyi iki dostunu birbiri arkasından yitirdin! Hayatın acımasız, şanssız günleri vardır! Dahası iyi bir dünyayı bulmak, ya da günümüzün düzeltilmiş dünyasını yoğun bir şefkate boğmak için, henüz pek gençsin! Senin yaşında ve (hâlâ denemekte olduğum benim yaşımda) artık elimizde kalanlarla ve onlara daha çok bağlanmakla yetinmeliyiz!... Ben, Rollinat'yı yitirdiğimde[41], dünyada benzeri olmayan o gerçek dostumu, gençlikte bile, cinsiyet ayrımı yapmayan o temiz sevgimin sahibini, Rollinat'yı yitirdiğimde, bana mektup yazan sen değil miydin? O da, benim bir Bouilhet'imdi, daha da üstündü benim için... çünkü, içten sevgime, felaketleri ülvi bir yumuşaklıkla savuşturan

bu gerçek ahlak kahramanına, dînî bir saygım da vardı!... Bendeki tüm iyi şeyleri ona borçluyum! Bunları şimdi, ona olan aşkımın içinde saklamaya çalışıyorum!... Bu da, sevgili ölülerimizin bize bıraktığı bir miras değil midir? Kendimizi yeis içinde kopup koyvermeyelim! Bu, onlara karşı nankörlük olmaz mı? Bana, rahatladığım, yumuşadığını, aşırı değil ama iyi çalıştığım söylemelisin! Uzun süredir senden mektup almıyorum; endişelenmiyorum dersem yalan... Sana, Maurice'in iyileşme haberini bildirmeden, senden bunları isteyemezdim... Maurice seni kucaklıyor, çoçuklar da seni unutmuyorlar, ben de, seni seviyorum.

G. Sand

Levy'ye yazdım; cevap bekliyorum, gelince sana bildireceğim.

250. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 21-22 Mayıs 1870

Hayır sevgili üstad; hasta değilim! Paris'teki taşınma, Croisset'ye yerleşme işleriyle uğraşıyordum! Dahası, annem de çok hastalandı; şimdi iyi. Zavallı Bouilhet'ciğimden kalan kâğıtları denetledim ve özetlemeye başladım; bu hafta altı sayfaya yakın yazı yazdım; benim için bu oldukca çok sayılır... Tüm bunlarla uğraşmak bana acı geliyor... en zor tarafı, nelerin söylenip nelerin söylenmeyeceği... Eğer bu iş yazı sanatı üzerinde iki üç doğmatik fikri ortaya sererek biter ise, biraz olsun teselli bulacağım ve bu hasretini çektiğim bir iş olacak...

Beni yüreklendirmek için çok güzel ve iyi şeyler söylüyorsunuz; bu cesarete sahip değilim ama sahip gözüküyorum! Belki de aynı yola çıkar bu...

Artık yazı yazma *ihtiyacını* duyuyorum; çünkü şimdi hayatta olmayan biri için yazıyordum ben! İşte işin gerçek yanı! Ama gene de yazmaya devam edeceğim; zevk almasam da, bu alışkanlığı yitirsem de... Ama sevdiğim şeyleri seven, uğraşlarımı merak eden öyle az kimse var ki! Şu koca Paris'te, Edebiyat konuşulan bir tek ev gösterebilir misiniz? Edebiyatı laf arasına sıkıştırıp konuşsanız bile, ona dıştan yanaşılır ve ikinci plandadır o... Edebiyat sükse, ahlak,

faydalılık açısından ele alınır! Ben kendimi giderek fosilleşmiş, etraftakilerle hiçbir uyumu olmayan bir kişi görüyorum!...

Yep yeni bir sevgi bağına şiddetle atılmayı isterim! Ama onu nasıl gerçekleştirebilirsiniz? Tüm arkadaşlarım resmen evli! Yılboyu küçük ticaretleriyle, tatil günlerini avlanmakla, yemek sonrası da kâğıt oynamakla vakit geçiriyorlar; tek kişi gelip, bir öğlen sonrası herhangi bir ozanı incelemeyi düşünüyor mu? Onların işleri güçleri var, ben ise cemiyet bakımından hâlâ 18 yaşındayım!... Kızım gibi sevdiğim yeğenim, benimle oturmaz; zavallı anneciğim ise çok yaşlı! (kendi sağlığından başka tek kelime konuşmaz oldu). Tüm bunlarla, yaşamım nasıl şen olabilir!...

Hammlar konusuna gelince: "Özel durumum" buna elverişli değil! Hiçbir zaman Venüs ile Apollon'u beraber kılamadım! Abartıcı, yaptığı işe tümden bağlanan biri olarak, ya biri, ya da ötekisi oldum hep....

Goethe'nin şu sözünü tekrarlayacağım: "Haydi mezarlar marş marş!"[42] Umarım şu boşlukta kalan yaşamıma alışacağım! Zaten fazlasında gözüm yok!...

Tanıdıkca size daha çok hayran oluyorum! *Ne kadar güçlüsünüz*!... Ama şu İsrail çocuğuna mektup yazmak, fazla iyilik! O, altınlarını kendisine saklasın! Yeni bir anlaşmayla faizsiz para vermek, kendince fazla cömertlik belki!... bunu kesinlikle istemiyorum; alınmadım da, aklınca zayıf noktadan yakalamak istedi beni!...

Elimdeki iş, vaktimi fazla alıyor; geldiğimden beri ancak biraz Spinoza ve Plutarque okuyabildim; bu çalışmam Temmuz'a kadar sürecek... *Saint-Antoine* yapıtımdaki tuhaflıklara yeniden kavuşmak için, elimdeki eserin bitmesini bekliyorum; korkarım, yine de *yeterince ilerleyemeyecek*!

Madmazel Auterive'in[43] hikayesi çok hoş değil mi? Sefaletten kaçmak için aşk yüzünden bu intihar, Prudhomme'a o güzel ahlaklı cümlelerini ilham etmiş! Hak veriyorum; bu yapılan iş, Amerikanvari değil! Ama ne denli latin ne denli antikitiye yaraşır bir iş!... Onlar güçlü değil ama fazla hassas insanlardır...

Ne zaman görüşebileceğiz?

Maurice'e selemlar (kendine iyi baksın, boğazını iyileştirsin); küçük kızlara dört tane içten öpücük; tüm o "sevgili çapkınlara" ve size, ihtiyar turubadurunuzdan selamlar.

G. Flaubert

***

20 Haziran'da Jules De Goncourt, çıldırarak ölmüştür. Flaubert, 22 Haziran'da onun cenazesinde bulunur; yine acı bir gün geçirir. Bir süre sonra yeğenine: "O ne denli bir cenaze töreniydi!... pek az böylesini gördüm!... Zavallı Edmond de Goncourt çok kötü haldeydi!... Kalpsiz diye suçlandırılan Theo ise, hüngür hüngür ağlıyordu!... Benim durumum da ondan farklı değildi!... O sıcak güne eklenen bu cenaze töreni, beni mahvetti; günlerce anlaşılmaz bir yorgunluk içerisindeydim!" diye yazar. Üzüntüsünü bir peşin duyguyla hisseden Sand'a, Flaubert bu ruh hali içerisinde, şu mektubu yazacaktır:

251. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 26 Haziran 1870
Pazar

Şu sırada bir arkadaşım daha gömen turubadurunuzu, unutuyorsunuz! Magny'de yemek toplantılarına başladığımızda, yedi kişiydik; şimdi ise üç kaldık!... Eski bir mezarlık gibi, etraf cenazelerle doldu!... Gerçekten bu kadarı fazla!...

Tüm bu olaylar arasında, çalışmayı bırakmadım ve sürdürüyorum! Dün cesaret gösterip, Bouilhet'ciğimin yazısını bitirdim; yazının arasına komedilerinden birisini sıkıştıracağım[44] sonra da, *Sainte-Antoine* yapıtıma çalışacağım.

Ya siz, sevgili üstadım, sizinkilerle ne durumdasınız?

Yeğenim Pirene'de.[45] Ben ise, giderek sağırlığı artan bir anneyle yaşıyorum. Öyle ki, yaşamımdan hiçbir şenlik yok! Sıcak bir plaja gidip, altı ay uzanmak ihtiyacım duyuyorum! Ama bunun için ne param var, ne de vaktim!... Böylece buna bir sünger çekip, elden geldiğince çabalamak gerekiyor...

Ağustos başında Paris'e gideceğim; *Aissé* yapıtının provaları için tüm Ekim ayını orada geçireceğim.[46] Tatil yapmam ise, Ağustos sonunda Dieppe'de gececek sekiz günlük bir süre... İşte tüm projelerim bu kadar...

Jules Goncourt'un cenazesi içler acısıydı! Théo, hüngür hüngür ağlıyordu!... Ama elden ne gelir!...

Biz, ne zaman görüşeceğiz?

Sizi candan kucaklıyorum.

Gve Flaubert

252. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 27 Haziran 1870

İşte sevgilim, sana bir acıklı haber daha!... Acım büyük!... Barbes'e[47] yanıyorum!... İnsanlarla bağdaşan biriydi o! Sen, bu zavallı Jules'e ağlıyor, talihsiz Edmond'a acıyorsun! Onu avutmak için de Paris'te bulunuyorsun!

Ben şimdi kendisine başsağlığı mektubu yazdım; gördüğüm kadarıyla sevdiklerinin acılarını bir kez daha yaşıyorsun! Bu nasıl bir dönemdir? Hepsi ölüyor! Herşey ölüyor! Güneşin ve rüzgârın kemirdiği yeryüzü de ölmekte![48]... Bu yıkıntılar arasında yaşama gücünü nereden bulacağız?... Belki de, sonuna dek birbirimizi sevmekle!...

Bana çok az mektup yazıyorsun! Beni merakta bırakıyorsun!

G. Sand

253. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 29 Haziran 1870

Mektuplarımız, herzaman yolda çatışır: Sana mektup yazdığım akşam, mutlaka ertesi sabah senin mektubun gelir! Buna inanıyorum!...

La Fontaine'nin "İki dost" adlı dizesindeki gibi birbirimize:

"Uykumda bana biraz kederli göründünüz!"[49] diyebiliriz!...

Zavallı Jules'ün ölümünde, beni en çok düşündüren, ardında

kalanlar! Ölülerin artık rahat olduklarına inanıyorum ben! Yeniden doğmadan önce, belki de onlar orada dinlenmekteler! Potaya karışıp, en iyi yanlarıyla ve daha ileri bir şekilde, yeniden dünyaya gelecekler!... Barbes yaşamı boyu acı çekti; işte şimdi, derin derin uyuyor! ve az sonra uyanacak!... Bizler, geride kalan zavallı yaratıklar, onu göremiyeceğiz!... Ölümünden az önce, iyileşmeye başlayan Duveyrier:[50] "Hangimiz önce gideceğiz?" diye sormuştu bana. Aynı yaştaydık! Önce gidenler, dünyada kalanlara mutlu olup olmadıklarını bildiremedikleri için, onları hatırlayıp hatırlamadıklarını söyleyemedikleri için yakınırdı. Ben de: "Bilinmez!" diye cevap verirdim ona; birbirimize yemin eder, öldükten sonra da birbirimize gözükeceğimize, konuşacağımıza sözverirdik!... Bekledim onu!... Ama ne geldi ne de konuştu o!... Altın yürekli biriydi, içtenlikli iradesi vardı! Ama bu işi başaramadı! Olanaksızdı bu; ya da ben onu işitemedim ve de anlayamadım!...

Söylediğim gibi, bu zavallı Edmond hakkında tasalıyım; ikili hayat yok! bu kopan bağa aklım ermiyor! Ölümsüzlüğe o da bir inanabilse...

Gelip seni görmeyi çok isterdim. *Sıcak bir plaj özlemi* çektiğine göre, Croisset *serin* olmalı! Buraya gel; plajımız yok ama gölgede ısı 36... ve buz gibi ırmak, hiç te küçümsenemez!... Çalışma saatlerimin sonunda, gidip hergün batıp çıkıyorum... çünkü çalışmak zorundayım ben: Buloz yüklü bir peşin para veriyor... Aurore'un dediği gibi, buraya bağlıyım ve sonbahardan önce bir yere kımıldayamam. Hastabakıcılık görevimden sonra fazla avare dolaştım!... Küçük Buloz[51] bize geldi ve beni yeniden çalışmaya itti... işte şimdi, bir yığın işe boğulmuş durumdayım.[52]

Paris'e Ağustos'ta gideceğine göre, gelip birkaç gününü bizimle geçirebilirsin... Seni eğlendirmeye, birazcık kendine getirmeye çalışırız. Kızları büyümüş, güzelleşmiş bulacaksın! Ufaklık, konuşmaya başladı... Aurore, gevezelik ediyor, söze karışıyor: Plauchut'ya *yaşlı bekar* adını taktı... Söz ondan açılmışken, bu iyi kalpli mert oğlandan ve ailemizden, sana dost selamlarımızı gönderiyoruz. Bana gelince; seni sevgiyle kucaklıyor, kendine iyi bakman için sana yalvarıyorum.

G. Sand

254. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 2 Temmuz 1870
Cumartesi akşamı

İyi yürekli sevgili üstadım,

Barbes'in ölümüne sizin namınıza çok üzüldüm. Her ikimiz de acılıyız! Bir yıldan beri sanki ölüler defilesi seyretmekteyiz! Ben, sersemledim. Kafama sopa yedim sanki! Beni ençok üzen şey (kendimiz açısından ölçersek) içinde yaşadığım bu korkunç yalnızlık! Kimsem yok; yani konuşacak kimsem yok demek istiyorum,! "Kim uğraşır bugün fazla sözle ve uslupla?"[53]

Sizden ve Turgenyev'den başka bağlandığım şeylere beni yöneltecek bir tek yaratık gösterebilir misiniz? Şu sözleri hatırlatayım: "Bu gün, düzgün söz söyleyebilen, uslupla uğraşan kim var?" Ne yazık ki her ikiniz de benden uzak oturuyorsunuz...

Oysa ben, yine de çalışmaya devam ediyorum... Yarın ya da öbürgün *Saint-Antoine* yapıtını ele almaya *karar verdim*; uzun bir soluk isteyen bir esere başlamak, bir çeşit keyif gerektirir... Bu da bende yok... Ama yine de bu garip yapıtın pençesine düştüm... Bu zavallı bedenimi, bu sefil bedenimi düşünmemeyi ne kadar isterdim!... Bu beden, kötü değil! Bol bol uyuyor! Burjuva deyimi ile: "Zarf iyi ama mazruf kötü!"...

Bouilhet'nin işleri, yine beni Ağustos'ta Paris'e sürükleyecek... Sonra ise beş altı gün Dieppe'e gitmek, yeğenimde kalmak var. Bu işler canımı sıkıyor, beni rahatsız ediyor. Kısa gezilerden nefret ederim! Benim için, çalışmaya koyulmak kadar, çalışmaya aravermek te zordur!...

Dahası var: *Aissé* yapıtımın provaları için, Ekim ayım Paris'te geçirmek zorundayım; sonra da buraya dönüp kış sonuna kadar kalmalıyım! İşte size tasarılarım...

Annemin sağlığı iyi gidiyor! Yeğenim kocasıyla Luchon'da. Son günlerde teolojiye ait eserler okudum ve araya biraz da Plutarque, Spinoza da kattım! Size anlatacaklarım bu kadar!...

Zavallı Edmond de Goncourt akrabalarının yanında, Champagne kentinde... Bana ay sonu, buraya gelmeye sözverdi.. Kardeşinin, daha güzel bir dünya umuduyla buradan göçüp gitmesi, bilemem onu teselli edebilir mi?

Bizler, bu ölümsüzlük konusunu kelimelerle geçiştiriyoruz! Çünkü asıl sorun, "ben" sözcüğünün sürekli olup olmayışı! Bunu kabul etmek, bence gururumuza güvenmektir; bu da, Edebî düzene bir çeşit zaafın karşı koyuşu! Ölüm, belki de bize yaşamdakinden fazla bir sır açıklayamıyor!...

Ne uğursuz bir yıl! Kendimi çölde yitirmiş gibiyim! Ama gene de, cesur olduğumu söyleyebilirim sevgili üstad! Ve stoik olmak için, stoikçe çaba göstermekteyim! Ama zavallı beynim, zaman zaman yoruluyor... Sadece tek şeye (birbirimize verilemeyen şeye) gereksinim var, yani herhangi bir ilhama!

Sizin son mektubunuz, hiç iç açıcı değildi! Siz de, o yiğit yaratık, siz de kendinizi bitkin hissederseniz, bizler ne yapalım? Size olan sevgim kadar güçlü bir kucaklayışla, sarılıyorum size...

G. Flaubert

Goethe'nin
Entretiens de Goethe et d' Eckermann adlı kitabını,[54] şimdi okudum; işte size bir adam! Ama Goethe herşeye, kendine gereken herşeye sahipti!...

Yine de Sand'ın *Malgrétout* adlı eseri zihinleri meşgul etmektedir. *La Liberté*'de 25 Haziran 1870'de çıkan, "Panoptes" takma adıyla yazılan bir makale İmparatoriçeyi, Madmazel d'Ortosa'nın hatlarıyla yeniden ortaya koyar.

Sand, gazetenin direktörü Girardin'e bir mektupla buna itiraz eder ve Flaubert'e de bunu bildirir.

255. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 3 Temmuz 1870

İşte yine Madmazel *d' Ortasa* konusuna dönüyorlar... ve *La Li-*

berté gazetesinde çıkan bir yazıda, benim bu kişiyi *sergilediğimi* söylüyorlar.

Ben, yaşayan ve gerçek bir kişiyi, ne belirledim ne de tasvir ettim. Belirlemek benim zevkime uymaz; olanı çizmek ise imkânsız! Çünkü karşımda poz vermiş olan kimseyi ben tanımıyorum... Bu yorumlama alışkanlığı, sanırım yazarlık mesleğini alçaltır ve birçok okuyucunun, hayal ürünü olan kişileri keşfetmesini, onları tanıma isteklerini bir kat daha arttırır! İşte sana daha önce de yazdıklarım:

Sana Panoptes'i hiç tanımadığımı söylemeliyim. Dahası, bu takma adın altındaki ismi bile bilmiyorum! Böyle bir yoruma ve *niyete* de gerek duymuyorum...

Nihayet buralara da yağmur yağdı! Ama yeterince değil!.. Ağaçlarımız, bitkilerimiz kurumakta... Ama gene de sağlığımız iyi ve seni seviyoruz.

G. Sand

Flaubert, 19 Mart tarihli mektupta olduğu gibi, bu mektubu da Mme Cornu'ye gönderecek ve mektubu, onun İmparatoriçeye iletmesini başaracaktır. Ama politik olaylar her iki yazarın da moralini, ekonomik hayatını altüst etmektedir.

Temmuz başında, İspanyol hükümetinin, tacı Prens Léopold de Hohenzollern'e sunma niyetinde olduğu söylentileri başlar. Şayet bu gerçekleşir ise, iki ateş arasındaki Fransa, Prusya'nın hırsına karşı gelemeyecektir. Paris'te, genel fikirler serttir; tüm partiler ve gazeteler bu tehdide karşı gelirler. Léopold'a gelince, Prusya kralının öğüdüyle namzetliğini geri alır; bir ara, barışın gerçekleşeceğine inanılır. Ne yazık ki, Napoléon'nun bakanları bu fikirden kuşkulanarak gelecek için garanti isterler. Kral Guillome, bunu kurnazca rededer. Ama savaş yanlısı Bismark, gazetelere kısa bir demeç verecektir. Kralın bunu reddedişi, Fransız sefirine karşı bir tahkir sayılacak ve savaş kaçınılmaz olacaktır. 14 Temmuz akşamı Paris bulvarlarında muazzam bir kalabalık gözükür ve sert bir şekilde; "Berline hücum!" diye bağırmalar duyulur. *Marseillaise* marşı söylenir; her iki taraf seferberlik ilan eder. İngiltere, yardım sunar ama, her iki taraf bunu nazikçe reddeder. Sonunda 19 Temmuz'da, Fransa Prusya'ya, resmen savaş ilan eder.

256. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 22 Temmuz 1870
Cuma akşamı

Siz ve sizinkiler nasılsınız sevgili üstad? Bana gelince, vatandaşlarımın budalalığından *iğreniyorum!* Beşeriyetin bu önlenmez barbarlığı beni kapkara bir kederle boğuyor. Bu düşünce yoksunu coşkunlukları görmemek için geberip gitmek istiyorum! Gerçek Fransız savaşmak istiyor. Birinci neden; Prusya'ya kıskançlığı; 2. neden: İnsanoğlunun yaradılışındaki vahşet! 3. neden ise: Savaşın, güruhu hucuma iten mistik etken oluşu!...

Bizler yeniden savaşçı atalarımıza mı dönüyoruz? Korkuyorum; oysa bu kasaplığın bir nedeni yok! Bu ancak dövüşmek için bir kavga isteği! Yıkılan köprülere, çöken tünellere, tüm bu insan emeklerine içim sızlıyor! Kısacası, herşeyi *inkar* etmektir bu...

Barış kongresi de boşa çıktı![55] Uygarlık henüz uzak görünmekte bana! Hobbes, *Homo homini lupus*[56] sözleriyle haklıydı! Burada burjuva yerinde duramıyor; Purusya'nın küstah olduğunu söylüyor! İntikam almak istiyor! Baylardan birinin mecliste Bade Dükalığını[57], yağma etmek önerisini duydunuz mu? Ah! Keşke Bedeviler içerisinde yaşasaydım!

Saint-Antoine yapıtımın çalışmasına başladım; savaş düşüncesi olması eser daha iyi yürüyecekti...

Ya siz ne yapıyorsunuz?

Annem Dieppe'de, Caroline'nin yanında; böylece uzun süre Croisset'de yalnızım. Havalar oldukca sıcak; ama ben Seine nehrinde bir domuz balığı gibi çırpınıyorum...

Sizi candan kucaklıyorum sevgili üstad.

G. Flaubert

257. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 26 Temmuz 1870

Bu savaşı ben alçakça, emir altında söylenen bu *Marseilles*'si de, kutsallığa yakışmaz buluyorum.[58] İnsanlar birer vahşi havyan!

Kendini beğenmiş kişiler... Pascal devrinden *iki misli gerideyiz! daha ileri bir çağa* ne zaman kavuşacağız?

Burada sıcaklık gölgede 40-45 derece. Ormanlar ateşe veriliyor ve daha birçok ahmaklıklar... Geceleri kovaladığımız kurtlar, avlulara girip dolaşmakta... Maurice'in elinde tabanca, benim elimde fener, onları kovalıyoruz... Ağaçlar yapraklarını döküyorlar; belki de artık ölüyorlar... İçme suyumuz da tükenecek; mahsul ise, yok gibi.... ama savaş sürüyor... Ne talihsizlik! Ziraat yok oluyor! İnsanları kıtlık tehdit etmekte... Şimdilik Jacquerie[59] devrini bekliyoruz! Her taraf sefalet!... Ama Purusyalıları tepeliyormuşuz! Malbrogh savaşa gidiyormuş! Ne çıkar bundan?[60]

"Çalışmak için bir çeşit keyif gerek" sözün pek yerinde; ama bu iğrenç devirde ona nasıl sahip olunur? Neyse ki, evde hasta olan kimse yok. Maurice ve Lina'yı çılışır, Gabrielle ve Aurore'u oynar gördükçe, herşeyin bitmiş olmasından pek korkmuyorum.

Seni seviyorum sevgili dostum; hepimiz seni seviyoruz. Turubadurun.

G. Sand

258. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 3 Ağustos 1870
Çarşamba

Bu nasıl iş sevgili üstad? Eğer siz de yılar ve kedere düşerseniz, güçsüzlerin hali ne olur?

Bana gelince: Yüreğim çok üzgün! Ne çalışmak para ediyor, ne de *Saint-Antoine* yapıtım... Sonsuz bir melankoliye sürükleniyorum... Üst üste gelen üzüntülerin sonucu mudur bu? Mümkündür. Ama herşeyden fazla savaş etkili! Sanırım *karanlıklara* doğru gitmekteyiz!

İşte *İnsanın doğal hâli*! İstediğin kadar teori yürüt! Uygarlığı öv... Kütlenin kavrayışılı, muhakemeli, Fransız ulusunun yumuşak oluşunu öv! Ama birkez başarı önermeye kalk, bak nasıl tepelerler seni...

Ne olursan olsun, uzun bir süre için geriledik biz!

Belki de ırk savaşı, yeniden başlayacak! yüz yıla varmadan, bir milyon insan birbirini boğazlayacak...

Asya Avrupa'ya, eski dünya yeni dünyaya karşı gelecek! Neden olmasın? Süveyş Kanalı için bu kolektif çalışmalar,[61] belki de bu korkunç çarpışmanın bir hazırlığı, bir taslağı değil mi?

Avrupa dengesi için,[62] Purusya'nın kocaman bir tokat yemesi, belki de Tanrının bir hikmetidir!... Bu ülke, Louis IV ve Napoléon devrinin Fransası gibi, hipertrofiye gitmekte!... Organları hasta, genel bir karışıklık içinde! Kan dökmeler ile, hacamatlarla bu iş hal olur mu?

Ah biz okumuşlar! İnsanlık fikri ideallerimizden ne kadar uzak! En büyük yanlışımız, en uğursuz hatamız, kendimize göre bir ümanizmaya inanmak! Onun doğrultusunda bir davranış istemek!...

Genoya gösterilen saygı ve prestij, Papanın Tanrısallığından çok daha fazla isyan ettiriyor beni! (zavallı ihtiyar, arasözlerle iyice etkinliğini yitirmekte)![63] Eğer Fransa halk yönetimi altında değil de, *Mandarin'lerin* buyruğunda olsaydı, bu duruma düşmeyecektik! Aşağı tabakayı aydınlatmak yerine, yüksek sınıfı eğitseydik, halkın yerinde bulduğu, Mr. de Kerartry'nin uyguladığı bu yağma olayı olabilecek miydi?

Şu sıralarda hiç Prudhomme'u inceliyor musunuz? Dev bir yazar o! Musset'nin *Le Rhin* yapıtına hayran![64] ve: "Musset başka şeyler de yaptı mı?" diye soruyor. İşte size milli şair yerine geçen bir ozan! Beranger'den de üstün tutulan bir Musset! Tüm bunlar sonsuz maskaralıklar! Ve hiç te neşeli olmayan maskaralık!

Sefalet, iyice başgösterdi! Herkes sıkıntıda; başta ben!... Ama bizler rahata, huzura fazla alışmıştık! Maddeciliğe fazla gömülmüştük! Yine eski geleneklere dönmeliyiz; hayata, mutluluğa, paraya aldırmamalıyız! Eski atalarımız gibi sade ve bir dantel işçisi gibi yaşamamız gerek!

Eskiden insanlar açlıktan geberirdi! Aynı durum ufukta belirmekte... Sizin o acıklı Nohant hakkında söylediklerniz çok kötü! Buradaki köyler, sizinkilerden de beter!...

Öbürsü gün, Dieppe'e, annemin kaldığı torununun evine gidiyorum. Annem korkunç derecede yaşlanıyor, zayıflıyor! Bu bakım-

dan hiç te hoş olmayacak benim geleceğim!

Pazartesi Paris'teyim; mektuplarınızı "Murelo" sokağına, no 4'e yazın; sekiz gün orada kalacağım. Çünkü *Aissé* yapıtımın ve Bouilhet'nin şiirlerinin durumunu bilmem gerek. Bu iş, beni Michel Levy'nin o mubarek suratını tekrar görmeye mecbur edecek...

Ne zaman görüşeceğiz?

Herkese selamlar; size de şefkat dolu sevgiler.

G. Flaubert

259. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 7 Ağustos 1870
Pazar akşamı

Sen bu fırtınalı günlerde Paris'te misin? Mutlak şef isteyen milletlere bu ne güzel bir ders oldu değil mi? Akıl ermedik meseleler için, Fransa ile Purusya boğaz boğaza geliyorlar! Bizleri, büyük felaketlere düşürüyorlar; galip te gelsek, sonuç yine gözyaşı!... Heryanımız, savaşa giden çocuklara ağlayan ana-babalarla dolu! Savaşa gitmeyenler ise, savaşa yetiştirilen gençler! Herşeyi sömürüp yutan bu askeri yönetim, bu keşmekeşlik, bu kargaşalık nedir?[65]... Bu korkunç deney, acaba sonunda bize savaşın kalkacağını mı yoksa uygarlığın sona erdiğini mi kanıtlıyor? Düşünelim bir kez; örneğin: Bu akşam yenildik;[66] yarın belki biz onları tepeleyeceğiz!... Bu durumda her iki taraf için, yararalı olan şey ne?

Neyse, nihayet yağmur yağdı! Ve herşeyi altüst eden korkunç bir fırtınayla birlikte!... Köylü sevinçli ya da kederli, elinde çapası tarlasını sürüyor ya da çayırlarını düzeltiyor! Üstelik ona budala deriz! Hayır! Bolluk içindeyken o bir çocuk, afetlerde ise tam bir adamdır o! Ve durmadan gocunan bizlerden de fazla adamdır!... Herkes dövüşürken o, ekip biçer; bir yandan da yokedilenleri onarır! İşte bizler de böyle olmalıyız!... 50-100 metre derinlikten fışkıran bir kaynağı aramamız gerek. Mühendisi getirdik, Maurice ona, toprağın jeolojik durumunu öğretiyor... Bizler, yeryüzünde olup bitenleri unutmak istiyor, böyle yeraltı derinliklerini karıştırıyoruz!... Gene de bu yeisten kurtulamıyoruz!...

Bana, nerede oldununu yaz, mektubu sana "Murillo" sokağına gönderiyorum. Seni hepimiz seviyor ve kucaklıyoruz.

G. Sand

***

Ertesi gün Paris'e giden Flaubert, önemli olaylarla karşılaşır: Alsace ve Lorraine bozgunu, bir sürpriz yaratır ve "Ollivier" hükümetinin kredisini birdenbire düşürmüştür. Sağ ve sol cephenin karşıtları, karşı gelinmez bir güç sağlar. 9 Ağustos'ta, bakanı devirirler ve yerine sağ tarafın bakanı Polikao geçer. Paris'te herkes "Metz" öncesi çıkacak büyük bir savaş beklemektedir. Artık Bouilhet'nin işleriyle uğraşılacak zaman değildir; Flaubert, başkenti terketmekte gecikmeyecektir; 10 Ağustos perşembe günü de Croisset'ye dönecektir.

260. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 15 Ağustos 1870
akşamı

Bana söylendiği gib, mektubumu sana Paris'e, yazmıştım. Sen orada değil misin?

Bu kargaşalıkta sanırım Bouilhet'yi yayınlamanın sırası değil!

Benim kalbim yufka! Yaşlı turubadurun bir yanı ile kadın! İnsanlara karşı yapılan bu kasaplık, yüreğini parçalıyor! Korku içindeyim! Çocuklarım, dostlarım tümü de belki doğranacak!.. Ama tüm bunlar arasında yine de ruhum yüksek! İnanç hamleleri gösteriyor!... Budalalığımızı kanıtlayan bu korkunç dersten faydalanmamız gerekir. Eski yanlışlıklardan belki de bu bir dönüş olacak! Günün fırtınalarından kurtulmak için, açık seçik prensipler yok değil! Evrenin materiel düzeni içerisinde hiçbirşey faydasız değildir; örneğin ahlak düzeni, kanunlardan kaçıp kurtulamaz! Kötülük, iyiliği doğurur. Sana şöyle söyleyebilirim: En uzağa varmak için, Pascal'ın "eksik dediği durumdan" iki misli uzaktayız! Benim matematiğe eren aklımın derecesi bu kadar! Bu karışıklık içerisinde, bir romanımı tamamladım.[67] Romanımı bitirmeden yılmak istemiyordum ve acele ettim. Sanki zavallı erlerimizle beraber savaşır gibi bitkinim şimdi...

Seni kucaklıyorum; bana nerede olduğunu ve ne düşündüğünü yaz. Hepimiz seni seviyoruz.

G. Sand

İşte sana "Saint-Napoléon" bayramındaki durumumuz![68]

261. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 17 Ağustos 1870
Çarşamba

Paris'e pazartesi günü gelim ve çarşamba günü döndüm. Parislinin içyüzünü şimdi iyice tamdım ve 93'ün vahşi politik acılarına, içimden özür diledim! Bunun, nasıl bir budalalık, bir alçaklık bir bilgisizlik ve kendini beğenmişlik olduğunu şimdi anlıyorum! Vatandaşlarımı düşündükce, içimden öğürmek geliyor! Onları İsidore ile aynı kefeye koymak gerek!

Bu millet, *belki de cezalandırılmayı* hakkediyor! Ben bu konuda, çok endişeliyim.

Ne birşey okuyabiliyor, ne de yazabiliyorum; herkes gibi, olayları beklemekle geçiriyorum vaktimi. Ah! Annem olmasaydı, başımı alıp gidecektim!...

Ne yapacağımı bilmediğim için, Rouen'deki "Hotel-Dieu" hastanesine, hastabakıcılık için başvurdum; orada belki faydalı olabilirim... Çünkü, kardeşimin tüm öğrencileri orada... birşey yapamamaktan, cansıkıntısından patlıyorum.

Eğer Paris kuşatılırsa, orada silah patlatacağım; tüfeğim hazır.. Şimdilik Croisset'deyim; *yerim orası benim*; nedenini size söyleyeceğim.

Paris'te, insanı yıpratan kepazelikler gördüm. Ve biz, işin ancak birinci perdesindeyiz: Sosyal konulara değineceğiz; arkasından da güçlü bir tepki doğacak buna!

İşte "Kamu Yoklaması"nın bizleri süreklediği durum! Eskisinden daha budala gördüğüm yeni Tanrı! Herneyse! Bu mübarek "Genel Genoyu" yok mu olacak? Asla!... İsidore'dan sonra, başımıza Ici Pignouf gelecek![69]

Bu savaşta, beni epeyce üzen, Purusyalıların haklı çıkışı! Şimdi sıra onlarda; Sonra da Rusya da! Ah tüm bunları düşünmemek, gebelip gitmek isterdim!...

Para sıkıntısı bakımından, sizler Nohant'da daha rahatsınız... Aşağı-Seine yöresindeki işçiler, birkaç güne kadar artık dilenmeye başlayacaklar! Yeğenim Commanville'in gözü fazla pek! İşçilerini yılmadan çalıştırıyor![70] Kardeşim hasta kabul etmiyor ve sadece resmi işlerle uğraşmakta[71]... Rouen kenti, askerlerini silah altına aldı; güçleri kendi için kullanıyor; bu metodu, henüz başka belediyeler akıl etmedi.

Zavallı Edebiyat! O, iyice bir kenara atıldı sevgili üstad!

"Sainte-Antoine yapıtım 14 sayfayı geçemedi! Daha fazla ilerlemesine imkan yok!

Maurice nerede? Bana sık sık haberlerinizi iletin ve tarafımdan sevgili küçükleri kucaklayın.

Gve Flaubert'iniz

***

Gene de olaylar hızlanmaktadır; ama birkaç gün, bir değişim olacağına inanılmıştır: Çünkü Metz etrafından cereyan eden 14, 16 ve 18 Ağustos savaşları, Fransızlardan çok Almanlara zarar vermiştir. Ama başgenaral Bazaine, bu durumdan yararlanmasını beceremiştir. Yollar kesilmiş, ordu baştanbaşa Metz bölgesinin aşağı kısmında bloke edilmiştir. Bu sırada iki Alman ordusu, kuşatma hazırlığına girmiş; enformasyonun yetersizliği ülkeyi sinirlendirecektir: Sol muhalefet kışkırtılacak; 18 Ağustos'ta general Trochu, Paris valisi seçilecek, ertesi gün de, birkaç milletvekili ve senatörden oluşan *Paris'i korumakla görevli, bir komite* kurulacaktır. Artık hükümetin geleceği, Bazaine'e yardıma koşan, kuzey doğuya yürüyen "Chalon" ordusunun operasyonlarına bağlıdır.

Alelacele kurulmuş olan yenik Alsace orduları ise, eğitilmemiş acemi erlerden oluşmuştur ve Mac-Mahon'un komutasına verilmiştir. İyi donatılmamış, bir ordu, Sedan surlarında yenilecektir. Teslim belgesi, savaş materyelleri, 83.000 asker, ve öteki savaştan kalma 23.000 esir, Almanlara iade edilecektir. İmparatorun kendisi de kılıcını teslim edip Almanya'ya sürülecektir. İki Fransız ordusundan, biri yenilmiş ötekisi de kuşatılmış durumdadır; Ve artık, Düşmanın Paris'e yürümesi için hiçbir engel kalmamıştır.

Başkent, 4 Eylül'de bu felaketi öğrenecek, İhtilal başlayacaktır. Bourbon sarayı önünde, Siyasi heyet toplanır; Halk, Cumhuriyeti isemektedir; hemen o gün öğleden sonra, "Hotel de Ville" de Cumhuriyet ilan edilir. İmparatoriçe İngiltere'ye kaçar; bir *Ulusal Savunma hükümeti kurulur* ve başa geçer; kuruluş mecilisi kurmaya davet edilir. Halk sokakları doldurur; Paris bayram yapmaktadır... İmparatorluk da savaşsız, direnişsiz çöker.

Eski bir cumhuriyetci olan Sand, sevinç çığlıklarını zapt edemez... Ve şöyle yazacaktır: "Maurice, Cumhuriyet Paris'te *silah patlatmadan ilan edildi*" diye uyandırdı beni! Müthiş bir olay bu! Milletlerin tarihinde görülmeyen birşey! Tanrı Fransayı korudu! Kendine layık olan yeri buldu!"

Bu ıstıraplı haftalar içerisinde, Sand, 22 Ağustos ve 7 Eylül'de Flaubert'e iki mektup yazacaktır. Ama ne yazık ki bunlar bulunamamıştır.

Flaubert, Croisset'deki yalnızlığı içerisinde, sabırsızlanır, içini yemektedir; Du Camp'a şöyle yazar: "Etrafımdaki sonsuz çöl yalnızlığını, asla tasavvur edemezsin! Mecbur olduğum bir şeyi yapamama durumu içimi bir kanser gibi yiyip bitiriyor! Korkunç derecede ıstırap çekiyorum." Flaubert, dövüşme arzusu içindedir ama, annesinin sağlıksız oluşu onu bundan alakoyacaktır. Cumhuriyetin ilanı ile ilgilenmez; çünkü savaş devam etmektedir ve düşman durmadan Fransa'yı ezmektedir.

262. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 10 Eylül 1870
Cumartesi

Sevgili üstad,

İşte "uçurumun dibindeyiz" bu yüzkızartıcı anlaşmayı belki kabul etmeyeceğiz![72] Purusyalılar, Paris'i yıkmak istiyorlar, onların rüyası bu! Bizim tek akla yakın umudumuz, savunma çarelerine yarıyan *kimya* bilimi![73]

Paris kuşatması, sanırım yakında gerçekleşecek. Başkentin düşmesini zorlamak için, önce topları gösterip ahaliyi korkutacaklar, sonra da etraftaki kentleri yakıp yıkacaklar!

Bizler ise Rouen'de, bu bayların ziyaretlerin bekleyeceğiz!... Ben pazar gününden bu yana, teğmeni olduğum takımımı talim ettiriyorum, Rouen'e gidip gelip askerlik sanatını öğreniyorum!

En acıklısı, herkesin başka başka düşüncede oluşu! Kimileri bu harekete karşı gelmeyi, kimileri ise herne pahasına olursa ol-

sun, anlaşmaya varmak istiyor... *Üzüntüden ölüyorum*... Evimin durumu ise içler acısı! İnlayen, sinirlerimi bozun tam 14 kişi![74]

Kadınlara lanet ediyorum! Bizler, onların yüzünden yokolacağız![75]

Paris kentinin de Varşova'nın akibetine uğrayacağım beklemiyor değilim.[76] Ve siz, cumhuriyete olan hayranlığınızla üzüyorsuzun beni! Gerçek pozitivizme inandığımız sırada, nasıl olur da bu fantomlara güvenebilirsizin? Bu gün iktidarda olanları harcayarak ben bu zavallı cumhuriyeti savunuyorum ama ona inanmıyorum![77]

Dün, Dumas'yı Dieppe'de gördüm, amacım prenses hakkında uydurulan bu budalaca iftirayı yalanlamaktı; sözde 51 milyon altını[78] çaldığı söyleniyordu. Eğer prenses Fransa'dan tertemiz gittiyse, bu kardeşi mösyö gibi olmamasındandı. Kardeşi bay hazretlerine bu söylenemez! O, kardeşi savaşın başından beri, çıkar sağlamak için Meudon şatosundun ağaçlarını kesip satmıştı! *Devce* bir hırsızlık değil mi?[79]

Bedinguet, budalamn ahmakın biri! "Cephane yok, yiyecek yok!" diye durmadan tekrarlıyor! İmparatorluğun prensesi can çekişmekte![80] Bu son ayrıntılar, Mm Trochu tarafından dolaylı olarak bana ulaştı.[81]

Siz söyleyeceklerim, şimdilik bu kadar! Daha da var ama, aklım başımda değil! Bu söylediklerim, bir keder deryası! Çağlayanlar gibi üzerime bindirmekte! Bu kadar acı çekilmez! Zaman zaman, çıldıracak gibi oluyorum, korkuyorum...

Öte yandan annemin yüzü, tüm enerjimi yokediyor! Zaman zaman hakkındaki temennilerimi söylemeye cesaret edemiyorum.

İşte *gerçekleri görememek*, kudurganlık, riyakarlık ve palavra sevdası, bizi nerelere kadar sürüklemekte!...

Biz, bir Polanya, daha sonra ise bir İspanya olacağız! En sonunda da Rusya, Purusyayı yutuverecek...

Bana gelince, artık kendimi *tükenmiş* biri görüyorum; kafamı nasıl toparlayacağım? Yazı yazmak için, insan önce kendisine saygı duymalı! Tek istediğim, rahat etmek, yani geberip gitmek!

Tanrıya emanet ol sevgili üstad! Özellikle sakın beni teselliye kalkmayın!

İçimde tüm artakalan sevgiyle sizi kucaklıyorum; gönlüm kuruyor, hissediyorum bunu! Budala ve kötü bir insan oluyorum!

Yine de sizin olan

G.

"Sedan" felaketinden sonra, Almanlar, hiçbir direnme görmeden, Paris'e kadar ağır ağır ilerlemişlerdir. 18 Eylül'de, üçüncü ordu güneye, dördüncü ordu da kuzeye girerek kentte gözükmüşler; ertesi gün de, "Chatillon" yaylasına gönderilen Fransız kıtası, tepelenir ve böylece Paris'in kuşatması tamamlanır. "Chatillon" yaylasının elegeçirilmesi, Paris'in bombalanmasına olanak sağlayacaktır. Milli Savunma Bakanlığı Başkan vekili ve dış işleri Bakanı Jules Favre, Bismark ile "Ferrieres" de iki görüşme yapacaktır. Purusya Başvekili ise, Ancak on beş günlük bir mütareke isteyerek (amacı milli bir heyet seçmek ve Paris'i iaşe etmektir) şehrin müstahkemliğinin kalkmasını şart koşacaktır. Ama küçük düşen hükümet, bunu reddederek *büyük bir savaş* ilan edecektir.

263. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 28 Eylül 1870
Çarşamba

Artık kederli değilim; *Saint-Antoine* yapıtımı dün yeniden ele aldım. Ne yapalım zamana uymak gerek. İnsanoğlunun doğal durumuna, yani kötülüklere alışmak gerek!...

Pericles çağında, ertesi günkü rızkını düşünmeden sanat yapılıyordu. Bizim de Yunanlılar gibi olmamız lazım! Ama gene de açıkça söyleyeyim! Kendimi bir vahşiye yakın hissediyorum sevgili üstad! Dedelerimin Natches ya da Huron kanı, benim okur yazar damarlarımda dolaşmakta![82] ciddi söylüyorum, içimden *budalaca ve hayvanca* döğüşmek, savaşmak geliyor!

Şunu açıklar mısınız? Barışı düşünmek, beni çileden çıkartıyor! Moskova misali, Purusyalıların kuşatmasındansa Paris'in yakılmasını yeğ tutarım; Ama işler böyle gitmiyor! Sanırım rüzgâr ters yönden esiyor![83]...

Mme Pourtales'in[84] hikayesinden haberiniz var mı? Ne güzel değil mi? Fransa'nın ahlaksızlığı[85] pahalıya maloluyor!

Ders alacak, birkaç asker mektubu okudum! Böyle bir mektubu yazabilen bir milleti, kimse yutamaz! Cevherlidir Fransa! ve birgün bunu kanıtlayabilecek...

Herşeye rağmen, bir başka dünya doğmakta! Ve ne yazık ki ben, bu yeni ahlak kurallarına boyun eğecek kadar genç değilim!

Yeğenim Commanville, orduya hergün *binlerce* bisküit sandığı ve baraka sağlıyor! Gördüğünüz gibi, burada kimse uyumuyor! Paris'e yiyecek ve güç gönderiyor. Bu bakımdan herşey emin durumda...

Ah eksikliğinizi ne denli duyuyorum! Sizi ne kadar özledim!

Hepinizi kucaklıyorum. Yaşlı turubadurunuz

G. Fl.

Eğer Hegel'in vatandaşları kuşatma yaparsa, Paris'e yürümek için hepimiz hazırız! Kararlıyız! Berryli kişilerinize küfeleri yüklemeye bakın. Onlara: "Gelin sevgili azgınlarım! Düşmanın yabancı bir ülkede yiyip içmesine engel olalım!"[86] diye bağırın...

Sanırım savaş, "Otoritelere" büyük bir darbe olacak. Yeni çağ yüzünden inkar edilen, tepelenen vatandaş, acaba değerini yeniden kazanacak mı? Bunu dileyelim!.

***

Eğer Sand, bu mektuba cavap vermediyse, nedeni köyü saran bir çiçek hastalığının epidemisidir; ve onun, ailesiyle birlikte 20 Eylül'de Nohant'nı terkedişindendir.

Flaubert'e gelince, o Croisset'de yalnızdır. 4 Ekim'de annesi ve "Bonenfant" ailesi, Rouen'ne gidecek, Commanville'lerin evine yerleşeceklerdir. Caroline de, Fransa'yı terkedip, Londra'da, eski kocası Juliet Herbert'in evine sığınacaktır.

264. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 11 Ekim 1870
Salı

Sevgili üstad,

Hâlâ hayatta mısınız? Siz, Maurice ve ötekiler, neredesiniz? Bana gelince, nasıl sağ kaldığıma şaşmaktayım! 6 haftadan be-

ri *üzüntü* içindeyim! Annem "Nogentais" lerle, Rouen'e sığındı; Yeğenim Londra'da; kardeşim kentin işleriyle uğraşmakta; ben ise, burada, yalnız, güçsüz, üzüntüler içerisinde kendimi yiyip bitirmekteyim! İnanın ben de *iyilik yapmayı* çok istedim ama imkansız!

Bu ne sefalettir! Kapımda bu gün, 271 fakir vardı! Hepsine yardım ediliyordu ama kış gelince halleri ne olacak?

Purusyalılar şimdi Rouen'den[87] 12 fersah ötedeler! Oysa bizde, ne nizam, ne kumanda, ne de disiplin var! "Loire" daki durum, herzaman alay konusu! Bu ordu nerede? Sizin bir bilginiz var mı? Fransa'nın ortalarında neler olmakta?[88] Paris de en sonunda açlıktan ölecek ve de hiçbir yardım göremiyecek! Cumhuriyetin eşekleri, İmparatorluğun hayvanlarından da beter! Aslında, korkunç bir komedidir bu oynanan! Bunca hareketsizlik ne için? Ah bilemezsiniz *nasıl üzülüyorum*! Adeta Latin ırkının cançekişini hissediyorum! Bizim olan herşey kaybolmakta...

Kol gezen askerler, milli muhafızların talimleri, tek eğlencem oldu benim!

Tanrıya emanet olun sevgili üstad; daha uzun yazmayı içim götürmüyor! Haberlerinizi bekliyorum; yazılarınız, bana büyük bir iyilik sağlıyor! Sizi kucaklıyorum.

Gve F.L.

265. SAND'DAN FLAUBERT'E

La Chatre, 14 Ekim 1970[89]

"La Chatre" dayız; ölmedik, yaşıyoruz. Nohant, ihtilatlı ve korkunç bir çiçek hastalığıyla kırılıyor! Küçükleri "Creuse" deki dostlara götürmek zorunda kaldık ve tam üç haftamızı, aileyi barındıracak bir yer aramakla geçirdik. Bizi güneye çağırarak orada konuklamamızı istediler ama memleketimizi bırakamadık; hâlâ işe nereden başlayacağımızı bilemiyoruz! Ama gene de, bir gün yararlı olabileceğimizi düşünüyoruz! Böylece, terkedilmiş evimizin en yakınındaki dostlara döndük; olayları beklemekteyiz![90]

dan sözetmenin yararı hiç yok! Hayal kurmayalım! Biz, kumar oynamaktayız! Bu işin sonu, belki de *Orleanizm* olacak (Fransa tahtına bir Orléan prensi gelecek). Ama öylesine umulmadık şeylere yöneliyoruz ki, önceden kestirmek çocukluk olacak! İş, en yakın bir afetten kaçabilmektir! Bu da olanaksız değildir; buna inanıyoruz; Fransa'dan umud kesmeyelim; o, bunaklık devresinin kefaretini ödüyor! Herşeye karşın, yeniden doğacaktır! Ama bizler belki bunu göremeyeceğiz! Ya ciğer hastalığından, ya da savaşta bir mermiyle ölmek, yine de ölmek sayılmaz mı? Yeter ki ırkımızı kötülemeden ölelim!

Seni, herzaman için saviyor ve kucaklıyoruz.

G. Sand

***

Bu andan itibaren askeri durum günden güne ağırlaşır. 27 Ekim'de vuku bulan Metz kapitilasyonları Loire'a doğru ilerleyen 180.000 kişilik kuşatıcı askeri serbest bırakmıştır. 31 Ekim de Paris'te memnuniyetsiz cumhuriyetçi devrimciler, o sırada hemen bastırılan bir isyana girişirler. Birkaç gün sonra, 2 Kasımla 4 Kasım arasında, Thiers, boşyere Bismarck ile askeri durum üzerine görüşmelerde bulundu. Bunca düşkırıklığı arasında, şükür ki yalnızca bir tek mutlu olay vardı: 10 Kasım'da Loire ordusu, Coulmiers'de Bavyeralıları ezerek yendi ve Orléans'ı ele geçirdi. Zafer sağlanmıştı; tüm ülkede çılgınca bir coşkuyla selamlanıyordu zafer; fakat yazık ki ertesi gün bu zafer sürmedi, çünkü askerlerine güvenemeyen general Aurelle de Paladines, Paris üzerine yürümesi gerekirken bunu yapmadı.

Rouen'de, günbegün artık Almanların gelmesi beklenmektedir. Flaubert haftanın bir kısmını, Havre rıhtımında, annesinin evinde geçirir.

Nohant'da çiçek hastalığı epidemisi geçmeye başlamıştır. 6 Kasım'dan itibaren, Sand hergün, evinde birkaç saat geçirmeye gelir. ve 11'inde oraya yerleşir. "Yazılmış Mektuplar" notları 25 Kasım'da dostuna acele bir mektup gönderdiğini bize öğretmektedir. Ki bu mektubu savaş koşullarında kaybolmuştur. Flaubert, bu mektubu hemen cevaplamıştır.

266. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 27 Kasım 1870
Pazar akşamı

Hâlâ hayattayım sevgili üstad. Ama öylesine kederliyim ki, eskisinden beterim! Size daha önce yazmayışımın nedeni, sizden haber bekleyişim idi, nerede olduğunuzu bilmiyordum.

İşte burada, altı haftadan beri Purusyalı bay ile ziyaretini beklemekteyiz; kulaklarımızı dikip, uzaklardaki top seslerini işitmeye çalışıyoruz ve duyar gibi oluyoruz... Güney - Seine bölgesi, 15 - 20 fersahlık bir daireyle çevrili! Düşman daha da yaklaşmakta; çünkü dümdüz ettikleri Vexin'i zaptetmiş durumdalar. Bu ne utanmazlıktır! İnsanlığımdan yüzüm kızarıyor! Eğer Loire'[91] da bir başarı kazanmış olsaydık, gelişleri gecikecekti. Ama bunu başarabilecek miydik? Bilemem! Böyle bir umuda kapılmak istemiyorum ama gene de birazcık olsun yaşıyor bu umut! Fransa'da benden daha kederli biri var mıdır? (herşey insanın duygusallığına bağlı); üzüntüden ölüyorum! İşin gerçeği bu işte!... Teselli edilmek te istemiyorum; birinci neden: İnsanların budala oluşuna inandım; ikinci neden: Budala bir çağa gireceğiz. Biz, çıkarcı, savaşçı, Amerikancı ve katolik bir ulus olacağız; hem de iyiden iyiye katolik bir ulus! Purusya savaşı, Fransız İhtilalini sona erdirecek!

Ama bana, ya savaşı kazanmış olsaydık? diye soracaksınız. Bu hipotez, tüm tarih öncelerine ters düşer. Hiç Güneyin Kuzeyi tepelediğini, protestanların hakim olduğunu[92] duydunuz mu? Latin ırkı can çekişmektedir. Fransa, İspanya ve İtalya'nın peşinden gidiyor! Kabalaşma başlamakta; nasıl bir yıkılış! Nasıl bir batış; ne sefillik ne iğrençliktir bu! Tüm bu olanların karşısında, gelin de ilerleyişe ve uygarlığa inamn! Bilginlerle dolu bu millet, eğer Hunlara yakışır iğrençlikler yaparsa, artık Bilgi ne işe yarar? Şimdi onlarınkinden kötü işler yapılmakta! Çünkü bu işler, soğukkanlılıkla, bilerek yapılmakta... ve mazeret için bu milletin ne bir tutkusu ne de çektiği bir açlık var[93]... Bizlerden neden bu denli nefret edilmekte? Siz 40 milyonun kinini üzerinizde duymuyor musunuz? Bu sonsuz cehennem uçurumu, benim başımı döndürüyor... Bu duruma hazır cevap ta hiç eksik değil: "Fransa kendine gelecektir! Umut kesmemek gerek: Bu bir kurtarıcı cezadır! Ahlaksız oluşumuz bir gerçek!... Hey

gidi ezeli aldatmacalar! Hayır, böyle bir sillenin altından kalkamayız biz! Bu yara iliklerimize kadar işledi benim; yirmi yaş daha genç olsaydım, belki bunları düşünmeyecektim; yok eğer yirmi yaş daha yaşlı olsaydım, bunlara boyun eğecektim... Zavallı Paris! O kahraman bir Paris! Ona yeniden kavuşsak bile o eski Paris olacak mı? Oradaki dostlarım öldü ya da dağıldı! Başkentim yok oldu! Edebiyat ise boş, ve yararsız gözükmekte... Ona yeniden sarılacak duruma gelebilecek miyim? Artık herhangi birşeyle uğraşmam olanaksız! Günlerim karanlık ve kemirici bir boşluk içerisinde... Yeğenim Caroline Londra'da! Annem ise her saat yaşlanmakta! Hafta başları Rouen'e gidip kalıyoruz, sonra yine buraya dönüyoruz, orada köyün yalnızlığını gidermeye çalışıyoruz... Ah başımı alıp, üniforma ve davul sesi olmayan bir yere gidebilsem!... Soykırımından konuşulmayan, vatandaşlığı zorunlu kılmayan bir yere kaçabilsem!... Ama zavallı manderenlere yer yüzünde yer var mı?...

Tanrıya emanet ol sevgili üstad! Beni düşünün ve bana mektup yazın... Eğer yanımda olsaydınız, kendimi daha güçlü hissedecektim. Sizinkilerin tümünü benim için kucaklayın... yaşlı turubadurunuzdan sonsuz sevgiler size.

Gve

Sand, bu acıklı sızlanmalara 3 Aralıkta bir cevap verecektir ama bu mektup işgal zamanının kargaşalığı arasında kaybolacaktır. Rouen, iki aydan beri Orléan yönünden gelecek Almanları beklemektedir; oysa onlar, kuzeyden gelecektir. Metz kapitulasyonundan sonra, Von Mantenffel kumandasındaki kuşatma ordusunun bir kısmı, Campiegne'ne doğru yönelmiş (21 Kasım), Amiens'ni savunan ordunun yolunu şaşırtmıştır; Seine alt bölgesinden emin olmak için, Normandiya'ya doğru yürüyerek Bouchy'de Fransızları darmadağın etmiştir ve 5 Aralık'ta Rouen şehri silahsızlaşmış, galip tarafa geçmiştir. Mütarekenin başlamasına kadar Fransa'nın öteki şehirleriyle bağlantıları kesilecektir. Flaubert hemen Croisset'deki Purusyalılarla dolan evini bırakacak, Rouen'e, annesinin yanına gidecektir. Korkunç şekilde ızdırap çekmektedir: "Öyle acılar içerisindeyim ki, bunu kimse için temenni etmem!..." diye yeğenine yazar. Ve "Geçmişe yönelik bir yetenekte değilim ve hayatımda çok büyük kayıplara uğruyorum... ama tüm bunlar, şimdiki acılarımın karşısında hiç kalıyor..." diyecektir...

(1) 20 Eylül 1869'da Villette'de, Troppmann, Gustave Kinck adında birini, beş çocuğunu ve karısını öldürmüştü. 29 Aralıkta ölüm cezasına çarpılarak 21 Ocak 1970'de infazı yapılmıştı.

(2) III. Napoléon, parlementer bir rejim için uzun süre karar verememişti. Tiers-Partisinin şefi olan Emile Ollivier ile doğrudan doğruya görüşmeyi yasaya aykırı bulmuştu. En sonunda bu görüşme, 2 Ocak 1870'de, ikinci Empir'in ilk bakanı olan Ollivier'nin bakanlığa gelmesiyle gerçekleşmişti.

(3) *La Revue des Deux Mondes* için yazdığı *Malgrétout* yapıtı

(4) Dostu Plauchut'yu, Sand hep bu adla çağırırdı.

(5) Juliette Adam'ın *hatıralarından* anlaşıldığına göre Sand, dostlarına romancı için sempatik sözler yazmalarını isteyecek ve onları teşvik edecek. Mektup şöyleydi: "*Gönül Eğitimi* yapıtının fazla başarılı olmayışından çok tedirgindir. Bu eserin güzelliğini ortaya çıkarmamız için bizlere mektup yazıyor. Madam Sand, Flaubert'in bir üstad olduğunu, ve edebiyat aleminde giderek yükseleceğini açık açık söylüyor. Madam Sand, *Gönül Eğitimi* yapıtını okur okumaz, Flaubert'e, yazmasını rica ederek iyice anlaşılmamış bu koca büyük kişinin güçlendirilmeye ihtiyacı olduğunu söylüyor".

(6) İmparatorun kuzeni prens Pierre Napoléon, gazetenin birinde Rochefort, yanlısı Paschal Grousset'ye karşı, ağır bir polemik açmıştı. Bu kişi, 10 Ocak 1870'de prense şahitlerini gönderiyordu; bunlardan biri de Victor Noir idi; ve kendisine bir tokat attığını iddia eidyordu. Prens, tabancasını çekip genç adamı öldürmüştü ve bu olayın haberi, Parisli cumhuriyetçileri galyana getirmişti. 12 Ocak'ta "Neuilly" de, ölünün cenazesinde yüzbinden fazla kişi bulunuyordu.

(7) Bu aktrist, ünlü Sarah Bernhard'dır.

(8) Gerçekten *Affranchi* adlı oyun, ancak 27 Ocağa kadar devam edebilmiştir.

(9) 19 Ocak günlüğünde şöyle yazılı: "Hiçbirşey düşünmeyen Martine'e karşı sabrım tükenmekte; saat 4'de giyinip Turgenyev'i beklemek üzere hazırlandım. O, çok sevimli bir kişi! Yaşlılık, beyazlaşan saçı sakalı... sanki daha güzel! Fransızcasını ilerletmiş, seyrettiği "Troppmann"ın sonunu bana anlatabildi. Kendisine "büyük bir sanatçı ve ozan" olduğunu söyledim, çok heyecanlandı, çok şaşırdı."

(10) 22 Ocak günlüğünde Sand şöyle yazar: "Magny lokantasına yaya gittim. Theo telgrafla hastalandığını bildirdi. Yemeği Flaubert ile yedik ve tekrar yaya olarak döndük. Hava yeniden yumuşamıştı, bizim ev-

de bir saat kadar sohbet ettik; sonra *Affranchi* piyesinin iki perdesini seyretmek üzere, Odéon tiyatrosuna kadar yürüdük."

(11) Bu pusula, Sand'ın, Flaubert için girişimlerine teşekkür eden Edme Simonnet'ye yazdığı mektubun, son sayfasında bulunuyor.

(12) 5 Şubat tarihli Sand'ın Lina'ya gönderdiği mektup şöyle: "Balandard bana şirin bir mektup yolladı. Balandard'ın Flaubert'e yazdığı bir başka mektubu da ona gönderiyorum."

(13) Birkaç değişik yazarın piyeslerinden bir perde oynanmıştı; edebiyata ait bir fasılda da, Bouilhet'nin basılmamış şiirleri ve *La Conjuration d' Amboise* eserinin beşinci perdesi temsil edilmişti.

(14) Flaubert'in *La Tentation de Saint Antoine* yapıtı için birkaç eser. Bunlar, Saint Epiphane adlı yazarın "arianisme" ve "origéne" doktirinlerine karşı gelen kitaplarıdır.

(15) Flaubert, salı gününün, bir tiyatro eseri için elverişli olmayacağını düşünüyor... Bu konuda batıl bir inanca sahiptir. Caroline'e yazdığı bir mektupta bunu görmekteyiz: "Mektubun acıklı; buna şaşmıyorum; çünkü bu mektubun, uğursuz gelen bir günde, salı güne elime geçti." Flaubert'in mektuplarında, bu örneklere çok rastlıyoruz.

(16) Flaubert, eseri "Gaité" tiyatrosu direktörlüğüne, okunması için göndermişti.

(17) Flaubert, ile Jules Duplan'nın dostluğu, 1851'den beri sürmektedir. Duplan, basını inceler, romancıyı ilgilendiren yazıları kendisine gönderirdi. Flaubert de dostunu çoğu zaman kitaplarına ait incelemelerle görevlendirirdi; özellikle *Gönül Eğitimi* yapıtı için.

(18) 28 Şubat 1870'de, çocuklarına yazdığı mektupta Sand şöyle der: "Bu sabah, sağlığı düzelen ve kendine gelen Flaubert gelip beni uyandırdı."

(19) Sand'm görümcesi Madam Chatiron, 20 Şubatta ölmüştü.

(20) Jules Duplan'nın toprağa verilişi.

(21) Platin, *Ennéades* yapıtında, Hıristiyanlıkla antik felsefe karışımı bir doktirin ortaya koymaktadır.

(22) Gerçekten Sand, İmparatoriçe Eugénie'den asla şikayetci değildir. İmparatoriçe geçmişte birçok yoksula yardım etmiştir. 1861'de "Fransız Akademisi" Gobert adlı ödülü, romancıya vermeyi istememiş, İmparatoriçe de Akademiden Sand için bir "şeref koltuğu" önermişti; ama romancı bunu reddetmişti. II. Napoléon Sand'ı 1838'den beri tanıyordu; hükümet düşünce de, Napoléon sürgünde ya da hapiste de olsa dostlarını hep savunmuştur.

(23) Flaubert ile İmparatoriçenin ilişkileri fazla aydınlığa kavuşmuş değildir. Gene de Flaubert, şunu inanmıştı: 1857 Ocak ayında Eugenie, *Madame Bovary* yapıtına karşı olan takibatı durdurmak istemiştir. *Salambo* eseri de hükümdarın çok hoşuna gitmiş, 1864 kasımında yazarı "Compiegné" ne davet ettirmişti. Bu, Flaubert'in üzerinde derin bir iz bırakmışa benzer. Yine bir başka vesileyle 1867 haziranında Flaubert, İmparatoriçenin davetlisi olarak "Tuillerie" sarayında bir törende hazır bulunmuştur.

(24) Eserin bu pasajında, Matmazel Ortosa, zengin, yetkili bir imparator ile evlenmek istediğini söyler; o, böylece politika ve halk tarihinde hüküm sürecektir.

(25) 3 Ekim 1868 tarihini taşıyan Nohant'da yazılmış bir mektup.

(26) Söz konusu bu "yazgıname" Flaubert'in yayınlanmış mektupları arasındadır. Romancı Sand'ın profesyonel dürütlüğünü, üstün bir yargıyla bize göstermektedir: "Madam Sand'ın, yazılarında hiçbir portre çizmek istemediğine inanıyorum; birinci nedeni: Fikirlerinin yüksek oluşu, zevkliliğe, sanata olan saygısı. İkinci nedeni: Ahlaka, terbiye ve haklılığa düşkün oluşudur.

(27) Flaubert, 1869 Ekiminde *L'Autre* piyesine fazla ilgi göstermemişe benzer. O sıralarda, Flaubert piyesin 50 ya da 70 temsilden fazla oynayabileceğine inanmıyordu, ve şöyle demişti; "Sözaramızda, piyesi tanıyan ben, bu konuda kuşkuluyum" (Sand, 24 mayısta piyesini Flaubert'e okumuştu.)

(28) "Dubois Evi" adlı, bir Belediye Hastanesi sözkonusu. Bu isim, orada uzun zaman hastaları tedavi eden bir "doktor cerrahtan" geliyor...

(29) Taine'nin *De l'intelligence* adlı, nisan başında çıkan 2 ciltlik yapıtı.

(30) Dumas fils'in *Les Idées de Madam Aubray* adlı yapıtının önsözü. Yazar burada, 1867'de "Tuilleries" sarayında, Mr Bauer tarafından verilen bir vaaza değinmektedir. Çocuğa din inancının, annesi tarafından verilmesini, ve bunun bir Tanrı buyruğu olduğunu savunmaktadır.

(31) 13 Nisan 1870 tarihli günlükte, şöyle yazar: "Biraz çalışıyorum, *Germandre* yapıtını tecrübe ediyorum; fazla ilginç bulmayınca, bırakıyorum." Bu eser Sand'ın *La Famille de Germandre* adlı romanından uyguladığı bir tiyatro eseridir; ama onu bitirmemiştir.

(32) Bu muhtıra, *Dernières Chansons* adlı eserin önsözü olmalı. Flaubert'in ileride yeniden ele alacağı bu önsöz 20 Haziranda tamamlanacak ve ancak 1972 Ocak ayında basılacaktır...

(33) Gerçekten "Levy basın evi" "Vivienne" sokağını bırakıp "Opera" meydanındaki "rue Aubre" e yerleşmişti.

(34) Levy, Sand'a yazdığı bir mektupta, dört beş bin frank kadar bir avanstan sözeder, gelecek ciltler için on bin frank fiyat biçer.

(35) Racine'nin *Athalie* yapıtından bir dizedir sözkonusu.

(36) "Spiritüalist ekole" bağlı çağdaş bir filozof.

(37) Olivier'nin bakanlığından sonra, hemen yeni bir "Anayasa" ile parlamenter rejimi güçlendirmek isteniyordu. 8 Mayısta elektörler, "liberal reformların kabulü ya da reddi için toplantıya çağrılacaktı. Muhalifler bu usule kararsızlık gösterdiler, aralarında bölündüler. Soldakilerin oyu "Evet" olacaktı. Ama Thiers, partizanlarını "Hayır" ya da "çekimser" olmaya yöneltti. Katolik gazeteler, "hayır" denmesini önerdi ama hemen tüm ruhbani sınıfı "Evet" diyecekti. Cumhuriyetçilere gelince: Halk toplantıları öylesine sert oluyordu ki, kararsızlar yüzünden hükümete karşı çephe kuruluyordu.

(38) *La Sexe faible* adlı bir komedinin senaryosu sözkonusu olmalı. Flaubert onu, Bouilhet'nin kâğıtları arasında bulmuş ve sahneye uygulamayı düşünmüştü. Belki de sözkonusu eser, Flaubert'in birkaç ay sonra yazacağı *La Tentation de Saint Antoine* yapıtının son planıdır. George Sand'ın edebiyat anlayışından çok uzak olan Flaubert'in Sand'dan fikir danışması hayran olunacak bir olaydır.

(39) Sand, 1869 yılının son yarısında, anlaşmasını yenilemek için Levy ile girişimde bulunur; bir yandan da, Dentu ile bu işi görüşür; ama ekim ayında, Levy'nin tekliflerini kabul etmeye karar verir. Maurice'e 9 Ekim de şöyle yazacaktır: "Bu gün Levy'ye sözverdim ve işi bağladım. Bana 5 yıl süreyle yılda 15.000 frank verecek; yeni yapıtlarım için yüzde 15 telif hakkı tanıyacak. Levy, Dentu'dan daha az veriyor ama, ondan çok daha emin ve sözüne sadık biri... Olaylar öylesine kötüleşiyor ki!..."

(40) Sand 2 mayısta, günlüğüne şöyle yazar: "Bana, *L'Autre* piyesimin son temsili diye yazıyorlar" Oysa piyes, 19 mayısa kadar oynayacaktır.

(41) Sand'ın otuz beş yıl dostluk kurduğu Rollinat, 13 Ağustos 1867'de ölmüştü.

(42) Bu sözlerin anlamını çözemedik.

(43) "Sainte-Genevieve" kitaplığının sahibinin kızı olan Mlle d' Hautervieve, 15 mayısta Nice civarında yaralı olarak bulunmuştur; biraz ötede de, arkadaşı Morpain'ın cesedi yatıyordu... Mlle d' Hautervieve,

son nefesinde: "Arkadaşıyla isteyerek, birlikte yaşamlarına son verdiklerini" anlatmıştı, nedeni: Yaşadıkları sefalete dayanmadıkları içinmiş...

(44) Sözkonusu eser Bouilhet'nin *Sexe faible* adlı yapıtıdır. Flaubert, dostundan kalan kâğıtlar arasında onu bulmuştu, yazı, iyice ortaya çıkmış durumdaydı.

(45) Yeğeni Caroline ile kocası, Luchon'da bir kür yapmaktalar.

(46) Chilly, mektubunda Flaubert'e, piyesinin 20 Ekimden 20 Kasıma kadar oynayacağını yazmıştı.

(47) Barbes, o sıralarda La Haye'da ölmüştür.

(48) 1870 yılı, gerçekten görülmedik bir sıcaklık ve kuraklıkla geçmişti. Bu durum birkaç ay sürmüştü; devrin gazeteleri, ayrıcalıklarıyla yazıyordu bunu...

(49) La Fontaine'nin *masallarından* Les Deux Amis (İki Arkadaş) hikayesi.

(50) Sözkonusu kişi, ölen bir dosttur.

(51) *Revue des Deux Mondes* direktörünün büyük kardeşi. O dönemde Nohant'a gitmişti.

(52) Sand, 15 Ağustos 1 Ekim arası, *Revue des Deux Mondes* da yayınlanacak olan *Cesarine dietrich* adlı romanını hazırlamaktadır.

(53) Bu dizenin kime ait olduğu bulunamamıştır.

(54) J.N. Charles'nın, Edebiyat, töreler ve sanat üzerine bir çevirisi; kısaltılmış bir edisiyon olmalı (Paris 1862). Ama o devirde Sainte-Beuve'ün bir önsözüyle başlayan: *Conversations de Goethe pendant les dernieres années de sa vie* adlı eserin, E. Delerot'nun çevirdiği başka bir ediyisonu da mevcuttu (2 cilt. Paris, Charpentier, 1863). Flaubert ile Sand'ın 1863 Haziranında okudukları eser, basılır basılmaz okudukları kitap bu olmalı.

(55) 1847 de *Barış yanlısı dostları* diye bir topluluk kurulmuştu. Hedefleri, uluslararası bir barışın ilkelerini yaymak, milletlerarası kongreler düzenlemekti; birkaç kongreden sonra, bu etkinlik gevşemişti ama, 1867 expozisiyonunda, birkaç ekonomist tarafından bir barış lig'i kurulmuştu: O yıldan beri de, bu lig Cenevrede ekonomik çıkarları, beşeri duyguları yaymak istiyordu. Flaubert, işte bu son yapılan "Congre de la Paix, et de la Liberté" adlı kongreyi işaret etmektedir. Bu kongre, Victor Hugo'nun başkanlığı altında, Lausan şehrinde, 14 Eylülden 18 Eylüle kadar sürmüştür: Kongrenin konusu: Avrupada gelişmekte olan bir federal organizasyonun temellerini atmaktır.

(56) Plaute'un: "İnsan, diğer bir insanın canavarıdır" düşüncesi, İngiliz filozofu Hobbes tarafından tekrarlanmış ve resimlenmiştir.

(57) "Bade" dükü, patlayıcı bombalara karşı uzlaşmaya gitmediği için, Kont Kerarty siyasi heyete şikayette bulunmuştur.

(58) 14 Temmuz gecesi, İmparatorun özel bir emriyle şarkıcı Marie Sasse, yüz renge bürünerek, Operada *La Marseillaise*'i söylemişti.

(59) Kral "Jean ile Bon" nun tutsaklığı devrinde (1358), köylülerin asillere karşı çıkardığı ayaklanma ima edilmektedir.

(60) XVIII. yüzyıl başlangıcında, çok ünlü olan bu şarkı, Malborough dükünün savaş menkabelerinden esinlenmiştir.

(61) Süveyş kanalı, 16 Kasım 1869'da törenle açılmıştı.

(62) Bu iyimser düşünce, belki de 1 Ağustostaki, sabrı tükenmiş halkı tatmin etmek için, İmparatorun "Sarrebruck" kuşatmasını gerçekleştirmesinden ötürüdür.

(63) "Piemontais" lerin romayı işgali yüzünden, Vatikan meclisi 8 Aralık 1869'da açılmış, 2 Ekim 1870'e kadar sürmüştü. (Papanm ölümsüz oluşu) doktrinin doğması, 18 Temmuz 1870'de ilan edilmiştir.

(64) Alman şairi Becker, 1840 da *Le Rhin allemand* adlı şiiriyle, Fransa'ya meydan okuyan bir eser yayınlamıştı. Öfkelenen Musset, yine aynı adla (*Le Rhin allamand*) bir cevap vermiştir. Savaşın ilanından birkaç gün önce, bu şiir, üniformalı bir yüzbaşı tarafından Operada şarkı olarak söylenmiştir.

(65) Fransız ordusunun organizasyon bozukluğunu göstermek için, Lavisse ve Aubry'den birkaç alıntı veriyoruz: "İşin, 350 ölü ile biteceği hesaplanmıştı. Oysa, 250.000 kişiden de eksiktik. Bu askerler, ancak iaşesiz, intizamsız alaylardan, jandarma takımlarından, müfreze ve fırkalardan meydana gelmişti..." – "4 Ağustos da, savaş ilanından üç hafta sonrasına kadar, harp erkanının haritası bile yoktu; generaller elle çizilmiş krokilerle savaşmaya çalışıyorlardı."

(66) "Sarrebruck" çatışmasından sonra, günlerce orduдan haber alınmamıştı. Nihayet 5 Ağustosta, "Wissembourg" ilan edildi; 6 Ağustos sabahı da, "Fransız zaferi" büyük gürültülerle etrafa yayıldı; ama ne yazık ki, bu yanlış bir ilandı; çünkü ertesi gün "Froeschwiller" ve "Forbach" yenilgisini ilan etmek zorunda kalınmıştı.

(67) Günlüğe göre, Sand'ın 11 Ağustosta bitirdiği *Cesarine Dietrich* adlı romanı sözkonusu.

(68) IV. yüzyılda, işkenceden ölen "Neopolus" azizinin, 15 ağustos ta anıldığı bir bayram.

(69) Sand bu tirada, "Nohant, 31 Ağustos 1870" tarihli "Bir dosta mektup" adıyla, 5 Eylül'de *Temps* gazetesinde yayınlanan acıklı bir mektupla cevap verecektir: "Fransa, daima eylem başındadır ve Teutonların bile elinden alamadığı, irade savaşının en üstün silahı olan kamuoyuna sahiptir. Aklıbaşında kişilerin bile, son günlerde çoğu zaman, kendikendisini öldüren, kendi üzerine sıktığı bu etkili silahı, kötülediklerini duydum. Ama herzaman, nasıl kullanılacağı bilinmeyen silahlar için de böyle konuşulur; bu silah, geleceğin kurtarıcısıdır. Unutmayalım ki, karışık ve korkunç günlerde de, tüm sorunları barışçı şekilde çözebilen işte bu mitralyözdür! Onun iyi işlediği gün, artık iktidarların yanlışlıkları mümkün olmayacaktır!"
Bu makale *Questions politiques et Sociales* (1879) cildinde yeniden yayınlanacaktır.

(70) Temmuz sonundan beri, Normandiya sahillerinin kuşatılması, fabrikaları durdurmuş, işsizlik yaratmıştı; binlerce işçiyi sefalete sürüklemişti. Ama Commanville, devletten faydalanmak başarısını göstermiştir.

(71) Achille Flaubert, 10 Ağustos'ta, Rouen devlet meclisine üye seçilmiştir.

(72) Milli Savunma Bakanlığının dışişleri bakanı Jules Favre, 6 Eylül de "Güçleri Manifesto" adı altında bir beyanname yayınlamıştı; böylece "Fransa, kalelerinden tek bir taş ve topraklarından bir karış vermeyeceğini" ilan ediyordu.

(73) Flaubert, gerçekten 2 Eylül de kurulan *Bilim Savunma Komitesini* düşünmüş olmalı. Bu komite, ünlü kimyacı Berthelo başkanlığında yürütülüyor, özellikle nitroglycerine ve dinamitle uğraşıyordu.

(74) "Bonenfant" ailesi, Purusyalıların "Nogent-sur-Seine" e geleceğinden korkmuş ağustos ayının sonundan beri Croisset'ye yerleşmişlerdir.

(75) Flaubert, acaba İmparatoriçe Eugénie'yi mi kastediyor? O devirde yazdığı mektuplarda bir açıklama yapmasa da, bu fikir sık sık kaleminin ucuna gelmekte...

(76) 1830-1831'de, Varşova'da, Rusya'ya karşı bir Polonya yurtsever başkaldırısı sözkonusudur. Birkaç ay süren kanlı çarpışmalardan sonra şehir teslim olacaktır. Fransız bakan Sebastiani'nin bu konuyla ilgili söylediği söz atasözü haline gelir; "Düzen Varşova'da egemendir." 1863'de, yeni bir isyan 1831'dekinden daha kanlı bir şekilde bastırılır.

(77) Flaubert burada, belki de 7 Eylül'de kaybolan bir mektuba cevap vermektedir. Ama muhakkak Sand'ın *Lettre à un ami*'deki *Post-scriptumu* okumuş olmalıdır. Sand, bu mektupta Flaubert'e sabretmesini tavsiye eder ama 5 Eylül tarihli ve *Le Temps* gazetesinde yayınlanan *Post-scriptum* ise, bir zafer çığlığıdır. Dostu Sand'ın tersine, Flaubert, asla açık açık Cumhuriyetçi olmamıştır. Yine de ne İmparatorluğa ne de III. Napoléon'un şahsına bir sevgi duymuştur. Söylendiğine göre, Ollivier'nin liberal hükümeti, onun hoşuna gitmektedir. İlk bozgunlardan sonra Ernest Commenville'e yazdığı mektupta, çok ilginç bir tepki göstermektedir: "Günün baş konusu İmparatorluk meselesidir, sonuna kadar onu savunmak gerek" der.

(78) 4 Eylül'de Paris'i terkeden prenses Mathilde, "Pays" kentindeki Dumas fils'e misafir olacaktır. Eşyalarını, İngiltereye gidecek bir vapura yükletmek isteyecek ama oradakiler karşı gelecektir. Prensesin sandıkları, hazinenin müçevherleriyle ve "Louvre" sarayındaki tablolarla dolu diye ilan edecekler. Belediye reisi bizzat işe karışacak, sandıkların açılmasını temin ederek, ahaliyi yatıştıracak ve sandıkların içerisinde sadece özel eşyaların bulunduğunu onlara kanıtlayacaktır.

(79) Aslında prens Napoléon, 19 Ağustos'ta İtalya'ya giderek, Victor-Emmanuel'e hükümdarlık teklif edecek; 25 Ağustos'ta, müzakere işe yaramayınca, geri dönmek ister ama İmparator kendisine İtalya'da kalmasını teklif eder.

(80) Flaubert, bu gibi çılgın devirlerde baş gösteren ve yayılan sözleri yansıtmaktadır. Oysa, o devrin gazeteleri, İmparatorun bunamasından falan sözetmez; hakkında yazılan kitaplar da ancak onun endişe verici bir dermansızlık çektiğini işaret eder. İmparatorluğun prensine gelince, 7 Eylül tarihli *Le Temps* gazetesi, kısa bir şekilde, Onun Namur'dan, Osten yoluyla Douvres'a gidiş planını çizer.

(81) Sözkonusu kişi, Paris valisi general Trochu'nun hanımıdır.

(82) Bu nesil işi, iyice farazidir. Yazarın ana tarafı "Saint-Malo" nun zengin armatörlerindendir: İçlerinden biri de, 1696'da "Terre-Neuve" adasının sahiplerini zaptetmiştir; bu efsanenin aslı, belki buradan gelmektedir.

(83) "Guerre à outrance" savaşının 25 Eylül'de ilan edilmesi, bir an için Fransız milletinin cesaret ve enejisini kamçılayacaktır. Bu konuda Flaubert, 27 Eylül de şöyle yazacaktır: "Kendime geldim! Herşeye göğüs germeye hazırım, kararlıyım! Purusyalılarm, bir mütareke için bile olsa, bize empoze ettikleri maddeleri pazar günü öğrendim ve

bu herkesin düşüncesini değiştirdi; şimdi ölüm düellosundayız! Eski formülü uygulayıp: *Ya zafer, ya ölüm* diyeceğiz. En korkak kişiler bile, kahraman kesildi!"

(84) Bu hikayenin ne olduğu kestirilememiştir.

(85) Flaubert'in kalemiyle tuhaf bir düşünüş bu! Bir başka mektubunda, tam tersini söyleyecektir.

(86) *Sevgili azgınlara* diye olan bu çağrı, bize Flaubert'in Nohant'da seyrettiği bir kukla gösterisinden alıntı bir pasajı düşündürmektedir.

(87) Gerçekte, "Metz" kapitülasyonundan önce, Almanlar ricathatlarının kesilmesinden endişe duymuş, Rouen'e 50 kilometredeki "Gisors" ve "Gournay" ötesine geçmeyi göze alamamışlardı. (Gisors 9 Ekim'de, Gournay 10 Ekim'de ele geçmişti.) Ertesi günlerde ise, yakın bölgelere küçük küçük müfrezeler göndermekle yetiniyorlardı, ve bu havadisler, Rouen'de abartılarak önemli hâle getiriliyordu.

(88) Şuradan buradan toplanıp birleştirilen askerlerle birkaç alay, ve iki ordu kurulmuştu; bunlar Vosges ve Loire ordusunu teşkil ediyordu. Vosges ordusu Strasbourg'un ele geçmesinden sonra (27 eylül) Almanlar tarafından püskürtülmüştü. Loire ordusuna gelince, o, 10 Ekim de "Artenay" da, Bavyeralılar tarafından tepelenmiş, ertesi gün de Orléan'a girilmişti.

(89) Yazarın ne elyazısında ne de "yazılan mektuplar" günlüğünde hiçbir tarih görülmüyor. İlk baskı: "La Chatre, 11 Ekim 1870" tarihini taşıyor. "Amic" yayınında ise, o sıralarda yazılmış bir kaptpostala dayanan 14 Ekim tarihi görülüyor.

(90) 18 Eylül'de Lina ve iki çocuğu "Saint-Loup" ya giderek "Zavharie-Maulmont" lara yerleşirler, 20 Ekim'de de Sand ve Maurice peşlerinden gidecektir.

(91) Ekimin yarısından sonra Normandiya operasyonlarında hafif çarpışmalarla yetinilir ve çok kez Fransa'nın lehine olarak sonuçlanır. Kasım ortasına kadar önemli bir savaş olmaz, yine Fransız alayları ve Alman kolcuları arasında bazı olaylar olur; Fransız birliklerinin saldırısı, Vexin Normandiya bölgesinde kanlı karışıklıklarla devam eder.

(92) Orlean geri alındıktan sonra, Paris ve Loire orduları arasında koordine bir operasyon sabırsızlıkla beklenir. Önceleri Paris ordusunun Rouen'ne gönderilip Loire ordusuyla birleştirilmesi düşünülmüş ama bu proje bir başkasıyla değiştirilmiştir: Loire ordusu Fontainebleau'ya doğru yürüyecek, o sırada da Paris birlikleri Melun istikametinde bir delik açmayı deneyeceklerdi; ama Kasım sonunda baş-

latılan bu operasyon başarılı olmayacaktır.

(93) Flaubert, protestanların katoliklerden üstün olma fikrini Renan'dan almıştır. Renan, "kalotiklik tüm yüksek erdemleri durdurur, sıkıştırır... oysa protestanlık onları geliştirir" demişti.

(94) Lavisse şöyle der: "Mukavemet Alman subaylarını sinirlendirdi; onlarca düzenli orduların operasyonu esastı; ne zaptedilmiş memleket ahalisinin ne de Fransız birliğinin savaş eylemi fazla önemliydi. Ahali, yurdunu savunmayı sınayınca, Almanlar korkunç bir terörle karşı karşıya geldiler: Askerlerinin bulunduğu kasabayı ateşe verip insanları kurşuna dizdiler; kimi zaman Almana ateş açan bir Fransız nişancısını bile harcadılar. Belediye başkanını geri çeviriyorlardı; Belediye toprakları üzerindeki savaş eylemlerinden sorumlu kişileri durdurup Almanya'ya tutuklu olarak sürüyorlardı; bu şiddet, Fransızlara bir barbar savaşı hissini veriyordu.

BÖLÜM VII

1871

Askeri olaylar sıklaşmakta, savaşın sonu yaklaşmaktadır. 8 Aralıkta tehdit edilen hükümet, Berdeaux'ya taşınacaktır. Loire'daki iki ordudan biri, Mans'da tepelenecek (12 Ocak), ötekisi de Méricourt'da (15-17) aralıkta yenilecektir ve en sonunda İsviçre'ye sığınmaya mecbur olacaktır. Kuzey ordusu, Sainte-Quentin karşısında bozguna uğrayacaktır (19 Ocak). Soğuktan ve açlıktan tükenen, 5 Ocaktan beri bombardıman altındaki Paris, daha fazla dayanamayacak duruma gelecektir. 18 Ocakta, Fransa'nın bozguna uğramasıyla, Avrupa'daki değişiklikler açığa vurulacak, Versailles sarayında Purusya kralı, Alman İmparatoru olarak ilan edilecektir. Nihayet 28 Ocakta düşmanlıklar sona erip mütareke yapılacaktır.

Bu son üç ay içerisinde, George Sand, Nohant'a çekilerek günlerini oldukça rahat geçirecektir; günlüğüne, gündelik izlenimlerini sadık bir şekilde yazacaktır. O, Gambetta'nın ordularına güvenmiyerek; gerçek bir Cumhuriyeti, seçimlerle gelen bir Cumhuriyeti düşlemektedir. "Bordeaux" diktatörlüğünden nefret etmektedir; mütarekeyi bir teselli olarak selamlayacaktır: "Nihayet nefes alıyorum! Çocuklar ve ben, gözyaşları içerisinde birbirimize sarılıyoruz!" diye Harisse'e yazacaktır. Ve: "Politika defolsun! Bardeaux partisinin vahşi kahramanlığı da olmaz olsun! Bizleri umutsuzlaştıran, kendi güçsüzlüğünü fanatik ve içi boş bir lirizm ile örten bu parti, eksik olsun!" diyecektir.

Haberleşme yeniden başlayınca, Flaubert'e ızdırap dolu kısa bir mektup yollayacaktır.

267. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 4 Şubat 1871

Mektuplarımı alamıyor musun? Yalvarıyorum, tek bir kelimeyle bana: *iyiyim* diye yaz! Seni öyle merak ediyorum ki!

Paris'te herkes iyi.

Seni kucaklıyoruz.

G.Sand

***

Flaubert, İngiltere'den yeni dönmüş, annesiyle birlikte Dieppe'deki yeğeni Caroline'in evine henüz yerleşmiştir.

268. FLAUBERT'DEN SAND'A

Dieppe yakınlarında Neuville
Çarşamba, 15 Şubat 1871

Sevgili üstad,

4 Aralıklı mektubunuzu şimdi aldım; bundan başkası elime geçmedi. Bu mektubumun da elinize ulaşabileceğinden kuşkuluyum.

Hâlâ hayattayım! Ama durumun eskisinden parlak değil! Oysa acınacak hiçbir kişisel sıkıntım yok.

Size ve sizinkilere sonsuz sevgiler.

Yaşlı turubadurunuz

İmzasız

Olanak bulur bulmaz size yacazağım. Çok geçmeden yine Paris'te buluşacağımızı umud edelim! Onun bir zavallı Paris olmasına rağmen!...

269. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 22 Şubat 1871

15 tarihli mektubunu bu sabah aldım. İçimdeki o korkunç dikeni yok etti bu mektup!

İnsanlar, bu ortam içerisinde cevapsız kalınca çılgına dönüyor-

lar! Yakın zamanda yine sohbet edebileceğimizi ve bu ayrılığı birbirimize anlatabileceğimizi umud edelim.

Genç, yaşlı dostlarımın arasında tek birini bile yitirmemek şanslılığına sahibim! İşte birbirimize söyleyebileceğimiz en iyi söz! Bu Cumhuriyetin yok oluşuna hiç pişmanlık duymuyorum! O, Cumhuriyetler içerisinde en başarısız olanı ve Paris kenti için en şanssız olanıydı!... Aslında ben hiçbirşeyi yeniden aramak istemem! Yeter ki bu iğrenç savaş sona ersin!

Seni seviyoruz ve içten kucaklıyoruz.

Paris'e gitmek için acele etmeyeceğim; Orası, birsüre için vebalı bir kent! Senin .....[1]

***

8 Şubatta millet meclisi seçimi olmuştur. Politik çekişme "savaş listesi" ile "Barış listesi" arasında yoğunlaşır: Memleketin büyük bir kısmı barış için oy kullanacaktır. Meclis Bordeaux şehrinde toplandığında, Thiers "Fransa Cumhuriyetinin icra kuvveti başkanı" seçilecektir. Bismark ile aşırı müzakere edecek ve 26 Şubatta imzalanan anlaşma 1 Martta Bordeaux'da onaylanacaktır. Alsace ve Lorraine'nin bır kısmı Almanya'ya bırakılacak, Fransa 5 milyan tazminat ödeyecek ve Purusyalılar Paris'e muzaffer bir giriş yapacaktır. 4 Martta Flaubert, prenses Mathilde'e şöyle yazar: "Artık tamam! Utanma denilen şeyi sineye çektik!" diyecektir.

270. FLAUBERT'DEN SAND'A

Dieppe, 11 Mart 1871

Sevgili üstad,

Ne zaman görüşeceğiz? Kuşatmadan sonra Paris bana eğlenceli[2] gözükmüyor! Ah ne biçim bif dünyaya yöneliyoruz! "Pagnanisme", "Christianisme", "Muflisme". İşte beşeriyetin üç büyük evrimi! Üçüncüsünün başlangıcında bulunmak çok acı!...

Eylül ayından beri, çektiklerimi size anlatamam! Nasıl oldu da gebermedim! Buna çok şaşıyorum! Benim kadar kimse *umutsuzluğa* düşmemiştir. Ama neden? Yaşamımda kötü dakikalar olmadı değil; başıma büyük kayıplar gelmiştir: Çok ağlamışımdır. Ama şu du-

rum, bu acıların yanında hiç kalır! Hiç mi hiç! Ve ben, bundan kurtulamıyarım, kendimi avutamıyorum! Umudum da kalmadı!

Ben kendimi "progressist" ve "humaniste" sanmıştım; ne de olsa bazı hayallerim vardı! Bu ne barbarlık! Bu ne gerileme! Çağdaşlarımın VII. yüzyıl kabalıklarını yeniden yaratmasına dayanamıyorum! Kin ve garezden boğuluyourum! Beyaz eldivenler giyerek aynaları parçalayan, sanskritçe bilip şampanyaya saldıran, sonra da size kartvizitini yollayan bu subaylara dayanamıyorum! Para uğruna yapılan bu savaş! Bu vahşi, sözüm ona, medeni kişiler! Tümü bana yamyamlardan daha korkunç geliyor! Bundan sonra, artık herkes onları öykünecek, herkes asker kesilecek. Rusya'da bunlar 4 milyon; tüm Avrupa üniforma giyecek! Biz de intikam almak istersek, vahşetin en büyüğü olur bu! Bir de herkesin kafasında yalnız Almanya'dan öç almanın geçtiğini düşünün! Hangi hükümet gelse, ayakta kalabilmek için ancak bu duyguyu sömürecektir. Tüm çabalarımızın amacı ülkece katil olmak mı olacak? bu Fransa'nın ideali mi? Ben, şu düşler içerisindeyim: Huzur dolu bir ülkeye gidip, güneş altında yaşamak!

Daha birçok değişik riyakarlaklar bizi beklemekte: Örneğin erdem üzerine söylevler; ahlaksızlığı eleştirmeler; giyim kuşamda ciddiyet; ...tam bir türedilik!

Şu sıralarda Croisset'deki evimde kırk tane Purusyalı var. Zavallı evime ancak onlar gidince döneceğim (evimden şimde nefret ediyorum). Paris şehri ne kadar sağlıksız olsa da, yine oraya gideceğim; bu duruma aldırdığım yok!

Sizinkilere selamlar. Sizin yaşlı turubadurunuz.

Neşesiz

G.

271. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 17 Mart 1871

11 tarihli mektubun dün geldi.[3]

Hepimiz, hayatta görmediğimiz bir manevi işkence içerisindeyiz; ve bu yaranın acısı kapanmayacak. Şurası açık ki vahşi bir içgüdü, her şeyin üstünde! Ama ben, daha beterinden korkmaktayım:

Bencil ve alçakça bir içgüdüden... yalancı bir vatanseverliğin iğrenç ahlaksızlıklarından!... "İntikam!" diye bağırıp ama ortaya çıkmayan ultra Cumhuriyetçilerden!... *Güçlü* bir reaksiyon taraftarı burjuvalar için bu, iyi bir bahane!... Korkaklık dolu bu farfaracılıktan öylesine iğreneceğiz ki, korkarım kinci bile olmayacağız ve tıpkı Restorasyon devrindeki gibi her şeye boyun eğeceğiz; rahatımıza bakıp günümüzü gün edeceğiz. Daha sonra, ileride bir uyanış olacak ama ben artık hayatta olmayacağım! Sen ise yaşlanmış olacaksın! Biryerlere kaçıp, huzurlu bir ülkede, güneş altında yaşamak mı? Ama nerede? Uygarlığa karşı bu vahşi savaş sürerken mi? Giderek uluslararası olan bu cenk içerisinde mi? Hangi ülkede bir huzur bulunabilir ki? Güneşin kendisi bile bir masal olmuyor mu? O, ya sizden gizleniyor, ya da sizi kavuruyor! Bu zavallı gezegen üzerinde herşey aynı durumda! Ama yine de onu sevelim! Acı çekmeye kendimizi alıştıralım!

Tüm tehlikeli günler süresince, izlenimlerimi günü gününe kaleme aldım; bu hatıralarımı *La Revue des Deux Mondes* basacak;[4] eğer onları okursan, yaşamın heryerde, dahası savaş olmayan ülkelerde bile iyice zedelendiğini göreceksin! Ben, herşeye çabuk inanan bir kişi olduğum halde, partilerin yalanlarını yutmadığımı göreceksin! Ama bilemem sen de benim düşüncemde misin? Tam ve gerçek bir özgürlüğün, bizleri bu felaketlerden kurtarıp kurtarmayacağını, mümkün olabilen bir ilerleyişe götürüp götürmeyeceğini ben pek kestiremiyorum! Fazla özgürlük, beni korkutmaz; ama bu özgürlükten korkanların, güçlerini kötüye kullanmasından endişe ederim! Şu sıralarda sanki Mr Thiers işin farkında gibi! Ama o, büyük sorunun çözümündeki yararlı prensibe sahip mi acaba? Onu yürütebilecek mi?[5] İşte bunu bilemem.

Ama ne olursa olsun, bizler birbirimizi sevelim ve sen kendine ait hiç bir şeyden beni habersiz bırakmamalısın. İçim hep kabarık; sana ait bir hatıra, içimdeki bu kaygıyı biraz olsun söndürebilir! Ama bu alçak konukların, Croisset'yi yakıp yıkmasından korkuyorum; çünkü barış sağlansa bile, her yanımız onların çirkin ve iğrenç davranışlarıyla dolu.

Ah! Onları defedebilmek, yüzlerini görememek için beşmilyarlık bir servete sahip olsaydım!... Canları cehenneme!

Bize, buraya gelsene? Çok rahatız. *Maddi bakımdan* her zaman için rahattık ve yeniden çalışmaya gayret ediyoruz. İşi Tanrıya bırakıyoruz. Elden başka ne gelir ki? Seni burada seviyoruz; burada herkes birbirini severek yaşıyor!... Lambert ailesine, gitmeleri için izin vermedik, elden geldiği kadar alakoyacağız onları. Tüm evlatlarımız, savaştan sağsalim döndü şükür! Gelirsen, burada huzur bulacak ve çalışabileceksin! Çünkü, içten gelse de gelmese de buna mecburuz! Mevsim güzel geçeceğe benzer. Bu arada Paris yatışacak; huzurlu bir köşe aradığına göre, burası elinin altında; ve seni seven yüreklerle dolu!...

Seni, kendim ve yuvamdakiler namına binlerce defa kucaklarım. Küçük kızlar harika! Lambert'lerin çocukları da çok sevimli!

G. Sand

Flaubert bu mektubu ancak onbeş gün sonra okuyabilecektir. Flaubert 16 Martta Dumas Fils ile yola çıkarak Brüksel'e sığınan prenses Mathilde'lerde birkaç gün geçirecek, oradan Londra'ya geçecek ve Juliet Herbert'in evinde kısa bir süre kalacaktır; Dieppe'e ancak ayın 28'inde varacaktır.

Bu sıralarda Paris büyük olaylarla karmakarışıktır. 18 Martta Montmatre ve Belleville de, bir güruh insan, kadın ve çocuk, muhafız alayının toplarını kullanan bir guruba karşı çıkmaktadır. İhtilal başlamıştır. Öğleden sona Thiers, bakanlara, devlet memurlarına ve orduya, Paris'i terkedip Versailles'a gitmelerini emreder. O andan itibaren Milli Savunma Komitesi yönetimi ele alacak ve başkentte bir "ihtilal hükümeti" oluşturacaktır.

272. FLAUBERT'DEN SAND'A

Neuville, Dieppe civarı
Cuma, 31 Mart 1871
17 Mart tarihli *mektubunuza* cevap

Sevgili üstad,

Sonunda, yarın, Croisset'ye dönmeye razı oldum! Zor bir iş!... Ama gerekli! Orada, zavallı *Saint-Antoine* yapıtımı ele almaya ve Fransa'yı unutmaya çalışacağım. Annem, Purusyalıların doğurduğu ihtilal karışıklığı bitinceye kadar torununun yanında kalacak.

Onbeş gün kadar önceydi; Dumas ve ben, Brüksel'e gitmek üzere buradan ayrıldık. Oradan, Paris'e dönmeyi düşünüyorduk. Ama "Yeni Atina" hunharlık ve budalalıkta,[6] Dohamey'yi geçti!

Acaba bu, *palavraların sonu mu?* Bu derin metafizik, kapma fikirlerin, sonu gelmeyecek mi? Çünkü, tüm kötülükler dev cehaletimizden gelmekte. Araştırmak gereken şeylere, tartışmadan inanılmakta!

Artık Fransız ihtilali, bir dogma olmaktan kurtulmalıdır; öteki beşeri şeyler gibi o da bilim alanına girmeli. Eğer daha bilgili olsaydık, mistik bir formülün ordu kurmaya yeteceğine, Cumhuriyet sözcüğünün, bir milyon disiplinli kişiyi yeneceğine inanmazdık! Barışı sağlamak için, Badinguet yalancıktan tahtta bırakılır, sonra da zindana atılırdı![7] Daha bilgili olsaydık, 92 gönüllülerin ne mal olduklarını anlar, Brunswick ricatının, Danton ve Westermann[8] tarafından on parayla elde edildiğini anlardık. Ama hayır! Hep aynı terane, aynı palavra! Ve şimdi de Paris Belediyesi'nin tam bir Ortaçağ[9] dönüşü! Durum açık seçik ortada! Özellikle "kira kanunu" sorunu çok parlak![10] İşte şimdi de hükümet, Doğal Haklara da karışmakta! Kişiler arasındaki akitlere elatmakta! Bir işin, bir başka işe ödenmemesi, yapılması gerekenin yapılmaması istenmekte! Bu, büyük bir beceriksizlik, haksızlıktır!

Düzen aşkı uğruna Cumhuriyeti isteyen birçok muhafazakâr, Badinguet'yi çok arayacak! Bu kişiler, içlerinden Purusya'yı istemekteler. Belediye Dairesindekiler de *kinlerinin mecrasını değiştirdiler*; bundan ötürü ben de onlardan yanayım. Sanırım hiçbir zaman böylesine alçalmamıştık!

Biz, "Societé de Saint-Vincent- de Paul" ile "İnternational"[11] arasında yalpa edip duruyoruz! Ama bu ikincisi, ömrünü uzatmak için fazla saçmalıklar yapıyor! Farzedin ki o, Versailles ordularını yendi, hükümeti devirdi! İşte o zaman Purusyalılar Paris'e girecek ve "emir Varşova'dan gelecektir". Tersini düşünelim ve onun yenildiğini farzedelim; bu kez korkunç tepkilerle karşılaşacağız; tüm özgürlükler yok olacak.

Ya Badinguet ve Guillaaume'un yöntemlerini öykünen Sosyalistlere ne buyurulur? Bir sürü elkoymalar! Gazeteleri kapatmalar! Ve yargısız idamlar! Ah! Halk ne iğrenç bir budala! Ve insan olmak ne denli bir alçalış!

Sizi içten kucaklıyorum. Yaşlı turubadurunuz

Gve

***

George Sand bu mektuba cevap vermediyse, nedeni Komünün rezaletlerinden üzüntü duyduğu ve utandığı içindir. O, umutlarının baştan başa yıkıldığını, beşeri hayallerinin yokolduğunu görür. 6 Nisanda: "Benim için bu büyük bir acı!" diye Jules Boucoran'a yazacak ve : "Proleterleri klasik tarzda seven, asla geleceklerini düşünmeyen ben!" diye konuşacaktır. 1 Nisanda Croisset'ye dönen Flaubert artık sabırsızlanmaktadır.

273. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 24 Nisan 1871
Pazartesi akşamı

Sevgili üstad,

Sizden neden haber alamıyorum? Dieppe'den gönderdiğim mektuplarımı almadınız mı? Hasta mısınız? Hayatta değil misiniz? Anlayamıyorum, bu nasıl bir iş? Umarım, siz ya da sizlerden birisi Paris'te değilsiniz. Ey "sanatların başkenti, uygarlığın beşiği, kentliliğin merkezi Paris!"

İşin kötü tarafı *tüm bu niteliklerden vazgeçmeye alışmak*! ve bu duruma katlanmak! Ama insan, bundan böyle artık Paris'i gözden silmeye de alışıyor! Onu düşünmüyor, ve adeta onun varlığını bile unutuyor!

Bana gelince: Ben burjuvalara benzemiyorum ve şöyle düşünüyorum: Purusya savaşı sanki tabiatı altüst etmiş, altı bin yılda bir, başa gelen bir tufan gibi geliyor bana! Ama Paris'in isyanı gene de apaçık ortadadır ve oldukca sadedir bence!

Bu ne gericiliktir! Ne vahşettir! Onlar Ligue kişilerine Maillotinlere[12] benziyorlar! Bu zavallı Fransa Orta Çağdan asla kurtulamayacak mı? O, hâlâ romen prenslerininkinden başka birşey olma-

yan "Komün" nün köhne fikirlerinde mi sürüklenecek? Korkarım "Vendome" anıtının yıkılmasıyla, Üçüncü İmparatorluğun tohumu atılacak![13]

Ah vallahi içim çok dolu!

Tüm bunlardan sonra uğrayacağımız bazı tepkiler? Ya o papazların yeniden yeşermesi?

Saint-Antoine yapıtıma yeniden koyuldum ve deliler gibi çalışıyorum. Bana mektup yazın. Sizi içten kucaklıyorum.

Gve Flaubert

274. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 28 Nisan 1871

Yo hayır; kuşkusuz seni unutmadım; oldukça üzüntülüyüm, yani baharı seyrediyor kendimi avutuyorum, oyalanıyor sanki hiçbir şey yokmuş gibi çene çalıyorum. Bu çirkin serüvenden sonra, artık bir dakika bile yalnız kalamıyorum. Acı bir umutsuzluğa düşmemek, kendimi savunmak için büyük bir çaba gösteriyorum ve cesaretimi yitirmek istemiyorum. Geçmişi unutmak, gelecekten kuşkulanmak ta istemiyorum.

Atlatılması güç olan bu derin izlenimlere karşı, şimdi irademi ve mantığımı kullanıyorum; adeta savaşıyorum! İşte, kendimi iyi hissetmeden önce sana mektup yazamamamın nedeni buydu. Geçirdiğim krizlerden utandığımdan dolayı değil, senin o derin özel üzüntüne, benimkini de katmamak, onu daha ağır duruma getirmemek için yazmadım.

Bence, Paris'in başına gelen ya da geçirdiği o sayısız tecrübe, insanların ve olayların ezeli ilerleyiş kanununa karşı hiçbirşey kanıtlamaz. Kafamdaki öğrenilmiş iyi ya da kötü bazı ilkeleri, ne sarsabilir ne de değiştirebilir. Ben, çoktandır iyi ya da kötü hayata, kış mevsiminin uzun ya da kısa oluşuna, yaşlılığın, başarısızlığın, her çeşidine karşı sabırlı olmayı kabul etmişimdir. Sanırım parti adamları da (samimi olanları), formüllerini değiştirmeyi ya da belki bu gelişi güzel formüllerin boş olduğunu, anlamak zorundadırlar. Beni yeise düşüren bu değil. Kuruyan ağacın yerine, iki başka ağaç dikmek gerekir. Benim tüm üzüntüm, yenmesini beceremediğim, acıma zaafımdan gelen, başkalarının çilelerine, alçaklıklarına göz

yummayışımdır. Ben, kötülük edenlere acı duyuyorum; ilginç insanlar olmadıklarını bildiğim halde, onların bu ahlak tutumlarına üzülüyorum. İnsan, yuvadan düşen bir kuş yavrusuna acır, ama neden çamura yuvarlanan yığınlarca vicdana acımaz? Purusya'nın Paris'i kuşatma günlerindeyken Paris, daha az acı içindeydi! Ne denli mutsuz olsa da, yine seviliyordu! Bugün onun hor görülmesi gibi, o günlerde de ona acınıyordu! Ondan hiç hoşlanmayanlar, bugün ondan nefret ediyorlar! Bunun anlamı ne? Belki bu hiçbir anlama dayanmıyor! Bu nefret, belki de şundan ötürü: Parisli, o alçakca ayaklanmanın, o serseriliklerin cezasını çekmekte; imparatorluk serüvencilerinin yükünü sineye çekmekte; hainlerin, ödlek kişilerin cezasını çekmekte...

Ama sana bunlardan sözetmek istemezdim. Sen yeterince *sinirlisin*, bağırıp çağırıyorsun! Bence bunları akıldan silmek gerekir; çünkü bunları fazla düşünmek, insanı öz uzuvlarından mahrum eder; insan fazla stoacı kesilerek sakatlanır!

Bana, Croisset'deki sevimli yuvana tekrar nasıl kavuştuğunu anlatmıyorsun. Orada Purusyalılar oturuyordu; orayı kirletip yakıp yıktılar mı? Kitapların, tabloların yerli yerinde mi? Odana, çalışma odana saygı gösterdiler mi? *Yeniden orada çalışabilirsen*, huzura kavuşursun... kafan yerine gelir! Bana gelince, benimkinin iyileşmesini bekliyorum; o, çoğu zaman sarsılmış ama gene de görev saydığım bir çeşit inançla ona yardım ediyorum...

Söyle bana, lâle bahçen bu kış dondu mu? Şakayık çiçeklerin yine her zamanki gibi güzel mi? Çoğu zaman hayallere dalıp oralarda dolaşıyorum! Bahçeni ve etrafını seyre dalıyorum! Tüm bu hatıralar, nasıl da uzak görüküyor. O zamandan bu yana neler olmadı ki! Bizler yüz yaşında mıyız? Bilemiyorum!

Ben, zamanın bilincine ancak küçüklerimi seyrederek varabiliyorum! Onlar büyüyorlar; eğlenceli ve körpecikler! Onlarla, onları bana veren o iki kişiyle ancak yaşamı hissedebiliyorum! Ve bir de içimi iyileştiren, canlandıran seninle sevgili dostum! Sani ne kadar göresim geldi!... Ama bundan sonra birbirimize gidip gelmek, görüşmek imkanı bulabilecek miyiz?

Seni hepimiz kucaklıyor ve seviyoruz.

G.Sand

***

Flaubert; "sevgili üstadını" çok iyi tanıdığı için, kederinin ve hayal kırıklığının derin nedenini anlamaktadır. Birkaç gün sonra prenses Mathilde'e yazdığı mektupta: "Mme Sand'dan umutsuz bir mektup aldım" diyecek ve şöyle devam edecektir: "O, eski putunun içinin boş olduğunu farkederek Cumhuriyetçi inancının söndüğünü belli ediyor". Dahası var: Flaubert, Sand'ın mektubuna cevap verirken politik inancını herzamankinden daha enerjik ifade etmektedir. Sand'ı buna hiçbir zaman inandıramasa da...

275. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 20 Nisan 1871

Sevgili üstad,

Beni ilgilendiren sorularınıza hemen cevap veriyorum: Hayır! Purusyalılar, evimi yağma etmediler; ancak önemsiz birkaç eşyamı aşırdılar. Örneğin: Tuvalet takımımı; bir kartonumu ve birkaç pipomu! Kısaca *kötülük yapmadılar* bana. Çalışma odamın durumuna gelince: Ona saygılı davrandılar. Mektuplarla dolu kocaman bir kutuyu, bir yere gömmüştüm; *Sainte-Antoine* yapıtımın notlarını da emniyete almıştım. Hepsini olduğu gibi yerinde buldum.

Kuşatma olayının *benim için* en kötü yanı, zavallı anneciğimi on yaş daha ihtiyarlatması! Bilemezsiniz ne kadar değişti! Yalnız başına yürüyemiyor, içler acısı bir güçsüzlükte! Sevdiği kişilerin çökmesini görmek ne kadar acı!

Ya bu sabah işittiğim Mme Viardet'nin ölümü!... İyi kalpli Turgenyev'e şimdi yazdım. O da, dayanılmaz bir acı içerisinde olmalı.[14]

Halkımın ve kendimin sıkıntılarını düşünmemek için, tekrar deli gibi *Saint-Antoine* yapıtıma çalışıyorum.Eğer bir engel çıkmaz da bu tempo ile devam edebilirsem, gelecek kışa hazır. Bitirdiğim 60 sayfayı, size okumayı pek isterdim... Tren yolculuğu yeniden başlar ise, birkaç gün için bana gelemez misiniz? Yaşlı turubadurunuz sizi ne kadar zamandır beklemekte! Bu sabah gelen mektubun, beni nasıl duygulandırdı bilemezsiniz! Ne onur sahibi birisiniz siz! Altın gibi bir kalbiniz var!

Ben, Paris savaşı konusunda, üzülen kişilerden değilim. Ben bu işi kuşatmaya yeğliyorum; çünkü birkez kuşatma olunca, artık hiçbir umud kalmaz ve bu bizim aşağılaştığımızı bir kez daha kanıtlar. "Burjuvalar, oh! Tanrıya şükür Purusyalılar orada!" diye haykırıyorlar![15]... Bana gelince işçileri de aynı kefeye koyup, tümünü bir tekmede nehire yuvarlamak istiyorum...

Zaten bu durum uzun sürmeyecek; yeniden herşey sakinleşecek. Biz de Belçika gibi sanayileşmiş, tatsız büyük bir ülke olacağız. Paris'in yok oluşu (hükümet merkezi olarak) Fransa'yı renksiz ve ağır bir hale getirecek![16] Artık Fransa'nın ne yüreği olabilecek ne de başkenti! Sanırım esprisi de yokolacak!

Cançekişmede olan "Komün"e gelince: O, ancak orta çağın son belirtisiydi! Acaba son kımıldanışı mı onun? Umud edelim böyle olsun!...

Demokrasiden nefret ediyorum (en azından Fransa'daki Demokrasi anlayışından) Çünkü o, ahlaksızlığın ta kendisi! "İncil ahlakına dayanmakta!" Yani, Hak ve Adaletin yokoluşu uğruna, bağışlama coşkusuna dayanmakta! Tek kelimeyle: Antisosyal!

İsa'nın hırsızları bağışlaması gibi, Komün de hukuk bakımından katilleri affediyor![17] Böylece zenginlerin konakları yağmalanmakta.[18] Çünkü insanlara Lazare'ı kötülemek aşılanıyor; ve bundan ötürü de, Lazare kötü bir zengin değil, sadece *zengin* bir kişi niteliğinde![19] "Cumhuriyet, tüm tartışmaların üstündedir" fikri, tıpkı "Papa yanılmaz" inancıyla eşdeğer oluyor![20] Her zaman formüller bulunuyor! Her zaman Tanrılar yaratılıyor!

Bir önceki Tanrı, yani genel oy tanrısı, müritlerine "Versaille katilleri"[21] damgasını vurarak, onlara korkunç bir oyun oynamıştı! Artık inanacağımız birşey kalmadı! Ama hiç birşey! Bu durum usun bir başlangıcı sayılır: "Akidelerden" vazgeçip Bilim ve Araştırma çağına girmemizin tam sırasıdır! Akıllıca iş (bunu herzaman söylerim) Mandarinlerin yönetimine girmek! Yeter ki Mandarinler[22] bilgili olsun, çokşey bilsin!... Halk azınlıkta kalsın! Halk sonsuz sayıda olduğu için, kitleyi (Masse) meydana getirir ve (Sosyal hiyerarşi içinde) daima son sıradadır. Köylünün okuma yazma bilmesi, Papazı dinlemesi önemli değil! Önemli olan, Renan ya da Littré gibile-

rin yaşayabilmeleri! *Sözlerini geçirebilmeleri!* Kurtuluş yolu, ancak *meşru bir aristokrasiyle*, yani sayıların dışındaki bir çoğunlukla mümkündür.

Eğer biz, daha aydın olsaydık ve Paris'te tarihi bilen çok daha kişi bulunsaydı, ne Gambetta, ne Purusya ne de Kömün gibi belalar başımıza gelmeyecekti. Düşünün birkez, "büyük bir tehlike karşısında" Katolikler ne yapar? Ya Allaha ya da Azizlere sığınıp ıstavroz çıkarmazlar mı? İleri kişiler sayılan bizler ise, 92'nin hatırasına sarılarak "Yaşasın Cumhuriyet!" diye bağırırız![23] Ve başarısızlıktan hiç *kuşkulanmayarak*. "Purusyalılar gitti!" deriz; neşe içinde birbirimize sarılırız; geçidi olmayan Argonne[24] geçidine koşmamak için kendimizi tutarır!... Elden ne gelir ki? Gelenek te bu işte!... Rouen'deki eski bir dostum, kargı fabrikasına, "Chasse-post" silahlarına karşı koymak için devlete başvurdu bile!...

Ah! Barış gerçeklesince, Badinguet'yi zindana atmak yerine onu olduğu yerde bırakmak ne pratik bir iş olurdu! Ne Avusturya Sadowa'dan sonra, ne İtalya Navara'dan sonra, ve ne de Rusya Sivastopal'dan sonra ayaklanmadılar![25] Oysa daha ateş bacayı sarmadan, biz Fransızcıklar, evlerini yıkmaya kalkıştılar...

Herneyse; size birşey anlatacağım, hem de korkunç bir şey: Ocakta "Vendome" Anıtının yıkılması, 3. İmparatorluğun tohumunu atmayacak mı? Kim bilir, yirmi yıla varmaz, ya da kırk yıl sonra, Plon-Plon oğullarından biri başımıza geçebilir![26]

Şimdi Paris baştan başa saralı! Kuşatma olayı ile çılgına döndü! Zaten Fransa birkaç yıldan beri, görülmemiş bir düşünce içerisindeydi. Haftalık *Lanterne* ve *Troppmann* broşürleri, bunu açıkca belirtmiyor mu?

Bu çılgın durum, büyük bir ahmaklığın sonucudur; bu ahmaklık ise sonsuz palavralardan doğuyor! Söylenen yalanlar, herkesi budalaya çevirmiş; artık iyi ve kötü, güzel ve çirkin kavramları yitirilmiş. Son yılların eleştirilerini hatırlayın! Ululukla gülünçlük arasında bir fark var mıydı? Ya bu saygısızlık! Bu cehalet! Bu karmakarışıklık! "Haşlanmış ya da kızartılmış arasındaki" bu farksızlık![27] ve günün modası *zihniyete* olan uşaklık!...

Herşey düzmeceydi: Gerçekçilik düzmece; ordu düzmece; itibar düzmece! Dahası kahpelik bile düzmeceydi!... "Markiz" diye

çağrılan hanımlar aralarında "domuzcuk" diye çağrılıyordu[28]. Sophime Arnould tarzı kızlardan, örneğin dostum Lagier gibilerinden nefret edilirdi.[29] Ya Saint-Victor'un Paiva olan saygısı?[30] Bu sahtelik, (belki de romantizmin bir sonucu, ihtirasın biçim ve ilhamın düzen üzerindeki egemenliği özellikle yargıda uygulanıyordu. Bir aktiris mesleği, yeteneği için değil de, iyi bir aile kadını diye övülüyordu. Sanatın ahlaklı, felsefenin açık seçik, vislerin edepli, bilimin "halkın anlayışına uygun olması" isteniyordu!...

İşte size upuzun bir mektup... Çağdaşlarıma küfür etmeye başlayınca ardı arkası gelmiyor artık!...

Sizi candan kucaklıyorum.

Yaşlı
Gve Flaubert'iniz

Herşeye karşın, "Komün" yönetimi sona erer. Tüm anlaşma çabaları boşa çıkacaktır ve amansız savaş başlayacaktır. 2 Mayısta, diktatörlüğün tayin ettiği beş kişiden oluşan bir *genel kuruluş komitesi* icra komüsyonunun yerini alacaktır. Ama şans değişir: "İvry", "Clamart" ve "Vanves" Versaylılar tarafından zaptedilir. Sonunda, 21 Mayısta "kanlı haftalar" başlayacaktır. Korumasız olan "Saint-Cloud" kapısından isyancılar habersizce kente girecek, barikatlarla dolu sokak savaşları oluşacaktır. Düşmanı geciktirmeye yarayan "stratejik yangınlar" yöntemiyle, "komüncüler" evleri, büyük devlet binalarını ateşe verecekler, her iki taraftan da binlerce kişi, yargısız kurşuna dizilecek ve böylece, üç renkli bayrak kentin üzerinde dalgalanacaktır.

Ulaşım, yeniden başlayacak ve Flaubert, Paris'e gitmek için sabırsızlanacaktır. 4 Haziranda oraya varacak, *Tentation de Saint Antoine* yapıtı için gerekli bazı araştırmalar yapacaktır. Şubat ayından beri millet vekili olan dostları Bardoux ve Osmoy'yu görmek için Versailles'a gidecek, "Bouillet işini" yürütmek için onlardan yardım isteyecektir. Ama başkentin sağlıksızlığı ve yolculuk zorluğu, onu yeniden ayın 11'inde Croisset'ye dönmeye mecbur edecektir.

George Sand'a gelince, kederli ve berbat bir halde Nohant'da gizlenmektedir. *Haber* almayan Flaubert, merak içindedir; Prenses Mathilde'e 22 Mayısta şöyle yazacaktır: "Mme Sand'dan uzun süredir haber alamıyorum; acaba, umutsuzlaştırıcı mektuplarımdan ötürü bana kın-

lendi mi? Ama sanırım hayır! İftira ediyorum ona!" diyecektir. Paris dönüşü, hemen kendisine güceniklik dolu bir mektup yollyacaktır.

276. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 11 Haziran 1871
Pazar akşamı[31]

Sevgili üstad,

Şimdiye dek içim, sizi bu denli görmek ihtiyacım duymamıştı! Paris'ten geliyorum! Kime içimi dökeceğimi bilemiyorum! Boğuluyorum! Bitkinim ya da çokcası içim nefretle dolu! Beni, oradaki ceset kokuları değil, ağızlardan fışkıran o bencillik iğrendiriyor! Parislilerin o budalalıklarının yanında harabelerin görüntüsü hiçbirşey! Birkaç kişi bir yana, *insanlarla* bağlantı kurmak adeta delilik! Nüfusun yarısı, aynı çıkarlarla öteki yarıyı boğmak hevesinde! Gelen geçenin, iyice yüzünde okunuyor bu! Artık Purusyalılardan da sözedilmiyor! Onları bağışlamışlar ve *onlara hayranlar*!... Dahası, aklı başında kişiler bile Alman uyruğuna geçmek hevesinde! İnanın, artık insan neslinden umut yok!...

Perşembe günü Versailles'daydım. Oradaki sağın aşırılığı insanı korkutuyor. "Orleanlılara" oy vermek, onları kışkırtmamak için bir çare ve onlara karşı gelmek için ise bir çeşit imtiyaz![32]

Troubat'nın, tutsakları öldürmeye yardım eden o kışkırtıcı yazılarından haberiniz var mı? O hâlâ tutuklanmadı ve bana kendi ağzıyla: "İhtiyatsızlık" ettiğini itiraf etti!... Ne güzel bir sözcük değil mi?[33]...

Ama tersine, filozofça görünen Renan'nın sonsuz çılgınlıklarına, sonsuz sevgilerini size gönderen Soulie'ye bir diyeceğim yok! Prenses Mathilde, birçok kez sizi sordu; herşeye karşın soğuk kanlılığım yitiriyor ve ne olursa olsun *yine* de Saint-Gratien'e dönmek istiyor... Burada size anlatacak bir sürü bilinmedik korkunç ayrıntılar edindim.

Paris'e yaptığım küçük gezi beni son derece şaşırttı; kendime gelmek zor olacak...

"Komün süresince" Arşivler üzerine üç renkli bayrak çeken *Maur*'a ne dersiniz?... Böylesine bir küstahlığı, sanırım pek az kişi becerebilir!...

Emperyalistler, dünyanın en rezil insanları! Eminim ve elimde kanıtlar var... İnanılır gibi değil!

İlerde tarih Paris yangınını incelediği zaman bir sürü öge bulacaktır; birincisi: Purusya; ikincisi: Badinguet'nin kişileri; İmparatorluğa karşı *hiçbir* kanıt yok elde; Haussmann, göğsünü gere gere Paris seçimine katılacak![34]

Eylül'de elegeçen Tuileries sarayındaki dökümanların arasında İsidor'un bir roman planı varmış, okudunuz mu? Ne senaryo, ne senaryo![35]

Tanrıya emanet olun ve beni habersiz bırakmayın! Zavallı anneciğim sanki birkaç günden beri daha güçlü!

Sizi ve evdekileri candan kucaklıyorum.

Yaşlı turubadurunuz
Gve Flaubert

Bir ay önce, size uzun bir mektup yazmıştım.

277. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 14 Haziran 1871[36]

Beni özlüyor ve beni görmek ihtiyacım duyuyorsunuz! Ama gene de gelmiyorsunuz! Oysa ben ve buradakiler, tümümüz sizin özleminizi çekiyoruz!... Son ayrılışımızda, sekiz ay öncesi, nasıl neşeliydik! bu arada ne çok şeyler oldu! Sağ kaldığımıza göre, bizler için en iyi teselli, yeniden görüşebilmemiz!

Bana gelince, yerimden kımıldayacak durumda değilim! Beş param yok ve *esir* gibi çalışmak zorundayım.[37] Dahası var: Henüz tek bir Purusyalı görmedim! ve bu pislikten kurtulmuş gözlerimi de tertemiz olarak saklamaktayım!... Ah dostum! Nasıl bir yıl yaşadık! Dilerim Tanradan, yine aynı duruma düşmeyelim! Çünkü elimizde kalanlarla, umutlarımız da yitmekte!

Bu alçak "Komün"ün tepkisi ne olacak acaba? İsidore'a ya da Henri V'e, ya da anarşinin getirdiği kundakçı krala nasıl davranacak?[38] Şimdiye kadar hemcinsime böylesine sabırlı olan, yıllardır herşeyin güzel yamm gören ben, artık şimdi karanlıklardan başka birşey göremiyorum! Ben, başkalarını hep kendime göre değerlendirirdim; bu tutum, bende güçlü bir karakter yaratıyordu; böylece

gereksiz heyecanları söndürerek, içimdeki volkanlar üzerine, yeşillikler ve çiçekler serpiştirmiştim! Herkesin aydınlanabileceğine, düzelebileceğine, ya da nefsine hakim olabileceğine inanıyordum! Akıl ve deney bakımından geçmiş yıllar benim için kazançlıydı... İşte şimdi, bir düşten uyamıyor ve *ahmaklık ile* delirium tremens arasındaki bir kuşakla karşı karşıya kalıyorum! Artık herşey olasılık içinde!

Ama, umudu yitirmek kötü şey! Büyük bir çaba göstereceğim; ve adil, sabırlı biri olabileceğim! Şimdilik bunu yapamam; şu sırada ben de senin kadar şaşkınım! Ne konuşmaya, ne düşünmeye ne de yazı yazmaya cesaretim var! Sanki tüm ruhlardaki açık yaraları deşecekmişim gibi geliyor bana!

Evet, senin bir önceki mektubunu aldım; sana cevap vermek için daha cesaretli bir günümü bekledim; sevdiğim kişilere, özellikle senin gibi duygusal kişilere, ancak iyilik etmek isterdim! Şu sırada beşpara etmem ben! İçimi kemiren bir öfke içindeyim; öldürücü bir tiksinti duymaktayım. Seni seviyorum, tek bildiğim şey de bu! Çocuklarım da seni seviyor! Anneciğini tarafımdan kucakla.

G. Sand

***

Gerçekten tüm bu karmaşık ve kararsız devir süresince George Sand, bir vicdan azabı geçirmektedir. Bu devrelerde Adam'a, Harisse'e, Prens Napoléon'a ve Plauchut'ya yazdığı mektuplar bunu kanıtlar. Sand, 1848[39] den beri öz düşüncelerinin değiştiğini farketmez. "Komü"ne karşı sert tutumu endişe vermekte ve arkadaşlarını bile isyan ettirmektedir. 16 Haziranda Plauchut'ya şöyle yazacaktır: "Bana *yeteri kadar Cumhuriyetçi* olmadığım söylendiği zaman sen beni savunma; tersine onlara aksini söyle! Ve benim; kendileri tarzında Cumhuriyetçi olmadığımı açıkla. Onlar, Cumhuriyeti ellerinden kaçırdılar, daima da kaçıracaklar; tıpkı papazların hıristiyanlığı yitirmeleri gibi! Onlar, kibirli, dar görüşlü ve ukaladırlar: Elden gelen şeyle gelmeyenin farkında değillerdir!"

Sand, bu kederli ve ıstıraplı anlarında, son derece tutucu Flaubert'e, içinden geldiği gibi yazmaya çekinir ve gönlü buna razı olamaz...

Flaubert'e gelince, Paris dönüşü, elden geldiği kadar *Tentation de Saint Antoine* adlı eserine çalışmaktadır. Ama çok defa, gereken vesikaları bulamaz. 20 ya da 21 Ağustos tarihli *Paris-Journal* gazetesi, okuyucularına George Sand'ın ağır hasta olduğunu[40] duyuracaktır. Flaubert hemen Nohant'a endişeli bir mektup gönderecektir. Ama ne yazık ki bu mektup kaybolmuştur. Romancı, dostu Flaubert'i şu mektubuyla yatıştırmaya çalışacaktır:

278. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 23 Temmuz 1871

Hayır, hasta değilim sevgili turubadurum! Fransa'nın bize verdiği gündelik üzüntülere rağmen!... Demir gibi bir bünyeye, olağanüstü hatta garip bir yaşlılığa sahibim! Öyle ki, gücümün azalması gereken bir yaştayken bile, tersine daha güçlüyüm! Artık gençliğimi gömmeye karar verdiğim gün, yirmi yaş daha gençleştim! Benim için senelerin dış görünüşümü etkilemediği söyleniyor! Evet, etkilemedi! Ağacın içi çok güçlü... tıpkı bahçemdeki elma ağaçlarındaki gibi özsu iyi işlemekte.. sertleştikçe daha çok meyve vermekte... Gazetelerin bana yakıştırdıkları hastalık haberi, seni üzmüş... Maurice de çok üzüldü ve seni kucaklıyor. O, ilim, edebiyat ve bitki araştırmaları arasında, her zamanki gibi yine güzel kukla oyunları yazmakta... her seferinde seni hatırlıyor ve onları senin de görmeni istiyor... çünkü bu alanda hergün yol almakta o...

Sence ne durumdayız biz? Rouen'de, Purusyalıların yükü sırtımızdan kalktı sayılır;[41] bu da önemli! Cumhuriyet burjuvazisi oraya çökmek istiyor gibi! Ama bu, budalalık olur! Sen bunu önceden kestirmiştin! Ama bakkal çakkal zümresinin kaçınılmaz saltanatından sonra, yaşam hertarafta yayıldı, hareketlendi... "Komün" yönetiminin pisliklerini hâlâ unutmadık! Tehlikeler doğurarak herkese yepyeni bir politik yaşam emrediyor o! "Kendi işini kendin görmek" gibi... ve saltanatın doğurduğu bu sevimli proleterya, neyin olanaklı, neyin olanaksız olduğunu bilmeye zorluyor bizi... Terbiye, dürüst olmayı, özveriyi sağlıyor... başta gelen şey, seçim oluyor... Raoul Rigault gibileri ve onların avanesi[42] seçiliyor!... Değer ölçüleri sanki şimdi öğreniliyor!... Bu yolda gidilirse, açlıktan geberilecek... onlar için, kısa vadede ders olabilecek başka birşey görmüyorum ben!...

Çalışıyor musun? *Saint Antoine* yapıtın yürüyor mu? Paris'te ne yapıyorsun? Neler görüyor, neler işitiyorsun? Bana yaz. Benim oraya kadar gitmeye cesaretim yok. Croisset'ye dönmeden önce bana uğrasana... Seni görmeden edemiyorum; bana bir çeşit ölüm bu...

G. Sand

279. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 25 Temmuz 1871

İşte yine basının bir azizliği! Zaten ben de kuşku içerisindeydim. Her ne hal ise, *Figaro* gazetesinin bu uğursuz haberi beni çok korkuttu! Bu gazete birtürlü yıkılıp yok olamıyor! Saltanatı devirdiler, Fransa'yı zaptettiler, Paris'i yaktılar![43] Ama La Fargue ve Villemassant gibiler gün geçtikçe parlıyorlar... Bu saçmalıklar sürüp gider ama aynı hayvanların herşey üzerinde direnmeleri kötü! Şaştığım şey de bu işte!...

Gene de, görünüşte Paris, Haziran ayındaki gibi fazla şaşkın değil! Doğal olarak Prusya'dan nefret edilmeye başlandı! Hem de Fransız geleneğine uygun bir şekilde.. bundan böyle, bu uygarlar için, övgülü cümleler kullanılıyor!... "Komün" yönetimine gelince: Onun yeniden doğması daha sonraları için bekleniyor... nizamı seven kişiler ise, geri gelmesini engelleyecek şeyleri yok ediyor... Bu yeni hastalıkları, ancak eski ilaçlarla iyileştiriyorlar... Kefalet parasının yeniden yürülüğe girmesi, korkunç bir budalalık![44] Dostlarımdan biri, güzel bir konuşma yaptı; bu kişi, "Clermont-Ferrand" da, belediye başkanı, arkadaşınız Michel de Bourges'u vaftiz oğludur, adı *Bardoux*...

Fikrinizi paylaşıyorum: Burjuva Cumhuriyeti kurulabilir; onun yüksek düzeyde olmayışı, sağlamlığını garantilemez... Biz ilk kez ilkesiz bir yönetime geçtik; belki böylece politikada bir pozitif çağ başlıyor değil mi?

Çağdaşlarımdan duyduğum korkunç tiksinti, beni geçmişe sürüklüyor! Ve sevgili *Saint-Antoine* yapıtıma tüm gücümle sarılıyorum; Paris'e gelişimin nedeni de bu; zira gereken kitaplar Rouen'de yok. Şu sırada Fars dinleri arasında bocalıyorum; Hun tanrısı hakkında açık seçik bir fikir edinmeye çalışıyorum; hiç te kolay olmuyor bu! Tüm Haziran ayım bir sürü notlar almakla, "Budizm"i incelemekle geçti; konuyu iyice bilmek istemiştim ve sanırım sevimli küçük bir "Buda" yarattım. Size, benim şu küçük kitapcığı okumayı ne kadar isterdim! Nohant'a gelemem; çünkü artık annemden uzak kalamıyorum. Onunla yaşamak harab ediyor beni, sinirlerim bozuluyor... Yeğenim Caroline ile, bu zor yükü, nöbetleşe taşıyoruz! Onbeş güne kadar Croisset'ye dönüyorum.

15'den 20 Ağustosa kadar sevgili Turgenyevciği bekliyorum[45]. O gittikten sonra, siz da buraya gelmez misiniz sevgili üstad? O gittikten sonra diyorum, çünkü Purusyalılardan sonra temiz olarak ancak tek bir odamız kaldı. Hadi sevgilim, gayret edip Eylül ayında bana gelin!

"Odéon" dan haber aldınız mı? De Chilly bayından cevap almak imkansız! Kaç kez evine gittim, ve üç mektup yazdım; tek kelimelik bir cevap alamadım! Bu baylar, sevimli birer büyük senyör edasındalar sanki! Kendisi, oranın direktörü mü? Yoksa oranın yönetimi, "Berton-Laurent-Bernar" topluluğuna mı verildi?[46] Berton benden dram komitesi başkam ve millet vekili Osmay'ya bir tavsiye mektubu istemişti; o zamandan beri bu konuda hiçbir şey yazmadı...

Not: Yolladığım telgrafımı biliyorum alamadınız; çünkü çok geç çekmiştim; akşam üzeri vermiştim; ertesi sabah ise, artık hastalığınız yalanlanmıştı. Hep unutuyorum: Prenses Mathilde, bana birçok kez sizi sordu; onu cuma günü görmüş, hakkınızda havadis vermiştim.[47]

Tanrıya emanet olun sevgili üstad; sizi içten kucaklıyorum. Yaşlı turubadurunuz.

Gve Flaubert

Flaubert, günlerini Paris'te kitabı için araştırmalarla, okumayla geçirmektedir. Arada da, kendisi için biraz tatil ayırır. Versalles'da, bir gününü "Savaş Komitesinin çalışmasını" izleyerek geçirmektedir; hafta sonlarında da "Saint-Gratien" de, prenses Mathilde'in evinde kalmaktadır. 16 Temmuzda Flaubert, Croisset'ye dönecek, Turgenyev'in ziyaretini boşyere bekleyecektir. Bir yandan da kitabının yeni kısmına başlayacaktır.

Georges Sand'a gelince: O, büyük bir çabayla kendine gelmeye çalışır; Nohant'nı bırakacak halde değildir; ama yine de çalışmalarına koyulacaktır. Yeniden projeler yapmaya başlayacak, *Revue des Deux Mondes*'dan ilişkisini kesecek, onbeş günde bir, *Le Temps* gazetesine *Reveries* ve *Souvenirs* adlı tefrika romanları yazacaktır. Dahası, Dumas Fils ile yeni bir dergi çıkarmayı ciddi şekilde düşünecektir. Bu dergi, *Revue des Deux Mondes*'dan daha genç, daha canlı bir kuşağa, günün hareketine uyan bir gençliğe hitab edecektir. Ama Dumas'nın teklifleri bu işi baltalar.

Her ikisi de, haber alamamak yüzünden endişelidirler, altı haftalık bir susuştan sonra, iki dost, aynı zamanda birbirlerine birer mektup yazacaklardır.

280. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 6 Eylül 1871

Nerelerdesin sevgili turubadurum? Sana yazamıyorum, ruhumun derinliklerine kadar karmakarışığım! Umarım, bu da geçecek! Ben, milletimin, ırkımın tutulduğu hastalığa tutulmuşum; ne mantığıma ne de kişisel *kusursuzluğuma* sığınabiliyorum, bu yol hepimizi nerelere götürecek! Eğer sen benden cesaretliysen, bu cesaretten biraz bana ver...

Sana, küçük kızlarımızın o şirin yüzlerinin fotoğraflarını gönderiyorum; seni hatırlıyorlar ve bu resimleri sana göndermeyi kendileri istiyorlar! Ne yazık ki onlar birer kız çocuğu ve nadir birer nebat gibi sevgi içerisinde büyüyorlar! Onları koruyacak ve bizlerin yolunda yürütebilecek hangi erkeğe rastlayabilecekler? Sanırım yirmi yıla varmaz etrafımız riyakar ve serseri insanlarla dolacak!

Bana haberlerini ilet, zavallı anneciğinden, Croisset'den, ailenden söz et. Bizleri de, seni sevdiğimiz kadar sev...

G. Sand

281. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 6 Eylül 1871
Çarşamba akşamı

Evet sevgili üstad, siz galiba turubadurunuzu unutuyorsunuz? Her halde çok meşgulsünüz! O iri yazılarınızın uzun zamandır hasretini çekiyorum! Nice zamandır oturup karşılıklı sohbete dalamadık! Birbirimizden böyle uzak yaşamamız çok yazık oluyor! Sizi görmeye öyle büyük ihtiyacım var ki.

Zavallı anneciğimi yanımdan ayırmaya artık cesaret edemiyorum! Mecbur olduğum zaman ise, Caroline bu işi yükleniyor; eğer durum böyle olmasaydı, size Nohant'a gelecektim. Siz hep orada mısınız? Kucaklaşmak için kış ortasını mı bekleyeceğiz? Size *Saint – Antoine* yapıtını okumayı ne kadar çok isterdim! Kitabın henüz ilk yarısındayım! Dahası karşınıza geçip avaz avaz konuşmayı ne çok isterdim!

Sizi sevdiğimi ve size hayran olduğumu bilen bir kişi *Gaulois* dergisinin bir sayısını bana getirdi; içinde, *Le Temps* gazetesinde yayınlanmış, işçiler hakkında bir makalenizden parçalar vardı. Ne kadar aslına uygun fikirler bunlar! Ne denli doğru ve yerinde sözler![48] Çok acı! Çok acı!... Zavallı Fransa! Beni, sempatik oluşumdan ötürü suçluyorlar! Peki, "Matmazel Papavoine" için ne buyrulur? Barikatların birinde 18 vatandaşın[49] saldırısına uğrayan bu kundakçı kıza ne denir? *Gönül Eğitimi* romanının o çiçek taktimini[50] daha anlamlı kılmıyor mu bu? Tanrım! Biz giderek hayvanlaşıyoruz!... Ama hepsinden kötüsü, artık tutucu Partinin oy vermeye katılmayacağı![51] ve de sallanıp durması!... Parislilerin korkusunu göz önüne getirin birkez: Tümü de şöyle demekte "On yıla varmaz, Komün yönetimi her tarafa yayılacak!"[52] Ben, bu felaketin yakın gelecekte olduğuna inanmıyorum; çünkü vadedilenlerin hangisi gerçekleşebildi? Belki "İnternasyonal" galip gelecek; ama umulduğu kadar, korkulduğu kadar değil!... Ah! Bu soysuz işçilerden, yeteneksiz

burjuvalardan, ahmak köylülerden, iğrenç kilise adamlarından nasıl bıkkınlık duymaktayım! Bu yüzden işte, elden geldiğince eski zamanlara yönelip kendimden geçmeye çalışıyorum... Şu sıralarda, onun tüm Tanrılarım cançekişir bir halde konuşturuyorum! Kitabımın bir başka adı da "saçma sözlerin son haddi" olabilir! Onu bastırma düşüncesi ise, her gün giderek azalıyor!... Niçin yayınlayayım ki onu? Şimdi sanatı kim düşünüyor? Tıpkı burjuvaların, şu bileziklerini tavan arasına kaldırmaları gibi, ben de Edebiyatı kendime saklayacağım! Belki siz bana, faydalı olmak daha yerinde olmaz mı diyeceksiniz! Ama nasıl olurum ki? Fikrimi nasıl kabûl ettirebilirim ki?

Turgenyev, kışı geçirmek için ekim sonunda Paris'e yerleşeceğini bana yazmıştı; hiç değilse, konuşacak bir kişi bulacaktım böylece! Çünkü artık sohbete yarayan ne tek bir kişi ne de tek bir konu görebiliyorum!

Bugün, zavallı Bouilhet'nin mezar işiyle uğraştım; birkat daha keder içindeyim bu akşam!... Arkadaşlık konusuna gelince: Yaşayan kişiler arasında yok değil; ama acayip kişiler onlar![53]

Prenses Mathilde, hep bana sizi soruyor...

Sanıyorum Odéon tiyatrosunun işleri karmakarışık! Eğer ödenekleri keserler ise, bu baylar (Duquesnel ve Chilly) yine de tiyatroyu elden çıkarmayacaklar; ama kimbilir ellerindeki topluluk nasıl bir grup olacak! "Societé Berton – Laurent" a gelince: Acaba sermayesi ne kadardır? Salonu nasıldır? Kısacası, *Aissé* yapıtının durumu ne olacak?

Tanrıya emanet ol sevgili üstad? Sizi içten kucaklarım.

sizin yaşlı
Gve Flaubert'iniz

282. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 8 Eylül 1871

Her zaman olduğu gibi bu kez de mektuplarımız çatıştı; küçük kızlarımın portrelerini bu gün almış olmalısın; onlar şu sırada tam büyüme çağındalar ve pek güzel değiller! Ama onlar bu güzel gözlerle, hiç bir zaman çirkin olmayacaklar!...

Gördüğünüz gibi ben de aynı nefret ve tiksinti içindeyim; ama ne yazık ki ben, ne insan yaratığına ne de zavallı ülkemize kin besliyemiyorum! Bizler onun gönlünü kafasım yükseltmemenin acısını duyuyoruz! Ama yine de boş durmuyor, söylediğin gibi okura hizmet götürüyoruz!... Bana gelince: Ben okuru elden geldiğince az düşünüyorum; *Temps* gazetesi işime yaradı, döküntü sepetimi karıştırıp içindekileri ele almama vesile oldu![54] Orada, herbirimize vicdanın ilham ettiği kehanetleri buldum! Bu küçücük geçmişe dönüşlerin, bizleri yüreklendirmesi gerekir ama, durum hiç öyle değil! deneylerden edindiğimiz dersler, işimize ancak çok geç yaramakta...

Sanırım "Odéon" tiyatrosu, *Aissé* gibi edebi bir piyesi, tahsilatsız sahneleyecek durumda değildir; eseri berbad edip tehlikeye sokmamalı, sırasını beklemeli... Berton topluluğuna gelince: Hiç haber yok; kasabaları dolaşmaktalar ve bu topluluktaki kişileri Chilly onaylamamakta, onlara ateş püskürmekte... Odéon tiyatrosu, birinci sınıf bir artist olan Reynard'a, yol vermiş; ama akıllılık eden Montigny,[55] ye ise elkoymuş... gerçekten artık Odéon tiyatrosunda hiç tamdık yok! Siz niçin piyesinin "Theatre Français" de oynatılmasım düşünmüyorsunuz?

Prenses Mathilde nerde? Enghien'de mi, yoksa Paris'te mi? Ya da İngiltere'de mi?[56] Kendisine yazacağım ilk mektup için, sana birkaç sözcük gönderiyorum.

Seni gelip göremiyorum sevgili ihtiyarcık; oysa böylesine mutlu dinlenme saatlerini ben çoktan hakettim; ama *Home*'u, yani evi, anlatması uzun ve çaresiz olan birçok nedenlerle, bırakamıyorum.[57]

Bu kış Paris'e gitmeyi düşünmediğine göre, neden sizler Turgenyev ile buraya gelmiyorsunuz? Sen onu şimdiden bu ziyaret için hazırla.

Ailemle birlikte seni seviyor ve kucaklıyorum.

G. Sand

283. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 8 Eylül 1871

Ah! ne güzel, ne tatlı şey bu resimler! Bu küçük suratlar ne de ciddi! Ne de yumuşak! Annem de ben de çok duygulandık... Bu yap-

tığınız, büyük bir incelik sevgili üstad! Bundan ötürü size çok çok teşekkür ederim! Ben Maurice'e gıpta ediyorum; yaşamı benimki gibi kupkuru geçmiyor!

İkimizin mektupları yine çatışmış... Bu durum, her ikimizin de duygularının eşit ve aynı derecede olduğunu kanıtlamıyor mu?

Siz neden böyle karamsarsınız? İnsanlık yeni birşey sunmuyor ki! Genç yaşta beni çaresiz acılara boğmuştu... İşte bundan ötürü, şimdi hiç düş kırıklığına uğramıyorum. Kütle, olsun, sürü olsun, herzaman nefret uyandıracaktır kanımca... Önemli olan şey ise, hep aynı zeka ve dehadaki bir ufak gurubun var oluşudur... *Mandarinlerin* karşısında eğilinmedikçe, Bilim Akademisi, Papanın yerini tutmadıkca, bence Politika ve Toplum, en ufak kollarına kadar tiksindirici bir yalan yığınıdır![58] Kim ne derse desin, bizler İhtilalin sonucu olan bir düşüş, bir beceriksizlik, bir başarısızlık içerisinde bocalayacağız! Nedeni de, onun orta çağdan ve anti sosyal bir dinden, yani hıristiyanlıktan doğmuş olmasıdır... Bir (modern demokrasi) olan eşitlik fikri, özbeöz bir Hıristiyanlık fikridir ve Doğruluk fikrine karşıttır. Bu gün, gördüğünüz gibi, *Lutuf,* herşeyin üstündedir![59] His, herşey, hak ise hiçbirşey! Artık bu gün, katillere bile öfke duyulmamakta ve Paris'i tutuşturan kişilere, Mr Favre'a kara çalanlardan az ceza verilmekte[60].

Fransa'nın yeniden yükselebilmesi için, onun ilham değil, Bilime yönelmesi, tüm metafizik şeylerden kurtulması, Kritik çağa girmesi, yani nesneleri incelemesi gerek!...

Ben, son derece budala bir nesile benzeyeceğimize inanıyorum. Tıpkı bizlerin realizm ve nominalizm sözcükleriyle alay etmemiz gibi, onlar da Cumhuriyet ve Monarşi kelimelerine güleceklerdir! Çünkü ben, bu iki tabir arasında esasla bir fark göremiyorum! Bence, modern bir cumhuriyet ile, anayasal bir monarşi aynıdır. Varsın onlar bu iki kavram üzerinde bağırıp çağırsınlar, sövüp saysınlar, dövüşsünler! Bundan birşey çıkmayacak!...

Saf halka gelince: "Parasız ve zorunlu"[61] bir eğitim onu tamamlayacaktır. Herkes *Le petit Journal* ve *Le Figaro* gazetesini okuyabilince –burjuvanın ve zengin beyfendinin başka birşey okumadığına göre– bunlarla yetineceklerini sanmıyorlar! Gazete, insanları aptal-

laştırıcı bir okuldur: Çünkü o, düşünmeyi önler. Eğer onlara bunu söyler, mertlik gösterip buna inandırabilirseniz ne kıvanç dolu bir yardımdır bu!...

Yapılacak ilk iş ve ilk çare insan aklının yüzkarası olan genoyu kaldırmak. O, kuruluş bakımından tek unsurdur ama ötekilerin zararına çalışmakta. Sayıyı, aklı, eğitimi, ırkı, hatta sayıdan üstün gelen[62] parayı bile yener o.

(Daima bir Allah, bir *Kurtarıcıya*[63] ihtiyacı olan) Katolik toplumu, belki kendini bile savunamaz olur. Tutucu parti pirimitif kişinin içgüdüsüne bile sahip olamaz; (çünkü, primitif kişi, hiç değilse inini muhafaza ve yiyeceğe sahip olmak için, döğüşmesini bilir.)[65] Bu kişiler, geleceğin Cizvitleri, yani Enternasyonal tarafından yutulacaktır. Ama ne Vatan ne de Hak diye birşey bilen eskiler de, başarılı olmadılar; ve Tırpan altındaki Enternasyonallik de batmaya mahkum oldu; çünkü o yanlış yoldadır; ne fikir ne de düşünce vardır onlarda! Sadece hırs ve tamah!

Ah sevgili üstad, birkez nefret denen şeyi bir yaşayabilseydiniz! Sizde eksik olan budur işte! Kin duygusu yok sizde! Kocaman sfenks gözlere sahipsiniz ama, dünyayı yaldızlı renklerle seyretmişsiniz! Sizin kalbinizin o güneşinden doğmuş bu! Ama şimde öylesine zifiri karanlıklar içerisindeyiz ki, herşey tanınmaz oldu! Hadi haykırın! Gürleyin! O tunç rubabınızı elinize alın! O gürleyen teline dokunun! Göreceksiniz o canavarlar nasıl kaçışacaklar! Yaralı Themis [66]in kandamlalarıyla bizleri sulayın siz...

Neden "büyük bağların koptuğunu" hissediyorsunuz ki? Kopan nedir? Sizin bağlarınız, kopmayan cinstendir! Sevginiz sonsuza dektir!

Tarih bilgisizliğimiz, bize çağımızı kötü gösteriyor; her zaman bu böyle olmuştur. Birkaç yıllık bir sükün uğruna kandırılmışız biz! Hepsi bu! Bir zamanlar, örflerin yumuşadığına ben de inanmıştım. Bu yanlışlığın altım çizmeliyiz. O korkunç ama güzel şeylerin yapıldığı Pericles ya da Shakespear çağından fazla kendimize değer vermemeliyiz!...

Başınızı kaldırdığınızı, ara sıra da olsa sizi seven turubadurunuzu düşündüğünüzü söyleyin bana...

Gve Flaubert

***

14 Eylül de Sand, Flaubert'in şu önceki mektubuna bir cevap vermeye koyulacaktır. Ama birkaç sayfa sonra, bu mektupla sadece Flaubert'e hitab etmediğini farkedecek ve Nohant'a yazan kişilerin tümüne cevap vermeyi isteyecektir. Bu mektupların, kendisine ters düşen politik ve sosyal fikirler olduğunu görecek, hemen tonunu yükseltecektir; barışçıl ve insancıl bir şekilde bu kez tüm Fransa'ya hitabedecektir.

Le Temps gazetesine de gönderdiği bu mektuplar *Reponse à un ami* başlığı altında, tefrika halinde yayınlanacaktır. Sand, Flaubert'e daha özel ama dostunun tezine, mantığına asla uymayan bir başka mektup gönderecektir.

284. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 16 Eylül 1871

Sevgili ihtiyar,

Sana dün cevap yazmaya başlamıştım; ama mektubum öyle uzamıştı ki onu, 15 günde bir çıkan *Le Temps* gazetesine tefrika edilmek üzere gönderdim. Onlara ayda iki tefrika yazmak için sözvermiştim. Yolladığım bu *Reponse à un ami* adlı tefrika, seni herhangi bir işaretle elevermeyecek, çünkü ben okuyucu karşısında seninle asla bir tartışmaya girmek istemem. Sana, *acı çekmemin* ve *isteklerimin* nedenini açıklayacağım. Onları sana göndererek seninle sohbet etmiş olacağım; ve sen, üzüntümün benden bir parça olduğunu, ilerlemenin bir düş olduğu, ve bunun benim elimde olmadığını göreceksin... Zaten bu umut olmasa, hiçbir kimse işe yaramayacaktır. *Mandarenlerin* bilgili olmaları gerekmez. Onlarda Kütleye hakim olmak umudu yoksa, birkaçının tahsilli oluşu yetmez. Filozofların susmaktan başka çareleri yok; senin bir ruh ihtiyacı ile bağlandığın bu büyük kafalar, örneğin Shakespear[64], Molière, Voltaire gibilerin, var olmaktan ve kendini belli etmekten başka çareleri yoktur. Beni bırak acı çekeyim! Shakespear'in dediği gibi: "Bu acı, haksızlığı sakin bir yüzle seyretmekten daha iyidir." Ben, acılarımın bardağını içip tükettikten sonra ancak doğrulabilen bir kadınım! Benim de sevgilerim, acıma duygularım, öfkelerim var! Ben asla ne bir bilge, ne de bir bilgin olurum!

Prenses Mathilde'den kısa, nazik bir mektup aldım; tekrar Paris'e yerleşti mi o? Ona ölen Mr Demidoff'dan söylendiğine göre bu alçak kocadan kendisini yaşatacak birşey kaldı mı? Bu, yeni sarsıntılar bahasına da olsa, onun gelip dostlarında yerleşmesi mertçe ve iyi olacak!

Küçüklerin resimlerinden hoşlanmana memnun oldum! Sen ne kadar iyisin! Zaten bundan emindim!... Seni tüm gücümle kucaklıyorum. Sen Mandaren de olsan, yine seni anlaşılmaz bulmuyorum ve bütün kalbimle seni seviyorum.

G. Sand

Bir esir gibi çalışıyorum.[66]

Sand'ın *Reponse à un ami* adlı tefrikası *Le Temps gazetesinin 3 Ekim sayısında çıkacak ve yazara birçok ilginç mektuplar gelecektir. Sand günlüğüne şöyle yazar: "Le Temps* gazetesindeki başarım yeniden başladı" der ve şaşkınlığını belli eder. Bunun hemen bir nüshasını Flaubert'e gönderir. O, kendisine şu mektupla cevap verecektir:

285. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 7 Ekim 1871
Cumartesi

Sevgili üstad,

Makalenizi dün aldım; eğer Paris'e gidiş hazırlığı içerisinde olmasaydım size uzun uzun cevap verecektim. Paris'te *Aissé* yapıtının işini bitirmeye çalışacağım. Makaleniz, ortalarına doğru beni ağlattı! Ama asla fikrimi değiştirmedi! Duygulandım ama inanmadım![67] Hepsi bu!

Ben sizde, hiçbir yerde bulamadığım Adalet sözcüğünü arıyorum; tüm hastalığımız da bu bizim! Bu, ahlakta en aramlan nosyon eksikliğinden doğuyor! Ve bence ahlakı baştan başa içine alıyor! Lutuf, insaniyet, his, ideal gibi şeyler, *Hukukta* ve *Bilim* deneylerinde bize çirkin oyunlar oynamıştır. Eğer Fransa bir süre sonra tenkit durumuna geçmez ise, sanırım bir daha geri gelmeyecek şekilde

kaybolacaktır. Parasız ve zorunlu eğitim bir işe yaramayacak, ancak budala sayısını arttıracaktır. Renan, bunu üstün bir şekilde *Questions contemporaines*[68] adlı eserinde ortaya koymuştur. Bize herşeyden önce, doğal bir aristokrasi gerekli, yani kanuna uygun bir aristokrasi lazım. Eğer bir başa sahip olmaz isek hiçbirşey yapamayız; bu günkü genoy usulü, ilahi hukuktan daha manasız; eğer onu yaşatabilirler ise, çok şeyler göreceğiz! Kitle ve kalabalıklar, daima budaladır. Ben onlara fazla inanmıyorum; ama şuna güveniyorum: Kütle ne denli yeteneksiz olsa da, ona saygı duyarım; çünkü o, sayısız verimlilik tohumlarıyla doludur; ona özgürlük verilebilir; ama iktidar asla!...

Ben de sizin kadar sınıf ayrılığına inanmıyorum.[69] Kastlar arkeolojinin işi; ama şuna inanıyorum: Fakirler Zenginlerden nefret ederken; Zenginler de Fakirlerden ürkerler. Ve bu durum sonsuza dek sürecektir. İkisine de sevgi aşılamak para etmez; hiçbir yararı olmaz. Yapılacak şey öncelikle, güçlü olan Zengini eğitmektir. Önce burjuvayı aydın kılalım; çünkü o, hiçbirşey bilmez! Hiç mi hiçbirşey bilmez! Demokrasinin rüyası, Proleteri burjuva budalalığının düzeyine getirmektir. Bu rüyanın bir kısmına erişilmiştir: Onlar da aynı gazeteyi okur ve aynı ihtiraslara sahiptirler!

Bir yıldan beri, eğitimin üç derecesi kendisini kanıtladı: 1 – Yüksek eğitim, Purusyayı kazançlı kıldı. 2 – Orta eğitim, yani burjuvaların eğitimi, 4 Eylül insanlarını ortaya çıkardı. 3 – İlk eğitim de başımıza "Komün" idaresini getirdi. Onun bakam[70] yüce Valles, Homere'[71] den nefret etmekle övünüyordu.

Üç yıl içinde *tüm* Fransızlar okuma yazmayı öğrenebilecekler; ama sanmayın ki böylece daha ileri gideceğiz? Tersine düşünelim: Her "Komünde" Bastiat'[72]yı okumuş bir burjuva bulunsun ve onun *saygı gördüğü* farzedilsin! Böylece herşey bambaşka olmayacak mıydı? Bu gün, Paris'teki halk gürühunun Badinguet'yi çok aradığını işitiyorum! Bundan kuşkum yok; kendisi için bir plebisit yapılacakmış! Zira genoyu denen şey, işte böylesine güzel bir iş!...

Ben gene de, sizin gibi cesaretimi yitirmiyorum ve bu günkü hükümetten hoşlanıyorum! Çünkü onun hiçbir ilkesi, hiçbir metafiziği, hiçbir yalanı yok...

Fikrimi pek kötü açıkladım. Oysa size başka bir cevap layıktı. Çok acele oldu; ama bu durum sizi kucaklamama engel olmaz.

İhtiyar turubadurunuz
Gve Flaubert

Gene de ben o denli bir turubadur sayılmam! Çünkü, makalenizde sezilen o dost siluet, sevimsizin ve egoistin biri...

286. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 10 Ekim 1871

Mektubundaki *çıkma notuna* cevap veriyorum: Eğer bu cevabım Flaubert'e olsaydı, soru *cevaplanmış* olmayacaktı. Sen de bilirsin: Gönül ile kafa her zaman uyum sağlamaz! Hele hepimizin akortsuz olduğu her dakika alçalmaya zorlandığımız şu sıralarda!... Ben, burada kimsenin tanımadığı ve tanıyamayacağı herhangi bir dost mektubuna, ondan bir parçaya cevap veriyorum; çünkü bu onun tam kendisi değil, sadece mantığının bir parçasından doğan bir fikirdir; ve ben ona cevap veriyorum.

Gene de sen bir turubadursun! Eğer sana resmi bir cevaba kalkışsaydım, o kişi, başka bir şahıs olacaktı! Ama bizim tartışmamız iki aşığın okşayışları gibi, aramızda kalmalıdır ve daha yumuşak olmalıdır; çünkü kişisel fırtınalarda dostluğun da kendine öz sırları vardır.

Bana yazdığın bu sözkonusu mektup, karşı çıkmadığım gerçeklerle dolu. Ama senin düşünce gerçeklerinle benim his gerçeklerim arasında, bir bağ ve uyum bulmam gerekecek; ve ne yazık ki Fransa, ne seninle ne de benimle beraber... O, körlük, cehalet ve budalalık içinde... Bunu inkar edemem ve üzüntümün nedeni de işte bu...

Düşünüyorum, acaba *Aissé* yapıtım sahneye koyma sırası mı? Bana, üstün ve nazik bir şeyden sözetmiş oluyorsun: Söylendiğine göre, tiyatrodaki seyirciler, hiçbir zaman böylesine yoğun olmamış! Paris halkının edebi durumunu ölçebilmek için, sıradan bir iki piyesi *seyretmem* lazım. Taşra halkı, eskisinden de az para getirebilir; sık sık Paris'e gidip gelme, küçük bütçeler için elverişli değil; eğer

benim gençliğimde olduğu gibi Paris'te anlayışlı ve nufuzlu bir nüve bulunsa, iyi bir piyes 1000 temsili bile aşamaz; kötüsü de, 300 temsili bulmaz. Bu nüve, artık görünmez oldu; etkisi de yok oldu! Tiyatroları kimler dolduracak? Ne rehberi ne de eleştiricisi olmayan Paris'in dükkancıları mı? Kısaca, *Aissé* konusuna sen hakim olamazsın; bu işi sabırsızlıkla bekleyen bir varis olmalı![73]

Bana Chilly'nin ağır hasta olduğunu yazıyorlar. Pierre Berton'nu da yeniden hizmete almışlar...

Sen çok meşgul olmalısın! Sana fazla uzun yazmak istemiyorum.

Seni içten kucaklıyorum; çocuklar da seni seviyor ve hiç unutmuyorlar, hep hatırlıyorlar...

G. Sand

Flaubert bu mektubu Paris'te alır. 9 Ekimde, Bouilhet'nin *Aissé* ve *Dernières Chansons* yapıtlarıyla meşgul olmak için Paris'e gitmiştir. Odéon tiyatrosunun kararsızlığı karşısında, piyesi Fransız Tiyatyrosunda oynatabilmek amacıyla, yalancı bir dolap bile çevirecek ama sonunda bu da para etmeyecektir.

Prenses Mathilde'lerde, Saint-Gratien'de iki gün geçirdikten sonra, ayın 18'inde tekrar Croisset'ye dönecektir.

287. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 12 Ekim 1871
Perşembe akşamı

Şimdiye dek, hiçbir zaman bu *tertemiz yürekliliği* göstermemiştin sevgili üstad! Ne diyorsunuz? Gerçekten mi beni gücendirdiğinizi sanıyorsunuz? Mektubunuzun ilk sayfası, adeta benden özür diler gibi! Buna çok güldüm![74] Aslında bana siz herşeyi söyleyebilirsiniz! Vuruşlarınız benim için birer okşamadır!

Siz, başkalarını güzel hislerle dolu sanıp, sanki kendi kalitelerinizi onlara ödünç veriyorsunuz! Bununla, son mektuplarınızdan birine kinayede bulunuyorum! Mektubunuzda, Prenses Mathilde'in Saint-Gratien'ne dönüşünü, yerinde, mertçe ve olumlu buluyorsunuz!

Bunu onaylıyorum; nedeni de onu sevmem ve birlikte olmaktan hoşlanmam! Ona gelince; bence o, bir süre sürgünde kalmalıydı; daha yüreklice, daha gururlu bir iş olacaktı bu... Bu konuda düşündüklerimi kendisine de yazdım; ama onu Fransa'ya geri dönmeye fazla hevesli görünce, sustum; dahası bu istek için kendisine yardım bile ettim; samimi dostlarımdan biri de bu işe öncülük etmişti; böylece o, tutkularını yenemeyen şımarık bir çocuk gibi Fransa'ya geri döndü. İşin tüm pisikolojik yanı işte bu! Kendisinin haberi olmadan, Saint-Gratien deki evine, Purusyalıların arasına gittim ve ona iyi bir imtiyaz sağladım. İki memur kapıda duruyordu; her ne kadar damarlarımda imparatorluk kanı bulunmasa da, bekçi kulübesinin önünden geçerken yine de yüzüm kızardı. Benim de evimi Purusyalılar işgal etmiş ve ben de evimden mahrum kalmıştım, O da böyle yapabilirdi! Aman bu konu aramızda kalsın; artık bundan sözetmeyelim!

Öyleyse, yine sohbete başlayalım: Ben, Adalet sözcüğü üzerinde tekrar tekrar duracağım; her yerde bu sözcük inkar ediliyor! Modern eleştiri, Tarih konusunu sanata yeğ tutuyor. Sainte-Beuve--Taine okuluna göre, bir kitabın içindeki değer, bir şey sayılmıyor! Herşey dikkate alınıyor, ama yetenek hiç mi hiç! Bu yüzden de, küçük gazeteler kişilik abartmalarıyla, biyografi ve sonsuz eleştirilerle doluyor! Sonuçta, okuyucuya saygısızlık işte...

Aynı hikaye tiyatrolarda da var: Piyes merak uyandırmıyor da, savunulan fikir önem kazanıyor! Dostumuz Dumas, Lacordaire'in başarısını hayal etmekte! Ya da Ravignan, başarı düşünmekte![75] Paça sıvamayı engellemek, sanki onda bir sabit fikir! Ona göre kadınlar için ahlaklılık evliliğe bağlı kalmaktır.! Erkekler için ise, uçarılıktan sakınmaktır... Artık fazla ilerlemiş sayılır mıyız?

Kısacası, ilk haksızlık edebiyata uygulanmıştır; bu da, estetik kuşkusunun bulunmamasıyle başlamıştır. Bence Romantikler, eskilerden daha fazla ahlak dışı santimantalizimlerinin ve Neo-Hıristiyanlıklarının hesabını vereceklerdir. Baba Hugo'nun, *La Légende des siecles* adlı yapıtındaki bir sultan, mendebur bir kişiye acıdığı için ondan kurtulabiliyor![76] İşte bunlar hep o Larron hikayesi![77] Pişman olmak iyi birşey, ama kötülük etmemek ondan da daha iyi de-

ğil mi? Hukuk ve itibarı iade usulü, bizi namusluluk ile namussuzluk arasında farksız kıldı!... Bir keresinde ben, şahitler huzurunda, Sainte-Beuve'e hiddetlenmiştim; ona, Jules Laconte'a[78] gösterilen hoşgörürlüğü, Balzac için de göstermesini rica etmiştim. Oysa o, beni "mankafalılıkla" suçlamıştı. *Geniş düşünme,* insanı nerelere sürüklüyor işte...

Bizler *orantılılık* duygusunu öylesine yitirdik ki, Versay savaş konseyi, Pipe-en-Bois'ya, Mr Courbet'den fazla kötü davranmaktadır.[79] Maroteau'yu, Rossel [80] gibi ölümle cezalandırmakta! Bu, düpedüz serserilik! Aslında bu baylar beni pekaz ilgilendiriyor; Komüncülerin tümü kürek cezasına çarptırılmalı bence!... Ve bu katil hayvanları, tıpkı bir kürek mahkumu gibi zincire vurup Paris'in yıkıntılarını temizletmeli!... Ama bu, insanlık duygusunu yaralayacakmış!... Bizler, azgın köpeklere karşı yumuşağız; ama ısırılanlara ise, hiç mi hiç acımıyoruz!

Genoy, bu günkü şeklinden değişmedikçe, durum sürüpgidecek. Bence bir insan ne kadar zayıf olsa da, gene bir oy sahibi, kendi oyunun sahibidir. Ama yine de, kendisinden yüz misli değerli olan komşusu ile eşit değildir, buna hakkı yoktur. Bir sanayi kuruluşunda (anonim bir şirkette), her üye gelirine göre oy sahibi olduğuna göre; bir milletin hükümetinde de böyle olmalıdır. Örneğin ben, Croisset'deki 20 seçmene eşit değil miyim? Yani para, kafa, soy bakımından onlara eşit değil miyim. Oysa ben, şimdiye kadar ancak adetin geçerliliğini görüyorum! Yani sayının!... Ah sevgili üstad! Bunca otoriteye sahip olan siz, ilk riski sizin almanız gerekmez mi? Çünkü *Temps* gazetesindeki makalelerinizi çok kişi okuyor! Büyük başarı sağlıyorsunuz! Ve böylece de Fransa'ya çok büyük hizmette bulunuyorsunuz!...

Aissé yapıtı vaktimi çok alıyor; bana bıkkınlık veriyor! Emoroyitinden şikayetçi Chilly'yi göremedim; işim böylece artık Duquesnel ile... Yaşlı Berton'nu elimden alıp, bana oğlunu teklif ediyorlar. Kambur olmasına karşın pek sevimli ama hiç te yazarın işine yarayan tip değil... Fransızlar *Aissé* yapıtını belki de isteyeceklerdir! Şaşırdım kaldım!... Ama bir karara varmam gerek... Ömür boyu esmeyecek edebiyat rüzgârını beklemekten ise, işi riske bırakmak daha iyi!

Bu tiyatro işleri beni çok rahatsız ediyor; bir aydan beri onlara fazla daldım; sersemliğe yakın bir coşku içindeydim.

Herkesi tanıyan, tiyatro, roman, maliye ve politika gibi işlerden anlayan Harrisse'e rast geldim; Şu "aydın kişiler" de ne acayip!

Bayan Plessy'yi gördüm; sevimli ve herzamanki gibi güzel! Sonsuz dostluklarını size iletmemi söyledi.

Ben de size, yüzbinlerce sevgilerimi gönderiyorum.

Sizin yaşlı
Gve Flaubert'iniz.

288. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 25 Ekim 1871

Mektupların ıslatan bir yağmur gibi üzerime yağıyor ve hemen içimdeki filizlenmeye başlayan tohumları büyütüyor, geliştiriyor. Haklı olduğun bu düşünceler içimde sana cevap vermek isteğini doğururken, ayrıca onların güçlü oluşları, beni cevap vermeye zorluyor. Vereceğim cevapların, onlar kadar güçlü olabileceğini iddia etmiyorum; ancak bu cevaplar samimi olacak; sürgü veren filizler gibi içimdeki köklerden fışkıracaktır. Senin parmak bastığın konular üzerine tefrika yazmam da işte bundan ötürüdür. Bu seferki cevabım, senin fikirlerini savunmuyor ama, kuşkusuz seninkilere erişemiyor ve "entelektüel aristokrasi" açısından *gerekli haklara sahip* olmayan bir kadın dost[81] için yazılmıştır.

Köklerime gelince: İnsan onları içinden söküp atamaz ve bu köklerden sana laleler açmamı istemene, ayrıca şaşıyorum! Oysa ben onlardan sana ancak patates verebilirim! Daha ilk entelektüel günlerimin başlangıcında idi, felçli büyük annemin yatağının başucunda, kendi kendimi yetiştirmeye başladığım ya da onu *Deschartres*'a emanet edip tarlalarda koştuğum sıralarda ben, toplumla ilgili en basit soruları, kendime sormaya başlamıştım; ve 17 yaşına gelince de altı yaş çocuğundan pek fazla ileri gidememiştim. Dahası var: (Babamın dadısı) baştan sona çelişki içindeki o büyük adam, aklıselimden yoksun büyük ilim adamı Deschartres bile bana yardım edememişti. Hiçbirşeye inanç duyulmadığı halde, beni ne için manastıra kapatmışlardı? Ve katıksız Restorasyon devrinin kişileri

arasındaki filozof ama ölüm halindeki büyük annem, monarşik akıma dayanamayarak ölürken bile, ben hâlâ fazla birşey bilmiyordum!

İşte o zaman, Chateaubriand ve Rousseau'yu okumaya başladım. Bir yandan incil okurken, *Toplum Sözleşmesi*'ne atlıyor, sofuların yazdığı İhtilal tarihini, filozofların Fransa tarihini okuyordum; günün birinde, bunları iki lambadan birden yansıyan bir ışık gibi artık ayarlayabiliyordum. Böylece kendime has *ilkelere* sahiptim artık.[82] Şimdi bana güldüğünü hisseder gibi oluyorum! Bunlar saf çocuk ilkeleriydi! Herşeyde, her zaman onlara sahip çıktım ben: *Lelia* adlı yapıtımda da, o romantik devrimde de, aşkta, kuşkuda heyacanlı ya da sevinçsiz günlerimde bile... Sevmekte de, Fedailikte de, feda edilen nesneye zarar gelince ancak onlardan vazgeçilir! Bu da, ancak gerçek bir nedene hizmet umuduyla olur! Aşka yararlı olabilme umuduyla yapılabilir! Ben burada kişisel ihtirastan değil, bir ırk aşkından, geniş anlamdaki aşktan, benlik duygusunun nefretinden gelen aşktan sözediyorum! Senin bahsettiğin bu adalet ideali de, asla bu aşktan ayrılmaz; çünkü doğal bir toplumun yaşayabilmesi, karıncalarda ve arılarda görülen karşılıklı yardım ile olabilir... Tümü bu aynı amaçla yarışırlar; hayvanlarda buna içgüdü adı veriliyor. İnsanda ise bu içgüdü, ancak aşk olabilir! Ve aşktan kaçınan kişi de doğruluktan, gerçekten kaçınmış olur...

Ben, ihtilalleri yaşadım ve önderlerini yakından tanıdım.[83] Ruhlarının içini okudum onların! Yani dağarcıklarının içindekini izledim: İlkeleri olmayan gerçek akıldan, güçten, direşkenlikten yoksun kişilerdi onlar! Sadece yetkileri vardı ve kişisel amaç peşinde koşuyorlardı. İçlerinden biri, sadece Barbes ilke sahibiydi: Tüm ilkeleri fazla iyi sayılmazdı; ama hiç olmazsa içtenliğe karşı özkişiliğini hiçe saymayı beceriyordu.

Ben şimdiye kadar önderlerde ve aydınlarda hiç cevher göremedim, meslek konuları dışında, fikir alış verişi yapabildiğim tek kişi sensin; iyi hatırlıyamıyorum: O gün, Mangy lokantasında sen de vardın, yüzlerine karşı hepsinin beyfendi olduklarını söylemiştim; onlar bana "yazı, cahiller için yazılmaz!" diye cevap vermişler ve beni kınamışlardı; çünkü ben, birşeylere gereksinimi olan sadece cahiller için yazı yazmak istiyordum. Beyfendilerin herşeyi vardı,

zenginlerdi ve tatmin edilmişlerdi. Oysa cahillerin hiçbir şeyi yoktu ve ben onlara acıyordum. Sevmek ve acımak! Bu hisler birbirinden ayırd edilemezler. İşte düşüncelerimin işleyişi böyle! Fazla karışık değil onlar!...

Ben, iyinin tutkunuyum!... Önceden düşünülmüş santimantalizmin tutkunu değil! Aynı ilkelere sahibim diyenin, iddia edenin, söylediklerinin tersini uygulayanın yüzüne tükürebilirim! Kanunun pençesine düşmüş kundakçıya, katile acımam da, böyle canavarları meydana getiren o vahşi, aşağı, gayret ve yardım gösteremeyen zümreye acırım! Ben insanlara acırım; kendimi onlardan ayırd edemediğim için iyi olmalarını isterim! Onlar, ben demektir; yaptığı kötülükler, içime işler! Utançları, yüzümü kızartır benim! Cinayetleri içimi burar! Onlar olmadan, ben ne gökteki ne yerdeki cenneti tadabilirim!... Sen, beni anlamazsın! Baştan ayağa iyilikle dolu olan sen!

Hep Paris'te mi oturuyorsun? Öyle günler oldu ki, gelip seni kucaklamayı düşündüm hep! Ama etraftaki bu yoksulluk içinde, az da olsa böyle para harcamaya cesaret edemedim; ben, elimin açık olduğunu unuttuğum zaman ancak hasis olabiliyorum! Her zaman da bunu unutuyorum! Dahası, yapılacak iş öylesine çok ki!... Hiçbirşey bilmiyorum, birşey de öğrenmek istemiyorum! Ve her şeyi yeniden öğrenmek gerekiyor!... Seni görmeye çok ihtiyacım var; sen olmayınca, kendimden bir parça eksiliyor sanki... Aurore'cuğum beni çok oyalıyor.[84] Herşeyi çabuk anlıyor; onu dört nalla değil, sekiz nalla koşturmak gerekiyor! İhtirası anlamak için, bıkkınlık nedir, bıktırma nedir, bilmek gerek! Aurore da, bir zamanlar tembel olan babasına çekmiş!... Bay baba, öylesine toparlandı ki sonraları, şimdi Aurore için hiç acele etmiyorum... Baba Maurice çok geçmeden sana mektup yazacak, bana vaadetti; gördüğün gibi seni hiç unutmuyor!... *Titite* sarmaş dolaş olmaktan, bebeğinin kafasını kopardı! Sanki kafası kopuk değilmiş gibi yine onu kucaklıyor! Felaketlere direnmek için güzel bir örnek değil mi bu?

Maurice, yine arkeolojik çalışmalara daldı.[85] Lina, yine herzamanki gibi sevimli! Sadece hizmetçilerin temiz olmamasından şikayetçi. Saç taramasını bilmeyen bu yaratıklar için daha kaç fırın ekmek gerek!

Seni kucaklıyorum. *Aissé* yapıtının neresine geldin? Odéon tiyatrosu ile, o patırtılı işlerle aran nasıl? Seni seviyorum tüm söylediklerimin sonucu bu sözcüğe bağlı...

G. Sand

289. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 14 Kasım 1871

Şükür *Tanrıya*. Kitabımdaki Tanrıları bitirmek üzereyim! Ve onu bitirdim yani *Saint-Antoine* yapıtının ancak mitolojik kısmını bitirdim! Haziran ayından beri üzerinde çalışıyordum! Tanrıların üstadı olan size, onu okumayı ne kadar isterdim!

Neden direnip, bu sonbahar da buraya gelmediniz? Paris'ten uzun süre uzak yaşanılır mı?... Ben öbürgün, Paris'te olacağım; kış boyu *Aissé* yapıtı ile uğraşmak, bu bir ciltlik şiiri bastırmak, fazla eğlenceli değil! (Size onun önsözünü göstermeyi isterdim) Başında daha bilinmedik iç sıkıcı birçok iş var!..

İlan edilen ikinci tefrika henüz elime geçmedi.

Yaşlı turubadurunuz sersem gibi! Üç aydır, gece uykularım ancak 5 saat! Deliler gibi çalışıyorum ve sanırım kitabım şaşılacak bir düzeyde... Burjuvaların aptal oldukları hakkında söylediklerim, beni savunabilir! Ya da beni desteklemesine ihtiyaç kalmayan bazı hoşa giden şeyler!

Bu zavallı burjuva zümresi, giderek daha ahmaklaşıyor! Oy bile kullanmayacak! Vahşi bir köpek bile, benliğini koruma duygusu ile onlardan daha üstün! Zavallı Fransa! Zavallı bizler!

Şu sırada, vakit geçirmek için okuduğum kitapları biliyor musunuz? *Bichat* ve *Cabanis*'i![86] Beni son derece ilgilendiriyorlar! Bir zamanlar güzel kitap yazmayı biliyorlarmış! Ah şu günümüz bilim adamları! Eskilerden ne kadar uzak onlar!...

Tek çektiğimiz acı avanaklık! Ve bu, evrensel bir avanaklık! Avamın aptallığından sözetmek haksızlık olur! Ve eksik bir düşüncedir bu!... (Seine-İnferieur) ün genel Konseyindeki adayların, fi-

kir ve kanaatlerini okumaya mecbur oldum;[87] Sayıları altmış kadardı; hepsi de ince burjuvaziden, en zenginlerinden ve en ağırbaşlılarından geliyordu. Onlardan daha eşek kimseler olamaz! Kısacası asıl aydın sınıfları aydınlatmak gerek! Yani işe, baş tarafından, en sağlıksız taraftan başlamak gerek! Geri kalan zümre, peşlerinden gelecektir onların!...

Siz benim gibi düşünmezsiniz; içiniz merhametle doludur! Oysa ben kimi günler, öfkeden boğuluyorum... Çağdaşlarımı, adeta boğasım geliyor! Ya da en azından onlara küfür yağdırıyorum, sonsuz sövüp sayıyorum!... Nedenini de hep kendi kendime sorarım...

Maurice'in uğraştığı arkeleoji ne çeşit?

Küçük kızları, tarafımdan kucaklayın.

Sizin yaşlı
Gve Flaubert'inizi.

Eğer Sand'ın yazdığı "ikinci tefrika" Flaubert'in eline geçmemiş ise, nedeni yazının 14 Kasımda yayınlanmasıdır. Sözkonusu kadın, arkadaşı, Madam Juliette Adam'dır. Ama gene de George Sand, bu yazısında Flaubert'e hitabetmektedir. George Sand, dostu Flaubert'in özellikle adalet fikirleri üzerinde durur: "Bir arkadaşım, çok büyük bir düşünür, peşin peşin söylüyorum, benim adalet ilkesi üzerinde iyice durmadığımdan yakınmakta. Adalet güzel birşeydir; kendisinin idealidir; Adaletin, benim için de bir ideal olmasından övünç duyarım; ama uygulamaya gelince, ikimiz aynı fikre varamıyoruz. O, bana adaletin en yetkin ellerde bulunmasını söylüyor; bunu inkar etmiyorum; ama o, aklın hükmünü sağlam kılmak için meşru yollara inanıyor. Ben ise kanunun bu yolları empoze ettiğini söyleyerek bunu kabul etmiyorum. Eğer şahsın değerini Devlet ölçecek ise, biz bir teokratik hükümet içinde bulunuruz." –Sand kesinlikle genoyu, mecburi eğitimi savunuyor, Flaubert'in nefret ettiği "sayı" usulünü kabul ediyor; ve o arada, dostunun "mandarenler" hakkındaki düşüncesini reddediyor; ve politikaya ilham vermesi gereken Bilimler Akademisini de tanımıyor: "Ben, Devlet benim diyen Louis XIV kadar, Akademie des sciences'a da, söz hakkı vermem. Kuşkusuz aklın zulmü, budalalığa cevaz vermez; ama onu, sakınılmaz kılar ve karşı konmaz şekilde davet eder; çünkü tüm ifratlar, bir karşıt ifradı doğurur." der.

Flaubert, Sand'ın bu makalesini 15 Kasım akşamı, Paris'e vardığında okumuş olacak.[88] "Bouilhet'nin işleri" onun tüm vaktini ve enerjisini almaktadır; bu durum, "sevgili üstadla" politik tartışmayı sürdürmek için bir engeldir.

290. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 24 Kasım 1871[89]

"Noel gecesi yemeğinde" bizde olmak istemediğini Plauchut'dan öğrendim. Ona: "Çok işim var!" demişsin. Seni görmek sevincindeki bizlere, yazık ediyorsun!...

Charles-Edmond'un[90] o başarılı oyununda bulunmuşsun; demek sağlığın yerinde ve yapılacak birçok işin var... Bilirim, herzaman budala burjuvalardan nefret edersin. Tüm bu işlerin arasında *Saint-Antoine* yapıtını bitirebildin mi? Onu yakında okuyabilecek miyiz?

Seni, kolay bir işle görevlendiriyorum: Saygı değer ve ilginç bir kişinin[91] yardımına koşmuş bulunuyorum. Bu kişinin; kendisine, yatmak ve oturmak için, eşya olarak ancak bir bahçe kanepesi bırakmışlar. Ona 600 Fr. gerekirken ben ancak 300 Fr. yollayabildim; merhametli kişilere de başvurdum, bana gerekeni de yolladırlar. Kendisinden 100 Fr. istediğim ve bunu *ne şekilde yollayacağını* soran prenses Mathilde'den hâlâ bir cevap alamadım. Oysa ben "posta ile gönderirsin" diye yazmıştım. O zamandan bu yana hiçbir haber alamadım.. Fazla üzerinde durmuyorum ama, paranın çalınmış ya da yitmiş olmasından korkuyorum. İşte senden, bu işin en yakın zamanda açığa kavuşturulmasını istiyorum.

Ben ve Lolo seni kucaklıyoruz. Aurore[92] ve tüm ailemiz seni kucaklıyor...

G. Sand

291. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 1 Aralık 1971
Cuma akşamı

Sevgili üstad,

Elime geçen mektubunuz beni tedirgin etmeye devam ediyor; çünkü hâlâ prensi görüp görevimi yerine getiremedim. Prensesin de

günlerdir nerede olduğunu öğrenemedim; onun, Paris'e gelip yerleşmesi ve gelişini bana bildirmesi gerekirdi. En sonunda bu gün ancak onun "Saint-Gratien" de olduğunu öğrendim ve pazar akşamı gidip kendisini göreceğim; herhalikarda verdiğiniz görev yerine getirilecektir.

Beni bağışlayın; çünkü 15 gündür bir dakika bile boş değildim: *Aissé* yapıtımdan önce oynayacak *Ruy Blas* temsilini yeniden ertelettirmek gerekiyordu; (zor bir işti bu);[93] ama sonunda, önümüzdeki pazartesi, provalara başlatılmasını başardım. Bu gün, piyesi aktörlere okudum, yarın da rolleri karşılaştıracağız; sanırım piyes iyi gidecek... Bouilhet'nin şiir kitabını da bastırttım; ön sözünü yeniden yazdım. Kısacası, bütün bu işlerle canım çıktı! Kederliyim, ölüm derecesinde keder içindeyim! Gereken işleri iğrenerek yapıyorum! İşin gerçek yanı bu...

Henüz dostlardan hiçbirini göremedim. Herzamankinden daha sevimli bulduğum Turgenyev hariç tabii!... Aurore'u o şirin sözlerinden ötürü benim yerime kucaklayın! ve karşılığını benim tarafımdan o size versin...

Yaşlı
Gve Flaubert'iniz

292. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 5 Aralık 1871
Salı sabahı

Prenses, beş mühürlü bir zarf içerisinde size hemen 100 frank gönderecektir; miktar, adres, zarfın üzerinde belirtilecektir ama sanırım parayı zarfın içerisine koymayı unutmuş... Pazar günü mesele açıklığa kavuştu: Bu 100 frank galiba çalınmış...

Sizi kucaklarım

Yaşlı
Gve Flaubert'iniz.

293. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 7 Aralık 1871

Para çalınmış! Elime geçmedi! Buna itiraz da edilemez; çünkü açılacak dava, gönderen kişiyi üzebilir... Gene de prensese, ben

ve zavallı Matmazel Flangerges tarafından teşekkürlerimizi söyle... Onun şimdilik aylığı bakanın 200 frank arttırmasıyla 800 franga yükseldi.

Evet, biliyorum provalarla uğraşmaktasın! Sana acıyorum! Ama gene de insan bir dost için çalışınca, o işe daha içten daha inançlı ve daha sabırlı sarılır! Herşey sabır işidir ve başarıyı da bu sağlar ancak!...

Seni seviyor ve kucaklıyorum. Seni Noelde yanımda görmeyi çok isterdim! Gelemiyorsun; olan bize oluyor! Ne yapalım! Kadehlerimizi senin şerefine kaldırıp senden bol bol sözederiz!...

G. Sand

***

1871 Aralık ayında Flaubert kendisinden umulmaz bir enerji göstermiştir: Bouilhet'nin *Dernieres Chansons* adlı eseri için, kısa bir zamanda yeni bir önsöz yazmıştır; çünkü "korkunç yıllar" sırasında yazdığı ilk önsözünü, şimdi soğuk, acemice ve kötü yazılmış bulmuştur.

Aslında, yazarın ölümünden sonra derlenen bu eser, basın işçileri, yayıncı ve gravürcü arasında hiç te kolay olmayan birçok çekişmeler yaratmıştır. Flaubert, 17 derecenin altındaki bir soğukta, karlar içerisinde, sırımsıklam, çoğu zaman bir araba peşinde koşmuş, *Aissé* yapıtının provaları için, bu yorucu angaryayı, Odéon tiyatrosunda sürdürmüştür. Madam Regnier'ye: "Ne biçim insanlar bunlar!" diye yazacaktır ve: "zavallı Bouilhet'ciğimin ölümüne hiç te şaşmıyorum!" der. Gerçekten Flaubert, eserin her şeyi ile, örneğin aktörleri angaje etmek, kostümlerle, dekorlarla, sahneye koyma işiyle, figüranlarla uğraşmıştır ve şöyle gocunur: "Ah Bouilhet, ne olurdu piyeslerinin üstüne benim kadar düşmüş olsaydın!"

Flaubert'in yorgunluklarına, büyük bir hayal kırıklığı da eklenir: 2 Ocakta, Rouen belediye meclisi, Bouilhet'nin anısına yaptırılacak "çeşme" için, komisyon dilekçesini geri çevirecektir. Bu durumda Flaubert, öfkeden kudurarak açık bir mektup yazacaktır ve *Le Nouveliste de Rouen* gazetesinde yayınlanacak olan bu açık mektupta, burjuvaların yüzüne, tüm hıncını, kinini boşaltacaktır; ve: "Hiçbirşeyi muhafaza etmeyen muhafazakarlar!" diye yazacaktır.

(1) Bu mektubu yayınlayan Charavoy'nun kataloğunda (Mayıs 1954) imza silinmiştir.

(2) Lavisse, "Komün" den bir gece önce Paris'in durumunu şöyle anlatır: "Paris ahalisi kuşatma ile anormal bir durumda idi! Tanıklar bunu 'ahlak çoşkunluğu', 'ahlak hezeyanı', 'kuşatma çılgınlığı' diye adlandırıyorlar. Nedeninin de, bir yere hapsedilme, hareketsizlik, yetersiz beslenme, alkollü içkiler, vatani düşkırıklığı ve hükümete karşı öfke olduğunu söylüyorlar."

(3) Bu sonradan eklenmiş bir cümledir.

(4) *La Journal d'un voyageur pendant la guerre* (savaş sırasında bir gezginin günlüğü) adı altında, 1 Mart ile 15 Mart arasında yayınlanan Sand'ın bir yazısı. Gerçekte, günlük notlardan edebi bir şekilde düzenlenmiş, oldukça değişik bir yazıdır bu.

(5) Thiers'e ait bu yargı, bir başka mektuptaki düşüncelerle karşılaştırmalıdır. –8 Şubatta seçilen meclis, 396 kralcıya karşın, 164 cumhuriyetçiden meydana gelmiştir. Thiers'in kendisi de Orleanist olarak nam vermiştir. Genel düşünce de, Louis-Philippe'in büyük torunu. Paris kontunu tahta geçirmektir. Flaubert, prenses Mathilde'e yazdığı bir mektupta şöyle der: "İşte şimdi Thiers cumhurreisi! Cumhuriyeti muhafaza mı edecek? Yoksa Orleansçıları mı bırakacak?"

(6) Asilerin bazı vahşi davranışları bir kinaye olmalı. 18 Martta General Lecomte ve Thomas, bilinmeyen kişiler tarafından yargısız kurşuna dizilmişti; birkaç gün sonra, 22 Martta, "Vendome" meydanında, Paris'in Komün askerleri, manifestocu bir gurubun üzerine ateş açmış, on iki kişiyi öldürmüştü. Flaubert, bu günlerde yazmış olduğu birçok mektupta, Paris'i "Dahomey" ülkesiyle karşılaştırmaktadır. Başlıca gelirini, esir ticaretiyle sağlayan bu ülke, kadınlı erkekli vahşet savaşlarıyle nam vermitir.

(7) Bu düşünce, 19 Eylül 1870'de, M. Ducamp'ın Flaubert'e yazdığı bir mektuptan esinlenmiş olmalıdır.

(8) Valmy savaşını anımsayarak (20 Eylül 1792) Avrupa koalisyonu üzerindeki Cumhuriyetin ilk zaferini kastediyor. "Vatan tehlikede" sözcüğüne koşan az eğitimli acemi neferlerin heyacanı karşısında, düşman ordularına komuta eden dük Brunswick, Fransız topraklarından çekilmeye zorlanmıştır. Ama sonunda, savaş bir top düellosuna dönüşmüş ve savaşın bir hile sonucu kazanıldığı düşünülmüştür.

(9) Fransa'da X. yüzyıldan beri başlayan "Komün hareketi"nin amacı, kent ve esnaf cemiyetlerini, merkezi ve feodal otoriteden kurtarmak-

tır. Komünün partizanları bile bu düşüncenin farkındaydılar. Böylece "yirmi kaza komitesinin" 26 Mart seçimleri için yayınladığı manifestoda şu yazılıdır: "Yüzyıllar boyu dedelerimizin Orta Çağ artizanlarının, Rönesans burjuvalarının, 1789 savaşçılarının fedekâr ve yiğitçe sürdürdükleri bu ihtilal, kan akıtmadan sona erecektir. İşte bu 18 Mart zaferi, XII. yüzyıldan buyana güdülen Komünal düşüncenin ahlak bakımından olduğu kadar, hak ve bilim tarafından bir onaylamasıdır."

(10) 29 Martta Komün meclisi, tüm kiracılara 1870'den 1871 nisanına kadar oturmalarını uygun görmüştür.

(11) Burada, "Société de Saint – Vincent – de paul" bir katolik reaksiyonunu temsil etmektedir. 1833'de fakirlerin yardımına koşmak amacıyla kurulmuştur; Hiyerarşik organizasyonu sayesinde büyük bir önem taşır. Katolikliğe karşı olduğu kuşkusu ile, 1861'de başkan elenmiş ama kurum devam etmiştir. 1864'de kurulan "Enternasyonal İşçi Kurumu" ise, ancak 1868'den sonra Paris'te genişleyebilmiştir. Ayaklanmanın ertesi günü, "nizam dostları" onu tüm kötülüklerin başı olarak suçlamıştır. Oysa gerçekte, Komün organizasyonu içinde, üyeler zayıf bir azınlığı teşkil eder ve rolleri pek önemli değildir.

(12) Bu, Paris halkına verilen bir ad. Bu kişiler, VI. Charles'ın amcalarının yönetimine karşı gelmişler, ellerinde tokmaklarla yürümüşlerdir.

(13) İhtilalcilere göre: "Vendome" anıtı, Bonapartcılığın, militarizmin bir sembolüydü. 1870 Eylülünde, ressam Courbet, geçici hükümettin bu anıtın yıkılmasını istemişti; ama bu sütunu "Komün meclisi" ancak 12 Nisanda yıkmaya karar vermişti.

(14) Büyük Rus yazarı ile Mme Viardot arasında olan derin dostluk sözkonusudur; Turgenyev'in yaşamının uzun bir süresinin Mme Viardot ile geçtiği biliniyor. Bereket versin ki, gazetelerin verdiği bu "ölüm haberi" doğru çıkmamıştır.

(15) Flaubert'in bu fikri boş değildir. İşte 2 mayıs tarihli *Le drapeau tricolore* adlı gazetede çıkan bir yazı, bu düşünceyi perçinlemektedir. "Almanlar namuslu kişilerdir; onlara kara çalınmıştır. Onlar gittikten bir hafta sonra, şu havadisler dolaşmakta: Genel bir perişanlık! Purusyalılar'dan sonra, artık ne polis, ne nizam, ne de emniyet kaldı...Purusyalıları alakoymak için Belediye Meclisinin ve tüm halkın destek oluşu görülmeye değer! Belediye nasıl bir çaba içinde, ne zorluklara katlanıyor!" diye yazılar çıkmıştır.

(16) Meclisteki çoğunluk köylü kökenliydi ve bu yüzden de azçok tutucuy-

du. Paris'in ihtilalci düşüncesine güvenilmemesi yüzünden, 10 Martta Meclis Versailles şehrine taşınmaya karar vermişti. Parislilerin memnun olmayışının nedenlerinden biri de buydu.

(17) Bu, "Komün" yönetiminin, Lecomte ve Thomas adlı generallerin, azçok başvurdukları adam öldürme olayı olsa gerek.

(18) 18 Nisan da, Komün hükümeti "kaçakların", özellikle zengin burjuvaların evlerine girip orada bulunabilecek silahları toplamayı emretmişti.

(19) Flaubert yanılmaktadır: Saint Luc'ün zikrettiği meselede "Lazare" bir fakirin adıdır.

(20) Gerçekten Cumhuriyetçi ihtilalcilerin bir dogmasıdır bu. Seçimden önce bile, onların programlarında şu cümle görülür: "Cumhuriyeti sözkonusu eden kişi, her kim olursa olsun, savunmalıdır. Cumhuriyet, tüm prensiplerden üstündür; dahası, Genel oydan da üstündür."

(21) İlk savaştan sonra (12 Nisan), Versailles'daki birçok tutukluyu kurşuna dizmişlerdi; o zamandan beri, "Komün" Versailles yönetimini ve Meclis azalarını "Katiller" diye nitelendiriyordu.

(22) Flaubert, özellikle Renan'dan esinlenmiştir.

(23) Flaubert'in kullandığı tırnak işaretleri, bir alıntı yaptığını düşündürüyor bize, ancak kimden alıntı yaptığını çıkaramadık.

(24) Argonne geçidinden sonra (1792), Dumouriez, "Valmy" savaşını kazanmıştır.

(25) 1866'da Purusya ordusu "Saldowa" savaşıyla Avusturya'yı yener. Avusturya'nın bu "Sadowa" yenilgisi, Fransız ve İngiliz ordularının Sivastopol'u ele geçirmeleri, "Kırım" savaşını sona erdirecektir. 1849'da "Navare" da Sardenya kralı Avusturyalılar tarafından yenilgiye uğrar ve bu bozgun krallığın yok oluşuna neden olur.

(26) 'Prens' adı, "Jerome-Napoléon" a takılmış alaycı bir isimdir. Flaubert sanki bile bile, III. Napoléon'un oğlunu bir tarafa bırakıp, bir başka Bonaparte kolunu savunuyor. Nedeni de, prensin liberal olması ve bir gün seçilme şansının fazla oluşu.

(27) Moliere'in *Hastalık Hastası* yapıtından II. perde, 7. sahne.

(28) Cf. Du Camp, İmparatoriçenin saray erkanından bahsederken, şöyle der: "İmparatoriçe, üç kadınla teklifsiz olmuştur. Oysa bu kadınların şuh giyinişleri, metreslere has tuvaletleri, onların İmparatoriçeden uzaklaştırılmasını gerektiriyordu. Onlara takılan isimler, ahlak ve zekalarının derecesini ortaya koyar; örneğin: "Cochonette", "Coodette", "Cornichonnette" gibi..."

(29) Sophie Arnould (1744-1802) güzel ve esprili bir opera şarkıcısıdır. Aşk serüvenleriyle nam vermiştir. Aktris ve şarkıcı olan Suzanne Lagier'yi, Flaubert bazen "latif" ve "alaycı" olarak nitelendirirdi; onunla iyi ilişkilerde bulunurdu.

(30) Rus yahudisi olan "Paiva", Portekiz markisi ile evlenerek zengin olmuş, ve bir Alman milyoneriyle de ilişki kurmuştu. Champs Elysées'deki ünlü konağında, çağın yüksek edebiyatcı ve sanatçılarını kabul ediyordu. Flaubert de, kimi zaman bu cuma toplantılarına katılırdı. Saint-Victor da, saygılı davranışlarıyla Flaubert'in gözünden kaçmamıştır.

(31) Mektupta 10 Haziran yazılı; ama bu tarih bir cumartesine rastladığı için biz 11 haziran diye aktarıyoruz.

(32) 8 Haziranda Kurul, sürgünler kanununun kalkmasını onaylamıştı. Bu kanun, 1848'den beri, Orléan prenslerinin Fransaya girmelerini yasaklıyordu. Thiers, önce bu teklife karşı gelmeye çalıştı; ama bir takım fikir akımları karşısında vazgeçti.

(33) Saint-Beuve'ün ölümünden sonra Jules Troubat, Felix Pyat'ın sekreteri olmuştu. Önceleri radikallerin millet vekili, sonra "Komün" azası olan Pyat, bir yandan *La Combat* gazetesini (16 Eylül 1870'den 23 Ocak 1871) ve öte yandan da *Le Vengeur* gazatesini 3 Şubattan 24 Mayıs 1871'e kadar yönetmişti. Troubat, bu gazetelerin redaktörlüğünü yapıyordu.

(34) Seçimler, 2 Haziranda olur ve baron Haussman seçilemeyecektir; Zaten iktidarın 114 koltuğu içinde, cumhuriyetçilerin 99 sandalyesi vardır; monarşistlerin ise 12; eski Bonapartçıların da 3 tane sandalyesi bulunur.

(35) 4 Eylül ihtilalinden sonra "Tuileries" sarayında elegeçen dökümanları, bir komisyon yayınlar, 24 Eylül 1870'de *Papiers secrets du second Empire* adı altında birinci fasikülünü çıkarır. Bunlardan başka III. Napoléon tarafından 1868'da yazılan *L'Odyssée de M. Benoit* adlı bir roman planı da bulunmuştur. Politik bir roman olması gereken bu eserde, amaç, III. Napoléon'nun, hükümdarlığı sırasında yaptığı iyilikleri göstermektir.

(36) Yazıda tarih bulunmuyor. Biz buraya, Sand'ın *Les lettres écrites* serisindeki eliyle koyduğu tarihi ekliyoruz.

(37) Bu sırada Sand, oğluyla birlikte, bir romana çalışmaktadır; Önce, bu romanın adı "Haudouin" sonra "Mademoiselle de Cerignan" olacak ve 27 Haziran'dan 2 Ağustos 1872 tarihine kadar *Le Temps* ga-

zetesinde yayınlanacaktır. Sand, az sonra Dumas fils'in "Lettre de Junius" yazısına bir makale yazacak; ama *Revue des Deux Mondes* bu yazıyı basmayı reddedecektir. Ayın sonuna doğru, dosyaların arasında Sand, küçük bir Atasözü olan (Yapılan iyilik asla kaybolmaz) cümlesini ele alarak bir yazı yazacak ve bunu 15 Şubat 1872'de "Revue des Deux Mondes" da yayınlayacaktır.

(38) Meclisteki çoğunluk kral yanlısıdır; ve iki düşman guruba ayrılmışlardır: "Legitimistler" ve "Orleancılar". Krallığı yeniden getirmek isteyen birkaç milletvekili, "Maisau de Franse"'ın iki kolunu uzlaştırmaya çalışır. Orléan prensleri ve meclisteki çoğunluk, bu birleşmeyi kabul eder. Bir ara, "Chambor" kontu, Henri V'in tahta geçeceği sözü etrafa yayılır. Ama bu bir işi yaramayacaktır: Çünkü Chambord, 6 Haziranda yayınlanan bir manifesto ile, "Bourbon" hanedanının, beyaz zambaklı bayrağından vazgeçmeyi reddedecektir.

(39) M. Pierre Salomon şöyle yazar: "Sand, 1848'den sonra, nizam çarelerine istemese de razı olmuştur; o şimdi, belki de heyecansız bu nizamı kabul ediyor; onun hiçbir art niyeti yoktur. Onun Sosyalistliği, ancak içten gelen ama etkisiz atılımlar halindedir. O, fikir hareketlerini takip etmemiştir ama 1870–1871 krizinde, hiç değilse değişmemiş, birçok kalıba girmemiştir; içinden gelen derin duyguların peşinden gitmiştir: Örneğin; serüvenden korkma, nizam sevgisi, kaba çareye başvurma nefreti gibi..." (P. Salomon, *George Sand.* Paris 1953).

(40) Gazete şöyle yazar: Acı bir haber aldık. Georges Sand, tehlikeli safhada bir bronşitten yatıyormuş; ama yine de, bize verilen bilgilerin abartılmış olduğunu ümid ediyoruz. Böylesine çok başyapıtı olan ünlü yazarın, birçok dostu, tez vakitte meraktan kurtulabileceğini umud ediyoruz.

(41) 22 Temmuzda, Alman kıtaları Rouen'ni yeni terketmişlerdi.

(42) Raoul Rigault, "Komün" idaresinde merkez komitesinin, "Vilayet poliçe delegesi" idi; birçok rehinelerin tutuklanmasından, öldürülmesinden sorumluydu. 24 Mayıs 1871'de, Versailles ahalisi tarafından yakalanarak kurşuna dizilmişti.

(43) Villemessant, 1854'de kurduğu *Figaro* gazetesinin direktörüdür. Magnaed ile, *La Fargue* gazetesinin başlıca redaktörleridir. Flaubert'in, bu gazeteyi horgördüğü biliniyor; ama *Figaro*'ya karşı özel bir kini vardır. Flaubert, dostu Sand'ın hastalığı hakkındaki yanlış havadisi, bu gazetenin vermediğini unutmuştur. 23 Temmuz'daki ga-

zetenin yalanladığı havadis şöyledir: "Dün, Madam Georges Sand'ın ciddi şekilde hasta olduğu havadisi, dostlarını merakta bıraktı. Biz, bu havadisin doğru olmadığını, iyi bir tesadüfle öğrenmiş bulunmaktayız."

(44) 10 Ekim 1870'de, geçici hükümetin bir kararnamesiyle Basın üzerindeki 1870 kararı kalkmış, kefalet feshedilmiştir. Ama 11 Ağustos 1871'de Meclis onun yeniden getirilmesi için oya koymuştu.

(45) Flaubert, bu vaadedilen ziyarete çok sevinmekte ve tüm Temmuz mektuplarında bundan bahsetmektedir. Ama Turgenyev, Iskoçya'daki av partilerine öylesine dalmıştır ki, Croisset'ye gelmeye vakit bulamamıştır.

(46) Odéon'nun bir başka adı da "İkinci Fransız Tiyatrosu" idi. Devlet hazinesiyle kalkınan bir tiyatro olduğu için, direktörlerini Devlet seçerdi. Savaştan sonra direktör Chilly'nin, bu ayrıcalığı iyice mesele olmuştu. Tiyatronun en çok alkışlanan aktörlerinden biri Berton, Chilly'nin yerine geçmek isteyenlerin arasındaydı. Bu sırada, sorumlu müdür, birkaç şikayetci arkadaşla birleşip, bir gurup kurdu ve tüm kasabaları dolaştı. Sonuç olarak, Chilly yerinde kaldı ve Berton gurubu da başarısızlık yüzünden yokolup gitti...

(47) Prenses Mathilde, 11 Haziran da sürgünden dönmüştü; Thiers'in verdiği özel bir müsadeyle yeniden "Saint-Gratien" ne yerleşebilmişti.

(48) Makale, 5 Eylül de *Le Temps* gazetesinde yayınlanmıştı; 6 Eylülde de "Gaulois" gazetesinde yeniden basılmıştı. Sand, bu makalede sanayinin gelişmesinden doğan ahlaksızlık ve fesattan nefretlerini ortaya koyuyordu. Bu makale, *İmpressions et souvenirs*'de yeniden basılacaktır; Flaubert, Prenses Mathilde'e düşüncesini şöyle anlatır: "Mme Sand'ın *Temps*'da çıkan bir makalesini okudunuz mu? İyi yazılmış ve cesur bir yazı! Yani, namuslu bir iş! Görülebilen en zor şeyi, yani gerçeği, görebilmeyi başarıyor o! Gerçeği, ilk kez adıyla sanıyla ortaya koyuyor!" der.

(49) Kundakcı kadın, 4 ve 5 Eylül'de, (içlerinde Eulalie Pavoine da olmak üzere) 4. Versay Savaş Konseyinin karşısına mahkemeye çıkarılmıştı. 6 tarihli *Figaro* gazetesine göre, mahkemeye çıkan kadınlardan biri celse ortasında Pavoine adlı kızı suçlamaktadır; birgün önce ise, raporlar bu suçu kapalı bir şekilde gösterir. Gazete şöyle der: "Bu kız bir gün içerisinde on sekiz aşığıyle beraber olmuştur". Ama bu açıklama, Pavoine adlı kızı fazla etkilemez; gülümsemekle yetinir, ve

omuzunu silker; bu sözlerden utanacağına, hoşlanmış bile gözükmektedir.

(50) Romanın son sayfalarında, Frederic ile Deslaurier ilk kez bir geneleve nasıl gittiklerini hatırlarlar; öyle ki, kadınlara bir buket çiçek verdikten sonra, oradan kaybolduklarını anlatırlar. Kritik, kitabın bu kısmını "ahlaksızlık" diye suçlayacaktır.

(51) Bu belki de, Mali reformlar hakkında Meclisteki tartışmaları ima etmektedir. "Credit Lyonnais" nin kurucusu olan milletvekili Auguste Germain, gelir üzerinden genel bir vergi alınmasını istemiştir; ama Thiers, bu "avantürlü denemelere" kesinlikle karşı çıkmıştır. Meclis bira tereddütten sonra, bu projeyi listeye koymaktan vazgeçmiştir: Az sonra da, 4 Eylül de bir ay süreyle tatile girmiş ve mâli proje araştırmaları gelecek toplantıya ertelenmiştir.

(52) Gerçekten o sırada bu düşünce pek geçerlidir; Ağustos sonunda birçok gazete, örneğin *Gaulois* ve *Liberté* gazeteleri, Komün idaresinin çok geçmeden Lyon ve başka büyük kentlerde uygulanacağını önceden anlamışlardır. *National* ve *Temps* gazetesi ise, bunun tersini iddia ederek bu haberlerin kötü yüreklilerden geldiğini yazmıştır.

(53) Bouilhet'nin ölümünden sonra, kendisine bir anıt yapılması için imza toplanıyordu; bir komisyon kurulmuştu ve Flaubert başkan seçilmişti. Rouen sokaklarından birinde de ufak bir çeşme yapılacaktı; üzerine Bouilhet'nin büstü dikilecekti. Flaubert, 2 Ağustos 1871'de, Rouen Belediye başkanına, anıtın tarihinin belirlenmesi için ricada bulunur. "Tuhaf dostlar" sözüne gelince: Komisyon azaları olan Bardoux ve Osmoy olmalı. Bir aydan beri, Flaubert onlara raslamaya çalışır ama onlar Flaubert'in mektuplarına bile cevap vermezler.

(54) 5 Eylülde çıkan bu tefrika, 1860 Martında kaleme alınmıştı. Sand, sonraları, yıllar önce yazdıklarını da bastıracaktır.

(55) Bu zat, Gymnas'ın direktörüdür.

(56) George Sand yanılıyor. Prenses Mathilde, asla Enghien'de oturmamıştır; ama Paris'in otuz kilometre ötesindeki, küçük kasabada, Enghien gölünün öteyanında "Saint-Gratien" de oturmuştur.

(57) Bu devrenin günlüğünde Sand ancak şu nedenleri ortaya koymaktadır: Para sorunu; durmadan çalışmak zorunluğu (tefrika ve roman) gibi... ve tüm bunlar için o Paris'i tekrar görmek istememektedir... Eylül ayının ilk yarısında biraz hastalandığından, uykusuzluğundan, ateşlenmesinden, böğründe hissettiği kuvvetli ağrılardan Flaubert'e sözetmesini istemiştir.

(58) Flaubert, "Mandarinler" hakkındaki fikirlerinde, hiçbir zaman Platon'un şu düşüncelerine bu denli yaklaşmamıştı: "Devletlerde filozoflar kral, ya da kral ve hükümdarlar ciddi birer filozof olmadıkça; politik güç ve felsefe aynı konu içine yerleştirilmedikce, Devletleri hatta insan neslini bile yok edecek kötülüklerin ardı arası kesilmeyecektir. (La République) eserinden.

(59) Flaubert'e yakın görünen bu düşünce, gerçekten 15 Hazirandaki Meclisin Bağışlayıcı Komisyonundan ilham almış olmalı. Komisyon, Komün azalarından hüküm giyen ilk kişiye hemen bu bağışlayıcı kanunu uygulardı.

(60) Aşırı sol bir gazeteci olan Jean-Babtiste Milliére, "Le Vengeur" gazetesinde 8 Şubat 1871'de, "sahtekar" adı altında, hariciye bakanı Jules Favre'ın özel hayatına dair bir dosya yayınlamıştı. Favre'ın eski dostu Laluyé'nin, Milliere'e verdiği bilgilere göre, Jules Favre, sahtekarların yardımıyla metresinin çocuklarına önemli bir miras bırakmayı başarmıştır. Kanlı hafta süresinde Milliere, Versaylılar tarafından kurşuna dizilirken, Laluyé asilerle ilişkisinden ötürü ancak tutuklanma cezası görmüştü. Altı hafta sonra serbest bırakılan Laluyé, *La Verité* gazetesinde 22 Temmuz'da açık bir mektup yayınlayacaktır. Mektupta *Vengeur* gazetesinin açıklamalarına değinecek ve bu tutuklanma nedeninin, bakanın kininden geldiğini bildirecektir. Bu beriki ise haysiyet davası açacak; 6 Eylüldeki yargısı sırasında Favre, medeni halinin yanlış bildirildiğinden suçlansa da, diğer suçlarını temize çıkarmasını becerecektir. Laluyé, bir yıl hapis ve bin frank para cezası yiyecektir. Bu konuda George Sand'ın 10 Eylül güncesindeki düşünceleri şöyledir: "Jules Favre meselesi çok tuhaf bir iş!... O, alçak gönüllülükle adliyeye özel itiraflarını yapmıştır. Bu iş kendisi için çok sıkıcı olsa da, ben onu fazla alçak gönüllü buluyor ve biraz da mürayi görüyorum."

(61) 1848 ihtilalinden hemen sonra, parasız ve zorunlu olan ilk öğretim, Cumhuriyetçilerin programına önemli bir puan kazandıracaktır. Ama ikinci imparatorluk öncesi ve imparatorluk süresince, birçok girişimler hiçbir işe yaramayacaktır. Okul sorunu ancak 1871'de Jules Simon'un hazırladığı bir kanun projesiyle aktüaliteye girebilmiştir. Parasız okumayı zaman aşamasına uğratmadan zorunlu kılan bu proje, çok tartışılacaktır; çünkü Meclisin çoğunluğu, ruhban sınıfının okul üzerindeki etkisini elde tutmak ister. Ama 8 Ağustosta mebus Lacrettelle görevine yeniden dönünce, artık 1 Kasım 1871'den

itibaren eğitimin tüm ülkede parasız ve zorunlu olması istenecektir.

(62) Flaubert burada, tam anlamıyla Renan'ın "La Monarchie constitutionnelle en France" adlı makalesindeki fikri tekrarlamaktadır. Renan, şunu istiyordu: "Vatandaş sayısının temsili yanında, çıkarların, iş ve uzmanlığın, çeşitli yeteneklerin temsilini istiyordu."

(63) *Kurtarıcı* kelimesi (öncelikle İsa'ya uygundur), burada kuşkusuz, küçük bir duvar ilanının Flaubert'de yarattığı esindir: *Fransa'nın Kurtarıcısı.* Versailles'in Komünü yenmesi üzerine yapılmıştı. Thiers'in bir resmiyle bir biyografisi vardı afişin üzerinde.

(64) Tutucu çoğunluğun davranışına ima.

(65) Grek tanrısallığı, adaletin kişiselleştirilmesi.

(66) Shakespear'in *Jules Cesar* oyunundan II. perde, birinci sahne. Nohant kitaplığındaki, Guzot ve A. Pichos'nun çevirisi: "... Bu sabırlı ruhlar, haksızlığı sakince karşılarlar..." Sand bu fikri, birçok kez *Lettre d'un voyageur ve Entretiens familiers* adlı yapıtının önsözünde tekrarlar.

(67) Prenses Mathilde, kont Demudoff ile 1840'da evlenmişti; ama kocasının tutumu öylesine skandallar yaratıyordu ki, 1846'da Rusya Çarı 1. Nicolas'ya evliliklerinin bozulması için ricada bulunmuştu. Dominoff, karısına yılda 200.000 frank ödeme cezasına çarpılmış, 1870'de de ölmüştü.

(68) Sand'ın *Temps* gazetesine her on beş günde bir gönderdiği tefrika, tahmin edemediği kadar yorucu oldu. Sand bir yandan da yıllık romanına ve 1872'de basılması gereken *Nanon* adlı eserine çalışıyordu.

(69) Gerçekten Flaubert, Sand'ın mektubundaki şu pasajı ima etmektedir." "Gönlüm son damlasına kadar acıma hissine açıktır. Şöyle ki, ben zayıf kişinin yanındayım; iftiraya uğrayanı temize çıkarırım; eğer bu gün halk ayaklar altında ise, ona elimi uzatırım; yok eğer o, eziyet eden celladın ta kendisi ise, alçak olduğunu, nefret edilecek bir kişi olduğunu söylerim ona."

(70) Renan, önsözünde şöyle der: "Yüksek sınıfları yetiştirmeye çalışın, eğer bunu yapmazsanız, kum üzerine yazı yazmış olursunuz!" Biraz sonra da Almanya'daki ve Fransa'daki eğitimi karşılaştırır: "Almanya'daki popüler eğitimin gücü, ülkedeki yüksek tahsilin kuvvetli oluşundadır. Halkın eğitimi kimi sınıfların yüksek kültüründen kaynaklanmaktadır."

(71) Sand'ın bu cümleye cevabı da şöyle: "Halk denen şeyi, sen ve ben anlamına gelen şeyi, boş yere savunacağız. İki cins yoktur; sınıf ayırı-

mı artık relatif eşitsizliklere bağlıdır; çoğu zaman da bir düş olmaktadır."

(72) Bu, Eğitim Bakanlığı sözcüğü yerine kullanılan bir lapsüstür.

(73) Jules Valles'in "ihtiyar Homere" e karşı tiradı, 17 Şubat 1866'da *L'Evenement*'da çıkmış, biraz sonra da *La Rue* adlı kitabında "L'academie" adı altında yeniden basılmıştır: Valles şöyle der: "Ah! Onlar, o ihtiyar Homere'leriyle başımı şişiriyorlar! Bize hep, bu körden sözediyorlar! Bu ölümsüz Sürücüye benimsemez ve karşısında şapka çıkarmaz isen, seni kötülerler! Ben, rezil olma bahasına olsa da, Homere destanında mutfakla ilgili şeyleri severim ancak: Kocaman kütükler karşısında iri öküz ve yağlı kuzu kızarmasını!" Valles, hücumunu şu pek meşhur çığlığıyla bitiriyor: "Ve sen, ey "Quinze-Vingt" nin ihtiyar Homere'i! (Paris'te körlerin kaldıkları rahipler yurdu).

(74) Frederic Bastiat, (1801-1850) bir Fransız ekonomist ve politika adamı. Yazılarında, özellike *Les Harmonies économiques* adlı yapıtında, serbest mübadele şampiyonluğu yapmakta, sosyalizm düşmanlığını aşırıya götürmektedir.

(75) Bu varis, Leonie Leparfait'nin oğlu Philippe olmalı. Bouilhet onu evlat edinmişti.

(76) Flaubert aynı gün yeğenine şöyle yazıyordu: "Sand annenin, yazdığı makalesiyle beni kırmaktan korktuğunu, benden adeta özür dilediğine inanabiliyor musun? "Ben onun bu davranışında, fazla saflık, ve de fazla incelik görüyorum!" diye de ekler.

(77) Bir Cizvit ve Vaiz olan Xavier de Ravignan (1795-1858), Notre-Dame kilisesinde, Lacordaire'in halefiydi. On yıl süresince parlak konuşmalarla vaaz etmişti.

(78) Sözkonusu piyes "Sultan Murad" adlı piyestir. 1859'da yayınlanmış, 1883'de de son baskısı olmuştur.

(79) İsa ile birlikte çarmıha gerilen caniye kinaye olarak bir söz. O, şöyle söyler: "Sen Tahtına geçince beni hatırla!" İsa da cevap verir: "Gerçekten söylüyorum, cennette birgün beraber olacağız!"

(80) *İndépendance Belge* gazetesinin edebiyat eleştirmeni ve köşe yazarı, 1837'de *Sur les écrivains français* adı altında skandal dolu bir kitap yayınlamıştır ve 1864'de ölmüştür.

(81) Eski bir politeknikçi olan Georges Cavalier, "Pipe-en-Bois" lakabını taşırdı. İkinci İmparatorluk devrinde Okul alkışçıları karşıt kişilerin başındaydı. Komün hükümetinde, "halk gezi yerleri" nin direktörü olmuştu; sonra da, sürgün cezasına çarptırılmıştı. Ressam Gusta-

ve Courbet 16 Nisan 1871 den beri Komün hükümetinde azaydı. Sanatçı federasyonunun başkanlığını ettiği sırada, elinden geldiği kadar sanat eserlerini korumuştu; ama yine de altı ay hapis ve 500 frank para cezasına çarptırılmıştı. Nedeni ise, "Vendome" sütununun kaldırılmasını isteyişiydi.

(82) Gazeteci Gustave Maroteau, "Komün" hükümeti devrinde çok sert makaleler yazmış, sokak siperlerinin birinde elinde silahla yakalanmış, ölüme mahkum olmuştu; ama sonra affa uğrayarak sürgün edilmişti. Metz hapishanesinden kaçan Louis Rossel, 19 Martta isyana karışmış bir kişidir. Halk ordusunu organize etmek, disipline sokmak için boşyere uğraşmıştır; Ölüm cezasına çarptırılarak 28 kasımda kurşuna dizilmiştir.

(83) Juliette Lambert, aslında Mme Adam'dır.

(84) Bu evolüsyon, tüm ayrıntılı bilgilerle Sand'ın *Ömrümün Hikayesi* adlı yapıtının 2. kısmında okunabilir.

(85) 1848 ihtilalinde George Sand, çok aktif bir görev almıştı.

(86) Torunu Aurore'a okuma yazma öğreten George Sand'dır.

(87) Bunun hangi arkeolojik bir çalışma olduğu bilinemiyor; ne yayınlanan mektuplarda ne de ekim ayının son yarısındaki güncelerinde bunu göremiyoruz. Sand, oğlunun işlerinden ilk kez burada bahsediyor ama bu konu yine karanlıkta kalıyor... Örneğin: "Maurice elbiseler kopye ediyor ve araştırmalar yapıyor..." gibi sözler (26 Ekim) ile...

(88) Ünlü filozof Xavier Bichat (1771–1802) *Anatomie generale* ve *Recherches physiologiques, sur la vie et la mort* adlı eserin yazarıdır. Pierre Cabanis (1757–1808) birçok yapıtlar arasında, *Rapport du physique et du moral* eserini de yazmıştır.

(89) Genel Konsey seçimleri 8 Ekim 1871 de olmuştu.

(90) *Le Temps* gazetesinde yayınlanan öteki tefrikalar gibi, "Réponse à une amie" adını taşıyan bu makaleler de *İmpressions et Souvenirs* adı altında yeniden basılacaktır.

(91) Sand'ın bu elyazısı 23 tarihini taşıyor ama, günlüğe göre o, Flaubert'e mektubu 24'de yazmış olmalı; ve Charles–Edmond'nun piyesine göre bu tarih daha olasıdır.

(92) 4 perde olan Charles–Edmond'un ve Edouard Foussier'nin bu nazım dramı, 23 Kasımda "Odéon" tiyatrosunda oynamaktadır.

(93) Sözkonusu kişi H. de Latouche'un hatırasına, yaşamboyu sadık kalan arkadaşı Matmazel Pauline de Flaugérnes'dir. (1799–1978). Aulnay'daki evi (Latouche'un evi) Purusyalılar tarafından yakılıp yıkılmıştır.

(94) Bu sözcükler küçük Aurore'un elyazısı iledir.

(95) Bu işin ayrıntıları, Flaubert'in Philippe Leparfait'ye, 13 Aralıkta yazdığı şu mektupta görülür: "Evet, 25 Ocakta 'Rus Blas'ın yeniden oynatılması için bir anlaşma yapılmıştır. En sonunda, ve içinden çıkılamaz görüşmelerden sonra, on beş gün önce, Chilly ile (geri dönülmez) bir karar aldık; böylece, *herşeye karşın, Aissé yapıtı oynayacaktır.* Ve 20 Ocakta ihtiyar Hugo babayı on beş gün daha oyalayacaklar; sonra da ben kendisine gidip, on beş ya da bir ay kadar vakit tanımasını rica edeceğim." sonunda *Rus Blas* oyunu, ancak 19 şubat 1872 de elc alınabilecektir.

BÖLÜM VIII

1872

Tüm bu sıkıntılar arasında Flaubert'in yeni yıl tebriklerini gönderemediği anlaşılıyor. Ama Sand, "sevgili ihtiyarını" unutmuyor.

294. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 4 Ocak 1872

Seni bu yılbaşında kucaklamak, yaşlı turubadurumu şimdi ve herzaman için sevdiğimi söylmek istemiştim. Bana cevap yazmam istemiyorum; çünkü kendini tiyatroya kaptırdığını, mektup yazacak vakit ve huzur bulamadığını biliyorum. Bizler burada Noel gecesi tam gece yarısında seni andık; tam üç kez adım söyledik... Biraz olsun kulağın çınladı mı?...

Hepimiz iyiyiz; küçük kızlarımız büyüyor, çoğu kez senden söz ediyorlar. Çocuklarım da seni kucaklarken, sevgimizin sana mutluluk getirmesini diliyoruz.

G. Sand

Flaubert, bu mektubu 6 ocakta, *Aissé* yapıtının ilk temsil günü alacaktır. Piyes fazla başarılı olmayacaktır ve Goncourt *günlüğünde* şöyle yazacaktır: "Piyes, seyircinin saygısı yüzünden, bir ölüye mersiye olarak şöyle böyle yürüyor!..."

Birkaç hafta sonra, Bouilhet'nin işleri hemen hemen sona erecek, Flaubert yine eskisi gibi düzenli mektuplaşmaya başlayacaktır.

295. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 21 Ocak Ocak 1872
Pazar, öğleden sonra

En sonunda işte biraz huzura kavuşabildim ve size yazabiliyorum; ama söyleyecek o kadar çok şey var ki! Hepsi birden aklıma gelmiyor!

Birincisi: 4 Ocak tarihli kısa mektubunuzu "Aissé" yapıtının ilk temsilinin ertesi sabahı aldım; ve sevgili turubadurum beni öyle duygulandırdı ki *gözlerim yaşardı*! Bu çeşit incelikler ancak sizden gelebilirdi!

Açılış, parlaktı; ama hepsi o kadar! Ertesi gece ise, salon hemen hemen boştu. Genellikle basın, budalaca, alçakça davrandı; üstelik ortalığı karıştıran bir de nutuk araya sıkıştırıldı; reklam yapma isteğiyle beni suçladılar! Ve beni bir Kırmızı olarak görüyorlar![1]... Ne devirde yaşıyoruz!...

Odéon tiyatro direktörlüğü, piyes için hiçbir çaba göstermedi; tam tersine! Öyleki, birinci perdenin aksesuarlarını ilk gece kendi elimle sağladım! Üçüncü gece ise, figüranları ben yönettim!... Tüm provalar boyunca, gazeteler hep *Ruy Blas* oyununu ilan ediyorlardı... Tıpkı *Ruy Blas*ın *Aissé*'yi gırtlaklayacağı gibi, beni de *La Baronne*'nu gırtlaklamaya zorladılar! Kısacası Bouilhet'nin varisleri bu piyeste çok az para kazanacaklar... Sadece şerefini kurtarabildik! Hepsi bu kadar...

Demieres Chansons'nu bastırdım. Bu ciltle birlikte *Aissé* yapıtını ve *Lettre au Conseil municipal de Rouen* adlı yazımı da alacaksın. Bu alaycı kısa mektubu, *Rouen Havadis gazetesi* çok ağır buldu, yayınlamaya cesaret edemedi. Ama yazı, çarşamba günü, *Le Temps* gazetesinde çıkacak, daha sonra da, Rouen'de broşür halinde yayınlanacak.[2]

İki buçuk aydan beri, nasıl aptalca bir yaşam içerisindeydim bilemezsiniz! Ve nasıl da gebermedim!... En uzun uykum, beş saatı aşmadı! Nasıl bir koşuşmaydı!... Sürü sürü mektup... ve de ne yazık ki, içime attığım bazı öfkeler!... Neyse üç gündür öylesine uyudum ki, adeta sersemledim!...

Dumas ile birlikte *Roi Carotte* piyesinin prömiyerindeydik;[3] Böylesine bir pislik görülmemiştir! Clairville'in o kötü masallarından da manasızdı, boştu!... Seyirciler de benim gibi düşünüyordu... insan böylesine bir oyun yazmak için ne kadar alçalmalı!...

Offenbach, *Fantasio* adlı oyunuyle, Opera-Comique'te yine şansızdı. Bu palavracılıktan ne zaman kurtulacaktar! Bundan kurtulunca ancak iyilik yolunda bir aşama olabilecek!...

Turgenyev, Aralık başından beri Paris'te. Her hafta, *Saint-Antoine* yapıtımı ona okumak ve akşam yemeğini birlikte yemek için sözleşiyoruz; ama yine de bir engel çıkıyor, görüşemiyoruz... Ben, yaşamaktan yorulmuş haldeyim; her şeyden iğreniyorum!.. Ama gene de, hiçbir zaman böylesine güçlü hissetmedim kendimi! Bana nedenini açıklayabilir misiniz siz?...

Haberlerinizi Charles-Edmond'dan alıyorum. Nisan ayında burada değil misiniz? Sizinle ne zaman görüşeceğiz? Ah bu son günlerde size ne kadar *ihtiyacım* vardı sevgili üstad! Nasıl da sizin eksikliğinizi duymaktaydım! Birçok şeyleri konuşabileceğim tek insansınız siz!

İçten sevgilerimi yollarken sizi candan kucaklarım.

G. Flaubert

296. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 23 Ocak 1872
Salı akşamı

Henüz kitap halinde çıkmadan *Temps* gazetesinde yayınlanacak *Demieres Chansons, Aissé* ve *Lettre au Conseil municipal de Rouen* adlı yazılarımı pek yakında alacaksınız. Size şunu bildirmeyi unuttum sevgili üstad: Adınızdan yararlanarak "Bouilhet" abidesine yardım edecek ünlülerin arasına sizi de kattım; ve adınızın listede geçmesinin görkemli olduğunu düşündüm. Uslubun yapacağı etki gerçekten kutsal olduğuna göre, sakın beni yalanlamayın!

Saint Antoine yapıtım için metafizik okumalarıma bu gün yeniden başladım. Gelecek cumartesi günü, Turgenyev'e okuduğum sayfaların sayısı 130 olacak. Ne yazık ki siz burada değilsiniz!

Sizi kucaklıyorum

Yaşlı
Gve Flaubert'iniz.

297. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 25 Ocak 1872

Beni o işe yazdırmakla çok iyi ettin; dahası bu yardıma *katkıda bile bulunabilirim*. İstediğin parayı yaz, hemen sana ödeyeyim.

Le Temps[5] gazetesindeki ön sözünü okudum; sonu çok güzel ve dokunaklı; ama gördüğüm kadarıyla bu zavallı dost, senin gibi çabucak *celalleniyor*! Bu yaşta senin artık daha az sinirlenmeni isterdim! Bence bu, tıpkı yağmura, sineklere bağırıp çağırmakla vakit geçirmeye benziyor! Halka, eşek olduğunu söylemekle, kızdırarak ancak daha çok eşekleştirirsin! Çünkü, küsmek ya da kızmak, akıllı insanları yüceltir, eşekleri ise daha budalaşlaştırır!

Dahası var: Sendeki bu kronik öfke kirizleri, belki de yaradılışının bir gereği... Beni ise, öfke öldürebilir... Düşünmek ve araştırmak için sonsuz bir sükunete ihtiyacım vardır! Şu sıralarda, senin üzerinde durmadığın şeyleri, ben yararlı kılmaya çalışmaktayım: Kültür hayatındaki ilk çocukluk çağını açıklığa kavuşturmaya çalışıyorum; çünkü ilk eğitimin, tüm öteki dönemlerde iz bırakacağına inanıyorum; ve pedagojinin başımıza ne denli zorluklar çıkarmış olduğunu düşünüyorum. Kısaca, işi abecesinden ele almaya dikkat ediyorum ve bu iş beni hiç te yormuyor![6]

Paris'te bulunmayı *birtek şey* için arıyorum: Senin *Saint Antoine* yapıtını Turgenyev'e okurken benim orada bulunamadığım için! Bundan başka, Paris artık beni hiç çekmiyor! İçimdeki sevgilerin, oradaki karşıt fikirler karşısında soğumalarını istemiyorum! Bir insanı ne Fransız, ne insan, ne de öz kendisi kılamayan bu partiden, bu tarikatçı fikirlerden usanmamak mümkün mü? Memleket yok, Kilise var... Ekolün disiplinine uymak bahasına, utanılacak şeyler yapılıyor... Ben, sevdiklerimle kavga istemiyorum! Yalan söylemeyi ise hiç beceremiyorum! Böylece, susmayı yeğliyorum! Beni soğuk ya da manasız bulacaklarmış! Varsın bulsunlar! İyisi, evimde otururum!

Annenden söz etmiyorsun; o, torunu ile Paris'te mi? Umarım bu konudaki suskunluğun, onların iyi olduklarını gösterir... Burada kış, herkes için çok güzel... Çoçuklar harika! Neşe kaynağı! O ölüm saçan 70–71 yılı kışından sonra, artık hiçbir şeyden gocunmamak gerek...

İnsan türü böyle manasız olunca, huzur içinde yaşanabilir mi? diyeceksin... Ben, kendimin de belki onlar kadar manasız olduğunu kabul ediyorum, buna razı oluyor ve kendi kendimi düzeltmeye çalışıyorum, tam sırası diyorum...

Seni kendim ve tüm ötekiler namına kucaklıyorum.

G. Sand

298. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 26 Ocak 1872
Cuma

Bu mektubu, dikkatsizlikle
bir defter kâğıdına yazmışım![7]

Ben, Rouen'deki tüm bu olan bitenlerden habersizdim; şimdi senin öfkelenmene hak veriyorum![8] Sen, fazla kızan ama yine de iyi bir kişisin!... Onların işine fazla yarıyorsun! Sert ve intikamcı bir kişiye, bu ahmaklar daha az kinci, daha cesur olabilirler. Sen ve Bouilhet, her zaman orları terslediniz! Onlar da şimdi, hem ölüden hem de yaşayandan intikam alıyorlar!... Ah evet! İşin aslı bu! Başka birşey değil!...

Dün sana, sukuneti ve onları adam yerine koymamam önermiştim; ama şimdi görüyorum bunun sırası değil! Sen asla kötü değilsin! Ve senin gibi güçlü kişiler acımasız olamazlar! Rouen'deki bu baylar, ağlarına düşmüş bir hergeleye, asla şimdiki bu cesareti gösteremezlerdi...

Chansons yapıtını aldım; senin ön sözünü, baştan sonuna kadar yarın okuyacağım.

Seni kucaklıyorum.

İmzasız

299. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 28 Ocak 1872
Pazar akşamı

Hayır sevgili üstad! Bu doğru değil! Bouilhet, Rouen burjuvalarını asla incitmedi! Kimse onlara karşı bu denli nazik, daha doğrusu bu kadar ödlek davranmadı! Bana gelince, ben bu işten sıyrıldım ve bütün suçum da bu...

Bir rastlantı olarak, Nadar'ın *Les memoires du Geant* adlı eserinde, bana dair ve Rouenlileri ilgilendiren, bir yazısına, gerçeğin gerçeği bir paragrafa gözüm ilişti. Bu kitabı, sizde de bulunduğuna göre, 100. sayfasına doğru açıp okuyabilirsiniz.[9]

Eğer ben sessiz kalsaydım, alçaklıkla suçlayacaklardı beni. Oysa ben, saf bir şeklide sertce onlara karşı gelmiştim; iyi de ettim. Sonuç ise şu oldu: Şimdi Rouen'deki kişiler benden çekiniyorlar! Gelenekleri ortaya serdiğim için de *ciddi bir kişi* sayılmaktayım!

Sanırım bence saldırışa, asla siz geçmeyeceksiniz. Ama sert davrandıkları zaman, düşmanımızı gebertmeye çalışacaksınız! İşte benim sistemim! Açık yüreklilik, Dürüstlüğün bir parçasıdır! Neden bu tutum, methiyede uygulansın da eleştiride uygulanmasın?

Tüm çöküşümüz, hoşgörürlüğümüzden, bağışlayıcı oluşumuzdan, *inekliğimizden* (durmadan tekrarlarım), *adeletsizliğimizden* geliyor... Zaten ben, kimseye hakaret etmedim. M. Decorde da gelince: Niyetim iyice savaşmaktı onunla[10] Aslında bu ahmaklardan fazla söz etmeye değmez!...

Dün, Turgenyev ile güzel bir gün geçirdik. Ona *Saint-Antoine* yapıtımdan 115 sayfa okudum; sonra da *Demières Chansons* eserinin hemen hemen yarısını gösterdim. Ne üstün bir dinleyici o!... ve de nasıl güzel bir eleştirici! Yargılarının derinliğine, kesinliğine şaştım kaldım! Ah şu kitap hakkında karar vermeye burunlarını sokanlar, birkez onu dinleselerdi!... Nasıl da bir ders olurdu bu onlara! Gözünden birşey kaçmıyor! Yüz mısralık bir şiirin sonunda bile, en küçük bir niteliği hatırlıyor! *Saint-Antoine* yapıtımın ayrıntıları üzerinde öylesine isabetli nasihatler verdi ki!

Önceki gün, okumalarıma yeniden başladım; tüm mektuplarımı yollama işi bitti; artık her zamanki yaşamıma yeniden koyulabileceğim.

Le Temps gazetesinde yayınlanacak romanınız için, Charles-Edmond harika olduğunu söyledi. Neden olmasın ki?[11]

Annemin sağlığı iyi; ama huyu, giderek çekilmez oluyor! Zavallı yeğenim ne yapacağını, nasıl davranacağım bilemiyor!

Sizinkileri tarafımdan kucaklayın sevgili iyi kalpli, pek pek iyi kalpli üstadcığım!

Sizi kucaklıyorum

Gve Flaubert

***

Alfabe işinizi eleştireceğimi sandınız! Beni budala yerine koyuyorsunuz! Kafam oldukça filozofca işler benim! Böyle bir şeyin, ciddi bir eser olduğuna hak veririm!

Eleştiride en yüksek şey, metodtur; yaratmayı sağlar.

300. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 28 Ocak 1872

Yazdığın önsöz parlak! Kitap, tanrısal! Görüyorum ki, farkında olmadan bir şiir yazdım şimdi! Allah affetsin!...

Evet, çok haklısın: Bu adam ikinci sınıf biri değil! Sınıflar yokedilemez! Özellikle, eleştirinin her şeyi yıkıp, yerine birşey koymadığı çağımızda! Sen onun o sâde ve saygılı hayat hikayesine, tüm ruhunu aktarmışsın! Neden böyle gencecik öldüğünü de şimdi anlıyorum onun! O fazla ruh aleminde yaşadı ve bundan öldü!... Yalvarırım, kendini fazla edebiyata ve derin tarih bilgisine kaptırma!... Yer değiştir; hareket et; keyfine göre metresler tut; ya da kadın arkadaşlar edin! Ve bunları yaparken, çalışmayı bir yana bırak! Çünkü insan, iki işi bir arada yapıp, kendini tüketmemeli! Ama yapılan iş te değişik olmalı!...

Ben bu yaşlı halimle bile tatlı tembellikler yaparak vakit öldürüyorum! En çocukça, en budalaca eğlenceler bile beni doyuruyor; ve bunlardan sonra, bu budalalık nöbetlerimden sonra, daha akıllı olarak dönüyorum...

Onun bu vakitsiz ölümü, sanat için büyük kayıp! On yıla varmaz, ortalıkta tek bir ozan kalmayacak!... Senin önsözün, güzel ve iyi yazılmış; örnek olabilecek sayfalar var içinde ama burjuvazinin, bunu dikkate almadan okuyacağı da bir gerçek!... İnsanoğlunun, o kimseye birşey söylemeden gizlenip, güzelliği ve gerçeği seyrettiği, hayallere daldığı o küçük tapınağı olmasaydı? O iç tapınağı olmasaydı hali nice olurdu?... Ama bu, işe yarıyor mu? diyeceksiniz belki!...

Seni içten kucaklıyorum.

Senin yaşlı turubadurun.

Bu Tanrısal kitap, Bouilhet'nin *Derniéres Chansons* adlı kitabıdır, *Mademoiselle Aissé* yapıtına gelince: Sand, dostuna kitaptan sözetmemeyi yeğliyor; çünkü 5 şubat günlüğü, bize bu parçayı hiç sevmediğini kanıtlar: "*Aissé* yapıtını okudum, *çok kötü buldum;* bu işi önlemek istemedim... Tersine!" der.

301. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 15 Şubat 1872

Sevgili üstad,

Siz Bouilhet'nin *Demières Chansons* yapıtı üzerine *Le Temps* gazetesinde bir yazı yazabilir misiniz? Bu, ona karşı boynunuzun borcudur! Hepsi bu!

Ben, son hafta hep hastaydım; boğazım korkunç bir durumdaydı; günlerce uyudum ve düzeldim. *Saint-Antoine* yapıtım için tekrar okumalarıma başladım.

Size olan sevgim kadar, sizi içten kucaklarım.

Gve Flaubert

Sanırım *Demières Chansons* yapıtı, sizin güzel bir makale yazmanıza neden olabilecektir. O eser ölmeyecek! Ama gölgelenmesi uzun sürecek! Bizler, onun zulmeti içerisindeyiz! Bu yazınız, şiir için bir ölüm ağıtı olabilir! İçinizden geleni bir deneyin ve birkaç sözcükle bana sonucu bildirin.

302. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 17 Şubat 1872

Turubadurum,

İstediğin yazı üzerinde düşünüyorum, ve dileğini yerine getireceğim; ama bu hafta dinlenmem gerekiyor. Küçük torun ve yeğenlerimle, Karnaval sırasında fazla deliliklerde bulundum...

Seni kendim ve ev halkı namına kucaklıyorum.

G. Sand

303. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 26 Şubat 1872
Pazartesi akşamı

Kaç zamandır size mektup yazamıyordum! Anlatacak o kadar çok şey var ki! Neresinden başlayacağımı bilemiyorum! Ama birbirlerini böylesine seven insanların, böyle ayrı yaşamaları ne budalaca şey!

Paris'ten bir daha dönmemek üzere mi ayrıldınız? Sizi artık orada bir daha göremeyecek miyim? *Saint-Antoine* yapıtını dinlemek için bu yaz Croisset'ye gelmeyecek misiniz?

Ben, kesemin, zamanımın dar ve hesaplı oluşu yüzünden Nohant'a gelemeyeceğim; işte bu yüzden, inceleme ve araştırma işleri için, koca bir ay daha Paris'te geçirmem gerekiyor; Sonra ise, zavallı yeğenemi beraber yaşanması güç ve çekilmez olan büyük annesinin elinden kurtaracağım. Ne çöküştür bu! Acımasızlığın yüreğinizde geliştiğini duymak ne korkunç! Şu sırada, anneme arkadaşlık edecek bir hanım aramaktayız; böyle birini bulmak kolay değil! Bu durumda, ancak *Paskalyaya* doğru Croisset'ye dönebilecek ve kopye işine devam edebileceğim. İçimde, yazı yazma isteği belirmeğe başladı.

Şu sıralarda akşamları Barni'nin çevirdiği[12], Kant'ın *Critique de la raison pure* adlı yapıtını okuyor ve Spinoza'yı yeniden gözden geçiriyorum; gündüzleri ise, orta çağdaki vahşi hayvan döğüştürücülerini[13] okumakla eğleniyorum. Bu yazarların eserlerinde, hayvanlara dair ne garip şeyler var... Kitabı hemen hemen yarılayıp, *müzeye* gidip gerçekler karşısında hayale dalacağım.. ve zavallı *Saint - Antoine* yapıtının araştırmaları böylece artık bitmiş olacak...

Sondan bir önceki mektubunuzda, sağlığım üzerinde kuşkulanmıştınız; hiç meraklanmayın; asla böylesine yerinde değildi o! Bu kış geçirdiğim yaşamım, bana üç gergedam boğazlayabilecek bir güç verdi! Sağlıklı olmamı engellemedi! Kının, dayanıklı olması gerekir; çünkü kılıç iyiden iyiye bilenmiş durumda!... Ama gene de herşey kedere dönüşmekte... Yaşamdan iğreniyorum... Öğütlerinizi değerlendirdim: Kendimi eğlenceye verdim. Ama bundan da fazla hoşlanmadım! Beni ancak şu aziz edebiyat ilgilendirebiliyor!

Dernières Chansons için yazdığım ön söz, Mme Colet'nin evinde Pendar vâri bir öfke yarattı. Kendisinden, kafiyeli anonim bir mektup aldım; beni, dostumun mezarı başında davul çalan bir şarlatana benzetiyor... "Cesar"[14] adı takılan III. Napoléon'a dalkavukluk yapan eleştiri karşısında rezalet çıkaran, bir tabansız yapıyor! Prudhomme'un dediği gibi, acı bir ihtiras örneği!...

"Cesar" konusuna gelince: *Kim ne derse desin,* ben onun yeniden geleceğine inanmıyorum.[15] Ne denli kötümser olsam da henüz bu duruma düşmedik! Ama gene de bilinmez! Genoy tanrısına işi bırakabilirler... Ah, çok alçaldık! Hem de çok!...

Ruy Blas oyununu seyrettim. Sarah'dan gayrısı, içler acısıydı. Melingue, sanki uyur gezer bir kanalizasyon müdürü! Ötekiler de çok sıkıcı idi[16]... Baba Hugo, ziyaretine gitmediğim için bana gücenmişti... Onu yoklamayı bir görev saydım ve gittim; onu çok sevimli buldum... Kelimeyi tekrarlıyorum: Hiçte azmetli, gururlu biri değil!... Onun bu hali beni çok şaşırttı! Ve yararlı oldu benim için!... Çünkü bende, tapma hastalığı ve tutkusu var; hayran olduğum kişileri sevmek hoşuma gider! Bu da sizin şahsınıza karşı bir ima sevgili üstad!

Madam Viardot ile tanıştım: Çok tuhaf bir yaratık! Beni evine, Turgenyev götürdü; böylece hem Turgenyev'in hem de Mme Viardot'un zevkini ölçmüş oldum...

Şu sırada siz nelerle meşgulsünüz? Yazı yazıyor musunuz? *Le Temps* gazetesindeki yazınız ne zaman çıkıyor?

Torunlarınızı tarafımdan kucaklayın. Size en derin, en uslu sevgilerimi sunuyorum.

Gve Flaubert'iniz

304. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 28 – 29 Şubat 1872
Çarşambayı perşembeye bağlayan sabah, saat 3

Ah sevgilim! On iki günüm nasıl sıkıntı içerisinde geçti! Maurice, çok hastalandı; yine her zamanki o korkunç "anjini" depreşti! Önceleri pek birşey değil gibi göründü ama sonra iltihaplanarak ihtilat yaptı... tehlikeli değildi ama her an kötüleşebilirdi... Korkunç

ızdırap çekiyordu; sesi kışılmıştı, yutkunamıyordu; bunu sen de geçirdin, boğaz ağrısına bağlı ızdırapları... Bu hastalık, Maurice'de kötü sonuçlar verir; mükozası iltihaplanır, bünyesi savunamaz. Oysa ateşi az ya da hiç olmaz; hep ayaktadır. Vücut hareketine ve kafa işleyişine hep alışık olduğundan, bunlardan uzak kalışı, moral çöküntüsü yapar onda... Bizlerin iyi bakımıyla sanırım tehlikeyi atlattı... ama bu sabah yine kuşkulandım ve her zamanki kurtarıcımız[17] doktor Favre'a haber saldım.

Gündüzleri onu eğlendirmek için, senin o "canavarlar" üzerindeki araştırmalarından söz ettim ona. O, tüm kartonlarını getirdi ve içinden işine yarayacakları seçmek istedi; ama fantazisine uygun uyduruk şeyler seçebildi ancak. Ben bunları çok orijinal ve acayip buldum; sana göndermesi için onu zorladım. Bilmiyorum, bunlar işine yaramayacak ama hiç olmazsa dinlenme saatlerinde seni bol bol güldürür...

Sanırım artık hastalığı tekrarlamaz ve bizler yeniden yaşama kavuşuruz; çünkü Maurice, evin ruhudur, canıdır! O yıkılır ise anası, eşi ve çocukları ölmüş demektir!... Aurore "babamın yerine keşke ben hastalansaydım" diyor!... Bizler, beşimiz de birbirimize tutkunuz... Senin o *aziz edebiyat* dediğin şey, ikinci sırayı alır benim yaşamımda; Her zaman kişiyi edebiyattan çok, ailemi ise o kişiden fazla sevmişimdir!...

Zavallı anneciğin! O zarif, o dinç kadın, yaşlılığında neden böylesine sinirli ve umutsuz oldu? Acaba nedeni birdenbire sağır oluşundan mı? Yoksa insanlar, sakatlamnca sabır ve inancını mı yitiriyor? Seninle birlikte ben de üzülüyorum, neler neler hissediyorum!...

Ama bundan beter bir yaşlılık tanıdım: Örneğin kötü huylu yapan Madam Colet'in yaşlılığı... Hıncı sadece bana karşı sanıyordum; ve bir çılgın gözüyle bakıyordum buna; çünkü ona karşı bir şey yapmamış, bir şey söylememiştir... Dahası var: Nedeni olmadan öfkesini kustuğu[18] o pis kitaplarından sonra bile... Artık hikaye olan o tutkusundan sonra, şimdi sana o hıncı nedir? Tuhaf! Çok tuhaf!... Ya onun Bouilhet hakkındaki düşüncelerine ne dersin? Bu *zavallı* şaircikten[19] nefret mi ediyordu? Bu *delilik*! Düpedüz *delilik*...

Son on iki günden beri tek bir satır yazmadım. Sanırım, sonuna geldiğim yarım romammı bitirdikten sonra yazacağım. Kitabın yayınlanması başlamak üzere; ama eser hâlâ sürüncemede... geceleri gözüme uyku girmiyor; hastayı düşünmekten kafamı toparlayamıyorum...

Sana iyi akşamlar canımın içi dostum! Ne olursun, o kadar çok çalışma ve uykusuz kalma; bilirim, senin de boğazın hassastır ve bu hastalık acımasızdır... Seni hepimiz seviyor ve kucaklıyoruz. Aurore pek sevimli oldu! Her şeyi öğrenebiliyor; nasıl bir iş bu? Kendisi bunun farkında bile değil...

Annene refakatçı nasıl bir kadın istiyorsun? Belki sana uygun birini bulurum. Bu kişinin annenle konuşup ona kitap okuması mı gerekiyor? Ama sanırım sağırlığı buna engel; sadece bakım için biri lazım ona. Şartlar, verilecek ücret nedir?

Ruy Blas oyunundan sonra, Hugo babaya hiç ziyaret yapılmayışım bana açıklar mısın? Acaba sadık dostu Gautier ve Saint-Victor onu ihmal mi ediyor? Politika yüzünden mi araları açık onların?[20]

İmzasız

305. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 3 Mart 1872
Pazar akşamı

Sevgili üstad,

Hayal ürünü olan o desenleri aldım ve beni çok eğlendirdi... Belki de Maurice'in desenlerinde gizli bir sembol vardır! Ama ben bunu keşfedemiyorum... Bunlar tümden hayal işi! Şöyle ki: İki tane çok güzel canavar var; birincisi dört ayaklı bir cenin; ikincisi, bağırsak kurduna yapışık bir ölü kafası![21]

Maurice böyle eğlenceli şeylerle uğraştığına göre, anlattığınız kadar hasta olmamalı! Ama gene de sizi telaşlandıran bu kronik boğaz ağrısını küçümsemiyorum: Acaba kötü bir rejim sonucu olmasın bu? Sigara, iyi birşey değil! Ama o neden uzun bir ağızlıkla içilmesin? Bu şekil, en az zararlı olanıdır kanımca...

Biz, anneme henüz refakatçı bir hanım bulamadık; bu bence pek zor iş! Bize, kıraat yapabilen, yumuşak bir hanım gerekecek; ve biraz da ev işleriyle uğraşması lazım. Ama asıl görevi, onunla sohbet edebilmesi! Çünkü zavallı anneciğim, bir dakika yalnızlığa dayanamıyor!... Bakım konusunda hanımın fazla işi olmayacak; çünkü oda hizmetçisini savmıyoruz. Hanımın aylığı konusuna gelince: Önceleri 800 frank vereceğiz; memnun kalırsak, ilerde 1000 frank yaparız; herşeyden önce, onun nazik ve çok dürüst olması gerek; dinî inançları da söz konusu değildir; geri kalan şeyleri anlayışınıza bırakıyoruz sevgili üstad! Hepsi bu işte.

Theo'yu merak ediyorum; acayip şekilde yaşlanıyor! Çok hasta *olmalı*! Gerçekten kalbi iyi değil! İşte beni bırakıp gitmeye hazırlanan biri daha!

Hayır! Dünyada en çok sevdiğim şey edebiyat değil! (son mektubumda bunu size iyi açıklayamadım); sadece eğlencelerden söz ettim; cümleleri insanlara yeğleyecek kadar kaba biri de değilim... Gün geçtikce hislerim şiddetleniyor! *Üst* tarafım güçlü! Makine iyi işliyor!... Dahası, Prusya savaşından sonra, büyük sıkıntılar da kalmadı.

Şimdi, sabırsızlıkla "Janvier" davasının sonucunu bekliyorum; bu tuhaf kişinin annesini iyi tanırım: Birşeye tapma zaafı vardır... Sekiz aydır tutuklu oğlunun yamndan ayrılmıyor! Zavallı kadıncağıza içim parçalanıyor!... Eski bir vali olan Janvier, kendisine yöneltilen suçlarda masumdur; ama başka açılardan öylesine canidir ki, kendisine karşı benim adalet duygum yoktur[22]... Onu salıvermek, bu bonapartçı parti için zaferdir; eğer o mahkum olursa, bu kez annesini düşüneceğim ve çok üzüleceğim. İşte mümkün olabildiğince iyi olan dünyamızda, gidiş ancak bu kadarcık iyi! Ancak. Ey büyük Goethe'nin sükuneti! Sana kimse benim kadar hayran değil! Çünkü en az ben tamdım seni...

Ya Barni'nin çevirisi, şu ünlü Kant'ın *Critique de la raison pure* adlı yapıta ne denilir? Marcel'in[23] *La vie Parisienne*'den de ağır bir eser! Ne pahasına olursa olsun, onu anlamayı başaracağım...

Saint Antoine yapıtımın son taslağı hemen hemen bitti; oturup yazmak için sabırsızlanıyorum; uzun süredir yazı yazmadım; uslup işi canımı sıkıyor!

Sizden ne haber sevgili üstad! Maurice hakkında bana tez bilgi verin ve tanıdığınız o bayanın bize uygun olup olmadığını söyleyin.

Böylece sizi candan kucaklıyorum.

yaşlı turubadurunuz
Gve Flaubert

Ben hep o aziz Polycarpe misali huzursuz, öfkeli bir insanım.

306. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 11 Mart 1872
Pazartesi

Sevgili üstad,

Maurice'in hastalığı arttı mı? Suskunluğunuz beni meraklandırıyor; sizden bir ricada bulununca, bilirim hemen cevap verirsiniz, bu huyunuzdur...

Bana sözünü ettiğiniz *refakatçı kadın nerede?* On beş güne kadar, annemi Croisset'ye geri getiriyorum; o güne kadar birini peylemek istiyorum. Bu çok zor bir iş... Yaşlı dostunuzdan sonsuz sevgiler.

Gve Flaubert

V. Hugo, size birçok şeyi anlatmamı benden rica etti; çok tatlı şekilde söz etti sizden... (ahbaplarını iyi tanıyan yaşlı bir kurnazdır o!)

307. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 13 Mart 1872[24]

Sevgili dostum, Maurice iyileşti sayılır; ama ben, *acele yapılması gereken* işler yüzünden çok yoruldum! Örneğin: romanımı tamamlamak... yığınla tasihleri gözden geçirmek... cevabı gecikmiş bir sürü mektuplara cevap yazmak... daha bir sürü işler... Nefes alacak vakit bulamadım; bundan ötürü de Bouilhet için sözverdiğim o makaleyi yazamadım; ayrıca *Nanon* yapıtımın yayını gazetede başlıyor; Her hafta *Le Temps* gazetesine 5 tefrika yetiştireceğim ve ayrıca Bouilhet'nin makalesini nerede yayınlayacağımı da bilemiyorum. *La Revue des Deux Mondes* dergisi, benim eleştiri yazmamı is-

temiyor; kendi edebiyatçılarından olmayanları yeteneksiz buluyor; bana bu hakkı vermiyor...

Şimdi, bana tüm kapılarını açacak, dürüst insanlardan kuru yeni bir dergi buldum; ama bu dergi, Fransa'dan çok, yabancı ülkelerde tutuluyor: sen belki, makalenin orada gereken ilgiyi toplamayacağım düşünürsün. Sözkonusu dergi, Amedée Marteau'nun yönettiği *La Revue universelle* dergisidir.[25] Sen Ch. Edmond ile bu konuda konuş bir kez; yapıtımın yayım sırasında olsa bile bana gazetesinde ufak bir köşe ayırabilir mi acaba? Bunu soruver.

Annene refakat edecek genç kız konusuyla ilgilendim; ama düşündüğüm kişi, size göre değil! Kıraat yapamaz ve öteki işler için de pek ona güvenemem. Anneciğini, okunanı işitmeyecek kadar, sohbet edemeyecek kadar sağır sanıyordum ve kendisine bakan, hep yanında kalacak sevimli ve yumuşak birinin yeterli olabileceğini düşünüyordum; işte sevgili dostum, suç bende değildi.

Seni bütün kalbimle kucaklıyorum; işleyebilen sadece o kaldı! Kafam ise sepe sersem...

G. Sand

308. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 14 Mart 1872
Perşembe sabahı

Dernières Chansons yapıtı üzerine, bir makale yazmanızı *Charles-Edmond* söyledi bana; ve *Temps* gazetesine ancak sizin yazabileceğinizi ekledi. Ayrıca Schérer de bir teklifte bulundu, kendisine teşekkür ettim. Ama önce dinlenmeniz şart ve acele etmeyin; istediğiniz zaman, yazınız, dergide bir köşeye sıkıştırılacak, bundan kuşkunuz olmasın! Şimdi Charles Edmond, "uzun ve acele bir iş için" Antibes'e gitti, Dennéry'nin evinde! Vay çapkın! İnanılır gibi değil!...

Ben, iki hafta sonra Croisset'ye dönmüş olacağım. Zavallı anneme, hâlâ refakatçı bulamadık... Maurice'in iyileşme haberine sevindim; onu tarafımdan kucaklayın; ötekileri de keza... Baştan başa sizinim sevgili üstad.

Yaşlı
Gve Flaubert'iniz

Alphonse Daudet'nin *Tartarin de Tarascon* adlı kitabını ele geçirmeye bakın, sizi çok güldürecek[26] pek hoş bir eser! İçeriğinde gerçeği komik ile yansıtan bir damar var...

***

Zavallı Flaubert, kışı, acı bir düş kırıklığı içinde Paris'te geçirir. Üzücü bir olay, hareketinden önce onu çileden çıkarmıştı. Aslında olay manasızdı; ama *Dernières Chansons* yapıtı, Flaubert ile editör arasında bir dargınlığa neden olmuştu. 28 Martta, yeğenine şöyle yazacaktır. "Levy ile bozuşmadan önce güçlüydüm; ama o günden sonra, ilikilerime kadar bitkin hissettim kendimi..."

25 Mart pazartesi, giredek sağlığı bozulan yaşlı annesiyle, Croisset'ye dönecek ve 6 nisanda, 33 saat can çekişerek anne hayata veda edecektir.

309. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paskalya pazarı

İşte yine buraya döndüm ve pek neşeli değilim sevgili üstad! Annem için endişeleniyorum, günbegün, adeta her saat çöküyor o... Annem, boyacılar çıkmadan, evine dönmek istedi, şimdi karma karışık halde oturuyoruz! Bu saçma ev işlerinden beni kurtaran bir refakatçıya gelecek hafta kavuşuyoruz...

On gün önce, Mösyö Michel Levy ile iyice hırlaştık! Ahlaksızın biri o! Ama tam bir ahlaksız! Yüzüme karşı, verdiği sözü yalanladı![27] Suratımın ortasına sanki bir tokat indirdi! Sapsarı kesildim; arkasından mosmor!... O zaman işte sizin turubadurunuz öyle yaman davrandı ki, Levy ömründe böyle bir şeyle karşılaşmadı!... Olay, *Dernières Chanson* yapıtından çıktı. *Aissé* ve *Dernières Chansons* yapıtları, Bouilhet'nin varislerine oysa ne çok para getirebilirdi! Bouilhet'nin el yazılarını[28] yangından kurtaran zavallı Philippe'cik, bu işe 30 bin frank harcamıştı; Levy, tüm hesaplardan sonra, ancak 100 frank ödedi! Ayrıntıları anlatmayacağım size; işler bu durumda; erdemliğin bedeli her zaman böyle olur işte!

Ne yapalım! Levy ile olan hikaye beni işte böyle sinirlendirdi! Başarısızlığını görünce insan güceniyor! Gönlünü, kafasını, sinirlerini, adele ve zamanını böyle boşa harcamak, yıkmaz da ne yapar in-

sam? Zavallı Bouilhet'ciğim ölüp gitmekte ne haklıydı! Zamanımız hiçte hoş değil!... Bana gelince: Artık yıllarca basından uzak duracağım; matbaacılarla, editör ve gazeteciler ile karşı karşıya gelmeyeceğim! Özellikle paradan söz etmemeleri için, karşılaşmak istemiyorum onlarla! Bu konudaki yeteneksizliğim, gittekçe artmakta!... Acaba neden "bir hesap" görür görmez böylesine kuduruyorum? Ciddi söylüyorum, acaba bunuyor muyum? Bu kış, başarısız geçti her şey! *Aissé* para getirmedi, *Dernières Chansons* yapıtı, neredeyse Levy ile mahkemelik yapacaktı! Şu çeşme hikayesi de bitmedi! Bıktım usandım, her şeyden usandım...

Dilerim, *Saint-Antoine* yapıtım başarılı olsun! Kant ve Hegeli bitirince, ona yeniden başlayacağım. Bu yazarlar, beni sersemletti!... Onlardan sonra da, benim o eski, o çok büyük Spinoza'ma aç kurt gibi saldıracağım!... Nasıl bir deha o! *Ethique* adlı yapıtı dev bir eser...

Saint-Antoine yapıtım için, biraz astronomi okudum; ama bu bilime fazla heves duymadım... zavallı anneciğimi düşünürken nasıl heves duyabilirim ki?

Eski dostunuz Mme Viardot ile tanıştım; pek sevimli buldum onu...

Tanrıya emanet ol sevgili üstad! Sizinkilere sonsuz dostluklar ve size tüm sevgilerim...

Gve Flaubert'iniz

310. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 6-7 Nisan 1872
Cumartesi gecesi

Sevgili üstadım, Annem *öldü*!
Sizi kucaklarım.

Gve Flaubert

George Sand, 8 Nisan tarihli bu kısa mektubu aldıktan sonra, günlüğüne: "Zavallı dostumun mektubu" diye yazacaktır; ve devam edecek: "Bir satırlık bir mektup! annesi ölmüş!" diyecek, ve annelik duygusu içerisinde ona acıyarak koşacaktır. Zavallı çocuğuna, peş peşe şu iki mektubu gönderecektir:

311. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 9 Nisan 1872

Bütün gün, bütün gece ve her an seninle beraberim benim zavallı sevgili dostum! Meydana gelen o acı şeyleri düşündükce yanında bulunmayı ne kadar isterdim! Buraya çakılıp kalma zorunluğum, acımı bir kat daha arttırıyor... Ne olur, bir kelimeyle güçlü olup olmadığını bildir bana!...

Bu asil ve aziz varlığın son günleri, çok acı geçti ve uzun sürdü değil mi? Sakatlamr sakatlanmaz çökmüştü o... Elinizden de birşey gelmiyor, onu oyalayamıyordunuz!... Ne yazık! O tükenmeyen acı göreviniz de şimdi sona erdi! Tüm dünya işlerinin son bulması gibi!... Rahata erişmenin acı zaferi!... Evet, biliyorum, eski endişe dolu durumu da arayacaksınız!... Ölüme karşı savaş sonrası bu hissi, ben de taddım!... Zavallı çocuğum benim! Sana bir ana kucağı açmaktan başka ne gelir elimden! Bu, o yitirdiğin şeyin yerini tutmayacak ama, seninle birlikte acı çekecek; her bir felaketinde seninle beraber içi yanacak!...

G. Sand

312. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 14 Nisan 1872

Gelinim, birkaç günlüğüne dostlarımızın yanına, Nimes[29] şehrine gitmişti; nedeni, *boğmacaya* yakalanan Aurore'u, kardeşi Gabrielle'den ayırmak, hastalığının çabuk geçmesini sağlamaktı; ayrıca kendisi de birkaç zamandır hastaydı, toparlanmaya ihtiyacı vardı. Bana gelince: İyileştim; bu ufak hastalık ve ani yola çıkış, beni biraz sarsmıştı... böylece, Aurore'u yatıştırmak, ona bakmak bana düşmüştü; bundan ötürü de sana mektup yazacak vakit bulamadım... Dahası, bu acılı günlerinde yalnız kalmayı yeğlediğini de düşündüm... gene de, yanıbaşında bulunmayı, seni ne denli sevdiğimi tekrarlamayı çok isterdim benim zavallı dostum...

Ailen bu yaslı evde seni yalnız bırakmayı istememiştir diye de düşündüm; Rouen'e ya da Dieppe'e götürmüşlerdir, dedim. Ama şimdi senin ne düşündüğünü bilemiyorum; çalışmak mı? Değişik iş-

lere kendini vermek mi istiyorsun? Eğer gezi isteğin varsa, ve bunu gerçekleştirecek maddi gücün yoksa, şu sıralarda kazandığım birkaç kuruşu sana vermeye hazırım. Senden benim de isteyebileceğim bazı şeyleri, rahatlıkla benden isteyebilirsin sevgili çocuk! Romanımın parasım, beş altı güne kadar *Temps* gazetesinden alacağım; bana bir kelimecikle bildir; sana Paris'e ayağına göndereyim...

Mümkün olduğu zaman, bir kelimecik yaz bana. Maurice de ben de seni içten kucaklarız...

Bu son felaketten iyice harab olan, dahası bir "gelecek kuşkusu" içine düşen Flaubert, gelen birçok mektuba ancak 16'sında cevap verebilecek, kendinde bu gücü ancak o zaman bulabilecektir.

313. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 16 Nisan 1872
Salı

Sevgili iyi kalpli üstad,

Şefkat dolu bu ilk mektubunuza hemen cevap veremedim. Çok yıkılmıştım! Fizik gücüm yoktu! Sonunda ancak bu gün, kuşların cıvıltısını işitebiliyorum, yaprakların yeşilliğini görebiliyorum.. Artık güneş sinirime dokunmuyor... Bu güzel bir işaret!... Tekrar çalışmaya başlayabilirsem, kurtulacağım!...

İkinci mektubunuz (dünkü) gözlerimi yaşarttı, beni duygulandırdı... Ne denli iyisiniz! Ne üstün bir varlıksınız! Teşekkür ederim, şimdilik paraya ihtiyacım yok; eğer olsaydı, tek isteyeceğim kişi sizdiniz bilesiniz!

Dairem bende kalmak şartıyle, Annem Croisset'yi Caroline'e bıraktı. Böylece, veraset işleri bitinceye kadar Croisset'deyim. Gelecek için bir karara varmadan, geçinme parasını bulmak zorundayım. Sonrasını düşeneceğim... Özellikle, yalnız başıma yaşayacak gücü kendimde acaba bulabilecek miyim? Bundan kuşkuluyum! Yaşlanıyorum! Caro (Caroline) burada kalamaz; o iki eve sahip; Croisset'deki ev, kendisi için masraflı! Bana gelince: Sanırım Pa-

ris'teki evimi de bırakacağım! Zaten Paris'te beni çeken birşey kalmadı artık! Tüm dostlarım öldü! Son kalan zavallı Theo'nun da fazla ömrü yok! Korkuyorum! Ah ellisine gelip, yaşamım yeniden değiştirmek ne zor!

İyi yürekli anneciğimin, benim için ne sevgili bir varlık olduğunu, 15 günden beri farkedebiliyorum. Sanki içimden, bir parça ayrıldı ve koptu!...

Sizi, öylesine görebilmek istiyorum ki! Ne denli bir ihtiyaç duyuyorum buna! İşlerim biter bitmez, sizi gelip göreceğim. Şayet Paris'e gelirseniz, bana mektupla bildirin, gelip hemen sizi kucaklayayım.

Mme Viardot, Turgenyev ve ben Nohant'a gelip sizi görmeyi aramızda kararlaştırdık; acaba bu küçük rüyamız gerçekleşebilecek mi?

Sizi içten kucaklıyorum. Yaşlı turubadurunuz

Gve Flaubert

Maurice'e tüm sevgilerim; sizin gibi bir anneye sahip olmakla, her zamankinden fazla gıpta edilecek bir kişi o... Boğmacasına rağmen (ya da ondan ötürü) Madmazel Aurore'a öpücükler...

314. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 28 Nisan 1872

Korkunç bir boğmacaya yakalanan zavallı Aurore'cuğum, gece gündüz kucağımdan inmiyor, bitirmek zorunda olduğum bir çalışma da var elimde; zor zor bitirdim onu.[30] Bouilhet hakkındaki makaleyi henüz yazamadım; mümkün olamadı... Onu, *L'année terrible* yazısı ile birlikte bitireceğim.[31]

Paris'e, en geç 20 ya da 25 Mayıs tarihleri arasında gideceğim. Eğer Maurice Aurore'u, Nisme şehrine daha erken götürebilir ise, ben de Paris'e daha erken gelir ve sana bildiririm; sen gelip beni görürsün, ya da ben sana gelirim. Seni kucaklamaya, seni teselli etmeye susadım; senin o acılarını kendiminki gibi yaşadığımı söyleyebilirim sana... İşlerini yoluna koydun mu? Üstesinden gelebildin mi? Bir kelimeyle bana bildir.

Senin yaşlı

G. Sand'ın

315. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 29 Nisan 1872
Pazartesi akşamı

Bu ne güzel bir haber sevgili üstad! Bir aya kadar, dahası bir aydan da önce, *nihayet* sizi görebileceğim! Paris'te, fazla acele etmeden işlerinizi ayarlarsanız bolbol görüşecek vakit bulabiliriz... En güzeli, buraya birkaç günlüğüne benimle dönmek olur!... Paris'ten daha rahat oluruz burada... Zavallı yaşlı annem! Sizi ne çok severdi! Onun yokluğundan sonra, sizi burada görmek ne hoş olur.

Çalışmalarıma yeniden başladım; çünkü insan, o zavallı benliğini unutarak ancak yaşama katlanabiliyor!

Geçimimin olanaklarını öğreninceye kadar, uzun süre daha buradayım. Çünkü gelirimizin tümü mülke bağlı, onları bölüşmek için, hepsini satmak gerek...

Her hâlikârda, Croisset'deki dairemi muhafaza edeceğim; benim sığınağım o! Paris, çekmiyor beni artık! Yakında tek bir dost bile bulamayacağım; Ed. de Goncourt ve Turgenyev bir yana, tüm meslektaşlarım garip iddialarıyle, tüylerimi ürpertiyor... İnsan yaratığı, (ebedi kadın cinsi dahil) giderek hoşuma gitmiyor!

Biliyor musun, Théo *çok* hasta! Sıkıntı, yoksulluk içinde... Onun dilini konuşan da yok artık! Böylece bizler, yepyeni bir evren içinde, yolumuzu yitirmiş, yaşamaya çabalayan birkaç fosil olarak kalacağız!...

Yüzüme karşı verdiği sözü yalanlayan bay Levy'nin küstahlığını anlattım mı size? Bu yahudi için zaten fazla hayale kapılmamıştım; o olaydan sonra, daha sunturlusuna raslasam bile, onun bana ettiği hakareti asla unutamıyacağım! Nasıl oluyor da gene onu düşünebiliyorum? Boş kafalılığımın bir kanıtı bu...

Boğmacalı da olsa, Madmazel Aurore'u kucaklıyorum; karşılığım da benim yerime size o versin... Sevgili üstad, size en üstün, en asil sevgilerimi sunuyorum.

Gve

316. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 15 Mayıs 1872
Çarşamba

Sevgili üstad,

İşlerimden ve sonu gelmeyen para problemlerimden ötürü 3-4 hazirandan önce Paris'e gelemeyeceğim. Gezinizi erteleyebilir misiniz? Eğer Paris'te 15 günden fazla kalabilirseniz, buluşabilirdik... Benim Nohant'a gitmem, ya da sizin Croisset'ye gelmeniz mümkün bile olsa, yine son bahardan önce görüşmemiz şart. Ağustos ayında *Saint Antoine* adı yapıtım bitmiş olacak ve onu size bir kez okumayı çok istiyorum... Üzerinde çalışıyorum, ama gene de tam kendimi veremiyorum; bu da beni çok üzüyor.

Sizi içten kucaklıyorum.

Sizin yaşlı
G. Flaubert'iniz

317. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 18 Mayıs 1872

Canımın içi dostum,

Engeller hiçbir şeyi değiştirmez! Aksine... Gribe yakalandım, bitkinliğim devam ediyor; Paris'e sekiz günden önce gidemeyeceğim ve Haziranın ilk günlerine kadar orada kalacağım...

Küçüklerimin ikisi de baba evine döndü; büyüğüne çok iyi baktım, onu iyileştirdim, gücü yerine geldi. Ötekisine gelince, çok yorgun, gezi bile boğmacasını geçiremedi... Bana gelince, miniklerimi iyileştirmek, öte yandan çok çalışmak beni yordu... artık görevim bitti; sevgili yavrularımı etrafımda toplanmış ve iyileşmiş görmek beni rahatlaştırdı ve sırt üstü düşürdü... Bu çaba fazla değildi ama yazı yazacak güç bırakmadı bende...

Yakında görüşmeyi düşünerek seni kucaklarım.

G. Sand

Bir yanda Flaubert *Saint Antoine* adlı yapıtının son sayfalarını bitirmeye çabalarken, öte yandan Sand, bavulunda *Nanon* ve *La Quintinie* adlı iki yeni piyes ile 28 Mayısta Paris'e hareket edecektir. 1870–1871 olaylarından sonra, bu Sand'ın Paris'e ilk ziyaretidir; ve Paris ona Flaubert'e bir yıl önce yaptığı etkiyi yapacaktır; Sand günlüğüne şöyle yazar: "Çok acı! Halk daha da sersemlemiş durumda!" ve ertesi gün, *Nanon* piyesini "Odéon" tiyatrosuna okuyacak, ama piyesteki politik imalar, direktörlüğün gözünü korkutacaktır. Neyse ki Sand'ın 1862 de çıkan *Mademoiselle La Quintine* adlı romanından uyguladığı öteki oyunu, çok beğenilecektir.[32]

Sand, Flaubert'in son mektubundaki o tarihte Paris'te olduğunu şu kısa mektupla hatırlatacaktır.

318. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, Gay–Lussac sokağı No 5.
3 Haziran 1872 Pazartesi

Paristeyim; kişisel işlerimin korkunçluğu içinde, hafta boyunca buradayım. Ama sen, önümüzdeki hafta oradasın değil mi? Seni, Croisset'ye uğrayıp görmek isterdim ama bunu başaracağımı sanmıyorum.

Aurore'cuğumdan bana da boğmaca geçti ve benim yaşımdakileri çok yoruyor bu hastalık; gene de fena sayılmam ama fazla koşuşturacak halde değilim...

Sana uygun saatleri bana yaz da, onları sana ayırayım. Seni içten seviyor ve candan kucaklıyorum.

G. Sand

319. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 4 Haziran 1872
Salı

"Sizin için ayırabileceğim saatleri" soruyorsunuz sevgili üstad? Tüm saatlerim sizin... arasıra, ve her zaman...

Gelecek hafta sonu, ayın 14 ya da 15'inde Paris'e uzanmayı dü-

şünüyorum. Siz hâlâ orada mısınız? Eğer değilseniz, Paris'e gelişimi daha ileriye erteleyebilirim; ama yine de, sizin buraya gelmenizi yeğlerdim... Burada gelen gidenden, can sıkıcı şeylerden uzak, daha rahat olurduk! Benim Croisset'de, yanımdaki anneciğimin odasında, sizi yatırmayı herzamankinden fazla isterdim.

24 saat aralıksız konuşulacak, şeylerimiz var... Size *Saint Antoine* yapıtımı da okurdum... bitmesine on beş sayfa birşey kaldı.

Boğmacanız devam ediyor ise gene de gelmekten vazgeçebilirsiniz; nemli havanın size dokunmasından korkarım...

Bana, "kişisel işlerin çirkinliklerinden" sözediyorsunuz! Bu işleri iyi bilirim! onlardan henüz kurtuldum! Bu yüzden hâlâ bitkinim. Para işlerinden nefretim, bunaklık devrime rastladı!... Bilin çok ciddiyim.

Sırası gelmişken söyleyeyim: ,Eğer M.Levy ile işiniz varsa, ona güvenmemelisiniz! Bana nasıl çirkin davrandığım anlattım size. Yeryüzünde hiçbir editör kalmasa bile, ona gitmektense, eserimi bastırmamayı yeğlerim...

Bu ayın 23'ünde, Vendome Belediye Başkanı "Ronsard heykelinin" açılış törenine "şeref konuğu" olarak beni davet etti; gideceğim, ve dahası "modern Panmuflizm" e karşı da bir *nutuk atacağım*. Bu iyi bir fırsat olacak. Ama ne yazık ki, *bu gerçek yazıyı* uygun şekilde yazmak için bende ne güç ne de şevk var!...[33]

Görüşmek üzere sevgili üstad.

Sizi kucaklayan yaşlı turubadurunuz

G. Flaubert

320. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 7 Haziran 1872
Cuma

Sevgili dostum,

Senin yaşlı turubadurun öylesine bir öksürüğe yakalandı ki, daha fazlasına artık dayanamayacak! Öte yandan, bizimkiler evde bensiz edemiyorlar! Yani burada, Paris'te, gelecek haftadan öteye kalamayacağım; ancak ayın 15 ya da 16'sına kadar buradayım; önümüzdeki perşembe günü sen gelebilir misin? Birlikte olmamız için

sana 13-14, hatta 15'ini bile ayırabilirim; gündüz ve akşam yemeklerini bende yeriz; sayfiyedeki gibi, karşılıklı okur, konuşuruz...

Bir kelimeyle hemen bana bildir. Seni seviyor ve kucaklıyorum.

G. Sand

***

Flaubert, 12 Haziranda Paris'e gidecektir; dostu Sand'a, o akşam Magny[34] lokantasında, birlikte yemek yemeyi teklif edecektir. Yine ayın 14'ünde bir başka akşam, bir müzik toplantısında, Madam Viardot'un evinde iki dost tekrar buluşurlar.

12 Haziranda ölen Chily'nin miras işine ait bu kısa mektup, Paris'teki bu iki buluşma arasında yazılmıştır.

321. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 13 Haziran 1872
Perşembe, Saat 3

Sevgili üstad,

Duquesnel adlı zata yardımcı olacağınızı vaad ettiniz mi? Etmediniz ise, sizden ihtiyar turubadurunuzun işi imiş gibi, tüm etkinizi kullanarak, dostum Raymond Deslandes'a, danışmanızı rica edeceğim. Ne yapacağımızı size söylemem için, kesin olarak bir cevap bekliyorum.[35]

***

Bu tarihler arasında, iki yazar, birbirlerini tekrar göremeyecekler. Çünkü, ayın 15'inde Flaubert, üç gün Saint Gratien'de, Prenses'te geçirecektir. Sand'a gelince, 17 pazartesi günü, Nohant'a dönecektir.

21 Haziranda Flaubert, "müthiş bir insanlardan kaçma kirizi" geçirecek ve aniden Vendome gezisinden vazgeçecektir. "Kendimi fazla kederli hissettiğim için kalabalığa tahammül edemiyorum" diye 1 Temmuzda Prenses Mathilde'e yazar; ve şöyle devam eder: "Saint-Victor ile beraber yola çıkmam gerekiyordu. Oysa bu baydan hiç hoşlanmıyorum. Bana karşı davranışı, kabalıktan da öte idi. Bu yüzden gülünç ve gereksiz de olsa, ona birkaç söz söylemekten kendimi alamayacak-

tım."[36] Ve ertesi gün hemen, mutluluk değil ama huzur bulacağı Croisset'ye dönecektir! *Saint Antoine* yapıtının son faslını tamamlayacak sonra da, yeğeninin sağlık bakımından faydalanmaya gittiği Pyrénées'de bir süre kalmak üzere yolculuk hazırlıklarına başlayacaktır.

322. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 1 Temmuz 1872
Pazartesi

Sevgili üstad,

Paris'te fazla görüşemedik! Size anlatamadığım ve söyleyemediğim binlerce şey vardı; siz ise, yeğenimden çekindiniz; kısacası, Troubat'mn "rezilin" biri[37] olduğunu (ya da hâlâ rezilliğe devam ettiğini) anlatmak istemiştim. Çünkü onu, Levy'nin basın evindeki işlerime, vekil olarak tayin etmek istemiştim... Bu Israil tohumu beni çığrımdan çıkarmaya devam ediyor... Basımcı Claye'deki 2 aylık faizimin üzerine oturdu... Onlardan tiksiniyorum! Hepsinden öylesine iğrendim ki!... Paraya ihtiyacım olduğu halde, hiçbir eserimi bastırmak istemiyorum... Kalemimle kazandığım para gülünç olsa da yine de bu durumda fazla bir kaybım yok!...

Tanrıya şükür! *Saint Antoine* adlı yapıtım bitti! Şimdi konusu pek zengin olan, Bouilhet'nin[38] bir başka eserini ele alacağım. Bundan sonra da, *Saint Antoine* yapıtıma iyice zıd olan, sözde komik,[39] modern bir romana başlayacağım; en azından iki üç yılımı alan küçük bir çalışma olacak bu. "Saint-Gratien" de bulunduğum sıralarda, sizden hem saygı hem de üzüntüyle söz eden Madam de Voissins'ni görmüştüm; o günden sonra *Contes algeriens* adlı hikayelerini göndermişti bana.[40] Gerçekten dağırcığında çok şey bulunan, acayip bir kadıncağızdı bu... Hatırlıyorum: Saint Beuve, onun hakkında tuzlu biberli anektotlar anlatmıştı...

Gelecek cuma, yeğenimi "Luchon" a götürüyorum; orada beş altı hafta kadar kalacağız; sonra da ben, biraz deniz kıyısına gideceğim.

Prensese yazdığınız gibi, gerçeten Paris'e gelecek misiniz? Odéon aktörlerinin hepsi, Duquesnel'in başlarına müdür olarak gelmesini istemiyorlar; ama her zaman olduğu gibi yine de ödeklikleklerinden onu kabullenmişler; ama o, dişlinin biri olduğuna göre, yine

seçilecek ve *Vlan dans l'oeil*'ün yazarı, M. Blum ile aşık olacaktır; ve Hugo'nun[41] kayırdığı bu kişi, 500 frangı ele geçirmekten geri kalmayacaktır.

Sizinkilere sevgilerimi gönderirken, sizi de kucaklarım.

Sizin
Gve Flaubert'iniz

Size "Luchon" dan yazarak, adresimi bildireceğim.

323. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 5 Temmuz 1872

İşte sana bu gün, 68 yaşına[42] bastığım gün mektup yazmayı istedim! Sağlığım mükemmel; boğmacama rağmen, her gün buz gibi, küçük kudurgan bir sel suyuna dalıp çıkıyorum; ve ancak rahatlayıp geceleri uyuyabiliyorum... Bu su, nefis bir gölgelikte, çakıllar, çiçekler ve upuzun otlar arasında kaynamakta... Sanki *ideal* bir banyo küveti gibi...

Burada fırtınalar, boralar esti! Bahçemize yıldırım düştü. Ve şu bizim "İndre" deresi sanki Pyrénées dağlarının selleri gibiydi... Hiç te kötü değildi! Ne denli parlak mevsimdi bu! Bakliyatlar yedi kadem büyüyüp yükseldi; buğday tarlaları çiçek içinde... Köylüler bundan şikayetçi, ama ben onlara aldırmıyorum: Öylesine güzel bir manzara ki!... Nehire kadar yaya gidiyorum, terli terli kızışmış bir halde kendimi suya atıyorum!... Doktor, buna delilik diyor ama ben ona da aldırış etmiyorum; onun hastaları bakım içinde geberirken, ben kendimi bu yöntemle iyileştiriyorum... Tarlalardaki otlar cinsindenim ben: Su ve güneş! İşte bana gerekli olan şeyler!

Sen şimdi Pyénées yollarında mısın? Ah sana nasıl imreniyorum! Oraları öylesine severim ki! 'Bir zamanlar orada manasızca geziler yapmıştım.[43] Ama "Luchon" havalisini tanımıyorum. Orası da güzel mi? Oraya giderken, "Gaverine Sirkini" ve oraya giden yolu sakın görmeden etme! "Courterets" yi, "Gaube" gölünü, ve "Saint-Sauveur" yolunu da tam! Tanrım! Gezilere çıkmak, dağları çiçekleri, uçurumları seyretmek ne denli bir mutluluk!... Ama sen bunlardan sıkılıyorsun değil mi? Bu güzel yöreleri gezerken bile

editörleri, tiyatro müdürlerini, okuyucuları ve *dinleyicileri* düşünüyor olmalısın! Ben ise, her şeyi unuturum ve tıpkı "Pauline Viardot" un şarkı söylemesini dinler gibi olurum!... Geçenlerde biz, üç fersah ötedeki bir *vahayı*, ıssız bir çölü keşfettik! Gün boyu tek bir kişiye rastlamadık! Ne bir insan, ne bir koyun, hatta ne de tavuk bile gördük! Sadece çiçekler, kelebekler ve kuşlar...

Acaba bu mektubum seni nerede bulabilir? Sen bana bir adres yollayıncaya kadar onu burada bekleteceğim; postalamayacağım.[44]

[İmzasız]

324. FLAUBERT'DEN SAND'A

Bagneres-de-Luchon
(Haute Garonne)
Maison Binos
12 Temmuz 1872

İşte pazar akşamından beri buradayım sevgili üstad! Neşem, Croisset'dekinden pek farklı değil! Dahası, daha da eksik!... Nedeni: Fazla işsizlik! Oturduğumuz ev öylesine gürültülü ki çalışamıyorum! Aslında etrafımızdaki burjuvalara tahammül edemiyorum! Ben, seyehate uyum sağlayacak biri değilim! küçücük bir değişiklikten rahatsız oluyorum! Gerçekten artık turubadurunuz iyice yaşlanıyor... Buradaki doktor Lambou bu hassatiyetimin sinirden, fazla tütün kullanmamdan geldiğini söylüyor... Ona uysallık gösterip tütünü azaltacağım ama bunun pek işe yarayacağından kuşkuluyum...

Şu sırada Dickens'in[45] *Pickwick* adlı eserini okudum. Siz bu yapıtı tanıyor musunuz? İçinde harika kısımlar var! Ama ne kadar kusurlu bir kompozisyon! "W. Scott" bir yana, tüm İngiliz yazarları bu durumda... Planları yok! Biz Latinler için, tahammül edilecek şey değil!

Söylentilere bakılırsa, bay Duquesnel en sonunda seçilmiş! Bu doğru mu? Başta siz olmak üzere sevgili üstad, Odéon tiyatrosuyla ilişkisi olan kişiler, onu desteklekdikleri için çok pişman olacaklar... Şükür bu kuruluşla artık bir işi kalmayan bana gelince... aldırış bile etmiyorum... Levy ile olan son hikayem, basından bütün bütün iğrendirdi beni...

Saint Antoine yapıtımı bitirdim; daha iyi ortama kadar –eğer olabilirse– çekmecemde uyuyacak...

Bir sürü kitap okutması gerektiren yeni yapıtıma başlayacağım. Bu kitapları satın alırsan iflas ederim; onun için imza karşılığında kiralamak istiyorum onları; bunu sağlayacak bir kitapçıyı tanıyor musunuz Paris'te?

Siz şimdi neyle uğraşıyorsunuz? Son kez çok az görüşebildik...

Mektubum çok manasız oldu! Ama üstümdeki katta öylesine gürültü yapıyorlar ki! Kafam yerinde değil!

Bu sersem halimle sizi ve sizinkileri kucaklarım.

Sizi seven ihtayar mankafa

G. Flaubert'iniz

325. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 19 Temmuz 1872

Sevgili ihtiyar turubadurcuğum,

Bizler de geziye çıkacağız ama nereye? Hâlâ bilemiyoruz... Benim için bu farketmez... Ben, yeğenimi İsviçre'ye götürmek fikrindeyim. Oysa onlar aksi yöne, Okyanusa doğru gitmeyi yeğliyorlar... İster Okyanusa gidilsin, ister başka yere, bana göre geziye çıkmak ve denize girmek yeterli! Deliler gibi seviniyorum. Gerçekten sen ve ben, bu iki yaşlı *turubadur*, taban tabana zıd yaradılıştayız. Senin hoşlanmadığın bir şey, benim için eğlenceli... haraketi, gürültüyü seviyorum; dahası var: geziyle ilgili can sıkıcı olayları bile hoş görebiliyorum! Hareket halindeyken normal olan o gerekli perişanlıktan değil de, oturgan yaşayıştaki o huzursuz şeylerden rahatsız oluyorum ben! Tıpkı, nedenini bilmeden peşin peşin sevinen torunlarım gibiyim! Ama gene de çok tuhaf! Bu çocuklar, değişikliği sevmekle beraber, alıştıkları çevreyi, oyuncaklarını, dış dünyaya yanlarında taşımak istiyorlar! Aurore, bebeklerinin eşyalarını toplarken, öte yandan hayvan seven Gabrielle, tavşancıklarını, küçük köpeğini ve aç kalmamasını isteyen küçük domuzunu beraberinde götürmek istiyor... *Such is life* (Dünya böyle!)...

Keyfin yerinde bile olmasa, sanırım bu gezi sana yarayacak! Hele sigarayı azaltırsan ne kadar iyi! İnsan için en başta gelen şey sağlık! Umarım yeğenin seni biraz olsun hareketlendiriyor! O, senin çocuğun sayılır! Üzerinde otorite kurmalı! Yoksa dünya tersine döner!

Kitap kiralamak için sana bir kitapçı ne yazık ki tafsiye edemeyeceğim. Ben bu işler için daima *Maria Prothe*'a başvururum; o bunları nereden sağlar, bilemem! Paris'e dönünce, kendisini gör, tarafımdan söyle, o seni aydınlatacaktır; o yeterince yardımcı bir gençtir; Sanırım kendisi: *Visconti sokağında, No 2*'de oturur; Charles-Edmond da, bu konuda seni aydınlatır sanırım; Troubat da keza...

Troubat hakkında seni güvensizliğe düşürmem belki de yanlıştı. Sanırım en ziyanlısı onun kafa düşünüşüydü... Levy kuruluşundaki bir memurun, senin çıkarlarını düşünmeye görevli kılmak, herhalde bir hayaldi! Ben bir dostumu, Levy kuruluşuna yerleştirmiştim; ve benim hesaplarıma bakacağını da bana söz vermişti; ama sonra vazgeçmiştim; çünkü ya o benim aldatılmama göz yumacaktı ya da çok ihtiyacı olan işinden çıkartılacaktı!... Troubat da ihtiyaç içindedir... dahası, Levy iş konusunda çok acımasızdır! Ama yine de, madem ki imza atmıştır, artık ahlaksızlık yapacağım sanmam. Sen, sözvermenin bir anlaşma yerine geçmediğine şaşıyorsun! Çok safsın! İş hususunda ancak yazılı kâğıtlar geçerlidir! Bizler birer Don Kişot'uz sevgili turubadurum! Hancıların eğlencesi olmaya boyun eğmeliyiz! Dünya böyle kurulmuş! Eğer aldanmak istemiyorsan, gidip çölde yaşamalısın! Bu alçaklık dolu yeryüzünden, kötülüklerden kaçarak yaşamak, yaşamak sayılmaz! Yaşamda acıyı da tatlıyı da sineye çekeceksin...

İzin verirsen, Paris'e gittiğimde senin *Saint Antoine* yapıtın için, bir editör ya da bir dergi arıyayım; ama bu konuda yapıtım bana okuman gerekecek. Neden Eylülde bana gelmiyorsun? Kışa kadar oradayım...

Bana, şimdi neyle meşgul olduğumu soruyorsun: Paris dönüşümden beri *Mademoisell Flaugergues* adlı yapıt üzerine, bir makale yazdım; bir başka çalışmam ile beraber *L' Opinion nationale* dergisinde yayınlanacak.[46] Yine, *Le Temps* gazetesinde, Victor Hugo,

Bouilhet, Leconte de Lisle ve Paline Viardot[47] hakkında bir tefrika yayınlayacağım. Arkadaşın Bouilhet hakkında söyleyeceklerimden memnun kalmam istiyorum... *La Revue des Deux Mondes* için ikinci bir fantastik masal yazdım; çocuklar için bir masal[48]... yüze yakın bir sürü mektup ta yazdım: Maksadım birçok tanıdık kişinin budalalıklarını onarmak ya da sefaletlerini hafifletmekti... Tembellik, çağımızın cüzzamı! Ve bizlerin hayatı, çalışmayanların hesabına çalışmasıyla geçiyor! Benim gocunduğum yok; zira sağlıklıyım!... Her gün, 68 yaşıma ve boğmacama rağmen, İndre ırmağına ve buz gibi şelalesinin altına dalıyorum!... Başkalarına faydalı olamadığım, hoş bir görünüşüm olmadığı zaman da artık bu dünyadan oflayıp puflamadan sakin sakin göçüp gitmek istiyorum; ya da, hiç olmazsa, kendim dahil fazla değer taşımayan bu zavallı insan cinsine, bunları söylemeden ölüp gitmek istemiyorum!...

Seni seviyor, kucaklıyorum, "Plauchut" dahil, tüm ailemden sana selamlar... Plauchut yanımızda, o da bizimle sürtüyor... Eğer *birkaç gün için bir yerde* mola verirsek sana yazarım.

G. Sand

***

7 Temmuzda Luchon'na gelen Flaubert, günlerini umduğu kadar dinlenerek geçiremeyecektir; tersine, rahat çalışmayı engelleyen gürültü patırtıdan bunalacak, "Binos" otelini terkedip "Bonnette" oteline yerleşecektir. Bouilhet'nin varislerine birkaç kuruş sağlamak için, "Vaudeville" tiyatrosuna sunmak üzere, onun *Sexe faible* adlı eserini gözden geçirecektir. Flaubert Luchon'dan 9 Ağustos'ta ayrılacak, birkaç gün Paris'te geçirecek, yeni romanı için bilgi edinip 14 çarşamba günü Croisset'ye dönecektir.

Oysa George Sand için tatil günleri çok değişik geçer: O, 25 Temmuzda, Nohant'dan ayrılmış, Paris ve Trouville'den geçerek, 28 Temmuzda Cabour'a yerleşmiştir; ailece nefis günler yaşamıştır, Örneğin deniz banyoları, bayram günleri, geziler, hoş çevreler gibi...

Dönüşte, Normandiya'dan, Naime'den, ve pek az tanıdığı Berry'nin bir kısmından geçip, 23 Temmuzda Nohant'a dönecektir. Gelir gelmez de yaşlı turubadurundan, bir gece önce yazılmış şu mektubu bulacaktır.

326. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 22 Ağustos 1972
Perşembe

Sevgili üstad,

Bir ay önceydi; Luchon'da sizden aldığım mektupta, bana yolculuk hazırlıklarıyla meşgul olduğunuzu yazıyordunuz... sonra ise arkası kesildi, ve sizden hiç haber alamadım. Brantome'un dediği gibi "Söylentilere kulak verdim" ve sizin Cabourg'da olduğunuzu öğrendim. Ne zaman dönüyorsunuz? Daha sonra nereye gideceksiniz? Paris'e mi? Yoksa Nohant'na mı?

Bana gelince: 1 Eylül'den 20'ye ya da 25 Eylüle kadar, Croisset'de yokum. *İşlerim* için biraz serserice dolaşmam gerekecek... Paris'ten de geçeceğim... Yazarsanız mektubunuzu "Murillo" sokağı, no 4'e yollayın.

Sizi çok özlüyorum! Birinci neden: Sizi görmek istiyorum. İkincisi de *Saint Antoine* yapıtımı size okumak istiyorum... dahası, çok önemli bir kitabımdan size sözetmek, ve daha başka binlerce konuda sizinle başbaşa uzun uzun konuşmak istiyorum...

Kollarımı açıp sizi kucaklarken, sizi iki yanağımzdan öpüyorum.

Yaşlı turubadurunuz: G. Flaubert

327. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 31 Ağustos 1872

Turubadurcuğum,

Gerçekten bir raslantı sonucu, Cabourg'da, planımızdan bir ay fazla kaldık ve şimdi artık evimize dönmüş bulunuyoruz. Hepimiz, Plauchut dahil, güzel güzel denize girdik; oda ve masa arkadaşımız Mme Pasca[49] ile çok kez senden sözettik. Fevkalade sağlıklıyız... Hava değiştirmek için ayrıldığımız Nohant'a, yeniden kavuşmaktan memnunuz.

Ben, herzamanki çalışmama tekrar koyuldum ve nehir banyolarını sürdürüyorum... ama kimse benimle gelmiyor, su çok soğuk... Kim benim şu sakin görünüşüm ve yaşlı başlı halimle, bu ifrat şeyle-

ri sevmeme inanır?... Ama asıl tutkum benim, Aurore'a karşı olan sevgim... yaşamım, onun yaşamına bağlı... Gezi süresince öyle uslu ve neşeliydi ki!... Eğlencelerden öyle sevinç ve memnunluk duyuyordu ki!... O, etraftaki şeylere nasıl dikkatli, nasıl akıllıca merak sardırıyor!... Tam bir arkadaş, ve her an için sempatik bir arkadaştı o!... Ah ne kötü bir *edebiyatçıyım* ben! Beni hor görebilirsin ama her zaman için sevmelisin...

Piyesim için Paris'e gittiğim zaman sen orada mısın? "Odéon" tiyatrosuyla, tarihi kararlaştırmadım. Son bir okuma işi için, Duquesnel'i bekliyorum. 20 Eylüle doğru, Pauline Viardot'u ve Turgenyev'i buraya bekliyorum. Sen de gelmez misin? Ne güzel, ne tamamlayıcı bir gurup olurduk!...

Boşa çıkmasını istemediğim bu umut içerisinde, seni tüm kalbimle seviyor ve kucaklıyorum. Seni sevmek ve unutmamak konusunda, çocuklarım da bana katılıyor...

G. Sand

328. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, Murillo sokağı, no 4
Pazar, 15 Eylül 1872

Ben şimdilik Nohant'a gelemeyeceğim sevgili üstadım; çünkü bu yaz şurada burada çok sürttüm, üç aydan beri evimde yaşamadım; yuvama *dönmek istiyorum*...

Oysa sizi uzun uzun görmeyi çok isterdim! Mektupla söylenemeyecek çok şeyler konuşurduk! Önce size *Saint Antoine* yapıtımı okur, sonra da bir başka kitaptan, beş yılımı alacak kitaptan sözederdik.

"Odéon" tiyatrosuna götürdüğünüz piyesin provası ne zaman? Buraya ne vakit geliyorsunuz? Sanırım tiyatro işleriniz arasında iki üç gününüzü bana ayırırsınız? Dilerim o sevimli Duquesnel ile işiniz iyi gider! Sarah Bernardt[50] ile mahkemelik oldu o! Ne güzel bir başlangıç değil mi? Daha neler neler çekecekler ondan! İyi *tanırım* onu...

(Tiyatrodan sözaçılmışken), bazı yerlerine dokunduğum, Bouilhet'nin şu *Sexe faible* adındaki komedisini Carvalho'ya okuyaca-

ğım. Ama pek umudum yok! Zaten hiçbir zaman basın bana böylesine ilgisiz olmamıştı! *L'Homme–femme* yapıtının süksesi, (peykleri dahil), iyice moralimi bozdu![51] Biraz önce "Vaudeville" tiyatrosunda, afişin önünden geçtim; ve şunu okudum: "Ragobas, 224. temsil!"[52]

Din hususunda bunlar bana çok şey öğretti! Ne demek istediğimi anlıyorsunuz değil mi?

Turubadurunuz, şimdi tıbba ait teorileri incelemekte; çok eğlenceli! Bundan sonra hazırlık için, daha başka şeylere geçeceğim![53]

Yakında Turgenyev'cik size gelecekmiş. Onun bulunduğu günlerde beraber olmayı ne kadar isterdim!

Sizinkileri tarafımdan kucaklayın sevgili üstad! Ve bir süre beraber olmamızı sağlayın! Başbaşa ve sakince...

Tekrar sevgiler

G. Flaubert

Bir önceki mektup Paris'ten yazılmıştı. Gerçekten Flaubert, araştırmalar ve *Saint Antoine* yapıtını yeniden kopya için, Paris'e tekrar gelecektir. Ayın 14'ünde, yeğenine şöyle yazar: "Baş kopyacı, inanılmaz derecede sersemlemiş ve yorgun. Onun hasta olduğunu, ve bu işin fazla yorucu olduğunu, söylediler bana.

Yine bu günlerde, editör Charpantier, onu ziyarete gelir; tüm yapıtlarının yayın hakkını Levy'den alıp, kendisinin basmak istediğini ciddi bir şekilde Flaubert'e teklif eder.

Flaubert yine her zamanki gibi, Bouilhet'nin çıkarlarını kendi çıkarları gibi düşünerek, arkadaşının yapıtlarının tümünün basılmasını şart koşacaktır. Ama bir süre için bu iş sallantıda kalacak, çünkü bunları hesaplamak, düşünmek gerekecektir.

Ayın 22'sinde Croisset'ye dönen Flaubert, yeniden okumalarına başlayacaktır; bazen sekiz on saatini bu işe harcayacaktır. Onun tek arkadaşı köpeği Julio'dur;[54] bu köpek, yeni dostu Edmond Laporte'un kendisine armağanıdır.

George Sand'a gelince, bir yandan *Le Temps* gazetesine tefrika yetiştirirken, Cabourg'da geçirdiği tatil günlerini, Nohant'da da uygulamaktadır. Madame Adam'a, 16 Ekimde şöyle yazacaktır: "Tüm Eylül boyunca on beş, yirmi konuğumuz vardı; danslar edildi; kukla oynatıldı; özellikle müzik yapıldı..." Evet, çok müzik yapılıyordu; çünkü 25 Eylül de Mme Viardot ve kızları, arkasından da Turgenyev Sand'a misafir gelmişlerdi. Misafirler gidince, Sand 3 Ekimde, enerjik bir şekilde *Mademoiselle La Quintinie* adlı piyesini yeniden ele alacaktır.

Tüm bu sürede, Croisset ile Nohant arasında, hiçbir mektuplaşmaya rastlanmaz. Bu sessizliği bozan sonunda George Sand olacaktır. Theophile Gautier'nin 23 Ekimde ani ölümünü gazetelerden öğrenince, Flaubert'e bir mektup yazacaktır.

329. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 26 Ekim 1872

Sevgili dostum,

İşte sana yine bir üzüntü daha! Önüne geçilmez ama her zaman için acı veren bir üzüntü!... Zavallı Theo! Ona derin bir acı duyuyorum! Ölümü için değil bu acı! Yirmi yıldır yaşamak nedir bilemediği için... Eğer o, maddi benliğini muhafaza için, biraz yaşamaya, varolmaya, hareket etmeye, ve birazcık entelektüel kişiliğini unutmaya razı olsaydı, daha uzun yaşayacaktı; ve ondaki kısır hazine cevherini yenileyebilecekti... Fazla sefalet çektiği söyleniyor... İşgal zamanındaki, bu yoksulluğu anlarım; ama ya sonraki zamanlardaki yaşamı? Neden? Niçin?

Uzun süredir senden haber alamıyorum; meraktayım. Croisset'de misin? Paris'e, bu zavallı dostun cenazesine gitmiş olmalısın. Ne çok acılar ve ard arda ayrılışlar oluyor! Giderek ilkelleşecek, yaşamdan soğuyacaksın! Sanırım sen, mutluluğu, fazla mümkün olan bir şeymiş gibi görüyorsun! Oysa bizim kronik mutsuzluğumuz, seni fazla şaşırtmakta! Sinirlendirmekte!... Dostlardan kaçıyor, sevmeyi ve sevilemyi boşa harcanmış bir zaman sayıyorsun! Neden Mme Viardot ve Turgenyev ile bize gelmedin? Onları seversin, taktir de edersin! Bizde, herkesin sana taptığını da biliyorsun! Yine de yalnız kalmak, herkesten kaçmak istersin!...

Peki, neden evlenmiyorsun? Yalnızlık, nefret verici, ölümcül bir şeydir! Ve seni sevenler için bu halin acımasız bir şey! Tüm o keder dolu mektupların içimi burdu... Sevdiğin bir kadın ya da sevgisinden hoşlandığın bir hatun yok mu? Onu yanına al, yaşa. Seni baba yerine koyacak bir oğlan çocuğu da bulamaz mısın? Onu yetiştirir, kendini ona adarsın! Böylece de hep kendini dinlemeyi unutursun!

Bilmem ama, sadece kendi içinde yaşamak, kötü birşey olmalı! Entellektüel zevkler yok değil... ama onları, ancak uzun süre uzak kaldıktan sonra tadabilirsin!... Oysa bu hep beraber yaşadığın "Ben" ise, acımasız ve fazla zorluk çıkaran garip bir arkadaş!... Hayır! Sen böyle yaşayamazsın! Yalvarırım beni dinle: Sen, taşkın yaradılıştasın ama onu içinde hapsetmişsin... Yumuşak ve bağışlayıcı bir yüreğin varken, köşene çekilmişsin... Bu davranışın, hiçbir sonuç vermeyecek... Senin için meraklanmaktayım... Ama belki de saçmalıyorum ben... Biliyorum, acımasız bir devirdeyiz! Ama yine de onu lanetlemeden sürdürmek gerek... üstesinden gelmek gerek... Hepsi bu işte.

Seni seviyorum; bana mektup yaz. *Mademoiselle La Quintinie* adlı piyesim için bir ay sonra ancak Paris'e geleceğim; sen o sırada neredesin?

İmzasız

"Neden evlenmeyeceksin?" sorusu taşıyan bu mektup, baştan başa iyi niyet taşısa da, bizim "Croisset Keşişini" biraz sinirlendirmiş olmalı! Flaubert, 28 Ekimde prensese yazdığı mektupta şöyle der: "Mme Sand, bu gün bana çok güzel bir mektup göndermiş; birçok nasihat var içinde..." ve devam eder: "Aramızda kalsın, onun beni durmadan takdis edişi mantıklı olsa bile, bazen beni sinirlendiriyor... cevap olarak demokrasiye küfürler yağdıracağım! Bu beni rahatlatacak!..."

Ama bu öfke, bu hınç durumu, az sonra geçer ve demokrasiye yağan küfürlerin yerini, harika bir matem methiyesi alır...

330. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 28–29 Ekim 1872
Pazartesi gecesi

Sevgili üstad,

Acılarımın ne denli katmerlendiğini tahmin etmiş olmalısınız ve bana şefkat dolu bir mektup yollamışsınız! Teşekkürler! Sizi, herzamankinden çok daha fazla seviyorum...

Tahmin etmiştim, ama yine de zavallı Theo'nun ölümü içime işledi! Yitip giden *samimi* dostlardan, o kalmıştı! Böylece liste kapandı. Artık Paris'te görecek kimsem kalmadı! İlgi duyduğum şeyleri artık kiminle konuşacağım? Tanıdığım düşünürler (ya da sözde düşünürler) var; ama gerçek sanatçıyı nerede bulacağım?

Bence Theo, "modernleşmenin" tiksintisi yüzünden ölüp gitti... Bu söz onun sözüydü; birçok kez bana tekrarlamıştı! Ve buna benzer daha neler... örneğin: "Komün beni gebertecek..." diyordu... 4 Eylülün getirdiği bu nizam ile onun gibilerine artık iş kalmamıştı yaşamda! Portakal ağacından hiç elma vermesi istenebilir mi? Avamın egemen olduğu bir toplumda, lüks işçilerin yeri yok... Ona ne kadar acıyorum! Onun ve Bouilhet'nin eksikliğini ne çok duyuyorum; yerini kimse tutamaz onların! Ne iyi yürekliydi o! Sonradan onu anlayacaklar! Kim ne derse desin, *saf, temiz* bir kişiydi o! (Eğer bir gün edebiyatla uğraşmaya dönülür ise) büyük bir ozan olduğunu görecekler! Şimdilik o, gerçekten tanınmamış bir yazardır! Pierre Corneille, devrinde sanki çok mu anlaşılmıştı?

O, iki şeye kinlendi: Birincisi, gençliğinde bakkallara duyduğu öfke; ama onu yetenekli kıldı. İkincisi, olgun yaşta serserilere duyduğu kin... ve bu sonuncusu onu öbür dünyaya götürdü! O öfkesini içine akıtmaktan, düşündüklerini söyleyememekten yitip gitti! Girardin, Turgan, Fould, Dalloz,[55] *ezmişlerdi* onu! Bir başka şey ise günümüzün Cumhuriyeti!... Çok iğrenç şeylere tanık olduğum için bunu size söylüyorum; çünkü içini dökebildiği tek kişi bendim... *Karakter* denen şey onda eksikti; Akademiye girememek bir üzüntü oldu[56] ona; ne zaaf değil mi? Ne denli kendine değer vermeme! Şeref peşinde koşmak, işte benim hiç anlamadığım bir alçak gönüllülük.

Catulle Mendes'in[57] telgrafını geç aldım, cenazesinde bulunamadım. Çok kalabalıkmış; her zaman olduğu gibi, bir sürü külhanbeyi, aşağılık kişi, gösteriş için gelmiş; işte bu gün pazartesi, tiyatro yazılarının çıktığı gün... gazetelerde *parça parça* yazılar çıkacak! Kopyayla olacak iş bu!... Kısacası, ona acımıyorum, ona *imreniyorum*! Çünkü, açıkçası yaşam hiç te eğlenceli değil!

Hayır! Ben, mutluluğun mümkün olduğuna inanmıyorum! Ama huzura, inanıyorum! Ve sinir bozucu şeylerden uzak duruşum da işte bundan! Ben, sosyalleşmiş değilim; bu yüzden Toplumdan kaçıyorum; ve rahatım! Paris'e seyehat, şimdi benim için zor bir iş! Vazoyu biraz sarsınca, tortu yüze çıkıyor; ne varsa bulanıyor... Herhangi birisi ile kısa bir konuşma bile beni çileden çıkarıyor; budala buluyorum herkesi! Adalet duygum, isyan ediyor. İşte herkesin ağzında Politika sözcükleri! Hem de ne şekilde! Hiçbir fikir belirtisi yok... Neye sarılacak, hangi davaya adayacaksın kendini?

Bundan böyle bencil bir ucube sanmıyorum kendimi; benliğimi kitaplara öyle harcıyorum ki, günler nasıl geçiyor farketmiyorum! Kötü anlarım da oluyor! Ama şöyle düşünerek kendime geliyorum: "Hiç değilse, yanımda beni sıkan kimse yok!" ve yeniden dengemi buluyorum. Kısacası, bana öyle geliyor ki, kendi doğal yolumda yürüyorum, demek Gerçeğin içindeyim?

Bir kadınla yaşama öğüdünüze, ya da bir kadınla evlenme işine gelince: bu benim için fantastik bir ufuk! Ama neden? *Bilmiyorum*! Gerçek bu işte... Problemi çözümleme ise size düşer! Kadın yaratığı, asla benim yaşamıma uymamıştır. Dahası, yeterince zengin değilim... sonra da çok yaşlıyım... ve dahası da sonsuza dek bir başkasına benliğimi yüklemek fazla temiz kalplilik olur! Kimsenin bilemediği bir papaz yönüm var benim... Bu konularda, mektupla değil, karşı karşıya konuşmalıyız!

Aralık ayında sizi Paris'te göreceğim; ama orada, insanı rahatsız eden çok kişi var... *Mademoiselle La Quintinie* oyununuz için, 300 temsil diliyorum size! Ama "Odéon" tiyatrosuyla hiç beladan kurtulmayacak başımız, çünkü iğrenç bir pazar yeridir orası! Zira geçen yıl çektiklerimi bir ben bilirim! Tüm girişimlerim geri çevrilmişti! Ve yetti artık! Epictète'in vecizesine uyarak: "Yaşamım giz-

le" diyorum kendime. Tüm isteğim ve tutkum belalardan kaçmak! Böylece başkalarının başım da belaya sokmadığıma inanıyorum; bu da az birşey değil!

Deliler gibi çalışıyorum. Tıp, metafizik, politik, gibi her cinsten kitap okuyorum. Çünkü, uzun zaman gerektiren, büyük irade ve zeka isteyen bir işe başladım. Bu da hoşuma giden bir perspektif!...

Bir aydan beri, her hafta Turgenyev'i bekliyorum. Onu Gut hastalığı çok rahatsız ediyor... Tanrıya emanet olun sevgili üstad! Ve beni sevmeye devam edin...

İhtayar

Gve'nız

Flaubert, mektubuna cevap beklemektedir ve Sand'a gönderdiği mektuplarla onu üzdüğünün farkındadır. Turgenyev'e 13 Kasımda şöyle yazacaktır: "Muhterem Mme Sand, belki de benim gam ve kasvetimden sıkılmış olmalı! Kendisinden bir haber almıyorum!" Ama Sand'ın Flaubert'e hemen cevap vermeyişinin nedeni, çok işi oluşundandır; örneğin *Temps* gazetesine yetiştirilen tefrikalar; zorluklar çıkaran *Mademoselle La Quintinie* adlı yapıtı gibi... Ama Sand, piyesinin temsilinin ertelenece ğini duyar duymaz, her işi bırakıp Flaubert ile yeniden diyaloğa geçecektir.

331. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 22 Kasım 1872

Şubattan önce Paris'e gideceğimi sanmıyorum. "Baş artist" bulma zorluğu piyesimi erteledi.[58] Buna memnun oldum; çünkü bu mevsimde o güzel gezintilerimi, işlerimi ve Nohant'ın bırakıp gitmek, hiç hoşuma gitmiyordu. Biz yaşlılar için, ne kadar ılık ve yararlı bir sonbahar bu... İki saat ötede öyle ıssız korular var ki! Yağmurdan sonra, sanki insan odasındaymış gibi sıcacık! rutubetsiz! Oralarda, kendime çiçek, Maurice'e de böcek topluyorum... Küçük kızlarım da tavşanlar gibi fidanlar arasında koşuşuyorlar... Hey Ulu Tanrım! Tüm sevdiklerimiz yaşayıp kaynaşırken, hayat ne tatlı! Gönül yaşamımda *tek karanlık nokta* sensin;[59] Gam, kasvet içerisindesin hep! Güneş bile seyretmeyi sevmiyorum!... Aldırış etmediğim ki-

şilere gelince: Bana ve kendilerine karşı olan kötülük ve ahmaklıklara boşveriyorum... Yağmur gibi gelip geçici şeyler onlar... Ebedi olan şey ise, iyi yürekteki güzellik duygusu!... Yemin ederim, bu ikisi de sende var; mutsuz olmaya hakkın yok! Belki de yaşamında kimi karmaşık kadın sevgisi taşımışsın! Kadın ırkının beşpara etmediğini biliyorum; ama belki de mutlu olmak için mutsuzlaşmak gerek! Ben bunu taddım! Hem de iyice taddım! Ama onu unutmasını öyle güzel becerdim ki...

Ne ise, ister tasalı, ister neşeli ol, seni seviyorum ve bekliyorum... Bize gelmeye söz verdin ama yine de fırsatları kaçırmaya baktın... Ama biz, seni yine de seviyoruz! Buradaki insanlar, gereği kadar edebiyatçı değiller ama, yürekleri sevgi dolu! Hayata karşı koymaya yeterli değil mi bu?

Saint Antoine adlı yapıtın bitti mi? Büyük irade isteyen bir başka yapıttan sözediyorsun... Senin o *Saint Antoine* yapıtın mı yoksa dünyaya kanatlarını açan? Neden olmasın? Geniş bir konu...

Seni kucaklıyorum; o eski tarikatlar gibi olmaya kararlı olsan da yine sana "yaşlı turubadurum" diyeyim mi? Ben turubadurluğa devamdayım! Söz yok buna...

G. Sand

Kitap koleksiyonlarıma eklemek üzere,[60] iki romanımı daha gönderiyorum: Ciddi şeylere *dalmış isen,* onları okumayabilirsin.

332. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 25 Kasım 1872
Pazartesi akşamı, saat 11

Bu mektup, sevgili anne için[61]

Biraz önce postacı iki cildinizi getirdi! *Nanon* yapıtınızı hemen okumaya başlayacağım; çok merak ediyorum onu...

(Gerçekten budala bir hayvana dönüşen) turubadurunuzu siz merak etmeyin! Kendime geleceğimi umuyorum; böyle karanlık devreler çok geçirdim ve atlattım... Giderek herşey yıpranır, sıkıntılar da yokolur...

Kendimi iyi açıklayamamıştım; "kadına ait hislerimi" kötüledim. Kadın, somut olarak alışkanlıklarımın arasında asla yer almadı, bambaşka bir şey bu iş! Ben herkesten fazla sevdim; yani bencil

bir cümleyle söylersem, "her kesi aynı şekilde sevdim, belki de ilk önüme çıkandan fazla" sevdim... tüm sevgileri taddım "gönül fırtınalarının yağmurlarım" üzerime yedim... ve rastlantı olarak işler öyle bir hal aldı ki, münzevilik giderek her yanımı sardı, gitgide de çoğaldı... şimdi ise yalnızım! Yapayalnız!...

Benim, ne kendime bir kadın edinecek yeterli bir gelirim var, ne de yılın altı ayını Paris'te yaşamama yetecek param... yaşamımı değiştirmem ise, olanaksız..

Bilemezsiniz oğlunuza nasıl gıpta ediyorum! Nasıl da tatlı, düzenli, sağlıklı bir yaşamı var onun.

Ne dediniz? *Sainte Antoine* yapıtımın haziran ayından beri[62] bittiğini size söylemedim mi? Şu anda, çok daha güçlü bir yapıt var hayalimde! Güldürücü olma iddiasında bir kitap, bunu yazıyla anlatmak uzun sürer; görüştüğümüzde, konuyu konuşuruz.

Allaha ısmarladık sevgili üstad! Size karşı en iyi hisler taşıyan ihtiyar.

Gve Flaubert'iniz

O, tıpkı aziz Polycarpe gibi daima öfkeli işte...

Dünya tarihinde, Botocudos[63]ları da içine alan "Milli Meclisin Sağı" kadar budalaca bir şey var mı? Sadelikten kaçan, Cumhuriyet sözcüğüne boş veren, Thiers'i "fazla ilerici"[64] bulan bu baylara ne dersiniz? Ah derin düşünceler! Problemler! Hayaller!

333. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 26 Kasım 1872
Salı akşamı, saat 11

Sevgili üstad,

Bir gün bir gece boyu, sizinle beraberdim; *Nanon* adlı yapıtınızı bitirdiğim zaman sabahın dördü idi: *Francia* adlı kitabınızın da, öğleden sonra 3'de, sonuna gelmiştim! Şimdi hepsi kafamın içinde dans etmekte... Bu üstün iki yapıttan söz etmem için, düşüncelerimi toparlamam gerekecek... Bu yapıtları *okumak bana yaradı*, size teşekkürler sevgili üstad! Evet onlar, bende sonsuz bir hava estirdi ve beni içlendirip yeniden canlandırdı...

Öncelikle, *Nanon* yapıtındaki usluba bayıldım! Yapıtın dokusu-

nu meydana getiren binlerce sâde ve güçlü şeylere hayran oldum! Örneğin: "Gözüme para ne denli çok, hayvan ise ne kadar güzel göründü" cümlesi... ve bg. sıradan bir okuyucu gibi, hiçbir şeye dikkat etmeden, esere kendimi kaptırmıştım (gene de, sıradan bir okuyucu benim kadar hayran olamaz ona). Kısacası, *Koyun* bahsında artık büyülenmeye başlamıştım!... Ya o ilk yüz sayfanın harikalığı? Keşişlerin yaşamı? Emilien ile Nanon'un ilk tanışmaları? Haydutların yarattığı korku? P. Fructueux'nün hapsedilmesi? – Bu pasaj, çok bayağı da olabilirdi – ama hiç te olmamış! Ya o 113. sayfa? Bunlarda ölçüyü kaçırmamak ne denli güç! Örneğin: "O günden sonra artık *her şeyde mutluluğu taddım ve yaşamın bir saadet olduğunu gördüm*!"...

Kitabınızdaki avukat Cortejoux'nun öfkeli hâli de çok hoşuma gitti! Hele onun Nanon'u karşılayışı! Ama o saflık içerisinde bana öylesine ulu gözüken, Domont'nun Emilien'ni kurtarması! O baş döndürücü hâli! Bundan daha politik, daha büyük birşey olamazdı! Kalbim sıkıştı ve elimde olmayarak iki üç kez: "Tanrım! Ne güzel!" diye haykırdım!

"La Roche aux Fades" konusu da nefis ve saf bir aşkı simgeliyor! İnsan, bu üç mert kişinin hayatını paylaşmak istiyor!...

Sanırım, "Nanon" zengin olmayı aklına koyunca, yapıt biraz ilginçliğini yitiriyor! Nanon fazla güçlü, fazla akıllı olmuyor mu?

Hırsızlar menkıbesini de pek sevmedim; ama Emilien'nin kesik kolu ile oraya girişi, beni yeniden duygulandırdı... Son sayfadaki ihtiyar "Marquise de Franqueville" in tasvir edilişinde ise gözyaşlarımı artık tutamadım...

Eserdeki kuşkularımı açıklayayım: Bence Emilien, politika felsefesinde yeteri kadar güçlü değil! O devirde, kendisinden daha ileri görüşlü kimseler yok muydu? Özellikle, kitabın ortalarına doğru, pek sevimli bulduğum "Baş papaz" için yine aynı itirazı yapacağım; ama bunların ne denli akıcı, birbirine bağlı, sürükleyici ve sevimli olduğunu söylemeden geçemiyeceğim. *Siz ne büyük bir varlıksınız* ! Nasıl bir güçtür bu...

İki yanağınıza iki sütnine öpücüğü kondurduktan sonra, şimdi *Francia* adlı yapıtınıza geçiyorum:

O, hiç te kötü olmayan, bambaşka bir uslupta! Sizin o *Dodore*'a ise son derecede hayran oldum! İşte ilk defa, gerçek bir Paris

çapkınını canlandırabilmişsiniz; o ne fazla soylu, ne fazla sefih, ne de fazla rolcü bir kişi! Onun fahişe kız kardeşine rıza gösteren diyalogda, güçlü bir oyun çıkarıyorsunuz! Tombul omuzlarına kaşmir şalım örten o sizin Madam Thievre'niz ise fazlaca Restorasyon devrinden bir kişilik taşımakta! Ya o, şuh işçi kızının tokatlanmasını isteyen şişko tenekeci? O saf doğal yaradılıştaki Rus adam?... Bunları yaratabilmek hiç kolay değil!...

Önce *Francia*'nın kamayı kalbine saptayışım görünce kaşlarım çatılmıştı; önce bu kızcağızın sevimli karakterini, klasik bir intikamdan apayrı görmüştüm; oysa hiç öyle değilmiş! Aldanmışım! Çünkü bu bilinçaltı cinayet, sizin bu kadın kahramanımızı tamamlıyordu...

Bu kitabımızda gözüme çarpan şey, onun çok manevi ve doğru oluşudur. Yapıtınızda insan tam çağının içinde yaşıyor...

Bu iki kitabı okuyabildiğim için size içten teşekkürler! Beni rahatlattınız! Demek ki herşey yok olmadı! Dünyada hâlâ Güzel ve İyi şeyler var! Beni yücelttiniz, hayran bıraktınız![65]

Sanırım, bu iki kitap, Rochefort'un medeni nikah olayından çok daha önemli! Ama ben yine de, şahane şekilde budalalaşan çağıma böğürmeye devam edeceğim... İyisi mi, sizi düşüneyim, sizi sevdiğimi ve kucakladığımı söyleyeyim...

Yaşlı
Gve Flaubert'iniz

334. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 27 Kasım 1872

Maurice'e yazdığın mektup, onu mutlu etti ve gururlandırdı... Onu kimse bu denli sevindiremezdi; teşvik edilmek herşeyin üzerindedir! Bundan ötürü ben de sana teşekkür ediyorum; çünkü ben de aynı şekilde düşünüyorum...

Nasıl, *Saint Antoine* yapıtını bitirdin mi? Editör işi ile uğraşmayacağına göre, onu ben ele alayım mı? Bu eseri cebinde saklayacak değilsin! Levy'yi istemiyorsun; ama başkaları da var... Bir kelimecikle bana bildir; kendi işim gibi onunla meşgul olayım...

Bana, ileride iyileşeceğini söylüyorsun; ama silkinip kendine gelmek için hiçbir çaba göstermiyorsun! Hadi, bana gel ve *Saint Antoine* yapıtını birlikte okuyalım; hem de basım işini konuşalım. Bir erkek için Croisset'den buraya gelmek zor değil? Bizlerin şenlikli olduğumuz bayram günlerine rastlamak istemiyorsan, havanın ılık ve benim yalnız olduğum bir günü seçebilirsin...

Tüm aile seni kucaklıyor

Yaşlı turubadurun
G. Sand

Acele yazılmış 26 tarihli bu mektup, Nohant'a varacaktır; ve ihtiyar hanımefendi memnun olarak günlüğüne şöyle yazacaktır: "*Nanon ve Françia* adlı yapıtımı okuyup memnun kalan Flaubert'den güzel bir mektup aldım."

335. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 29 Kasım 1872

Beni şımartıyorsun! Ben ise Adresine paketlenmiş iki romanımı göndermeye cesaret edemiyordum, sekiz gündür bekliyordum; içine daldığın bu fikir aleminde, rahatsız etmekten ve sıkmaktan korkuyordum. Oysa herşeyi bırakıp, önce Maurice'in kitabım sonra da benimkini okumuşsun... Eğer sen, bin tane okura bedel biri olmasaydın ve bizler bencil kişiler olmasıydık, bu memnunluğu içimize pek sindiremeyecektik! İyi oldu! Maurice de ben de, başarılı olup olmadığımızı, vakit harcayıp harcamadığımızı anladık! Çünkü biz sadece birbirimizi eleştiriyor, patentli eleştiricilerle ilişki kurmuyoruz; ve sanki çölde yaşıyor gibiyiz!...Michel, kitap satışlarının sonucunu bir ya da iki yıldan önce bildirmez bize; Buloz'a gelince: İşimiz düşmeden satış hakkında iyi ya da kötü haber vermez! Charles-Edmond ise bizi cesaretlendirir ve bizden kopya ister! Bizler, okuyucu endişesine düşmüyoruz, yazıyoruz! Belki bu kötü değil, ama işi fazlaca abartıyoruz! Şimdiye dek teşviklerin bize cesaret verirdi; ama çoğu zaman fazla yararlı olmuyordu; sen şimdi bize, parlak ve neşe veren bir yüreklilik, sağlıklı bir hava sunuyorsun!...

Böylece *Nanon* yapıtım ocağa atılıp yakılmadan kurtuldu... Tam ben bu işe koyulurken, Charles Edmond çıkageldi; eserin güzel olduğunu, gazetesinde yayınlamak istediğimi söyledi[67] Sana teşekkür ederken, özellikle *Francia* yapıtım için gönderdiğin o güzel öpücükleri, ben de sana iade ediyorum; şunu söyleyeyim: Daha iyisini bulamadığından, bu esere burun kıvırdığı halde, Buloz yine bu eseri dergisinin bir köşesine sıkıştırdı...

Gördüğün gibi hiç te şımartılmıyorum! Onlara kızmıyorum, dahası sözünü bile etmiyorum bunun... Bu işler böyledir ve çok basittir: Ancak edebiyat ürünü meta sayıldığı sürece, satıcı ondan yararlanmayı umar... O sadece kitap alıcısını düşünmek zorundadır; eğer müşteri metayı beğenmez ise satıcı yazara ürününün hoşa gitmediğini söyler. Edebiyat özgürlüğü, kitapların pazarlandığı bir fuardır! Editöre ayrıcalık göstermemek, biricik erdemimizdir! Bunu elden bırakmayalım ve barış içinde yaşamaya bakalım... dahası, o bize burun kıvırsa bile, suçun onda olmadığını bilelim! Eğer okuyucular zevkli olursa editörler de zevkli olur...

İşte size tüm içimdekileri boşalttım! Edötörlerin budala olduklarını açıkladıktan sonra, şimdi sizin şu *Sainte Antoine* yapıtınıza geliyorum ve ondan sözedelim. Onu yayınlamak için, Levy hiç te fena değil. Ama sen onunla kavgalısın! Bu konuları seninle konuşmak isterdim! Buraya gelecek misin? Ya da bu işi Paris yolculuğuna mı bırakalım? Ama ben, Paris'e ne zaman gideceğimi bilemiyorum; kış mevsiminde bronşitimden korkuyorum, mecbur olmadıkca, yerimden kımıldamak istemiyorum. *Mademoiselle La Quintinie* yapıtımın sahneleneceğini hiç sanmam! Sansürcüler onun *–yüksek, temiz ahlakta bir başyapıt–* olduğunu söyleseler bile, oyunu sahnalemeyi üzerine alamazlar... Bu iş daha yüksektekilerin, bakanın elindedir! O da eseri, general Ladmirault'a gönderecektir![68] İnsanın buna kahkahalarla güleceği geliyor! Tüm bunlara boyun eğmektense yeni bir emre kadar sesimi çıkarmamayı yeğliyorum... Eğer bu yeni nizam "ruhban monarşisinden" gelecek ise, daha birçok şeylere razı olmamız gerekecek... Kendi hesabıma, bu yasağa aldırış etmem... ama bizim kuşağın geleceği ne olacak? işte bunu düşünürüm...

İmzasız

336. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 4 Aralık 1872
Çarşamba 3

Sevgili üstad,

Son mektubunuzdaki bir cümleyi ele alıyorum: "Eğer okuyucular zevkli olursa, editörler de zevkli olur!" Bu cümleniz, yapıtlarınızdan hiç söz etmeyen Levy'ye, onları tatlı tatlı eleştiren Buloz'a bir taş olsa gerek! Şunu da söylemeden geçmiyorsunuz: "Ya da okuyucular, onları buna zorlamalı!" Bu bence, imkansız birşey istemektir onlardan! Ama bizler, editörlerin terbiyeli olmalarını, bizi daha çok sömürmek için, yüzümüze karşı yalan söylememelerini isteyebiliriz onlardan! Hakkımızdır bu!... Akıllarınca onlar, -tiyatro müdürleri dahil- *edebi fikirlere* sahiptirler, her ikisi de bu işten anladıklarım iddia ederler! Estetik duyguları bezirganlıklarıyle karıştı mı işte böyle sonuçlar ortaya çıkar!

Sizden ve Dumas'dan para kazanmış ve kazanmakta olan Levy, (bu kişiyi sadece örnek olarak gösteriyorum), neden acaba olan gücüyle sizleri çekiştiriyor? Söylediğine göre son kitabınız, bir öncekinden aşağı imiş! Yemin ederim yalan değil! Ciddi konuşuyorum! O, Ponsard ve Octave Feuillet'ye sizlerden çok daha hayran! Levy, akademik bir kişidir! Ben ona, Cuvillier-Fleury'den çok daha para kazandırmadım mı? İkimiz arasında bir karşılaştırma yaptırırız; görün nasıl bir cevap alacaksınız... Biliyorsunuz, o eserimin kopyesini *geri çevirmişti, Dernières Chansons* yapıtından da, 1200'den fazla satmak istememişti! Kalan 800 nüsha, yeğenimin Clichy sokağındaki tavan arasında duruyor! Biliyorum, bu benim bir dargörüşlülüğüm ama bu davranışın beni çıldırttığım da saklayamam! Sayemde birkaç kuruş kazanan bir kimse, sanırım eserime karşı daha saygılı olabilirdi! Editörlerin işi, çocuk kadar saf kişilerledir; onları kolayca aldatırlar! Zaten işin sırrı da buradadır!

Michel ile tekrar konuşmak istemediğime göre, işlerimin tasviyesi için yeğenim Commanville, beni temsil edecek. *Dernières Chansons*'nun parası 1500 frankı ona yatırıp, kendisiyle tüm ilişkilerden kurtulacağım; (günümüzdeki şu iğrenç ortamda) eser bastırmak ne anlamsız? Bununla, para kazanmak mı? Ne gülünç! Sanki para,

emeğin karşılığı mıdır? Buna evet diyebilirim ama, yeterki spekülasyon yol olsun! Şu sıralarda ise, buna hayır! Dahası var: para, çalışmanın bir ölçüsü müdür? Bir çabanın değeri nedir? İşler böyle olunca, ortada kala kala yapıtın ticari kıymeti kalır! Buna çare ise prodüktör ile alıcı arasındaki her çeşit aracılığı kaldırmak. Aslında meseleyi bu da çözümlemez; çünkü ben (sözüm kendisine saygılı bir yazar için) günün okuyucularına değil, Fransız dili yaşadıkca gelecekteki okuyucular için yazıyorum. Benim ürünüm, günümüzde tüketilemeyen bir metadır; özellikle, çağdaşlarım için yazılmamıştır. Bundan ötürü de hizmetim sınırsızdır; ve bu yüzden de ona paha biçilmez!

Eserlerimi niye yayınlayayım? Anlaşılmak, alkışlanmak için mi? Siz bile, Büyük George Sand bile, yalnızlığınızı tarif etmiyor musunuz? Günümüzde sanat eserlerine, hayranlık ya da sempati demiyorum, ama birazcık olsun ilgi görüntüsü var mı? Kitabı okuyup ta hakkında söz edebilecek bir eleştirmen görebiliyor musunuz? Öylesine ahmaklaşıyoruz ki, on yıla varmaz, belki bir çift kundura bile yapmasını beceremeyeceğiz! Tüm bunları size söylememin nedeni *Saint Antoine* yapıtımı, daha iyi günler için (buna inanmıyorum) bir çekmecede saklamak isteyişimdir... Eğer onu bastıracak olursam, bambaşka bir kitapla beraber yayınlayacağım ve işte şimdi böyle bir kitap üzerinde çalışmaktayım. Tüm bunların sonucu, en akıllıca iş te sakin sakin oturmaktır...

Neden Duquesnel gidip general Ladmirault'yu, Jules Simon'u, Thiers,i bulmuyor? Sanırım bu girişim kendisinin bileceği bir iş... Hele şu sansür işi! Şuna da unutmayalım: Sansür her zaman olacak; çünkü hiçbir zaman eksik olmamıştır ki... Dostumuz Alex Dumas Fils paradoks olarak *Kamelyalı Kadın*[69] yapıtının önsözünde sansürü övmüyor mu?

Tüm bunlara karşın da, siz benim kederli olmamamı istiyorsunuz!... Sağın budala inadı yüzünden, yakında çok çirkin şeylere şahit olacağız! En tutucu kişiler, iyi yürekli Normandiyalılar bile sola kaymakta! Hem de iyiden iyiye... Eğer şu sıralarda burjuvaziye danışılacak olunursa, o Thiers'i Fransa Kralı olarak getirebilir... Thierse olmaz ise, bu kez Gambetta'nın kucağına atılacak ve biz yakında burjuvaziyi Gambetta'nın kucağında göreceğiz...

Önümüzdeki hafta artık 51 yaşına basacağımı düşünerek avunuyorum!

Eğer şubat ayında Paris'e gelmeyecek olursanız, Moncau'daki eve gelmeden gelip ziyaret ederim; sözüm söz![70]...

Prenses, Nohant'da bulunup bulunmadığınızı öğrenmek istiyor; mektupla bana soruyor...

Yeğenim Caroline'e, sizin *Nanon* adlı kitabınızı okuttum; hayran oldu! En çok ilgisini çeken şey de, kitabınızın "gençliği" oldu... bu yargı bence de çok doğru; hakkıyla tam bir kitap! *Francia* yapıtınız da öyle! Daha sâde olmasına karşın, belki de o, daha başarılı bir yapıt; eser olarak ta, erişilmez bir kitap...

Bu hafta, Erckmann–Chartrian'mn,[71] *L'İllustre docteur Mathéus* adlı yapıtını okudum; kaba mı kaba!... İşte avam ruhlu iğrenç iki adam!

Tanrıya emanet ol sevgili üstad.

Yaşlı turubadurunuz sizi kucaklıyor.

Hep Théo'yu düşünüyorum! Onun bu yokluğunu bir türlü hazmedemiyorum.

337. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 8 Aralık 1872

Pek güzel! Eğer sen işin idealindeysen, ilesiri için bir kitap yazmayı düşünüyorsan, bir itimat, bir inanç görevini yerine getirmek istiyorsan, artık ne öfkelen ne de üzüntü çek! Mantıklı olalım: ben, çok tatmin edici bir huzurun filozofça bir devresine girdim ve buna ulaştım. Sana verilebilecek tüm ızdıraplarm ya da gösterilen ilgisizliklerin gerçekten beni artık incitmediğini söyleyebilirim. Bu durum benim edebiyat dışında mutlu olmamı engellemiyor, ama yine de seve seve edebiyatçı olmayı, zevkle çalışmayı istiyorum... bunları saklamadan sana söylerken, bil ki çok içtenim. Sen benim iki romanımı beğendin değil mi? Bu bana yeter! Sanırım bu eserler iyi idi! Hayatımı saran sessizlik (bunu ben istiyorum), bana yeterli güzel şeylerle doludur! Benim ihtirasım seninki kadar yükseklere tırmanamadı! Sen, bütün çağlar için yazmak istiyorsun; ben ise elli yıl sonra artık unutulacağım ve belki de hoyratca eleştirileceğim. Bu

durum da birinci dereceye ulaşamayanlar için bir kanundur ve asla kendimi birinci sınıf saymadım. Benim düşüncem, daha çok çağdaşlarımın üzerinde etki bırakmak! Yeter ki bunlar birkaç kişiyi geçmesin; ve onlarla ben şiir ve tatlılık ideallerimi paylaşabileyim! Amacıma bir yere kadar ulaştım sayılır; bunun için elimden geleni yaptım ve hâlâ yapmaktayım! Mükafatıma gelince: Bu amaca herzaman biraz daha ulaşmak! İşte benim durumum. Ama görüyorum ki, senin amacın daha engin ve başarın da uzakta! Ve böylece sen benden daha sakin, daha memnun, kendinle daha uyumlu olmalısın. Bir an için öfke fena değil! Soylu bir yaradılış! Ve senin bu öfkelerin, ne kinci ne de kötü niyetli olmadığı için, hoşuma bile gidiyor!...

Ama kederli hallerine, haftalarca süren "iç bunalma" larına gelince, ne anlıyor ne de bunu onaylıyorum! Bunu ben, senin fazla yalnız, hayat bağlarından fazla kopuk oluşuna bağlıyorum.

Tüm bunlar için, güçlü nedenler göstermelisin bana! Öylesine güçlü olmalı ki, sen galip çıkmalısın! Şimdi kendini yokla ve bana cevap ver... Bu cevap, hakkındaki endişelerimi dağıtmak için olsa bile... Senin eriyip gitmeni istemiyorum! Elli yaşındasın; oğlum kadar ya da aşağı yukarı onun yaşındasın... O şimdi bu yaşın gücü içinde, en gelişmiş bir çağda! Eğer sen de düşüncelerini abartmayıp alevlendirmesen, sen de aynı güce varabilirsin! Neden çoğu zaman ölümü arzuluyorsun? Yapıtlarına inancın yok mu? Yaşam içindeki önemsiz şeyler niye seni bu kadar etkiliyor? Niye kendini onlara kaptırıyorsun? Olağan şeyler bunlar! Hiçbirimiz Tanrı değiliz! Kimi zaman, içimizdeki birşey, güçsüz ve mantıksız birşey, Allahın adaletine karşı belki içimizi bulandırabilir! Ama mantığı ve gerçeği sever ise insan zafere hergün bir daha yaklaşır! Dahası var: öfke, küskünlük ya da yeis anlarımızı bile önceden sezip üstesinden gelebiliriz... Sadece kendimi yönetmek sözkonusu olunca, bunlar bana kolay gözüküyor. Büyük yeislerimizi başka yerlerde, etrafımızda sergilenen tarihi manzaralarda arayalım... Barbarlığı bırakıp, çağın ilerisine yönelenler için, barbarlıkla uygarlık arasındaki bu sonsuz savaş, onlara büyük acılar verir! Ama bu büyük acı ve bu gizli öfke içerisinde, kamçılayıcı bir güç te vardır... karşı koymak ihtiyacım

duyurur ve onları kalkındırır... Eğer bu acıyı tadmasaydım, ben kendi hesabıma herşeyi yüzüstü bırakacaktım!...

· Edebiyata ilgi duyduğum devrelerde, yeterince övgü aldım! Bu övgü, yabancılardan geldiği için, ona hep kuşku duymuştum; kendimden fazla şüpheleniyordum. Para kazanma işine gelince: zengin olacak kadar kazandım. Ama eğer şimdi zengin değilsem, bu benim para üzerinde durmayışımdandır... Bana Levy'nin kazandırdığı paralar yetiyor. Benim şimdi en çok istediğim şey ise botanikle uğraşmak... Bu iş, yeryüzünde bir cennet benim için... Bunu gerçekleştirmek ise ancak kendime yararlı... Üzüntümün yararı ise, ancak bencilliğe karşı kendimizi savunmaktır... Hayattan nefret etmek, hayatı hor görmenin yararı ne? Onu isteyerek yıpratmalı mı? Adalete ışık olduğuna göre, kendine karşı dürüst olmakla işe başla! Kendini muhafaza etmek ve geliştirmek zorundasın!

Beni iyi dinle: seni şefkatle seviyorum; her gün ve her fırsatta seni düşünüyorum... Çalışırken aklımda sensin! Benden çok senin hakkın olan, uzun zaman kullanacağın bazı entelektüel servete, ben kavuşmuşum... Sana gerçek sevinçler içinde, bereketli ilhamlar, uzun ömürler dileyen ruhum, çoğu zaman seninkiyle beraber! Aklından çıkarma bunu!

Gelmeyi vaadediyorsun; yüreğime sevinç saçtın! Bayram ettim! Ailem de keza...

Senin yaşlı turubadurun

Bana Michel'in tüm *yolsuz hareketlerini* anlatmalısın! Eğer haksızlık etmiş ise, tamir etmesi için çalışırım.

338. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 12 Aralık 1872

Sevgili üstad,

Levy için ednişelenmeyin! Ve bu konuda artık sözetmeyelim. Bu zat zihnimizi kurcalamaya değmez! O, beni en hassas yerimden vurdu! Zavallı Bouilhet'ciğimin hatıralarını yaraladı! Bu onarılmaz! Ben hıristiyan değilim ve bağışlama riyakarlığı benim için ola-

maz! Onunla ilişkiyi keserim, olur biter! Dahası onun artık bir daha yüzünü bile görmek istemiyorum! İnşallah görmem...

Siz benim öfkemi ciddiye almayın. "Çağdaşlarımın ilgisizliğini, bunun" öcünü gelecek nesillere bıraktığımı da sanmayın. Ben sadece şunu anlatmak isedim: Eğer siz, kitleye seslenmezseniz, haklı olarak o da size para ödemeyecektir; bu politik bir ekonomidir. Oysa ben, bir sanat yapıtı için (eğer bu isme laik ise, ve vicdanla ortaya getirilmiş ise) paha biçilmez derim; ticari değeri yoktur ve satın alınamaz derim. Sonuç şu: sanatcının özel bir geliri yoksa, o açlıktan gebermeye mahkumdur! Güzel değil mi?

Edebiyatın özgür oluşundan sözediyorlar! Yazarların artık büyüklerden aylık almadıklarını, daha özgür olduklarını söylüyorlar! Daha asil duruma geldiklerini savunuyorlar... Oysa bu gün, toplum içindeki asaleti bir Bakkal kişi ile eşdeğerdir! Ne büyük bir ilerleyiş! Siz bana "mantıklı olalım" diyorsunuz, işin zor tarafı da bu işte...

İyi şeyler yazdığıma hiç emin değilim ben!... Ne de şu sırada tasarladığım kitabımın iyi birşey olacağına... Ama gene de işe başlamama engel olmuyor bu! Orijinal olan şey sanırım, fikirdir... Dahası var: Beni boğazlayan fikirleri dışarıya kusmak istiyorum! Yani birkaç gerçeği ortaya koyup içimi boşaltacağım! Böylece de, Olimp ilahlarına yakışır biri olacağım! Oysa bu, bende hiç bulunamayan bir nitelik! Ah! kendime hayran olmayı ne kadar isterdim!

Bu gün, 52 yaşına basıyorum! Sizi kucaklamayı çok isterdim! Beni içten sevdiğinize göre, bunu uzaktan yapabilirim...

Yaşlı turubadurunuz
Gve Flaubert

Yine bir matem daha... Pouchet babayı, geçen pazartesi gömdük! Hıçkırık içindeki oğlu Georges'u, kollarımın arasında teselli ettim! Zavallıcığın yaşamı çok güzel geçmişti; beni arkasından çok ağlattı! Cenaze törenlerinden bir türlü kurtulamıyorum; adeta cenaze kaldırıcısı oldum...

(1) *Madamoiselle Aissé* olayı, Regence devrinde geçer (1715–1723). Piyeste *Aissé*'nin sevgilisi Şövalye Aydie, saltanatının etrafında toplanan ahlaksız kişilere dayanmayarak, günün birinde sarayı ateşleyeceğini söyler. Gerçekten Flaubert, tiyatro kritiklerinin yazdığı pasajını hatırlamak ister ve bunun önemini abartır. E. Fournier, 8 Ocak tarihli *La Patrie* gazetesinde şöyle yazacaktır: "Piyeste Regent kontuna ait pazarlığa girişilen 'sarayı ateşleme' işindeki Komüncü menkıbeye geniş yer verilmiştir". Aynı gün A. Vitu, *Figaro* gazetesinde Fransız Monarşisine olan bu hakarete şaştığını, donup kaldığını yazacaktır. Yazı şöyle biter: "Dramatik sanat yardımıyle, en iğrenç tutkulara ve acı bilgisizliğe, bedava bir suç ortaklığı yapılmaktadır. Hemen hemen en iğrenç spekülasyonların çirkin ve budalaca suçlamasıdır bu! Bu skandalın sorumluluğu, ölü şairin eserine, seyircinin hoşlanabileceği bir ek yazı yazarak bunu yayınlama cesaretini gösteren kişilere aittir."

(2) *Dernières Chansons* adlı eser, *Aissé* ile birlikte 20 Ocakta çıkacaktır. *Lettre au Conseil municipal de Rouen* adlı yazıya gelince, *Le Temps* gazetesinde 24 çarşamba değil, 26'sında yayınlanacaktır.

(3) Müziği Jacque Offenbach'a ait olan, Victorien Sardou'nun *Le Roi Carotte* adlı bir eserdir. Prömiyeri 15 Ocak 1872 'de, "Gaité" tiyatrosunda verilmiştir. Piyes, Flaubert'in söylediklerinin tersine, çok başarılı olmuştur.

(4) Musset'nin eserinden mülhem, Jacque Offenbach'ın bir operası olan, *Fantasio* adlı eserdir; ilk temsili 18 Ocakta verilmiştir.

(5) *Dernières Chansons* yapıtından bir parça, 23 Ocakta *Le Temps* gazetesinde yayınlanmıştı. (8 Ocakta) Charles–Edmond'na yazılan mektup şöyle: "Size, ön sözümün neticesinin sunuyorum: Tüm IV. paragraf, kişisel olan tek kısımdır; ve kanımca, en iyi ya da en az kötü olan kısımdır. İçerisinde Bouilhet'nin estetik düşüncelerinin bir açıklaması görülür..."

(6) G. Sand *Le Temps* gazetesine üç tefrika hazırlamaktadır; adı: "Les İdées d'un maitre d'école" dir.

(7) Baştaki ufak not, belki de kâğıdın ufak bir kırışıklığını açıklamak için yazılmıştır.

(8) Sand, *Le Temps* gazetesinde çıkan *Lettre au Conseil municipal de Rouen (Rouen Belediye Meclisine Mektup)* adlı yazıyı belki de okumuş olmalı...

(9) Flaubert'in ima ettiği pasaj şöyle: "Yaşamak istiyorsan, sıradan biri

ol! Genç ve güzel bir Rouenliyi hatırlıyorum. Ona vatandaşı *Madame Bovary* yazarının bu başarısı için uzun ve yerinde bir kutlamada bulunmuştum. Oysa genç Rouenli, M. Flaubert'i iyice alçaltan bir edayla bana şunları söylemişti: "Siz bu eseri güzel mi buluyorsunuz?" Ve devam ederek: "Ben güzel bulmuyorum!" demişti... Aslında bu yazar, Rouen'de üzerinde durulmayan, orijinal cinsten biridir! Kimseye benzememeye çalışır! Vatandaşlarının arasına katılmak istemez! Bakarsın birşey söylemeden Afrika'ya hareket eder! Rouen'de biz, bu çeşit kişilerden hoşlanmayız!" (Nadar, *Memoires du Géant*, Paris, Dentu, 1864, sayfa 104-105).

(10) Rouen Belediye Meclisi üyelerinden olan avukat Decorde, zaman zaman şiir yazardı. Bouilhet için ön bir rapor hazırlayarak şunları yazmıştı: "Bouilhet, çoğu zaman Musset'nin bir talebesidir ve yeteneği her çeşit eleştiriden uzak değildir!" Mektubunda Flaubert, Decorde'un orta derecede bir şair olduğunu iktibaslarla ortaya koyar.

(11) *Nanon*, 7 Marttan 20 Nisana kadar *Le Temps* gazetesinde yayınlanacaktır.

(12) E. Kant'ın, *Critique de la raison pure* yapıtı, Jules Barni tarafından Almanca'dan çevrilmiştir. 2 cilt halinde Paris'te, G. Bailliere'de, 1869'da yayınlanmıştır.

(13) Flaubert'in kullandığı "bellua" sözcüğünden gelme "belluair" kelimesi, eski zamanların bir terimidir; vahşi hayvan döğüştürücüsü anlamına gelir.

(14) "Cesar" diye ad takılan kişi, sabık III. Napoléon'dur. Buradaki söz konusu eser, Flaubert'in 1865 de yayınlanan *L' Histoire de Jules Cesar* adlı yapıtıdır.

(15) Kralcı grupların birleşme denemesi bir sonuç vermediği için, bundan cesaret alan İmparatorluğun partizanları, 1872'de başkaldırmışlardı. Kismî bir seçimden yararlanmak için, III. Napaléon devrindeki "İmparator vekili" diye anılan Eugene Rouher'i, Korsika milletvekili seçtiler ve kozlarını savunan birçok gazeteler çıkardılar, gürültülü nümayişler yaptılar ve bir plebisit istediler. Meclis, ortaya çıkacak bir darbeden korkarak, 23 Şubatta "Treveneuc" kanununu onayladı; anlamı şuydu: Bu kanun, eğer yersiz bir çözülme olursa, Fransa'nın geçici idaresini, baş konseyin delegelerine bırakacaktı.

(16) Hugo'nun *Ruy Blas* adlı oyununun prömiyeri 19 Şubatta olmuştur. Genç artist Sarah Bernhardt, kraliçe rolündedir; Melingue'de Don Cesar'ı oynar. Flaubert'in tüm dediklerine karşın, sükse büyük ve devamlı olmuştur.

(17) G.Sand, "kurtarıcımız" sıfatını, Thiers'i düşünerek doktor Favre için kullanmış olmalı.

(18) 1840–1844 yılları arasında Louise Colet, G. Sand ile dostluk kurmayı denemişti. Ama Sand, aralarındaki mizaç ve düşünce ayrılığı yüzünden, nazik bir şekilde bu dostluğu reddetmişti. 1859'da Sand *O Kadınla O Adam* adlı romanında, Musset ile olan ilişkilerini açıklamayı denemişti. Louise Colet, bu kitabın yarattığı polemiğe karışıp, *Lui* (O Erkek) adındaki küçük romanı yayınladı. Bu kitapta "iyi kişi" rolünü Musset'ye veriyor, G. Sand ile acı acı alay ediyor ve onu suçluyordu.

(19) Louise Colet, Flaubert ile olan dargınlığında, Bouilhet'nin oynadığı çirkin bir rolden ötürü, ondan gocunuyordu. *Une histoire de soldat* adlı yapıtında (1860), Flaubert ile ilişkisi olduğu günlerde, bu uzun hikayede, Bouilhet'yi, iki aşık arasına giren, ve ayrılıklarına sebep olan yalancı bir dost gibi gösteriyordu.

(20) Bu yıllarda Victor Hugo'nun fikirlerinin giderek radikalleştiği bilinir. Gerçekten 1871'de bir çok eski dost ona yüz çevirmişlerdi; çünkü o, Paris İhtilalinde "Komün" idaresini ve Komüncüleri savunmuştu.

(21) Flaubert'in Maurice'in bu desenlerini, kitabında kullandığını göremiyoruz ama onları notları arasında saklamıştır. Conrad edisyonunda *La Tentation de Saint Antoine* yapıtının 678. sayfasında görülmektedir.

(22) 1855'den 1868'e kadar Eure valisi Eugene Janvier de la Mott, özellikle sefih bir yaşamla nam vermiştir; sahte kamu yazılarıyla fonları zimmetine geçirme ve görevi kötüye kullanmadan, 1872 haziranında tutuklanmıştır. Davası 26 Şubattan 3 Marta kadar sürmüştür. İçlerinde Maliye bakanı olan Pouyen–Quertier'nin de bulunduğu, lehte konuşan şahitlerle bu dava temize çıkacaktır. Flaubert, Janvier'yi tanıyordu ve annesi Mme Parrot ile kız kardeşi Mme Lepic ile yakın dostluklar kurmuştu. "Projet" adlı günlüğünde, bu kişilerin ahlakı hakkında fikir veren şu hikayeyi okuyabiliriz: "Evreulü bir ebe kadın, kızını iyi şekilde yetiştirir. Ama gerçekleştirdiği bir düşük olayı yüzünden, 6 yıl hapis cezası yer... Janvier, kızın babasına, kızı vilayete dönerse, karısını bu suçtan kurtaracağına dair söz verir. Kız gelir, ve zorla kirletilmiş duruma düşer; anne de cezadan kurtulamaz; altı yıl yerine beş sene yatacaktır"

(23) *La Vie parisienne* adlı kitap, 1862'de Marcelih denilen desinatör Emile Planat'nm kurduğu resimli bir haftalık dergidir.

(24) Mektupta yazılı olan 17 Mart tarihi, kuşkuludur; çünkü bu tarihte, Flaubert'in cevabı 14 olamaz; zira yazılan mektuplar günlükte 13 Mart tarihini taşımaktadır.

(25) *La Revue universelle* dergisi, *siyasi ve ekonomik çekişmeleri içerir, haftalık bir gazetedir.* 1871'de kurulmuş, ancak 1873'e kadar yaşayabilmiştir. Direktörü Amedée Marteau ise, özellikle gündelik politik makaleler yazar. G. Sand, derginin ilk sayısından beri (26 Kasım 1871)'de, Dumas Fils'in broşürü için bir ön söz yayınlamıştı; adı *Nouvelle Lettre de Junius à son ami A.D:* idi.

(26) *Aventures prodigieuses de Tartarin de Tarascon* adlı kitap, 29 Şubatta yayınlanmıştır.

(27) Levy, *Dernières Chansons* yapıtının yayınına önce söz verip sonra yalanlamış olmalı...

(28) Şu sıradaki bilgilerimiz, Philippe'in fedekarlığı konusunda bizi aydınlatmamaktadır. Flaubert'in 23 Temmuz 1869 tarihli Du Camp'a yazdığı mektup, Bouilhet'nin son günleri ve ölümü hakkında, ayrıntılarla doludur. Gene de Flaubert, dostunun vasiyetnamesi hakkında, hiçbir zorluktan söz etmemektedir. Sadece: "Leonie'ye otuz bin frank bırakıyor. Tüm hikayeleri ve yazıları, Philippe'e aittir..." demekle yetiniyor.

(29) Otel Lüksemburg. Maurice'in mürebbisi olan Jules Boucoiran'a yakın bir yere gitmişti; Jules Boucoiran, 1835'den beri, Nimes şehrinde *Courier du Gard*'ın redaktörüydü.

(30) G. Sand, son romanı *Nanon*'dan, bir dram çıkarmayı denemiştir. Paris'e gittiğinde, "Odéon" tiyatrosunda oynatmayı düşünüyor ve umuyordu.

(31) Sonunda, Sand *Le Temps* gazetesinde 31 Temmuzda, Victor Hugo'nun *L'année terrible*'den, Bouilhet'nin *Dernières Chansons*, yapıtlarından ve Leconte de Lisle'in *Eschyle* çevirisinden söz eden bir tefrika yayınlayacaktır.

(32) Sand'ın 6 Haziranda Lina'ya yazdığı mektup şöyle: "*Mademoiselle La Quintine* adlı piyesimle türlü rövanşımı aldım; çok hoşlarına gitti; üzerinde daha da çalışmam gerekiyordu ama bu iş ancak Nohant'da olabilir. Temmuz sonunda, eseri okuma ve neticelendirme randevusu Nohant'da alındı."

(33) Buluştukları 12 Haziran günü, Sand bu tasarıyı yeniden dostuna hatırlatacaktır. Flaubert, 13 Haziran 1872 tarihli, Caroline'e yazdığı mektupta şöyle der: "Madam Sand, beni bir söylev yazmak için teşvik ediyor; ama bunu pek beceremiyeceğimi biliyorum; elimde değil,

bundan kaçınıyorum!"

(34) Flaubert ertesi gün yeğenine şöyle yazacaktır: "Dün akşam, hiç te değişmiş görünmeyen Sand anneyle beraberdik. Sen ve işlerimiz hakkında nazik bilgiler vererek konuştuk." Flaubert ile Sand'ın iki yıllı aşkın bir zamandan beri birbirlerini göremediklerini de hatırlamak gerek.

(35) Gerçekten Sand, Duquesnel'i tercih edecektir.

(36) Flaubert, *Gönül Eğitimi* adlı yapıtının güzel bir nüshasını Saint Victor'a vermişti. Beriki "kitabı kötü bularak" eser üzerinde yazı yazmak şöyle dursun, Flaubert'e bir teşekkür bile etmemişti. Flaubert, bu hareketi asla unutmamıştı; ayrıca Saint Victor'un, *Le Moniteur* dergisinde *Aissé* yapıtını eleştirmesine de alınmıştı.

(37) Troubat, G.Sand'ın Sainte-Beuve'e yazdığı mektupları, geri vermeyi reddetmiştir. Sand, 19 Temmuzda yazdığı mektupta, Troubat'dan bahsederken, bu olaydan hiç sözetmez; ama yine de Flaubert'in bu işten çoktan haberi vardı; Prenses Mathilde'e 16 Temmuzda yazdığı mektupta şöyle der: "Arkadaşım Troubat, önceleri size yaptığı gibi, şimdi de Madam Sand'ın mektuplarını alıkoyuyormuş! Bunu ben, Harisse'den öğrendim. Ne küçük adam!..."

(38) Sözkonusu, *Le Sexe faible* piyesidir.

(39) Bu piyes, *Bouvard et Pecuchet* adlı eserdir.

(40) Madam de Voisins adını taşıyan Anne Deveisin, edebiyatta "Pierre Coeur" adıyla geçer. Cezayir'de uzun yıllar yaşamış, o senelerin hatırası olarak *Contes algeriens* adı altında 1870'de hikayeler yayınlamıştır. Kendisi 1866'da *La France* gazetesine ilk defa olarak George Sand tarafından tavsiye edilmiştir.

(41) Skeç ya da revü şeklinde 75 adet piyes yazan Ernest Blum, *V'lan dans l'oeil* eserini yazmamıştır: Flaubert bu eseri, Jules Dornay ve Gaston Marot'nun yazdığı 5 perdelik revü ile karıştırmış olmalı. Eserin temsili 1867'de, "Délassement-Comique" adlı tiyatroda verilmiştir.

(42) George Sand, (1 Temmuz 1804) olan doğum tarihi üzerinde uzun zaman yanılmıştı. Doğum gününü, her zaman 5 Temmuz da kutlardı. Gerçek tarihi öğrenince de artık ailenin alışkanlığını bozmadı ve doğum gününü 5 Temmuzda kutlamaya devam etti.

(43) Bu gezi, 1825 Temmuzu ya da Ağustosundadır. O tarihte Aurore Dudevant adını taşıyan G. Sand, o yörede Aurélien'de Sèze ile, ilk büyük aşkını yaşamıtı. Sonraları büyük kızı Solange ile 1837'de gene

oraya Eylül sonunda bazı geziler yapmıştı.

(44) Flaubert Sand'a, ancak sekiz gün sonra "Luchon"nun adresini gönderecektir; Sand ise bu mektubu unutmuş ve dosyalarının arasına yerleştirmiştir. Mektubun ilk sayfasının üst kısmında, (Maurice'in el yazısıyla) şu cümle görülür: "Bu mektup yerine gönderilmemiştir". Gerçekten de, kâğıt zarfa girdiği zaman, kâğıtta maydana gelen kıvrım görülmemektedir.

(45) Charles Dickens'in *The Posthumous Papers of the Pickwick Club* adlı yapıtı, iki cilt halinde 1837'de yayınlanmıştı. Fransızcaya çevirileri arasında, özellikle P. Grolier'nin 1859 da basılanı ilginçtir. (Paris, L. Hachette; 2 cilt) ve bu baskı en çok sükse yapanıdır: XIX. yüzyılda tam 17 kez basılmıştır.

(46) Sand'ın *Mes Campagnes* adlı çalışması, 1872'de, 15 ile 21 aralık arasında *Opinion nationale* adlı dergide "kısa bir başlangıç" ile yayınlanacaktır.

(47) Boilhet hakkında paragraf, birçok iktibaslarla, ancak dört sayfa tutuyordu.

(48) Birkaç süreden beri Sand, küçük torunlarını eğlendirmek ve eğitmek için, fantastik masallar yazmayı adet edinmişti. *Reine Coax* adlı ilk hikaye, *La Revue des Deux Mondes*'da, 1 Haziran 1872'de yayınlanmıştı. *Le Nuage rose* adlı ikinci hikaye, 1 Ağustos'ta çıkacaktır; ve 1872-1875 yılları arasında, on dört hikaye birden peşpeşe yayınlanacaktır. Kimi *La Revue des Deux Mondes*'da, kimi de *Le Temps* gazetesinde çıkacaktır. 1873-1876 yıllarında, *Contes d'une garand mère* adı altında, 2 cilt halinde basılacaktır.

(49) Mme Pasca, tanınmış bir kadın tiyatro sanatçısıdır; ve Flaubert'in arkadaşıdır.

(50) Sarah Bernhardt, *Ruy Blas* temsillerinin tam ortasında, "Odéon" tiyatrosuyla kontratını fesh edip, "Théatre Français" ile bir mukavele imzalamıştı. Duqusnel, aktrisi mahkemeye vermişti; ve sonunda da Sarah, "Odéon'" na 5000 frank tazminat ödemeye mecbur kalmıştı.

(51) *L' homme-femme* (Erkek-Kadın) çatışması, yılın önemli bir edebiyat olayı olmuştu. Henri d'İdeville, *Le Soir* gazetesinden, 15 Mayıs 1872 de o ara işlenen bir ihtiras cinayetinden esinlenerek: "L' homme qui tue et l'homme qui pardonne" adlı bir makale yayınlamıştı. Yazar, "cürmü meşhut halinde yakaladığı karısını öldürmeye izin veren Fransız kanununa" karşı çıkıyordu. *L'Homme-Femme* adındaki bu kitap, 16 Temmuzda büyük bir sükse ile yayınlandı; 1872'de 37

kez basıldı. İdeville, kadının bağışlanmasını isterken Dumas, cezalandırılmasını şu çok meşhur çığlıkla ortaya atıyordu: "Onu öldür!" Flaubert, bu acayip kavgadan iyice sinirlenmişti. 19 Ağustosta Madam Roger des Genettes'e yazdığı bir mektup bunu kanıtlar ve: "İğrenmek sizin elinizdedir!" der. "Peykler" sözcüğü ile de: *L'homme–Femme* yapıtından sonra yazılan başka eserleri kasteder. Örneğin, Girardin'nin 3 Ağustosta çıkan, çok para getiren bir cildi 183 sayfalık *L'Homme et la Femme, L'Homme suzerain, La femme vassale* gibi... Herhalde Flaubert, G. Sand'ın da bu kavgaya karıştığından haberlidir. 4 Eylülde *Temps* gazetesinde çıkan makalesinin başlığı: *L'Homme et la femme* idi çünkü.

(52) Victorine Sardou'nun 5 perdelik komedisi, "Vaudeville" tiyatrosunda 1 Şubat 1872'de oynamıştı.

(53) Tüm bu hazırlıklar *Bouvard et Pecuchet* adlı yapıtı içindir. Flaubert ilerde bu yapıtı için tam 1500 cilt okuduğunu doğrulayacaktır.

(54) Juliet Herbert'in anısına, bu tazı köpeğine takılan isim.

(55) Théophile Gautier, yaşamını gazetecilikle kazanıyordu. Sanat ve Tiyatro kritiği yazıyordu. Girardin, Dalloz ve Turgan bu gazetelerin direktörleriydi. III. Napoléon zamanında Maliye bakanı olan Fould, edebiyata ait ödemelerin sorumlusu idi.

(56) Théophile Gautier, Fransız Akademisine girmek istemiş ve üç kez geri çevrilmişti: (1867, 1868, 1869'da).

(57) Catulle Mendes, Gautier'nin ikinci evliliğinden doğan kızı Judith'in kocasıdır.

(58) "Erkek baş artist" rolünü oynayacak olan Berton, bunama krizleri geçiriyordu

(59) "Karanlık nokta" deyimi, 1867'de, Lille'de söylenen bir nutuktan ötürü "sıkıntılı adam" anlamına geliyordu. III. Napoléon, kuşku dolu şu cümleyi ağzından kaçırmıştı: "Karanlık noktalar, ufkumuzu karartmakta... Başımıza aksilikler getirmekte..."

(60) Sözkonusu yapıtlar, Sand'ın 1872'de, Haziran ayında basılan *Francia* yapıtı ve Kasımda çıkan *Nanon* adlı yapıtıdır. Flaubert'in Cantelen'deki kitaplığında muhafaza edilmiş *Nanon* cildi, şu ithafı taşımaktadır: "Gönül dostum Flaubert'e" G. Sand.

(61) Bu yazı, Flaubert'in Maurice'e yazdığı bir mektubun ikinci sayfasında bulunmuş olmalı; yeni basılan *L'Augusta* romanına karşılık olmalı. El yazısı bulunmayan bu mektubtaki gün ve saat "Conard" edisyonundan alınmıştır.

(62) Tersine, bunu birçok kez söylemişti Flaubert.

(63) Bir zamanlar yamyam olan Brezilya'nın bir kabilesi sözkonusu (Larousse)

(64) 13 Kasımda, tatilden sonra, Meclisin ilk celsesinde Thiers bir başkanlık mesajını okumuştu ve açık açık Cumhuriyetten söz ediyordu. Bu mesajı çoğunluk protesto etmişti. Birkaç gün sonra, 16 Kasımda Radikal Sağ Cephe, hükümetten radikal Gambetta'ya karşı bir konuşma yapılmasını istiyordu; birçok güçlükle ve Thiers'in sağladığı birçok reyden vazgeçmeleri ile ancak bir müzakere teskeresine güven oyu alınabilmişti.

(65) İnsan bazen, Flaubert'in "sevgili üstadına" yazdığı hayranlık mektuplarının, aralarındaki dostluktan geldiğini sanıyor. Oysa bu kez, onun içtenliğine inanabiliyoruz; çünkü 30 Kasımda prenses Mathilde'e yazdığı mektupta Flaubert şöyle der: "Madam Sand, geçen hafta bana iki kitabını gönderdi: *Nanon* ve *Francia* adlı kitaplarını; ikisini de zevkle okudum!" Flaubert, haklıdır; *Francia* yapıtı oldukca zayıftır ama *Nanon* güzel bir romandır.

(66) Henri Rochefort, (*La Lanterne* gazetesinin eski sahibi) Komün idaresi sırasında yazdığı makaleler yüzünden sürgüne gönderilmişti. Ama sağlığının bozukluğu mahkemenin kararı kadar bu cezayı engellemişti; ve "Saint-Martin-De Ré" de enterne edilmiş, 4 Kasımda oradan alınarak Versailles'ya götürülmüştü; kendisinden bir çocuk edinen Madmazel Renard ile, ancak son nefesinde evlenebilmişti. Mlle Reand'nın sağlık durumundan ötürü, -medeni ve dini- nikah ise yaşadığı "Damees-Augustin" manastırında ancak yapılmıştı. Daha ilk gece, Rochefort tekrar "Saint-Martin-de - Ré" ye sürülmüştü. Karısı da bu törenden sonra birkaç gün yaşayabilmişti.

(67) *Francia* yapıtı cilt halinde çıkmadan önce, 1872'de, 1 Mayıstan 1 Hazirana kadar *Revue des Deux Mondes*'da yayınlanmıştı.

(68) Sözkonusu bakan, Sanat ve Kültür bakanı Jules Simon'dur. General Ladmirault, Paris'in askeri valisidir. Güçlü olan örfi idare namına, "Millet nizamı" yararına, tüm meseleler hakkında son sözü o söylemektedir.

(69) 1868'de Dumas, *Kamelyalı Kadın*'ın yeni basılışında, piyesin sansür yüzünden uğradığı değişikliği, alaylı bir şekilde anlatır. Bu kurumun kaldırılmasını haksız bulur; çünkü bu sansür devam ettikçe, şöhret ve sükse garantili olacaktır; şöyle der: "Sansüre saygılı olalım! O, bizlere değil, tek bir kişiye zararlı! Eğer sansür diye birşey olmasaydı, onu yaratmak gerekecekti! Ona karşı bağırıp çağırmak hakkımız! Bu

Fransız ciğerleri için mükemmel bir egzersiz... Buna ihtiyaçları var onların! Aslına bakarsanız, kendimizin yapamadığı şeyi, sansür daha iyi beceriyor!..."

(70) 30 Kasımdan birkaç gün önce, Flaubert Prenses Mathilde'e şöyle yazmıştı: "Madam Sand, moralimi yükseltmek için elinden geleni yapıyor, ama ben şu sıralarda çok budala ve kederliyim! Sevdiklerimi bu hava içerisinde cezalandırmak vahşet olur!"

(71) Bu roman 1859'da yayınlanmıştır.

BÖLÜM IX

1873

Flaubert, kış mevsimini geçirmek üzere sene sonunda 29 ya da 30 aralıkta başkente döner. Birkaç gün sonra, geldiğini bildirmek için dostu Sand'a yazacaktır.

339. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, no 4, Murillo sokağı
3 Ocak 1873

Sevgili üstad,

Size ve sizinkilere, yeni yıl için düşünülebilecek en iyi dileklerimi sunuyorum. Ama sizlere ne dilekte bulunulabilir? Bana öyle geliyorki herşeye sahipsiniz!

Bense, işte Paris'e döndüm ve hiç te neşeli değilim. Ama yine de Croisset'den ayrılmakla iyi ettim; üç aydır okumaya fazla dalmıştım; hava almaya ihtiyacım vardı. Üç gündür postacılar gibi sokakları sürtüyorum, uykularım da yeniden düzeldi...

Niyetim bu ayın sonunda gelip sizi görmek! Tabii, eğer kış boyu Paris'e gelmeyecekseniz...

Sizi seven yaşlı

Gve Flaubert'iniz

Sonsuz sevgiler.

340. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 8 Ocak 1873

Evet, sevgili dostum! Beni görmelisiniz! Ben, kış bitmeden Paris'e gitmeyi düşünmüyorum; insan Paris'te rahat rahat görüşemiyor. Bana *Saint Antoine* yapıtını getirin, onu dinlemek istiyorum. Bu eserde, seninle beraber yaşamak, tüm ruhumla seni kucaklamak istiyorum... Maurice de, Lina da seni seviyorlar; çocuklar ise hiç unutmadılar... Aurore'cuğumun ne kadar ilginç ve sevimli olduğunu görmelisin... Bana gelince, ne söyleyebilirim! Yeni birşey yokki! Kendim için yaşamım öylesine az ki geldiğinde kendinden sözetmen hoşuma gidecek... Gelişini önceden bildir ki Chateauroux ile Nohant arasındaki o korkunç araba yolundan seni kurtarayım. Turgenyev ile beraber gelirsen bizi mutlu edersin; sana o hoşbir yol arkadaşı olur. Onun *Babalar ve Oğullar* eserini okudun mu? Ne güzel bir yapıt![1] Hadi, bu kez senden ciddi olarak umutluyum ve sanırım buranın havası sana yarayacak! Buraları öyle güzel ki!

Seni seven yaşlı arkadaşın

G.Sand

Seni yeni yıl için altı kez kucaklıyorum.

341. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 15 Ocak 1873
Çarşamba akşamı

Sevgili üstad,

Grip hastalığım geçer geçmez gelip sizi göreceğim. Şu sıralarda berbad haldeyim; bir taraftan öksürük, öteyandan nezle mendilleri... çok iğrenç haldeyim...

Davetinizi Turgenyev'ciğe ilettim. Benimle gelmeye çok hevesli; ama yine hastalanırım diye de korkuyor... Ben hâlâ neşeli değilim... Badinguet'nin ölümünden sonra ortalıkta akıl almaz saçmalıklar dolaşmakta[2]... Eskiden olsa, bunlar beni güldürürdü! Şimdi ise öfkelendiriyor! Yoksa ben *fazla ahlaklı* mı oldum? Komiklik duygusunu mu yitirdim? Belki de gerçeklik duygusunu!...

Sizi kucaklayan yaşlı

Gve Flaubert'iniz

Size sonsuz sevgiler.

342. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 18 Ocak 1873

Ne hasta olmam ne de homurdanmanı istiyorum benim sevgili turubadurcuğum! İnsan bu! Öksürür de, tıksırır da, hasta da olabilir! Bizler Fransanın çılgın, beşeriyetten budala, ve olgun olmayan bir hayvan olduğunu söyleyelim ama gene de sevgiyi elden bırakmayalım; kendi cinsimizi, özellike dostlarımızı sevelim... Ben herzaman gülümseyen *çiçeklerimi*, şu iki küçüğümü seyrediyorum... onların sevimli annelerini, akıllıca çabalayan oğlumu, dünyanın sonu gelse bile avlanan, kataloglar düzenleyen, gündelik görevini yapan, dinlenme saatlerini bile soytarıca şen şakrak geçiren oğlumu seyrediyorum...

Bu sabah bana ne dedi biliyor musun? Flaubert'e söyle gelsin; hemen tüm işimi bırakır ona kukla oynatırım; onu güldürmeye çalışırım!"

Birkaç kişi arasında geçen bir hayat, endişeli düşünceleri önler. Sen çok yalnızsın! Bize gelip sevilmen için acele et...

G. Sand

343. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 3 Şubat 1873
Pazaretesi akşamı

Sevgili üstad,

Sizi unutan, Nohant'a gelmeyi istemeyen bir halim mi var benim? Hayır! Ama bir aydır her açık havaya çıkışımda, yeniden gribe yakalanıyorum... her defasında da daha beter hastalanıyorum! Kötü kötü öksürüyorum, ne zaman geçecek bilemiyorum!

Hastalığım iyice geçmeden kapıdan dışarı çıkmamaya kararlıyım! Bouilhet'nin, çeşme işini halledecek komisyonun keyfini bekliyorum.[3] İki aydan beri altı Rouenliyi biraraya getiremedim, onlarla konuşamadım. Bana karşı işte size dostların davranışı! Herşeyi yokuşa sürüyorlar; en küçük bir girişim için bile bir sürü çaba!

Bu günlerde, hoşuma giden bir olay oldu; bay Levy'nin iyice canını sıktım. Bu uğursuzun ahlaksızlığı bile budalaca... yaptığı fenalığın farkına bile varmıyor! Görüştüğümüzde en küçük ayrıntılarıyla anlatacağım size. O, beni "fakir" sandı, ve herşeyi yapmaktan çekinmedi! Şimdi ben de, o fakirliğin ondan öcünü alıyorum, küstahça bay editörlere yan çiziyorum!... Ve kesin bir cevap vermiyorum onlara... gelip gidiyo, merdivenleri aşındırıyorlar ve ben hiçbiriyle anlaşmaya girmiyorum![4] *Artık canıma tak etti*! Daha yıllarca basına yan çizeceğim!.

Şu sıralarda kimya ve Raspail'ın tıp kitaplarını okuyorum (bir nebze anlamadan)... Buna Gressent'nın *Le Potager moderne* ve Gasparin'in[5] *L' Agriculture* kitabı dahil!... Sırası gelmişken söyleyeyim: Acaba Maurice lütfen bana zıraata ait hatıralarını toplayabilir mi? Böylece *yanlışlarımı* ve onun yararını anlarım.

Başlayacağım kitaba daha neler, ne denli bilgiler gerekiyor!... Bu kış bunları toplamak için Paris'e gelmiştim; bu körolası nezlem uzar ise, tüm çabalarım boşa çıkar... Montaigne'nin sözünü ettiği şu Poitier'deki piskopos gibi yoksa "melankoli" yüzünden 30 yıl kapıdan dışarı mı çıkmayacağım? Ama onun "nezleden gayrı" tüm sağlığı yerindeydi![6] Ben pek az kişi ile görüşüyorum... *Kiminle* görüşebilirim ki zaten? Savaş, insanlar arasında uçurumlar açtı! Ancak Turgenyev ile konuşmak doyuruyor beni! Ne denli bir insan o! Nasıl bir konuşma! Nasıl bir zevklilik!... Ona *Saint Antoine* eserimi okudum; hoşlanmış gözüktü ve akla yakın iki şey üzerinde dikkatimi çekti.

Sizin Badinguet üzerine olan makalenizi ele geçiremedim: size gelince okuyacağım.[7]

O korkunç Josephe de Maistre'yi, baştan sonuna kadar yuttum! Bu baya herkes sırt çevirmişti! Modern sosyalistlerin o göklere çıkarışlarına ne denir? Ancak Saint-Simon'culardan tutun, A. Comte'a kadar[8]... Ne derlerse desinler, Fransa otorite sarhoşluğu içinde... Raspail'da gözüme ilişen güzel bir fikir size: *Hekimlerin sözlerini geçirmesi için,* hakim olmaları gerekirdi![9]

Sizin yaşlı romantik, liberal mankafa Flaubert'iniz, sizi kucaklıyor.

G. Flaubert

Miniminilere sonsuz sevgiler. Nohant gezisini Madam Maurice ile yapamadığım için çok üzgünüm, ona bunu söyleyin.[10]

(Hiç tanımadığım) *La Femme de Claude*[11] piyesi için herkes diş biliyor! Les Erinnyes[12] adlı dram, Leconte de Lisle'e, 1200 frank sağladı... İstenilen nedir acaba? Bundan ne sonuç çıkarabilirsiniz?

344. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 15 Şubat 1873

Lina, senin Croisset'ye döndüğünü sanmış; ben de sana mektubu oraya yollamıştım. Senden küçük bir hizmet rica edecektim: Temiz edilen arkadaşım Despruneaux'nun bir işi için... kardeşinin ona yardım etmesi için... Bu mektubum eline geçtiği sırada, öteki mektubum da sana Paris'e ulaşacak. Eğer rahatsız olmazsan, bir kelimeyle durumu kardeşine bildiriver.[13]

Senin bir türlü geçmeyen bu bronşitin nedir? Bence ilacı şu: Her akşam yarım santigram morfin asetatını, en küçük dozda, hazımdan önce almak... En aşağı sekiz gün süreyle almak... ben, bunu uyguluyor, işi pek güzel hallediyorum; bizimkileri de aynı şekilde iyileştiriyorum. Yapması kolay ve etkisi çabuk birşey... İki üç gün sonra iyileştiğini hissediyor insan... hastalığının geçmesini, önce senin için, sonra ise kendim için sabırsızlıkla bekliyorum; çünkü buraya gelebilmelisin, seni görüp hasretimin açlığım, susuzluğunu gidermeliyim...

Maurice, sorularına cevap vermekte güçlük çekiyor. Araştırmalarında pek hata yok; çünkü başkalarının yapacağı yanlışları görür, anlar... Bu yanılmaların pek çok olduğunu, *herbir hatanın yörelere göre değişik olduğunu söylüyor o...* Sen buraya gelince ona meramını anlatırsın, o da sana Orta Fransa bölgeleri için tüm bilgileri verir... Eğer bunu genelleştirmek gerekiyorsa, bu kez tüm seyyare hakkında jeolojik bilgileri sana aktarır... Şöyle düşünüyor o: her parça üzerinde yenilik yapmak yerine, deneye dayanan bir metodla onu geliştirmek... Deney, hiçbir zaman yanılmaz; tam olmayabilir ama asla yanlış olmaz...

Böylece seni kucaklıyor, buraya çağırıyorum; ama gene de seni rahatsız etmek istemem! Seni sevdiğimizi bil! Gerçek olan da budur! Sana, yeryüzünde pek eğlenceli olmayan şeyler üzerinde, bölgemizin Berry sabrını birazcık olsun aşılamak istiyoruz! Bu dünyaya, sabırlı olmaktan başka ne için gelmişiz?

Seni seven inatcı turubadurun

G. Sand

345. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 12 Mart 1873
Çarşamba

Sevgili üstad,

Eğer şu sırada sizde bulunamıyor isem, suç bende değil, koca Turgenyev de! Ben Nohant'a gitmeye hazırlanırken o: "Eğer nisan başını beklersen, ben de sizinle gelirim" demişti. Bu konuşmadan sonra 15 gün geçti... Onu yarın Mme Viardot'larda göreceğim ve bu geziyi daha önceye almasını söyleyeceğim; çünkü sabırsızlanmaya başladım artık; sizi görmek, sizi kucaklamak ve sizinle konuşmak ihtiyacı içindeyim! İşin aslı bu.

Ben, yeniden toparlanıp dengemi bulmaya başladığımı hissediyorum... Dört aydır neler geçirmedim! Ruhumun derinliklerinde neler olmadı neler! Bunu kendim de çözemedim; gerçek şu: belirtisini anlamadığım bir hastalık geçiriyorum! Şimdi daha iyiceyim; dahası, Michel Levy'yi düşünmeye bile başladım! Zira bu kin bende *mani* halini almıştı, beni rahat bırakmıyordu! Bu duygudan tam kurtulmadım ama, bu uğursuz herifi düşününce ne *kalbim çarpıyor*, ne öfke ne de iğrenme duyuyorum! Bir büyük kazanç bu! Karar verdim. Bundan böyle, artık bu kitap Bezirgancılarıyla hiçbir alışverişim kalmayacak! Onlara kitap bastırtmayacağım!... Ocak ayından beri *Madame Bovary*'i ve *Salambo* yapıtına artık sahibim ve satabilirim! Sinirlerimi bozmak yerine, paradan vazgeçiyorum ve hiçbir davranış göstermiyorum!... Sizin ihtiyar turubadurunuz işte bu durumda...

Her çeşit kitap okuyorum; beş altı yılımı alacak uzun bir eser için notlar topluyorum! Bundan başka, iki üç eser daha düşünüyo-

rum.[14] İşte iki üç yıl yetecek rüyalarım! Benim için esas olanı da bu! Mr Prudhomme'un dediği gibi: "Sanat, artık durgunluk çağında!" bu devam ediyor! Dünyada, zevk sahibi kişilere yer yok! Gergedanlar gibi bir köşeye çekilip gebermeyi beklemek gerek!...

Sizinkilere selam ve size sonsuz sevgiler benim iyi yürekli üstadım.

Gve Flaubert'iniz

346. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 15 Mart 1873

Neyse, nihayet seni görmeyi ümit edebiliyorum! Seni merak ediyordum; senden endişe ediyorum; gerçeği söylemek gerekirse, senin bu öfkelerinden, peşin fikirlerinden hiç memnun değilim! Sende bunlar fazla sürüyor; gerçek bir hastalık halini alıyor! Sen de farkındasın bunun; onların unut gitsin! Unutmayı bilmez misin sen? Çok içine kapalı yaşıyorsun. Herşeyi kendi içinde yaşıyorsun... Eğer bencil ve kendini beğenmiş biri olsaydın, bunu anlar ve normal sayardım. Ama sen öylesine iyi, öylesine asilsin ki, bu halin mantığa sığmıyor; ve bu artık karşı koyman gereken bir hastalık olmuş sende! Şunu iyi bil; yaşam herkes için dümdüz gitmez! O, çetin ve öfkelendirici olaylarla doludur! Bunlara karşı koyacak çok şeyi de yabana atmak nankörlük olur! Eğer bu öfke, seni yatıştırıyor ise bol bol öfkelen! Fazla zarar gelmez! Ama haftalarca, aylarca, yıllarca kızgın, dargın durman haksız! Ve bu seni sevenler için, seni bunlardan, hayal kırıklığından kurtarmak isteyenler için gaddarlık olur! Bak, seni azarlıyorum; ama seni kucakladığım zaman, bil ki seni bu konuda ilerlemiş görmenin sevincini tadacağım!...

Sabırsızlıkla bekliyoruz seni ve çok hayran olduğumuz Turgenyev'in de sözüne inanıyoruz!

Bu sıralarda ben ağrılı bir takım şişkinliklerden acı çekiyorum; ama bu durum masallar yazıp,[15] eğlenmemi ve çocuklarımla oynamamı engellemiyor! Onlar öylesine sevimli, bana karşı torunlarım öyle iyiler ki, sanırım son nefesimi de onlara gülümseyerek vereceğim... İnsanın karşısında yüz binlerce düşmanı olsa da, onu seven

iyi yürekli birkaç dostu varsa bu yeterli! Beni sen de seviyorsun değil mi? Eğer buna güvenmezsem, sitem edebilirsin bana! Rollinat'yı yitirdiğim zaman, sen: "geri de kalanları çok sev" diye yazmamış mıydın?[16] Nasıl sitet etmem sana! Bana yap dediklerini, niçin kendine uygulamazsın?

Seni bekliyoruz; sana olağanüstü bir "mi-carem" yortusu hazırlıyoruz! Ona yetişmeye çalış! En etkili ilaç, gülmektir... Seni giydireceğiz... Kıyafet hazırlıyoruz sana... Pauline[17] lerin evinde, pastacı kılığı ile sükse yaratmışsın! Öyle söylüyorlar! Eğer şimdi kendini daha iyi hissediyorsan, bil ki biraz silkinip eğlenmiş olmandandır!... Paris sana iyi geliyor; Croisset'de, o güzel evinde çok yalnızsın... Bize gel, çalışmanı burada sürdür... Bir kasa kitabı da beraberinde getirebilirsin... Büyük bir iş değil!...

Sana, Chatearoux garında bir araba hazırlanacak; gelişini bize bildirmelisin.

İmzasız

347. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 20 Mart 1873
Perşembe

Sevgili üstad,

Turgenyev'e, şimdi buradan çıkarken yemin ettirdik; şöyle ki, 12 Nisan *Paskalya* gecesi, akşam yemeğinde sizde olacağız!

İşi bu sonuca bağlamak, hiç kolay olmadı; onunla herhangi bir işi başarmak zaten kolay olmaz...

Bana gelince: ben yarın bile gelebilirim; ama dostum Turgenyev pek özgür değil, nisanın ilk haftasına benim de işlerim olacak.

Bu akşam iki kostümlü baloya gidiyorum! Nasıl? Bana şimdi "genç değilsin! deyin bakalım!..."

Yaşlı dostunuzdan size sonsuz sevgiler.

Sizi kucaklıyan Turubadurunuz.

Modern kokuşmuşluğa örnek olarak *La Vie parisienne*'nin son sayısındaki *Marion Delorme*[18] hakkında o makaleyi okumak gerek! Çerçeveleyip asmalı onu! Tabii kokuşuk birşey çerçevelermeye de-

ğer ise!... Ama bir zamanda hiçbirşey böylesine yakından incelenmiyor!

348. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 23 Mart 1873

Hayır! Hayır! Bu koca dev, keyfine göre hareket edenlerden biri değil! O, mutluluğu yönetilmekte bulanlardandır, yeter ki iyi ellerde olabilsin ve gördüğüm kadarıyla o iyi ellerde!...

Neyse, umutluyuz, ama ben, asıl sana güveniyorum... Dışarıya çıkıp gezdiğini, kendini zorlayıp eğlendiğini yazmakla en büyük sevinci verdin bana! Hele bu karışık pis zamanda! Ama bu gerekliydi! Ayakta durabilmek için biraz sarhoşluk gerek! Dünyamızı daha yolunda görebiliriz! Ama henüz erişmiş değiliz buna...

Söylediğin bu *herzelik*, okumaya değmez! Ben, sonuna kadar okuyamadım. İnsan bu çeşit yazılara arkasını döner, havasına girip koku zevkini bozamaz! Ve bu bize buhurdan ile sunulsa bile, doyurucu olacağını sanmam![19]

Hadi bize bahar kırlangıçlarıyla gelmeye bak; *Saint Antoine* yapıtını da getir! Maurice, bu kitapla çok ilgileniyor... şiir ve yüksek düşünceler bir yana, benim değerlendiremediğim, cahil olduğum birçok eserlerde o benden bilgili... çoktan beri buna eriştiğine eminim.

Hareketli olmaya devam et! Sana çok yararlı ve gerekli bu... Özellikle sen de bizi, sana duyduğumuz sevgi kadar çok sev, ve bu sevgini sürdür...

George Sand
Yaşıl turubadurun

349. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 7 Nisan 1873

Chateauroux'[20]daki dostum *general Ferri-Pisani*'ye yazdım; sen de tanırsın onu. 12 Nisan, saat 3.20'de, sizi garda kiraladığı bir araba ile bekleyecek. Siz Paris'ten, 9.10 expresiyle hareket etmeli-

siniz; başka türlü geziniz daha uzun ve sıkıcı olur. Sanırım general de sizinle gelecek. Şayet verdiğiniz sözde bir değişiklik olur ise, sizi boşyere beklemesin, Chateauroux'ya telgrafla ona bildirin... genellikle ata binerek gelir o...

Sözünüze güveniyor, *sabırsızlıkla* sizleri bekliyoruz.

Yaşlı turubadurun
G. Sand

350. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 9 Nisan 1873
Çarşamba

Nohant'a cumartesi geliyorum sevgili üstad; ama bizim koca Moskof, ancak pazartesi orada olacak... Nedeni: Mme Viardot'un kardeşi üç gün için Paris'e geliyor... ben bu bahaneye boşveriyorum ama neyse!...

Böylece anlaştık! Yeter ki gökyüzü 72 saat içerisinde gümbürdeyip çökmesin! İhtiyar turubadurunuz

Gve Flaubert sizi kucaklar.

Size kadar arabayla gelebilmem için, Ferri-Pisani ye güveniyorum.

Sonunda Flaubert, böylesine istenen, çok kez ertelenen misafirliği kabul edip Nohant'a gelir. Ama yine de biz günlerin aynası George Sand'ın günlüğünü gözten geçirince, bir çeşit hayal kırıklığına uğrarız... Belki de bu iki turubaduru birbirlerinden ayıran uçurumu, ilk defa George Sand farkedecektir...

George Sand'ın Günlüğü 1873

Cumartesi, 12 Nisan

Biz yemekteyken Flaubert geldi. Şişmanlayacağına daha zayıflamış; zayıf sayılan Plauchut, daha toplu ondan... Domino oyunu oynadık; Flaubert bu oyunu iyi biliyor ama sıkılıverdi... *ateşli*, heyacanlı konuşmaları seviyor o... Meclisteki Plauchut ise sınırı aşmı-

yor... Maurice de ikisi arasında gidip geliyor... Ben ise onları dinliyorum...

Pazar, 12 Nisan (Paskalya günü)

Neyse, yeniden güneş açtı; hava güzel. Lina, bir öğle yemeği vererek baharı kutladı. Çiçeklerle süslü masada piliç yeniyor... Bahçeye, çiftliğe, ahırlara gidiyoruz; Gustave'ı,[21] tüm hayvanları ziyaret ediyoruz. Flaubert, kitaplığı karıştırıyor, tanımadığı hiçbir kitap bulamıyor... René ile doktor, akşam yemeğine geldiler[22]... Dans edildi! Flaubert eteklik giyerek fadango[23] dansını tecrübe etti; çok komik! Beş dakika sonra nefesi kesildi... Sanki o benden daha yaşlı! Ama yine de benden zayıf, daha az yorgun bir görünüşte... Kafa bakımından vücudundan canlı... Şamatamız, onu sersemletiyor!... Plauchut, çılgınca eğleniyor. Maurice Aurore'u alıp fundalığa gitti; sonunda, bir mardelle[24] keşfedip geldiler... Aurore sevinç içinde... Temiz hava onu sarhoş etmiş gibi... dans etmekte... Gençlerle domino oynuyoruz. Gece yarısına doğru, Maurice bebekleri gösteriyor, Flaubert'i hayrete düşürüyor...

Pazartesi, 14 Nisan

Hava çok güzel; sıcak bir öğle vakti geçiriyoruz; bahçe işleriyle uğraşıyoruz; akşam yemeğinden sonra hafif ateşlenen Lolo'nun dersiyle meşgul oluyorum. Flaubert bize gündüz, 3'den 6'ya, geceleyin de 9'dan 12'ye kadar *Saint Antoine* yapıtını okuyor; eser çok parlak! René ile doktor tekrar geldiler, akşam yemeğinde bizdeler. Büyük bir zevk ile iki fasılı dinliyorlar; yarın sabah tekrar gelmek üzere Angel'e[25] gidiyorlar; orada akşam yemeğine davetliler. René hayran; doktor ilgili, ben ise iyice heyecanlı ve tatmin olmuş durumdayım. Plauchut şaşkın ve dayak yemiş gibi yorgun... Maurice, heyecan içinde ama başı tutmuş gibi bir hâli var!...

Salı, 15 Nisan

Çok güzel bir hava; çiçek içindeki bahçede sohbet etmekteyiz... fazla birşey yok... yani gökte ve yerde bir olay çıkmıyor... Ferri geldi; öğle yemeğini bizimle yedi! O her zamanki sevimliliğinde... saat ikide gidiyor. Ben Flaubert ile dörde kadar konuşuyorum. Lolo'ya ders veriyorum; akşamleyin yine sohbete dalıyoruz, gülüp eğleniyoruz...

Çarşamba, 16 Nisan

Hava kapalı ve çok sıcak! Ama hoş. Öğleyin fundalıklara çıkıyoruz. Maurice ile Lolo'nun keşfettikleri kuyu ağzındaki taşı görmeye gidiyoruz: Turblu bir su içinde kocaman bir çukur o; içi, körpe otlar, *viola canina*,[26] pire otları, çuha çiçekleri, fidan ve kuru fujerlerle dolu... Güzel çamlığı çerçeveleyen katır tırnaklarını görmek için, yürüyerek bir gezinti yapıyoruz. Salep otları çiçeklenmeye başlamış, hele şu gül, harika! Lolo, küçük bir adam gibi bizimle yürüyor ve zevk içinde... Akşam yemeği için giyinmek üzere eve dönüyoruz... Nihayet sonunda, Turgenyev geldi. Sağlığı yerinde, çevik ve gençleşmiş... Gece yarısına kadar sohbet...

Perşembe, 17 Nisan

Hava kötü; dışarı çıkamıyoruz; çocuklar da çıkmıyor. Aurore'a yine ders veriyorum. Turgenyev ve Flaubert ile sohbet ediyorum. Turgenyev bize maskara ve canlı birşey okuyor... Gençler akşam yemeğine geldiler. Plauchut'nun kazandığı mantarlı hindiyi yiyoruz... sonra da hopluyor, zıplıyor, dans ediyoruz... şarkı söyleyip bağırıp çağırıyoruz. Durmadan edebiyat konuşulmasını isteyen, her şeye karşı çıkan Flaubert'in kafasını şişiriyoruz... gürültü ve neşeli seven Turgenyev ise, bizler gibi çocuklaşıyor dans ediyor, vals yapıyor! Ne kadar yürekli ve ne denli mert bir deha o!... Maurice, bize *Ballade à la nuit*[27] yapıtını okuyor... büyük sükse yaratıyor, her bakımdan Flaubert'i hayrete düşürüyor...

Cuma, 18 Nisan

Güzel bir hava. Çok yağmur yağdı. Çukurlarda sular bir basamak daha yükseldi; her tarafta çiçekler açtı; Leylaklar, Crataegiler.[28] Saint-Lucie ağaçlarının çiçekleri, artık geçmek üzere[29]... herkes bahçede... Yine Lolo'nun dersi... Flaubert'in canlı ve tuhaf sohbeti... Sade o konuşmakta; çok daha ilginç olan Turgenyev'e söz bırakmıyor... Bu akşam gece yarısına kadar yarış var... Ne ise, sonunda herkes iyi geceler dileyerek çekiliyor. Yarın bütün konuklar gidiyor; sadece Plauchet, beni beklemek üzere kalıyor.

Cumartesi, 19 Nisan

Beraber yaşamak, akıl ve büyüklükten çok huy gerektiriyor! Sevgili Flaubert'ciğimden ben yorgun ve halsiz düştüm!... Ama ge-

ne de çok seviyorum onu, mükemmel bir insan ama, kişiliği fazla! Bizi eziyor!... Öğleden beri sel gibi yağmur yağıyor; Lolo'ya ders veriyorum; mektuplarımı yazıyor, dışarı çıkamıyorum... Bu akşam yine dans edilecek; gürültü yapılacak; domino oynanacak; yine neşe içinde budalalaşacağız!... Turgenyev'i yeteri kadar tanımadık, babacanlığa ve sevimliliğe sahip bu kişiyi çok arıyacağız...

***

Gerçekten her iki yazar, Flaubert ve Georges Sand, savaştan beri çok çökmüşlerdi; "korkunç yılın" acıları ve hayal kırıklığı ruhlarında derin yaralar açmıştı. "Ama iyi yürekli Nohant hanımefendisinde" ciddi şeylere karşı olan relativite duygusu, henüz gücünü yitirmemişti. Bunu, Turgenyev'in neşeli hayat anlayışına olan Sand'ın hayranlığından anlıyoruz: Çünkü uzun süreden beri aile ve sosyete arasında yaşayan "moskof" başkalarının isteklerine, Flaubert'den çok daha rahat eğilebiliyordu. Flaubert'e gelince, 1870-1871 olayları, onun hassasiyetini iyice bileyip arttırmış, kederli münzeviliğini çoğaltmıştı... Sanat ona ideal bir teselli oluyorsa da, gürültü, saçmalık ve çocukca işler onda nefret uyandırıyordu. Nohant'da geçirdiği günler belki Flaubert'de de bir düş kırıklığı uyandırmış olduğunu düşünebiliriz... Ama beş gün sonra "sevgili üstadına" gönderdiği mektup, gerçekten şefkat ve melankoli dolu minnet içerisindedir...

351. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 21 Nisan 1873
Perşembe sabahı

Sevgili üstad,

Sizden ayrılalı beş gün oldu ama aç bir kurt gibi özledim sizi... Aurore'u, Fadet köpeğini, tüm ev halkını özledim... Evet! İşte böyle! Sizde insan kendini ne kadar rahat hissediyor! Hepiniz, öyle iyi, öyle esprili insanlarsınız ki! Neden bizler beraber yaşamıyoruz? Neden hayat böyle kötü şekilde düzenlenmiş?... Bence Maurice, beşeri mutluluğun simgesi! Onun hiç eksiği yok! Benim kadar kimse ona gıpta edemez!...

Dostlarınız Turgenyev ve Cruchard ile, Nohant' dan Chateauroux'ya kadar, tırısa giden iki güçlü atın çektiği arabayla rahatça

geldik... Yaşayın La Chatre sürücüleri!... Ama, gezimizin geri kalanı, vagonumuzdaki arkadaş yüzünden hiç hoş geçmedi... Ben, keskin bir likör içerek oyalamrken bizim Moskof, bir matara dolusu rakı getirmişti. İkimizin de yüreğimiz biraz üzüldü; konuşmuyor, uyumuyorduk...

Buraya gelince, çiçeği burnunda "Barodet saçmalıklarının" havadisleriyle karşılaştık;[30] üç günden beri de bu gösterilerin yanında, Stoffel olayı[31] gelişti! Başka narkotik olaylar da var!... Ah Tanrım! Tanrım! Böyle bir zamanda yaşamak ne zor! Ne denli bir bunama afeti içerisindeyiz biz! Düşünülür gibi değil! Paristen uzak yaşamakla ne iyi yapıyorsunuz!

Okumalarıma yeniden koyuldum. Sekiz güne kadar, kitabımdaki o iki babacamn dekoru için, yakın bir sayfiye yeri arıyacağım; daha sonra da, ayin 12'si ya da 15'inde, evime döneceğim. Bu yaz, Saint-Gervais'ye gidip, şu burnumun kızarıklığını gidereceğim, sinirlerimi düzelteceğim;[32] çünkü on yıldır bu işi hep savsaklamış bir bahane bulmuştum! Zira çirkinlikten kurtulmanın sırası! Ama bu isteğim, asla fizik zerafetimle birini baştan çıkarmak için değil! Kendimi aynada hiç beğemiyorum da ondan! İnsan yaşlandıkca kendisine daha özen göstermeli!

Bu akşam Mme Viardot'yu göreceğim; erkence gideceğim ve sizden konuşacağız! Söyleyin, ne zaman tekrar görüşeceğiz? Croisset ile Nohant'nın arası ne kadar da uzak!

Aurore'u tarafımdan dizlerinize oturtarak bol bol öpün... aynı şeyi Matmazel Titi için de... Maurice'e gelince, bu hareketiniz fazla uzar ise sizin için belki de kolay olmaz! Madam Maurice'e de, kendisini çok sevdiğimi söyleyebilirsiniz. Fadet köpeğine de, küçük bir şaplak! Ve size, tüm sevgilerim.

Gve Flaubert

Başka bir deyişle: "Dumas de la Desillusion" ların[33] direktörü, R.B. Barnabites gillerin Cruchard'ı Bendeniz.

***

24 Nisanda, Georges Sand, "edebiyat dışı özel işleri için" yeniden Paris'e gider. Charles-Edmond'a yazdığı mektupta, yeni bir diş prote-

zine ihtiyacı olduğunu söyler; Flaubert'e bunu bildirmiştir ama mektup ele geçmemiştir;[34] Flaubert'in Sand'a yazdığı cevap mektubu bize bunu kanıtlamaktadır.

352. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 27 Nisan 1873
Pazar sabahı, saat 10

Sevgili üstad,

Bu ne güzel bir sürpriz! (önceden davetli olan) Renan ve Baudry ile, siz de yarın Cruchard'a yemeğe gelmelisiniz... Ben, haftanın diğer günlerinde, salı, perşembe ve cumartesi boşum. Sizi kaçta bekleyeyim? Aksi halde siz Magny'ye, akşam altıya kadar gelebilir misiniz?

Bu akşam, bende başbaşa yemek yemek ister misiniz? Ama *yarın için sözünüze güveniyorum;* şimdiye kadar hiç soframda bulunmadınız siz! Unutmuyorum bunu, haksızlık bu yaptığınız![35]...

Sanırım perşembe günü Mme Viardot'ya gideceksiniz; eğer o gün işinize geliyor ise sizi beklerim. Yemekten sonra burdan da Douai sokağına gideriz. Herneyse, bana bir gününüzü ayırmanız gerek! Herşeyden önce, siz yorulmamalısınız! Sizi rahatsız eden kişilere kapınızı açmayın! Görüşmek üzere.

İhtiyar G.

353. SAND'DAN FLAUBERT'E

Paris, 27 Nisan 1873
Pazar

Muhterem azizim! Yarın sana yemeğe geleceğim. Ben hergün saat beşte evimde bulunurum ama bizde hoşuma gitmeyen kişilerle karşılaşabileceğini düşünerek seninle Magny lokantasında buluşmayı yeğlerim. Ben orada yalnızım ya da Plauchut ile baraberim; ya da senin de dostun olan kişilerle olacağım.

Seni kucaklarım. Nohant'a yazdığın mektup bu gün elime geçti.

G. Sand

***

Ertesi günkü akşam daveti, kuşku dolu bir hava içinde geçmiş olmalı. Politik olaylar[36] (o gün Barodet'nin seçim günüdür) ılımlı ve tutucu bir cumhuriyet isteyen bu dört misafir için, pek eğlenceli olmamıştır. Aynı günün akşamı, Sand çocuklarına şöyle yazar: "Gittiğim semtlerdeki karşılaştığım korkunç kederlerden ötürü beni artık Paris'e bağlayan birşey kalmadı." ve devam eder: "Belki başka yerlerde zafer kutlamaları oluyor!... Ama Paris'teki burjuva bilginler ve artistler, tümden hayret ve dehşet içinde... Bu akşam Baudry ve Renan ile Flaubert'de yemek yedik; hepsi bu durumu, tarihin talihsiz bir sayfası olarak görüyorlar ve sakin sakin, herşeyi beklemek gerek diyorlar."[37]

Öte yandan Sand'a, başka fırsatlar çıkıyordu; Sand "1 Mayısta 'Pablo de Saresate've 'Camille Saint-Saens'ın konser verdikleri Mme Viardot'larda, müzikli bir gece geçirdik!" der. Bundan iki gün sonra Flaubert, George Sand ve Turgenyev ile "Vefour" lokantasında bir akşam yemeği yiyeceklerdir. Flaubert'in kaprisli hareketleri dostunu sinirlendirmeye başlayacaktır; aynı gece Sand oğlu Maurice'e, bir mektupla, olayları canlı ve orijinal bir şekilde anlatır; artık sabrının taştığını, sinirlendiğini yazar; şöyle der: "Flaubert ile ara sıra fantastik olaylar olan yemeklerde bulunuyorum. Turgenyev ve Goncourt ile beni de yemeğe davet ediyor. Bir gün saat 6.30 için Magny lokantasında bize randevu verdi; ben oraya tam saatinde gittim; arkadan Turgenyev de geldi ve bir çeyrek sonra da Goncourt şaşkın bir halde içeri girdi. (Yemeği burada yemiyoruz; Flaubert sizi Frère Provenceaux'da bekliyor) dedi. Nedenini sorduk: 'Kendisi burada boğulur gibi oluyormuş... odalar çok küçükmüş... geceyi uykusuz geçirmiş, fazla yorgun imiş...' dedi.

Ben: – Ama ben de yorgunum! dedim.

Goncourt: – ona çıkışın! Yolyordan bilmez o! Hadi biz oraya gidelim.

Ben: – Hayır! açlıktan ölüyorum ve burada kalıyorum! Yemeği de hep birlikte burada yiyeceğiz! dedim.

Gülüştük. Goncourt bana "gitmezsek, Flaubert çılgına döner!" dedi. Ve hepimiz oraya gittik. "Vafour"[38] lokantasının üç yüz ayak merdivenlerini çıktıktan sonra Flaubert'i bir kanepede uyuklar bulduk.

Onu fena şekilde azarladım; benden özür diledi, diz çöktü... arkadaşlar gülmekten katılıyorlardı...

Neyse, hiç hoşlanmadığım bir mutfak tarzı mevcuttu, Magny'dekinden daha küçük bir odada, barbat bir yemek yedik... Flaubert yorgunluktan öldüğünü, gece 2'den 5'e kadar Carvalho'ya piyesini okuduğu-

nu, heyecanla dinlediğini söyledi; piyesini yeniden yazmak için Croisset'ye döneceğini; 6 ay sonra onu sahneye koymak için, kış boyu Paris'te olacağını; bu işten çok sıkıldığını ama buna Bouilhet'nin hatırası için katlanacağını söyledi. Bouilhet'nin hatırası Flaubert için giderek Marchal anneye verilecek bir nişandı.... Üstelik, Flaubert bu sevinçten deli gibiydi! Hayatta sanki bu konudan başka birşey yokmuş gibi konuşuyor, konuşuyor, susmak bilmiyordu... ne Turgenyev'e söz bırakıyor ne de Goncourt'a ağız açtırıyordu! Ben saat onda oradan sıvıştım; yarın onu tekrar göreceğim ve pazartesi gideceğimi de bildireceğim. Bu küçük dosttan çektiklerim yetti! Onu seviyorum ama kafamı altüst ediyor o; gürültü sevmiyor; ama kendisinin gürültüsünü hiç düşünmüyor, bundan rahatsız olmuyor![39]..."

Ertesi gün Sand, acaba dostunu görebildi mi? 4 Mayıs tarihli günlükte bunu göremiyoruz; Maurice'e, Lina'ya yazdığı mektuplarda da bundan sözetmiyor; herhalde "Vafours" lokantasındaki gürültülü patırtılı görüşme, sonuncusu olmasa gerek...

Sand, mayısta Nohant'a hareket eder; Flaubert de, eşyalarını toparlamakta gecikmez; "Nogent-sur-Seine" ne yakın "Villenauxe" daki eski arkadaşı Mme Roger des Genette'lerde, kısa bir misafirlik yapacaktır ve ancak birkaç dakika süren nostalji dolu bir neşe saçabilecektir; ve yeniden Croisset'deki evine, ayın 17'sinde tekrar dönecektir.

Birkaç gün sonra Sand, yeni çıkan *İmpressions et Souvenirs* adlı eserini, kendi elyazısıyla: "Sevgili Gustave Flaubert'e, yaşlı turubadurundan" diye ithaf edip Croisset'ye gönderecektir.[40]

354. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 31 Mayıs 1873
Cumartesi

Sevgili üstad,

Bana yolladığınız son cild için Cruchard'ın size daha önce teşekkür etmesi gerekirdi... Ama bendeniz, saygı değer bu kişi, 18 bin tutsak zenci misali çabalamaktayım... Bu özür dileyişimin nedeni de bu işte... Ama bu çalışması, sizin o *İmpression et Souvenirs* yapıtını okumaktan alakoyamadı... Bu eserimin bir kısmını *Le Temps* gazetesinden tanımıştım...

İşte size eserin gözüme çarpan ve benim için yeni olan yanları: 1. parça, çok ilginç. 2. parçada İmparatoriçeye ait sevimli ve gerçek bir sayfa var. Tamamen proleterler hakkında söylediklerinizi gibi[41]. Umarım bir gün, Burjuvalar gibi proleterlerin de devri geçe-

cek... ve aynı nedenle, saçmalıklarının, bencilliklerinin cezasını çekecekler... Eserin *La Reponse à un ami* kısmını tanıyorum; onu bana göndermişlerdi[42]... Delacroix ile Diyalog kısmı çok eğitici. Baba İngre hakkındaki iki sayfalık düşünceler ilginç...

Noktalamalar üzerindeki düşüncenize tam olarak katılmıyorum, sizi şaşırtacak abartmalarım var,[43] ve tabii, bunu savunacak gerçek nedenlerim de yok değil... "J' allume le fagot" bg. uzun parçalar da hoşuma gitti.[44] *Les İdées d'un maitre d'ecole*'deki pedegojik esprinize hayran oldum sevgili üstad! Alfabe sırasıyle güzel cümleler de içerisinde yok değil![45]

Zavallı Bouilhet'ciğim için söylediklerinize teşekkürler![46] Sizin *o "Pierre Bonnin" nize bayıldım*![47] Bu cins kişileri tanırım. Bu sayfalar Turgenyev'e ithaf edildiğine göre, size şunları sormanın tam yeridir: *L'Abondonnée*[48] yapıtım okudunuz mu? O bence, sadece yüce bir eser. Bu Scythé, derya gibi bir adam! Ben şimdi, bu denli yüksek edebiyat içerisinde değilim! Gerekse bile!... *Le Sexe faible* üzerinde tekrar tekrar çalışmaktayım. Birinci perdeyi sekiz günde yazdım; günlerimi de uzatarak... Geçen hafta 18 saatlik bir gün geçirdim! Cruchard'ımz bir genç kız gibi tazeliğini koruyor... ne yoruluyor, ne de başı ağrıyor!... Neyse bu çalışma sanırım üç hafta sonra tamam!... Sonrası, Tanrıya emanet! Eğer Cavalho'nun maskaralıkları sükse yaratıyor ise, çok şaşarım!

Korkarım ki Maurice, bahiste garnitürlü hindiyi kaybedecek! Çünkü ben, güneşin içerisinde beliren üç insanın çehresiyle üç ilâhi erdemliği göstermek istiyorum! Ne dersiniz?[49] Kitabımdaki bu düzeltme işini bitirdikten sonra İskenderiye'deki soykırım şiddetlenecek; fantastik hayvan sembolizmi belirginleşecek; tüm bunlardan sonra da artık *Saint-Antoine* yapıtım bitmiş olacak!...

Bu eserden sonra ise, bir komedi yazmak istiyorum; bir kenara bıraktığım "iki babacanı" tekrar ele alacağım.

Sahneye uygun olsun diye yazılan şeylerdeki uslup ne çirkin! Sanki oyundaki hareketi sağlamak için, tüm bu kelime çıkarmaları, sıra sıra noktalar, soru işaretleri ve tekrarlamalar yardımıyle yapılmak istenmiş! Ve aslında bunların hepsi çirkin mi çirkin!...

Belki benim bu tutumum yanlış! Ama sanırım şimdi, oynaması kolay ve kısa birşey yazmak gerek. Göreceğiz!...

Tanrıya emanet ol sevgili üstad. Sizinkileri tarafımdan kucaklayın; özellikle, benim yerime size karşılık verecek olan Lolo'yu... Böylesi daha tatlı!...

Sizin budala
Cruchard'ımz

Chalumeau'nun dostu dev gibi bir hikâye! Ama iyi anlatabilmek için çizgiden çıkılmaması gerekir[50]... (bu isim üzerinde durulması lazım)

***

Flaubert, tüm hazıran ayını, Croisset'deki ücra evinde, *Le sexe faible* adlı yapıtının üzerinde delice çalışarak geçirecektir; ve nihayet bu eseri ayın 28'inde, Carvalho'ya okuyabilecektir. Birkaç gün önce, 20 Haziranda "yayın evlerinden iğrendiğini" söylemesine karşın, gene de *Madame Bovary* ve *Salambo* nun ikinci baskısı için, Charpentier ile anlaşacaktır. George Sand'a gelince, anemi yüzünden yine zayıf düşecek ve çalışmalarını yarıda bırakacaktır. Çok kez olduğu gibi, iki dostun birbirlerine yazdıkları mektuplar çaprazlaşarak çatışır.

355. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 3 Temmuz 1873
Perşembe

Neden sevgili dostum, beni bu kadar uzun zaman habersiz bırakıyorsun? Sizi merak ediyorum!

L'Art dramatique işi tamam. Carvalho *Sexe faible* yapıtını dinlemek için buraya geldi ve bana memnun gözüktü; bu eserin sükse yaratacağına inanıyor o; ama ben, bu şeytanlara hiç güvenmiyorum; kuşkuluyum.

Yorgunluktan bitiyorum; her gece 10 saat uyuyorum; iki saat gündüz uykusu da caba! Zavallı beynimi dinlendirmek için bu...

Kitabıma, bir yıldan önce başlayamayacağım; gereken eserleri yeniden okumam gerek.

Koca Turgenyev'in nerede olduğunu biliyor musunuz?

Herkese sonsuz sevgi ve size en üstünü...

Yaşlı
Cruchard'ımz

356. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 4 Temmuz 1873

Şu sıralarda neredesiniz canımın içi Cruchard? Mektubunu sana ulaştıracaklarını düşünerek Paris'e yazıyorum. Ben hastayım azizim! Hiçbir acı hissetmeden aptalca bir anemiye tutuldum! Elim ayağım güçsüz bir durumdaydı; iştahım yoktu... durmadan terliyor ve gebe kadınlar gibi çarpıntı çekiyordum! Yetmişine gelmiş biri için bilemem bu durum doğru mu? Yarın 70. ilk baharımı kutlayacağım! On kez nehire dalıp çıkarak ve sonunda iyileşerek!... Ama dinlenmem bana çok iyi geldi! ve Paris'ten döndüğümden beri bir satır yazı yazmadım! Şimdi ancak sana bu mektubu yazarak hokkamı kullanıyorum...

"Maurice bahsi kaybetti!"... diye bana yazdığın mektubu, bu sabah yeniden okuduk. Sen *teolojik erdemleri* tanımadığına göre, bahsi Maurice kazandığını söylüyor! Bana gelince, kazanılsın kazanılmasın, rengini belli eden senin bu yeni şeklini muhafaza etmeni istiyorum; teolojik erdemlerin işi burda yersiz...

Turgenyev'den haber alıyor musun? Onu merak ediyorum; Mme Viardot, birkaç gün önce onun düşüp bacağım yaraladığını yazmıştı.[51] Evet, onun *L'Abondonnée* adlı eserini okudum; her yaptığı iş gibi bu da çok güzel! Yeter ki yarası önemli olmasın! Gut hastalığı olan birisi için bu çok sakıncalı!

Demek delice çalışmaktasın öyle mi? Vah benim zavallım! Boş oturmanın o zevkli tadım çıkaramıyorsun sen! Bu tembellik devresinden sonra, bana çalışma iyi gelir! Ama gene de işe, elimden geldiği kadar geç başlayacağım... Giderek, hiçbir şeyin söylenmeye değmez olduğu düşüncesine varıyorum!

Hiçbir şeye inanma! Güzel şeyler yap! Ve sana herzaman bağlı olan yaşlı turubadurunu sev!...

G. Sand

Tüm Nohant'dan sevgiler.

357. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 20 Temmuz 1873
Pazar

Ben, Mösyö Vigny gibi değilim! "Le son du cor au fond des bois"[52] yı sevmiyorum!... Karşımdaki adaya postu kuran bir hayvan, iki saattir çalgısıyla beni öldürüyor! Bu uğursuz kişi, güneşimi mahvederek yaz mevsiminin tadım çıkarmamı engelliyor! Şu sırada, hava pırıl pırıl! Ama ben öfkeden çıldırıyorum!... Ama gene de sizinle biraz olsun sohbet etmeyi istiyorum sevgili üstad!

Önce, yirmiliklerden çok dinç gördüğüm bu yetmiş yaşınızı kutlamakla işe başlıyayım! Nasıl da Herkül gibi bir bünyeniz var! Buz gibi nehire dalıp yıkanmak! Benim şaşıp ta kaldığım bir güçlülük kanıtı işte... ve de, dostlarınızı güvendiren bir "sağlıklı bünye" işareti! Daha nice uzun yıllar yaşayın siz! Ve kendinizi sevgili küçükleriniz için, Maurice için, benim için ve başkaları için kollayın!... Eğer sizin o üstün alaylarımızdan çekinmesem, "Edebiyat hatırı için" diye de ilâve edebilirim!

Hadi bakalım işte! Karşıdaki avcı borusunu yine öttürmeye başladı! Delilik bu! Koru bekçisini gidip çağırmak geliyor içimden!...

Sizin herşeyi hafifsemelerinize katılmıyorum; bu söylediğiniz "boş oturma zevkini" de tadamadım... Eğer elimde bir kitap olmaz, ya da bir kitap yazma düşüne dalmamış isem, öylesine sıkılırım ki, bağırıp çağırmak gelir içimden... Bana yaşam, ufak maharetlerle ya da aşkın taşkın zevklere bırakmakla dayanılabilir görünüyor ancak!... Ama yine de!...

Le Sexe faible adlı yapıtım bitmiş sayılır. Eğer Cavalho'nun sözüne inanırsam, ocak ayında sahnelenecek! Tabii eğer Sardon'nun *L' Oncle Sam* yapıtını, sansür geri çevirirse[53]... aksi halde kasıma kalacak.

Altı haftadır, herşeyi tiyatro gibi görmeye başladım; bu yüzden de şimdi kafamdan bir başka piyesin planı canlanmakta! Adı *Le Candidat*. Yazılı olarak planım 20 sayfa tutuyor; ama ne yazık ki, onu gösterecek kimsem yok! Çekmecede kalacak! Yeniden kitabıma koyulacağım; Deremberg'in *L'Histoire de la madecine* yapıtım

okuyorum; çok hoşuma gidiyor! Mösyö Garnier'nin *Essai sur la facultés d l'entedement* adlı kitabım bitirdim; budalaca bir eser![54] İşte size tüm uğraşılarım!

O,[55] sakinleşmeye başladı, ben de nefes almaya...

Şu Maurice Sand adındaki kişi, mızıkçının biri gözüküyor! Zira *Saint Antoine* yapıtımda değişiklik olmayacağına bahse o girmemiş miydi? Bahsi kazandığım söyleyen de, yine o değil miydi? Genç Plauchut'nün safdilliğinden yararlanıyor galiba?

Moskoftan en ufak bir işaret yak! Birkaç gün önce, "Douai" sokağındaki adresine, bir mektup yolladım; acaba bu susuşun nedeni ne? Yoksa Mme Viardot onu yuttu mu?

Ağustosta, bazı araştırmalar için Paris'e gideceğim; sonra da belki bir hafta Dieppe'de geçiririm; en sonra da buraya gelip, belki de "Vaudeville" tiyatrosundaki işim için, yeniden Paris'e giderim.

Burada, Şah hakkında çok şeyler söyleniyor! Nohant'da da konuşuyulor mu? Ona karşı fazla heyecanlılar! Nerede ise onu İmparator ilan edecekler! Kuşkunuz da olmasın bundan!... Paris'te kaldığı günler, tüccar, esnaf ve işçi sınıfı üzerinde monarşik bir etki yarattı! Ruhban sınıfı baylar hayatlarından pek memnundu! Hem de pek çok memnundular![56]

Bence ufkun öte yanında, İspanya'daki rezaletler gözükmekte![57] Ama tüm insanlık, yine de hoşgörürlük içinde...

Sizinkilerin tümünü tarafımdan kucaklayın sevgili üstad; özellikle Lolo'yu.

Sizi çok seven yaşlı Cruchard'ımz.

İmzasız

Yaz tatili ayları yaklaşmaktadır; Flaubert, Dieppe'deki yeğenini, ve Saint-Gratien'deki prenses Mathilde'i görmek için bundan yararlanmaktadır; Ama gene de, Ağustos ayının çoğunu Paris'te geçirir. Edebiyat işleriyle uğraşır; *Bouvard et Pecuchet* yapıtı hakkında araştırmalar yapar; Carvalho ile *Le Sexe faible* yapıtı hakkında konuşur; *Madame Bovary*'nin yeni baskısı için tashih provaları ile uğraşır... Son günlerde Flaubert, "İki adamcağız"[58] adlı eseri için yer aramaktadır; bu yeri bulmak için yorucu geziler yapacak, 4 Eylülde Croisset'ye dönecektir.[58]

George Sand'a gelince, o da Flaubert kadar yorucu bir tatil geçirecektir. Her yıl yaptığı gezisini bu kez "Auvergne" de, 5 Ağustostan 25 Ağustosa kadar sürdürecektir.

358. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 30 Ağustos 1873

Şu sırada seninle nerede buluşabiliriz? Neredesin, nereye saklandın? Ben, Plauchut dahil tüm kabilemle Auvergne'den geliyorum. Auvergne güzel! Özellikle şirin bir yer! Bitkileri zengin ve ilginç; gezmek yorucu ve evlerinde yaşamak zor ve zahmetli! Ben, (iki bin metredeki Sancy hariç) her şeyine dayandım; ama yine de dondurucu rüzgârı, yakıcı güneşi, dört gün beni ateşler içinde yatırdı! Sonra yine eski halime kavuştum; şimdi buraya döndüm, don oluncaya kadar da nehirdeki banyolarıma devam edeceğim...

Gezim süresince, içimizdeki kimse sanki okuma yazma bilmiyormuş gibiydi; artık ne bir çalışmadan ne de herhangi bir edebiyattan sözedilmiyordu! Yörenin insanları ellerinde kitap ve buketlerle peşimden geliyorlardı.... Ben ise onlara soğuk davranarak beni rahat bırakmalarını sağlıyordum... Ah; ne güzel yerler gördüm! Ne acayip volkanik topraklardı onlar! Senin *Saint Antoine* yapıtını, o konuya layık bu çerçeve içinde dinlemeliydim! Bu gözlemlerdeki neşe, ve bu izlenimlerdeki etki, ileride neye yarayacak? Nasıl ifade edilecek? Bunları insan önceden kestiremiyor! Ama zaman geçtikçe ve hayatın akışı içerisinde, tümü ortaya çıkıyor, birbirlerine eklenerek birleşiyor!

Piyesinden bir haber var mı? Kitabına başladın mı? Çalışmak için bir yer seçebildin mi? Kısacası, benim Cruchar'ımdan, canımın içi Cruchard'ımdan bana haber ver! Bana yaz! Bir kelimecik bile olsa, bana yaz! Benim ve bizimkilerin seni sevdiğimiz kadar, senin de bizleri sevdiğini söyle!...

G. Sand

359. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 5 Eylül 1873
Cuma

Dün buraya gelişimde, sizin mektubunuzla karşılaştım sevgili üstad! Görüyorsunuz, her şey yolunda! Tanrıya şükürler olsun!...

Mayıs ayını baştan başa serserilikle geçirdim! Kâh Dieppe'de kah Paris'te, kâh Saint-Gratien'de... Ya Brie, ya da Beauce yöresinde idim; maksadım, düşüncemdeki bir manzarayı, keşfetmekti! Ve sanırım Houdan yakınlarında uygun bir manzara buldum... Gene de o korkunç kitabıma başlamadan önce, "La Loupe" dan "Laigle" e giden yol üzerinde son bir araştırma daha yapacağım... Hadi allahaısmarladık![59]

Vaudeville tiyatrosundan iyi haberler geliyor! Şimdiye kadar Carvalho bana sevimli davrandı... Bana öylesine fazla hayran ki, adeta kuşkulanıyorum... "Haydi Berli"ne diye haykıran, sonra da güzel bir dayak yiyen Fransızları hatırlıyorum!...

Carvalho, sadece *Sexe faible* kitabımı iyi bulmakla yetinmedi, senaryosunu gösterdiğim bir başka komediye de devam etmemi istedi. Kışa onu sahneleyecekmiş sözde![60]... Ama eseri yazmaya başlamak için eserin yeterince olgunlaşması gerek! Öte yandan, ben şu "iki adamın hikayesine" başlamadan önce, bu eseri bitirmek istiyorum... Şimdilik gerekli kitapları okumaya ve not almaya devam ediyorum.

İmparatorluğu eleştiriyor diye,[61] Coetlogon'nun yazdığı piyesin kesinlikle yasaklandığını biliyor musunuz? Sansür kararı böyle... Benim *Sexe faible* eserimde de, yaşlı tuhaf bir adamın bulunması beni bu adamlardan endişeye düşürüyor! İşte size sansürün marifeti! İşin aslı şu: Tüm hükümetler, edebiyata kin beslerler! Baştaki bir iktidar, öteki iktidarı sevmez...

O sizin *Mademoiselle La Quintinie* adlı piyesinizi yasakladıkları zaman, ne kadar stoiktiniz! ya da fazla ilgisizdiniz sevgili üstad! Haksızlığa ve budalalığa karşı gelmek gerek... Bağırıp çağırmak, köpürmek ve de karşısındakini tepelemek gerek... tabii, bunu becerebilirseniz! Ben sizin yerinizde olsaydım, sizin otoriteniz bende olsay-

dı, iyice gürültü çıkarırdım! Ben, Hugo babanın *Le Roi s' amuse* piyesine yapılanlara susmasını, haksız buluyorum.[62] O, kişiliğini çok kez haklı olmayan fırsatlarda gösterdi![63]

Büyük adamlar konusuna gelince: Bana Dieppe'de dostunuz Dumas'nın fazlaca dine yöneldiğini söylediler. O Neuville Rahibelerine ödül dağıtma törenini yönetmek istemiş, kitap sunma işini üstlenmiş... Ama onaylamamışlar... Dahası var: Okul Öğretmeni, burjuvaların huzurunda, kendisiyle alay etmiş! Onun milletvekili seçilmek isteğinden şüpheye düşmüşler! (Ne de soylu bir tutum!) ve bu kuşku sanırım çok yerinde olmuş!... Çok tuhaf bir adam o! Gençlikte klasikleri okumamanın cezası budur! Eğer o bıyıkları terlemeden üstadları aramış olsaydı, Dupanlou'yu güçlü bir kişi olarak görmeyecekti![64] Size bunları kutsal özel bir sır olarak söylüyorum; çünkü bu mert adama karşı, herhangi bir şeyde hoşa gitmemekten üzüntü duyarım!...

Rouen'de de, ruhanî resmi geçit törenleri yapıldı![65] Ama etkisi iyice boşa çıktı! Ve ittihat bakımından, sonuç yürekler acısı oldu! Çağımızın saçmalıkları içerisinde, bu ittihat en sunturlusuydu[66]... Küçük Thiers babanın, yeniden ortaya çıkmasına hiç şaşmayacağım![67] Öte yandan da birçok Kızıl, ruhban sınıfından korkarak, Bonapartçılardan yana oldular. Herhangi bir politik inaca sahip olmak için insan saf olmalı!

L'Antéchrist yapıtını okudunuz mu?[68] Bence bu eser, içinde birkaç zevksizlik hatası olmasa, antik şeyler için modern ifade kullanılmasa idi iyi bir kitap sayılırdı...

Sanırım Renan ilerlemekte... En son onunla bir akşam beraberdik, ve onu çok sevimli buldum...

Gelecek hafta koca ve iyi yürekli Turgenyev'i bekliyorum... Ya siz bana ne zaman geleceksiniz? Benim gösterişsiz evime hiç uğramayacak mısınız?

Sardou'nun prömiyeri için, 20 Ekimde Paris'e gidiyorum; Ayrıca provalarım için, Aralık başında da oradayım.

Sizinkilere selamlar; küçüklere öpücükler ve size tüm şafkatlerim.

Gve Flaubert

***

Flaubert, Croisset'dedir. *Bouvard et Pecuchet* adlı eseri ve *Candidat* yapıtının kompozisyonu için kitaplar okumaktadır. *Candidat*'nın birinci perdesini 21 Eylülde bitirecektir.

George Sand'a gelince, 16'dan 29'a kadar Viardot ve Turgenyev'in ziyaretlerinden başka hiçbir olay onun sakin yaşamını bozmamıştır. Aynı tarihlerde Flaubert, Sand'a o güldürücü hikayesini *Vie et Travaux du R.P. Cruchard*'ı göndermiş olmalıdır; ama acaba hikayesine bir mektup eklemiş midir? Bu mümkündür ama hiçbir şey bize bunu kanıtlamıyor; göndermiş olsa bile, elimize geçmemiştir bu mektup.

360. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 3 Ekim 1873

Cruchard'ın hayatı baştan başa şiir! Öylesine renkli ki, bunun senin yaşamına uygun bir biyografi mi yoksa herhangi bir yazıdan inançla kopye mi edilmiş bilemiyorum... Viardot ailesi (Viardot hariç) ve hasta olsa bile şirinliği eksik olmayan koca Moskof'un buradan ayrılışından sonra, ben biraz olsun gülmek ihtiyacındaydım!... Turgenyev, buradan ayrılırken neşeli idi; ama sana gelemediği için üzgündü.[69] Gerçek şu ki, o sırada hastaydı, tıpkı benim gibi midesinden hastaydı! Ben, ölçülü davranarak kendimi idare ediyorum; o ise, asla!... Ona hakvermiyor da değilim! İnsan bu krizlerden sonra dev gibi acıkıyor... Ama mideni torba gibi doldurursan, yandın! Ne denli nazik, mükemmel, ve temiz yürekli bir kişi! Turgenyev!... ve ne de alçak gönüllü ve yetenekli!... Ona burada herkes hayran! Ama bizler sana da hayranız canımın içi Cruchard'cığım! Ama ne yazık ki sen arkadaşlarından çok işini seviyorsun! Bu bakımdan aziz dinimizin hayranı olan o gerçek Cruchard ile asla yarış edemezsin!...

Sırası gelmişken, sanırım Henri V, yeniden başımıza geliyor! Herşeyi kapkara gördüğümü söylüyorlar! Pek birşey görmüyorum ama bu giderek yayılan "sakristi" kokusu burnuma gelmiyor değil! Eğer bu iş fazla sürmezse, şu bizim ruhban yanlısı burjuvaların top-

raklarını ve ünvanlarını satın alan kişiler tarafından ezildiklerini görmek isterdim! Bu da çok yerinde olurdu...

Buralarda, havalar ne güzel gidiyor! Yine hergün, buz gibi ırmağımın sularına dalıp çıkıyorum, kendime geliyorum! Altı aydır iyice ipe serdiğim çalışmalarıma, sanırım yarın başlayacağım.[70] Genellikle daha kısa tatiller yapardım ben; ama yine de her seferinde, kırlardaki pembe çiğdemler bana çalışmaya sıra geldiğini hatırlatırdı! Hadi vakit tamam, iş başına!

Seni sevdiğim gibi sev beni! Unutmadığın o çalışkan Aurore'cuğum, sana kocaman bir öpücük gönderiyor! Lina, Maurice de, sevgilerini...

G. Sand

361. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 30 Kasım 1873
Perşembe

Ne olursa olsun, katoliklik korkunç bir sille yiyecektir![71] Eğer ben dindar olsaydım, haçın karşısına geçip: "Tanrım! Sen bize Cumhuriyeti bağışla!" diye yalvarırdım. Ama monarşinin kendisinden ve arkasından gelecek tepkilerden korkuluyor; kamuoyu ona iyice karşı! Vali beyfendilerin raporları endişe verici! Ordu ise, bonapartistler ve cumhuriyetçiler diyi ikiye ayrılmış! Paris'in yüksek tüccarları Henri V'e karşı!... İşte size on gün kaldığım Paris'ten getirdiğim haberler![72]... Kısacası sevgili üstad, sanırım onlar yıkılmak üzeredirler[73]... Amen!...

Cathelineau ve Ségur'ün broşürlerini okumanızı öneririm; çok ilginç! İşin aslını iyice görüyorsunuz! Bu kişiler, sanki kendilerini XII. yüzyılda sanıyorlar![74]

Bendeniz Cruchard'a gelince: Cavalho, bazı değişiklikler istedi; ama razı olmadım (Cruchard'ın kimi zaman hiç te kolay kişi olmadığını bilirsiniz). Sonunda Cavalho, *Sexe faible* yapıtında –piyes için olsa bile fikirleri değiştirmeyeceğimi– hiçbir şeyi değiştirmeyeceğimi anladı. Ama önce henüz bitmemiş olan ve doğal olarak hoş-

lanacağı *Le Candidat* romanını sahneleyeceğini söyledi; bittiği, gözden geçirildiği ve düzeltildiği zaman, ola ki istemeyecektir artık, aksi halde *Le Sexe Faible* oynatılacakmış... Ben hiç aldırmıyorum; birkaç yılımı alacak romanıma dalmak, çalışmak istiyorum! Zaten tiyatro uslubundan da sıkılmaya başladım; bu kısa cümleler, –tıpkı Setliç misali– önceleri insana hoş gelir, ama sonra kokmuş su tadındaki fokurdamalarıyla insanı tiksindirir. Bugünden tezi yok, ocak ayına kadar, onunla iyi bir diyaloğa geçeğim; sonra da allaha ısmarladık diyerek daha ciddi işlere yöneleceğim.

Bizim sevgili Moskofu gördüm. Kum döküyormuş; midesinden hasta! Beni çok endişelendirdi. Dostumuz hiç sağlıklı değil! Stoikçe de davranıyor!

Prens Napoléon'nun evine gittim ama o dışarı çıkmıştı; orada uzun uzun politika konularını dinlemek zorunda kaldım! Ah insanlar ne kadar da budala!

Cruchard'ın biyografisi sizi biraz oyalamış! Çok memnun oldum! Onu melez buluyorum, karakteri de oldukça kaypak! Böyle ince bir adam, edebiyatla uğraşmaz; arkeoloji de ona fazla gelir; başka çeşit papazların işi bu!... Belki de o, bir değişimden yoksun olmalı!... İşte acizane eleştirim size!

Tiyatro havadislerinin birinde, sizin Paris'te olduğunuzu okudum; boş yere sevindim! Tapılası sevgili üstad...

İhtiyar
Gve Flaubert'iniz

Evdekilere sevgiler, küçüklere bol bol öpücükler.

362. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 10 Kasım 1873
Pazartesi

Senin yaşlı turubadurun korkunç bir romatizma nöbeti geçirdi; günlerce ne yatabildi, ne yiyip içebildi, ne de kendi başına soyunup giyinebildi; ama çok şükür, şimdi ayakta. O günlerde karaciğerinden hastalanmış, sarılık geçirerek, ültiker olmuştu; ateş içindeydi, sanki sonu gelmişti!

Şimdi, artık ayağa kalkmış durumdayım ama son derece güçsüzüm; yine de birkaç satır yazabiliyor ve seninle birlikte katolik diktatörlüğüne amin diyebiliyorum! Ama bu tür kişilere acaba katolik bile diyebilir miyiz? *Katolik* değiller onlar, olsa olsa Ruhban sınıfı kişilerdir...

Bu gün gazetelerde *L'Oncle Sam* piyesinin oynatıldığını okudum. Onun kötü olduğunu söylüyorlar; ama gene de başarı[75] sağlayabilir! Senin piyesini gene mi ertelediler? Ben Calvalho'yu da öteki tiyatro direktörleri gibi kaprisli, anlaşılmaz, bir kişi görüyorum...

Seni tüm Nohant kucaklarken, ben daha içten sarılıyorum sana; ama ne yazık ki uzun uzun yazacak güc bulamıyorum kendimde...

G. Sand

Sana iyi çalışmalar! Bakalım ben ne zaman işe koyulabileceğim! *Paçavra* gibiyim!...

363. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 15 Kasım 1873
Cumartesi akşamı

Çetin geçeceğe benzeyen bir kış mevsimi yaklaşırken, sizin böyle hasta olmanız hiç hoşuma gitmiyor! İzin verirseniz, size bir öğütte bulunacağım: sıcak bir yere gidin; *ne pahasına olursa olsun,* sağlığınız için herşeyi bir kenara bırakın.

Sizin bu romatizmalarınıza, o nehir banyoları neden olmuyor mu? Erkek kardeşim, Savoie'daki "Aix" banyolarıyle, romatizmadan kurtuldu ve iyileşti...

Eğer en hasta yeriniz karaciğeriniz ise, Vichy'ye gitmelisiniz. Orada kışın da tedaviniz mümkün! Fazla filozof olmaya da kalkmayın sevgili üstad! Kendinizi düşünün! Ya da daha çok bizleri düşünün!...

Dördüncü perdeyi bitirdim; piyesim 15 güne kadar tamamlanmış olacak; ama uykularım berbat! "Macbeth", uykuyu öldürdü![76]

İhtiyar turubadurunuz sizi kucaklar.

Mektup yazmak sizi yorarsa, Maurice'e yazdırın!

364. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 8 Aralık 1873
Pazartesi

Sevgili üstad,

İyice iyileştiğinizi, Amerikalı Harisse'den öğrendim.

"L' Américain farouche est un monstre sauvage
Qui mord en fremissant le frein de l'esclavage".
M. de Voltaire-Alzire[77]

Bu durumda "Villemer" in[78] provaları içir Paris'e gelecek misiniz? Önümüzdeki perşembe "Vaudeville" tiyatrosunun aktörlerine *Candidat* piyesimi okuyacağım; ve hemen provalara geçeceğim.

Sizi kucaklayan

Cruchard'ınız

Her zamanki iç alemine dalmadan kurtulamayan Cruchard, heyecan içinde! Vaktiniz olursa bana yazın. Sevgili küçüklere okkalı bir öpücük!

"Yazılan mektuplar" adlı günlük, Sand'ın 9 Eylül tarihli bir cevabını gösterir; ama ne yazık ki bu kataloğun, bir kısmı ancak elimizde.[79]

365. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 9 Aralık 1873

Tiyatro heyecanları ve sonsuz hayal kırıklığı içerisinde görüyorum sizi... Evet, seni tanıdığım kadarıyla, her zaman sıkıntıların, öfkelerin de olacak!... Seni seviyorum Cruchard'cığım; burada herkes seni seviyor! Yalvarırım, haberlerinizi bizden esirgeme!

İhtiyar Turubadurun

G. Sand

366. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 31 Aralık 1873
Çarşamba

Şimdi bir an için huzur içindeyim; bundan yararlanıp sizinle biraz sohbet etmek istiyorum sevgili üstad! Önce, sizinkileri tarafımdan kucaklayın ve yeni yıl için en iyi dileklerimi kabul edin!

Şu sırada P. Cruchard'ınızın durumu şöyle:

Cruchard, fazla meşgul ama çok rahat (kuşbeyinli mi acaba?) Halime herkes şaşıyor! Ben de artık ne kızgınlık ne öfke var!... *Candidat*'nın provaları başladı; şubat başında sahneye konuyor! Cavalho pek memnun gözüküyor! Ama gene de iki perdeyi bire indirtti; böylece birinci perde fazla uzun oldu... İki günde bu işi becerdim; ama Cruchard'a pahalıya maloldu bu! Perşembe sabahından (Noel gününden) cumartesine kadar 7 saat uyuyabildim; gene de kendimi iyi hissediyorum! Papaz yaradılışımı ortaya koymak için yapacağımı biliyor musunuz? Vaftiz babası olacağım! Küçük Charpentier anne benim *Saint Antoine* yapıtıma öyle heyecanlandı ki, dünyaya getireceği bebeğe *Antoine* adının konmasını istedi![80] Böylesine sinirli bir adamın adının, bu gencecik çocuğa koyulmasını ben istemedim; zor olsa da, gösterilen saygıya karşı bunu kabul ettim. Bebeğin süt ninesi ve dedesinin yanında, vaftiz suları arasında, bu ihtiyar suratımı gözünüzün önüne getirin bir kez. Ah uygarlık denen şey! Ne işler açtın başıma! Nazik olma, nazik davranma bahasına, insanlara neler çektiriyorsun!...

Geçen pazar, François-Victor Hugo'nun[81] sivil cenaze törenindeydim; ne kalabalık ne kalabalık idi! Ama tek bir gürültü, küçücük bir intizamsızlık göremezdiniz! Bu tür törenler, katolikliğin alayhine[82]!... Zavallı baba Hugo, (onu kucaklamadan edemedim) çok yorgun ve bitkindi; gene de çok stoik idi! *Figaro*'nun onu oğlunun cenazesine normal şapkayla geldiği için eleştirmesine ne demeli[83]...

Politika konusuna gelince; şimdi tam bir sessizlik var!... "Bazarine" davası, eski bir hikaye oldu! Çağın ahlak bozukluğunu, bu sefilin bağışlaması[84] kadar hiçbir şey açıklayamaz! Zaten bağışlama se-

lahiyeti, (Teolojiyi bir yana bırakırsan) Adaleti yalanlamak değil mi? Bunun kanunu yerine kullanılmasını, tek bir kişi ne hakla engelleyebilir? Bonapartistler bunu yapabilirlerdi ama yapmadılar! 4 Eylül kini içerisinde ancak onu yasakladılar!... Neden tüm partiler, sömürücü alçaklara kefil olmayı kendilerine yakıştırıyorlar? Nedeni onların alçak, hayvan, adaletsiz ve kör olmaları!... Bay Azor'un hikayesi buna güzel bir örnek! (ne de güzel bir isim!) O da papazları soymadı mı? Bu kez, bu iş Ruhban sınıfına düştü![85]

Kilise konusuna gelince: Vatandaş Lamennais'nin *l'Essai sur l' indifference* adlı eserini,[86] baştanbaşa okudum. Şimdi artık bu korkunç maskaralıkların, 19. yüzyıla getirdiği felaketini iyice biliyorum. Olağan anlamda ve başka bir deyimle, Moda ve Geleneksel kanaat kriteryomunu korumak, bence aklın bir yüzkarasıdır! Genoy yoluna gitme hazırlığı yapılmadı mı? Rakip Bautain'nin *La Chretienne* adlı eserini yeni okudum. Romancı için ilginç bir kitap; çağın kokusunu taşıyor; modern Paris'i anlatıyor![87] Bu havayı temizlemek için Garcin de Tassy'nin *Hint Edebiyatı* üzerine yazdığı cildi adeta yuttum![88] İnsan bu kitapla en azından biraz nefes alıyor!

Gördüğünüz gibi, Cruchard'ınız, sadece tiyatro içerisinde alıklaşıp kalmıyor! Zaten "Vaudeville" tiyatrosundan da şikayet etmiyorum; herkes terbiyeli ve dürüst; "Odéon" tiyatrosundan çok farklı!

Dostunuz Chennevieres, şimdi başımıza geldi; tiyatrolar onun bölümünde! Sanatçılar bu seçimden fevkalade memnun![89]

Moskofu her pazar görüyorum; çok iyi; giderek çok seviyorum onu.

Saint Antoine yapıtım ocak ayında basılıyor; tasih provaları bitti.[90]

Tanrıya emanet ol sevgili üstad! Ne zaman görüşeceğiz? Nohant çok uzak ve de kış boyu fazla iş var!

1984 yılının, sizin için kuş gibi hafif geçmesini dilerim.

Sizi seven ihtiyar

G.

(1) Bu roman 1860'da yazılmış ve yazarın kendisi tarafından 1863'de Fransızcaya çevrilmiştir.

(2) Sabık imparator III. Napoléon, bir mesane amaliyatı sonucu ölmüştü (9 Ocak 1973 de; İngiltere, Chislehurot şehrinde).

(3) Bir kaç aydır Flaubert, bu işi yeniden ele almak istiyordu; ama sonuç eskisinden farklı olmuyordu.

(4) Charpentier'den başka Lemerre ve Lachaud editörleri de, Flaubert'e yardım etmeyi teklif etmişlerdi; ama o, herzaman tereddüt ediyordu. Bu, özellikle "matbaacılardan nefret ettiğinden" değil de, Bouilhet'nin henüz tam yetkisini üzerine almayışından kaynaklanıyordu.

(5) *Bouvard et Pecuchet* adlı eseri için, Flaubert'in yaptığı hazırlık okumalarıdır bunlar. II. bölümde (zıraat ve bahçecilik) vardır. III. bölümde (birçok kitaplarla birlikte kimya ve tıp) kitapları sözkonusudur. Örneğin: Raspail'in *Histoire naturelle de la santé et de la maladie* adlı, 1843'de yayınlanan 3 ciltlik kitabı; *Le Potager moderne, traité complet de la culture de legumes* adlı 1863'de basılan Gressent'nın yapıtı, Gasparin'nin 5 ciltlik 1843–1849'da çıkan *Cours d' agriculture* yapıtı.

(6) Flaubert, Mantaigne'nin *Denemeler* yapıtındaki *De l' affection des pères aux enfants* kısmındaki aklında kalan bir pasajı söylemekte. Metinde bulunan doğru sözler şöyle: Poitier'deki S. Hilaire baş papazı, melankoliden öyle bir duruma gelmiş ki, odasına girdiğim zaman bana yirmi iki yıldan beri kapıdan dışarı çıkmadığını söyledi; nezlesi bir yana, tüm sağlığı yerindeydi onun..."

(7) Sand'ın 30 Ocakta *Le Temps* gazetesinde tefrika edilen *Dans les bois* adlı bir eseri.

(8) Auguste Comte, J. de Maistre'in *Du Pape* adlı eserinden çok hoşlanmış ve *Cours de philosophie positive* yapıtı için bundan ilham almıştır. Katolik yazarın bu doktirinin bazı elemanları, Saint Simon'nun yazılarında da bulunmaktadır ve Comte, 1817'den 1824'e kadar onun sekreterliğini yapmıştır.

(9) Bu alıntı, bulunamamıştır.

(10) Lina Sand, bir süre Paris'te kaldıktan sonra Nohant'a dönerken, Flaubert'e birlikte yolculuk etmeyi teklif etmişti. Flaubert, kabul etmemiştir, çünkü o sırada Bouilhet heykeli için toplanacak bir komisyonda başkanlık etmesi gerekiyordu.

(11) *La Femme de Claude* Dumas Fils'in 3 perdelik bir dramıdır. İlk temsil 16 Ocakta "Gymnaes" da verilmiştir. Bu oyun, Dumas'nın *L' Homme–Femme*'daki tezinin, bir illüstrasyonudur.

(12) *Les Erinnyes* eseri, 6 Ocak 1873'de ilk kez oynuyor, Leconte, de Lisle'in iki kısımlık antik bir dramıdır.

(13) Sand'ın "Lettres écrites" içerisindeki karnesinde, Flaubert'in 4 Şubat tarihli bir mektubu da vardır. Flaubert, böyle bir görev için bu mektubu yazmış olmalı; ama bu mektup saklanmamıştır.

(14) 1871–1872'den beri Flaubert birçok konuda hayal kurmuştur. Paris Kentinin tarihi kitaplığında "muhafaza edilmiş "Carnet 20" de, bunun yankıları görülmektedir. Örneğin: *Sous Napoléon III, Monsieur le Prefet, Un menage Parisien* gb. Bu senaryolar, Flaubert'in çoğu zaman dostlarına anlatacağı "Roman de second Empire" ya da "Roman parisien moderne" ile, belki de karıştırılabilir... Değişik karakterdeki bir başka senaryo da *Les Bourgeois au XIX siècle* adını taşımaktadır.

(15) Bu masallar, Sand'ın iki torunu için yazdığı eğitici ve eğlendirici masallardır.

(16) Bu kişi, Sand'ın 35 yıl arkadaşlık ettiği François Rollinat adında bir zattır.

(17) Flaubert, 1872 şubatından beri, Mme Viardot'un, perşembe gecelerine muntazaman devam etmektedir, ama Sand'ın ima ettiği bu toplantılar, Flaubert'in günlüğünde yoktur: Bu belki de Mart başı, "Carnaval" vesilesiyle yapılan bir eğlencedir.

(18) 18 Mart 1873 tarihli *Vie parisienne*'de "ouf" takma adla, "*Pour La Femme de Claude et contre Marion Delorme*" adlı bir makale yayınlanmıştır. Bu "Ouf" imzası, özellikle V. Hugo'ya, "kral Louis XIII" ve "kardinal Richelieu" adlı piyeslerinde, alçaltıcı serzenişlerde bulunur. Şöyle denilir: "Alsace'ın yitirilişinden ve Komünün iğrençliklerinden sonra, daha iki yıl geçmeden, bunu yılın olayları olarak göstermek, Fransa'ya Alsace'ı kazandıran kral ve onun nazırına hakaret eden bir piyesi yeniden sahnelemek, bizler için bir yüzkarasıdır."

(19) Sözkonusu makalede "Ouf" sözcüğü, özellikle V.Hugo'nun şiir sanatını eleştirip didiklemek için kullanılmıştır (onda, kafiye tutkunluğu dogma halindedir) ve dili "Amerikadaki Siyuların diyalektine benzemekte olup telaffuzu zordur. Makale, onu Dumas Fils'in son piyesi ile eşdeğer tutar; kritiklerin itirazını analiz eder ve çürütür ve şöyle devam eder: "Kısaca herşeyi kabul ediyorum ve *La Femme de Claude* yapıtına ukâlâ, kendini beğenmiş bir eser diyorum; yer yer onun fazla tertiplenmiş olduğunu görüyorum. Ama tüm bu söylevlerin ve motiflerin ardında, mantıksal, samimi, hançerleyici gerçek bir dram fokurdamıyor mu?..."

(20) General Ferri-Pisani, "İndre" bölgesinin ikinci kumandanıdır.

(21) Nohant'daki koçun adı; Maurice'in yetiştirdiği hayvanlardan biridir.

(22) G. Sand'ın kızı Solange Clésinger'in sevgilisi doktor Edouard Pissavy olmalı...

(23) Şehvetli hareketlerde bir İspanyol dansı.

(24) Berry havalisinde, yeraltı sularının kil ve çakmak taşlarından süzülüp meydana getirdikleri, komik kesitlere verilen addır.

(25) La Chatre'da oturan, G. Sand'ın arkadaşı Mme Agele Perigois'dir bu hanım.

(26) Bir çeşit menekşe.

(27) Lovenjoul'da bulunan bir elyazısına göre "bir şiir parçası" dır. Bu şiir Nohant'da Georges Sand, oğlu Maurice, Eugene Lambert, Alexandre Monceau ve Emile Aucante tarafından müştereken yazılmıştır; ve "La Nuit, Ballade" adını taşır.

(28) Akdiken, Alıç ağaçı.

(29) Merkezi Avusturya'dan gelme bir çeşit kiraz ağacıdır.

(30) "Lyon Belediye Konseyi ile ihtilafta olan nazır, Lyon kentini ayrıcalıklı bir rejime sokmak için, bir kanun çıkarmıştır. Şehir, hükümetin seçtiği birer belediye reisiyle, kazalara bölünüyordu. Paristeki radikaller protesto ederek, Lyon belediye reisi olarak Barodet'i göstereceklerdi; ve Thiers'e, hükümet temsilcisi Remusat'ya karşı geliyorlardı. İşte böylece, cumhuriyetçiler bölündüler: Gambetta Barodet, Grévy Remusat yanlısı; Barodet 180.000 oyla emperyalist namzetlerini yenerek seçimi kazanıyordu. (Remusat 135.000, ve emperyalist üye 27.000 oy almışlardı). Bu seçimin neticesi cumhuriyet partisinin içten savaşı, Thiers hükümetinin düşme nedenlerinden biridir. (24 Mayıs 1873)

(31) Berlin'de Fransız ateşe militeri olan Baron Staffel, hükümetine "Purusya militer teşkilatının bazı gizli raporlarını" göndermişti; buna bir önsöz mektubu ekleyerek onu 1871'de yayınlamıştı; içerisinde Thiers hükümetine karşı saldırılar vardı. Bu neşriyatı, Harbiye nazırının kötü bir eleştirisi ile karşılanmıştı. 1872'de emekli olunca bunu, Barodet ve Remusat'ya karşı kullandı; 28 Nisan seçiminde, Bonapartistler ve Lejitimistler onu aday gösterdiler; Paris'e gönderdiler; ama ancak 27.000 oy alabildi.

(32) Burası "Saint-Gervais-les-Bains" adında, Haute-Sovaie'da bulunan bir yerdir; tuzlu, klorlu, sulfatlı termal suları yüzünden, deri ve bağırsak hastalıklarına yararlıdır.

(33) Gustave Flaubert'in, Mme la Baron'a ithaf ettiği *Vie et Travaux du R.P. Cruchard par le R.P. Cerpet* yazısı, 6 sayfalık bir yazıdır. "Baba adı Aurore Dupin olan Baron Dudevant", bu tuhaf özel yazının, özellikle G. Sand için yazıldığını herkese inandırmaya çalışmıştır. Kanımızca 1868'de bu yazı vardı; aslında Flaubert, geçmiş günlerdeki neşeli bir sohbeti hatırlayarak, üstadına bu hicviyeyi göndermiş olmalı. Bizce Cruchard'm "biyografisi" şimdiye kadar basılmamıştır; ancak özet şekilde M. Haloche'un bir makalesinde "Gustave Flaubert'in birkaç elyazısı" adı altında ortaya çıkmıştır.

(34) 21 Nisanla 14 Mayıs arası yazılan mektuplar. George Sand günlüğünde buna işaret etmiyor.

(35) Ekim 1869'da Flaubert'in taşındığı Murillo sokağındaki evinin yemek masası sözkonusu, Sand orayı, henüz Flaubert yerleşmeden görmüştü; ve orada henüz yemek yememişti.

(36) Birkaç aydan beri mecliste, kralcılar ile Thiers yanlıları arasında bir çekişme başlamıştı. Fransa'nın legal rejimlerinin cumhuriyet olduğunu savunan Thiers'e çatıyorlardı ve 13 Martta, vekillerin sorumluluğunu çoğaltıp, Thiers'inkini azaltan bir rapor hazırladılar. Cumhuriyetçileri bölen bu fikir ayrılıkları, Thiers'in pozisyonunu zayıflatıyordu.

(37) Burada Maurice ve Lina'ya yazılmış "28 Nisan 1873 pazartesi akşamı" tarihli bir mektup sözkonusudur.

(38) *Vefour* ve *Les Frères provencaux* lokantaları, birbirine çok yakındır; "Palais-Royal" deki "Beaujolais" galerisindeydi. Goncourt'un söylediğine göre, sözkonusu yemek, gerçekten *Vefour* lokantasında geçmiştir.

(39) "3 Mayıs 1873 Paris, Cumartesi akşamı" tarihini taşıyan bu mektubun bir kısmı, *Comme deux turubadour* adı altında, Citricoté tarafından yayınlanmıştır. Bu yemekten sözeden Goncourt, bu maskaralıklara hiç değinmez ve oldukca değişik başka bir rivayette bulunur: "Turgenyev konuşuyordu; biz de bu tatlı sesli devi dinliyorduk... O, ince ve heyecanlı tuşlar yaparak hüzünlü hikayelerini anlatıyordu..." der. Turgenyev'in anlattığı gençlik hatıraları, bir sayfa dolusu tutmaktadır.

(40) Kitap, Flaubert'in "Cantelen" deki kitaplığında muhafaza edilmiştir.

(41) Sand'ın *Le Temps* gazetesinde çıkan yirmi iki tane tefrikası "İmpressions et Souvenirs" adı altında, 2 ciltte toplanmıştır. (1871-1872) Flaubert burada, 1860'da yazılan II. cildi ima etmekte. Sand eserde,

tatlı bir alay ile burjuvaların İmparatoriçeyi taklit etme manisini anlatır; öte yandan da, halkın burjuvaların kötü yanlarına özendiklerini söyler. Örneğin: "Halk, burjuvaların frensiz yaşamına yöneliyor; birçok işler görüp para kazanmak istiyor... hiçbir doğrultuda değillerdir! Herkes kendi için çalışır! Gemisini kurtaran kaptandır... Henüz hak sınırını tammamış çocuğu, vesayet altından çıkarıyorlar..."

(42) *La reponse à un ami* yazısı, cildin IV. kısmını teşkil eder.

(43) George Sand, ılımlı ve sade bir noktalamayı yeğler ve şu prensibi güder: "Noktalama, anlaşılır bir uslupta olmalıdır; ille de bir kaideye uymamalıdır; değişken olmalıdır, ve yazar uslubu kadar, noktalamanın da sorumluluğunu yüklenmelidir" der.

(44) *J'allume le fagot*, eserin VIII. kısmındaki birinci cümlesidir. 28 Ekim 1871 Nohant tarihini taşır. Sand burada, ateşin karşısında geçen bir geceyi anlatmaktadır; gençlik hatıralarını, okuduğu kitapları ve din anlayışının nasıl geliştiğini hatırlar.

(45) Sözkonusu yapıtın XI., XII., XIII. kısmıdır.

(46) Bouilhet hakkındaki paragraf, dört sayfa kadar tutmakta ve içinde birçok iktibaslar bulunmaktadır...

(47) Pierre Bonnin XIX. bölümde Turgenyev'in *des Memoires d'un seigneur russe* eserini okur ve sonra Nohant daki bir marangozun sade ve özverili yaşamını anlatır.

(48) *L' Abondonnée* yapıtı, *Histoires etrangères* adlı külliyattan alınma bir hikayedir. Gerçekten Flaubert, bu hikayeye karşı sonsuz bir hayranlık duymaktadır. Aynı gün yazara: "Bilemiyorum, aslında siz böylesine şair, böylesine pisikolog olabildiniz mi?" diyecektir. Ve: "Bu bir harika! Bir başyapıt! Bir sanat eseri! Bu açık görüşlülük altında, nasıl bir şeytanca uygulama var!" diye de ilave edecektir.

(49) *Tentation de Saint-Antoine* yapıtının sondan bir önceki cümlesi sözkonusudur. Gerçekten, güneşin yuvarlaklığında, insanı yüzü simgelenmek istenir...

(50) Chalumeau, Canteren'nin naibidir. Protestan mezarlığında, iki genç kızla birlikte cümbüş yaparken yakalanmıştır.

(51) Turgenyev, Haziran başından beri Paris'te yoktu, Rusya'da bir gezideydi. Fazla önemli olmayan bir düşme sonucu, Viyana'da yatmak zorunda kalmıştı; birkaç gün sonra da gezisine devam edebilmişti. Tammuz sonunda Fransa'ya dönecektir.

(52) *Le Cor* adlı, Vigny'nin şiirinin birinci dizesi şöyledir:
"Koruda akşam üzeri severim korno sesini"

(53) V. Sardou'nun *L' Oncle Sam* adlı 4 perdelik komedisi, iki yıldan beri sansür tarafından durdurulmuştu. Goncourt'a göre nedeni, ekonomikti; "Vaudeville" tiyatrosunda eserinin oynaması için, Sardou Thiers'e ricada bulunmuştu; Thiers bunun imkansız olduğunu söylemiş ve şöyle konuşmuştu: "Bu oyun, Amerikalıların Paris'te bulundukları şu sırada, Paris'e para kazandırmaktadır. Piyesi kaldırarak onların alınmalarına, kırılmalarına meydan vermemeli!" Sonunda, piyes 6 Kasım 1873'de tekrar oynayacaktır.

(54) Bu kitap bilinmiyor; sözkonusu eser, Dr. Ch. Cramber'in *L'Histoire des Sciences medicales* adlı kitabı mı? yoksa *La Medicine, histoire et doctrine* yapıtı mı? Bilinmiyor. Garnier'ye göre, Flaubert onu Haziran ayında okumuştur, adını da tam olarak hatırlamamaktadır. Aslında *Traité des facultés de l'âme* yapıtı olması gerekir; Adolphe Ganier tarafından 3 cilt olarak yazılmıştır, (1825 Paris - Hachette) edisyonudur.

(55) Flaubert, korno çalan bir kişiyi kastediyor.

(56) İran Şahı "Nasrettin", 6 Temmuzdan 19 Temmuza kadar Paris'te kalmıştı; onun için fevkalade bir karşılama töreni yapılmıştı. Örneğin: "Versaille" da su şenliği; Operada gala! Longchamp'da revü! Resmi yemekler bg. Kamu genel düşüncesi onunla iyice ilgileniyordu; örneğin: *Temps* gazetesi, günlük olaylar içerisinde, ona birçok kolon ayırmıştı... söylendiğine göre, Şahın Paris'te bulunuşu, monarşik zümrede bir kaynama yaratmıştı: Halkın şahı alkışlayışıyla, krallığı destekleyen politik bir eğilim anlamı çıkıyordu...

(57) İspanya krallık sarayındaki küçük kol partizanlarıyle, büyük kol partizanları arasındaki "Guerre Carliste" savaşına kinaye.

(58) "Tüm çarşamba günü epik idi" diye yazar Caroline. Demiryoluyla Paris'den Ramboullet'ye, ordan Houndan'a... ve Croisset'ye geçer.

(59) Sonunda Flaubert, romandaki evi Caen ve Falaise arasındaki Calvodos'a yerleştirecektir.

(60) *Le Candidat* adlı yapıt söz konusudur.

(61) M. Nescio'nun *Les petites Gens* adlı 5 perdelik bir eseri. 4 Eylül 1873 tarihli *Le Figaro* gazetesi, şöyle yazar: "Vaudeville tiyatrosunda M. de Goetlogon'un eseri *Petites Gens* endişeler yaratmaktadır. Sansür henüz son sözünü söylemedi ama ilk temsili için pek iyi şeyler beklenmemektedir..."

(62) Victor Hugo'nun nazım şeklindeki 5 perdelik *Le Roi s'amuse* adlı dramı, önce ertelenmiş, sonra da ilk oyunda yasaklanmıştı. 1873 son-

baharındaki programa da sokulmamıştı. Çünkü yazar, 1. François'-nin kişiliğini sefih ve hoyrat olarak gösteriyordu. Sonunda 1882'de, ancak 15 yıl sonra oynatılmıştır.

(63) Victor Hugo'nun "Komün" kişilerinin lehine işe karışması bakımından bir kinaye...

(64) Orléans piskoposu Dupanloup, 1871'den beri millet vekiliydi. Flaubert'e göre o devirde Dupanloup, katolik ruhban sınıfının politik mirasını üstlenen bir kişiydi.

(65) 1872'de kurulan "Baş haç konseyi" Papanın geçici iktidarı lehine, resmi geçitler ve haclar organize etmişti. 1873 yazı boyunca, yeniden manifestolar yapılıyordu; bu sadece geçici iktidarlar için değil, monarşinin yeniden gelmesi içindi.

(66) Kral ailesindeki iki kolun "ittihat" baraşısızlığı, kralcıların cesaretini kırmamıştı. 1873'de Thiers'ın düşüşünden ve Mac-Mahon idaresindeki dük Broglie'nin tutucu idaresinden sonra, monarşinin yeniden gelişine artık hiçbir şeyin mani olamayacağı gözüküyordu. Monarşistler, kont Chambord'un taht ve beyaz bayrak arasındaki seçimi kazanmasıyle, tahtın kurulacağını umuyordu. Orléans kolunun şefi Paris kontu, Avusturya'daki Cambord'u, malikanesine gidip buldu. Bu havadis Fransa'da büyük yankılar yarattı. Sağcılar arasında meclisi toplamak istediler ve hemen "Restoration" için müzakerelere yöneldiler. Ama Mac-Mahon'un bunu reddedişi bu işi suya düşürdü. Cumhuriyetçiler partisi aralarında birleştiler ve onlara göre Chambord'un yeniden başa gelmesi, eski rejimin haksızlıklarını tekrar getirecekti.

(67) Thiers, istifa ederek Cumhuriyetçi tarafa geçmişti. Monarşislerin çoğu kararsızdı; ve bu yüzden en az 10 cumhuriyetçi meclise seçilebilecekti. Böylece "Küçük Thiers papazının" yeniden başa gelmesi artık bir hayal değildi.

(68) Ernest Renar'nın yapıtı olan *L'Antecrist*, ayın yazarın *Histoires des origines du Christiyanisme* adlı yapıtının dördüncü kitabıdır.

(69) 10 ve 14 Eylülde, Flaubert Turgenyev'in ziyaretini boşyere beklemiştir. Sonunda Moskof 2 Ekimde, Nohant gezisinden birkaç gün sonra, Croisset'de gözükecektir.

(70) Sand, tatilden önce *Ma Soeur Jeanne* romanına çalışmıştı. Bu eser 1 Ocak 1874'den itibaren *Revue des Deux Mondes* dergisinde yayınlanacaktır.

(71) Yaz boyunca birleşme konusunda, ortada hiçbir kesinlik yoktu. Özel-

likle bayrak sorunu askıda kalmıştı. Çoğunluğu temsil eden bir komisyon, bu işi başarmak için büyük bir hamle yapmıştı, 6 Ekimde bir uzlaşma formülü bulundu: "Üç renkli bayrak muhafaza edilecek; ve ancak, millet meclisinin ve kralın uyuşması gerçekleşebilirse değiştirecekti. 14 Ekimde, bir delege bu formül için, gidip Chambord ile konuştu; görüşmeden sonra resmi tebliğler, bir anlaşma sanısını veriyordu; ama 30 ekimde Chamborud *Union* gazetesinde yazıyla, Chesnelong konuşmalarının tüm yorumlarını yalanlamıştı. O günden sonra artık monarşinin yeniden gelmesi konuşuluyordu; 19 Kasımda, Cumhurbaşkanlığım Mac Mahon'un 7 sene temsil etmek üzere mecliste bir kanun hazırlanıyor ve oya konuluyordu.

(72) 20 Ekimden 30 Ekime kadar.

(73) Flaubert'in politika hakkındaki bir sezgisinin olmadığını söylerler; ama kim ne derse desin, "birleşme" konusunda Flaubert herkeste bulunmayan bir feraset göstermişti; o, asla monarşinin yeniden geleceğine inanmıyordu; onun mektupları bunu bize bol bol kanıtlar. Pratik, politik, tarihi ve pisikolojik nedenlerle, bu düşüncesinin gerçeklere uyduğu görülmüştür. Öyle ki, o bu mektubu yazarken *Union* gazetesindeki yazıyı henüz okumamıştır.

(74) *L'heure à Dieu* 8 Mayıs 1871 de "Kont Chambord'un beyannamesinin son kelimeleri" diye, general Cathelineau tarafından broşür halinde yayınlanmıştı. L.G. de Ségur'ün broşüründe ise Saint-Denis ruhban meclisindeki piskopos papazı sözkonusudur. Flaubert onu, *Vie Le Roi* diye, 1871'de yeğenine yazdığı bir mektupta belirtir...

(75) Sonunda sansürden kurtulan V. Sardon'nun *L' Oncle Sam* piyesi, ilk kez 6 Kasım 1873'de sahnelenecektir. Oyun saygılı bir sükse yaratarak hemen hemen hergün oynayacak ve 1874 Mart ayı başına kadar devam edecektir; ve *Candidat* piyesinin başarısızlığından sonra da, bir kaç hafta daha yeniden oynayacaktır.

(76) Shakespeare'in *Macbeth*'i; II. perde; II. sahne.

(77) Voltaire'in "Alzire" adlı piyesinden 1. perde. 1. sahne; 53-54. dizeleri.

"Zalim Amerikalı vahşi bir canavardır
öfkeden titreyerek tutsaklığın frenini dişler"

(78) *Villemer Markisi* piyesi, 12 Aralık 1873'den 23 Şubat 1867'e kadar "Odéon" tiyatrosunda yeniden oynayacaktır.

(79) *Catalogue Libreria Antiquaria Pregliasco* söz konusu. Turin, no 21, 1967.

(80) Bu kişi, yayıncı George Charpentier'nin eşidir.

(81) Sözkonusu cenaze, Victor Hugo'nun ikinci oğludur; 28 Aralıkta ölmüş, 28 Aralıkta gömülmüştür.

(82) 24 Mayıs hükümeti, sivil cenaze törenlerini yasaklamaya kalkmıştır. Ancak sabah saat yediden sonra, "Kanunun gösterdiği tarzda" defnetme müsadesi çıkmıştır. O günden sonra, artık sivil şekilde defnetmeler çoğalmış ve bu giderek ruhbanilere karşı bir çeşit manifesto olmuştur.

(83) 30 Ocak *Le Figaro* dergisi, bu tören için özellikle kötü havadisler veriyordu; işte Flaubert'in ima ettiği pasaj: "Victor Hugo, hemen tabutun arkasında yürüyordu. Omuzunda kolları boynuna dolalı bir palto vardı ve sol elinde geniş yumuşak bir şapka tutuyordu! Doğru okudunuz değil mi? Yumuşak bir şapka! Yumuşak klasik, Belleville biçimi bir şapka! Yani sosyalist tarzda yumuşak bir şapka! Ve bu şapkanın anlamı vardı! Biz bu tarz cenaze törenlerinde bulunmaması gereken birçok ayrıcalıklı ... yorumlar işitmekteyiz!"

(84) Metz şehrini tüm koruma usullerinden uzak tutarsak düşmana teslim eden mareşal Bazaine, "Versailles" savaş konseyi karşısında, "Aumale" dükü genaralin riyasetinde mahkemeye verilmiştir. 6 Ekim 1863'de başlayan mahkeme, 10 Aralığa kadar uzamış, maraşalin ölüm cezasına çarptırılmasıyla sona ermiştir. Bazaine'in eski silah arkadaşı olan cumhurreisi Mac-Mahon, bu ölüm cezasını yirmi dört yıl hapse çevirmiştir.

(85) Sözkonusu zat, dini fikirler yazan Azur adında biridir. Bu kişi, "katolik bir matbua" sahibidir, birçok gazetenin kurucusu ve bir banka direktörüdür. Piskoposlukla birlikte, ucuz tarifede (Paris-Roma) arası geziler tertip etmiş ve Papanın çıkarına bir makale imzalamıştır. Ama işler kötüye gidince de bu atılımın ihtiyacı için, banka müşterilerinin emanet ettiği paraları kullanmıştır.

(86) *L'Essai sur l' indifference en matière de religion* yapıtı, 2 cilt halinde 1817 ve 1823'de basılmıştır. Lamenais bu yapıtta, kiliseyi doğruluğun emanetçisi olarak gösteriyordu.

(87) Sözkonusu, *La Chretienne de nos jours, lettre spirituelles* adlı eserlerdir. Yazarı papaz L.E.M. Boutain'dir; 3 cilt halindedir. 26 Kasımda Flaubert, şöyle yazacaktır: "Bu gün papaz Boutain'nin bir buçuk ciltini yuttum. *La Chretienne* adlı eser beni çok ilgilendirdi. Bu adam, Paris halkını iyice tanıyor!"

(88) Herhalde Flaubert, *La Langue et la Litterature hindoustanie* eserini

söylemek istiyor. Bu Y.H. Garcin de Tassy tarafından yazılmıştır (9 cilt; Paris, 1871 - 1878). 1873 de 3 cildi ancak kullanilabilir haldeydi. Ama Tassy *Histoire de la litterature hindou et de hindoustanie* adlı bir eser daha yayınlamıştır (2 cilt; 1839 ve 1847).

(89) Luxembourg müzesinin koruyucusu Philippe de Chennevieres, "Magny" lokantasında verilen yemeklerdeki misafirlerden biridir. 23 Aralıkta *Beaux Arts*'ın derektörü olmuştur.

(90) Nihayet Flaubert, 13 Aralıkta *Saint Antoine* yapıtını Charpentier adındaki basımcıya teslim edebilmiş ve "çok güzel şartlarla" diye de yeğenine yazmıştır. Yayın, Nisan başına kadar gecikecektir; nedeni, Victor Hugo'nun Şubat ayında çıkacak olan *Quatrevingt - Treize* adlı yeni romanına rakip olmaması içindir.

BÖLÜM X

1874

Sand, gripten zayıf düşmesine karşın, arkadaşının iyi dileklerine cevap vermekten geri kalmayacaktır.

367. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 3 Ocak 1874

Baş ağrısıyla birlikte gribe tutuldum; ama ne denli sersemlemiş olsam da, yine seni kucaklamak ve yeni yıl tebriklerine teşekkür etmek istiyorum... Tüm Nohant seni seviyor ve bu yörede söylenildiği gibi seni *destekliyor.*

Sana parlak başarılar dilerken, sıkıntılarla karşılaşmayışına hepimiz seviniyoruz. Aslında, tamdık aktörlerden bu zaten beklenemez! "Vaudeville" tiyatrosundakiler iyi çocuklardır! Acaba, arkadaşım Prade için verebileceğin bir rol var mı? Ya da şu budalaca bulduğun Saint-Germain için? Belki de onun ahmaklıklığımn nedeni, o gün yemeği fazla kaçırmış olmasıdır! Ama yüreği ve esprisi mert bir kaçıktır o! Yeteneği de vardır!... Hem de gerçek bir yetenek!...

Ben, güzel parçaların tadını kaçırmamak için, senin beslendiğin o mezbeleleri okumuyorum; beşeri saçmalıklarla eğlenme zamanım çoktan geçti. Onlardan kaçıyor ve onları unutmak istiyorum.

Hayran olunacak şeylere ise, herzaman hazırım. Bu, sağlıklı ve mükemmel bir rejimdir. *Saint-Antoine* adlı yapıtım yakında yeniden okuyacağım için seviniyorum!

Bana piyes hakkında bilgi ver; bu kötü havalarda hasta olma...

Seni seven yaşlı turubadurun

G. Sand

368. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 7 Şubat 1874
Cumartesi akşamı

Nihayet kendim için biraz vakit ayırabildim; seninle biraz sohbet edebiliriz sevgili üstad!

Sağlığınızın iyiye gittiğini, şimdi Turgenyev'den öğrendim; önemli olan bu; öyle ise, size mubarek P.Cruchar'dan biraz havadis vereyim:

Saint Antoine yapıtımın kalan son sayfalarını da imzaladım. Ama başka çeviriler yüzünden o, 1 Nisandan önce basılamayacak (tıpkı Nisan balığı gibi). Bu iş artık tamam; artık üzerinde durmuyorum ve *Saint Antoine* yapıtı uzaklarda kalan bir anı oldu! Ama gene de onun ilk tashih provalarını seyrederken, bir çeyrek saat üzüntü duyduğumu sizden saklamayacağım... eski bir dostan ayrılıyor muşum gibi geldi bana!

Candidat adlı yapıtıma gelince: Sanırım bu ayın 20'sinden 25'ine kadar sahnelenecek. Bu eser, bana fazla zor gelmediğine ve ona fazla önem vermediğime göre, sonuç bakımından oldukça sakinim.

Calvalho'nun gidişi, beni birkaç gün üzdü ve endişelendirdi. Ama onun yerine gelen Carmon gayretli bir kişi.[2] Ona, diğerleri gibi övgüden başka birşey yakıştıramıyorum. "Vaudeville" tiyatrosundakilerin hepsi sevimli insanlar! Hayalinizdeki o sinirli, durmadan köpüren ihtiyar turubadurunuz, şimdi artık kuzu gibi! yumuşacık! Eserde istedikleri değişiklikleri yaptım, ses çıkarmadım; ama sonra, onlar ahmaklıklarını anladılar ve metni yeniden eski haline getirdiler; uzun gözüken yerleri, ben zaten kısaltmıştım; eser şimdi iyi oldu! Hem de çok iyi! Artistlerden Delannoy ve Saint-Germain harika mimiklere sahip; rollerini melekler gibi oynuyorlar![3] Ve işle-

rin iyi gideceğini sanıyorum. Yalnız birşey canımı sıkmakta: *Sansür* küçük lejitimistin rolünü berbad etti;[4] öyle ki, iyice tarafsız bir espride olan piyes, şimdi Gericilerin hoşuna gidecek bir şekil aldı; canımı sıkan bir görünüşe büründü... çünkü ben, herhangi birinin politik tutkusuna alet olmak istemem; tüm dogmalara, partilere karşıyımdır; onlara kin beslerim...

İşte şu mubarek Alexandre (Dumas), öyle bir dalış yaptı ki, şimdi akademi azası![5] Ne de alçak gönüllü imiş!

Saygın olmak için, saygı değer kişiler arasında bulunmak gerekiyor! Onun *Faust* adlı yapıtının önsözünü okudunuz mu? Çok yazık! Goethe'nin "büyük kişi" olmadığını beyan ediyor! Bence fazlaya kaçıyor o![6] Böyle bir iddianın ne amaç taşıdığını, nedenini arıyorum; onu böylesine bir aptallığa iten sabebi anlamak istiyorum! Ama içinden çıkamıyorum! Belki de işin içinde Dupanloup'nun parmağı var; kim bilir!

Din konusundan söz açmışken söyleyeyim: Gelecek ay beni mihrabın başında görecekler! Küçük Charpentier anne, son mahsul olan bebeğini doğurdu; benden onun vaftiz babası olmamı istedi, rica etti; kabalık etmemek için razı oldum.

Tanrıya emanet ol sevgili üstad. Büyük, küçük tüm aileyi tarafımdan kucaklayın.

Size de kalpten sevgiler.

İhtiyar

Gve Fl.beriniz

369. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 13 Şubat 1874

Oradaki işlerinin iyi gidişine memnun olman burada bizleri sevindiriyor; sana başarı diliyoruz; ve *Saint Antoine* yapıtını yeniden okumayı sabırsızlıkla bekliyoruz.

Maurice, durmadan tekrarlıyan bir grip geçirdi. Lina ve ben iyiyiz, küçükler de fevkaledeler... Aurore her şeyi şaşılacak bir kolaylık, yumuşak başlılıkla öğreniyor. Bu çocuk benim hayatım, idealim! Onu ilerler görmek, herşeyden çok hoşuma gidiyor. Benim tüm geçmişim, başarılarım ve verimliliğim, onun faydalandığı şey-

ler karşısında değerini yitiyriyor... eğer onunla ortaklaşa bir nebze akıl ve iyilik taşıyor isem, onun benden çok daha büyük paylara sahip olması gerek...

Baba olmadığına göre, sen Edebiyatçı, sanatçı ve üstad olarak yaşamalısın... Bu durumun çok mantıklı; çünkü babalığın yerini bunlar doldurur; seni mutlu ve güçlü kılar! En önde gittiğini de bize söylemelisin! Sanırız yaşamımn başta gelen şeyidir bu!...

Ve de sağlıklı ol! Bu gidip gelmelerin, bu provalara sürüklenmelerin, sanırım sana yarayacak...

Hepimiz seni şefkatle kucaklıyoruz...

G. Sand

370. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 28 Şubat 1874
Cumartesi akşamı

Sevgili üstad,

Karar verildi: *Candidat* yapıtımın prömiyeri, cumartesi ya da cuma günü oluyor; ama belki de ayın 9'u pazartesi verilecek. Eserim, Delannoy'un hastalığı ve *Oncle Sam* yapıtı yüzünden ertelenmişti, çünkü, bu *Sam* oyununun geliri 1500 frankın altına düşmemeliydi.

Piyesimi iyi oynayacaklarım sanıyorum; zaten tüm bildiğim bu; geri kalan şeyler hakkında fikrim yok... sonucu sakin sakin beklemekteyim, bu ilgisiz halime de çok şaşıyorum!

Benden bilet isteyen taciz edici kimseler de olmasa, yakında eserimin oynayacağım bile unutacaktım! İleri yaşıma rağmen, halkın alaylarına kendimi bırakmayacaktım! Bu davranışım, bir stoisizm midir? Ya da yorgunluk mudur? Bilemem...

Grip geçirdim, (hâlâ da gripliyim) zavallı Cruchard'ımzın bitkinliğinin ya da korkunç melankolisinin nedeni bu... yanan ateşin karşısında, köşeye çekilmiş oturmaktayım! Öksürük tıksırık içinde gençliğimi gevelemekteyim... böylece tüm ölülerimi hatırlayıp kara kara düşüncelere dalmaktayım... acaba bu, sekiz ayın verdiği bir yorgunluktan mı? Ya da hayatındaki kadın elemamn köklü eksikli-

ğinden mi? Hiçbir zaman kendimi böylesine terkedilmiş, böylesine boş, böylesine yaralı hissetmedim! Sevgili küçükleriniz hakkında (son mektubunuzda) bana söylediklerinizi içten sarstı beni! Neden ben de bunlara sahip olamadım? Oysa şefkatli bir yaradılışdaydım! Ama, talihi insanın kendisi yaratmıyor ki! Ona ancak tahammül ediyor! Gençliğimde cesaretsizdim; hayattan *korkardım*; acısını da şimdi çekiyorum!...

Hadi, başka şeylerden konuşalım; daha neşeli olalım...

Rusya imparatoru S.M. ilham perilerinden hoşlanmıyor! "Kuzey otokrat", benim *Saint Antoine* yapıtının çevirisine kesinlikle sansür koydu; ve geçen hafta tashih provaları, Saint-Petersbourg'dan geri gönderildi; Fransızca olan metin dahi yasaklandı. Bu, benim için oldukça önemli bir para kaybı;[7] nerdeyse Fransız sansürü de piyesimi yasaklayacaktı ama dostum Chennevieres beni destekledi, eserim oynatıldı! Zira Cruchard, "Tempore" lerin hoşuna gitmiyor! Hükümetlerin tümünün, sanata olan bu çocukça kini ne tuhaf değil mi?

Hugo babanın, *Quatrevingt Treize* yapıtını okudunuz mu? Ben, bu eseri onun son iki yapıtından çok daha fazla sevdim.[8] İlk ciltte birçok güzel şeyler var! Ama tüm kişiler, sanki Hugo dili konuşuyor!... O, gerçek insancıkları konuşturma yeteneğine sahip değil!...

Ben şimdi sağlığa ait kitaplar okumaktayım; Ah bu doktorlar! Çok tuhaf insanlar! Ne de çok kendilerine güveniyorlar! Ne kadar küstahlar! Çoğu da eşek!... (Beranger düşmanı) Mösyö Marchangy'nin *La Gaule Poétique*[9] eserini yeni bitirdim; kahkahalarla güldüm; kendimi yeniden sağlam bir ortamda bulabilmek için, şimdi kutsal, o kıyas götürmez Aristophane'ı tekrar tekrar okuyorum! İşte adam ona derler!

Gelecek salı Mlle Viardot'un nikahına davetliyim; Turgenyevcik, bu evlenmeden pek memnun gözükmüyor![10]

Prens Napoléon'nu gördüm; yanmış ve zayıflamış. Sizi sordu: Politikadan pek az konuştuk; çok şükür!

İki yanağınızdan şefkatle öperim.

İhtiyar
Gve Flaubert'iniz

371. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 19 Mart 1874[11]

Korkunç derecede gribe yakalanan küçüklere bakmak, tüm gücümü alıyor... ama yine de, piyesinin durumunu gazetelerden izliyorum. Eğer bu sevgili küçükleri bırakabilirsem, gelip seni alkışlayacağım sevgili Cruchard'cığım! Çarşambaya, senin hüküm günün öyle mi? Jüri topluluğu iyi de olabilir, avanak ta olabilir! Hiç belli olmaz!

Revue dergisinde yayınlanıp sükse yaratan o uzun romanımın yorgunluğundan sonra, yeniden çalışmaya başladım; kitap çıkınca sana göndereceğim.[12]

Sana gelince: Çıkan havadisleri bana hemen, perşembe günü yaz... Başarının ya da başarısızlığın hiçbir anlamı yoktur! Bunu sana söylemeye bilmem gerek var mı? Bu iş, piyangodur! Başarılı olmak güzel! Ama filozofça düşünenler için başarısızlık ta fazla üzücü değil! Piyesin hakkında hiçbir fikrim yok; ama sanırım ilk temsil, sükseli olacak... Süksenin devamlı olmasına gelince, o hiç bilinmez! Günün birinde bakarsın hatıra gelmedik şeyler olur!

Hepimiz seni şefkatle kucaklarız.

G.Sand

11 Mart perşembe günü, Flaubert'in birçok kez ertelenen *Candidat* adlı piyesi, nihayet ilk temsilini verir; sonuç, tam bir başarısızlıktır!

Edmond de Goncourt geceyi şöyle anlatacaktır: *Candidat* temsilinde, giderek soğuk bir hava esiyordu. Sempatiyle dolu ve inançla bekleyen bu salonda, ulu tiradlar, üstün espriler, savaş kelimeleri bekleyen bu salonda, boşlukta, ama bomboş ve tam bir boşlukta karşılaşıldı! Önce tüm yüzlerde acımayla karışık bir keder, sonra ise Flaubert'in kişiliğine ve yeteneğine olan saygı belirtisi bir suskunluk gözüktü! Daha sonra da, seyircilerin için için fısıldaşmaları, alaycı gülümsemeleri, bu eserden patetik bir şekilde intikam aldı! Zevkten yoksun, dirayetten yoksun, icatlardan yoksun bu piyese karşı, her an zaptedilmez şaşkınlık giderek çoğaldı... Piyesten sonra tebrik etmek için kulisteki Flaubert'in yanına gittim; onu, boş sahnenin ortasında dehşet içinde donup kalmış gör-

düm! O, Hippolyte muhafızları pozunda, iki üç Normandiyalının arasında duruyordu![13] Sahnede ne tek bir aktör ne de aktris vardı; bu, bir çeşit yazardan kaçma idi... Flaubert beni görünce, sanki rüyadan uyanır gibi oldu; herzamanki güçlü yüzünü yeniden takınmak istercesine sarsıldı... Öfke ile kollarını açtı ve *boş veriyorum* demek ister gibi beceriksiz bir kahkaha attı ve "işte böyle!" dedi... Ben, kendisine ikinci temsilin daha iyi gideceğini söyledim; o ise salondan şikayet etti; prömiyerlerdeki palavracı seyirciyi kötüledi[14]...

Flaubert'in, arkadaşlarına karşı sanki olaya aldırmıyor gibi gözükmesine ve kendini buna inandırmaya çalışmasına karşın, gerçek bir düş kırıklığına uğramıştı o...

372. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 12 Mart 1874
Perşembe saat 1

Sevgili üstad,

İşte *başarısızlığa* bir örnek daha! Pohpohlamak isteyen dostlar piyesimin gerçek seyirci karşısında, yeniden değer kazanacağını söylüyorlar! Ama ben, buna inanmıyorum.

Piyesimdeki yanlışlıkları, ben herkesten iyi biliyorum. Eğer Calvalho, bir ay boyunca bu budala tashihlerle beni bıktırmasaydı (bazı şeyleri içinden çıkartarak) esere retuş yapıp belki bu son neticeyi değiştirebilecektim, bazı yenilikler koyabilecektim... ama eserden öylesine bıkkınlık gelmişti ki, milyon verseler bile, bir satırını değiştiremezdim!

Kısacası, işlerim bozuldu. Seyirciler de kötüydü; tümü de kelimelerin değerini anlamaktan yoksun, züppe ve borsacı kişilerdi. Şiir dolu sözleri alayla karşıladılar... Piyesde *şairin biri* şöyle der: "1830'daki halimi *Hernani* yapıtını okuyunca anladım; ve Lara'nın[15] yerinde olmak istemedim!" Alaylı kahkahalar... Dahası var: Piyesin başlığı, seyircileri aldattı. Onlar bir başka *Rabagus*[16] bekliyorlardı! Cumhuriyetçilere saldırmadığım için, bana kızdılar... komüncüler ise, hanedan yanlılarına bir kaç küfür savurmamı istemiş olmalılar...

Aktörlerim, üstün şekilde oynadılar; içlerinden Saint-Germain ve piyesin tüm yükünü alan Delannoy, olaya çok üzüldüler; bakalım onları nasıl yatıştırabileceğim!

Cruchard'a yani bana gelince: O, sakin! Hem de çok sakin! Temsilden önce güzel güzel yiyip içti; işte onun yemek listesi: İki düzine Ostendé, bir şişe şampanya, üç dilim rozbif, mantar salatası, kahve ve kahvenin arkasından içki...

Cruchard'ın inancı ve midesi onu ayakta tutuyor... Açıkçası, birkaç kuruş kazanmak hoşuma gidecekti! Başarısızlığımın nedeni, ne sanatı ne de bir duygu işi... aldırdığım da yok...

Kendi kendime şöyle diyorum: "Sonunda, *bu iş tamam*!" ve ondan kurtulduğum için de sevinçliyim!...

En kötüsü, bilet hakkında çıkan *dedikodular*! Bana 12 koltuk ve bir loca bileti verdiler. Oysa (*Le Figaro* için 18 koltuk ve üç tane loca gerekliydi). Baş şakşakçıyı bile göremedim; "Vaudeville" tiyatro yönetimi, beni aşağılamak için sanki bana tuzak kurdu... böylece de düşünceleri gerçekleşmiş oldu! Gereken yerlerin dörtte birini bile dağıtmamıştım; temsil sonu beni koridorlarda çekiştiren kişilerin biletlerini bile ben satın almıştım! Salonda birkaç vefalı kişinin "bravo!" sesleri, hemen "sus!" sözcüğüyle bastırıldı! Ama sonunda adım söylenince, (yapıt için değil, yazarı için) alkış koptu! Ama orada da, Paradiden gelen güzel iki ıslık!... İşte size işin gerçeği!

Bu sabahki küçük basın terbiyeliydi; zaten ondan, daha fazlası istenemez! Tanrıya emanet ol sevgili üstadım. Benim için üzülmeyin; çünkü üzülecek birşey görmüyorum... Sizin küçükler gibi ben de korkunç bir grip geçirdim; ama şimdi daha iyiyim.

Sizi kucaklarım

İhtiyar
Gve Flaubert'iniz

Hizmetçim bu sabah mektubunuzu verirken, yazınızı tanımış, içini çekti ve şu güzel sözleri söyledi: "Ah! En iyi dostunuz, dün akşam orada olmalıydı!" dedi... Ben de aynı şeyi dününüyorum...

373. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 14 Mart 1874
Cumartesi

Tam yirmi kez denedim ben; en kötü şey, bu anlattığın nefret hissidir! İnsan piyesini ne görebilir, ne anlar, ne de tamyabiliyor! Si-

ze yabancı kalır o! Verilen hüküm ne olursa olsun, artist yazarların, bunu filozofça kabul edişleri işte bundan ötürü...

Piyesin hakkında, zaten haberler almıştım. Seyirci iyi değilmiş; konuya gelince, hoşa gitmek için fazla güncelmiş... İnsanlar kendilerini oldukları gibi görmekten hoşlanmazlar. Tiyatroda ideal ile, serserilik arası birşey yoktur; bu iki uçların seyirciyi ayrı ayrıdır. Ahlak araştırmaları ise, kötü gelenekleri rahatsız eder; o kendinden başkasını sıkıcı bulur; üzülme! Öc alma zamanına kadar, kendini tut!...

Piyesin hakkında hiçbir fikrim yok; ama onun yüksek yetenekte olduğu kulağıma çalındı (bunu, Saint-Germain'nin son mektubunda okumuştum, bu piyesin, günün zevkine uyabileceğinden zaten kuşkuluydum). Piyesini basılı olarak bana gönder; sana, Cruchard mı seyirci mi? haklı söyleyeyim! İkinci ve üçüncü temsili de seyret; çeşitli seyirci tabakalarını, onların değişik taktiklerini anlamaya çalış...

Biletlerin, yazardan başka herkese dağıtılmasına gelince: Benim için de herzaman böyle olmuştur; bizler fazla yumuşağız! İhanet eden dostlara gelince: Bu da herkesin başına gelebilir...

Seni kucaklıyor ve seviyorum. Revanşını çabuk al; ben senin geleceğine inanıyorum... Herkesten sevgiler. Uşağına haklı olduğunu, mert biri olduğunu tarafımdan söyle. Küçükler giderek iyileşiyorlar. Bana gelince: çalışıyorum...

İmzasız

374. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 15 Mart 1874
Pazar

Savaşmak gerektiği, Cruchard da bundan nefret ettiği için, 5 bin frank kira ödedim, piyesi sahneden kaldırdım![17] Ne yapalım! Aktörlerimin ıslıklanmasını istemem!... İkinci temsil akşamı idi; Delannoy'un, kulise gözyaşlarıyla girişini görünce, kendimi suçlu hissettim ve kendi kendime "Yeter!" dedim. (Ama üç kişinin hesabına üzüldüm: Delannoy, Turgenyev ve uşağım!) Kısacası, bu iş tamam; piyesimi bastırıyorum. Hafta sonuna doğru elinize geçer...

buna dahil... Param ve girişimlerim sayesinde ortaya çıkan insanlar, budala yerine koyuyorlar beni... örneğin: *Monselet* gibileri bile, gazetesinde, *aleyhimde* yazı yazılmasını istiyor.[19] Aldırış etmiyorum! Hiçbir zaman böylesine sinirsiz olmamıştım; Stoacılığıma kendim bile şaşıyorum! Ve nedenini araştırınca, sebeplerden birinin sizin olup olmadığınızı kendime soruyorum sevgili üstad!

Prömiyerinde başarı kazanan *Villemer* yapıtım; yine prömiyeri tam iflas olan *Don Juan de village* yapıtını hatırlıyorum.[20] Bu her iki temsilde de, size ne denli hayran olmuştum, bilemezsiniz! Karakterinizin yüksekliği, (dehadan daha nadir olan bir şeydir bu) bana erdemlik dersi vermişti! Ve kendi kendime: "Ah! aynı durumlarda ne kadar onun gibi olmak isterim!" demiştim. Kim bilir! Belki de siz bana örnek oldunuz, beni desteklediniz... Bu benzetiş hakkında özür dilerim! *Kısacası, her şeyi göze alıyorum ben;* gerçek bu işte!

Ama kaybedilen bin franka da acıyorum;[21] o küçük hayalim boşa çıktı! Croisset'deki eşyalarımı yenilemek istiyordum! Yazık oldu!

Genel prova içler acısıydı; Paris'in tüm raportörleri gelmişti; her şeyi alaya aldılar! Size göndereceğim nüshada, hançerlendiğim pasajları göstereceğim.[22]

Dün ve önceki gün, artık bana saldırmadılar... Ama iş işten geçtikten sonra belki de Cruchard'ın gururu üstün geldi...

Dahası var: evim, terliklerim, köpeğim üzerine makaleler döşendiler. Gündelik olaylar gazetecileri, oturduğum katı anlatırken: "Duvarlarda tablolar ve hikayeler var" diye yazdılar; oysa duvarlarım gerçekten boş![23] Kritikçinin biri ise, kendisini ziyaret etmediğim için bana gücenmiş!... Aracının biri bu sabah söyledi; ve: "Kendisine ne cevap vereyim?" diye de bana sordu; Ben de: "Bok!" dersin! dedim... O, yine: "Ama M.M. Dumas, Sardou, hatta Victor Hugo hiç size benzemiyor!" deyince. Ben: "Ah! Evet! Biliyorum" dedim. Tanrıya emanet ol sevgili üstad! Sizinkilere selam, sevgili küçüklere öpücükler, size de sonsuz şefkatlar...

Gve Flaubert

H.Ş. *Cruchard*'ın biyografisinin orijinalini ya da kopyesini bana verebilir misiniz? Bende hiçbir müsvedde yok ve onu tekrar okumak istiyorum... *İdealime* yeniden dalmak için...

***

Le Candidat piyesi cilt halinde 28 Martta; *Le Tentation de Saint Antoine* eseri de birkaç gün arayla 31 Martta yayınlanacaktır. Flaubert aceleyle birkaç nüsha Nohant'na[24] yollayacaktır; Sand'a eser hakkında fikirlerini soracak, düşüncelerini içtenlikle aktarmayı kendisinden rica edecektir.

375. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 2 Nisan 1874

Le Candidat yapıtını okuduk; *Antoine* eserini de yeniden okuyacağız. Bu ikincisini beğendim; o, bir başyapıt. *Candidat* yapıtın, beni ondan daha az memnun etti. Esere, senin gözünle bakmadan önce, bir seyirci gözüyle şöyle düşündüm: "Konu son derece itici; bir sahne eseri olarak fazla gerçekçi! Ve üzerinde fazlaca durulmuş!"

Tiyatro eseri, gözü ilgilendirir; sahnede sahici bir gül fidanı, seyirciyi etkilemez; oraya, resmedilmiş bir fidan yaraşır! Dahası var: usta bir elden çıkma fidan bile fazla etkili olmaz orada... tutkallı bir pentür, gözboyayıcı birşey yakışır oraya. Piyes, okunduğu zaman size neşe değil, tersine hüzün veriyor... Öylesine gerçekçi ki o, insanı güldüremiyor! Kişilere ilgi duyamadığınız için, aksiyonları da izliyemiyorsunuz, onlarla ilgilenemiyorsunuz... ama bu, senin tiyatro eseri yazamaman anlamına gelmez; tersine, sen sanırım – tiyatro eseri yazabilir, hem de çok güzel yazabilirsin!

Bu güç bir iştir; yazılı edebiyattan da daha güçtür... Eğer bir "Molière" değilsen, ve tasvir edecek açık seçik bir çevren yoksa, yirmi deneme içinde ancak on sekizini başarabilirsin... Ama ne çıkar! Filozof olmak gerek! Sen bu işi bir denemiş oldun: İnsan, bu savaşa çabuk alışıyor! Hasmını, seyircisini ve karşısındaki ejderhayı yenince kadar, bu savaşı sürdürüyor!... Eğer bu iş kolay olsaydı, her defasında başarıya ulaşılsaydı, tek kişi olarak birçok kişiye açılan bu cehennem savaşının hiç bir değeri olmazdı...

Bak sevgilim, tüm düşündüklerimi sana açıklıyorum. Seni sınırsız taktir ederken, içtenliğimden emin olabilirsin! Senden sözeden gazeteleri henüz okumadım; onların düşündükleri, sana da, bana da vız gelir!... Kişisel yargılar birşey kanıtlamaz! Tiyatro denemesi, kolektif kişiler üzerinde yapılmalı... piyesini, kendimi onların yerine koyarak okudum, sükse yaratabilirdin, ben de bundan memnun kalabilirdim ama piyesten asla! Senin piyesin, şekil bakımından esere yakışmıyan bir kapasiteye sahip! Bu, tıpkı araziye uymayan bir evin inşaatına benzer... Malzeme iyidir... ama mimar, yer hususunda yanılmıştır... Konuya gelince: Mr Prudhomme'a ya da Richard d'Arlington tradejisine benziyor![25] Sen, tıpatıp gerçeği sergiliyorsun; böylece de tiyatro sanatı ortadan yokoluyor! Oysa bu, fotoğrafın işidir; ilerlemeyi kabul eder, ama o asla sanat sayılmaz! Oysa sen, artist bir kişisin; köylünün değişiyle: Hadi işe baştan başla, daha iyi yapmaya bak!

Şu sırada ben bir piyes yazıyorum ve onu beğenmiyorum![26] Oysa biliyorum ki o bana provada, sahne ışıkları altında, çekilmez gözükecek değerli oluşu kadar, onun boş oluşu da şansa bağlıdır! Yapılan işin değerini ne insanın kendisi ne de onun dostları anlar!... Onu okurken heyecan duyarsın; temsilde ise, hiçbir şey! Bu, bir ihanet te sayılmaz; yeni bir etkinin sürprizidir o... Alkışlamak isterler seni, ama kolları kalkmaz! Yazar ile seyircinin arasında, elektrik çekimi olamamıştır! Yazar da, onlar da yanılmıştır! Ama zararı yok! Eğer yazar, bir artist ise, senin gibi bir *sanatçı* ise, yeniden işe başlar ve buna ihtiyaç duyar... deneyi onu aydınlatır!

Seni, o *iki adamcağızla* uğraşır görmek değil, işe baştan koyulmanı yeğ tutarım. Bana o konu hakkında söylediklerinden sonra, romanındaki o iki kişinin fazla gerçekci, fazla izlenmiş, az şeyle yetinilmiş olmasından korkuyorum. Bunlar sende fazla ön plana çıkıyor, senin üstün yeteneklerini yokediyor. Örneğin: İç güdü, büyük görüşler, gerçek kudret gibi... Dikkat ettim, bu hasletlerden sen, kimi zaman birilerini, kimi zaman ötekilerini kullanarak eserlerini işliyorsun... bu olağan üstü zıtlıklarla, seyirciyi hayrete düşürmek istiyorsun! Oysa işin aslı, gerçek ile şiiriyeti, hakikat ile hayali birleştirebilmektir. Düşünüyorum acaba eksiksiz sanat, bu iki eylem düzeninin birleşmesinden mi doğar? Sen, iki çeşit seyirciye sahipsin: Bi-

ri *Madame Bovary* okuyucusu; ötekisi, *Salambo* romanının okuru... bence her ikisini beraberce aynı salona yerleştir; birbirinden memnun et... buna uğraş zorla!...

Hadi sana iyi akşamlar turubadurum; seni seviyor ve kucaklıyorum. Hepimiz seni kucaklıyoruz.

G. Sand

376. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 8 Nisan 1874
Çarşamba

Sevgili üstad,

Candidat adlı piyesim hakkında yazdığınız uzun mektuba teşekkür ederim. Sizin o eleştirilerinize ben de şunları ekliyorum:

Perde, seçim toplantısından sonra inmeliydi; 3. perdenin yarısı, 4. perdenin başına eklenmeliydi.

Arabelle, Rousselin'den, karısının bir aşığı olduğunu öğrendiğine göre, o iki kez işi yarayan anonim mektuba hiç gerek yoktu.

3. ve 4. perdenin sırasını değiştirmek gerekirdi; yani Mme Rousselin ile Julien arasındaki randevuyu etrafa yaymakla başlanmamalıydı: Rousselin'ni biraz daha kıskandırmak lazımdı. Çünkü o, seçim endişeleri yüzünden, gidip karısını yakalamak hevesinde değildi!...

Sömürücü kişiler yeterince işlenmemişti; 3 yerine, 10 tane gerekirdi piyeste. Kızını vererek eser sona ermemeliydi; tam alçaklığının farkına vardığı sırada ise, seçimi kazanıyordu o! Hayali gerçekleşmişti ama artık hiçbir sevinç duymuyordu.

Eğer eser böyle olsaydı, ilerleme ve ahlak bulunabilirdi içerisinde.

Ama siz ne derseniz deyin, ben konuyu yerinde buluyor ve ona inanıyorum. Konuyu ben çarpıtıyorum, bu bozukluğun nerede olduğunu hiçbir eleştirici gösteremedi; oysa ben biliyorum; bu da bir tesellidir...

Bana Rounat'mn "sözde eski bir dostluğa dayanarak" eserimi kötü ve budalaca bulup gazetesinde yayınlamak istemeyişine ne dersiniz? Ve beni Gondinet ile eşdeğer tutmasına?[27]

Çağımızın en komik şeylerinden biri tiyatro sırları! Tiyatro sanatı, sanki beşeri zekanın sınırlarını aşıp, arabacı uslubundaki yazarlar için özgün bir sır oluyor! Çabucak *sükse yaratmak*, herşeyden üstün! Bu, moral bozucu bir yol; piyesim yönetim tarafından kayrılsaydı, öteki yazarlar gibi bende para kazanabilirdim! Daha mı iyi olurdu? Bunu bilemem...

Bildiğiniz gibi, ne bana bilet gönderdiler, ne de ben alkışçı başım görebildim! Yöneticilerden biri üstelik beni ıslıkladı![28]

O arkadaşınız Saint-Germain, 4 temsil süresince, önce ve sonra, beni öylesine eleştirdi ki, broşürümü bile kendisine göndermeye cesaret edemedim; oysa bunu o hakaret saydı! O benim mükemmel saydığım cümleleri, püblığiin hançerlemesine gözyumdu, yerinde buldu... Dahası, o beni eleştirmekte öyle[29] ileri gitti ki, onu Charpentier basınevinden adeta kapı dışarı etti!

Bu olaya fazla aldırış etmediğimi ayrıca bilmenizi rica ederim. Ama insan bu kadar da budala olmamalı! Karşısındakinin kim olduğunu bilmeli!

Dedikodulardan söz açıldığına göre, Mösyö Levy'nin memurları müşterilere: "Madam Sand, *La Tentation de saint Antoine* yapıtını iğrenç buluyor!" diyormuş... Ama neyse ki bu sözlere isyan eden ve Turgenyev gibi bunu yalanlayan müşteriler de var!... Çünkü bu sözler, Turgenyev'in kendisine söylenmiş!...

La Tentation yapıtı fena gitmiyor; 2 bin sayılık ilk baskı tükendi; yarın ikincisi teslim edilecek.[30] Birkaç küçük gazete beni hançerlerken, iki üç kişi de göklere çıkarıyor! Kısacası, hakkımda şimdiye dek hiçbir ciddi yazı çıkmadı ve sanırım çıkmayacak ta!... Renan, artık *Debat* gazetesinde yazı yazmadığım söylüyor... *Taine* de Annecy'ye yerleşmekle meşgul[31]...

Mösyö Villemessant'lar, benden *nefret etmekte*! Buloz da elden geldiğince bana karşı kötü davranıyor... Villemessant, "Purusyalıları öldürme işine" karışmadığım için sitem ediyor... Tüm bunlar son derece iğrenç şeyler![32]...

Ve de siz, benim bu beşeri Budalalığa aldırmamamı, onu anlatmak zevkinden mahrum kalmamı istiyorsunuz. Ama Erdemin tek tesellisi Komiklik, onu görmek değil mi? Aslında, yüksek tarzda da o ele alınabilir! İşte ben eserimde *O iki adamcağızıma* bunu uygula-

maya çalışacağım, korkmayın fazla gerçekçi olmayacağım; bu fikri öylesine abartacağım ki, onu imkansız gözükmesinden kurtaracağım!

Bu esere 6 hafta sonra başlayacağım; bu küçük çalışma, dört beş yılımı alacak! Ama iyi şeyler de ortaya çıkacak!

Hoşça kalın sevgili üstad. Sizinkilere selamlar ve size tüm şefkatlerim.

Cruchard'dan.

377. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 10 Nisan 1874

Senin *Saint Antoine* yapıtını üstün ve güzel bulmadığımı söyleyenlere inanma! Yalan söylüyorlar... hiç tanımadığım Levy'nin adamlarına ben bunu nasıl söyleyebilirim? Düşünebiliyor musun hiç?

Hatırlıyorum: Geçen yazdı;[33] Burada Levy'ye yapıtı üstün ve birinci sınıf bulduğumu söylemiştim. Eğer son günlerde Maurice'e, Victor Hugo'nun *Quatrevingt - Treize* eseri için bir yazı yazmayı reddetmiş olsaydım bu kez senin için bir makale döşenirdim, oysa ona, hasta olduğumu söylemiştim; ama işin aslı benim *makale yazmayı* beceremeyişimdir. Hugo için o kadar çok yazı yazdım ki, artık konu kalmadı... Kendi kendime şöyle diyorum: Acaba o, benim için neden hiç yazı yazmadı? Ben, onun kadar bir gazeteci değilim... Benim ona dayanma ihtiyacım kadar onun bana yok... Kısacası, şimdi makaleler kadar, dostluklar da işe yaramıyor! Sana herzaman söylerim: Yazarlık, tek kişinin birçok kişiye karşı, savaşıdır... işin sırrı ise, -eğer varsa- bu kişilere karşı bir çekicilik yaratabilmektir; bundan ötürü de, tiyatroda konu çok önemlidir... Romanda, yazarın okuyucuyu çekebilmesi için vakti vardır... söylediğin gibi, bu işte ben, bir sır yoktur demiyorum; bir yönden vardır diyorum; çünkü yapacağınız etkiyi önceden kestiremezsiniz; en kurnaz yazarlar bile, on beş eserde, en aşağı on kez yanılır... ve sen bunu kendi ağzınla onaylıyorsun... Şu sırada ben, bir piyes üzerinde çalışıyorum; şimdiden yanılmadığımı, söyleyemem; ancak ilk temsilin ertesi günü bunu açıklayabilirim; tabii ki, eseri sahneye koydurabilir isem!... Bundan pek te emin değilim; işin tuhafı da, henüz piyesi

kimseye okumuş değilim... Geri kalan herşey boş! Bu, meslek boş! Ve de korkunç bir meslek!...

Tüm bu dedikodulara boşver! Bunu gelip sana söyleyenlerde suç... Dostlarının gidip senin hakkında böyle konuşmalarına kızıyorum! Bana gelip birşey söylesinler bakalım... ağızlarını tıkayacağımı çok iyi bilirler...

Saint Antoine yapıtın iyi gittiğine, iyi satış yaptığına göre, *cesaretini* asla yitirme ve sevin! Şu bu gazate, varsın sana saldırsın ne çıkar bundan? Eskiden olsaydı, bir anlam taşırdı; ama şimdi onlar hiçbir etki yapamazlar! Ne okuyucu eski okuyucu, ne de gazetecilik edebi bir etki yaratacak güçte!... Herkes eleştirmen kesilmiş ve kendi başlarına fikir yürütüyor... Benim romanlarıma birtek yazı çıkmıyor! Hiçbir yerde rastlamıyorum onlara...

Seni kucaklıyorum ve hepimiz seni seviyoruz.

İhtiyar

Turubadurun

378. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 1 Mayıs 1874
Cuma akşamı

Sevgili üstad,

İyiyim. Hakaretler birikiyor! Herbirinin kendi sazı ile coştuğu bir konserto, bir senfoni oluşmakta!... *La Gazette de France* ve *Le Constitutionnel*[34]den tutun da, *Le Figaro*'dan, *Revue des Deux Mondes* a kadar... Hepsi de beni, kötü maksatla eleştirmekte... bitmiyor, sürüp gidiyor... Barbey d' Autrevilly[35] şahsen bana hakaret etti! Beni okunması gerekmeyen kişi ilan etti! René Saint-Taillandier de keza! Gülünç kelimeler konduruyor bana![36] İşte size hakkımdaki basının durumu!... Hele hakkımda söylenen sözler... Saint-Victor, (Michel Levy'ye yaranmak için mi bilemiyorum), beni Brebant'nın[37] yemeğinde, iğneledi durdu!... Saygı değer Charles Edmond ve bg. birçokları da hakaret etti! Ama tüm bunlara karşın, İlahiyat fakültesinin profösörleri olsun, Renan, P. Didon rahibi, ve kasabamn kasadarı olsun, beni taktir etti. Daha başkalarını da sayabilirim! Gerçek bu işte[38]...

Şuna şaşıyorum: Tüm bu eleştirilerin altında, nedenini bilmediğim, şahsıma karşı bir kin var... bir peşin fikir var... Bunlara alındı-

ğım yok, ama üzerime yığılan bu budalalıklara üzülüyorum... İnsan etrafındakilerin kötü değil, iyi hisler beslemesini istiyor!... Artık zaten *Saint Antoine* yapıtımı da düşünmüyorum! Hadi iyi akşamlar.

Bu yaz, aynı ağırlıkta bir başka kitap üzerinde çalışacağım; sonra yine sâde ve arı bir romana döneceğim. Kafamda gebermeden önce yazmak istediğim iki üç konu var. Şimdilik günlerimi kitaplıkta geçirip notlar alıyorum. On beş güne kadar sayfiye evime döneceğim. Temmuz ayında İsviçre'deki bir dağın tepesine çıkıp, doktor Hardy'nin önerilerini uygulayacağım! Zehrimi gidereceğim! Biliyorsunuz, bana o "isterik kadın" sıfatını takmıştı! Ve derin bir manası vardı bunun!...

Önümüzdeki hafta Turgenyevcik Rusya'ya gidiyor; onun bu delice tablo tutkunluğu, bu geziye birazcık ara verecek; çünkü dostumuz, müzayede solanlarından çıkmaz oldu... İhtiraslı bir kişi o; ama hiç te fena değil bu tutumu... Bir başka tutkulu kişi ise, genç Plauchut! Ama o, Terpsychore'ra tutkun! Görülecek bir danscı! Ve de üstün bir salon adamı! Kadrillerde öyle\ bir gülümseyişi, bir kol hareketleri var ki, anlatılamaz!

Sizi onbeş gün önce Mme Viardot'larda çok düşündüm! *İphigenie en Aulide*[39] şarkısını öylesine güzel söyledi ki! Ne kadar nefis ve sürükleyiciydi anlatamam! Kısacası Tanrısal bir şeydi o şarkı! Ne denli sanatkâr, ne denli artist bir kadın o! Onun böylesine heyecanları insana yaşama şevki veriyor!

Ya siz sevgili üstad, söz ettiğiniz piyesi bitirdiniz mi? Korkarım Duquesnel yine sizi tuzağa düşürecek! Acıyorum size!... "Odéon" tiyatrosu, sahnesine sürüyle köpek doldurduktan sonra,[40] şimdi sizden piyesinizde 8 tane at çıkarmanızı isteyecek! Ne hallere düştük!... Hele *La jeunesse de Louis XIV* piyesinin o renksiz uslubuna ne dersiniz?[41] Bazıları fazla hoşgörülü davranılıyor! Hiç gizlemeye gerek yok! Açıkça bu ortada...

Evdekilerin tümü, Maurice'den Fadet'ye kadar nasıllar? Sevgili küçükleri tarafımdan kucaklayın ve benim yerime onlar da sizi kucaklasın.

Yaşlı

Cruchard'ınız

379. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 4 Mayıs 1874

Varsın herkes istediğini söylesin! Saint Antoine yapıtı bir başyapıttır! Eşsiz bir kitaptır! Sen eleştiricilere aldırma! Alığın alığıdır onlar! Yaşadığımız yüzyıl, lirizmden hoşlanmıyor! Ama bunun da tepkisi yakındır! Sen, bunu görebileceksin! Hem de parlak bir şekilde... Hareketler sevindirmeli seni; gelecek için, bunlar büyük bir vaiddir!...

Ben, soluk almadan piyesimin üzerinde çalışıyorum; onun bir değer taşıyıp taşımadığını bilemiyorum; dahası, hiç te endişe etmiyorum! Ancak bana, bittiği zaman söyleyecekler! Eğer onu ilginç bulmaz iseler, üstüne bir kilit vururum... bu da beni, altı hafta eğlendirmiş olur... Bizim işler için en doğru yoldur bu...

Plauchut, salonların tadım çıkarıyor! Mutlu ihtiyar!... Herzaman, kendisinden ve başkalarından memnun! Onu bir melek kadar iyileştiriyor bu. Sen, sanatçı Diva Paulita'yı dinlemek mutluluğuna erişmedin; bizler geçen sonbaharda *İphigenie* yapıtını dinledik ondan! Nohant'da beraberdik![42] Evet, güzellik ve ululuk budur işte!...

Croisset'ye dönmeden önce, gelip bizi görmeye çalış. Hepimizi mutlu kılarsın! Seni seviyoruz ve tüm sevgili ailem de seni bütün kalbiyle kucaklıyor.

Senin herzamanki Turubadurun

G. Sand

380. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 26 Mayıs 1874
Salı

Sevgili üstadcığım,

İşte yine eski yalnızlığıma döndüm;[43] ama burada fazla kalmayacağım, çünkü bir ay sonra, nefes almak, kendime gelmek ve nevropatlığımı gidermek için, yirmi günümü "Righi" tepesinde geçireceğim. Çoktandır hava değişikliği yapmadım; kendimi yorgun hissediyorum; biraz dinlenmeye ihtiyacım var...

Daha sonra da, en aşağı dört yılımı alacak olan uzun kitabıma başlayacağım! iyi birşey olacak o!

"Vaudeville" tiyatrosuna Cavalho'nun kabul ettiği *Le sexe faible* adlı yapıtım, yine aynı tiyatro tarafından geri çevrildi, piyes, sakıncalı ve uygun değilmiş! Perrin onu geri çevirdi![44] Düşünebiliyor musunuz? "Fransız sahnesine, bir beşikle bir de sütnine çıkaracaklar!" Ben eseri Duquesnel'e götürdüm. Hâlâ cevap yok...

Tiyatronun doğurduğu bu moral bozukluğu, nasıl da uzaklara kadar yayılıyor! Başta erkek kardeşim tüm Rouen burjuvaları *Candidat* yapıtımın başarısızlığını işitmişler! Ve bunu bana, sanki suç işlemişim, mahkemelik olmuşum gibi, perişan bir halde fısıldadılar... *Başarılı olmamak suç*; iyinin kriteryumu ise başarılı olmak! Ben çok garip buluyorum bunu...

Bana şunu da açıklayın: Neden düşen kişilerin, kiminin altına yatak, kiminin ise diken sererler?

Ah insanlar çok tuhaf! Bizlerin öz düşüncelerimize göre hareket etmesi ise bir hayal!

Tiyatrodan söz açılmışken, soruyorum: Piyesiniz ne durumda? Üzerinde ne karara vardınız?

Turgenyev, şimdi Saint-Petersbourg'da değil mi? Berlin'den bana *Saint Antoine* yapıtıma dair olumlu bir makale gönderdi.[45] Onun hoşuma giden şeyi yazısı değil de, kendisi! Bu kış sık sık görüştük; giderek çok seviyorum onu.

Hugo baba ile de çok sık buluştuk! O, (Politik salonların dışında) olduğu zaman çok sevimli bir insan!

De Broglie vekiller heyetinin düşüşü, hoşunuza gitti mi? Ben çok sevindim! Ama sonuç ne olur bilemem![46] Gelecek Meclisin daha iyi şeyler getireceğine umutlanmalı mı? Bunu görmek için yeterince genç miyim? Ama gene de bilinmez! Ne kadar budalayız! Ne kadar budalayız!...

Ah, vallahi sizi görmeyi, sizinle uzun uzun konuşmayı nasıl içim istiyor! Bu dünyada, herşey kötü düzenlenmiş! Neden insan sevdikleriyle beraber yaşamıyor? Theleme manastırı güzel bir hayal! O, sadece bir düş!...

Küçükleri benim tarafımdan kucaklayın; sizin olan

Cruchard'ınız

Maurice'in bebekler üzerine yazdığı kitabın ucuz bir baskısı var mı?[47]

Hiç bu denli Cruchard olmamıştım! Kendimi budala bir inek, yorgun bir şeyh, gerilemiş bir insan hissediyorum! Neyse ki sakin ve ılımlıyım! Bu da dekadansın son süresi olsa gerek!...

19 ya da 20 Mayıs'ta Croisset'ye dönen Flaubert, dostu Sand'ı görecek vakit bulamaz. Sand ise, 30 Mayıs'ta biten piyesinin muhtemel temsili için Paris'e gelir: "Odéon" tiyatrosu müdürü Duquesnel'e piyesini okuyacak; Duquesnel, piyesi "iyi yazılmış, çok dokunaklı" bulacaktır.[48] Ama iki gün sonra, piyese karşı heyecanı eksilecek ve onu yeniden ele alınmasını isteyecektir; özellikle, eserin içerisinde fazla aşk isteyecektir, ama Sand, bu işe yeniden başlamak niyetinde değildir; oğluna şöyle yazar: "Önümüzde çok zaman var; aynı iş üzerinde çalışarak kendimi yormak istemem... bundan önce, romanımı yazmaya başlayacağım![49]"

Sand 10 Haziranda Nohant'a dönerek dostlarına *Ma soeur Jeanne*[50] adlı eserinden birer nüsha gönderecektir.

381. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 3 Haziran 1874
Çarşamba, saat 5

Sevgili üstad,

Ma Soeur Jeanne adlı romanınıza hayran oldum! Nefis bir şarap gibi, bir hamlede yuttum! Çok eğlenceli, heyecan verici! O ne berraklık! Nasıl bir sürükleyicilik!

Başlangıcı, örnek bir hikaye anlatımı! Ama sonra romanın pisikolojik yanı başlıyor; (başından beri iyi hazırlanmış) olan dram, tabii şekilde gözönüne seriliyor! Kahramanınız, gerçek bir insan! Ve de çok seviliyor!...

Fakat beni olağanüstü bir şekilde heyecanlandıran şu Manuella'yı başından biraz erken savıyor! Ve bana öyle geliyor ki Senyör Richard haklı? İşte size iki eleştirim! Çünkü güzel değildiler! Yazarınkinden farklı bir bakış açım olsa da, yapılmaması gereken şeyler vardı.

Romandaki gencin henüz görmedği kadına olan aşkı, ne denli gerçek bilemem! Hele kadım görmek için nefes nefese koşuşu!...

Size tüm bunları yazarken, 111 ve 119. sayfayı yeniden okuyorum.

Manuella'mn hikayesi nefis! Doktorun kıskançlığı, kabalıkları, gürültü patırtısı oldukça gerçek! Ara sıra da olsa, kendi hakkında, sade ve çok derin bir takım ahlak düşüncelerine sahip!

22. sayfanın alt kısmında, sanki o, Crurhard'a sarılıyormuş gibi... Şok geçirircesine bunu hissettim ben! Ah ne ateş, ne ateş sevgili üstadım![51] Devam eden beş altı sayfanız da, sizin en güzel yazılarınızın düzeyinde! Bu güzelliği içimde duymak için, kitabı bir süre elimden bıraktım... Ama size ufak bir şey söyleyeceğim: Senoranın ilham ettiği aşkın cinsine, çeşidine bakılır ise, acaba 217. sayfa doğru mu? Kritik bir anda, size Richard çıka geldiğine göre, neden onları masum göstermeye ihtiyaç duydunuz?

Birinin çıldırtan, ötekinin yatıştıran bu iki adamın etkileyici gücü ise harika!

Yine XVI. bölümde zavallı Fanny'nin aşkı da bir harika!... Ya o dans? O Bolero dansı? Ne denli görülmemiş tasvirler bunlar!...

320. sayfadaki "Çocuk nerede?" sorusu, insanı, korkudan bayıltıyor! Bu sahnedeki eylem, eserde ne güzel bir bitiş yaratabilirdi!

Sonuca ise bayıldım! Şöyle ki: Aklıbaşında biri olan Viane, spontane hareket etmekte... Hem çok gülünç, hem de çok güçlü!... Ama belki de ben, sizin eserde hiç düşünmediğiniz bir komikliği görüyorum! Ama ne olursa olsun, bu paralellik açıkça ortada...

Hadi! Her zaman genç, her zaman güçlü, her zaman ateşli sevgili üstadım, şimdi şefkatle kucaklıyayım!

Sizin
Gve Flaubert'iniz

Kendinize Turubadur adım takmakla çok haklısınız! Bunu, *Ma Soeur Jeanne* yapıtınız, kanıtlıyor!

Tüm problem şunda: Aptal olmadan turubadur olabilmek; elden gerçekçiliği bırakmadan güzel şeyler yaratabilmek! İşte siz bu sorunu bir kez daha çözebildiniz!

***

18 Hazirandan 23 Hazirana kadar, Flaubert, arkadaşı Edmond Laporte ile aşağı Normandiya'da bir gezi yapar. Sonunda, o iki adamcağızı yerleştirecek bir mekan bulacaktır: "Güzel bir yörede, bir yaylada, budalaca bir yer!" diye yeğenine yazacaktır. Flaubert, iki gün sonra Paris'e hareket edecek, sonra ayın 30'unda, Kalitbad-Righi'ye gidecektir.

382. FLAUBERT'DEN SAND'A

Kaltbad Righi (İsviçre)
Cuma, 3 Temmuz 1874

Son hafta Paris'te imişsiniz! Doğru mu sevgili üstad? Oysa İsviçre'ye giderken ben oradan geçtim, gazetenin birinde şunu okudum: *Les Deux Orphelines* adlı dramı,[52] görmeye gitmişsiniz; "Bois de Boulogne" da bir gezinti yapmışsınız, "Magny" de akşam yemeğini yemişsiniz b.g. Basın özgürlüğüne dayanan bu yazılar şunu kanıtlıyor: "İnsan hiçbir zaman kendi isteğine göre hareket edemiyor!"[53] İşte bu yüzden P.Cruchard'ınız, "Nouvelle Athène" deki varlığınızı bildirmediğiniz için size kinleniyor. Ortalık sınayorum giderek her zamankinden daha budala, daha tatsız... Politika ise öküz! Etrafta imparatorluğun geri geleceği sözleri dolaşıyor![54] Ama hiç sanmam! Yine de bilinmez!... O zaman işte vatanı terketmeli! Ama nereye? Nasıl?

Piyesiniz için Paris'e geldiniz değil mi? Duquesnel, başımza işler açacak! Size acıyorum! O benim *Sexe faible* yazımın müsveddelerini -hiçbir açıklama yapmadan- Tiyatrolar yöneticiliği aracılığıyla geri çevirtti! Heyetin zarfında bir şef yardımcısının o güzelim yazısı da vardı!... Size gönderirim... Tam bir küstahlık harikasıydı o! İnsan "Beaumarchais" tiyatrosunda vodvil getiren Carpentras kopuğuna bile böyle bir mektup yazmaz!... Biliyorum, bu hareket Channevieres'den geliyor... İşte size dostların ne işe yaradığına dair bir örnek!...

Sexe faible adlı bu yapıt Carvalho'nun beğenip heyecanlandığı bir piyestir; oysa şimdi kimse istemiyor! Çünkü Perrin, Fransız sahnesine, bir "sütnine ve beşik" yerleştirilmesini sakıncalı buluyor!

Ben de piyesi "Cluny" tiyatrosuna götürdüm. Ah! diyorum; zavallı Bouilhet'ciğim, göçüp gitmekle ne iyi ettin! diyorum. Bence "Odéon" tiyatrosu, ölmüş kişilerin eserlerine daha ilgili olabilirdi!

Halbache vâri bir sihirbazlığa inanmıyorum! Ama son zamanlarda sanırım fazla tepeleniyorum! Bazı kişeler ise ne denli hoşgörülü onlar!... Örneğin, eğer Dumas'nın *Le Retour de Jesus*[55] yapıtını süsleyen önsözünü, ya da mektubunu ben yazsaydım, kahkahalar, ıslıklar kopacaktı! Dumas, kanun yapıcı ve ahlakçısı olduktan sonra, şimdi de ihahiyatçı kesiliyor! Eleştirmen de oldu! Ve bize, Goethé'nin şair olmadığını söylüyor![56] Dostumuz doktor Favre'da *Faust* yapıtı hakkında bana: "Bu Goethé budalası" diye konuşmuştu! Brovo! Alkışlar! Alkışlar!...

Tıpkı Amerikalı Harisse'in, Saint-Simon için kötü bir yazar demesi gibi... bu sözün üzerine ben öyle bir atladım, bir çıkış yaptım ki, sanırım artık karşımda böyle bir eşeklik yapamayacak!... Prenslerde idik; bu sertleşmem soğuk bir hava yaratmıştı... Görüyorsunuz ki Cruchard'ınız din hakkında hâlâ şaka götürmüyor... sakinleştiği de yok, tersine... hele şu alçak Michel Levy'den nefret ediyorum! O iğrenç hayvanı düşündükçe, kalbim sıkışıyor!

Hadi, daha neşeli şeylerden sözedelim: Zola'nın yazdığı o çok güçlü *La Conquette de Plassan* yapıtını okudunuzu mu?[57] Oysa bu eserin üzerinde hiç durmuyorlar! Neden acaba?

Haeckel'in *La Creation naturelle* yapıtını okudum; güzel bir kitap! Bence Darwinizmi, Darwin'den çok daha açık seçik anlatıyor![58]

Turgenyevcik, ta Scythie'lerden bana mektup yazdı; oradan, yazacağı kitap için bilgiler toplamış... mektubunun şenlikli havasına bakılırsa sağlığı yerinde! Bir ay sonra da Paris'e dönüyor...

On beş gün önce, "Basse-Normandiya"ya küçük bir gezi yaptım; sonunda, romanımdaki iki adamcağız için uygun bir yer keşfettim. "Orne" vadisiyle "Auge" vadisi arasında... oraya birkaç kez gitmem gerek; bu çetin işe, eylülden sonra başlayacağım; gözümde büyüyor!... şimdiden yılmış gibiyim...

İsviçreyi tanıdığınıza göre, benim size oralardan sözetmem anlamsız[59]... Eğer orada patladığımı söylersem, herhalde gülersiniz! Ama söz dinledim ve oraya gittim; sinirlerimin yatışması ve yüzümün kızarıklığının geçmesi gerekiyordu; bunun yararlı olacağından hâlâ kuşkuluyum... Her ne hal ise, bu gezi beni korkunç derecede sıktı! Ben, *taibat adamı* değilim! Tarihi olmayan ülkelerden birşey anlamıyorum... Vatikan müzesini İsviçre'deki Bulozlara değişirim! Ancak o gibi yerlerde hayal kurabilir insan! Neyse, yirmi güne varmaz yine yeşil masama kavuşup oraya mıhlanacağım; sizin gelmek istemediğiniz o gösterişsiz ülkemde olacağım!...

Sizden uzun süredir mektup alamıyorum sevgili üstad! Bana uzun, çok uzun yazın. Şevkatle sizi kucaklarım.

İhtiyar
Gve Flaubert'iniz

383. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 6 Temmuz 1874
(dün 70 yaşında)

30 mayıstan 10 Hazirana kadar Paris'teydim. Seni aradım bulamadım. Buraya döneliden beri de hastayım ve çoğu zaman sağ kolumu kullanamıyorum; hem gripli hem de romatizmalıyım. Yatakta kalmak cesaretini gösteremiyorum; akşamlarımı çocukların arasında geçirerek, küçük acılarımı unutuyorum... herşey gibi bu da geçecek...

İşte sana, romanım hakkındaki o güzel mektubunun cevapsız kalışı ve sana teşekkür edemeyişimin nedeni... Paris'te biraz fazla yorulmuşum; yaşlanıyorum ve bunu artık hisseder oluyorum... Oysa ben, fazla sık hastalanmam! Ama şimdi hastalığım beni fazla yıkıyor; yine de buna önem vermiyorum... yuvamdayım; sevilip bakılıyorum... gocunmaya hakkım yok... Maurice'e refakat edecek gücüm kalmadığına göre onu tekbaşıma koşuşturmaya teşvik ediyorum. Yarın, yanına bir uşak alıp bir çadır, bir lamba ve birçok araç ile Cantal'a hareket edecek. Amacı: "entomolojik bir araştırma... Ona, senin "Righi" yöresinden hiç hoşlanmadığını söyledim; şaştı...

(7 Temmuz)

Dün başladığım mektubuma şimdi yeniden devam ediyorum; kalemimi hâlâ güçlükle oynatabiliyorum; bu gün, yan tarafımda yine bir ağrı var! Yazamıyorum. Yarın görüşürüz...

8 Temmuz

Neyse, bu gün belki yazabileceğim, seni unuttuğumu sanarak belki beni suçlayacaksın... Oysa baştan ayağa kadar fizik bir güçsüzlük içerisindeyim; gönül işiyle hiç ilgisi yok...

Seni fazla ezdiklerini söylüyorsun. Ben ancak *Le Temps* gazetesini okuyabiliyorum; gazete sayfalarını çevirmek, içindekileri okuyabilmek bile benim için büyük bir çaba... Benim gibi davran! Eleştiri ciddi olsa da, olmasa da, onu görmemezlikten gel! Eleştirinin yazara sağlayacağı yararı, ben asla anlayamadım... Eleştiri, hep kişisel bir bakışa dayanır; sanatçı ise, otorite dinlemez... İnsanlar entelektüel nizam içinde, güçlere elkoyarak güneşi ve ayı tartışmaya kadar işi vardırırlar!... Oysa bu ne ayın, ne de güneşin sakin görünüşünü engelleyemez...

Sen, doğa insanı olmak istemiyorsun! Bu yüzden de cezanı çekeceksin! Böylece, beşeri şeylerin ayrıntılarına fazla önem veriyor, kendinde var olan tabii gücü inkar ediyorsun; beşeri gevezeliklerdeki "eğer" ve "fakat" sözcüklerini kabul etmiyorsun... Oysa bizler doğadan bir parçayız; doğa içinde yaşıyoruz, doğa tarafından ve doğa için yaratılmışız. Yetenek gibi şeyler, tıpkı bir volkan, dağ, rüzgâr, yıldız, bulut gibi, tabii fenomenlerdir. İnsanların çevirdiği dolaplar ise, sevimli ya da çirkindir; marifetli ya da budalacadır; tabiattan edinilir; iyi ya da kötüdür; bunlar vardır ve devam edecektir... Eleştiri adı altında, o taktir etme dalaveresine bakıp ta yapmak istenilen şey ölçülemez; eleştiri, birşey bilmez, işi gevezeliktir onun. Tabiat ancak akla hitap etmesini becerir; o, yok olmayan bir dildir, hep aynıdır... çünkü ebedi gerçekten, mutlak güzellikten asla ayrılmaz.

Geziye çıkınca, en güç şey, saf doğayı bulabilmektir; çünkü insanoğlu, her yeri düzenlemiş, hemen hemen her yeri bozmuştur! Belki de sen bundan ötürü doğadan sıkılıyorsun! O, her yerde değiş-

miş, başka kılığa girmiş görünüyor sana! Oysa, sanırım doğada hâlâ el sürülmemiş buzullar da var...

İşte yine yoruldum; yazamıyorum... hemen sana, seni çok sevdiğimi, seni candan kucakladığımı söylemeliyim... haberlerini bekliyorum; sanırım birkaç gün sonra ayağa kalkarım... Maurice, gezisine çıkmak için benim güçlenmemi bekliyor; ben de elimden geldiği kadar acele ediyorum... Küçüklerim seni kucaklıyor; harika şeyler onlar! Aurore, mitolojiye bayılıyor (George Cox, Baudry'nin çevirisi)[60], bu kitabı bilirsin... çocuklar ve ana babalar için mükemmel bir çalışma o...

Yeter! Artık yazamıyorum; sakın benim için kara kara düşüneyim deme, havalar iyi ise sıkılmamaya bak...

(İmzasız)

384. FLAUBERT'DEN SAND'A

Kaltbad Righi İsviçre
Salı, 14 Temmuz 1874

Nasıl? Hasta mısınız? Zavallı sevgili üstadım benim! Eğer hastalığınız romatizma ise, doktor olan ağabeyim gibi yapın! O hiç ilaçlara inanmaz! Geçen yıl *Aix-en-Savoie* banyolarındaydı; altı yıldan beri çektiği ağrılardan, 15 günde kurtuldu... ama bunun için yer değiştirmeniz, adetlerinizi bırakmanız, Nohant'dan ve küçüklerden ayrılmanız gerekecek; bunları yapmazsanız *hata edersiniz*! Tedavi edilmeniz gerek! Ve bunu, hiç değilse sizi sevenlerin hatırı için yapın! Sırası gelmişken söyleyeyim: Ben, nasıl sizi, Cruchard'ımı unuturum? Bundan nasıl kuşkulanırsınız? Hadi canım, bu bendeki fazla gurur; ve de size olan fazla inancım!

"Odéon" tiyatrosunda oynanan peyesinizden hiç söz etmiyorsunuz? Piyesten söz açılmışken söyleyeyim: Ben artık bu günden tezi yok, ne avamın ne de yazar bozuntularının hakaretine boyun eğmeyeceğim. *Le Sexe faible* yapıtımı götürdüğüm "Cluny" tiyatrosunun müdürü bana güzel bir mektup yolladı; ve piyesimi ekim ayında oynatacağını bildirdi; ve "büyük para" getireceğine inandı... İnşallah!...

Ama ben, Calvalho'nun, önce sıcak, sonra ise o soğuk davranışını asla unutmuyorum! İşte bu yüzden, sözümona bu işlerden anlar geçinen kişilerden, giderek nefret ediyorum. Çünkü eserime bir yandan "Vaudaville" direktörü, "işte dramatik bir eser!" derken ve Cluny "mükemmel" bulurken, Fransız tiyatrosu eser için "oynatılamaz" diyor! Ve "Odéon" tiyatrosunda: "Baştanbaşa yeniden ele alınmalı" diyor.... Tüm bunlara karşı ne yapabilirsiniz? Bunları nasıl kabul edebilirsiniz? Ama ne yapılır? Geleceğimiz ve para bu dört bayın elinde olduğuna göre, tek satır yazmadan da sizden akıllı saydıklarıma göre onlara inanıp boyun eğmek mecburiyetindesiniz! Bu ahmak kişilerin, başkalarının yapıtı üzerinde gevelemekten zevk almalarına öyle şaşıyorum ki! Eseri düzeltmek, kırpmak, dama taşı gibi üzerinde oynamak istiyorlar... İşte bunlardan ötürü de Charles Edmond denilen kişiyle aram açıldı; bilmem söylemiş miydim: *Le Temps* gazetesine verdiğim bir romanımı, en küçük bir cümlesini bile değiştirmekten aciz bu insan eseri yeniden ele almak istedi;[61] Ben de, kendisine, hakkında düşündüklerimi açık açık yüzüne söyledim. Zira bu Polonyalı şövalyenin ben, Fransız nesrinde benden güçlü olacağına inanacak kadar alçak gönüllü değilim!

Siz ise, bunlara karşı yine de sakin kalmamı istiyorsunuz sevgili üstad! Sizin mizacınızda değilim ben! Bu hayatın acılarım yenerek sizin gibi yükselip uçamam! Cruchard'ınız, derisi yüzülmüş bir insan gibi... Acıya hassas o... Bu budalalık, bu hodbinlik, bu haksızlık çılgına döndürüyor beni! Tıpkı, Righi'nin manzarasını bozan, etrafımdaki Almanlar gibi!... Bu hayvanın hayvanı yaratıklar gibi...

Tanrıya şükür, gelecek salı o "korkunç görünümlerinden" temizleniyorsun![62] Ayın 24'ünden 26'sına kadar Paris'teyim: Ağustos başında da Croisset'ye geri döneceğim.

Sizinkileri tarafımdan kucaklayın; sizden sağlıklı olduğunuza dair haberler bekliyorum...

Sizi seven yaşlı

Gve Flaubert'iniz

***

Kalstad'dan 21 değil de 19 Temmuzda ayrılan Flaubert, Cenevre de bir kaç gün geçirdikten sonra ayın 24'de Paris'e gidecektir; iki gün kalıp "Dieppe" deki yeğenine uğradıktan sonra ayın 31'inde Croisset'ye dönecektir; ve *Bouvard et Pécuchet* adlı yapıtını yayınlamaya başlayacaktır. Kendinin de söylediği gibi, bu son derece de güç eserine, ancak 25 ağustostan 17 Eylüle kadar bir Paris gezisiyle ara verecektir. Başkentte özellikle tiyatroya ait işleriyle uğraşırken gene de bazı hoş rastlaşmalar olacaktır; Örneğin: Julien Herbert, Prenses Mathilde, Turgenyev ve Renan gibi.

Öte yandan Nohant'da George Sand, ailesinin içindedir; pek az çalışır, torunlarına ders verir... Bazen kimi araştırmalar için kırlarda ot toplar; yağlı boya resim yapar ve sakin bir hayat sürer. Artık bazı önemli olmayan hastalıklarla yorgun düşen Sand, dışardaki toplum yaşamını bir kenara bırakacaktır. Flaubert ise, endişelenmeye başlayacak, "Mme Sand'dan haber yok mu?" diye Turgenyev'e soracaktır; ve böylece, mektuplaşma zincirini Flaubert koparmayacaktır.

385. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 26 Eylül 1874
Cumartesi

Demek artık birbirimizi sevmiyoruz! mektuplaşmıyoruz! Cruchard'ımız unutuluyor! yaşlı Turubadur ihmal ediliyor!... çok kötü, çok kötü!...

Nasılsınız sevgili üstad? Siz ve tüm sizinkiler nasıl? Sağlığınız, çalışmalarınız nasıl gidiyor? Tanrı aşkına, ya da çokcası benim başım için, bana çabucak yazın! Uzunca yazar!... Lütfen...

Ben, Righi'de ağaca bağlanmış bir eşek gibi sıkıntıdan patladım ve Ağustos başında evime döndüm; kitabıma başladım. Başlamak kolay olmadı; dahası, korkunç derecede zor oldu... ümitsizlikten mahfoluyordum... Ama şimdi kitap iyi gidiyor ve işi yakaladım; herhalde başaracağım! (ceht eden başarır) misali... Dahası, böyle bir kitaba başlamak delilikti! Ayrıca kitaptaki fikrin gerçekleşmeyeceğinden de korkuyorum. Neyse, göreceğiz... Ah bir kez onu iyi yürütebilsem!... ne hayal ne hayal!...

Herhalde biliyorsunuz; Ramp fırtınalarına yine teslim olacağım! güzel bir mecazla tekrar tiyatro yazılarına başlayacağım! Aralık sonunda "Cluny" tiyatrosunda tekrar gözükeceğim! Oranın direktörü, *Sexe faible* yapıtımı beğendi; Calvalho'nun orada oluşu pek işe yaramadı... hikayenin gerisi malum!...

Bu hercümerç içinde, yapıtımı oynatmaya herkes kızıyor ve haklılar... Ama öteki tiyatrolar, bu eseri istemiyorlar ki... Bouilhet'nin varislerinin birkaç kuruş kazanmaları gerek... oyunu sahnelemeyi benim de istediğime göre, bu yollardan geçmek şart... Bu konudaki birkaç anekdotum var, görüştüğümüzde size anlatırım. Tiyatro acaba neden çılgın bir tutku insanlar için? Bu ortama birkez düşmeyesiniz! Doğal hayat şartları tümden değişir! en küçücük bir başarısızlığınıza dostlarımız başını çevirir... İtibarınız kalmaz! Size selam vermezler... İşte *Candidat* yapıtım için dahi yemin ederim işler böyle oldu! Ben, holbachuque tarzı düzenlere de inanmıyorum! Mart ayından beri yapılanlara da, ayrıca şaşıyorum! Ama aldırdığım yok! Ne *Sexe faible* yapıtımın geleceği, ne de romanımın en küçük bir cümlesi beni ilgilendirmiyor, tasalandırmıyor... Bence seyircinin anlayışı, giderek daha alçalmakta! İşler bakalım neye, ne budalalıklara varacak? Belot'nun[63] son kitabı 15 günde, 8 bin sattı. Zola'nın *La Conquette de Plassans* yapıtı ise, altı ayda 1700'ü buldu ve onun için tek yazı çıkmadı!... Oysa Mr Scribe'in[64] *Une chaine* komedisine, tüm budalalar bayıldı!... Fransa hasta! kim ne derse desin, o iyice hasta! Fransa hakkındaki düşüncelerim, giderek kararmakta!..

Gene de komik olaylar eksik değil:

1: Bazin'in kaçışı ve nöbetçinin hikayesi![65] 2: Mösyö Paul de Musset'nin *Bir elmas hikayesi*ni, (1 Eylül tarihli *Revue des Deux Mondes*'da okuyabilirsiniz). 3: Nadar'ın eski binasının dehlizinde duran, tabii büyüklükteki Alex Dumas'nın portresi! ve aynı bayın, çevirisindeki Werther'in önsözünde söylediği: "Goethe bir şair değildir!" sözü! Oysa bu iddianın yanında, doktor Favre'ın: "Bu budala Goethe" cümlesi çok küçük kalıyor... Belki de siz beni, havadan nem kapan biri sanacak ve bana: "Tüm bunlardan ne çıkar?" diye soracaksınız!...

Ama çok şey çıkar! ve bizler, Palavralardan, cahaletten, böbürlenmelerden, adi şeyleri sevme ve budalaca gevezelikler yüzünden mahvolmaktayız!

Ruy Blas'ın dediği gibi: "Sizden nefret eden Avrupa, size gülerek bakıyor!"[66] Vallahi, o gülmekte çok haklı...

Saint Polycarpe, sizi iki yanağınızdan öper...

386. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 28 Eylül 1874

Hayır! sevgili Cruchard'cığım! nasıl unuturum seni? Ama giderek öyle sıkıcı oluyorum ki, sana yazmaya cesaret bile edemiyorum! Ben, tıpkı evinde mutlu olan, sadece kendisiyle uğraşan biri gibi manasızlaştım! Günlerim birbirinden farksız geçiyor! Hep alışılmış işlerle! Bir yıl önce, dayısının eski malikanesini[67] satın alıp, oraya tuhaf şekilde yerleşen kızımla komşuluk ediyorum, bu yerleşme, isteğimin dışındaydı; çünkü onun, bizlerden çabuk sıkılacağını biliyordum; ve de böyle oldu... Şimdi iki aydır bizlere surat ediyor... O, esprili ve sevimli bir kızdır ama, inanılmaz acayipliktedir. Rahatsız edici hareketlerde bulunur... Ben ise, çok sabırlıyım; ama evdekiler asla... O gidince, bizimkiler nefes alıyorlar... Üstelik onun ağzından Vatan ve Aile sözcükleri de hiç eksik olmuyor! Davranışlarına uymayan bir sürü yalancı pozları var! Herşeyi sevme, herşeye hayran olma iddiasında o, gülünç şekilde eleştiri tutkunu!... Aslında *edebiyatçı* olacak bir yaradılışta; ama bu kötü bir anlamda... yani tüm duyguları sözcüklerde kalarak; içine işlemeden!... onları yaşamadan!... Ve kendisini haklı gördüğü için, hayatından memnun, mutlu... bunlara üzülmüyorum artık...

Bu yıl, sağlığım per parlak değildi; *evden* dışarı çıkamadım. Beni yalnız bırakmalarını, çocukların dışarda rahaça oynamalarını istedim; ama, Lina razı olmadı; şükür küçüklerim sağlıklı büyüdüler! Aurore, sanki on iki yaşında gibi! Boylu ve adeleli! Dürüst, candan bir melek! Onu eğitmeye devam ediyorum ve onun böylesine akıllı oluşuna şaşıyorum!...

Bana gelince: yeniden senelik işime koyuldum;[68] romanımı yazıyorum, yaşlandıkça da kolaylığım artıyor... ama, yılda iki üç ay ça-

lışacağım; fabrikalaşmak istemiyorum... geri kalan vaktimi sulu boya yaparak geçireceğim ve böylece eserlerime şuur altı çalışmış olacağım... İşte size havadislerim bu kadar!

Maurice'e gelince: İki gezi yaptı; biri "Sancy" ye, öteki "Cantlal" ın *Plomb* madenlerine... Yöre dilince oraya "Pelon" deniyor; yani, çayırlık anlamına geliyor; kasvetli ama ilginç bir yer.. Bir benedikten papazı, Maurice'in araştırmaları için oradan değerli malzemeler getirdi... Artık şimdi iyice yalnız kalacağız. Üç küçük yeğenimden biri,[69] Montpellier'de; öteki Lyon'da; ticaretle uğraşıyorlar. En büyükleri, yani bizim şişko René "Chateauroux"a yargıtay vekili atandı; annesiyle beraber gidiyor; uzak bir yer değil; ama insan oranın günlük yaşamı içerisinde aklım kaçırabilir... Antoine Ludre ise, babasımn mesleğine girmek istiyor, Paris'te hukuk tahsili yapıyor. Tatilde hepsi yanımızdaydılar; ama birkaç gün sonra, küçük güvercinlerin tümü havalanacaklar...

Demek sen yakında bütün provaları izlemek zorundasın! Günün birinde buna da alışacaksın; ilkin bu iş zordur... Önceleri, sanki bir engerek yılanı yutar gibi olursun; sonraları ise o sana karınca kadar küçük gözükür... Meseleyi bana anlatmadın... Calvalho *Sexe faible* yapıtına önce hayran oldu, sonra başka türlü mü konuştu? Ben bunu anlayamadım! buna aklım ermedi![70] Nedeni, belki verilen sözden geliyor. Direktörlerin hepsi böyledir; hiçbir zaman neden böyle oldukları anlaşılmaz! Duquesnel de böyledir! sözlerinin tek kelimesine inanmam! Beni ancak Arnal'ın kuşları[71] yakalayabilir!... "Cluny" tiyatrosuna gitmeni suçlamıyorum ben; o da ötekiler gibidir; bunu bir örnek vermek için söylemiştim. Paris'e gidiş tarihini bana bildir; orada fazla önemli bir işim yok ama gidişimi aynı tarihe rastlatabilirim, buna çalışırım.

Senin bu insanlardan kaçmana sıkıcı nasihatlarda bulunmayacağım; her zamanki şeyleri söyleyeceğim; yani değişmeyen, her zaman aynı olan şeyler... Zaten aynı olmasa, dünyanın sonu gelir... Dünya kurulalı beri, ufak bir zümre için, hep böyle oldu! Bu yüzden de kendimi bile bile budala kıldım! Bu belki de bir çeşit egoistliktir...

Seni seviyor ve kucaklıyorum; benimkiler de seni seviyor, sana sarılıyorlar. Bize daha sık yaz; fazla çalışma... Seni daima seven "Berrichons" lu kullarını sev...

Turubadurun

387. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 4 Kasım 1874
Çarşamba

Sevgili üstad,

Altı haftadan beri yaşlı Cruchard'ınız hiç parlak değil. Mide ve karın ağrıları, sinir, evham, kapkara düşüncelerle içi sıkılmakta!... İşte size durumum... sanırım bunların hepsi, önceki yorgunluklardan geliyor... Başladığım o korkunç kitap, öylesine ağır ki, şimdiden yılmış gibiyim. Kısacası acınacak bir haldeyim!... Ama iki günden beri biraz daha iyiceyim... Hava değişikliği beni kendime getirdi sanki...

Buraya, Zola'nın prömiyeri için geldim;[72] piyes başarılı idi... Yarın Croisset'ye dönüyorum; ama on beş gün sonra tekrar Paris'e geleceğim; çünkü *Sexe faible* eserimin okunması, bu ayın 19'unda olacak.

Siz nasılsınız? Ne zaman görüşebileceğiz? Anlatacak o kadar çok şey var ki size! Sizi kucaklamak ne kadar hoşuma gidecek!... Bizim zavallı Moskof artık yatağa düştü! Evdekilerin hepsine selamlar; size de, Gustave'ınızdan tüm şefkatler sevgili üstad...

Gve

388. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 5 Kasım 1874

Nasıl Cruchard'cığım? Sen de mi hastalandın? Ben her zaman bağırsaklarımdan hastayım ve artık çalışamaz duruma geliyorum... ama sendeki bu ifrat entelektüel çalışmalara böyle dört duvar arasında yaşamana endişe duyuyorum. Croisset'deki senin o sevimli yaşamını görmüştüm... ama şimdiki bu yalnızlığın bana endişe veri-

yor! Şimdi artık sana yemen içmen, yatıp kalkman ve özellikle çıkıp yürüyüş yapmanı söyleyecek kimsen kalmadı! O yağmurlu ikliminiz de insanı eve bağlar! Oysa burada yağmur pek yağmaz; bu güzel sıcak güneşli havalar, insanı dışarı çıkmaya zorlar... Hele şu Phebus, bir yandan bizi canlandırırken, öte yandan Phebus-Apollo, bizi sıcaktan boğuyor...

Seninle şimdi bir filozof Cruchard gibi konuşuyorum... oysa karşımdaki fanatik bir edebiyatçı, eser verme delisi bir Cruchard! Acaba ne zaman sen bana: "dinlenme saatim geldi! yaşamın o masum tadını çıkaracağım artık!" diyebileceksin? "Başkalarının çabalamalarını seyredeceğim; coşkularından arta kalanı onlara devredeceğim!" diyeceksin. Dikkat etmeden, seçi yapmadan hayat deneylerimizi yeniden gözden geçirmek ne güzel! Eski dostluklarla insan hayata bağlanırken, birden bire yokoluşları insanı öldürüyor! İşte benim zavallı agma Duvernet'ciğim! göçtü gitti![73] Onu bizde görmüş olmalısın; zavallıcık farketmeden, acı çekmeden yavaş yavaş söndü! ve bizlere büyük bir boşluk bırakarak... Yargıç yardımcısı olan yeğenim "Chateauroux" ya atandı; annesiyle beraber gitti; aileden kimse kalmadı! Allahtan birbirimize olan sevgimiz öyle çok... buna dayanabiliyoruz... ama gene de yokluklarını duyarak... Plauchut dün buradan ayrıldı; Noel'de tekrar gelecek. Maurice bize, zengin bir kukla gösterisi hazırlamakta; şimdiden işe koyuldu...

Ya sen nasılsın? Eğer Paris'te olursan, Noel gecesi bize yemeğe gelmez misin? Provaların o sırada bitmiş olmalıdır; ve belki de bizim mantar yemeğiyle biraz olsun maddi yaşama dönmüş olursun!...

Sakın bizi habersiz bırakma; kendine iyi bak; hastalanma; yaşlı Turubadurunu ve seni seven ailesini her zaman sev.

G.Sand

***

Sexe faible yapıtı için Paris'e çağrılan Flaubert, 16 Kasımda kente hareket eder. Ama birkaç gün sonra "Cluny" tiyatrosunun müdürü Weinchenk'ın sözünde durmadığını görerek, öfke içinde piyesi geri alır; ve piyesi "Gymnase" tiyatrosuna götürür.

389. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 2 Aralık 1874
Çarşamba

Size karşı vicdan azabı duyuyorum! Son mektubunuza, böylesine bir yazıya, bu kadar geç cevap vermek bir cinayet! Gecikmemin nedeni şu: Size *Le Sexe faible* yapıtım hakkında kesin bir bilgi vermek istedim. Bu kesin bilgi ise piyesi sekiz gün önce, "Cluny" tiyatrosundan geri çekmek oldu! Weinschenk'in, bana önerdiği kişi, korkunç budala biriydi. Vaad ettiği angajmanları yerine getirmedi. Ama Tanrıya şükür, yapıtımı tam zamamnda geri çektim. Ve şu sırada, piyesim "Gymnase" tiyatrosuna sunulmuş durumda. Ve şimdiye kadar da Mösyö Montgny'den bir haber gelmedi.

Biliyorum, ben kitabım için kendime fazla eziyet ediyorum; kendi kendime: ben deli miyim? diyorum bazen... Ama tıpkı Thomas Tiaforus gibi[74] zorluklara karşı, kaya gibi dayanıklıyım ve ancak kaplumbağa adımlarıyla ilerleyebiliyorum! Uygulama güçlükleri bir yana, bilmediğim bir sürü şeyi öğrenmek mecburiyetindeyim! Bir aya kadar, ziraat ve bahçevanlık bilgilerini yutmuş olmalıyım! bu tempo ile, kitabım ancak birinci bölümün, dörtte üçüne varabilecek...

Kitaptan söz açılmışken: Dostum Daudet'nin *Fromont et Risler* yapıtını; düşmanım Barbey d' Aurevilly'nin *Les Diaboliques* kitabını okumanızı öneririm;[75] gülmekten katılacaksınız! Belki de bu, benim kötü şeyler seven kafamın fesatlığından ötürüdür! Gene de bu yapıt, bana müthiş eğlenceli gözüktü! İstese bile, böyle garip düşüncelere varamaz insan!...

Zaten ortalık sessiz... Fransa eskimiş bir gemi yavaşlığı içinde... giderek gömülmekte... Onu en güçlü kişilerin bile, kurtarabilmesi bir hayal! İçinde bocaladığı genel çöküntüyü, budalalığı, bunaklığı görmek, Paris'te yaşamakla mümkün ancak...

Bu can çekişme, içime işliyor! Ölümcül bir yeis içindeyim... Kendimi helak edinceye kadar çalışmadığım zaman, kendime acıma hissi içinde boğuluyorum... Gerçek bu işte! Boş dakikalarımda da, ölenleri düşünüyorum! sizi biraz iddialı birşey söyleyeyim mi?

Kimse beni anlamıyor!... Ben, başka bir dünyanın adamıyım... meslektaşlarımla da öyle farklı çalışıyoruz ki!

İlgimi çeken konular üzerine ancak V.Hugo ile konuşabiliyorum. O geçen gün ezbere, Boileau ve Tacite'den parçalar okudu bana. Öylesine ender bir şeydi ki! Misafirler politikacı kişiler değiller ise, tapılası bir adam oluyor o...

Bizim Moskofa gelince: zavallı oğlan yatağa çakıldı kaldı! çok acı çekiyor! ama şikayet etmiyor...

Dünyada en gıpta ettiğim kişi, oğlunuz! Yaşamımı, onun gibi düzenlemeyi ne kadar isterdim! O sizin küçük sevgili kızlara sahip olmak, ne rahatlatıcı bir şey! Ama insanın geleceği, kendi elinde olmuyor ki! Çok şey sizi farkında olmadan itmekte! Ve günün birinde artık kendinizi çukurun içinde yapayalnız buluyorsunuz!...

Sanırım sizi bu iç sıkıcı şikayetlerimle çok sıktım! Sizi kucaklayarak bu gocunmalarıma son veriyorum.

Sizin yaşlı
Cruchard'ınız

Noel bayramı için Nohant'na gelemeyeceğim. Siz bu kış Paris'e gelmeyecek misiniz?

390. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 8 Aralık 1874

Zavallı sevgili dostum,

Seni mutsuz gördükçe, sana olan sevgim daha artıyor! Yaşamdan bu nasıl bir rahatsızlık! bu ne üzüntüdür! Oysa gocunduğun şeylerin tümü de, yaşamın ta kendisi! Ama yaşam hiçbir kimseye hiçbir zaman daha iyi olmadı ki!... Onu, az ya da çok hissederiz, anlayabiliriz. Yaşadığımız çağdan ne kadar ilerde olursak ondan o kadar da ızdırap çekeriz... Biz insanlar güneşin bazen ve nadiren araladığı bulutların önünde, bir gölge gibi geçmekteyiz! Gücümüz yetmeyen bu güneşe bağırır haykırırız! Bizim işimiz üzerimizde bulutları temizlemek ancak...

Sen, Edebiyatı çok seviyorsun! böylece sen beşeri avanaklağı yenemeden, Edebiyatın kurbanı olacaksın! Zavallı sevgili küçük budalacık! ben ise yaşama kin beslemiyorum! ancak bir ana gözüyle bakıyorum ona! O çocukça bir şey ve tüm çocuklar gibi kutsal! Nasıl kinlenebilirsin ona? Nasıl savaş açarsın? Bilgi ve akıl fazlalığı var sende Cruchard'cığım! Oysa bilgelik sanattan da üstün! Bunu unutuyorsun sen!... En üstün zirvede olan sanat bile, onun ancak bir ifadesi olabilir! Bilge, herşeyi içine alır: güzelliği, gerçeği, iyiyi, sanat heyecanını. Bize kendimizin dışında, kendimizinkinden de yüksek birşeyi görmeyi, onu temaşa etmeyi, hayranlıkla onu yavaş yavaş içimize sindirmeyi öğretir!

Ama ben, seni değiştirmeyeceğim; dahası, mutluluk hakkında düşündüklerimi ve sevgilerimi sana anlatamam! yani, hayatı her haliyle sana kubul ettiremem! Seni ancak tek bir kişi Hugo baba kurtarır!... Çünkü o, bir yamyla filozoftur; benim olamadığım, sana gerekli olan, büyük bir sanatçıdır; sık sık görmelisin onu; sanırım o seni yatıştırabilir! Bende büyük fırtınalar olmadığı için sen beni anlayamazsın! Oysa sanırım hâlâ onda yıldırım ateşleri çakmakta!... Ama gene de, yaşlılığın yumuşaklığım, halim selimliğini muhafaza etmekte... Onu gör; sık sık gör... o koca "Spleen" lerini, o büyük acılarını anlat ona! Ölmüş kişiler üzerinde fazla durma... sükuna erdiklerini sanma onların! Hayır, onlar da buna erişemediler! Onlar da bizler gibi sükun aramakta, bulmaya çalışmakta...

Tüm ailem iyi ve seni kucaklıyor. Ben iyileşmiyorum! ama sağlıklı ya da hasta olsam da, yine de torunlarımı yetiştirmek, seni sevmek için, son nefesime kadar ayakta durmaya çalışacağım...

G. Sand

***

Flaubert'i değiştirmek, teselli etmek gerçekten boş bir çabadır. Melankolisi hypokondrisi ve öfkeleri, yaradılışının bir parçasıdır onun. Birkaç zamandan beri, pek açığa vurmadığı bir ekonomik durumdan kuşkuya düşmüş ve bu onun bu halini arttırmıştır...

(1) Bu, "Yazılan mektuplar" da görülen tarihtir.

(2) Carvalho, "Vaudeville" tiyatrosunu 19 Ocak 1874 de, Operada sahne direktörü olmak için aniden bırakmıştı; yerine, birçok tiyatro eserini başarı ile sahneleyen, dram yazarı Eugene Cormon gelmişti.

(3) Delannoy ve Saint-Germain adındaki oyuncular, en önemli rolleri oynuyorlardı. *Candidat* eserindeki "Rouselin" ve onun rakibi "Gruchet" rollerini üstlenmişlerdi.

(4) Sansür, genç Onésime de Bouvigny'nin, gerçekten pek hoş olmayan katolik kişiliğinden bazı tarafları yoketmişti.

(5) Dumas Fils, 20 Ocak 1874'de "Fransız Akademisine" seçilmişti.

(6) *Goethe'nin Faust'u*, H. Bacharach tarafından Fransızcaya çevrilmişti; 1873'de Alexandre Dumas Fils de bir önsöz ile eseri yayınlamıştı. Flaubert'in ima ettiği pasaj şöyle: "Goethé, eserlerini gelecek kuşaklara, yargılanmaları için sunduğunda gelecek nesil, işini doğru yapacak ve tunç tabletler üzerine şöyle yazacak: 'Goethé 1749'da Frankfurt'da doğdu, 1832'de Wiemar'da öldü. Büyük yazar, büyük ozan, büyük sanatçı". "Şekil, şekil içindir; sanat, sanat içindir" diyen aşk ve materyalizm fanatikleri, onlardan: "Goethé büyük insan" kelimesini ilave etmelerini isteyince bu kez yeni nesil: "Hayır!" diye cevap verecektir. Flaubert bu parçayı *Bouvard et Pécuchet* adlı yapıtında ikinci kısmı için kullanmak istemişe benzer. Bu yazı bir gazete küpüründe Rouen kitaplığındadır; eserin 33. sayfasına ilişik bulunmaktadır.

(7) 23 Şubat tarihli, yeğenine yazdığı bir mektupta, Flaubert şu rakkamları vermişti: "*La Revue de Saint-Petersbourg*'dan kazanabileceğim paradan, 2000 frank kaybım var; belki de 2 ya da 3000 frank ta, Fransızca çevirisinden!".

(8) Hugo'nun *Quatrevingt-Treize* adlı yapıtı, bir iç savaşını konu alıyordu; 3 cilt olarak, 18 Şubat 1874'de yayınlanmıştı. Son iki yapıtına gelince: 4 ciltlik 1869'da çıkan *L'Homme qui rit* ve *L' année terrible* adındaki yapıtlardır; 1872 de yayınlanmıştır.

(9) Sözkonusu L.A.F. Marchangy tarafından yazılan 8 ciltlik *La Gaule poetique* ya da şiir, belagat ve güzel sanatlar ile ilişkili *l'histoire de France* adlı eserdir. Yapıt, zamanında büyük sükse yaratmıştır. 1834'de 5. baskısı olmuştur.

(10) 9 Mart 1874 pazartesi gününde olan bir olay: "Dün, yani 7 Mart cumartesi günü, Trunité kilisesinde M.George Chamerot ile büyük şarkıcının kızı Madmazel Claudie Viardot'un evlenme merasimi oldu; birçok kişi ve artist bulunuyordu" diye yazılmıştır.

(11) Bu elyazısı, hiçbir tarih taşımıyor; yine de mektubun 9 ile 10 arası gecesinde yazılmış olması mümkün.

(12) "Uzun roman" dediği yapıt, Sand'ın *Revue des Deux Mondes* dergisinde 1 Ocaktan 15 Marta kadar yayınlanan *Ma Soeur Jeanne* adlı yapıtıdır. Haziran başında cilt halinde çıkacaktır.

(13) Racine'nin *Phèdre* adlı piyesindeki kahramanın ölümünden sonraki V. perde, 7. sahne.

(14) Gazete neşriyatından.

(15) Gazeteci ve şair olan Julien Duprat, Mme Rouselin'e aşkını açıklarken bu sözleri kullanmıştır.

(16) *Rabagas* adlı piyeste V. Sardou savunduğu fikirleri, kişisel çıkardan üstün tutan bir elebaşını sahneye koyarak söyler. Bu piyes, tutucuları heyecanlandırmış, Cumhuriyetçilere karşı da skandal yaratmıştı.

(17) *L' Evenement* gazetesinin iki küçük fıkrası, Flaubert'in tereddüdünü iyice bize yansıtmakta. 15 Martta yayınlanan birinci fıkra, okurlara şunu açıklamaktadır: "M. Gustave Flaubert, *Candidat* adlı komedisinin ilk temsilinin menfi oluşu, Paris kritiğinin nazik ama sert oluşu yüzünden, eserini "Vaudeville" tiyatrozundan geri çekmek istemiştir. Ama dostlarının arzusu ve "Vaudeville" tiyatrosunun sonsuz isteği üzerine, *Madame Bovary* hayranlarının çok güvendiği bir revanş beklenmektedir; Böylece yazarının ilk kararından döndüğünü öğreniyoruz." İkinci fıkra ise, ertesi gün şöyle yazacaktır: "Vaudeville" tiyatrosunda Sardon'nun *L'Oncle Sam* adlı piyesi yeniden oynanmaktadır; ve M. Gustave Flaubert *Le Candidat* yapıtını, dün geri almaya karar vermiştir; hem de *beş bin* franklık kirayı ödeyerek...

(18) A. Vitu, 14 Mart tarihli *Le Figaro* gazetesinde, Flaubert'in özellikle piyesini antipatik şahıslarla doldurduğu için, kritik edilmektedir. Yine *Le Rappel* gazetesi aynı tarihte anonim bir yazı yayınlar; ve içerisinde bulunan karakteristik bir cümle şöyledir: "Eğer piyes herkesi şaşırtmış ise, nedeni onun buz gibi soğuk, sıkıcı oluşudur; çocukça icatlar, safça gelişmeler hiç ilgi çekmemiştir."

(19) *L' Evenement* gazetesinde, tiyatro eleştirmeni Charles Monselet, 14 Martta yayınladığı yazısında fazla lutufkar görünmektedir ve şöyle der: "*Madame Bovary* yapıtından gelişi güzel alınan altı satır bile, *Le Candidat* piyesinden daha üstün" diyerek Flaubert'in şahsına ve eserine olan sempatisini gösterecektir.

(20) *Villemer Markisi* yapıtı 29 Şubat 1864'de; *Les Don Juan de village* 9 Ağustos 1866'da yayınlanmıştır.

(21) Birkaç bin frank için yapılan bir alay olsa gerek...

(22) Gene de 12 tarihli *Le Figaro* şöyle yazar: "*Candidat* piyesinin genel provası "Vaudeville" tiyatrosunda idi; ayın 10'unda, öğleden sonra yapılmıştı. Ama M. Gustave Flaubert'in dostları ve yöneticinin ahbapları, salonu ancak yarıya kadar doldurabilmiştir."

(23) *Candidat* yapıtının ilk temsilinden bir gün önce çıkan röportajlarda piyes fazla antipatik bulunmamıştır. 12 Mart tarihli *Le Figaro* gazetesi uzun bir makale döşenir. "Le masque de Fer" imazsıyla, Flaubert'i Maroken divanlarla çevrili yazı odasında, yastıklar arasında, çalışır" gösterecektir ve 13 Mart tarhili *L'Evenement* gazetesindeki bir ziyaretle onu şöyle anlatacaktır: "Güllerle süslü kadife küçük terlikler; Şöminenin üzerinde bronz heykeller! Duvarlarda tablolar ve başka küçük sanat eserleri vardı." Jehan Valter ise; *Paris-Journal*'in 13 tarihli gazetesinde, Flaubert'in Croisset'deki malikanesini, oradaki çalışmalarını anlatacaktır: "Flaubert, çoğu zaman haftalarca kapanıp yazılarını geceleri yazar, gündüzleri de kocaman köpeği *Salambo* ile, bir hah üzerinde uzanıp uyur".

(24) Metni elimize geçmeyen mektupta, muhakkak bir ithaftın bulunması gerekir. *Candidat*'nın tek bir nüshasında: "Madame Sand'a gönderilmiş nüshası" diye yazılıdır.

(25) *Richard d'Arlington*, A.Dumas Père (Baba Dumas), J.F. Bendin ve P.P. Gonbaux'nun birlikte yazdıkları bir eserdir; ve üç perdelik nesir şeklinde bir dramdır. 10 Aralık 1831'de ilk kez "Porte-Saint--Martin" tiyatrosunda oynanmıştır.

(26) Sand'ın *Salèede* adında, 31 Mayısta "Odeon" tiyatrosuna okuduğu bir dram. Kabul edilmesine rağmen, bu dram hiçbir zaman oynamamıştır.

(27) 17 Martta, *Le XIX eme Siecle* dergisinde Rounat şöyle yazmıştı: "Flaubert'e karşı eski dostluğum ve onun yeteneğine olan büyük taktirim, bu avantüre girişmemesini yeğlemiş olmalıydı. Onun *Le Candidat* yapıtı eser sayılmaz; ancak bir boş vakit eğlencesi olabilir! Bu anlaşılmaz, kararsız şeyler, sanki Flaubert'in kaleminden çıkmamış gibi!... Onu yayınlamasını istemezdim". Biraz sonra şöyle devam eder: "*Le Candidat* bir tipdir; bir konu değildir... bundan orijinal ve yeni bir oyun çıkarmak zor bir iş!... Gondinet, *Le chef de division* eseriyle aynı hataya düştü; ama bu eser, bir dram olduğu için, güzel bir ilk perde meydana getirilmiştir, oysa *Candidat* yazarı, birinci perdeyi berbat ettikten sonra, arka arkaya üç kez daha aynı başarısızlığa

düşmüştür." Sözkonusu Edmont Gondinet'nin 3 perdelik komedisi, 15 kasım 1873'de "Palais-Royal" tiyatrosunda ilk defa temsil edilmiştir.

(28) Flaubert'in Alphonse Daudet'ye, 17 Martta yazdığı mektup şöyle: "Peragallo'nun iddiasına göre, 'Vaudeville' yöneticilerinden Heugel beni ıslıklamış!"

(29) Bu kızgın pasajı, daha olumlu olan biraz önceki yargıyla karşılaştırmak gerekir. Yeter ki Saint-Germain adı bir lapsüs olmasın?

(30) İlk baskısının ikinci kez yayınlanması sözkonusu: 2. baskı, 20 Nisanda çıkacaktır; yayıncı Charpentier'dir.

(31) Flaubert'in 1874 Temmuz ile Aralık ayları arasında yazdığı mektuplar, onun Renan'dan bir makale beklediğini belirtir; beriki bunu, Flaubert'e bir mektup yazarak vaad etmiştir; oysa Aralık ayının başında hiçbir yazı çıkmamıştır. Ama Renan'nın makaleleri arasında şöye bir mektup bulunmaktadır: "*La Tentation de Saint-Antoine* yapıtı üzerine, G. Flaubert'e mektup". Taine'e gelince, o, Annecy gölünün kenarında bir sayfiye evi satın almıştır, vaktinin çoğunu orada geçirmektedir; kendi yazılarından makale yazacak vakit bulamamıştır.

(32) Buloz'nun düşmanlığını kanıtlayan detaylar bulamadık. Villemessant'ın sitemi ise sözlü olmalı...

(33) Michel Levy 1873'de, 9 Temmuzdan 12 Temmuza kadar Nohant'daydı.

(34) "Bir okuyucu" diye, 5 Nisan *Figaro* gazetesindeki yazı; 1 Mayıs tarihli *Revue des Deux Mondes* dergisinde, Saint-René-Taillandier imzalı yazı; 28 Nisan tarihli *Gazette de France* gazetesinde V. Fourue imzalı yazı; 20 Nisan tarihli *Constitutionnel* dergisinden Barbey d' Aurevilly imzalı yazı; tümü de Flaubert'in aleynine çıkmış yazılardır.

(35) Barbey, *La Tentation* adlı makalesinde Flaubert'in yapıtı için şöyle der: "Öyle anlaşılmaz bir yapıt ki, yazarın ne öz fikri ne de niyeti belli olmuyor!" Barbey, kitabın kahramanı ile yazar arasındaki çelişkiyi, ortaya koyar; büyük çapta bir azizin ateşli ve dindar kişiliği ile, zamanın en soğuk, en materyalist yetenekleri, ahlaki şeylere ilgisiz kişisi Flaubert'i karşılaştırır. Flaubert gerçekten bu pasajı görmüş olmalıdır.

(36) Saint-René-Taillandier, daha başka sözcüklerle beraber, şunu da yazmıştır: "Flaubert'in son yayınlanan kitabı (*Gönül Eğitimi*) korkunç derecede sıkıcı!" İşte size Flaubert'in düşüncesini aktaran gü-

lünç kelimelerden bir örnek: "Eski dünyayı, Asya ve Avrupa dinlerini, ben Roma bayrağı altında birleşmiş olarak ele almak istiyorum!" Ne tezat! Ne acayip yüzler! Ne işitilmemiş görüntüler! Gücümü göstermek için bir ortam buluyorum ben orada!..."

(37) Savaştan sonra, Magny'deki yemekler artık devam edemedi ama bazı eski müşterilerden ve "yeni gelenlerden" çoğu, Magny'nin enistesinin işlettiği "Brebant" lokantasında toplanmayı adet edindi.

(38) Flaubert, Mme Roger'ye aynı günde yazdığı bir mektubunda bazı detaylara girerek, yararlı reaksiyonlar gösterdiğini bize kanıtlar: "Okurlarım arasında kaçık bir makale yazarına rastladım; varlığını tanımadığım bir genç adam M. Dumont, beni safça Goethé'den üstün tutmakta! Bu beğenisinde, düşünceden çok heyecan görüyorum! Baba Hugo güzel bir mektup yazdı bana ve içten birkaç komplimanda bulundu! Tüm Parnasiyenler heyacan içindeler; aralarında birçok müzikçi de var... İngilizce iki güzel makale de yazıldı; şimdi Almanca yazılanları bekliyorum... Banville'in yazısının, pazartesi *National*'da çıkması lazım. Renan'da, herkesden sonra yazacağını söyledi."

(39) Gluck'un 2. perdesindeki opera (*İphigénie en Aulide*)

(40) *La Juenesse de Louis XIV* oyununda yer alan otuz kadar köpeğe ima (41. notu okuyunuz)

(41) La Jeunesse de Louis XIV, Dumas Père tarafından, 20 Ocak 1854 yılında Brucello'da yapılmış 5 perdelik düzyazı komedi. Dumas Fils tarafından yeniden gözden geçirilmiş olarak Odéon'da oynadı. (14 Mart 1874'de)

(42) Bu, 16 Eylülden 20 Eylüle kadar olan bir misafirliktir.

(43) Flaubert, ayın 19 ya da 20'sinde geri dönecektir.

(44) Sözkonusu kişi, "Fransız Tiyatrosunun" direktörüdür.

(45) *Gazette nationnal de Berlin*'de, 13 Mayıs 1874'de yayınlanan bir makale.

(46) "Broglie Bakanlığı" sağ grupların koalisyonu ile meydana gelmiştir. Ama, 1873 Kasım ayından itibaren, yedi yıllık bir süreden memnun kalmayan sağ parti, hükümetin'din ve anayasal politikasıyla, ihtilafa düşmüştü, ve 16 Mayıs 1874'de, sağcılarla, emperyalistlerle birlikte oy vermişti. Bu da Bakanlığın düşmesine neden olmuştu. 23 Mayısta, bir koalisyon hükümeti kurma işi suya düşünce, bu kez başkanın kendisi renksiz bir kabine kurdu; yönetimi general Cissey'e bıraktı.

(47) Maurice'in *Mondes des Papillons* adıyla, 1867'de basılan bu kitabı, lüks bir baskıdır ve tek sayıdır.

(48) Sand'ın Maurice'e bir "pazar akşamı" yazdığı mektup.

(49) Basılmamış olan, "Salı akşamı" yazılmış bir mektup. Sözkonusu piyes ise, *Salcède* adlı piyesdir; asla sahnelenmeyecektir. Romana gelince; *Flamarande* onun adındaki romanıdır. Konusu, *Salcède* piyesinin konusuyla aynıdır. 1874, 25 Mayıs günlüğünde Sand şöyle der: *Salcède* adlı piyesimden bir romana başlıyorum; adı *Flamarande* olacak; 25 sayfa kadar yazdım...

(50) Flaubert'e gönderilen nüsha, elyazısıyla şu ithafı taşır:
"Sevgili Gustave Flaubert'ime, İhtiyar Turubadurundan"

(51) Kitaptaki, Flaubert'in ima ettiği pasaj şöyle:
"Odasında başbaşa olduğumuz bir akşam, yaptığım her siteme, Maniella'nın sanki tatlı sözler söylüyormuşum gibi bana gülümsediğini, yaşlı gözlerle baktığını farkettim. Ben ise, en acı alaylara dönmek için acele ediyordum... O bizi saran loşluk içinde, birdenbire iki kolunu boynuma doladı... 'Benden nefret ediyorsun değil mi?' diyerek, yanağını yüzüme yaklaştırdı."

(52) Sözkonusu, Adolphe D' Ennery'nin ve Carmon'un sekiz kısımlık bir dramı: "Porte-Saint-Martin" tiyatrosunda, 29 Ocak 1874'de ilk kez oynamıştır.

(53) *Le Monde İllustré* adlı haftalık dergide, 27 Haziran 1874'de, P. Veron George Sand'ın Paris'te olduğunu bildirir ve romancının güçlülüğüne hayran olduğunu söyler; şöyle: "Eğer bir fikir edinmek istiyorsanız, George Sand'm, sadece bir gün kaldığı Paris'te nasıl zaman kullandığını görelim: Sabah saat sekizde Boulogne ormanında yaya olarak bir gezinti yapar. Saat onda, Michel Levy'ye gelip iş hakkında konuşur. Öğleyin 'Le Doyen'de yemek yer. Saat birde, 'Salon'nu gezer; saat üçte 'Alsaciens' sergisini görmeye gider; ve saat altıya kadar kalır. Saat yedide 'Magny' lokantasında akşam yemeğini yiyecek; saat sekizde 'Chatelet' tiyatrosunda *Les Deux Orpheliens* piyesini seyredecek gece birde de evine dönecektir; ve yaya olarak..."

(54) "Restoration" devrinin başarısızlığından güçlenen imparator yanlıları, İmparatorluk Prensinin Tahta geleceğini söylüyorlardı. Seçim ve propaganda için, teşkilatlanıyorlardı: 24 Mayıs 1874'de, "Nièvre" seçiminde, büyük bir çoğunlukla oy kazanıyorlardı. İmparatorluğun geri gelme korkusu, monarşist çevrede olduğu kadar, Cumhuriyetçi çevrede de başgösterdi. Mecliste korkunç sahneler oldu ve sokaklarda iki karşıt partizanlar arasında, riskli olaylar görüldü. 13 Haziranda

Mecliste sol parti, bir çıkış yaptı. Sorumlu vekil de emperyalistlerin organı olan Le Pays'yi durdurttu...

(55) *Le Retour du Christ, Appel aux Femmes* yapıtı 1874'de imzasız olarak basılmıştır. A.Dumas Fils bu eseri mektup tarzında bir önsöz taşımaktadır.

(56) Flaubert'in ima ettiği yazı *Werther* için değil de, *Faust* yapıtı içindir.

(57) Rougon-Macquart'ın dördüncü cildi olan *La Conquete de Plasson* adlı yapıtı 27 Mayısta basılmıştır.

(58) Bu genel başlık açık bir şekilde; *Histoire de la création des etres organisés d'aprés les lois naturellers* adlı kitabın içeriğini belirtiyor. Bu kitap özellikle Darwin, Goethé ve Lamarck'ın genel olarak evrimleşme teorileri üzerine bilimsel konferanslardaki tebliğlerden oluşmaktadır. Fransızcaya çeviren Ch. Letourneau'dur.

(59) Sand, 1836 yılının tüm eylül ayını İsviçre'de geçirmiştir.

(60) Sözkonusu kitap, George Cox'un *Les Dieux et les Héros* adlı kitabıdır. İngilizceden F. Baudry ve E. Delerot tarafından çevrilmiştir; içinde mitolojik hikayeler vardır...

(61) Elimizdeki deliller, bu konuyu iyice açıklamıyor. 1873 ve 1874 yıllarına ait *Le Temps* gazetesinde, Flaubert ile ilişkisi olan hiçbir acemi yazarın romanına rastlayamadık. Ama 1873 de Flaubert; "Sıradan bir gazetede" Bouilhet'nin tanıştırdığı Mme Regnier adında bir kadının romanının yayınlanması için kendisine yardım ettiği biliniyor.

(62) Racine'nin *Phèdre* piyesinin IV. kısmının, 2. sahnesinden alınmış bir dizedir.

(63) Adolphe Belot'nun yazdığı *Hélène et Mathilde* yapıtı sözkonusu olmalı. Bu roman 1874 Haziranında yayınlanmıştı. 25 Haziran tarihli *Le Figaro* gazetesi şöyle yazar: "Adolphe Belot'nun 8 günde tükenen *Hélène et Mathilde* adlı romanı, yazarın süksesini göstermektedir ve 4. baskısı hazırlanmaktadır.

(64) *Une chaine* adlı yapıt, Eugene Scribe'in 5 perdelik bir komedisidir. 29 kasım 1841'de "Theatre Français" de oynanmıştır. 8 Eylül 1874'de büyük bir başarıyla aynı tiyatroda tekrar oynayacaktır.

(65) Davadan sonra Bazaine Canne civarındaki "İle Saint-Marguerite" de enterne edilmişti. 9-10 gecesi, esrarlı bir şekilde ortadan kaçmıştı. Birkaç gardiyan da, 17-18 Eylülde, suç ortağı ya da vazife ihmali cezasıyla "Grasse" mahkemesine verilmişti.

(66) V. Hugo'nun, vekillere nutku: *Ruy Blas* yapıtının 3. perdesi, 2. sahnesi.

(67) Sand'ın kızı Solange'ın, Nohant'nın pek yakınındaki, 1873'de, kuzini Leontine Simmonet'den satın aldığı "Montgivray" şatosu.

(68) Sand'ın 1 Şubattan 1 Mayısa kadar *Revue des Deux Mondes* dergisinde yayınlanan *Flamarande* adlı romanı. Kitap halinde basılışı, iki kısma ayrılır: Birincisi *Flamarande*, ötekisi *Les Deux Freres* adlarını taşır.

(69) Sand'ın üvey kardeşi, Simmonet ailesi.

(70) Sözünde durmayan, Carvalho değildir; halefi Carmon'dur. Carvalho, sadece *Le Sexe faible*'den önce, *Le Candidat* eserini oynatmak istememişti.

(71) Bu kişi, muhakkak komik aktör Etienne Arnal olmalı. *Oiseaux*'ya gelince: oynadığı sayısız piyeslerden birindeki "kuşlar" olmalı.

(72) Sözkonusu eser, *Les Héritiers Rabourdin* adında Zola'nın bir komedisidir. 3 Kasım 1874'de "Cluny" tiyatrosunda Prömiyeri olmuştur.

(73) 17 Ekim 1874'de ölen Charles Duvernet, G.Sand'ın en eski dostlarından biriydi. Onun özgeçmişine ait bir makale yazmıştı: 6 Kasımda *L'Echo de l'İnde*'de yayınlanmıştı.

(74) Molière'in *Hastalık Hastası* adlı piyesinde Diafoirus, oğlu Thomas'ın yanında, "Argan" ailesine şöyle der: "Onu koleje gönderdiğim zaman zorluk çekti; ama güçlüklere karşı kaya gibiydi! (II. perde, 5. sahne.)

(75) Daudet'nin, *Fromont jeune et Risler ainé; moeurs parisiennes* adlı yapıtı, 26 Haziran 1874'de basılmıştır. *Les Diaboliques* yapıtı ise çok yeni idi: Satışa 28 Kasımda çıkmıştı.

BÖLÜM XI

1875

Flaubert, yine kış mevsimini, salonları gezerek, pazarları dostlarını kabul ederek Paris'te geçirecektir. Ama onu uğraştıran, giderek zorlaşan "Korkunç kitap" dediği *Bouvard et Pecuchet* adındaki yapıtını yazmak olmuştur.

George Sand'a gelince, çalışmalara koyulmadan, Noel bayramı ve yeni yılın verdiği yorgunluğu çıkarmak için dinlenmektedir.

391. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 13 Ocak 1875
Çarşamba

Bu uzun gecikmemi, bağışlıyorsunuz değil mi sevgili üstad?... Sanırım bu devamlı şikayetlerimle sizi sıkmamışımdır! tıpkı şehlerin aynı noktada dönmeleri gibi, bu yorucu tekrarlarımla ben herkesi usandırıyorum. Kısacası Cruchard'ınız bu münasebetsizlikleriyle çekilmez biri. Elimde değil! ama hiç olmazsa saygılı olup öfkelerimden uzuk durmalıyım!

Özellikle altı aydır, neyim var bilemiyorum! fazla açıklayamıyorum ama kendimi hasta hissediyorum... aynı durumda başkalarını da tanıyorum; ama neden bizler böyleyiz? Belki, Fransa'nın hasta oluşundan acı çekiyoruz! Burada, Fransa'nın candamarı Paris'te, çok daha fazla hissediliyor bu!

Şimdi herkes, akıl ermez bir endişe içinde... mutsuzlardan biri ise dostunuz Renan. Prens Napoléon da aynı durumda... Ama bu ki-

şilerin sinirleri kuvvetli! Oysa ben, karakteristik bir hypokondri içerisindeyim... buna boyun eğmem gerek ama eğemiyorum...

Kendimi düşünmemek istiyor, gücümden fazla çalışıyorum; zor bir kitaba başlamışım; üzüntüme bu da ekleniyor!...

Son zamanlarda beni ayakta tutan şey, *Halanzier*'ye duyduğum öfke ile Operamn münasebetsizliği oldu! Düşünün ki bu adamı ne gördüm, ne de tanırım! Ama o, Avrupa'nın en büyük kişisi olmadı mı? Buna çıldırıyorum![1] Operamn açılışı da ayrı bir felaketti! Reyer'in dediği gibi, sanki Paris ikinci bir Purusya baskınına uğramıştı! Ah! ortalıkta ne güzel şeyler dönüyor, ne güzel şeyer!

Zavallı Moskofcuk hep hasta; Mme Plessy ise Paris'e uğrayamayışımızdan şikayetçi! Bu gocunmaya ben de dahilim!

Sakın "akılsızlık ta, çocukluk gibi kutsaldır!" demeye kalkmayın bana! Zira akılsızlık, hiçbir ilkeye dayanmaz! bırakın beni "ölülerin dinlendiklerine" inanayım! yeryüzünde insan oğlu öyle çile çekiyor ki, artık toprak altında dinlenmesi hakkıdır onun!

Sizi ne kadar göresim geldi! Sizin gibi sükuna kavuşmayı ne çok isterdim! Tabii sizin öteki niteliklerinizi saymıyorum... O iki sevgili küçüğünüzü, sizi candan kucaklıyorum.

Yaşlı budalamz
aziz Polycarpe

392. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 16 Ocak 1975

Yeni yıl için ben de seni kucaklıyorum Cruchardcığım! Efsane mutluluklardan sözetmesini sevmem; yeni yılın çekilebilir olmasını diliyorum sana... huzurlu oluşuma hayran mısın? içten gelen bir şey değil ki o! Başkalarım düşünmek zorunluluğundayım da ondan! Zaten artık sırası... yaşlılık ilerliyor, ölüm ardımdan itiyor... Yaşamım bizimkiler için henüz gerekli değil; ama çok çok faydalı... Son nefesime kadar, onları düşüneceğim, onlarla konuşacağım ve onlar için çalışacağım. En büyük işlerin başında, görev gelir; Modern çağın gerçek *Zeus*'üdür o! Dünyanın dağdağası dışında yaşar; ne muhakeme eder ne tartışır; korkmadan denetler,; arkasına bakmadan yürür... sersem Cronos, taşları yutardı, Zeus ise onları yıldırımla çat-

latmıştı! yıldırım işte iradenin ta kendisi... Ben, filozof değilim. Ama ruhumun yarısını tutsaklara, tümünü ise mert kişilere adamışım ve Zeus'un bir hizmetkârıyım! Kendimi düşünecek, cesaret kırıcı şeyleri hayal edecek, insan türünden umut kesecek, eski acılarımı, sevinçlerimi tekrar yaşayacak vaktim yok benim! Vallahi bencil olsam, ölümü neşe ile karşılardım! Boşluk içinde uyumak! ya da daha iyi bir hayata kuvuşmak! sonra da uyanmak ne rahat! O, bu iki varsayımı, ya da daha iyi bir deyimle bu antitezi, önümüze sermekte...

Ama gene de ölüm, acaba kimin hesabına çalışır? Tükenişin özgürlük kapıları açılmadan, ölümü davet edebilir misiniz? Sen, çocuk sahibi olmadın; özgür olmak isteyenlere çocuk bir ceza! ama kendini Apollon'a adayanlara bir zafer! Fazla çalışmaktan gocunma; büyük acılarını anlatmaya bak! onlarla ortaya güzel bir kitap çıkar!

Renan, "insanı umutsuzlaştırıyor!" diyorsun; buna inanmıyorum. O sanırım uzağı, yükseği gören kişiler gibi, acı çekmekte... ama bu görüş oramında da, güce sahip o...

V. Napoléon, onun bu fikrini paylaşıyor! tüm fikirlerine de katılıyorsa, çok iyi! O bana, akıllı uslu güzel bir mektup yazdı.[2] Relatif bir kurtuluşu, ağır başlı bir Cumhuriyette görüyor o; ben bunun mümkün olabileceğine inanmıyorum! Bu gelecek Cumhuriyet, fazla burjuva ve az ideal birşey olacak! Herşeyi baştan ele almak gerekecek! biz sanatçılar, çok sabırsız insanlarız; hemen "Théleme manastırını" istiyor, onun neşelerini özlüyoruz! "İstediğin şekilde yap" demek yerine, "yapabileceğin şekilde yap" demek gerek...

Seni seviyor ve yürekten kucaklıyorum Polycarpe'cığını. Büyük ve küçük çocuklarım da bana katılıyor. Hadi, hadi! zayıf olmak yok! dostlarımıza, yurttaşlarımıza, akranlarımıza iyi örnek olalım bizler! Sanma ki, henüz sona ermeyen bu uzun görevimde benim yardıma, desteğe ihtiyacım yok? Artık sevgin tükendi mi senin? Her zaman şakıyan, çoğu kez de ağlayan; ama gene de yaşlı kediler misali, ölürken kendini gizleyen bu ihtiyar Turubadurunu da mı sevmiyorsun?

İmzasız

***

Bundan sonraki aylarda, her zamankinden daha münzevi olan Flaubert, dostlarını ihmal etmektedir. Geçmeyen bir grip ve karın ağrıları, romatizması, melonkolisine eklenerek, Paris'teki günlerini berbad edecektir. Kendisinden 15 Şubata kadar haber almayan Sand, dostuna bir mektup yazacaktır; ama bu mektup yiten mektuplar arasındadır... mektubun cevabından anladığımıza göre Flaubert, hastalıklarını sebep olarak kullancaktır.

393. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 20 Şubat 1875

İyice hastaydın öyle mi ihtiyarcığım? Seni merak etmiyorum, çünkü hastalığının sinir ve romatizmadan geldiğini biliyorum. 70 yıldır benim vücudum bu romatizma hastalığıyla savaştı; ama hâlâ sağlamım... seni böyle ağrılar ve kara düşünceler içerisinde görmekle üzülüyorum gene de... Bir zaman gelecek, yürüyüşe zorlayacaklar seni, tüm hastalıkların hareketsizlikten geliyor... senin gücünde, senin yapında bir kişi, jimnastiksiz yaşayamaz! Kafa çalışması, sadece beyin ile mi olur sanıyorsun? yanılıyorsun; bacaklar da katılır bu işe... Bu rejimle, 15 gün geçmeden nasıl düzeleceksin... bundan eminim...

Bizimkilerle birlikte seni seviyor, kucaklıyorum...

Yaşlı

Turubadur'un

Endişelenme sırası bu kez Flaubert'dedir. 25 Mart sabahı "sevgili üstadının" önemli şekilde hasta olduğunu öğrenir; hemen Maurice'e bir telgraf çeker, Cevap gelince, Linay'ya bir mektup yazar.

Sand, gerçekten hastalanmıştır; birkaç gün gripten yatmıştır ve özellikle felçli gibi olan sağ kolu, ona acı çektirmektedir; çoğu zaman da yazı yazmasını engellemektedir. Ama o, fazla telaşlanmaya gerek duymaz; Flaubert'in telgrafını alır almaz ona bir mektup yazacak, dostunu yatıştıracaktır.

394. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 25 Mart 1875

Beni merak etme Polycarpe'cığım, önemli bir şeyim yok; biraz gripliyim ve şu işlemeyen sağ kolum hasta... ama elektrik tedavisi, onun hakkından gelecek... doktorlar adele tutukluğundan geldiğini düşünüyorlar... Ben ise, kendimden çok senin için telaşlanıyorum; sen benden on kat daha güçlüsün ama, moralin zayıf! oysa benimki, –istersen buna korkaklık de– herşeye karşı gelmekte! ama öfkeli olmaktansa, korkak olmak belki de daha filozofça! Bana mektup yaz; sokağa çıktığım, yol yürüdüğünü ve daha iyi olduğunu söyle!

Flamarande yapıtının tashih provalarını gözden geçirdim; bu iş bitti; en sıkıntılı yanı buydu; kitabı, cilt halinde[3] sana göndereceğim; parça parça okumaktan hoşlanmadığım bilirim.

Kendimi biraz yorgun hissediyorum ama gene de başka bir esere başlamak istiyorum. Havalar ısınmadıkça sokağa çıkamayacağım; elimde yazacak birşey bulunmazsa, canım sıkılır[4]...

Biraz nezle halinden başka, yuvada herşey yolunda. Bu yıl ilkbahar öyle rutubetli ki! neyse soluk yüzlü güneş sonunda kendini gösterecek; sevgili Phebus–Apollo parlak yelesiyle ortaya çıkacak; böylece herşey düzelecek!...

Aurore öyle boylandı ki, onun çocuk gibi gülüp oynamasını herkes yadırgıyor... Her zamanki gibi, iyi kalpli ve yumuşak. Öteki kıza gelince, o çok eğlendirici ve şakacı...

Kendinden sözet; bizi seni sevdiğimiz ölçüde sev...

Yaşlı

Turubadurun

395. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 27 Mart 1875
Cumartesi akşamı

Sevgili üstad,

Dramatik maniden ve büyük havadisler bildirmekten zevk duyan kişilere, bir defa daha lanet ediyorum!

Bana sizin çok hasta olduğunuzu söylediler; neyse ki o güzel ya-

zınız, dün sabah beni ferahlattı! Arkadan da bu sabah Maurice'in mektubunu aldım: Ve işte böylece, Tanrıya şükürler olsun diyorum.

Size kendimden ne havadis verebilirim ki? Durumum acayip; birşeyim var ama, bunu kendim de bilemiyorum! verilen "Bromür potasyum" beni sakinleştirdi ama, alnımın ortasında egzama belirdi! vücudumda ise anormal şeyler beliriyor; bu fiziğimdeki tatsızlık, bazı gizli nedenlere bağlı olmalı! kendimi yaşlı, yıpranmış, herşeyden nefret eder hissediyorum! Çahşıyorum, ama isteksiz! sanki bir cezalı ödev bu! Belki de elimdeki kitap beni hasta ediyor! Bu da manasız bir kitaba başlamış olmam...

Bana son mektuplarınızın birinde, Hugo babayla görüşmemi öneriyorsunuz; evet ama, son görüşmemizde o beni çok üzdü! *Goethe* hakkındaki budalaca sözleri, inanılır gibi değil! Örneğin: *Le Camp de Walstein*[5] eseri, Goethe'ye aitmiş! *Les Affinité électives* kitabı da, Ancillon'nunmuş! Dahası, *Promethée* eserini o hiç işitmemiş; ve *Faust* için zayıf bir yapıt, diyor o![6] Bu ziyaretim, tam anlamıyla hasta etti beni!

Eğer güçlü kişiler böyle olursa, ötekilere ne demeli? Heyecan verenleri, nereden bulmalı?

Benim, yaşlı bir kişi gibi, çocukluk hatıralarıma dalmamın nedeni bu işte! Hayattan beklediğim şey, kâğıt üzerine yazılmış iç sıkıcı bir sürü karalamalar! yolumu bulmak için, sanki sonsuz bir yalnızlığı yaşamam gerekiyor! ve ben bu çöl üzerinde hem gezici hem de kendimi taşıyan deveyim!

Bu gün, öğleden sonrası Amedée Achard'ın cenaze tereninde idim.[7] Protestan töresince toprağa verildi... bu yöntem katolik usulü kadar budala! *Tüm Paris* oradaydı ve bir sürü de röportör!

Dostumuz *Paul Meurice*, sekiz gün önce bana geldi; *Le Rappel* gazetesinde "resim eleştirmenliği" yapmamı istedi. Ben ise bu onurlu işi reddettim; çünkü tekniğini bilmediğim bir sanatın kritiğini nasıl yaparım? Üstelik, yapılan kritikler de işe yarıyor mu?

Sözünüzü dinliyor, her gün sokağa çıkıyorum ve jimnastik yapıyorum; ama sonra, evime yine bitkin, eskisinden beter dönüyorum! İşte bu tavsiyelerin tüm kazandırdıkları!... Kısacası, fazla (turuba-

durca) olmayan turubadurunuz, acı kumkuması! sizi bu gocunmalarımla fazla sıkmamak için, mektuplarımı seyrek yazıyorum... bu dayanılmaz kişiliğimin bilincine, ancak ben varabilirim...

Bana *Flamarande* yapıtınızı gönderin de, biraz nefes alayım!...

Hepinizi kucaklıyorum; özellikle böylesine büyük, böylesine güçlü, böylesine yumuşak olan sevgili üstadımı!

giderek çatlak kafalı olan

Cruchard'ımz

Çatlak sözcüğü tam yerinde... zira kafamın içindekiler sanki uçup gitti!

396. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 7 Mayıs 1875

Bana mektup yazmıyorsun ve "durmadan yakınacağıma, kendimi unuttururum" diyorsun. Bu tutumun faydasız; seni kimse unutmayacak; gocunmaya devam et! Ama yine de yaşadığından haberimiz olsun! ve bizi her zaman için sevdiğini söyle!

Sen, böyle acılar içinde daha yürekli olduğuna göre, zavallı Michel'in[8] ölümü seni sevindirmeyecek. O benim için her bakımdan büyük bir kayıp oldu; bana karşı iyice özveriliydi çünkü; ihtimam ve yardımlarıyla her an bunu kanıtlıyordu.

Burada herkes iyi; soğuklar geçeli sağlığını da düzeldi; iyice çalışabiliyorum; birçok sulu boya da yapıyorum; Aurore ile birlikte *İlyada*'yı okuyoruz. O, Leconte de Lisle'in[9] çevirisinden başkasını sevmiyor; Homere'i, vasat yaklaşımlarla berbad ettiklerini söylüyor! Harikalıkla, çocukluğun karışımı acayip bir kız o! Henüz dokuzunda ama boyu posuyla on ikisinde gibi! büyük bir istekle bebekleriyle oynarken, henüz öğrenmekte olduğu ana diliyle, senin benim kadar edebiyatçı!

Sen bu güzel havalarda hâlâ Paris'te misin? Şu sırada Nohant, ağaçlarıyla, çayırlarıyla sanki çiçek yağmuru altında... Croisset, buradan daha serindir. orası güzel olmalı! Bizler burada, Berry bölgesinin tarıma elverişsiz kuraklığıyla savaşıp duruyoruz! Ama sen eğer hâlâ Paris'te isen, o güzel "Monceaux! parkını seyrediyor ve

umarım orada geziniyorsundur! senin için bu gerekli, sağlığın için ise faydalı! yürüyüş yapmalısın...

Bizi görmeye gelmeyecek misin? Kederli ya da neşeli olsan da, burada yine seviliyorsun! Bunu bilesin... Biz hepimiz, sevginin sana bir şeyler getirmesini istiyoruz! ve hiçbir şart koşmadan, sana bunu vereceğiz...

Gelecek ay Paris'e gitmeyi düşünüyorum; sen orada mısın?

G. Sand

Flaubert bu mektubu 9 Mayısta, Croisset'ye döneceği sırada alacaktır.

397. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, Rouen civarı
10 Mayıs 1875

Gelip geçici bir gut hastalığına yakalandım; her tarafımda dolaşan ağrılar; önüne geçilmez bir melankoli; "Dünyanın boş olduğu" düşüncesi! ve de yazmakta olduğum kitabımdan büyük bir kuşku! işte size tüm dertlerim benim sevgili mert üstadım! Buna, para sıkıntılarını da katabilirsiniz! Melankolik hislerle durmadan geçmişi hatırlıyor, geberip gitmek istiyorum! İşte durumum... yemin ederim bu hislerden sıyrılmak için çok çaba gösterdim; ama artık irademazaldı: hiçbir karar veremiyorum. Ah! ben peşin peşin hapı yutmuşum. Yaşlılığım ise bana pek renkli gözükmüyor! Ama yine de, su tedavisinden sonra, biraz daha az *inekleşiyorum*! Bu akşam, perhizi hiç düşünmeden çalışmayı sınıyacağım...

"Murillo" sokağındaki evimden çıktım; daha geniş bir yere taşındım; yeğenimin "Reine Hortense"[10] bulvarındaki apartımanının bitişiğindeyim; böylece gelecek kış daha az yalnız kalacağım; zira artık bu yalnızlığa dayanamaz oldum; bu da, kafamın boş olduğuna bir işaret!

Şu benim korkunç kitabımın ilk kısmından, Turgenyev, pek memnun gözüktü; ama beni çok sevdiği için yargısında tarafsız olması zordur!

Artık uzun bir süre evden çıkmayacağım; kitabımı ilerletmek istiyorum; 500 bin kilogramlık bir gülle gibi içime oturuyor o! Yeğenim buraya gelecek; haziran boyunca benimle kalacak; o gittikten sonra da Calvados'a[11] gidip arkeolojik ve jeolojik bir gezi yapacağım. Hepsi bu kadar.

Hayır! Michel Levy'nin ölümüne sevinmedim; dahası, böyle tatlı bir ölüme imrendim bile! O, bu tarz ölüme layık değildi! ne olursa olsun bu adam bana çok çektirmişdi... beni derinden yaralamıştı... çoğu zaman onunla bozuşmamızı hatırlayarak acı çekiyorum; doğuştan manasız bir duygusallığım var benim: Başkalarını inciten ufak bir şey, beni param parça ediyor! Acaba neden zevk almaya, acılar kadar meyilli değilim?

Mektubunuzdaki "Homère" i okuyan *Aurore* için yazdığınız sayfa hoşuma gitti; eksikliğini duyduğum şey, işte onun gibi küçük bir kıza sahip olmayışım! Ama isnan bahtım kendi yaratmaz ki! sadece ona katlanır!... Ben, günümü gün ederek, gelecek için tasarılarda bulunmadım; sadece amacıma doğru yürüdüm (tek amacım edebiyattı); ne sağıma ne soluma baktım; şimdi etrafımdakiler dağıldı; kendimi sanki bir çölde hissediyorum... kısaca, eğlence denen şey, kesinlikle benden uzaktı...

Bence güzel şeyler yazmak, bir çeşik sevinç ve neşe gerektirir! onu yeniden nasıl edinebilirim ki? Ne yapmalıyım da, bu zavallı kişiliğim aklımdan silinebilsin? Benim en hasta yanım, mizacım! yoksa bende herşey yolunda... Görüyorsunuz sevgili üstadım, sizi mektuplarımdan kurtarmakta haklıymışım... sızlanan, oflayan bu budala kişiye nasıl dayanılır...

Sözümü burada keserek sizi ve sevgili küçükleri, her zamankinden daha şefkatle kucaklıyorum...

Cruchard

***

Flaubert, durumunu iyice açıklamadan, "para endişeleri" diye sözetmektedir. Nisan ayında Commanville ailesini hafiften sıkıştıran mali problemler, birdenbire ciddileşmiştir.[12] Kendisini Allahın lutfuna bırakan zavallı dev, Croisset'deki yalnızlığı içinde aylarca kararsızlık ve bekleyiş içindedir. *Bouvard et Pecuchet* adlı yapıtını bir kenara bıraka-

caktır; artık hiçbir iş yapamaz olan Flaubert'in giderek durumu kötüleşecektir. Temmuz ayında iflas kaçınılmaz olmuştur. Öz kızı gibi sevdiği yeğeninin sefalet ihtimali, onu üzecek, çılgına döndürecektir. Utançtan kurtulmak için herşeyi feda etmeye, özel servetini, özgürlüğünü, huzurunu bile feda etmeye hazırdır o! hayatta en çok korktuğu "işler konusu", artık onun tek düşüncesi olmuştur...

Flaubert, aylar boyunca, ta içine kadar işleyen bu utanç duygusuyla, felaketini dostlarından da gizleyecektir. Laporte'lar, La Pierre'ler ve Mme Brainne'ler gibi onun birkaç dostu, azçok işin farkındadırlar. Sonunda, Flaubert durumu Turgenyev'e açmaya karar verir; beriki, hiçbir kuşkuya düşmeden Croisset'ye gelmeyi teklif edecektir. Ve Flaubert dostuna şöyle yazacaktır: "Son mektubumun kederli" olduğunu söylüyorsun sevgili dostum; bunda haklıyım; işte size tüm gerçeği açıklıyorum: Erkek yeğenim Commanville tümden iflasta! Benim de onurum tehlikede... Beni bu konuda en çok üzen zavallı kız yeğenimin durumu. (Baba) yüreğim parçalanıyor! bizler için artık kötü günler başlıyor... Para sıkıntısı! herkese karşı küçük düşmel altüst olan yaşamımız!... Kafam, beynim işlemez oldu... Bundan böyle artık aciz düştüm, hiçbir şeyin altından kalkamayacağım sevgili dostum! İçten yıkıldım! artık ne denli günler geçirmekteyiz! bu acıyı, sizin de paylaşmanızı istemiyorum; dünkü mektubunuzdaki Croisset'ye gelmek fikrini, daha sonraya bırakalım! Ama Tanrı şahit olsun, gene de Turgenyev'ciğimin bana bir sarılışı, içimi ferahlatacaktır!... Uzun zamandır Mme Sand'a yazamıyorum; kendisini her zamankinden daha fazla düşündüğümü ona söyleyin; çünkü yazacak halde değilim... şimdi kalan malımızı mülkümüzü toparlamak gerekecek ve bu uzun sürecek... Elimizde ne kalacak bilemiyoruz; zaten fazla da birşey kalmayacak! İşte işin aslı sizel... Gene de, Croisset'yi muhafaza edebileceğimi umuyorum. Ama artık güzel günlere veda! gelecek için ise, önümde acıklı bir yaşlılık!... en iyi çare geberip gitmek!..."

Bu mutsuz mektup, sonraki aylarda hep devam eden mektuplaşmalara bir örnek olabilir. Turgenyev, bunları George Sand'a gönderecektir. Ama 15 gün sonra, 13 Ağustosta,[13] Flaubert'in, Croisset'ye yeni bir ziyaret reddi, Turgenyev'i telaşlandıracaktır.

398. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 15 Ağustos 1875

Zavallı sevgili dostum,

Şu tembel sevgili Turgenyev'den bu gün aldığım bir mektupla,

yeğeninin felaketini öğrenmiş bulunuyorum. Acaba önüne geçilemez bir durum mu bu? Kendisi yeni bir iş tutamaz mı? ya da geçimini sağlayacak bir işe giremez mi? Çocukları yok; ikisi de genç ve sağlıklılar; yaşamları için milyonlar da gerekmez! Turgenyev bu iflas nedeniyle elindekilerinin de tehlikeye düştüğünü söylüyor. Eğer sadece bir tehlike sözkonusu ise zorluğu filozofça atlatabilirsin... yerine getirilecek ne iptilâların, ne de doyum isteyecek ihtirasların var... Yaşamım, gelirlerine göre ayarlayabilirsin... kuşkusuz... en zoru, kızın gibi sevdiğin bu genç kadının üzüntüsü... ama cesaret verir, teselli edebilirsin onu... kendi üzüntülerini unutup, başkalarınınkini azaltmanın tam sırası! mektubu yazdığım şu sıralarda, belki de sen onu yatıştırmış, kalbini yumuşatmışsındır! Belki de bu felaket, göründüğü kadar değildir! ona bir hal çaresi bulunabilir! Yeni bir yol tutulabilir! Çünkü bu işler herzaman böyledir... Bir insanın değeri, güçlü ve akıllı oluşu, onun enerjisi ve umutlarının dozu ile ölçülür... Dünyada çok kişi, yiğitçe toparlanabilmiştir. Sen, iyi günlerin tekrar geleceğini bil ve bundan emin ol; onlara da bunları tekrarla; çünkü gerçek, budur. Senin, bu felaketle ne moralin, ne de fizik sağlığın bozulmasın! sevdiklerini teselli et, kendini unut! Bizler de seni düşünüyor acılarını paylaşıyoruz... Zaten Spleen durumundasın! senin yeni bir acın, beni çok üzecek...

Haydi sevgili muhteşem ihtiyar! Canlan! bize, sükse yaratan güzel bir roman yaz! cesaretinin kırılması sevenlerinin de kalplerini kırar! Onları sev! böylece de yeniden güçlü ve neşeli olabilirsin...

Hepimiz seni candan kucaklıyoruz, eğer mektup yazmaktan sıkılıyorsan, yazma! sadece: "iyiyim" de, "sizi seviyorum!" de, bu bize yeter...

G. Sand

399. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 18 Ağustos 1875
Çarşamba

Benim iyi kalpli üstadcığım,

Antalacağım çok üzücü şeylerden ötürü, size mektup yazamıyordum! Bir yıldan beri, başımıza büyük bir felaketin geleceğini za-

ten hissediyordum; ve bendeki o iç bunalımının başka bir nedeni yoktu. Şimdi artık olan oldu: zavallı yeğenim tümüyle, ben ise dörtte üçle, iflas ettik! En iyimser gözle bakılsa da, ancak karnımızı doyuracak, fakirce yaşayacak paramız kaldı!

Bana gelince: gençliğimden beri kafamın huzuru için herşeyi feda ettim... artık bu huzur tümden yokoldu! Sahte tavırlı bir kişi değilim biliyorsunuz! en kısa zamanda geberip gitmeyi diliyorum! çünkü artık bittim, tükendim! yüz yaşından daha fazla kocadım! Heyecanlanmam için bir kitap konusu gerekli bana! ama inancımı da yitirdim; çabalamak gücümü de...

Bu durumda materyel geleceğimden fazla kuşkum yok! ama edebi geleceğimi, mahvolmuş görüyorum!...

En akıllı şekil bu günden tezi yok bir iş, para getirecek bir uğraş aramalıyım. Ama ne işe yararım ben? Dahası, 54 yaşındayım... bu yaşta, insan alışkanlıklarını değiştirebilir mi? yeni bir hayat kurabilir mi?

Felaketlere karşı koymaya çalıştım; Stoik olmayı istedim; yeniden çalışabilmek için büyük çaba gösterdim! Ama olmadı! olmadı! zavallı beynim sanki ufalanmış gibi...

Buradan ayrılmak ihtiyacını duyuyorum artık! (dört aydan beri zavallı yeğenimle can çekişmekteyiz!) On beş güne kadar Concarneau'ya gideceğim; balıkçılık ilmiyle uğraşan Georges Pouchet'nin[14] yanında kalıp uzun süre orada oturacağım, deniz havası iyi gelir de belki daha güçlü olarak dönerim...

Korkarım Croisset'yi terketmek zorunda kalacağım, bana son bir darbe olur bu...

Tarafımdan sevgili küçükleri kucaklayın ve tüm şefkatim sizin olsun...

Can sıkıcı ihtiyar turubadurunuz

Gve Flaubert

***

George Sand, 20 Ağustos tarihli günlüğüne "Umutsuzlaşan Flaubert'in acıklı mektubu!" diye yazacaktır, zavallı dostuna yardım etmek ister ama ne şekilde bunu gerçekleştirecektir? En uygun olanı, gerekli parayı getiren bir iş bulmak! üzüntüsü ile başbaşa kalmaktan kurtar-

makl Hemen gecikmeden şu yalvarıcı mektubu yazmaya koyulacaktır. İşte bu güzel ve dokunaklı mektup üzerinde, biz durmadan geçemeyeceğiz.

Sand'dan Agénor Bardoux'ya[15]

Nohant, 20 Ağustos 1875
İndre La Châtre

Mösyö ve sevgili üstad,

Dostumuz Flaubert'in yeis ve umutsuzluğu beni çok korkutuyor, biliyorsunuz yeğeni Mme Commanville, büyük bir servet kaybetmiştir. Her ikisinin de çıkarları çok yönden müşterek olduğuna göre, Flaubert'in durumu tehlikeli. Serveti parçalanmış, ciddi şekilde sarsılmıştır. Sanırım kendisi size de yazmıştır; ama bu gün aldığım bir mektup, onu kurtarabilir miyiz diye düşündürdü beni ve bir kez de size danışmak istedim. Ben pratik düşünceli biri değilim; kendi deyimiyle ona "para getirecek" bir iş nasıl bulunabilir bilemiyorum. Belki siz, kendisi için böyle bir işi düşünebilirsiniz. Bu gibi gelgeç bir isteğe karşı ne denli cesaretsiz olsa da, sanırım bu iş bulunduğu takdirde, onu kabul etmeyi bir görev sayacaktır. Sanırım onun için kurtuluş yolu, zoraki bir iş ile bile, gerekli bir yükümlülüğü üstlenmektir; bir görevi, bir sorumluluğu, yani hayatında asla tanımadığı bir yükü, bir yararlığı üstlenmekle mümkün olacaktır...

Sevgili Mösyö, eğer herhangi bir aracılıkla, kendisine bir şeyler yapabileceksem, bana lütfen bildirin. Onun bu kederi, içime işlemekte ve geleceği bakımından beni çok endişelendirmektedir.

O yaradılışta birinin, böylesine cesaretsiz oluşu, insana kötü şöyler düyündürüyor... yardımınıza başvurduğum için beni bağışlayın; ama onun size olan sevgisi o denli farklıdır ki, size bu güveni duyuyorum ve tüm umudumu size bağlıyorum... En derin sevgi ve sadakatımla.

Georger Sand[16]

***

Aşağıdaki mektubun baş tarafı sanki Flaubert'in bir iş mektubuna cevap verir hissini taşımakta; ama hiçbir işaret bunun gerçekliğini kanıtlamaz.

400. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 7 Eylül 1875

Kederlere boğuluyor, cesaretini yitiriyorsun; beni de yeise düşürüyorsun! Ama ben buna aldırmıyorum; çünkü bu gocunmaların, sessiz kalmandan daha iyi sevgili dostum! bana, aralıksız mektup yazmam istiyorum senden...

Benim de üzüntülerim olmuyor değil! yaşlı dostlarım birer birer gidiyor! İçlerinden en sevdiğim, Maurice'i yetiştiren kişi, torunlarını bile yetiştiremeden göçüp gitti![17] beni derin acıya boğdu! Hayat sanki, ardı ardına içine işleyen, bir acılar zinciri! ama görevlerimiz bir kez karşımıza dikilmeye görsün... biz yine yürüyeceğiz... acılarımızı paylaşanları sıkmadan vazifemizi yapacağız, bu bizim de paylaştığımız acıya, senin de katlanmam istiyorum... bunu senden rica ediyorum! Bize, yeniden huzura kavuştuğunu, ufkunun aydınlandığını söyle! Kederli ya da neşeli olsan da, seni daima seviyoruz. Haberlerini bekliyoruz.

G. Sand

401. FLAUBERT'DEN SAND'A

Croisset, 12 Eylül 1875
Pazar

Sizi uzun uzun yazmak görevimdi ama yazamıyorum; fizik gücüm yerinde değil!

Yarın sabah Deaville'e gidiyorum; yeğenimin iflas durumunu önlemek için... Geri kalan son toprak hissemi satacağım.[18] Oradan da Concarneau'ya geçip, yeniden canlanmaya bakacağım! Bunu başaracak mıyım? kuşkuluyum.

Biraz kendime geleyim hemen size yazacağım.

Siz de, büyük acı geçirmişsiniz! Yüküm arttıkça, size sızlanmam da artıyor!

Ah! şu dünyadan birkez çekip gidebilsem! nasıl hafifleyeceğim!

İşte geri kalan gücümle, sizi kucaklıyorum.

Sizin
Gve F.L.'iniz

***

16 Eylülde Concarneau'ya gelen Flaubert, yavaş yavaş sakinleşir. Orada hiç birşey yapmamaya, dahası yanına "kalem kâğıt bile almamaya" kararlıdır. Ama otele yerleşirken bir hafta sonra, "La legende de saint Julien l' Hospitalier" adında küçük bir hikaye yazmayı düşünecektir. Bu düşüncesi, özellikle "bir cümle bile yazıp yazamayacağını deneme" içindir. 1 Ekimde, mahkeme kararıyla tasviyeye giden Commanville'in iflası, kesin olarak önlenmişe benzer.[19] Flaubert, Turgenyev'e şöyle yazacaktır: "Üzüntüm daha az, içim daha rahat!" Ama dostlarına yazdığı 2 ve 3 tarihli mektuplar, gene de iç parçalayıcı bir melankoli doludur.

402. FLAUBERT'DEN SAND'A

Concarneau (Finistere)
Hotel Sergent
Pazar, 3 Ekim 1875

Sevgili üstad,

Şu anda hep size yazı yazmamak kararsızlığı içindeyim; çünkü şikayetlerimle sizi yoracağımdan korkuyorum; ilginç hiçbir şeyi olmayan bir kişinin, para arkasından sızlanmasını bir düşünün... Ama ne yapayım? Ben ne stoik ne de Hıristiyamm! Kendimi altüst olmuş hissediyorum! Kafama yediğim bu darbeden sonra, nasıl kendime geleceğim? İşin tersi savunulsa bile, bu felaket ne işe yarayacak? Yeğenimin o küçük sertevinin yarısı yok oldu! geri kalan da tehlikede... Bana gelince, şimdi nasıl geçinebileceğim?

Bu işten gurur duymaya, "fedakarlık", "vazife", "sadakat" gibi sözcüklere gelince, ben hayır! hayır! diyorum... Manevi özgürlüğe, iyice maddi yaşam kaygısızlığına alıştım ben! Benim yaşımda biri, nasıl yeni bir hayata döner? alışkanlıklarını değiştirir? İçim karmakarışık! hayallerim küçülüp gitti! durumum bu!... Hoşuma gideni aramadan, bir roman konusu düşünmekteyim: şu iki adamcağızın konusunu bir kenara bıraktım; ne zaman ele alacağımı bilmiyorum! çekingen ve tembel oldum ben! kısır ineğe döndüm! kabalaştım!... gene de elimde uğraşacak bir şey olsun istiyorum!... "bir yazı doğurmak" istiyorum. "Sainte Julien l' Hospitalier" efsanesini kaleme alacağım; çok kısa olacak; belki de otuz sayfayı geçmeyecek.

Gece 10'da yatıyor, sabah 9'da kalkıyorum! ıstakoz tıkınıyor, deniz kenarında dolaşıyorum! acılarımı, hatıralarımı yeniden yaşıyorum! harcanmış olan hayatıma yanıyorum!... her gün yine aynı yaşam! Arkadaşım G. Pouchet istiridye türünden böceklerle teşrih yaparken, beni ilgilendirmeye çalışıyor, açıklamalarda bulunuyor! Lokantada yiyor, yöre burjuvalarının av ve balıklardan konuşmalarını dinliyorum... bu baylar, günün altı saatini, kahvelerde geçiriyorlar; onlara imreniyorum... ne de mutlu gözüküyorlar! Her gün *Le Siècle* ve *Le Temps* gazetesini okuyorum! güçlü yazılar bunlar! ama beni mutlu etmiyor!

Gazetenin birinde okudum; Fransız tiyatrosunda bir piyesiniz oynayacakmış![20] Doğru mu? Öyleyse kışın Paris'e geliyorsunuz? Piyesiniz ne zaman oynuyor? Kasımın ortalarından önce, ben oradayım. Artık Paris'te beni çeken birşey kalmadı!... Önümüzdeki kış, ne benim, ne de yeğenim için fazla parlak değil! Belki de Croisset'yi satmak zorunda olacağız! Kendime bir yer, evet yaşayabilmem için bir yer aramalıyım! Tasfiye işi, bakalım ne para getirecek? Aman yine size bu berbat işlerden sözetmeye başladım; münasebetsizliğimi bağışlayın! ve herzaman bu iyice yıkılmış yaşlı turubadurunuzu sevin.

Gve Flaubert

Sevgili küçükleri, tarafımdan kucaklayın. Ah! keşke (benim de) kucaklayacak küçük bir kızım olsaydı! Maurice hayatım iyi düzenlemiş. Neden onun gibi yapamadım ben?

403. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 8 Ekim 1875

Hadi, hadi! Geceler boyu uzun uzun uyuduğuna göre, sağlığın yerinde senin! Deniz havası seni yaşamaya zorluyor! böylece bir aşamadasın sen! Şu başarı getirmeyen çalışma tarzını bir kenara bırak ta herkesin anlayabileceği şeyi yap! Eğer Croisset'yi satmak gerekirse, söyle kaça satıyorsun? Sadece bir ev ve bahçe mi? ya da çiftlik ile arazi de içinde mi? Eğer gücüm yetseydi ben satın alırdım; sen de yaşam boyu orada kalırdın... Param yok ama küçük bir

sermayem var; onu değiştirerek orasını satın almaya çalışırım; bu konuda ciddi şekilde bana cevap ver; elimden gelirse, işi bitirebilirim...

Yaz boyunca hep hastaydım; yani hep ağrılar içerisindeydim; ama hastalığımı düşünmemek için,[21] her zamankinden fazla çalıştım... "Theatre-Français" de *Villemer* ve *Victorine* piyesim yeniden oynayacak; işittiğin havadis doğru; ama henüz hiçbir hazırlık yok... Oraya da sonbaharda, ya da kışın, hangi tarihte gitmek gerekecek,[22] bilmiyorum, orada seni dinç ve cesur bir şekilde bulacağım değil mi? Eğer gerçek kızın sayılan yeğenine, büyük iyilik ve özveride bulunmuşsan, onu artık düşünme! bir delikanlı gibi, hayata yeniden başla! İnsan, yaşlanmak istemezse, yaşlanmaz!... deniz kenarında kalabildiğin kadar kal; vücut makinesini onarmak, en önemli şeydir!...

Burası sanki yaz ortası... sıcacık... Umarım hâlâ oraları güneşlidir; istiridye cinsi hayvanların yaşamını incele! sanıldığından çok daha ilginç hayvancıklardır onlar! Georges Pouchet ile dolaşmayı ben de ne kadar isterdim! Eğlence gibi olsa bile hayvanat bilimi hoş bir uğraşı... tükenmez bir kaynak; kendini kaptırmaya göresin, herşeyi unutursun... Her halikârda, sen kurtulacaksın; kişiliği olan birisisin; iflas eden bakkal misali, aklım kaçıramazsın!...

En içten yürekle, hepimiz seni kucaklıyoruz.

G. Sand

404. FLAUBERT'DEN SAND'A

Concarneau, 11 Ekim 1875
Pazartesi

Ah sevgili üstad! Altın gibi bir kalbin var senin! mektubunuz ne denli içlendirdi beni bilemezsiniz! gözlerim yaşardı! kısacası tapılacak bir insansınız siz! Ne kadar teşekkür etsem azdır size! sizi içten kucaklamak, size sarılmak istiyorum! Hepsi bu kadar...

İşlerimin durumunu anlatayım: Yeğenim, servetimin yarısını harcadı; gerikalan paramla da, iflasa giden yeğenimin alacaklı kişisinin mülkünü satın aldım; bu mülk ise, yitirdiğim paranın yarısını karşılayabilecek; ve böylece yaşayabilecek bir gelirim olacak.

Croisset kız yeğenimin malı; onu ancak, son ihtiyaçta satacağız; Yüz bin frank değerindeki bu mülkün (beş bin Frank gelir getirmesi gerekirken) ondan beş kuruş alamıyoruz; çünkü bakımı pahalı; bahçe ve ağaçlardan alınan gelirse ancak bahçıvan ve tamir masraflarını karşılıyor.

Drahuma şartları gereğince evlenen yeğenim, hiçbir toprak satmaya yetkili değil. Bunun yerine, başka bir mülkü ya da binayı devretmesi, anlaşma şartlarına uygun değil; bu durumda, bana Croisset'yi istese de veremez...

Kocasını iflastan kurtarmak için, yeğenim tüm gelirine ipotek koydu; yapabileceği tek şey de buydu zaten...

Gördüğünüz gibi mesele karışık... zira yaşayabilmem için, en azından yılda 6–7 bin Frank ve Croisset gerekli...

Kış sonu, belki altı ya da yedi bin Frank elde edebilirim. Croisset'ye gelince, buna daha sonra karar vereceğiz. İşler bu durumda işte... Bunca tatlı hatıralarla dolu bu evi bırakmak, benim için çok acı olacak ve sizin gösterdiğiniz o iyi niyet bile işe yaramayacak! Şimdilik acele bir durum olmadığına göre, üzerinde durmuyorum; gelecekte başıma gelecek şeyleri ise korkudan aklıma bile getirmiyürüm! daha doğrusu getirmek istemiyorum! İşe ait konuları da keza! Beş aydan beri neler çektiğime Tanrı şahit!...

Biraz olsun çalışmaya başladım, dışarı çıkıp dolaşıyorum; ama yeniden soğuklar, yağmurlar başladı... Paris'e dönüşüm, 8 ya da 10 Kasımdan önce olamayacak.

Şu pis romanımı bıraktığım için bana hak verirsiniz! gücümün üstünde birşeydi o! bunu keşfetmek bile beni birkat daha çöktürdü! Şanssızlığıma direnSem bile, yine de fazla güçlü olamıyorum...

Size bir kez daha teşükkürler sevgili üstadım; sizi ne denli seviyorum, biliyorsunuz...

Giderek daha budalalaşan ihtiyar

Cruchard'ınız

***

Önce aldığı kararların tersine, Flaubert 1 Aralıkta Concarneau'yu terkeder. Croisset'ye uğramadan doru Paris'e gider; yeni apartmanına yerleşir.

405. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 240 Faubourg
Saint-Honorè sokağı
Pazar 14 Kasım 1875

Sevgili üstad,

Dün bir gazetede, *Victorine* adlı[23] piyesinizin, Fransız tiyatrosunda provası yapıldığını, ya da yapılacağım okudum. Demek Paris'e geleceksiniz? Sizi kucaklamayalı ne kadar zaman geçti!...

Sekiz günden beri buradayım ve yeniden çalışmaya başladım. Eskisinden daha neşeli değilim ama günlerim daha az acıklı geçiyor... Yine de bu zavallı adamdan hayır yok! kendimden korkuyorum!...

Ne zaman görüşeceğiz? Birkaç kelimeyle bana bildirin.

İhtiyar
Cruchard'ınız

406. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 15 Kasım 1875

Paris'tesin, Morillo sokağındaki evini bıraktın ve çalışıyorsun öyle mi? Ne güzel haberler! Haydi cesaret! demek adamcık, artık kendini toparlayacak!...

Victorine piyesimin Fransız tiyatrosunda tekrarlandığım biliyorum; ama onu görmeye gideceğimi pek sanmıyorum. Yaz boyu öyle hasta idim ki! hâlâ da çoğu zaman, bağırsaklarımdan çekiyorum! Önümüzdeki kış, yerimden kımıldayacak gücüm olabilecek mi bilemiyorum... Seni orada görmek umudu ise beni cesaretlendiriyor! ama bu işe yaramıyor! Yetmişimi geçtim; iyice sapıklaştım; bunun üstesinden geleceğimi de sanmıyorum! Ben ki, bacaklarımı kullanmayı nasıl severdim! Şimdi ise dayamlmaz ağrıları göze almadan yürüyemiyorum... Ama bu acılara katlanıyor, her zamankinden fazla çalışıyorum; boş zamanlarımda da sulu boya yapıyorum... Aurore beni avutuyor, kederimi dağıtıyor! Onu evlendirmek için uzun yaşamayı, ne kadar isterdim! Ama bu Tanrının bileceği iş!

Ölümü de, yaşamı da Onun isteği gibi kabul etmek gerek...

Ne ise, durumun imkânsız olmadıkca, yine gelip seni kucaklayacağım; ve başladığın o eseri bana okuyacaksın! Şimdilik haberlerini bekliyorum, zira ben, son provalar için ancak yerimden kımıldayacağım... Oradaki görevlileri tanırım; elden gelen yardımı yaparlar... Zaten Perrin onların başındadır...

Cruchard ol, ya da olma, seni içten *öpüyor* ve seviyoruz.

George Sand

407. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 240 Faubourg – Saint
Honoré sokağı
Perşembe, 16 Aralık 1875

İşler biraz daha yoluna girdi; bundan yararlanıp size yazıyorum benim iyi yürekli tapılası üstadım!

Hadi, sohpetimizi yine bir düzene koyalım:

İş konusuna gelince, (menhus işler) kötü gitmiyor. Commanville'in tasfiye memuru, işi durduracak; müşterilerle uyuşmaya çalışacak; ama bu kişiler kabul eder mi, etmez mi bilinmez. O çok değerli fabrikayı ve toprakları bırakırsak, yeğenim işini sürdürebilecek; ama sermaye gerek; aksiyon çıkarıp bir şirket kurmayı düşünüyor o; tüm zorluk ise, bir Başkan bulmak... geri kalan iş, kendiliğinden yürür... bu, hem çok zor, hem de çok kolay. İşi yürütmek için, Maliye bakanlığından tanıdık gerek... ve 24 saat içerisinde tüm işler çözümlenir... ama kimseyi tanımıyoruz ki! ya siz?

Bu işin geleceği gene de kuşkulu! *düşünmek bile* istemiyorum! çıldıracak gibi oluyorum! zaten bu yaz, az kalsın kaçıracaktım! ciddi söylüyorum, inanın!...

Üçümüzden en cesaretlisi o zavallı kız yeğenim! ama çok kansız kaldı; bu anemik hal beni endişelendiriyor! elimden geldiği kadar, bu kara düşünceleri atmaya çalışıyorum ve çalışmaya uğraşıyorum.

O uzun romanımı bir kenara bırakıp, *ortaçağ saçması*, 30 sayfa tutmayan küçük bir hikâyeye başladım... Bu yapıt, modern çağdan daha temiz bir havada... bana yararlı oluyor! Bundan sonra ise, çağdaş konulu bir roman yazacağım; işte bir sürü fikir çekirdekleri içerisinde, bocalamaktayım.[24] Hem veciz, hem de etkili birşey yaratmak istiyorum! Ama zincirin ilk halkası (esası) hâlâ eksik...

Dıştan bakılınca, hayatım pek değişmişe benzemiyor; görüştüğüm kişiler değişmiyor; ziyaretçilerim aynı! pazar günkü sadık konuklar arasında, en başta Turgenyev! ve herzamanki sevimliliğiyle sonra Zola! Alphonse Daudet ve Goncourt... Bu ikinciler hakkında fikirlerinizi bilmiyorum... kitapları hakkında ne düşünüyorsunuz?

Tüm eserlerini yeniden ele aldığım Shakespeare'den başka, hiçbir yapıt okumuyorum şimdilik! büyük yazar, taze güç veriyor bana; sanki yüksek dağ havası ciğerlerime doluyor! Bu harika adamın yanında bana herşey vasat gözüküyor...

Sokağa pek seyrek çıkıyorum; henüz Hugo babayı göremedim; bu akşam gidip saygılarımı sunacağım; onun kişiliğini çok beğeniyorum; ama çevresindekiler!... Aman Tanrım!...

Henüz okuyamadığım *Taine*'nin yeni kitabından çok sözediliyor.[25] Senato seçimleri ise ahali için eğlence konusu. Meclis koridorlarında duyulmamış diyaloglar, biçimsiz, aşağılık şeyler geçiyormuş![26] XIX. Yüzyıl dilerim tüm dinlerin yokoluşunu görür!... Hiçbirine acımıyorum...

Victorine oyununuzdan bir haber var mı? Yazar Dualaunay'ın[27] eseri hakkında, birbirini tutmayan haberler çıkıyor! Gazete iddalarının aksine, pek heyacan uyandırmamış!... Auguer, Comedie-Française[28] ile bozuşmuş. "Odéon" tiyatrosu sahnesine, canlı bir ayı çıkarılacakmış[29] İşte edebiyat hakkındaki havadislerim!..

Ne zaman görüşeceğiz? Ben, Nohant'a gelemiyeceğim, ama siz, kesinlikle mi Paris'i terkettiniz?

Sizinkilere selamlar. Sevgili küçükleri tarafımdan kucaklayın.

Sizi seven yaşlı turubadurunuz

Gve Flaubert

408. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 18 ve 19 Ocak 1875

Neyse! Benim için ciddi bir üzüntü ve endişe konusu olan ihtiyar turubadurum, sonunda tekrar karşıma çıktı!... Eski haline gelmiş, kendine gelmişsin!... dış olayların etkisinden kurtulma umudundasın... bunlar çeşit çeşit olsalar bile yenebilecek gücü kendinde bulabilirsin...

Mektubunda, *yüksek maliyeden bir kişi* demekle neyi kastediyorun? Ben orada kimseyi tanımıyorum; ancak Victor Borie ile[30] ahbaplığım var. Eğer konuyla ilgilenirse, bu yardımı benden esirgemeyecektir. Kendisine yazayım mı?

Demek yine o hummalı çalışmalarına başlıyorsun! Benim de çok çalışmam gerekiyor. *Flamarande* yapıtımdan sonra, küçük, önemsiz şeylerle uğraşmıştım; tüm yaz boyu çok hastaydım! ama o garip ama üstün dostum Favre, beni mükemmel şekilde iyi etti; hayat kontratım yenilendi!...

Bundan sonra ne işler yapacağız? Bilirim, sen o sonsuz *kederlerinle* ben ise *avunmalarımla* günlerimizi dolduracağız!... Ben, geleceğimi kestiremiyorum! Sen, bu geleceği seyrediyor, onu kritik ediyor, edebiyat açısından değerlendirmeye çekiniyorsun... sistemli bir şekilde, ihtimamla, kişisel duyguları gizleyerek sadece tasvir etmekle yetiniyorsun... oysa anlattıklarınla kişisel duygularını ele veriyorsun ve okurlarını mutsuz ediyorsun. Ben ise onları daha az mutsuzlaştırmak istiyorum. Ben kederlerimi kişisel zaferlerle yendiğime ve bunun irade işi olduğunu, bir zamanın anlayışı ile şimdiki görüşümün çok değişik olduğuna inanıyorum!

Sen edebiyatta, kişisel doktrinlerin işe karışmasından hoşlanmıyorsun. Buna hakkın var mı? bilemem... Bu anlayış, estetik ilkeden çok, inanç eksikliğinden gelmiyor mu? Dışarıya yansımayan bir felsefeyi, ruhunda nasıl taşıyabilirsin? Sana edebiyat hakkında öğüt verecek değilim; sözünü ettiğin dostlarını, o yazarları da yargılamıyacağım! Ötekilere gelince, onların benden çok bilgili, yetenekli olduklarına inanmıyorum... Sanırım onlarda ve özellikle sende eksik

olan hayata geniş ve yakalayıcı şekilde bakmamak!... Sanat, sadece bir pentür işi değildir! gerçek pentür, edebiyatta fırçayı bütün ruhunla kullanmaktır!... Sanat, sadece eleştiri ve hiciv de değildir; eleştiri ve hiciv, onu bir yanıyla çizer... Ben ise insanı olduğu gibi görmek isterim! O, iyi ya da kötü değildir! O, iyi ve kötü karışımıdır, ve daha farklı birşeydir! Farklılıklarla, nüanslarla doludur. Bence sanatın amacı da bu nüanstır! İyi ve kötünün karışımı olan insan, çok kötü ve az iyi; ya da çok iyi ve az kötüdür; o bir içgüdüyle buna itilmiştir.

Sanırım senin ekolün, nesnelerin kökü ile ilgilenmiyor; fazla düzeyde kalıyor! şekli aramak pahasına, kökünü ucuza satıyor! sadece okumuş kişilere yöneliyor! tam anlamıyle acaba, okumuş kişi var mıdır? O herşeyden önce bir insandır! Her tarihin, her olayın altında insanı aramak gerek... Senin *Education sentimentale* yapıtındaki kusur, işte bu idi. Üzerinde çok düşündüm; "böylesine güzel, böylesine sağlam bir yapıta karşı, bu beslenen kin nedir?" diye düşündüm kendi kendime. Sonunda bu kusurun, kendileri üzerindeki aksiyon eksikliğinden geldiğini gördüm. Bu kişiler olaya katılmıyor ama ona hakim de olamıyor! Evet, sanırım bir hikayenin en ilginç yanı işte senin o yapmak istemediğin şeylerde yatar... Yerinde olsam, tersini bir kez denerdim!... Şimdilik Shakespeare ile besleniyorsun, iyi de ediyorsun... İşte o, olaylarla insanları didiştirir... dikkat edersen onda, insanlar iyilikle olsun, kötülükle olsun, her zaman olayların hakkından gelirler... ya onu yenerler ya da onunla beraber yenilirler...

Şu sıralarda politika, bir komedi olup çıktı! Trajedi ile başladık, opara ya da operetle bitireceğiz!... Her sabah gazetimi dikkatle okuyorum, ama sadece o kadar... üzerinde düşünmek, onunla ilgilenmek benim için olanaksız... Bu işlerde, herhangi bir ideal aramayın! dolapları çevrinlerle ilgilenemem ben! hepsi olayın esiri! çünkü, doğuştan kendi kendilerinin esiri onlar...

Sevgili küçüklerim iyidirler; Aurore, muhteşem bir fidan! sağlam vücut üzerinde, dürüst bir ruh taşıyor... Ötekisi ise, baştanbaşa zerafet!... sevimlilik örneği!... onlara daima sabır ve özen gösteren bir eğitimciyim; kendim için pek az vakit ayırabiliyorum; gece yarı-

sından sonra artık çalışamıyorum ve tüm akşamımı da ailemle birlikte geçirmek istiyorum. Ama bu vakit darlığı, beni kamçılıyor ve çalışmaktan büyük bir zevk duyuyorum; tıpkı gizli yenen bir meyvenin lezzeti gibi...

Ailemin tümü seni kucaklıyor, iyileştiğine seviniyor. Sana Flamarande romanım ile torunlarımın fotoğraflarını da göndermiş miydim? Eğer göndermemişsem, bildir hemen yollayayım.

Seni seven yaşlı turubadurun

G. Sand

Tarafımdan şirin yeğenimi kucakla. Bana ne kadar iyi ve güzel bir mektup yazmış! Kendisini kollayıp çabuk iyileşmesini ona rica ettiğimi söyle.

Nasıl? Littré, senatör mü oldu?[31] Meclisin durumunu bilince, insan buna inanmıyor! gene de, kendisine karşı denediği bu saygıdan ötürü onu kutlamak gerek!...

***

İşte bu güzel dostluk süresi içerisinde, Sand ile Flaubert arasında, çokcası sanat ve hayat ilkeleri üzerinde, ihtiraslı bir çekişme başlayacaktır: on yıl öncesinde olduğu gibi, iki turubadur birbirleriyle anlaşamayacaklardır.

409. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 31 Aralığa doğru 1875

Sevgili üstad,

Şefkat dolu analık hisleriyle yazılmış 18 tarihli o güzel mektubunuz, beni uzun uzun düşündürdü; tekrar tekrar, tam on kez okudum; yine onu anladığımdan pek emin olamazsınız! Tek kelimeyle söyleyin: ne yapmamı istiyorsunuz? Öğretmek istediklerinizi bana açıklayın...

Ben, beynimi güçlendirmeye canla başla, tüm içtenliğimle çalışıyorum; budan fazlası iradem dışında...

Kendime bu "büyük kederleri" yaratmak hoşuma mı gidiyor sanıyorsunuz? Her şeye olan bakışlarımı nasıl değiştirebilirim ben?

İnanç eksikliğime gelince: ne yazık ki bu, beni bunaltmıyor değil! İçime attığım hakaretlerle öfkeden patlıyorum. Sanat idealime gelince: Sanırım bu, sanatçının kendisini simgelemeli, onu ele vermeli! Tıpkı yarattığı tabiat içerisinde Tanrının gözükmemesi gibi, artist de yapıtında yer almamalı! Esas olan yazar değil, eserin kendisidir! Hatalı bir görüşten gelen bu disiplini incelemek, pek te kolay değil! ben bunu "yüksek zevk" uğruna, devamlı fedakarlıklarla uygulamaktayım. Düşüncelerimi hoşuma gidecek şekilde söyleyebilirdim; ve Mösyö Gustave Flaubert, bu cümleleriyle rahatlayabilirdi! Ama bu işte, Mösyö Flaubert mi önemli?

Sizin gibi ben de sanatın sadece eleştiri ve hicivden gelmediğine inanıyorum; asla ne birini ne de ötekisini bile bile yapmayı denemedim, nesnelerin özüne gitmeye zorladım kendimi ve en genelleri üzerinde durdum; arızı ve dramatik şeylerden bilerek vazgeçtim. Yazılarımda ne devler, ne de kahramanlar vardır!...

Bana şöyle söylüyorsunuz: "Sana verecek edebiyat öğütlerim yok. Dostların olan yazarlar hakkında da yargı formülüne gitmiyeceğim". Amma da yaptınız! oysa ben öğüt istiyorum ve yargılarınızı bekliyorum! Bunları siz yapamazsanız, ögretemezseniz, başka kim yapabilir?

Siz, dostlarımdan söz ederken, "ekolümü" işe katıyorsunuz! Ben ise bir "ekole" sahip olmayayım diye, mizacımı bile körleştiriyorum! Fazla incelemeden tümünü reddediyorum! Çoğu zaman, gördüklerim ve sizin işaret ettiğiniz kişiler, benim nefret ettiğim şeylerden hoşlanırlar ve benim için işkence olan şeylere fazla aldırmazlar! Teknik ayrıntılar, lokal bilgiler, kısacası nesnelerin tahlihi ve doğruluğu ikinci plandadır benim için... Meslektaşlarımın şöyle böyle araştırdıkları "Güzellik" unsuru ise, benim için herşeyden üstündür... Ben, herhangi birşeye hayranlık duyup ürperirken, onlar bunlara vurdumduymaz kalırlar... Onlar için sıradan cümleler, beni heyacana boğar... Örneğin: yazar Goncourt, sokakta işittiği bir kelimeyi, kitabına koymaktan mutludur! Oysa ben, kafiyesiz olmayan ve tekrardan uzak bir sayfa yazdım mı, gönlüm doymuştur artık! Gavarni'nin tüm efsanelerini, birçok ustanın anlatım ve kaynaklarına değişirim! Örneğin baba Hugo'nun: "gölge, gelin gibi muhteşemdi!

tantanalıydı!" ya da Başkan Montesquieu'nun: "Alexandre'nın kötü huyları, erdemliği kadar sınırsızdı! öfkesi korkunçtu, öfkelendiği zaman korkunçtu!"[32] gibi...

Kısacası ben iyi yazabilmek için iyi düşünmeye çalışırım; amacım iyi yazı yazmaktır; bunu da gizlemem...

Bende eksik olan şey "hayatı yakalayıcı ve geniş bir gözle bakamamak!" Bunda, yerden göğe kadar haklısınız! Ama soruyorum size: başka türlü olmak için yapabileceğim şey nedir? Ne benim, ne de başkalarının kuşkularını, siz Metafizikle aydınlatmıyorsunuz. Bir yanda Din ya da Katoliklik sözcükleri, öte yanda ise ilerleme, Kardeşlik, Demokrasi!... Bunlar, günümüzün manevi ihtiyaçlarını karşılıyor mu? Radikalizmin göklere çıkardığı Eşitliğin yeni dogması Fizyoloji ve Tarih tarafından deneylerle yalanlanmıştır. Günümüzde, yeni ilkeler bulma çarelerini göremiyorum; ne de eskilerinkine fazla saygı!... Böylece ben, herşeyin bağlı olduğu, "Düşünceyi" araştırıp duruyorum! Ama sonunda yine onu bulamıyorum!...

Beri yanda kendi kendime baba Littré'nin söylediği şu sözü tekrarlıyorum: "Ah dostum! İnsan, değişken bir karışımdır; dünya ise, ondan geri kalmayan bir seyyare!..."[33]

Beni hiçbirşey, bu dünyadan göçüp gitme umudu kadar, ya da daha beter bir dünyaya ulaşma ümidi kadar ayakta tutamaz!... Marat'nın dediği gibi: "Ölmemeyi yeğlerdim!" Ah hayır! Hayır! ben, yeterince yorulmuşum!

Şu sırada, annelerin kızlarına rahatca okuyabileceği, boş ve değersiz küçük bir eser yazıyorum; otuz sayfayı geçmeyecek; iki aylık bir çalışma! sözde bu en güzel söyleyebileceğim sözler olacak! (düzgün sözlerim değil, hikayeciğim) basılır basılmaz size göndereceğim.

Sevgili küçüklerinizin iki fotoğrafı bende;[34] ama, *Flamarande* adlı eseriniz elimde yok!

Haydi! 1876 size ve herkese kuş gibi hafif geçsin!...

Sizi şefkatle kucaklıyorum tapılası sevgili üstad!

Sizin

giderek somurtkanlaşan

Cruchard'ınız

(1) Mimar Charles Garnier tarafından yapılan yeni Opera salonu, 5 Ocak 1875'de güzel bir gala ve kalabalık bir seyirciyle açılmıştı. Hazırlıkların sorumlusu olan Oparanın direktörü Halansier, bir süre Paris'te önemli bir kişi sayılıyordu.

(2) Napoléon adının yanındaki bir işareti, 5. Napoléon olarak değerlendirdik. Basında, III. Napoléon'nun oğlu Prens İmperial, daima III. Napoléon diye geçer; bazen de IV. Napoléon olarak geçer.

(3) *Revue des Deux Mondes* için olan tashihler sözkonusudur.

(4) Sand, biraz sonra *Marianne* adlı romanını yazmaya koyulacaktır; bu eseri 1 Ağustostan 15 Ağustosa kadar *Revue des Deux Mondes*'da yayınlanacaktır.

(5) *Le Camp de Walenstein*, Schiller'in bir eseridir. Şunu hatırlamak gerekir: Fransızca çevirisinde "Wallenstein" kelimesi, çoğu zaman *Walstein* ya da *Wallstein* olarak yazılmıştır.

(6) Hugo, "Bir ozana mektup" ta, Goethe için böyle kinayeler ve *Wallenstein* kelimesi gibi hatalar yapmıştır; örneğin: "Ozan olarak göklere çıkarılan Goethe, şimdi ikinci sınıf derecesine düşmüştür ve orada kalacaktır. İnsan olarak hakir biridir, fikirleri cesaretsizdir; yüksek kalpli değildir; Goethe'nin *Faust yapıtı* onun harika efsanesine uymaz, düşük bir eserdir. Marguerite bir suret değil, bir gölgedir! *Le Comte d' Egmont, Wallenstein* gibi eserler, olgun yapıtlar değildir... Schiller, Goethe'den çok daha üstündür.

(7) 25 Mart 1875'de Paris'te öldü.

(8) Michel Levy, 4 Mayıs 1875'de aniden ölmüştü. Sand, onun için bir makale yazacak ve 15 Mayısta bunu *L' Univers illustré*'de yayınlayacaktır.

(9) Homère'ın *İlyada* yapıtının, Leconte de Lisle tarafından çevirisi sözkonusudur.

(10) Commanville'ler, bulvar "la Reine-Hortense" daki, "Faubourg Saint-Honoré" sokağında oturuyorlardı; beşinci katta no 240'da, bir apartman kiralamışlardı; oranın bu günkü ismi "Avenue Hoche" dur; yapılacak bir sürü tamir yüzünden, ancak oraya ekim ayında yerleşebilmişlerdi.

(11) Flaubert, *Bouvard et Pecuchet* adlı yapıtı için, temmuz ayında romanını bir kenara bırakacak ve gezisini ancak Eylül 1877'de gerçekleştirebilecektir.

(12) Kanımızca, bu işin en iyi gözlemi "XIX. Klasikler" koleksiyonunda bulunan, *Gustave Flaubert* adı altında, Jacques Suffel tarafından ya-

pılmıştır. (1979'da Nizet yayınları) O, şöyle anlatır: "Flaubert'in uzak yeğeni Ernest Commanville, sanayi ticareti yapardı. İskandinavya, Rusya ve orta Avrupa gibi yabancı ülkelerden satın aldığı keresteyi, Dippe'deki bıçkı fabrikasında işleyip satardı. Bu tüccar yeğen, aldığı malın parasını ödememek alışkanlığındaydı; bu yüzden de, para sorunları sık sık başgösterirdi. 1875'de tahta fiyatlarının düşüşü, Commanville'i iflasa götürmüştü; bu paranın miktarı bilinmiyordu ama Flaubert 1.500.000 Franktan sözediyordu.

(13) Turgenyev Sand'a şöyle yazacaktır: "Burada herşey yolunda; ama şu anda korkunç durumda olan bir başka dost var, o da Flaubert'dir; mektubunu size yolluyorum. Bu durumu size daha önce bildirmediğim için, kendime kızıyorum; mektubunda göreceğiniz gibi o, sizi durmadan düşünmektedir; kendisine yazacağınız bir kelime, onun için en büyük iyilik olacaktır! Mektubun, on günden beri elimde kaldığını düşündükçe, gerekten kendimden iğreniyorum! tembelliğimden, egoistliğimden utanıyorum! Flaubert'in tüm sözlerinde şu görülüyor: hassas ve sinirli bir adamın, rahat ve özgür yaşamında bile herşeyi nasıl abarttığı! ama bu onun elinde değil!... üzüntüsünü, kendisinden çok duymaktayım! Gözükmeyen bir gururu, enerjisiz bir direnci var onun! Felaket kolaylıkla ruhuna işliyor... Kendisine, iki kez Croisset'ye gelmemi teklif ettim, ama reddetti. En son aldığım birkaç kelimelik mektupta ise, ölümcül bir darbeden sözediyor. (Halperine-Kminski'nin *Tourgeniev d'apres sa correspondance avec ses amis Français* eserinden alıntı. Paris, Fasquelle, 1901.)

(14) Georges Pouchet, deniz mahsulleri direktörüydü; babası gibi hekim ve natüralistti. Sand ona Rouen'de rastlamıştı.

(15) Bu mektubun yazıldığı kişi henüz tesbit edilememiştir; G. Lubin Bardoux olduğu düşünülüyor... Bu kişi, uzun yıllardan beri Flaubert'in samimi bir dostudur; o sıralarda, Adliyede Devlet sekreter yardımcısıdır; istenilen yardımı yapmak için elverişli bir makamdadır. Zaten çok geçmeden dostuna işi bulan, Bardoux olacaktır.

(16) G. Lubin tarafından yayınlanan *Bulletin des Amis* de Flaubert eserinden alınma.

(17) Bu dost kişi, Jules Boucoiran'dır: 18 Ağustos 1875'de, Nimes'de ölmüştür.

(18) Flaubert'e, Deauville'de annesinden kalan çiftlik; 5-6 bin Frank kira getiriyordu; "Commanville'lerin iflas haberi, Flaubert'i perişan etmişti. Kız yeğenine gelecek utancı önlemek için, Flaubert Deauvil-

le'deki çiftliği satmaya karar vermişti. Ama bu, cömertçe fakat manasız bir jestti. Çünkü, mecbur olmadan servetini kaybediyordu; ve onun bu fedakarlığı, işi bozulan tüccara hiçbir fayda sağlamıyordu. Çünkü 200.000 Franga satılan toprak, borcun ancak bir kısmını karşılayabiliyordu.

(19) Çiftliğin satılması, iflası karşılayamaz; daha başka fonlar gekerik: "Caroline'nin, drahuma yasası bu mülkü, koruma altında tutar; genç kadın, ancak gelirinin bir kısmıyla 50.000 Fr. borcu ödeyecektir; romancının iki dostu Roul-Duval ve Laporte, bu işe kefil olacaktır. Öte yandan Melanie Vasse gibi tanıdıklardan da bir takım borç para alınacaktı.

(20) 3 Ekim 1875 tarihli *Le Siècle* gazetesi: "George Sand 'Odéon tiyatrosunda' fazla başarılı geçmeyen *Villemer Markisi* oyununu geri alıp 'Comedie-Française'e vermiş, baş rollerini de Mmes A. Plassy, S. Bernhardde, Baretta, Broizat ve Dellany gibi artistler oynayacaktır."

(21) George Sand, hep sağ kolundan acı çekmektedir; ayrıca çoğu zaman yemek yemesini önleyen bağırsak ağrılarıyle zayıf düşmektedir. Ama gene de çok çalışmaktadır. *Conte d 'une grand mère* adındaki yeni hikayeleri basılmış ve *Le Temps* gasetesinde (14 ve 28 Temmuz; 11 ve 28 Ağustos; 8 Eylül) yayınlanacaktır. *La Revue des Deux Mondes*'da (15 Ekim ve 1 Kasım) tarihlerinde çıkacaktır. Sand, basılacak olan *Flamarande* ve*Les Deux Frères* adlı romanlarının tashihini yapmaktadır; yine o tarihte en son romanından bir öncekini yazmakla meşguldür: "La Tour de Percemont" eseri ise *Revue des Deux Mondes* da 1 Aralıktan itibaren yayınlanacaktır. (1875)

(22) Sand'ın 3 perdelik *Victorine'in Evlenmesi* adlı komedisi, 26 Kasım 1851'de "Gymnase" tiyatrosunda ilk defa olarak oynamıştı. 18 Mayısta, bu piyesin 'Comedie-Français'de oynaması için, 18 Mayısta Sand bir kontrat imzalar; o günlerde Glauchut'ye yazdığı mektup şöyledir: "Bu sabah 'Comedie-Français'tiyatrosuyla *Victorine* ve *Villemer* yapıtım için bir anlaşma imzaladım; uygun mevsimlerde iki yıl oynatılacak. M. Perrin, *Villemer* ve *Victorine* piyesime yararlı şekilde öncelik tanıyacak... *Victorine* adlı piyesimin temsili, en öne alınacak; *Villemer* ise 4 Haziran 1877'de onu izleyecektir."

(23) 12 Kasım 1875 tarihli *Le Siècle* gazetesi şöyle yazar: "George Sand'ın *Victorine'in Evlenmesi* adlı piyesinin provaları, Comedie-Français'de başlamıştır."

(24) *Sous Napoléon III et ses "satellites"* adlı roman sözkonusudur! ama

bu, aslında bir "oryantal roman olan *Harel-Bey* romanıdır. Flaubert'in uzun zamandır aklından çıkarmadığı bu eserin konusu şöyle: "Barbar bir uygar kişiyle, uygar olan bir barbarı" karşılaştırmak, ve bu iki kontrası birleştirmek! dir.

(25) Bu yapıt *Origines de la France contemporaine* adlı kitap olmalı; 9 Aralık 1875'de çıkmıştır.

(26) 24 Şubat 1875'de, meşrutiyet kanunu ile kurulan Senatonun 300 üyesinden 225'i kısıtlı oyla seçilecektir; 75'i Meclis tarafından seçilip, hayat boyu devam edecektir. Flaubert'in ima ettiği işte "ölüme dek" seçim budur. Onun bu gocunması yerindedir; şöyle ki: Bu 9 Aralıkta başlayan ve 21 Aralığa kadar süren liste usulü oy, makineleşmeyi meydana getirir: artık mecliste politik intikamlar, kişisel kinler ve özel çıkarlar, üstün durumlara göre rol oynar. Bonapartistler, legitimistler ve cumhuriyetçilerden olma dev bir karışım meydana gelir. Cumhuriyetçiler 60 sandalye ile üstün çıkar; legitimistler 10 sandalye ile, ılımlı sağcılar ve orta sağcılar ise 5 senetör ile yetineceklerdir.

(27) Dumas Fils'in 5 perdelik *L'Etrangère* adlı komedisi, 14 Ocak 1876'da "Theatre-Française" de oynayacaktır. 12 Kasım 1875 tarihli *Le Siecle* gazetesi şu haberi verecek: "M. Alexandre Dumas'nın *L'Enrangère* piyesi, geçen gün "Theatre Français" nin komitesi tarafından okunmuş, ve büyük sükse yapmıştır; provalar başlayacaktır" Ama 19 Aralıkta aynı gazete, bazı zorluklardan sözeder: "Şimdiye kadar M. Alexandre Dumas'nın, ancak birinci sahnesi prova edilebildi; göründüğüne göre, işler pek tıkırında gitmemektedir..." Comedie Française'in ortağı, ve piyeste erkek başrolü oynayacak aktör Delannay ise, temsiller sırasında bu işten vazgeçeceğini söylemiştir."

(28) Hemen hemen tüm piyeslerini Theatre-Française'de oynatan Emile Auguer'nin, bu tiyatro ile bozuştuğuna dair bir kanıt yoktur. Ama son komedisi *Madame Coverle* 1 Şubat 1876'da "Vaudeville" tiyatrosunda oynar. "Theatre Français" tiyatrosu belki de içinde boşanmayı savunan bir nutuktan ötürü bu piyesi geri çevirmek istemiştir. *Le Siecle* gazetesi 17 Mart 1875'de şöyle yazar: *Madame Caverlet*'nin eseri, "Vaudeville" tiyatrosundan alınıp, "Theatre Français" repertuvarına verilecektir". Oysa M. Augier, aslında bu eseri "Vaudeville" tiyatrosu için yazmıştır.

(29) Burada Rus yazarı Pierre Newskyi'nin kaleme aldığı ve Dumas Fils'in çevirisi olan 4 perdelik *Les Danicheff* adlı komedişi ima edilmekte. Prömiyeri 8 Ocak 1876'da "Odéon" tiyatrosunda verilecektir.

(30) Victor Borie, seçkin bir tanrıbilimci. G. Sand onu 1844'den beri tanırdı. 1847–1848 yılında Sand'ın sevgilisiydi.

(31) Littré, 14 Aralıkta senatör seçilmişti. 16 tarihli *Le Siécle* gazetesi "M. Littré, hiçbir gruba yazılı olmasa da, muntazaman sol ve cumhuriyet birlikleriyle oy kullanmaktadır" diye yazar. Flaubert, bir önceki mektubunda bu seçimden söz etmemektedir; böylece Sand, bu haberi bir başka mektuptan almış olabilir; ya da sadece gazeteden okumuştur.

(32) Victor Hugo'nun *La Legende des Siécles* eserinden alıntı. Montesquieu'nun *Lysimaque* külliyatı.

(33) Goncourt'un senelerden sonra şöyle bir notu vardı: "Littré dostlarından birine 'Dünya bayağı bir seyyaredir; insan da, kötü derlenmiş bir karışımdır' der.

(34) Flaubert, bu fotoğrafları 1871'de almıştı; daha yenileri elinde yoktu. Fotoğrafçı Verdot, Nohant'da bir seri aile fotoğrafını şato ve bahçe ile birlikte çekmişti; çoğu da G. Lubin tarafından yayınlanmıştır.

BÖLÜM XII

1876

Ele geçmeyen bir mektupta Sand, 2 Ocak 1876'da,[1] Flaubert'e iyi yıl dileğinde bulunmuş olmalı. Noel akşamından başlayarak "Jour des Rois" günlerine kadar süren yeni yıl bayramları, Sand'ı Flaubert'in tartışmalarına cevap vermeyi engellemiştir. Bu işi Sand on gün sonra yapacak ve Flaubert'e yazdığı mektup, inanç dolu bir mesleği simgeleyecektir. Bu mektup, romancının gerçekten manevi bir vasiyeti olacaktır.

410. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 12 Ocak 1876

Sevgili Cruchardcığım,

Sana hergün yazmak istiyordum ama vakit bulamıyordum; neyse işte bir fırsat geçti, yazıyorum. Bizler burada kar altındayız! ben bu havalara bayılırım... Beyazlık içinde sanki herşey tertemiz gibi... Evdeki eğlenceler de daha içten, daha sıcak oluyor... İnsan sayfiyede yaşarken kıştan şikayet edebilir mi? Bence senenin en güzel manzaralarından biri kar manzarası...

Sana olan öğütlerimi pek iyi açıklayamamışım! Benim Ortodokslarla müşterek bir yanım var ama, ben onlara benzemem; ne eşitlik ne de otoride anlayışımda, sabit bir planım yok; senin sanki doktrin değiştirmeni istiyorum sanmışsın! Hayır! bunu aklımdan bile geçirmedim; ben herkesin, saygıyle karşıladığım özgür bir görüşe sahip olmasını isterim! Benimkine gelince, kısaca şöyle: Ancak burnumun ucunu görebildiğim donuk bir camın arkasına geçme-

mek; iyiye ve kötüye, mümkün olduğu kadar hem uzaktan, hem yakından, hem de her bir yandan bakabilmek... Elle tutulan ya da tutulmayan her şeyde, iyiye, iyiliğe, gerçeğe ve güzele olan gerekli cazibe gücünü farketmek...

Ben, insanlığın zirveye ulaşma yolunda olduğunu söylemiyorum; herşeye rağmen bana inanmıyorum; ama bunun üzerinde tartışmıyorum; çünkü yararı yok; herkes onu kişisel görüşüne göre yargılar; genel görünüş bir an fakir ve çirkindir. Ben zaten iyinin ve güzelin gerekliliğine inanmak için gezegenin ve insanların mutlak bir kurtuluşunu aramıyorum ki... Eğer dünya bu sistemden ayrılırsa yok olur gider ve insanlar buna inanmazlarsa, yok olurlar; üzerinden başka yıldızlar, başka ruhlar onları çiğneyip geçer!... Ne kadar kötü! ... Ama ben, son nefesime dek bir yere tırmanmak istiyorum! bu başka *yerin daha iyi* olacağına inandığım da yok... Benim tek sevincim, benimkilerle birlikte bu yokuşta tutunabilmek...

Başka bir deyişle, var oluşumun kuralına uyarak, bataklıklardan kaçıp kuru ve temiz yolu aramak... İnsan olmak pek fazla birşey sayılmaz! maymundan geldiğimiz söylendiğine göre, ona çok yakınız. Bunu varsayarsak, maymundan uzaklaşmak,[2] hiç değilse gerçek ırkımızın düzeyine çıkmak için, bu bir neden sayılmaz mı? Yine de, çok alçak gönüllüce, çok fakir, çok basit bir gerçek bu! Öyle ise ona gücümüz yettiği kadar sahip olalım; onu elimizden alacaklar diye sızlanmayalım!...

Sanırım iyice anlaşıyoruz; ama ben bu sade dini uygularken, sen onu yok olmaya bırakarak benimsemiyorsun! hayata lanet ediyor, katolik bir kişi gibi ölümün sonsuz bir dinleniş, bir ödeve saygı olduğunu söylemiyorsun, içten ona bağlanmıyorsun... Bu bedelin bir başka çeşit olabileceğinden de emin değilsin! Bilemezsin, belki de yaşam sonsuzdur; bundan ötürü çalışma da sonsuzdur. Şayet işin aslı böyleyse, yolumuzda yiğitçe yürüyelim, yok eğer başka türlüyse, ve "Ben" denen şey tümüyle yok oluyorsa, bu angaryayı, bu görevi sonuna kadar götürelim, bu şerefe ulaşalım çünkü yalnızca kendimize ve başkalarına karşı belli görevlerimiz var; kendimizinkini yok etmekle, onlarınkini de mahvediyoruz! alçalmalarımız, onları alçaltıyor; yıkılışımız onları da sürüklüyor! onların düşmemeleri için bi-

zim ayakta kalmamız gerek. Genç yaşta ölümü istemek, tıpkı uzun yaşama arzusu gibi bir zaaftır ve bunu bir hak olarak tanımanı istemiyorum... Bir zamanlar buna ben de inanmıştım. O zaman da, bu günkü inaçlarımı taşıyordum; ama ben güçlü değildim ve tıpkı senin gibi "elimden birşey gelmez" diyordum; kendi kendimi yalanlıyordum. Oysa insanoğlu herşeye muktedirdir; senin o inanmadığın güç, sende var; yeter ki sen ona canla başla ulaşmayı isteyesin!... Hergün bir basamak çıkıp, kendi kendine: "yarınki Flaubert dünkünden daha üstün olmalı!" demelisin; kendini bir kez basamaklar üzerinde hissedince, artık onları çabukça çıkarsın!... giderek yaşamın en mutlu, en faydalı senelerine erişirsin, yani yaşlılığa, Böylece sen sanatın en huzurlu devresine ulaşacaksın; oysa sanat, gençlikte daima ızdıraptır! İnsan tüm metafiziğe, iyi kurulmuş bir cümleyi yeğler... Ciltler dolusu yazıları birkaç sözcükle özetlemeyi ben de severim; ama bu ciltler dolusu yazıları (ister onayla, ister onaylama) derinlemesine anlamak gerek! Onlar ancak böyle en yüksek bir anlatışa ulaşır, edebiyat sanatının ulu bir özeti olur... işte bu yüzden, gerçeğe ulaşabilmek için, insan zekasının hiçbir çabasını küçümsememek gerekir...

Bunu sana söylememin nedeni, senin kelimeler üzerinde sonsuz bir taraf tutmandan ötürüdür. Aslında sen okuyor, derinlere gidiyorsun; benden ve daha birçoklarından fazla çalışıyorsun; dahası, benim asla erişemediğim bir eğitime sahipsin; ve bizlerden yüz kez daha zenginsin... ama bu zenginliğine karşın, sanki fakir gibi sızlanıyorsun sen! Bu şiltesi altın dolu bir fakire, sadaka vermeye benzer... Oysa bu fakir, iyi kurulmuş cümlelerle seçkin sözcüklerle beslenmektedir. Ama garibin biri gelip, şiltene el atarak altınlarını yutabilir senin!... Sen, kafanda ve gönlündeki fikirler ve duygularla beslenmene bak... böylece o çok önem verdiğin sözcükler cümleler kendiliğinden doğar! O aradığın *şekil* ortaya çıkar... Senin o amaç saydığın şey, etkilenmekten başka birşey değildir! İyi bir görünüm, heyecandan doğar! heyacan ise inanıştan gelir! Zaten çok fazla inanılmayan şeye, insan heyecanlanamaz!...

Ama ben, senin inançsız olduğunu söylemiyorum. Tersine tüm yaşamın şefkat, himaye içinde... sevimli ve sade iyiliklerle dolu!

Bu, kendine özgü şekilde ne denli inandırıcı biri olduğunu kanıtlıyor. Ama edebiyat işinde bilemiyorum neden böyle başka bir kişiliğe bürünüyorsun? Ve artık siliniyor, kayboluyor, ortada kalmıyorsun! Acayip bir mani bu! zevkliliğin yanlış bir kuralı! Bence insanın eseri, o kişinin öz değeriyle eşittir...

Sanden, kendini sahneye koymanı isteyen kim? Eğer eserinde açık seçik bir içtenlik görülmezse ne değeri vardır onun? yaptığın işe ruhun karışmamışsa, marezi bir fanteziden öteye gidemez! Sahneye çıkardığın kişilerden öz fikrini saklamak, okuyucunun kanaatını kuşkuya düşürmek, yazarın anlaşılmamasını istemek olur! ve böylece okuyucu seni terkeder! çünkü o, anlatılan hikayeyi bilmek ister; içerisinde en güçlü olanı ya da en zayıf olanı görmek, gösterilmek ister...

Senin o, *Gönül Eğitimi* adlı yapıtını, kimse anlayamadı! nedenini sana çok kere anlatmıştım ama beni dinlememiştin sen! kısa bir önsöz gerekirdi ona; ya da toplumdaki kötülüğü reddeden, eksikliği gösteren, çabayı işaretleyen, uygun nitelikte bir taktır ifadesi bulunmalıydı eserde! Bu kitabın tüm kişileri, –içgüdüleri kötü olanlar hariç– zayıf ve başarısızdılar... işte eserde eleştirilen şeyler... Oysa senin bilerek bu kötü içgüdüleri desteklediğini, ve soylu çabaları bilerek yokedip bilinçle böyle bir toplum çizmeni anlamadılar! Biz yazarlar, anlaşamıyorsak, suçu kendimizde arayalım! çünkü okuyucu, herşeyden önce bizim düşüncemizi anlamak ister... Oysa sen, bir gururla... okuyucudan esirgedin bunları! O, kendisinin horgörüldüğüne, kendisiyle alay edildiğine inandı ve böyle sandı! Seni ben anlayabilirim! çünkü seni tanırım! Eğer imzan bulunmayan bir kitabını bana da getirmiş olsalardı, ben bile onu güzel ama garip bulacaktım! ve seni ahlaka karşı biri, bir septik, umursamayıcı, ya da canyakıcı bir kişi olarak düşünecektim! Oysa sen, böyle olunmasını savunuyorsun... ve Mösyö Flaubert düşüncelerini ortaya koyarsa, o zevklilik kurallarından, edebiyatın amacından uzaklaşmış olacak diyorsun! Bu yanlış! hem de çok yanlış! Ama Mösyö Flaubert yolunda ve içtenlikli yazar ise, okuyucu onun kişiliğine bağlanacaktır, ya onunla birlikte yok olmak, ya da onunla birlikte kurtulmak isteyecektir... Tersine eğer Mösyö Flaubert okuyucuyu kuşkuda bırakırsa, ar-

tık eseriyle ilgilenmeyecek, yazarını beğenmeyecek ya da onu terkedecektir...

Ben bir zamanlar senin o beğendiğin yanlış ve manasız düşüncelerle çok uğraştım! yani, aklı başında yirmi kişiye yazı yazmak istedim! geri kalanlara da aldırış etmedim... Süksesizlik seni sinirlendirip üzdüğüne göre, bu düşüncen yerinde değil... zaten böyle iyi yazılmış ve güçlü bir kitaba, ancak yirmi eleştiri çıkmasından da belli... Öyleyse, insan ne yirmi kişi ne de üç yüz bin kişi için yazı yazmalı! Sadece okuma açlığında olanlara, iyi bir kitaptan yararlanmak isteyenlere yazmalı... Bundan ötürü de, içimizdeki yüksek ahlaka yönelmeliyiz... eserimizdeki ahlak anlayışım, yarar sağlayacak bir sır gibi gizlememeliyiz... İşte *Madame Bovary* yapıtın bir örnek! Okuyuculardan bir kısmı ona rezalet derken, öte yandan bir başka kısmı, en sağlıklı ve en çoğunlukta olanlar, eserde acıklı ama çarpıcı bir ders buldular... bu yapıt vicdansız, inançsız ve akılsız ama gösterişe düşkün, ihtiraslı bir kadım simgeliyordu. Okurlar ona acıyorlardı... sanat bakımından da onu kabul ediyorlardı... Bu verilen ders, apaçık ortaya konmuştu. Eğer sen bu kadın kahraman, kocası ve aşıkları hakkındaki düşüncelerini daha fazla ortaya koysaydın, bu ders daha yoğun, daha herkes için olacaktı...

Bence herşeyi olduğu gibi çizme isteği yüzünden gözlenilen bu hayat serüveni iyi muhakeme edilmemiş! Senin o cansız şeyleri gerçekçi ya da şairane tasvir edişine karışmıyorum; ama insan ruhunun kıpırtılarına yaklaşmak gerek ve bu apayrı bir iş!... Bu temaşadan kendini tecrit edemezsin;[3] çünkü insanı temsil eden sensin... insanlar ise okuyucularındır! ne yaparsan yap, yazdığın hikaye, senle okuyucun arasında bir sohbettir ancak... eğer sen okuyucuya iyiliği göstermeden soğuk bir şekilde sadece kötülüğü gösterirsen, onu darıltmış olursun... o, kötü olan kişi sen mi? yoksa kendisi mi? diye soracaktır. Oysa senin amacın onu heyecanlandırmak, sana bağlamak değil mi? Eğer sen heyacanlanmıyorsan, ya da bu hissini ustaca saklıyorsan, başarı beklememelisin! okuyucu seni ilgisizlikle suçlayacaktır; ve haklıdır. Çünkü sonsuzca tarafsız kalmak, inanlığa ters düşer! Bir roman, herşeyden önce insana has olmalıdır; eğer değilse, o iyi yazılmamış, ayrıntılar gözlenmemiştir; en başta gelen ilgi çekici yanı, eksiktir! İçinde ince farklar, zaaflar eksik, ama tüm ki-

şileri iyi olan bir kitaptan, okuyucu soğur, onun insana özgü olmadığını görür. Sanırım sanat, yani bu anlatma sanatının özelliği de ancak karakterlerin zıddıyetiyle değer kazanır... Bana gelince ben, bu iki ayrı insan savaşında, iyinin zaferini görmek isterim! Bazen olaylar, ahlaklı insanları tepeleyebilir... ama o bunlarla ne lekelenir ne de küçülür... Onun darağacına kendi celladından daha mutlu olarak gitmesini isterim!...

15 Ocak 1876

Sana yazdığım bu mektup, üç günden beri elimde sürükleniyordu; içimden hergün onu yakıp yok edesim geliyordu; çünkü uzun, dağınık, belkide gereği olmayan bir mektuptu... Zıd yaradılışların, kimi noktalarda anlaşılmaları zordur! Beni yine eskisinden daha iyi anlayabileceğinden bu gün de kuşkuluyum... ve bu karalamayı, seninle kendim kadar ilgilendiğimi belirtmek için gönderiyorum.

Seni iyice sarsan bu şanssızlığından sonra, bir başarı gerek sana... Sana bu başarının şartlarını anlatıyorum: İnancımı şekil için saklayabilirsin! ama esas üzerinde daha fazla durmalısın... Gerçek erdemi, edebiyatta kullanma! onu simgeleyeni ele al... Alay etmek istediğin bu çılgın ve budala kişilerin arasında, o güçlü ve dürüst kişileri de dolaştır... Bu entelektüel boşalımların arasında, sağlam olanları ortaya çıkar! kısacası gerçekçiliğe uygun olanı değil de, sahici gerçeğe dön!... Zira o, güzel ve çirkinin, donuk ve parlağın karışımıdır! ve orada iyiliğin iradesi, yine de yerini ve şeklini bulacaktır...

Hepimizin namına seni kucaklarım.

G.Sand

Bu uzun mektupla beraber Sand, arkadaşına *Flamarande* ve *Deux Frères* adlı eserlerini de gönderecektir. Flaubert, vakit darlığından bu iki cildi ancak şubat başında okuyabilecektir. Ama bu eserlerden hiç hoşlanmayacak ve Turgenyev'e şöyle yazacaktı 5 Şubat tarihli mektubunda: "Dünden beri Sand'ın *Flamarande* ve *Deux Frères* adlı yapıtını okuyorum; çok üzgünüm!" Demek Sand'a gönderdiği mektubunda övgüsünün her zamankinden daha az oluşuna, eleştirinin ise daha baskın çıkışına şaşmamak gerek...

411. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 6 Şubat 1876
Pazar akşamı

Bana sevgili üstad, içinizden "hey mübarek hayvan!" demeniz gerek... Çünkü, son mektubunuza cevap veremediğim gibi iki kitabımız hakkında da birşey yazmadım! Üstelik sizden bu sabah bir de üçüncü bir mektup aldım![4] Yakında bitecek olan o küçük hikaye kitabım, çok vaktimi alıyordu. Bir sürü koşuşmalarım da eksik değildi... Dahası, çabuk çabuk okumam gerken kitaplar vardı... ve daha önemlisi de, zavallı yeğenimin sağlığı beni çok endişelendirdi... Zaman zaman kafam öyle karışıyordu ki, ne yaptığımı bilemiyordum... gördüğünüz gibi ne kadar çok şeylerle uğraşmaktayım! Yeğenim had derecede anemik! sağlığı bozuk! tek eğlencesi olan resim yapmayı da bıraktı! kuvvet ilaçları ise para etmiyor... Üç günden beri, daha bilgili başka bir hekimin, tavsiyesi üzerine su tedavisine başladık... Bu kür, bakalım sindirim ve uyku işini düzenleyebilecek mi? Zavallı Cruchard'ımızın yaşamı, giderek hiç eğlenceli değil!... Hadi başka şeylerden, kitaplarımızdan söz edelim: Beni çok eğlendirdiler... yani *Flamarande* ve *Les Deux Frères* adlı kitaplarımız... Şu "Mme Flamarande" ne şeker kadın! "Mr Slcède" ne saf bir adamcağız! Hele o çocuk kaçırılma hikayesi; araba yolculuğu; ve Zamora'nın[5] hikayesi kitabın en güzel pasajları! Her yönden ilginç! dahası, giderek ona ilginiz artıyor... Kısacası, bu iki romanda en gözüme çarpan şeyler (tıpkı tüm eserlerinizde olduğu gibi) fikirlerin doğal düzeni! yeteneğiniz ya da en fazla sizin anlatma dehanız! Ama şu Mösyö "Flamarande" adındaki herif iğrenç bir yaratık! Hikayeyi anlatan, madama aşık, o uşağa gelince: onun kişisel kıskançlığım neden daha yoğun şekilde ortaya koymadınız?

Mösyö Kont hariç, hikayedeki kişilerin tümü de erdemli! görülmedik faziletler! Ama siz buna inanıyor musunuz? Onlar gibi insanlar fazla var mı? Bu kitabı okurken, insan uygulanan ustalığınızla gerçekten onlara inanıyor! ama sonra?

Herneyse sevgili üstad, bu yazım, son mektubunuzu cevaplandırmış olacak ve ikimizi ayıran esaslı farkı ortaya koyacak. Her şeyde siz hemen göklere yükselebiliyor ve oradan yere inebiliyorsu-

nuz! (deneye dayanmayan) şeylerden, örneğin teoriden, idealden yola çıkıyorsunuz. Yaşama karşı merhametli oluşunuz, sükunetiniz, tek kelimeyle büyüklüğünüz işte bundan ötürü... Ben ise zavallı yaratık, yere kurşun tabanlarla mıhlıyım! herşeye heyecanlanıyor, yüreğimi parçalıyorum! Bitkin bir halde, yükselmeye çabalıyorum! Ama ben, tüm dünyayı sizin tarzda görmeye yeltensem, gülünç olurum! İşte hepsi bu! istediğiniz kadar bana tavsiyede bulunun, yaradılışım bu! başka türlü olamam! ve neticeleri doğuran bir başka estetiğe sahip olamam! Siz beni, "kendimi tabiata bırakmayışım" ile suçluyorsunuz... İyi ama bu disiplini, bu erdemliliği nereden bulayım? Mr Buffon'nun yazı yazarken kolluk takmasına bayılıyorum! lüks bir sembol! Kısacası ben, elden geldiğince anlaşılabilir olmaya çalışıyorum! bundan fazlasını benden istemeyiniz!

Sahneye koyduğum kişiler üzerindeki kişisel düşüncelerime gelince: Ben onları ortaya koyamam! Hayır! Hayır! binlerce hayır!... Kendimde buna hak görmüyorum! Eğer okuyucu, kitaptan gerekli ahlak dersini alamıyorsa, bu onun budala oluşundandır; ya da kitabın yanlış şekilde gerçeğe uymasındandır! Çünkü birşey eğer gerçek ise, iyidir. Ahlaksız bulunan kitaplar, gerçeğe uymadıklarından ötürü hayasızdır! Hayattaki gerçekler buna uymaz...

Beni, realizmin papazlarından biri sayıyorlar! oysa ben bundan nefret ediyorum! Gelin de bu işin içinden çıkın!

İzleyiciye gelince, giderek ben onun zevkine şaşıyorum! Örneğin dün, *Prix Martin* piyesinin prömiyerindeydim; bence o, espri dolu bir komedi! Ama içinde birtek sözcük bile insanları güldürmeye yetmedi! seyirciler o yüksek seviyedeki çözümü bile farketmediler![6] Bence, hoşa gideni aramak işin en hayal yanı; çünkü ben hoşa gitme sırrına boşveririm, güler geçerim... Başarı bir neticedir; bir amaç değildir. Ben bu başarıyı (istediğim halde) asla aramadım, giderek peşinde daha az koştum...

Küçük hikayemden sonra bir başkasını yazacağım;[7] çünkü büyük bir esere kendimi veremiyorum; içten sarsılmış bir durumdayım! Saint-Julien yapıtının önce bir gazetede yayınlanmasını, istedim; ama sonra vazgeçtim; çünkü neye yarar? Tüm bu tezgahlardan (gazetelerden söz ediyorum) öyle midem bulanıyor ki; onlardan uzak kalmayı yeğliyorum.[8]

Benim için hâlâ sevimli olan Hugo babanın, etrafında dolaşan demokratları incelemekteyim! Aman Tanrım ne çevre! ne çevre!...

Hadi hoşça kalın! bu kadar öfkelenmek yeter! Son mektubunuzun uzunluğu beni içlendirdi; meğer gerçekten beni seviyormuşsunuz! Sizi kucaklayaraak bu sevgiye karşılık veriyorum.

İhtiyar
Gve Flaubert'iniz

***

Flaubert, 17 Şubatta *Saint-Julien* adlı romanını bitirince, arkadaşı Sand'ın gönderdiği o son cildi okumaya koyulacaktır.

412. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 18 Şubat 1876
Cuma akşamı

Ah! size ne içten teşekkürler sevgili üstad! Bana harika bir gün yaşattınız! Son kitabınızı, *La Tour de Percemont-Marianne* eserinizi ancak bu gün okuyabildim... Bitirilecek pek çok işler vardı; dahası, *Saint Julien* adlı hikayemi yeniden ele almak hevesine kapılmamak için, onu bir çekmeceye kilitlemiştim; bu küçük hikayemi, bu gece tamamladım, ve bu sabah eserinize sarıldım; bir hamlede bitirdim...

Onu mükemmel buluyorum! onlar birer mücevher! Marianne, beni içten heyecanlandırdı! İki kez ağlattı! Pierre'in kişiliğinde kendimi gördüm.[9] Kimi sayfalar, sanki hatıralarımdan birer parçaydı! keşke onları, bu tarzda yazacak bir yeteneğe ben sahip olsaydım! Tümü de ne denli sevimli, ne denli şairane ve gerçek! *La Tour de Percemont* yapıtı, son derecede hoşuma gitti; ama *Marianne* ise beni sonsuz şekilde hayran bıraktı! İngilizler de bu fikrimi paylaşıyorlar; *Athenaeum*'ün son sayısında size dair çok güzel bir yazı çıktı;[10] bundan haberiniz var mı? böylece işte size yine kayıtsız şartsız hayran oldum! çok çok sevindim! Sizden herzaman için iyilik görmüşümdür ve size karşı her zaman şefkat dolu bir sevgim olmuştur!

Çünkü sanki herşey, zavallı Cruchard'cığınızı üzmek ya da sinirlendirmek için elbirliği yapmış! On yıldan beri memnun kaldığım bir uşağım vardı; ona (övünmeden söyleyebilirim) çok iyilik yapmıştım!... Bu sabah bana "artık sevimli görünmediğimden ötürü" bundan sona hizmet edemeyeceğimi söylemez mi? Oysa gerçek nedeni evimin eskisi gibi düzenli ve çekici olmayışıdır. Onun her yıl aylığım arttırırdım; şimdi fakirleştiğimi gördü ve benden hoşlanmadı! Bu çeşit insanların da, öteki burjuvalardan kalır yeri yok! Halk denen zümreye inanmamalı! İstediğiniz kadar onlara iyi davranın, size olan kinleri insanı şaşırtıyor! Bu "aile dedikodularıyla" sizi meşgul ettim, özür dilerim; onlara karşı kırgınlığımı, işte böyle söylenerek gideriyorum... bu da, geçti gitti!...[11]

Hikayemi bitirdim; şimdi bir başkasına başlayacağım. İkisini birleştirebilirsem, sonbahara yayınlayabilriim; küçük bir cilt olabilir... Onları, önce gazetede yayınlamaya hayır diyorum; bunu yapamam; bezirganların eline düşmeye hiç niyetim yok! Bu alçakların tümünden nefret ediyorum! Dahası var: parasızlaştıkca, kazanma isteğim azalıyor; herhangi birşey para getirmeye başlayınca, o benim için artık adileşiyor! ve ona karşı geliyorum! Bu, gururluluk mudur? sanırım öyle! siz bu işe ne dersiniz?

O iki "Cloportes" lar hakkındaki uzun yazımı, en kısa zamanda ele almam için, Turgenyev beni yüreklendiriyor! O deli oluyor bu esere! Ama böyle bir kitabın ne denli zor olduğunu bilmiyor! ama yine de onu yazmadan ölmeyi istemem!... çünkü bu eser, gerçek bir vasiyetname benim için... belki, dört beş aya kadar yeniden ona başlayabilirim![12] Şu sıralarda kendime öylesine az güveniyorum ki!...

Şimdi herkes *L'Etrangère*[13] yapıtından sözediyor... Piyesi görmedim; hakkında hiçbirşey söyleyemem; içinde gözüme ilişen birkaç parça, bana uslup bakımından pek parlak gözükmedi... Ah güzellik! seni şimdi kim düşünüyor? Ah Tutku! nasıl kötülüyorlar seni!...

Seçim seansları oldukca zayıf geçiyor![14] Güneşin doğması çok uzak! Tanrıya emanet ol sevgili üstad. Küçükleri tarafımdan çok çok öpün.

Sizi seven ihtiyar

Gve Flaubert'iniz

413. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 6 Mart 1876

Sana alelacele yazıyorum; çünkü Mr Perrin'den aldığım bir haber, *Victorine'in Evlenmesi* adlı piyesimin, "Théatre-Français" de yeniden sahneleneceğine bildiriyor. Piyesi görmek için ne vaktim ne de isteğim var. Ama birkaç arkadaşımın orada bulunmasını isterim... bana tek bir bilet bile gönderilmedi; Mr Perrin'e bir mektup yazdım, yarın eline geçer; ona hiçdeğilse senin için bir koltuk bileti göndermesini rica ettim; eğer bilet gelmezse, belki suç bende değil! Böylece beş altı kişiye aynı şeyi yazıp özür dilemem gerekecek. Postayı kaçırmamak için acele ederken seni de kucaklarım. Kız yeğeninden haber yaz, onu tarafımdan kucakla.

G.Sand

***

7 Martta Flaubert, Sand'ın *Le Philosophe sans le savaoir* adlı yapıtından uyguladığı *Victorine* piyesine gidecek, ertesi gün izlenimlerini dostuna yazacaktır.

414. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 8 Mart 1876
Çarşamba, Saat 1

Piyesiniz büyük bir sükse yaptı sevgili üstad! Her perde kapanışında oyuncuları sahneye çıkardılar, hararetle alkışladılar! herkes memnundu!... ve zaman zaman sevinç sesleri yükseliyordu! Davetli tüm dostlarınız, sizin orada bulunmayışınıza çok üzüldüler...

Antoine ve *Victorine* rolleri üstün bir şekilde oynandı! Küçük Baretta, gerçek bir hazineydi...

Le Philosophe sans le savoir yapıtından, bu *Victorine* piyesinizi nasıl meydana getirebildiniz? işte bu benim gücümü aşan birşey! Piyesiniz büyüledi beni! budala budala ağlattı! Oysa önce oynanan şu "Le Philosophe sans le savoir" piyesinden öyle sıkılmıştım ki, neredeyse sonunu beklemeden çıkacaktım... ne biçim bir dil o? Durum

komik mi komikti! Turgenyev ve Mme Viardot'un şaşkınlıktan gözleri faltaşı gibi açılmıştı! görülecek şeydi!

Yapıtınızdaki en etkili kısım, Antoine ile kızı arasında geçen son sahne! Maubant çok haşmetliydi! Ama Fulgence rolünü oynayan aktör yeterli değildi; yine de herşey çok iyi gitti; yeniden sahnelenen bu oyun, sanırım uzun ömürlü olacaktır...[14]

Devâsâ Harrisse, hemen size mektup yazacağım söyledi; mektubunu, benimkinden önece alacaksınız... Benim, Pont-l'Eveque ve Honfleur'e gidecek ve oradaki bir manzara parçasını izleyecektim; ama bu seller götüren yağmur gezimi engelliyor[15]...

Yeğenim, duşlara başlıyalıdan beri daha iyi.

Çok rica ediyorum, Zola'nın yeni romanı *Rougon*'nu okuyun;[16] üzerinde düşündüklerinizi çok merak ediyorum...

Sizi içten kucaklıyorum

Yaşlı

Cruchard'ınız

415. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 9 Mart 1876

Hey koca dinsiz! Ben, Sedaine'ni hor görüyorsun! Şekil doktrinin, senin gözünü bürümüş!... Sedaine, bir yazar değildir; bu düşüncen doğru! Yazar olabilmesi içi pekaz eksiği var! Ama o, bir insandır, bir yüreği, bir için olan bir kişidir! Ben onun, ne modası geçmiş bir kaç düşünüş tarzına, ne de kuru cümlelerine aldırırım! Onda, sözcükler her zaman yerli yerindedir, ve içimize kadar işler!

Benim sevgili ihtiyar Sedaineciğim! çok sevdiğim babalarımdan biridir o! Ben, *Le Philosophe sans le savoir* yapıtım, benim *Victorine* piyesinden çok üstün bulurum. Ne denli dokunaklı, ne denli güzel yürütülmüş bir dramdır o! Ama sen, herzaman için iyi kurulmuş cümleler peşindesin; evet haklısın ama bu işin bir yanı! sadece iyi yönü! Ama sanat baştan başa bu değildir ki! Sanatın bu, yarısı bile değil! olsa olsa ancak çeyrekte biri! geri kalan üç çeyreği güzelse, gerikalanına boşverilir.

Umarım güzel havalar başlamadan oralara gidip o manzarayı araştırmayacaksın... Bizler, kötü havalardan burada korunmuş du-

rumdayız. Yine de üç gündür ortalık sanki tufan ve beni çok rahatsız ediyor... Parise gitmemi engelliyor...

Çok şükür, yeğenin daha iyileşmiş! Tüm kalbimle seni seviyor, kucaklıyorum.

G. Sand

416. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 10 Mart 1876
Cuma akşamı

Hayır! Ben Sedaine'i *küçümsemiyorum*! çünkü anlayamadığım bir yazarı hor görmem! Onu sadece Pendare ve Milton gibi, tam anlamıyle açık seçik bulamıyorum işte o kadar! Ama gene de, yurttaş Sedaine'nin bu yukardaki kişilerin çapında olmadığına inanıyorum...

Aslında, en son salı temsilinde benim kadar seyirci de sıkılmıştı! *Victorine* piyesine gelince: gerçek değeri bir yana, kontraslarıyle o çok kazandı! Doğuştan zevkli Mme Viardot ise dün bana sizden söz ederken, şöyle dedi: "Madam Sand, nasıl bu beriki eserden, öteki eseri yaratabilmiş?" Ben de aynı şeyi düşünüyorum.

Bana ait olmayan estetik fikirleri bana malederek, biraz beni üzüyorsunuz sevgili üstad! Sanırım cümle yuvarlaklığı, pek fazla önemli değildir! ama iyi yazabilmek ise herşeydir! çünkü "*iyi yazmak*, aynı zamanda iyi hissetmek, iyi düşünmek, iyi ifade etmektir" der (Buffon)[17]

Madem ki düşünmek için iyi hissetmek gerekiyor, ve ifade etmek için düşünmeye lüzum vardır, artık onu ifade dışı öteki niteliklerden ayıramazsınız! Burjuvaların tümü artist değillerdir ama, onlar iyi yürekli ve ince olabilirler; en iyi duyguları ve erdemleri taşıyabilirler... Sanırım Öz ve biçim, birbirinden ayrılmayan niteliklerdir; birer cevher ve zerafettir!

Bana sitemde bulunduğunuz bu "Dış Güzellik" endişesi, benim için bir yöntemdir. Cümlelerimde kötü bir ahenk ya da bir tekrar görürsem, muhakkak bir yanlışlık içinde bocalıyorumdur; araştıra araştıra en sonunda, tek ve ahenkli olan doğru ifadeyi bulurum... İnsan, fikri elde edince, kelimeden bol ne var ki?

(Sözü yine Sedaine'e getirmek için) şunu da not edin: Onun tüm fikirlerini paylaşıyor, eğilimlerini taktir ediyorum. O, arkeolojik bakımdan çok değişik biri! İnsanlığa bakış açısından övgüye değer bir insan! bu fikri sizinle paylaşıyorum. Ama bizler için bugün ne getirmiştir? Edesbî bir sanat mı sunmuştur? Size soruyorum: Çağının yazarları da kendisi gibi yararlı ilkeler yaratmadılar mı? ama bu, ölmeyen bir uslupla, daha maddi ve daha genel bir tarzda olmamış mıdır?

Kısacası "Comedie-Français"in bize gösteriş için "başyapıt" gibi sunduğu bu eser, beni çileden çıkardı! eve gelince (bu mahallebi zevkinden kurtulmak için) yatmadan önce -elimin altında başka klasik bulunmadığından ötürü- hemen Euripide'in *Medé* adlı yapıtına saldırdım. Sabahleyin güneşin doğuşu, Cruchard'ı onunla birlikte yakaladı...

Zola'ya, kitabım size göndermesi için yazdım. Daudet'den de *Jack*[18] adlı kitabım size yollamasını isteyeceğim; onlar, tarz ve mizaç bakımından çok farklıdırlar; ama her ikisi de çok ilginçtir! Bu iki kitap hakkında düşündüklerinizi merak ediyorum...

Seçimlerin burjuvalara yarattığı korku pek eğlenceli...

Sizi asla göremememek beni nasıl üzüyor bilemezsiniz! Sizi kucaklıyorum.

İhtiyar
Gve Flaubert'iniz

417. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 25 Mart 1876

Mösyö Zola'nın romanı hakkında söylenecek çok şey var; bu, mektuba değil, bir gazete tefrikasına sığar...Bu romanda -dinç bir kafayla yazılması gereken-[19] genel bir mesele görüyorum... Önce Mösyö Daudet'nin sözkonusu kitabım -adım şimdi hatırlamıyorum- okumak isterim! Eğer kendisi vermek istemiyorsa, parasını ödemek üzere, benim için basın evinden onu göndertiver... Bu şekil daha kolay olacak... Ele aldığım yöntemin *filozofça* eleştirisini yaparken, fikrimi değiştirmeyeceğim: *Rougon* büyük değerde bir kitap; söylediğin gibi güçlü bir yapıt; birinci sınıf bir eser. Onun ger-

çek bir sanat araştırması oluşu, ve bu gerçeğin kötü şeylerin tablosunu çizmesi, benim asla görüş tarzımı değiştirmez! Sanat, kötü şeylerin de iyi şeylerin de tablosunu çizmelidir; bence, sadece birini gören tablo, yalnız ötekini gören tablo kadar yanlıştır... Dünya, sadece korkunç kişilerle dolu değildir; toplum yalmz cani ve sefillerden meydana gelmemiştir. Toplum bir çeşit nizam içinde devam edebildiğine ve onda cezalandırılmamış fazla cürümler olmadığına göre, namuslu kişilerin de sayısı azınsanamaz! Budalaların üstün gelişi doğrudur; ama genel bir vicdanın onların üzerinde baskı yarattığı, onları kendi kanununa saygılı kılmaya mecbur ettiği de yalanlanamaz! Yazarın, aşağılık kişileri gösterip onları işkenceye bırakması ahlaklı bir iştir; ama yarar, buna zıd düşen fikri de söyleyip ortaya koymalıdır! Başka türlü, saf okuyucu -genelde okuyucular böyledir- yazardan hoşlanmazlar; mahzunlaşırlar; ondan ürker ve mutsuzluğa düşmemek için onu reddederler...

Sen nasılsın? Turgenyev, son çalışmalarının çok ilginç olduğunu yazıyor; demek, söylediğin kadar berbad bir durumun yok? Yeğenin de giderek daha iyileşiyor değil mi? Bana gelince, korkunç mide kramplarından sonra daha rahatlıyorum; ve bu durum dayanılmaz şekilde devam etmekte... ama -aklınız yerinde kalmak şartıyle- bu fizik acılar, insana iyi bir ders... ona katlanmasını, onu yenmesini öğreniyorsunuz! ama yine de, kendinizi yatağa atıp birkaç dakika bile olsa, cesaretinizi yitirmiyor değilsiniz! Ama ben bu anlarımda, gut hastası yaşlı papazın sözlerini hatırlatıyorum: "Ya hastalığım geçecek, ya da ben benden geçeceğim!" derdi; ve bunu söyledikten sonra memnun bir halde gülmeye başlardı![20]

Aurore'cuğum şimdi tarih derslerine başladı; kahraman ve yarı-ilah adı verilen bu insan katillerinden pek fazla memnun gözükmüyor! onları birer rezil kişi sayıyor!

Bizler burada acayip bir ilkbahar yaşıyoruz; yerler hem çiçek, hem de karla örtülü: menekşe ve anemonları eldiven giymeden toplayamıyorsunuz!...

L' Etrangère yapıtının elyazısını okudum; söylediğin kadar dekadans bir eser değil! bu çok renklilik arasında, pırıl pırıl elmaslar

da var! Zaten gerileme, birer şekil değişimidir; harekette olan dağlar böğürür ve keskin sesler çıkarır... ama gene de şarkıları güzeldir!

Seni kucaklıyor ve seviyorum; hikayeni çabuk yayınla ki okuyabileyim!

Yaştı turubadurun

G. Sand

418. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 30 Mart 1876

Sevgili Cruchard,

Jack yapıtına hayran oldum! Senden Mr Daudet'ye teşekkürlerimi iletmeni rica ediyorum. Ah! Evet! Yetenekli ve içli bir yazar o! Her şey nasıl da izlenerek yazılmış!...

Sana, eski şeyleri toplayarak meydana getirdiğim bir kitabı gönderiyorum.[21]

Seni kucaklıyor ve seviyorum

G. Sand

419. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 3 Nisan 1876
Pazartesi akşamı

Kitabınızı bu sabah aldım. Elimde çok önce gönderilen okunacak aç dört eser daha var; onları geriverir vermez sizinkine başlayacağım; onu, Pont Eveque ve Hondleur'e[22] yapacağım iki günlük geçim sırasında okuyacağım. Bu geziyi, Mösyö Prudhomme'un tâbiriyle, şu sırada "Tezgahta" bulunan *Histoire d'un coeur simple* adlı yapıtım için gerçekleştiriyorum. *Jack* adlı eserin hoşunuza gitmesine çok sevindim. Ne sevimli bir kitap değil mi? Eğer yazarım da tammış olsaydınız, kendisini, eserinden çok daha fazla sevecektiniz! Kendisine, *Risler* ve *Tartarin* [23] adlı kitaplarım da göndermesini söyledim. Bu iki kitabı okuyunca, eminim bana teşekkür edeceksiniz!...

Aslında, *Jack* ve *Rougon* yapıtı arasında, güzel bir kıyaslama yazısı ele alınabilir. Bence, ikincisi birincisinden çok daha güçlü! Daudet'nin zarafet yerine, gösterişli ve eğlenceli olmayı yeğlediğini farkettiniz mi? İşin aslım baştan savarak, okuyucuya beylik tasvirler ve tatlı dilimler sunuyor; okura hoş gelen uzun sözlerle işin içinden çıkmaya çalışıyor, ve onun duyguları üzerinde oynuyor... eserindeki beş kişi, Karakter sahibi olmaktan çok, Kurban kişilerdir. "Cecile" in hikayesi başarısızdır ve sondaki "kurtulmuş" sözcüğü bayağı bir zevk taşıyor... oysa onda eleştirdiğim şeyler, onun başarısına yarıyor... eğer o bu yanlışları düzeltecek olursa, eserinin satışı azalacaktır. Onun katillerine gelince: sözüm yok! onlar çok sayıda, ve birçok!

Rougon yapıtı daha ciddi, başka çapta... Birtek sözcük fazla değil! sağlam ve yalansız... Ama ben, gene de Turgenyev'in *Jack* adlı esere gösterdiği sertliği, ne de *Rougon* yapıtı için olan hayranlığını paylaşmıyorum... Biri çekici, öteki güçlü! ama hiçbiri benim anlayışıma uymaz! yani, *herşeyden önce sanat* amacını gütmüyor... "Güzellik" mefhumu ile ilgilenmiyor!... Hatırlarım: Acropole'ün bir duvarını, çıplak bir duvarını seyretmiştim (Propyléeslere çıkarken soldaki duvar) kalbimin çarpışını hâlâ unutamamı!... Acaba diyorum, bir kitap, içindeki yazılar hariç, aynı etkiyi, heyecanı yaratamaz mı? Biraraya getirilenlerin belirliliği, öğelerin nadirliği, yüzeyinin düzgünlüğü, bütünün armonisi tek başına bir Erdem taşıyamaz mı? (Platonvâri konuşuyorum). Acaba diyorum: neden doğru bir kelimeyle, müzikal bir kelime arasında gerekli bir ilişki var? Neden acaba, düşüncelerimizi fazla sıkıştırınca, daima bir şiir çıkar ortaya? Demek ki, his ve hayalleri, sayıların kanunu yürütmekte! ve dış gibi gözüken şey, pekâlâ iç olabilmekte! Eğer bu düzende uzun uzun konuşacak olursan, herşeye parmak basmış olacağım. Çünkü öte yandan, Sanat saf olmalıdır; ya da çokcası sanat, kişinin erişebildiği çaptadır! Biz, bu konuda özgür değiliz; herkes iradesi dışında, kendi yolunu tutmuştur!... Kısacası, Cruchard'ımızın kafasında dengeli bir fikir aramayın siz!...

Ama anlaşmak kadar zor şey yok! İşte size çok sevdiğim, gerçek birer sanatçı saydığım iki adam: Turgenyev ile Zola... Bu kişiler, Chateaubriand'nın düz yazısını beğenmedikleri gibi, Gautier'-

ninkilerinden de, hiç hoşlanmıyorlar! Benim hayran olduğum cümleler, onlara içi kof gözüküyor! Acaba bunda haklı ya da haksız kim? Sizin en yakınlarınız bile böylesine size uzakken, gelin de okuyucunun hoşuna gidebilin! Tüm bunlar beni çok üzüyor! Sakın bana gülmeyin, alay da etmeyin!...

Haydi, birkaç basamak aşağı inelim ve ikinci derecede şeylerden sözedelim. Maliye ile ilişkisi olan Victor Borie[24] şu sizin eski ve yeni dostunuz aynı Borie değil mi? Eğer öyle ise, acaba bana kendisine götüreceğim samimi bir mektup verebilir misiniz? Eğer başarabilirse, ortada kalmış işimi, yeniden halledebilecek...

Sizin yaşlı
Turubadurunuz

Konuyu size anlatmak için cevabınızı bekliyorum. Size, *Etrangère* piyesinin bir dekadans olduğunu söyledim; çünkü henüz onu seyretmedim...

420. SAND'DAN FLAUBERT'E

Nohant, 5 Nisan 1876

Victor Borie, İtalya'dadır; bu mektubu kendisine ne şekilde yazacağım? Oraya gidip, onu bulup kendisine işi anlatabilir misin? O, "Civita – Vecchia" yakınlarında oturuyor; çok gezen biridir; belki de onu bulmak kolay olmayacaktır. Ama sana kucağını açacağından eminim; çünkü sapına kadar maliyecidir, ayrıca bize karşı çok dost bir insandır; Bana, uzun şüre Şap dağında[25] kalacağını söylemişti. Lina, kendisine bir mektup yazacak; çok geçmeden cevabını alırız. Senin gidip kendisini bulacağını, ya da onun Paris'e dönüşünü bekleyeceğini yazalım mı? Herhalde 20 Mayısa kadar Floransa'ya, şu adrese yazılan mektuplar eline geçecektir: *Albergo d' İtalia* Onu kollamak gerek; çünkü *çok seyrek yazar* bize...

Bu gün sana daha uzun yazacak vakit bulamadım, misafirlerim geldi.[26] *Fromont* ve *Risler* yapıtını okudum; Mösyö Daudet'ye teşekkürlerimi birdirmekle seni görevlendiriyorum; geceyi, o iki kitabı okumakla geçirdim ve bu iki kitaptan *Jack* ya da *Risler*'i mi daha

çok sevdiğimi söyleyemeyeceğim. İkisi de insanı çeken, kendisine bağlayan, dahası mıhlayan kitaplar...

Seni kucaklıyorum ve seviyorum. Bana ne zaman kendinden, Flaubert'den birşeyler okutacaksın?

G. Sand

421. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 8 Nisan 1876
Cumartesi akşamı

Şimdilik sevgili üstad, Borie konusu ile ilgilenmeyin; sözkonusu iş henüz hazır değil; ama birkaç gün sonra sırası gelecek; o zaman belki sizden bir tavsiye mektubu isteyeceğim; konuyu da size açıklayacağım. Mesele zaten Maliye vekaletine teklif edilecek bir girişimden başka birşey değil; Borie de oranın önemli üyelerinden; ama şu sırada yapılacak birşey yok; onu takip etmem; gözden kaçırmamam gerekiyor sadece...

Sizi soran Prens Napoléon'u ara sıra görüyorum! Herzamanki gibi yine Madam Sand, "Mayıs ayında Paris'e gelmeyecek mi?" diye soruyor... ve şimdi yine aynı soruyu ben de size tekrarlıyorum...

"Zona" hastalığıma rağmen, öbürgün Pont-L'Eveque ve Honfleur'e gitmeye karar vermiştim; ama doküman toplama yüzünden bu geziyi hep erteliyorum... çünkü çalışmalarım öylesine ağır yürüyor ki! acınacak haldeyim! Mükemmeliyetlik deliliğine tutulmayanlar ne mutlu kişiler! Bunun boş şey olduğunu ben de biliyorum ama, yine de bu hastalıktan kurtulamıyorum! ve Güzel şeylerin, doğal şekilde kendiliğinden meydana geldiğini de inkâr etmiyorum, ama ne yaparsın ki bu elimde değil! Uslup konusuna karşı korkunç derecede hastayım!...

Tarafımdan sevgili küçükleri kucaklayın.

Sizi seven yaşlı
Cruchard'ınız

Hep Paris'te kalan Flaubert, *Un coeur simple* adındaki eserine ağır ağır çalışmaktadır; öte yandan da *Hérodias* adını alacak olan bir üçüncü hikayeyi, *l'histoire de saint Jean-Babtiste* adlı hikayesini hazırlamaktadır.

George Sand'a gelince o, sonunda ölümüne neden olacak ve onu çoğu zaman korkunç bir ıztırapla kıvrandıran hastalığı yüzünden giderek güçten düşmektedir. Bununla birlikte yine de çalışmaktadır. *Albine* adlı yeni bir romanına başlamıştır; hatta Aurore'a, sanki hiç bir şey yokmuş gibi ders te vermektedir. Altı hafta boyunca yazdığı bir tek mektup yoktur. Ama yine de İtalya'dan dönen Victor Borie'ye, Flaubert'in ziyaretini bildirecektir. Kuşkusuz çok hasta düşmüştür! yine de gelini Lina'yı, maliyeciden aldığı olumlu cevabı, dostu Flaubert'e bildirmesini isteyecektir.

422. FLAUBERT'DEN SAND'A

Paris, 29 Mayıs 1876
Pazartesi akşamı

Sevgili üstad,

Madam Lina'nın gönderdiği nazik mektupla, beni çok iyi karşılayan V. Borie'ye gittim; bu gün yeğenim, dokümanlarla birlikte oraya gidecek. Borie, bu işle ilgileneceğini vaad etmiş ama bilemem ilgilenir mi? Sanırım böylece o bana, en büyük yardımda bulunmuş olacak! Eğer zavallı yeğenim sermaye yapmak için gereken parayı bulabilir ise, yitirdiklerimin bir kısmına ben de yeniden sahip olacağım, son günlerime dek rahat yaşayabileceğim...

Borie ile beni tanıştıran siz oldunuz ve bu içten karşılanmayı da size borçluyum... ve kendisine, bu iyilikten ötürü çok duygulandığımı söyleyebilirsiniz; (eğer gerekli buluyorsanız, bu hususta onu gayrete getirebilirsiniz).

Son günlerde ben çok çalıştım. Bu ortaçağ vari küçük saçmalarımı size okumayı ne kadar isterdim! Bir başka hikaye, *Histoire d'un coeur simple* adlı hikayeye başladım. Ama Saint Jean-Baptiste devrine ait araştırmalar yüzünden bu berikine ara verdim; çünkü Herodiade'ın şölenini kaleme almak istiyorum...

Turgenyevcik akşam Saint-Petersbourg'a gidiyor. Bana, son kitabınız için teşekkür edip edemediğimi soruyor! Bu unutkanlığın suçlusu kim acaba?

Histoire d'un coeur simple adlı hikayemi okuyunca, bunda sizin etkiniz olduğunu göreceksiniz; ve de sandığınız kadar da inatçı olmadığım belli olacak! Sanırım bu küçük eserin ahlakçıl eğilimi, ya da beşerî altyapısı hoşunuza gidecektir!

Tanrıya emanet olun sevgili üstad. Sizinkilere selamlar. Sizi şefkatle kucaklıyorum.

Yaşlı

Gve Flaubert'iniz

Bu mektubun Nohant'a geldiği gün, artık ızdıraplar içerisinde olan zavallı romancı, yatağa düşmüştür. Çağrılan hekimlerin de elinden birşey gelmeyecektir; kaç zamandır çekmekte olduğu bağırsak tıkanmasının bir ameliyatla giderilmesine artık çok geç kalınmıştır! yapılan müdahaleler, onu rahatlatmamıştır ve Sand, artık yaşamayacağını anlamıştır...

Flaubert'e gelince: artık kış mevsimi sona ermiştir. O, Prenses Mathilde'e gidip vedalaşmayı düşündüğü sırda, gazetelerden Sand'ın ikinci kez tehlikede olduğu haberini alacak, merak içinde hemen Nohant'a bir telgraf çekecektir. Lina'dan aldığı kısa bir mektup, önce onu ferahlatacak, ve önceden kararlaştırdığı "Saint-Gratien" gezisine gidecektir. Ama Paris'e ayak basar basmaz "sevgili üstad" ının durumunun artık ümitsiz olduğunu öğrenecektir.

Sand, 8 Haziran, sabah saat 9'da, korkunç acılarla bir hafta kıvrandıktan sonra, artık bu dünyadan göçecektir!...

Ona sadık yakın dostları, uzun ve zor bir yolculukla Nohant'a geleceklerdir; Dumas, Harisse, Lambert, ve daha birkaçı, 9 Haziranda önce yolu koyulacaklar, Flaubert de, Prens Napoléon ve Renan ile, 9 Haziranı 10 Haziranа bağlayan gece trenine yetişecektir... Bu yaşlı eski dostun evine ayak basmak ona çok acı gelecek, küçük Aurore'a sarılarak hıçkırıklar içinde ağlayacaktır... İleride Turgenyev'e yazdığı bir mek-

tupta: "O gün, Aurore'un gözleri, öylesine Sand'ınkine benziyordu ki, sanki karşımda onu yeniden dirilmiş gibi gördüm!" diyecektir...

Sand'ın 10 Haziranda toprağa verilme töreni, içe dokunan bir sadelik içinde olmuştur... Kızı Solange, annesinin ölümünden sonra, hemen eve hakim olacak, Bourges piskoposundan Katolik dinine uygun bir defin izni alınacaktır. Maurice ise acılarının perişanlığı içerisinde, buna mani olacak gücü kendinde bulamayacaktır ve yöredeki köylülerin omuzları üzerinde, etrafına kuşatan köylü kadınların dua mırıltıları arasında, "Nohant'ın iyi yürekli hanımefendisi" büyük bir alçak gönüllülükle kiliseye götürülecektir. Dini tören bitince, cenaze alayı, Sand'ın babasının, büyün annesinin, ve torunu Jeanne Clesinger'in yattığı, Nohant şatosundaki küçük mezarlığa varacaktır. İnce ve soğuk bir yağmur yağmaktadır, ayak bileklerine kadar çamura batmış cenaze cemaatini ıslatmaktadır... İlerde Flaubert, Madam Roger des Genette'e "Bu merasim, tıpkı onun romanlarındaki bir fasıla çok benziyordu!" diye yazacaktır. Çekilen iki nutuktan sonra Ailenin ve Sand'ın dostlarından, İndre'nin genel valisi Ernest Perigois' Berichonlar namına konuşacaktır; Paul Maurice de Hugo'nun yolladığı şu mesajı okuyacaktır: "Bir ölüye ağlıyor, bir ölmezi selamlıyorum!" Ruhunun en derinliklerine kadar sarsılan Flaubert ise, biraz ötede durmaktadır; hıçkırıklarla ağlarken Maurice'e: "Sanki annemi ikinci defa gömüyorum!" diyerek büyük bir itirafta bulunacaktır!...

Cenaze akşamı Paris trenine yetişen Flaubert, iki gün sonra, Eylülde terkettiği o eski Croisset'sine, cesareti kırılmış, acılar içerisinde tekrar dönecektir.

Flaubert, hemen ertesi gün, yaşlı dostunu öylesine sevindirecek olan ve Sand'ın iyice etkisinde kalmış *Un coeur simple* adlı kısa romanını yazmaya başlayacaktır.

Bizlere gelince, böylesine temiz, hiçbir çıkar gütmeyen bu dosyayı, burada kapatıyoruz. Flaubert'in o sevgili üstadı, "İhtiyar turubadurına" olan sevgi ve saygısını anlatan, 17 Haziran tarihli Melle leroyer de Chanteipe'ye yazdığı şu sözlerinden daha iyi bir özet bulunabilir mi? "Bu büyün insandaki kadınlığın, bu dehadaki şefkatin anlaşılabilmesi, ancak benim kendisini tanıdığım kadar, onu tanımakla mümkündür! O, Fransa için büyük bir şöhret, eşsiz bir zafer olarak gönüllerde yaşayacaktır!..."

(1) *Lettres écrites* adlı günceden alınmıştır (1876)

(2) Türlerin evrimi teorisine XIX. Yüzyılın başında bile taraftarlar çıkmıştı; ama bunun yayılması pek yeniydi. Darwin'in *De l'evolution des especes par voie de selection naturelle* adlı kitabında (1859), henüz insan türünün evriminden sözetmeye cesaret edilmiyordu. Huxley, *Place de l' homme dans la nature* adlı kitabında (1863), ve Haeckel, *Histoire de la création des etres* yapıtındaki Fransızca çevirisinde (1874), Darwin'in teorisini insana uygulamıştı. Zaten o; "insanın maymundan geldiğini" iddia etmiyordu... ancak kendisini aşağı gören hasımlarının bir çığlığıydı bu! G. Sand, birçok çağdaşlarının aksine, bu "maymundan gelme" düşüncesine alınmıyordu; ama bu düşünceden daha yüksek bir ahlak sonucuna erişmek istiyordu...

(3) Buradaki *Sen* sözcüğü ile sadece Flaubert'i değil, tüm "gerçekçi ekol" yazarlarını kastediyor...

(4) *La Tour de Percemont* ve *Marianne* adlı iki küçük roman, tek cilt olarak ocak sonunda yayınlanmıştı.

(5) Yoruluncaya kadar koşmaya bırakılan bir ata verilen isim.

(6) *Le Prix Martin* adındaki, 3 perdelik Emile Augier ve Eugène Labiche'in bir komedisi. İlk kez "Palais Royal" tiyatrosunda, 5 Şubat 1876'da oynamıştır. Piyes, gerçek bir başarısızlıktır ve çok geçmeden afişten inecektir. *Le Siècle* gazetesi, 11 Şubatta şöyle yazar: "İstediğiniz kadar Emile Augier ve Eugène Labiche adını taşıyın, ve modern tiyatronun tartışılmaz iki yetenekli kişisini birayara getirin, yine de onlar başarısızlıktan kurtulmayacak! İşte *Le Prix Martin* buna bir örnek!..." dir.

(7) Sözkonusu yapıt, *Un Coeur Simple* adındaki romandır.

(8) Flaubert'e *Figaro* gazetesinin (pazar ilavesinde) *Saint-Julien* adlı romanını yayınlama teklifi gelmişti. Ama o, iyi bir satış yapabileceğine rağmen, bunu reddetmişti. Bir yıl sonra, gazetelere olan nefretini yenecek ve *Saint-Julien* romanını, *Le Bien Public* adındaki gazetede, 17 Nisandan 19 Nisana kadar yayınlayacaktır. (1877) Öteki iki hikaye *Un coeur Simple* ve *Herodias* ise, aynı zamanda *Le Moniteur universel* gazetesinde, 12 ile 27 Nisan arası yayınlanacaktır.

(9) *Marianne* adlı romanın kahramanı Pierre André, ihtirassız, çekingen huyundan ötürü, ve kendine güvenemeyen, hiçbir yeteneğini kullanamayan kırk yaşında biridir. Zaman zaman kendini hor görür. Aşkta ise gözü yükseklerdedir; ama açıklamaya cesaret edemez ve böylece yaşayıp giderdi...

(10) *Athenaeum* dergisinin 12 Şubat 1876 sayısında, şu yargılar bulunur:

La Tour de Percemont is a very pretty story, as good, perhaps, as anything that George Sand ever wrote. *Marianne*, too, is ful of Character, and it is only the greatest of writers who can develop character in stories not a hundred pages long". İngiliz dergilerinde adet üzere imza bulunmaz.

(11) Sözkonusu uşak, 1870'den beri Flaubert'in hizmetinde bulunan Emile Colange'dır. Bereket versin, kararından vazgeçerek efendisinin ölümüne dek yanında kalmıştır.

(12) Flaubert, *Trois Contes* adlı eserini bastırdıktan sonra, 1877'de *Bouvard et Pecuchet* yapıtını yeniden ele alacaktır.

(13) Sözkonusu siyasi heyet seçimleri için, değişik parti seçim komitelerinin, organize ettiği toplantılardır. 31 Aralık 1875 de "Nationale Assemblée" yönetimden ayrılmış, 8 Mart 1876'dan itibaren de "Constitution" idaresi yerini almıştır. 30 Ocakta, belediye konseyinin delegeleri 225 senatör seçerek, tutucuların lehine çalışmıştır. Millet Meclisindeki pusulalı ilk tur 20 Şubatta, ikinci tur da 5 Martta yapılacak, solcular ezici bir zafer kazanacaktır. Şöyle ki: 533 delege içinde, yeni Meclis 340 cumhuriyetçi çıkaracaktır. 98 radikalden 155 tutucuya karşı (75'i Bonapartçı) olarak, ve 37'si de serbest millet vekili olarak seçilecektir.

(14) Flaubert'in, *Victorine* piyesi üzerindeki yargısının, içten olup olmadığı kuşku götürür. Çünkü 15 Martta Mme Roger des Genettes'e şöyle yazacaktır: "Geçen hafta Fransız Tiyatrosunda *Le Philosophe sans le savoir* ve *Victorine'in Evlenmesi* piyeslerini seyrettim. Ne Edebiyat! ne edebiyat! ne bayağı eser! ne oyuncak şey!...

(15) Şubatın son haftası ve martın ilk iki haftasındaki gazeteler, batı Avrupa'da karların erimesi ve yağmurlar nedeniyle, suların anormal şekilde yükseldiğini bildiriyordu. Fransa'da birçok nehir taşmış, birçok yollar sel yüzünden geçilmez hâle gelmişti.

(16) Rougon-Macquart'ın altıncı cildi sözkonusudur. *Son Excellence Eugène Rougon* adı altında, Charpentier basım evinde, 25 Şubatta yayınlanmıştır.

(17) Akademi de bir Nutuk (bir başka adıyla "Uslup üzerine Nutuk") dan alınmış fikir. Flaubert bu metni aklında kaldığı gibi söylemekte; Buffon'nun doğru metni şöyle: İyi yazmak, aynı zamanda iyi düşünmek, iyi hissetmek ve iyi ifade etmektir; ve aynı zamanda espriye, ruha ve zevke sahip olmaktır."

(18) Daudet'nun *Jack, moeur contemporaines* adlı eseri, 9 Şubatta Dentu basın evinde yayınlanmışıtı; iki ciltlik bir kitaptır.

(19) Hastalık ve ölüm George Sand'ı bu projesinden alakoyacaktır.

(20) Sand'ın, *Hayatının Hikayesi* adlı eserinde, çok sözünü ettiği Pierre Pinaud de Montpeyroux adındaki papaz sözkonusudur.

(21) *La Coupe, Lupo, Liverani, Le Toast, Garnier, Le Contrebandier* adlarını taşıyan, 18 Mart 1876'da Calmann -Levy'de basılmış olan bir cilt.- Canteleu'de muhafaza edilen bu kitapta, şöyle bir ithaf bulunur: "Gustave Flaubert'e, yaşlı dostu G.Sand tarafından".

(22) Bu gezi, 10 ve 11 Nisanda olacaktır.

(23) *Les Aventures prodigieuses de Tartarin de Tarascou* adlı eser, 29 Şubat 1872 yılında yayınlanmıştı. *Fromont jeune et Risler ainé, moeurs parisiennes* adlı yapıt ise, 26 Haziran 1874'de yayınlanmıştır.

(24) Victor Borie, ziraat uzmanıdır, "Comptoir d' Escomte" un direktörüdür. Sand, onu 1844'den beri tanımaktadır; bir süre Sand'ın aşığı olmuştur. (1847-1848)

(25) Borie, "Civita-Vecchia" dan 18 km. uzaktaki Şap madenlerine sahip "Allumière" kentinde oturur.

(26) Yayınlanmış günce ve mektuplarda bu ziyareti göremiyoruz.



Gustave Flaubert 1880



George Sand 1866



Mektuplarda adı geçen G.Sand'ın Nohant Şatosu

Sand'ın şimdi müze olan şatosunda küçük bir heykelcığı
(Fotoğraf: Bedia Kösemihal)



G.Flaubert'in maskı





Sand'ın çalışma odası



Flaubert'in çalışma odası

Çevirmen Bedia Kösemihal Nohant şatosu'nun
ana giriş kapısı önünde ve bahçesinde





Şato'nun bahçesinde asırlık ağaçlar



Şato'nun arka bahçesinde Sand'ın mezarı

(Fotoğraf: Bedia Kösemihal)

MEKTUPLAR

Ondokuzuncu yüzyıl, sanattan siyasete her alanda en görkemli yüzyıllardan birisi. George Sand ve Gustave Flaubert, bu yüzyılın büyük yazarlarından ikisi. Kuşkusuz Flaubert romancı olarak daha büyük bir usta. Sand ise yazarlığının yanı sıra bir "kadın" olarakda yüzyıla damgasını vurmuş renkli bir kişilik. Sosyal ve siyasal görüşlerinin yanı sıra "özgür kadın" olarakta döneminin simgesi. Yazar Musset ve müzisyen Chopin'le yaşadığı aşklar, ayrılıklar,
o yılların çok konuşulan konuları arasında. Elinizdeki yapıt, çağlarına damgasını vurmuş, bugünde güncelliğini koruyan, klasikleşmiş iki yazarın dostluklarının ürünü olan mektupları içeriyor. Ondokuzuncu yüzyılın sanat, felsefe, siyaset, ortamından kesitler sunuyor. Bir mektupta sanattan söz ederken, bir başka mektupta 1848 Devrimi ve 1871 Paris Komünü'nü tartışıyor, hiçbir kaynakta bulunamayacak ilginç düşünceler sergiliyorlar. Yaşadıkları döneme tanıklık ediyor ve sorguluyorlar.
Kitapta karşılıklı yazılmış 422 mektup var. Her mektup için yazılmış açıklamalar ve dipnotlar yapıta ayrı bir zenginlik katıyor. Yayınevimiz bu başyapıtın eksiksiz çevirisini, **Bedia Kösemihal**'in yalın diliyle kültür yaşamımıza kazandırmaktan kıvanç duyuyor.

MEKTUPLAR
2 009757 787125